

ЯРОСЛАВ

ГАШЕК

ТВОРИ В ДВОХ ТОМАХ

ЯРОСЛАВ
ГАШЕК

Якчав Тамик

**ЯРОСЛАВ
ГАШЕК**

**ТВОРИ
В ДВОХ ТОМАХ
ТОМ
ПЕРШИЙ**

ЯРОСЛАВ
ГАШЕК

ТВОРИ
В ДВОХ ТОМАХ

Київ
1983

ЯРОСЛАВ ГАШЕК

ТОМ ПЕРШИЙ

ВИБРАНІ ОПОВІДАННЯ,
НАРИСИ І ФЕЙЛЕТОНИ

Переклад з чеської

Видавництво
художньої літератури «Дніпро»

И(Чехосл)
Г24

Первый том произведений
выдающегося чешского писателя-юмориста
Ярослава Гашека (1883—1923) включает в себя
лучшие из его рассказов, очерков и фельетонов,
написанных с 1902-го по 1922 год.

Упорядкування і вступна стаття
ВАСИЛЯ ІВАНОВИЧА ШЕВЧУКА.

Частина перекладів, позначених у змісті зірочкою, публікувались у виданнях:

Ярослав Гашек. Жертва лотереї. К., Радянська Україна, 1952.

Ярослав Гашек. Гумористичні оповідання. К., Держлітвидав України, 1956.

ТВОРЧИЙ ПРОФІЛЬ АВТОРА НЕВМИРУЩОГО «ШВЕЙКА»

У Києві, на фасаді старого готелю по вулиці Володимирській увагу перехожих привертає меморіальна дошка з написом: «У цьому будинку в 1916—1918 рр. жив і працював видатний чеський письменник-гуморист Ярослав Гашек».

Справді, з Києвом пов'язаний важливий період у житті Ярослава Гашека. Доля письменника склалася так, що напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції він перебував на Україні й тривалий час проживав у Києві. Після того, як ефрейтор австрійської армії Гашек здається в полон російським військам «за обставини вельми підозрілих» (вересень 1915 р.), він потрапляє в дарницький пересильний табір під Києвом. Після відправки у глибокий тил — до Самарської губернії — письменник знову повертається до Києва вже як доброволець-патріот чехословацького війська, яке в складі російської армії мало воювати проти австрійців (червень 1916 р.). Працюючи референтом Спілки чехословацьких патріотичних товариств, Гашек активно співробітничав тут в газеті «Чехослован», видаваній чеською мовою.

Українському читачеві, який має смак до народного гумору і знається на сатирі Шевченка, Франка, Руданського, Нечуя-Левницького, Самійленка та Остапа Вишні, чеський письменник має imponувати ще й тим, що епічний прообраз його бравого вояка Швейка був створений саме в Києві. Влітку 1917 р. у київському «Слованському накладателстві» («Слов'янське видавництво») вийшла друком чеською мовою сатирична повість під назвою «Бравий вояк Швейк у полоні». Ідейний задум ранньої моделі головного героя був розвинутий у славнозвісній сатиричній епопеї вже після повернення Гашека на батьківщину.

Крім названої повісті, в Києві Гашек створив і опублікував такі шедеври малої сатиричної прози, як «Оповідання про портрет імператора Франца-Йосифа I» (1916), «Школа державної поліції» та «Карл бував у Празі» (1917). Київський період творчої біографії Гашека цікавий також тим, що в цей час письменник виступив і з низкою поетичних творів. У вже згаданій газеті «Чехослован» була опублікована ціла серія його віршованих памфлетів і фейлетонів, у

яких сатирик висміяв австро-німецький мілітаризм. Зокрема, у вірші «Австрія» Гашек провіщав неминуче падіння невідомої йому самодержавної імперії, яка гнобила його батьківщину. Цікаво зазначити: пророчі слова з цього вірша викарбувані на плиті надмогильного пам'ятника Гашеку в чеському місті Ліпнице. Як борець за соціальну й національну свободу свого народу, чеський письменник прийняв близько до серця долю українських трудящих, які разом з російським пролетаріатом піднялись на революційну боротьбу проти самодержавного гніту. Збагнувши класову основу розмежування сил у громадянській війні на Україні, Гашек привітав переможний вступ радянських військ у Київ. Після вигнання буржуазно-націоналістичного уряду з міста він писав:

Горить земля, і буря потрясає світом,
Вишуючи царям їх дні останні.

(«Малий фейлетон», 18 лютого 1918 р.)

Подібно Джону Ріду, який був свідком революційних днів, що «потрясли світ», Ярослав Гашек пережив бурю, яка «потрясала світ» і сприяла відродженню його батьківщини.

Та сягнімо уявою з берегів Дніпра до берегів Влтави, де починалась біографія майбутнього письменника. 30 квітня 1883 року в родині празького вчителя математики Йозефа Гашека народився хлопчик Ярослав. Свій традиційний шлях школяра він починав з гімназії, де викладав історію відомий чеський письменник Алоїс Грасек. Натхненні лекції цього співця гуситського руху та визвольних походів Яна Жижки назавжди прищепили юному Гашеку любов до героїчного минулого свого народу. Раю втративши батька, п'ятинадцятилітній Ярослав полишає гімназію на четвертому році навчання і йде в «практичну» науку до аптекаря. Адже овдовілій матері трьох дітей потрібна була підмога. Досвід роботи в аптекарській крамниці згодом визначить сюжетну основу циклу оповідань «У старій аптеці». Після дворічної «провізорської» практики юний Гашек продовжує навчання в комерційному училищі під гучною назвою Торгова академія (1899—1902). З одержанням атестата юнак іде працювати службовцем у празький банк «Славія». Та посада фінансового чиновника гнітила молодого письменника, що вже почав друкуватись. Отож 1903 року він кидає роботу в банку й цілком віддається літературній творчості.

Ще студентом Гашек полюбив мандрувати. Під час літніх канікул він з братом обійшов пішки всю Центральну й Південну Європу — побував у Словаччині, Угорщині, Австрії, Німеччині, Сербії. За словами самого письменника, він «зазирнув» навіть у прикордоння Росії, що засвідчує його гумореска «Прогулянка через кордон» (1910). Ці подорожі дали письменникові матеріал для численних

оповідань, серед яких бачимо й твори на українську тематику, павіяні мандрями по Галичині.

Перше оповідання Гашека — «Єфрейтор Котарба» — з'явилося в газеті «Народні листи» (1900). Після цього молодий письменник, за його словами, заповнив своїми оповіданнями й гуморесками «всі чеські журнали». Підсумком напруженої творчої праці періоду 1900—1914 років стали збірки: «Бравний вояк Швейк та інші дивовижні історії» (1912), «Турботи пана Тенкрата» (1912), «Гідн для іноземців та інша сміховина з чужого й рідного краю» (1913), «Моя торгівля собаками та інші гуморески» (1915). Популярність письменника зростає настільки, що гумористичні журнали буквально полюють за його творами, виплачуючи гонорар авансом. Та ось парадокс: ім'я Гашека у всіх на вустах, а папонаджена офіційна критика або ж «не помічає» його, або ж вважає «приблудою», який прагне пролізти в храм мистецтва з чорного ходу... Адже творчість молодого сатирика стала викликом традиційним уявленням про мистецьку етику й критерії художності літератури.

Сатиричний талант Гашека формувався під впливом самої історичної дійсності. Письменник був свідком краху офіційної політики чеських буржуазно-ліберальних партій, які стримували розвиток революційного робітничого руху тим, що орієнтували його на реформістський, угодовсько-парламентський шлях. «Особливістю ряду чеських буржуазних політичних партій наприкінці 90-х років XIX і на початку XX ст. був демагогічний характер їхніх програм»¹. Природно, що стихія народного сміху перебувала в опозиції до панського «патріотизму». Цим духом перейнята й гумористика Гашека. Поряд із П. С. Махаром та Ф. Гельнером він продовжував розвивати блискучі традиції Карела Гавлічка-Боровського, Яна Неруди і Сватоплука Чеха, які піднесли чеську сатиру XIX ст. до класичного рівня. Щоправда, в ранніх оповіданнях Гашека ліричний настрій ще іноді превалює над комічним началом. Соціальним станом та романтичністю натур героїв цих творів дещо нагадують горьківських бродяг. Соціально принижена «маленька людина» в них потерпає не тільки від матеріальних злиднів, а й від національних образ. Викривальний сміх раннього Гашека забарвлений гіркою безсилля бідних перед багатими, упосліджених перед можновладцями («Серед бродяг», «Сільська ідилія», «Над озером Балатон», «Збирання хмелю»).

Помітне місце в ранньому доробку письменника посідає побутова бувальщина, анекдотична сміховина без особливого соціального акценту, хоч і з досить повчальним етичним підтекстом («Розмова з малим Михасем», «Щаслива родина», «Ідилія кукурудзяного поля» тощо). Гуморески цього плану поетизують земне життя простої

¹ История Чехословакии. В 3-х томах, т. 2. М., 1959, с. 178.

людини з низів, силу і щирість її почуттів. Та з часом у творчості Гашека з'являється інтерес до героїчних постатей народних месників, зокрема словацького опришка Яношика («Детванці»). Дедалі виразнішою стає тенденція протиставлення народної моралі панської етиці. В багатьох оповіданнях з'являється постать лукавого простака з народу, який спритно обдурює панів («Вдала екскурсія», «Передвиборна агітація цигана Шаваню» та ін.). Серед засобів художньої типізації вияскравлюється прийом відбиття реальності через дитяче сприймання («Розповідь Пепіка Нового про заручини його сестри», «Наш дім» тощо).

Приблизно з середини десятих років у творчості Гашека з'являється міська й робітничка тематика. Людина міського «дна» в зображенні письменника не втрачає людської гідності, вона виявляє почуття щирої дружби й готовність до самопожертви («Мій приятель Ганушка», «Через тридцять років»). З появою героїв з робітничого середовища критика буржуазної дійсності у творах сатирика стає більш цілеспрямованою. Письменник викриває не вади окремих людей, а всю систему буржуазної моралі («Катастрофа на шахті», «Квасоля» та ін.).

Поряд з об'єктивно реалістичним зображенням дійсності в творчості Гашека з'являються й алегоричні сюжети. Зокрема, в картинах східної деспотії читачеві не важко було впізнати австро-угорську «тюрму народів» («Клинопіс» і «Східна казка»). Творами цього плану Гашек далі розвивав літературну традицію Гавлічка-Боровського (зокрема його поеми «Хрещення св. Володимира») та С. Чеха («Пісні раба»), які широко вдавались до езопівської мови при зображенні реальної дійсності.

У пошуках партії активної революційної дії Гашек тимчасово зближується з чеським анархізмом, прийнявши його за ідейного союзника робітничого класу (1906—1907). Деякий час він навіть редагує друкований орган «анархо-комуністів» — журнал «Комуна». Та невдовзі письменник переконується, що радикальні фрази анархістів, їхнє мітингування в кав'ярнях не відбивають сподівань робітничого класу. Порівнюючи збройні виступи російського пролетаріату під час революції 1905—1907 років з безкрилою демагогією чеських буржуазних партій, Гашек відходить від анархізму. В стані розчарування й душевної депресії письменник поринає в богемне життя, що являло своєрідну форму протесту митців проти «зацензурованої» благонадійної творчості.

Протягом 1910—1912 років Гашек редагує дуже далекі за характером та ідейними напрямками журнали «Женски обзор», «Свет звіжат» і «Ческе слово» (орган національно-соціалістичної партії). Але довго прижитись сатирик ніде не міг, бо не хотів підтримувати гру, яку вели ці безпринципні журнали. У творчості Гашека цього

періоду справжнім виразником високої моралі й соціальної справедливості стає знедолена «маленька людина». Такий, зокрема, безпритульний старець, що добровільно прагне ув'язнення з надією бодай відігритись і поїсти тюремної баланди. Але, добираючи вигадану причину арешту, старий категорично відкидає варіант «за крадіжку» як аморальний. Зате він з готовністю погоджується на «образу імені імператора» («Старець Янчар»). Зрідні Янчарові і молодий судовий чиновник-виконавець, який має реквізувати в бідняка корову за податкові борги. Наляканий гнівом народу, він вважає за краще назватися злодієм, аніж державним чиновником, що прийшов грабувати («Випадок з судовим приставом»). Зауважимо, що в усіх випадках, коли персонажами оповідань Гашека виступають сановні особи, продажні депутати, жандарми й поліцаї, старости й слуги церкви, вони неодмінно стають посміховиськом в очах читача. З численних прикладів наведемо бодай найтиповіші. Світила медичної науки доводять, що глава уряду, князь Окенгаузен, збожеволів і керувати державою вже не може. Проте рада міністрів повторно висуває його на пост прем'єра, оскільки «його високість все одно державними справами не займається» («Справа державної ваги»).

Як правило, гумористичний герой Гашека виявляє активність своєї громадянської позиції тим, що «підсовує свиню» слугам імперії в несподіваних ситуаціях. Селяни-свідки запроторюють свого управителя до тюрми, ревно виявляючи традиційне «шанобливе» ставлення до начальства («Станова різниця»). Підкуплений виборець, виряджений у новий плащ і циліндр, зникає в обнови після голосування («Як Цетлічка голосував на виборах»). Ганебну практику махінацій на виборах до австрійського парламенту (підкупи й погрози, фальшиві бюлетені, наймання підставних осіб, навмисне обдурювання недосвідчених виборців) Гашек викриває в цілій серії гуморесок. У різних сюжетних варіаціях ця тема розробляється також в оповіданнях «Байка про мертвого виборця», «Пригода з виборцем Блажеєм» та ін. Сатиричною гостротою викриття трагікомедії виборів до австрійського парламенту чеський письменник перегукується з деякими творами І. Франка, О. Маковця та Л. Мартовича, які також висміювали цісарську «свинську конституцію»; що покривала і «криваві вибори», і гендлювання депутатськими мандатами. Спільність історичної долі слов'янських народів, що входили до складу колишньої Австро-Угорської імперії, зумовлювала й типологічну спорідненість тематики чеських та українських письменників того часу.

Помітне місце в творчості Гашека займає інтернаціональна тематика. Зокрема, на матеріалі сумної української дійсності часів австрійського поневолення написано сатиричне оповідання «*Der verfluchte Ruthene*» («Клятий русин»). В цьому творі автор малює трагічне становище «інородців» у колишній цісарській армії. Для поневолених

слов'янських народів Австро-Угорської імперії служба в армії була ненависною примусовою повинністю. Чехи й словаки, поляки й галицькі українці не хотіли вмирати за чужі інтереси, ненавиділи військову муштру й жорстоку палочну дисципліну. Становище слов'янських новобранців погіршувалося ще й тим, що в австрійській армії офіційною мовою була німецька. Тому набір у «рекрути» нерідко вибухав стихійним протестом, що засвідчує не тільки оповідання Гашека, а й творчість українських письменників Ю. Федьковича, О. Маковея, І. Франка, Г. Хоткевича.

Героєм оповідання «Клятий русин» виступає український новобранець Онуферко. За незнання німецької мови він зазнає знущань офіцерів і капралів. «Треба з нього людину зробити», — казали унтери. А в Онуферка від їх піклування текла з носа кров. Та волелюбного Онуферка нелегко було перетворити в бездумного солдафона-автомата. Головним конфліктом і психологічним настроєм це оповідання Гашека типологічно перегукується з поемою Ю. Федьковича «Дезертир», в якій герой також потерпає від австрійської військової муштри і страждає від ностальгії. Зауважимо, що в подібній ситуації змальований солдат-українець і в оповіданні І. Ольбрахта «Про любов до монархії». Українська тематика наявна також у романі «Пригоди бравого вояка Швейка», про що піде мова нижче.

У значно ширшому й соціально глибшому плані письменник розробляє сюжети з історичної дійсності колишньої самодержавної Росії. Зокрема, критичне ставлення Гашека до царської армії було викликане вістями про політичну кризу російського самодержавства під час революції 1905—1907 років. В оповіданнях «Пригоди старости Томаша» і «Прогулянка через кордон» письменник викриває продажність і шкурництво офіцерів прикордонної служби, що наживаються на митних обшуках. У саркастичних сценах автор висміює всю військово-бюрократичну опору імперії «царя-батюшки» — від прикордонної застави до окружного суду й петербурзького міністерства.

Та зовсім інше ставлення Гашека до російської революції 1905—1907 рр. У пародійній повісті-хроніці «Політична й соціальна історія партії поміркованого прогресу в межах законності» чеський письменник уже співчуває «просвітницьким ідеям» броненосця «Потемкин», героєм народних повстань і жертвам жорстоких царських репресій. Російське самодержавство постає в цьому творі як втілення крайньої реакції і мракобісся.

«Історія...» — другий за обсягом твір Гашека (після «Пригод бравого вояка Швейка»). Роботу над хропікою автор завершив 1912 року, але подальша доля її склалася нещасливо. Повністю вона була надрукована тільки в 1963 році у чеському зібранні творів Я. Га-

Гашека (т. 9). Пояснив цей незвичайний факт свого часу Юліус Фучік. Розпочинаючи вибірково публікацію «Історії...» в газеті «Руде право» (1937), він писав, що твір цей лежав у забутті «з тієї простої причини, що не знайшлося нікого, хто б відважився його надрукувати... Ще й тепер, звичайно, публікація цього твору Гашека є небезпечною. Однак замовчувати цю працю письменника неможливо, бо вона має для його творчості значення абсолютно виняткове і багато що проявляє в загальному розвитку Гашека (не кажучи вже про те, що самою сатирою вона проливає світло й на багато інших речей)».

Напередодні першої світової війни автор встиг опублікувати з «Історії...» лише чотири гуморески. Вже після смерті письменника протягом 20—30-х років з 84-х розділів хроніки був опублікований ще 31. Радянському читачеві твір відомий в російських перекладах також не повністю.

Цікава сама історія створення хроніки. Основою книги став реальний факт заснування пародійної «партії поміркованого прогресу в межах законності», лідером якої був сам Гашек. Організаційне ядро «партії» становила група літераторів, художників та інтелігентів з оточення Гашека. Ідея зародження політичної бутафорії виникла ще в середині 900-х років, але організаційно «партія» заявила про себе в 1911 році. Зручною нагодою для цього було офіційне оголошення додаткових виборів до австрійського парламенту. Саме тоді буржуазні партії й почали гарячково об'єднуватися в так звані виборчі картелі, що полегшувало справу організованого підкупку виборців. Конкуренція кількох партій викликала сумбур у політичній орієнтації широких мас. Отже, дотепним пародистам було з чого посміятися.

У день виборів штаб-квартиру «партії» в ресторані «Кравін» (тобто «Корівник») прикрасили лозунги на зразок: «Виборці, протестуйте своїми бюлетенями проти землетрусів у Мексичі!», «Кожний наш виборець одержить кишеньковий акваріум», «Виборці! Те, чого ви сподіваєтесь від Відня, зможете одержати й від мене!». Ці пародійні заклики доповнювались рекламою екзотичного меню, «розкіш якого ми змушені передати скорочено: «Десерт: залівний хобот слона, губка-бодяга, тушкований верблюжий хвіст з морських креветками... Фарширований кендюх кенгуру. Акуляча печінка. Заєць під голубим соусом. Паштет із солов'їних язичків. Гнізда ластівки-салангана. Справжні російські пироги... Татарський сир з кобилячого молока. Австрійські й угорські вина. Виноградське пиво».

Та всі ці «спокуси» не принесли «партії» Гашека помітного успіху: її кандидат зібрав тільки 36 чи 38 голосів (різнібій даних у самому творі). Зате пародійна гра в буржуазну партію стала свого роду репетицією задуму незвичайного сатиричного твору. Протягом

1911—1912 рр. цей твір і був написаний Гашеком. «Політична й соціальна історія партії поміркованого прогресу в межах законності» — ідейно-художній підсумок всієї ранньої творчості Гашека довоєнного періоду (1900—1912). Композиційно твір поділений на окремі розділи-гуморески, що мають свої назви. Стилізуючи манеру оповіді авторів історичних хронік, сатирик ніби безсторонньо фіксує все, що попадає в його поле зору як очевидця і сучасника описуваних подій. Сама форма хроніки відкрила необмежений простір для сатиричного відображення дійсності.

Над чим сміється, що викриває Гашек у своїй пародійній «Історії...»? Який позитивний ідеал його нищівного сміху? Проникливим оком автор сягає класових основ чеської буржуазної опозиції австрійському самодержавству, глибоко розкриває обмеженість і безперспективність програми національно-визвольного й соціального руху під проводом усіх буржуазних партій, разом узятих. У вступі до «Історії...» Гашек ущипливо зауважує: «Багато партій дорікають нам за пишномовність і фразерство. І в цьому нема нічого дивного, адже ми починали з наслідування поглядів інших, більш досвідчених політичних партій, де панує така ж атмосфера...»

Викриваючи показний демократизм ліберальної буржуазії, автор часто виступає під маскою невразливого циніка, який «посягає» на «загально визнані» авторитети, ідеали й традиції. Письменник розвінчує «пивну політику», яка варта не більше піни з того пива, що за промовами ллється рікою. Отож відомі гасла буржуазної революції, виражені для скорочення аббревіатурою ЗРБ («згода, рівність, братерство»), можна читати і як «зубрівка, ром, біле міцне». «Кожна новонароджена партія повинна обирати для своїх зборів лише заклади, де є пиво вищої якості, інакше вона не тільки не примножить членів, а, навпаки,— розгубить усіх наявних, адже алкоголь — молоко політики».

Прийом контрастного зіставлення понять «високого» й «низького», проведення іронічної паралелі в соціальних поглядах «згори» і «знизу», нарешті, алогічне зіткнення несумісних інтересів окремих людей, класів і їх партій засвідчує перехідний етап в естетичі Гашека від побутової гумористики до соціальної сатири. Народний прийом оцінки явищ і персонажів шляхом комічного розшифрування різних скорочень і аббревіатур Гашек широко використовує як джерело комізму, досягаючи цим бажаного порозуміння з масовим читачем. Це засвідчує не тільки «Історія...», а й фейлетон «Засідання верхньої палати» (1911), де іменитий граф протестує проти скорочень у титулах на тій підставі, що якимсь «т. р.» може означати не тільки «таємний радник», а й «тупе рило».

Форма стилізації під хроніку дала можливість показати суспільство в його багатозаровому розрізі. В комічно-пародійному світі

постають не тільки панівні верстви монархії, а й недолюга її опозиція. Пародіюючи різні маніфести й декларації буржуазних партій, Гашек розкриває класову основу демагогічних обіцянок самозваних «робітничих вождів» з їх реформістською практикою відвертання робітничого класу від революційних шляхів боротьби. Дошкульною карикатурою на політичні декларації буржуазних лібералів є «маніфест» гашеківської «партії». Прикладом успіху політики «поміркованого прогресу» в маніфесті названо Америку, де спершу «треба було винищити індіанців, завести рабство і, таким чином, поступово, не поспішаючи, повсюдно запровадити прогрес; тепер, нарешті, ми бачимо, як через кілька століть Едісону вдалося випасти фонограф». У сатиричному запереченні всієї ілюзорної практики політичної боротьби чеської ліберальної буржуазії з австрійським самодержавством і полягає позитивний ідеал памфлета «Політична і соціальна історія партії поміркованого прогресу в межах законності». Щоправда, в запалі полеміки автор «Історії...» іноді припускався й помилкових поглядів на певні явища суспільного руху. Свого часу на це звернув увагу Ю. Фучік у вже згаданій газеті «Руде право». Марацію й радянська дослідниця С. Востокова, коли пише: «Справедливо висміюючи реформізм і опортуністичну практику багатьох соціал-демократичних лідерів, Гашек водночас явно недооцінював історичного значення самостійної організації робітничого класу і певних заслуг чеської соціал-демократії»¹.

Та окремі помилки в оцінці деяких аспектів суспільного руху 900-х років не можуть заслонити громадянського звучання унікального твору Гашека. Своїм змістом і формою ця книга відбила особливості розвитку чеського літературного процесу напередодні першої світової війни. Головне достоїнство хроніки — в пошуках позитивного суспільного ідеалу. Прикладом радикального вирішення соціальних проблем була для письменника російська революція 1905—1907 рр. Адже не випадково автор хроніки наголошує, що «основоположна програма партії поміркованого прогресу в межах законності» формувалася в атмосфері поширення «ліберальних ідей, що доходили до нас із повсталих російських губерній». Знаменно і те, що носієм цих «просвітницьких ідей» виступає в зображенні Гашека панцерник «Потемкин», який алегорично «бомбардує» європейське узбережжя. Глузуючи з некритичного царофільства, що маскувалося гаслами «гейслів'янського» братання, письменник виявляє співчуття в'язням Петропавлівської фортеці і тисячам «російських людей, розстріляних царською охранкою й козаками на Невському проспекті». Особливо вешадно сатирик бичує попа Гапона, що спровокував

¹ Востокова С. Примечания.— В кн.: Гашек Я. Собр. соч. в 5-ти томах, т. 4. М., изд. «Правда», 1966, с. 407.

трагедію «кривавої неділі». Про «бородатого попа» — провокатора— автор згадує і пізніше — в епопеї про Швейка.

Споглядаючи епідемію інфляції «великих слів» у лозунгах і маніфестах буржуазних партій, атрофію совісті їхніх лідерів, скептицизм деяких літераторів, збайдужілих до долі народу, Гашек застосовує гротеск: «істинно чеський письменник пише сьогодні не кров'ю, а салом». Взірцем письменника-патріота, що писав «кров'ю», автор хроніки вважає Карела Гавлічка-Боровського, дух творчості якого поетизується як гімн «партії поміркованого прогресу».

Викриттям опортунізму і зрадянства буржуазних лібералів у революційному русі Гашек перегукується з деякими творами Максима Горького («Казки», VI) і Михайла Коцюбинського («Кони не винні»), що були написані в один час із його «Історією...» (1912). Можна сказати, що вже напередодні першої світової війни чеський письменник зблизився з ідейними позиціями не тільки Горького, Франка, Коцюбинського, а й з багатьма іншими слов'янськими письменниками, твори яких виражали ідеї революційної свідомості.

Подальший творчий розвиток Гашека на рідному національному ґрунті тимчасово обриває мобілізація до австрійської армії, перебування на фронті і в російському полоні. Як уже зазначалося, до творчої роботи письменник повертається в київський період свого життя. До перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Гашек опублікував у Києві понад тридцять творів різних жанрів. Серед них були повість, оповідання, вірші, фейлетони, статті й репортажі з фронту. Тематично всі вони підпорядковані ідеї «чеської національної революції», тобто меті визволення чеського й словацького народів від австрійського поневолення. Вісті про перемогу Жовтня застали Гашека у званні підофіцера на посаді писаря полкової канцелярії і члена солдатського полкового комітету. (Перший чехословацький полк, де тимчасово служив Гашек, дислокувався в цей час у районі Великої Березни, що під Хмельником на Вінниччині). А 15 листопада 1917 р. письменник знову повертається до Києва, де продовжує працювати в редакції газети «Чехослован».

З творів, написаних у Києві, радянському читачеві найбільш відомі «Оповідання про портрет імператора Франца-Йосифа I» і вже вгадана повість «Бравий вояк Швейк у полоні». В оповіданні про «засиджений мухами» портрет австрійського імператора письменник відобразив почуття зростаючої народної зневаги до персони Франца-Йосифа, якого кожний чех «радий повісити в своєму домі» за кілька крон.

У Києві письменник розвиває ідею образу, що вперше з'явився в оповіданні «Бравий вояк Швейк перед війною» (1912). Нагадаємо, що визначальною рисою цього характеру є доведення солдатського послуху до абсурду. Але «київський» Швейк відрізняється від свого

празького попередника насамперед активністю громадянської позиції. Якщо в ранній своїй моделі бравий воляк сміється над космістю й тупістю австрійського солдафонства, то фронтівий Швейк уже виступає свідомим чеським патріотом. У кінці твору він стріляє в ненависного офіцера Дауерлінга й переходить лінію фронту. Не тільки авторською позицією, а й вустами головного героя сатирик викриває імперіалістичні зазіхання кайзерівської Німеччини й царської Австро-Угорщини. Малюючи пригноблене становище своєї батьківщини, письменник прагне переконати читача в необхідності зміцнення антиавстрійського патріотичного руху.

На сторінках повісті вперше з'являються ескізні постаті фанатиків австрійського мілітаризму — кадет Бітлер, прапорщик Дауерлінг, капітан Сагнер, майор Венцель, характери яких письменник згодом розвине глибше в романній моделі. Серед них уже бачимо й «підпільного» офіцера-чеха Лукаша. Щоправда, система характерів повісті ще не відзначається особливою яскравістю. Дещо одноманітна й публіцистична мова твору. З огляду на відірваність чеського патріотичного війська від народних мас перспектива національно-визвольного руху уявляється проблематичною. Та й при деяких мистецьких прорахунках київська повість «Бравий воляк Швейк у полоні» відіграла активну імпульсну роль в подальшому розвитку ідеї головного образу в грандіозну епопею народного оперу жорсткої системи насильства ігноблення.

Після евакуації з Києва напередодні окупації міста кайзерівськими військами Гашек добувається до Москви, де в березні 1918 р. вступає до лав РКП(б). За дорученням Чехословацької секції РКП(б) письменник виїздить на Поволжя в Самару для революційної роботи в частинах чехословацького корпусу, що мав евакуюватися по трансибірській залізниці за межі революційної Росії.

З наступом білогвардійської армії Колчака на Поволжя командування контрреволюційного чехословацького корпусу видає наказ про арешт Гашека. Протягом літа 1918 р. письменник перебуває в підпіллі у тилу білогвардійських військ. Щасливо оминувши всі небезпеки, Гашек виходить назустріч наступаючій Червоній Армії і в м. Сибірську зв'язується з Реввійськрадою Східного фронту.

Фронтова біографія червоного журналіста й комісара Гашека почалася з посади помічника коменданта м. Бугульми. Досвід військово-організаційної роботи в комендатурі навіяв сюжету цілої низки оповідань «бугульминського циклу», що був створений пізніше («Славетні дні Бугульми», «Комендант міста Бугульми», «Хресний хід» та ін.).

Зачислений працівником політвідділу П'ятої армії, Гашек працює в армійській газеті «Наш путь» (що згодом змінила назву на «Красный стрелок»). У цій газеті та в тижневику «Красная Европа»

протягом 1919 р. письменник опублікував близько тридцяти фейлетонів, статей і заміток російською мовою. У цих публікаціях автор вітав проникнення ідей соціалістичної революції в Західну Європу й новоутворену Чехословацьку державу, закликав міжнародний пролетаріат до єднання дій у боротьбі з капіталізмом.

Значне місце в публіцистиці Гашека часів громадянської війни посідає тема викриття реакційної суті російської контрреволюції. Причому вістря сатиричного пера автор спрямовує не лише проти збройних сил буржуазії (стаття «Армія адмірала Колчака»), а й проти замаскованого хрестом чи «бакалійною» вивіскою класового ворога. Особливо колоритно виписані постаті купців, крамарів, церковників і спекулянтів (фейлетони «З щоденника уфимського буржуя», «Уфимський Іван Іванович», «В майстерні контрреволюції», «Щоденник попа Малюти з полку Ісуса Христа», «Про уфимського розбійника крамаря Балакуліна», «Трагедія одного попа» й ін.).

Публіцистична творчість Гашека 1919—1920 рр. цілком підпорядкована актуальним завданням соціалістичної революції. Як і вся радянська література того часу, публіцистика чеського письменника мала цілеспрямований агітаційний характер. Тематикою своїх памфлетів і фейлетонів чеський письменник нерідко співзвучний творчості Дем'яна Бедного.

Після Уфи й Бугульми славний бойовий шлях П'ятої армії повначений рубежами Челябінська, Омська, Новосибірська, Красноярська, Іркутська. У складі політвідділу армії цей шлях пройшов і червоний комісар Ярослав Гашек. Протягом 1919—1920 рр. він займав посади начальника Інтернаціонального відділення та начальника оргсектора політвідділу армії.

Коли відгриміли бої громадянської війни, Чехословацьке бюро при ЦК РКП(б) відкликає Гашека до Москви для того, щоб направити його на партійну роботу в Чехословаччину. При заповненні анкети на виїзд письменник власноручно визначив час свого перебування в Червоній Армії; з квітня 1918-го по 18 листопада 1920 р. На анкеті зберігся лаконічний службовий запис: «Вибув з Москви 26.XI 1920 р.»¹

* * *

Після повернення на батьківщину Ярослав Гашек прожив лише два роки і п'ятнадцять днів, причому останніх кілька місяців тяжко хворів. І за цей час, в умовах морального цукування й матеріальних нестатків, були створені славетна епопея «Пригоди бравого вояка Швейка» і ціла низка блискучих гуморесок і памфлетів. На по-

¹ «Исторический архив», 1956, № 4, с. 252. Особова справа Я. Гашека зберігається в архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

чатку 20-х років письменник видає чотири збірки творів малої прози: «Дві дюжини оповідань» (1920), «Пепічек Новий та інші оповідання» (1921), «Трое мужчин і акула та інші гуморески» (1922). До них увійшли і вже згадані оповідання «бугульминського циклу», політичні памфлети й побутові гуморески (типу «Спортивний фейлетон», «Взаємини батьків з дітьми» та ін.).

Зокрема, в гуморесці «Повернення» Гашек ніби востаннє попрощався з буремними днями революції і громадянської війни, які піднесли його людську гідність, зігріли пошаною й високим довір'ям. Письменник розповідає про зустріч біля берегів Естонії двох морських транспортів з військовополоненими, які поверталися на батьківщину. «Всі наші вилазять на палубу. На своєму пароплаві росіяни піднімають червоний прапор. Пароплави зближуються, і між нами заходить розмова. Вони і ми махаємо хусточками, гукаємо «ура», і в багатьох із нас виступають на очах сльози, яких ніхто не соромиться. Ще довго лунають наші взаємні вітання над широкою гладінню морської затоки й відбиваються луною від скель острова Сільгіта». Буржуазна преса цькувала письменника за участь у революції. По Празі ходили легенди про його смерть. А Гашек захищає свою людську гідність у дошкульних памфлетах і фейлетонах, друкованих у газетах «Руде право» і «Ческе слово». Письменник викриває соціальне й політичне фарисейство буржуазної республіки, яка стояла на захисті класових інтересів поміщиків і капіталістів. У дотепній формі іронічних рекомендацій офіційним друкованим органам сатирик розвінчує міф про демократичні свободи в новоутвореній Чехословацькій державі («Які б я писав передовиці, якби був редактором урядового органу», «Що б я порадив комуністам, якби був головним редактором урядового органу...» і т. п.).

У ряді творів Гашек захищає молоду Країну Рад від ворожих наклепів. Зокрема, в памфлеті «Генуезька конференція і газета «Народні листи» (1921) сатирик таврує ганьбою продажну буржуазну пресу, яка вигадує такі страхіття про «звірства більшовиків», що самі редактори «жахаються уві сні».

* * *

Вершиною творчості Гашека став його славетний роман «Пригоди бравого вояка Швейка під час світової війни» (1920—1923). На жаль, цей шедевр світового письменства лишився незакінченим. Життєрадісне серце великого сатирика перестало битися в той час, коли він диктував своєму другові К. Ванеку закінчення четвертої частини.

3 січня 1923 р., на сороковому році життя, Ярослав Гашек несподівано помер. Він мав щастя порадіти лише єдиному урочисто-му відгуку критики на свій твір. Коли роман почав друкуватися

окремими частинами (1921), видатний письменник-комуніст Іван Ольбрахт написав у газеті «Руде право»: «Швейка» читають десятки тисяч людей, але похвалити його як літературний твір ніхто ще не наважився... «Пригоди бравого вояка Швейка» — книга воїству блискуча».

Мине час, і світова прогресивна критика почне ставити автора «Швейка» поряд з іменами корифеїв світової сатири — Сервантеса і Свіфта, Рабле і Франса, Гоголя і Салтикова-Щедріна. Чим заслужив Ярослав Гашек на таке високе порівняння? Насамперед — великою суспільною значимістю свого твору. Образ бравого вояка Швейка невмирущий тим, що в ньому сконденсована вікова народна традиція опозиції злу, насильству, соціальній несправедливості й національному гнобленню силою сміху. Караючий сміх Швейка завжди вибухатиме там, де ідея послуху бездушній бюрократичній машині викликатиме відчуження людини від системи несправедливості і гніту.

Суть образу «бравого вояка» — в його об'єктивно класовому змісті, смисловій багатогранності, широких можливостях перетілення. Швейк, безумовно, служить справі соціальної й національно-визвольної боротьби гноблених мас. Громадянську активність його характеру дуже вдало визначив Ю. Фучік у відомій статті «Чехоня і Швейк — два типи в чеській літературі й житті» (1939): «Швейк — це тип чеської «маленької людини». У нього немає серйозного політичного досвіду, він не пройшов виховної школи заводської праці, проте в нього «в крові» живе переконання: «щось та гниле в королівстві датському» і «всьому цьому не втриматися». Швейківщина — це передусім самозахист від оскаженілості імперіалізму. Та незабаром цей захист переростає в напад. Своєю пародією на послух, своїм простонародним жартом Швейк підриває владу реакціонерів, він, як шашіль, точить реакційний лад і досить активно — хоч і не завжди цілком свідомо — допомагає ламати споруду гніту й сваволі».

Відбиваючи світогляд соціальних низів, сам Швейк, проте, не представляє якийсь конкретний суспільний клас. Джерела його існування до мобілізації в австрійську армію фактично не визначені (якщо не рахувати спроб торгівлі собаками). І в цій неозначеності його суспільного стану — специфіка задуму образу Швейка, що вступає в ролі невідомого критика й судді. Викриваючи реакційну сутність панівних «верхів», бравий вояк може посміятись і з негативних рис ошуканої «маленької людини». Неосудність мислі і дії вдаваного «пришелепи» дозволяє Швейкові лишатись на позиціях об'єктивного й безкарного судді. Згадаємо, як тупиця капрал нападає на бравого вояка за те, що той «для потіхи» заманив п'яного обер-фельдкурата в арештантський вагон. «Я, пане капрале, могу собі таке дозволити, — відповідав Швейк, — бо ж я пришелепуватий, але від вас ніхто такого не чекав».

З волі Швейка постійно пошиваються в дурні як офіцери-самодури, так і вишколені солдафони з «нижніх чинів». Одним з ефективних прийомів профанації військової і клерикальної опори австрійської монархії є створення комічних парадоксів. Сатирична суть цього прийому виявляється в разючій невідповідності намірів і наслідків. Згадаймо хоч би ганебний кінець «державного детектива» Бретшнейдера, який переслідує Швейка на початку роману. «Найбільш тонкі політичні розмови Швейк переводив на тему про лікування собачої чуми й цуценят, а розставлення хитрих пасток кінчалось тим, що Бретшнейдер забрав з собою від Швейка нового потворного покруча». Змарпувавши таким чином виділені кошти з таємного фонду поліції, «вірнопідданий» тупиця шпигун приносить себе в жертву накупленим собакам. З таким же успіхом деспотичний лейтенант Дуб напивається «залізної» води з «присмаком кінської сечі і гною» (при намірі покарати Швейка за п'янство — в епізоді з пляшкою коньяку).

Атестований психіатрами як «недоумкуватий симулянт», Швейк бере на озброєння сміх. Він «допікає» слуг монархії скрізь, де тільки може, сміється з них гуртом і поодинокі, Психічна неосудність головного героя — це не факт, а свого роду умовне припущення, засіб реалізації ідейного задуму. Функціональну роль Швейка допомагає зрозуміти сам автор у післямові до першої частини роману: «Не знаю, чи пощастить мені досягти цією книгою своєї мети. Вже те, що мені довелося почути лайку: «Ти пришелепуватий, як Швейк», — свідчить про зовсім протилежне». Отже, письменник мав на меті щось більше від комічних пригод свого героя. За ними стоїть глибокий сатиричний аналіз системи буржуазно-монархічного ладу.

Порівняно з класичною побудовою епічного твору (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка, фінал, епілог і т. д.), роман Гашека схожий на стихійну імпровізацію. І в цьому — своєрідність композиції «Швейка». Але ця «довільність» сюжетної побудови, «елементарність» прийомів типізації аж ніяк не заважає читачеві «вживатися» в розвиток дії з перших же сторінок оповіді. Рух романного часу в межах кожного окремого розділу регулюється й обрамляється рухом часу історичного — подіями першої світової війни. Позірний самоплив сюжетної лінії головного героя все ж відбувається в чітко окреслених географічних берегах (Чехія, Угорщина, колишня Галичина). Досвід імпровізації як основного формотворчого принципу, випробуваний ще в «Історії партії поміркованого прогресу...», Гашек розвиває в своєму романі до рівня оригінальної жаврової моделі.

Австро-німецький мілітаризм постає в зображенні чеського письменника як потворне породження світового імперіалізму взагалі. Викриваючи реакційну роль австро-угорської армії як соціально-

класової опори самодержавства, Гашек спрямовує вістря сатири також на поліцію й жандармерію, школу і церкву, право і пресу. Не обійшов письменник увагою і таких виразок духовного життя «старої руїни» Австрії, як войовничий шовінізм, лжепатріотизм і лицемірна філантропія. Конкретними носіями цих «родимих плям» буржуазного ладу виступають гротескні персонажі — генерали, офіцери, фельдкурати, військові лікарі, вчителі і світські дами.

Система характерів у романі Гашека побудована за принципом доцентрового тяжіння. У центрі подій — традиційний головний герой в оточенні пістрявої маси другорядних та епізодичних персонажів. Після симпатичного Швейка їх важко беззастережно поділити на позитивних і негативних. Якщо виразно негативні «читаються» легко, то відносно позитивні викликають у читача суперечливі оцінки. Власне, жоден з умовно позитивних образів не позбавлений певних вад. Самокритичний фельдкурат Кац — п'яниця і богохульник; гуманний надпоручник Лукаш — ловелас; філософ-бунтар Марек — епікуреєць і балакун; сумлінний і товариський денщик Балон — ненажера; вірний у дружбі сапер Водічка — національно обмежений забіяка; відданий народові шинкар Палівець — грубіян і нечема. Як руйнівна сила в імперії — вони союзники Швейка, але з погляду загальноприйнятої народної моральності всі названі персонажі не безгрішні. Критерієм їхньої громадянської позиції є ставлення до народу, рядових солдатів, їхніх потреб і прагнень.

Надійним апробатором позитивного й негативного начал у характерах офіцерів виступає сам Швейк. Це він допоміг критикам розв'язати дискусійне питання про громадянську функцію образів Каца і Лукаша. Після тривалих застережень і знижок на особисту «аморальність» цих персонажів сьогодні ми розглядаємо їх на рівні об'єктивних ідейних спільників Швейка. Зауважимо, що вони — єдині серед офіцерів, з якими головний герой часом дозволяє собі відвертість і щирість, знімаючи з себе маску «недоумка».

Полярно протилежна бравому воякові численна група виразно негативних персонажів. Шеренгу цих звироднілих оборонців «трухлявої руїни» відкриває таємний агент поліції Бретшнейдер. Його службовий кретинізм — не виняток. Відчуваючи свій занепад, Австрійська імперія щедро фінансувала розбухлий апарат шпигунів, наглядачів і таємних агентів. Поліція будь-що прагнула їх вербувати з «неспокійного» чеського народу, але на цю «брудну службу» йшли тільки окремі перевертні й продажні відщепенці. Проблема набору агентів чеської національності завдавала апарату поліції й жандармерії чимало клопоту. Прикладом цього може правити «службова запопадливість» вахмістра Фляндерки, який графу про лояльність того чи іншого представника чеського населення заповняв лаконічно: «Зрадник, повісити». Втративши надію завербувати

когось у донощики, Фляндерка зробив «інформатором» психічно хворого пастуха на прізвисько Пепіку-підстрибни.

Паноптикум «сортирних генералів» сатирик доповнює гротескними портретами військових лікарів-шовіністів типу Грінштейна і Бауце, для яких «увесь чеський народ — це банда симулянтів». Медики в австрійських мундирах мордують за «симуляцію» хворих на ревматизм, туберкульоз, грип, тиф, нирки, грижу, діабет, пневмонію. Зокрема, Бауце з «11 000 випадків викорчував 10 999 симулянтів і був би добрався й до одинадцятитисячного, коли б цього щасливчика не розбив параліч». Класичним втіленням капральського «бойового духу» постають кадети Біглер, Дауерлінг і лейтенант Дуб, типи яких привернули увагу сатирика ще в київській повісті «Бравий вояк Швейк у полоні». Школою підготовки солдатів для них є підручник з красномовною назвою: «Муштра, або Виховання». Сюжетні ситуації, в яких діють негативні персонажі, сповнені злої, дошкульної іронії. Зокрема, Дуб і Біглер «самовиражають» себе в змаганні на фізіологічну витримку під час їзди в автомобілі. Переївши печива з одержаної посилки, «войовничий» кадет губить у «вирі світової війни» свої закаляні штани тощо.

Чимале місце в романі Гашека займає антирелігійна тема. Причому викривачем облудної ролі церкви в суспільному житті виступає сам духовний пастир Отто Кац. На свою професію фельдкурат відверто дивиться як на дармовий засіб легкого життя. У довірливій розмові зі Швейком Кац зізнається: «Заступаю того, хто не існує. І сам граю роль бога». Розгулявшись, він богохульствує словом і ділом — пропиває чашу для причастя й забуває виняти навіть польовий вівтар з проданої канапи. У нетверезому стані «духовний пастир» програє в карти навіть свого вірного денщика Швейка, хоч потім і сам жалкує, що продав Швейка «підло і дешево». Вся слава католицької церкви в зображенні Гашека — це «фальшива позолота», за якою криється мракобісся і одвічне насильство. Адже масове вбивство людей на війні завжди освящалося «ім'ям бога».

З образом капітана Лукаша пов'язана проблема національних відносин у самодержавній Австро-Угорщині. Ненавидячи пересертія Дуба, він сам під впливом обставин перетворюється на чесько-пімецького «гібрида». Викладаючи в полковій школі, Лукаш іноді шепче курсантам на вухо: «Будьмо чехами, але про це ніхто не повинен знати. Я — теж чех». Він дививсь на чеську національність як на якусь таємну організацію, що її найкраще обходити здалеку. І в цьому зізнанні — вся трагікомедія політичного становища поневолених націй у «клаптевій імперії», під гнітом якої перебували не тільки чехи, а й поляки, хорвати, українці. Зауважимо, що Лукаш виявився гуманістом, заступаючи від наруги українське населення колишньої Галичини. Він обурюється зі знущання жандармів над

групою арештованих «русинів», запідозрених у співчутті російському війську. Проблема стихійного народного протесту проти імперіалістичної війни переростає в романі в проблему «війни і соціальної революції». Виразниками ідеї переростання війни в революцію виступають в романі як освічений філософ Марек, так і неосвічений старий вівчар. Відчуваючи пробудження революційної свідомості в солдатській масі, Марек ділиться своїми роздумами зі Швейком: «Усе в армії тхне гнилятиною. ...Немає героїв, а є худоба на заріз і є різники в генеральних штабах. Але, врешті-решт, усе збунтується. О, тоді завариться гарна каша. Хай живе армія!» Настрої сільської маси передає пастух у розмові з товариством, що зібралось біля вогнища: «По війні, мовляв, буде воля, не буде вже ні панських дворів, ні цісарів, а в князів маєтки відбиратимуть».

Отже, можна сказати, що позитивним ідеалом роману Гашека є сполучення критичного начала з революційною перспективою. Логічно думати, що з остаточним завершенням твору ця сюжетна лінія набула б епічного розвитку. Адже вихід книги рекламувався на празьких афішах під назвою: «Пригоди бравого вояка Швейка під час світової і громадянської війни у нас і в Росії». На жаль, героєві твору вже не судилося пройти шляхами самого автора.

Та й незавершена епопея увійшла до золотого фонду чеського письменства ХХ ст. З творчим досвідом Гашека історія літератури пов'язує розвиток цілої художньої школи, яку збагатили своїми сатиричними творами Іван Ольбрахт, Яромир Йон, Іржі Гаусман, Карел Полачек, Еміль Вахек та Карел Чапек.

На сьогодні роман «Пригоди бравого вояка Швейка» перекладений майже п'ятдесятьма мовами світу всіх континентів. Він був інсценізований у багатьох театрах Європи і ввійшов навіть до оперного репертуару. За його сюжетом поставлено кілька фільмів. Український радянський читач знає Швейка не тільки по книжкових виданнях роману, а й по блискучих виставах Київського театру ім. І. Франка, здійснених ще 1928-го та поновлених 1955 р., а також по спектаклях інших театрів. Ювілейне видання творів письменника українською мовою примножить славу Ярослава Гашека не тільки в нашій республіці, а й у всій Радянській країні, з народженням якої пов'язані яскраві сторінки біографії видатного чеського письменника.

Василь Ів. Шевчук

ВИБРАНІ
ОПОВІДАННЯ,
НАРИСИ
І ФЕЙЛЕТОНИ

Із ранніх оповідань
1902—1909

ВИНО ЛІСОВЕ, ВИНО СУНИЧНЕ

Жоден священик так не закарбувався у вдячній пам'яті своїх парафіян, як отець із Домбровиць.

Довго ще згадуватимуть у Тарнівській окрузі цього лагідного дідуся, і нащадки нинішніх селян розповідатимуть своїм дітям те, що чули про нього від батьків.

Однак не завдяки зворушливим проповідям, що умиротворяли серця добродушних селян, і не через надмірну побожність здобув він безсмертну славу в Домбровицях, в околі та й у самому Тарнові, а завдяки його зеленому вину, про яке сам отець іноді захоплено говорив, що воно кров його серця, екстракт його думок, плід його розуму.

І не менш поетично звучала назва його творіння: «Вино лісове, вино суничне».

Він казав, що дав йому цю назву тоді, коли кілька років тому після довгих досліджень одержав перший бутель вина. В свіжій зеленій рідині він відчув пахощі всіх лісів, що оточують Домбровиці, пахощі весни й літа, а також аромат спілих суніць.

Ніхто не знав, як готує пан священик цей чудесний напій. Відомо було тільки, що головною складовою частиною його є великі червоні ягоди суніць, які отець власноручно збирав у лісі.

У своїх молитвах завжди висловлював побажання, щоб уродило багато суніць, які потім на тих місцях, що їх лише він один знав, зривав у великий кошик.

Увесь серпень до пізньої ночі світилось у низькому будинку парафіяльного священика, і крізь розчинені вікна долинали приємні пахощі. А коли сільські хлопці вилазили на дерева в священниковому саду, вони бачили, як біле довге волосся отця розвівалося над змієвидними приладами, як тремтячою рукою він наливав чарочку щойно приготованого напою, побожно хрестився, поволі випивав його, цмокав і клацав пальцями так, що старий

кіт, який досі спокійно сидів на великій печі, схоплювався, наче в нього над головою загорався жмут соломи, і, пирхаючи, прожогом вибігав із хати.

В такі хвилини священик здавався їм якоюсь незвичайною істотою. Хлопці богобоязливо злазили з груш і яблунь, не забуваючи при цьому напхати в пазуху дарів із цих дерев.

Так було в серпні. Весь листопад вино наливали в безліч пляшок, на які потім наклеювали етикетки, що їх пан ректор задалегідь надписував і розмальовував протягом зими.

На цих досить фантастичних етикетках було зображено, як святий Станіслав благословляє маленьке ангелятко, що несе великий бутель з написаними золотом словами: «Вино лісове, вино сунічне».

Коли випадав перший сніг і вночі було чути, як недалеко за селом виють вовки, якоїсь неділі священик сповіщав своїм м'яким і задушевним голосом, що він запрошує всіх віруючих на вечірню християнську бесіду.

У таку неділю просторий священицький дім був переповнений парафіянами.

Господар сидів у старому, вилялялому кріслі і, всміхаючись, лагідно казав, що настала зима, почався різдвяний піст, однак парафіяни не повинні забувати ходити до церкви й допомагати бідним. Потім він додавав ще кілька слів про різдво і зненацька кудись зникав.

Через хвилину він повертався з кошиком пляшок і починав роздавати присутнім своє зелене лісове вино, своє сунічне вино.

Коли вони дивились на його білу голову, на його миле обличчя, на бороду, що трусилась від радості, в багатьох наvertsалися на очі сльози від думки, що ж то буде, коли старий священик спочине вічним сном під березами й модринами домбровицького цвинтаря.

Та ось прийшла в Домбровиці зима, якої наш священик завжди боявся. Вона була причиною того, що всю весну й літо старий священик молився, щоб господь прости́в йому гріхи, які він вчинив минулої зими і вчинить у майбутньому.

Іноді йому здавалося, що молитись задалегідь трохи недоречно, та все ж він заспокоював себе, що бог знає, чому такі нестійкі перед спокусою людські істоти.

Що ж то за гріхи, вчинені взимку? Це була його пристрасть до свого зеленого вина.

Зимовими вечорами він сумував за тими зеленими лісами, де любив ходити. І, поринаючи в тепло, що повівало від величезної печі, він сідав перед бутлем свого вина, ніби переносячись у пахощі літа.

Чарочка коло бутля то наповнювалась прозорою зеленою рідиною, то спорожнявалась.

Коли перші краплі напою торкалися священникових губів, перед його очима поставала соковита зелень дубів, ялин, беріз і пропливали галявинки, червоні від рясних спілих ягід суніці.

Молитовник лежав перед ним не розгорнутий, і, замість вечірньої молитви, в тихій кімнаті лунали дивні звуки, що свідчили про ту насолоду, з якою він пив маленькими ковтками зелену іскристу рідину.

Старий священник сидів, пив і думав про лісову зелень, про весну, про літо, й роздуми його не переривались навіть тоді, коли внизу, неподалік від садиби, починали завивати вовки і лунали постріли, що розганяли голодних хижаків.

Не могла його вивести з такого стану й сестра (яка була молодша від нього на два роки й вела домашнє господарство), коли вона приходила й починала докоряти братові в гріхах, котрі спадали їй на думку.

Пан священник нічого не відповідав, а тільки хитав білою головою і мріяв про пахощі зелених лісів. Коли потім він ішов лягати спати, в нього трохи паморочилося в голові, і він заводив довгу пісню про лісових дів та про зелене вино, аж його старенька сестра затикала вуха.

Наступного дня вранці він прокидався пізно й зарікався, що більше на цей пекельний напій і не гляне. Та нічого не вдієш! Наставав вечір, під місячним світлом виблискував сніг надворі, і знову його охоплювала туга за літом, і знову він вихилив чарочку за чарочкою.

Скільки вже років день у день молилася його сестра, щоб господь бог уберіг її брата від майбутніх пекельних мук, однак щозими повторювалися вечори, коли молитовник лежав не розгорнутий, а чарочка весь час спорожнявалась.

Марно вона ходила у святі місця, марно жертвувала під час богослужінь гроші за свого нещасного брата.

Іноді, думаючи про нього, вона починала гірко плакати.

У її побожних роздумах уявлення про пекельні муки поєднувалися з особою пана священника.

Якось узимку диявол, як вона казала, досяг великого успіху, спокушаючи пана священника.

Одного разу перед сном священник так голосно співав про прекрасних лісових дів, що Юрзик Овчина — громадський стражник, що повертався пізно ввечері з корчми, — зупинився перед будинком, і за хвилину в нічній тиші залунав дуєт.

Один голос, досить сильний, але приглушений грубими шибками, належав священникові, другий, хрипкіший, голос стражника, так був схожий на вовче завивання, що кілька селян з рушницями й дрючками збіглися до священникового будинку, де зупинилися здивовані і з такою набожністю стали прислухатись, як пан священник виспіває про лісових дів і про зелене вино, ніби то була молитва, що її промовляли в постелі до пресвятої діви Марії.

Коли наступного дня під обід пан священник устав з ліжка, то дізнався від своєї заплаканої сестри про велике прогрішення, що він його вчинив учора ввечері, спокушений дияволом.

І він знову зарікався, а ввечері повторилося те ж саме, і знову півсела набожно й шанобливо, пороззявлявши роти, слухало під вікнами спальні, як там, нагорі, їхній старий духовний пастир виспіває дивовижні пісні про зелене вино й лісових дів.

Відтоді такі співи стали повторюватись, і селяни щовечора приходили послухати пана священника.

Для його сестри настали сумні часи. Всюди вона бачила пекельний вогонь і, якось наважившись, тремтячою рукою написала вікарію в тарнівську консисторію листа, в якому просила заради порятунку пана священника в Домбровицях з'явитися з ревізією до її брата, по-батьківському покартати його й визволити з тенет і кігтів диявольських.

Вона підписала лист, окропила його слізьми і, нічого не сказавши братові, послала в Тарнів.

Минуло кілька днів.

Одного чудового зимового дня перед священницьким будинком задзеленчали дзвіночки, четверо баских коней вдарили копитами в мерзлу землю, аж іскри полетіли, а з саней зійшов високошановний тарнівський пан вікарій і сказав здивованому пану священникові, що приїхав зробити ревізію.

Священикові сягнула думка, чи не дізналися в Тарнові про його співи, і він не пасмілювався поглянути на сивого, хоч і молодшого за нього, вікарія, який, навпаки, дуже чемно розмовляв зі старим білоголовим священиком.

Високошановний пан вікарій висловив своє задоволення станом церкви й після вечері сів навпроти пана священика, підшукуючи привід, щоб якимось виконати прохання священикової сестри, яка в цей час палко молилася в сусідній кімнаті.

— Тутешні краї влітку, мабуть, надзвичайно гарні,— почав він після довгого мовчання.

— Авжеж, надзвичайно гарні,— сумно промовив священик, поглядаючи в куток, де стояв великий бутель з благочестивою етикеткою.

— Скільки радості приносять вам літом ці ліси,— вів далі пан вікарій,— а взимку тут сумно. І тоді найкраще сидіти біля теплої груби й читати молитовник. Дуже добре читати роздуми святого Августина й отців церкви. Тоді вже не страшна ніяка диявольська спокуса. Брате мій, я привіз із собою кілька книг про вічне життя і чудові роздуми святого Августина. Найкраще їх читати вечорами дві-три години. Зараз я їх принесу.

Після того як він вийшов, священик щось зметикнував, підбів до бутля й скуштував свого чарівного напою.

Коли високошановний вікарій повернувся з оберемком книг у руках, пан священик вже знову спокійно сидів на своєму місці й побожно дивився в стелю.

— Оце і є книги, які підносять душу того, хто їх читає, до інших світів і відганяють усі нечестиві думки,— мовив пан вікарій, розкладаючи перед священиком книги, й додав:— Тут у вас такий аромат, ніби сюди війнуло пахощами лісу.

— Це моє «Вино лісове, вино суничне»!— вигукнув радісно пан священик і, не чекаючи згоди, наповнив зеленим напоєм дві чарочки й цокнувся із збентеженим вікарієм.

Вони спорожнили чарочки.

— Правда ж, незвичайний смак? — спитав зраділий пан священик, бачачи, як пан вікарій прицмокує.— Ще одну?

І знову спорожнилися чарочки.

— Дивовижно! Здається, ніби ти блукаєш літом у лі-

сі і вбираєш у себе пахощі літа,— замріяно, зітхаючи, мовив ревізор.

У священника блищали очі, коли він розповідав про своє творіння, про вигадку свого розуму, екстракт своїх думок.

Водночас вони обидва попивали зелений напій, і високошановний вікарій перед кожною новою чарочкою шепотів: «*Multum nocet, multum nocet*»¹,— зовсім забувши про мету свого приїзду, про диявола, про святого Августина та святих отців.

Коли ж увечері селяни, як звичайно, зібралися біля священникового будинку, вони почули, на свій превеликий подив, що із спальні пана священника долинають звуки пісні про лісових дів і про зелене вино, яку співають два голоси, причому той, другий, незнайомий голос був значно сильніший...

Про те, що було далі, я не розповідатиму. Додам тільки, що це був перший візит, але не останній, і коли високошановний тарнівський пан вікарій, повернувшись на третій день додому, розгорнув велику пляшку «Вина лісового, вина сунічного», то здивувався, побачивши, що вона була загорнута в кілька сторінок із книги святого Августина та святих отців.

«Вино лісове, вино сунічне» принесло домбровицькому пану священникові безсмертну славу.

РИБАЛКА ГУЛЯЙ

(Образок з Галичини)

«*My house is my castle*»²,— каже гордо англієць, але з іще більшою гордістю казав рибалка Гуляй: «Моя халупа — це мое село».

Гордість була в нього в крові. Як він сам твердив, у жилах його текла шляхетська кров. Та це анітрохи не вадило йому спокійно ловити рибу в Віслі і презирливо говорити про великих панів. Як чоловік шляхетського походження, він тішився безмежною пошаною в селі Сопольницях, до якого від його славетної халупи було хвилини із десять ходу.

А халупі тій не було рівної в усій освенцімській окрузі. Уявіть собі клаптик землі, обгороджений кількома

¹ Багато шкідливо, багато шкідливо (лат.).

² Мій дім — моя фортеця (англ.).

деревинами й шаром мулу та глини, і все це має вигляд великої собачої буди. Оце й була оселя того знаменитого чоловіка. А він був такий знаменитий, що в Сопольницях його обрали на війта, хоч він жив за селом.

Крім шляхетського роду, таку честь забезпечило йому ще й незрівнянне вміння пекти рибу, а також лікувати худобу, а найбільше — його мудрість, якій дивувався навіть громадський сторож та дзвонар Машув, що побачив чималий шмат світу, бо колись відсидів два роки в Краківській фортеці, і, нарешті, його педагогічні реформи, які полягали в тому, що він шмагав березовим пруттям окремих юних шибеників із села, яких пан «наючитель» доручав його особливій увазі.

Старий учитель казав, що Гуляй — його «ліва рука», бо він був шульга.

У нього, в бідолахи, трусилася рука, і він не міг як слід замахнутись дубцем, тож і наказував головним шибеникам приходити в неділю до Гуляя.

І, як не дивно, жоден не ухиявся, приходили навіть ті, котрі нічого не набрали, — приходили й приймали від Гуляя якийсь там удар чи два.

Адже після хлости бувало так гарно! Рибалка Гуляй садовив їх на м'якеньку травицю на березі тихої Вісли й навчав, як ловити бобирів та пліточок, а як коропів та щук, а потім для прикладу ловив з ними рибу й пік її, обкладену пахучими травами та обмазану глиною, на рожні над багаттям, у яке підкладали березові дрова, накрадені в панському лісі за Віслою.

Від річки тягло приемним холодком, і призахідне сонце золотило своїм промінням задоволені обличчя товариства, що ласувало спеченою рибою.

Гарний був вигляд Вісли та околиці. Тихо шелестів березовий гай, і блакитна вода річки зникала в даліні між невисоким підліском з одного боку та густим очеретом з другого.

Сходилися сюди на «розмовки» зі своїм війтом і старші селяни.

Гарні то були вечори! Співали пісень, танцювали, а Машув обходив усіх з великим глеком, повним найчастіш горобинівки. Рибалка Гуляй сидів на порозі своєї хижі, кивав головою і все приказував, пахкаючи величезною череп'яною люлькою: «Моя халупа — це мое село».

Він не мав дружини, тож міг спокійно дивитись, як ча-

сом котресь подружжя посвариться на такій вечірній забаві та почне літати каміння.

А коли йому вже здається, що бійка затяглась надто довго, він тоді користався своєю війтівською владою і тяг того чи того хлопа до Вісли — остудити.

Був він також філософом. Коли що ставалось, казав: «Що сталось, те сталось».

— Каза нахвалявся, що вб'є мене,— якось поскаржився йому один селянин.

— І вбив? — спитав його Гуляй.

— Ні.

— Ну от, бач, нічого він тобі не зробив,— заспокоїв його війт, і селянин пішов собі задоволений.

Деякі його засади знаходили в селі цілковите схвалення. Одна з тих засад була така: господь сотворив природу, тож він єдиний має право володіти й порядкувати нею, іншим до того зась. І кожен відповідає за свої вчинки тільки перед богом. Цю свою релігійну філософію він здійснював на практиці, коли полював у панському лісі. А оскільки авторитет — проводир людей, усі Сопольниці наслідували Гуляїв приклад, і сопольничани тішилися славою найспритніших браконьєрів у маетках князя Загорського.

Князівські єгері невсипуще пильнували, щоб хоч раз спіймати котрогось чесного обивателя на браконьєрстві, але ті сопольничани, казали єгері, чисті тобі вужі. Вони завжди вислизали. Бувало, що єгері йшли Гуляєвими слідами, та коли вже думали, що ось-ось його схоплять, він щезав з їхніх очей, а коли вони виходили до річки, то бачили, що він уже спокійно сидить на стовбурі старої вільхи, ловить сіткою рибу й пахкає своєю череп'яною люлькою. Він зловтішно махав їм рукою й гукав у ліс: «*Bądź zdrow, panie!*»¹

Та одного дня сталося так, що Волачів син підстрелив у лісі сарну й спокійнісінько подався з нею до Гуляєвої хижі, де хотів, як звичайно, схвати здобич.

Але перед самою хижею з очерету вискочили три лісники. Кепське діло.

Того дня Волачів син повернувся додому такий чудний, що його не тільки сусіди не пізнали, а навіть рідні батько та мати.

¹ Будь здоров, пане! (Пол.)

Одне вухо в нього було відірване, друге надірване, черес десь дівся, і хлопець припадав на праву ногу. Незабаром уже все село знало, що панські чортяки спіймали Волачевого сина. Скалічивши його, вони ще й переказали ним, що як надалі попадеться хтось, то буде йому ще гірше.

Але й на цьому не скінчилося. До віта Гуляя з'явився жандар і сказав, що, коли Гуляй дозволятиме селянам полювати в лісі, його без ніякої пощади заберуть в Освенцім до суду.

Поява жандаря була в селі нечуваною сенсацією, бо селяни бачили жандарів лише тоді, коли ходили до найближчого містечка на базар.

Настали невеселі дні... Не лунали вже пісні у вечірній тиші над річкою, згасло вогнище, не пеклася риба, не кружляв у веселому товаристві глек із горілкою.

Аж тепер Гуляй перестав приказувати: «Що сталось, те сталось»,— ходив, похнюпивши голову, і занедбав виховання молоді.

Усе село дивилось на нього запитливо: як спроможеться він дати раду цьому лихові?

А віт усе думав про те, яким би хитрим способом вернути давні порядки.

Він цілі дні просиджував над річкою, і селяни приходили дивитись, як їхній віт думає.

Нарешті він таки придумав план. Одного вечора скликав усе село до своєї халупи.

Був сірий, хмарний день — похмурий, як настрої сопольничан.

— Я покликав вас,— заговорив Гуляй,— щоб сказати вам, як нам знову можна буде полювати в панських лісах. Цими днями сюди приїде на полювання сам ясновельможний князь, і треба так якось підвести, щоб він мав нам за щось віддячити. Я надумав ось що. Коли ясновельможний князь полюватиме, хай котрийсь із вас дасть себе підстрелити. От хоч би Машув — він найліпше для цього підійде, бо й сам хлопцюга тілистий, і кунтуш носить товстий. Влаштуємо так. Я скажу ясновельможному панові, що знаю, де найбільше зайців, і введу його до очерету. А в очереті сховається Машув, надівши на себе три кунтуші, ще й дві шкірянки. Я гукну: «Онде заєць!» А ясновельможний пан недобачає. Він вистрелить дробом, а Машув, коли його трохи зачепить, зразу в крик. Ясновельможний князь злякається, а я тоді пере-

кажу наше прохання, щоб він дозволив полювати в його лісах, і наше буде зверху.

Ця блискуча промова була сприйнята захоплено, тільки Машув якимось чудно кривився. Одначе не казав нічого, бо не хотів виставляти себе боягузом перед усім селом. Не міг же він, відставний солдат, що два роки відсидів у Краківській фортеці, сказати, що боїться кількох заячих шротин.

Розходячись по домівках, сопольничани гомоніли потихеньку про те, який у них розумний війт.

Нарешті одного чудового дня урочисті звуки сурми, якими звичайно вранці громадський пастух скликав череду, сповістили сопольничан, що його ясновельможність князь Загорський завітав до їхнього краю стріляти зайців та диких кабанів на полях, замурианих дітлахів на межах та гусей на пастівниках.

Стрелець із ясновельможного князя був ніякий.

За давнім звичаєм сопольничани при такій нагоді йшли в нагоничі й тарабанили в бляшані цебри так гучно, що аж у Пожонті, за годину ходу від Сопольниць, люди вибігали за гороби, видивлялись у той бік, звідки долинав гуркіт, і казали одне одному: «Це маневри!»

Князь із справжньою аристократичною статечністю помалу ступав уперед, роздаючи на всі боки ляпаси хлопцям, що витріщались на пана й смикали його за поли, щоб привернути його увагу до себе.

Коли він дійшов до Гуляєвої хижки, Гуляй виступив із темряви й гречно привітав його.

— Ясновельможний пане, я вистежив для тебе таких зайців! — мовив він по-приятельському. — Здоровезні, як телята! Отам-о, в очеретах.

У князя аж очі загорілись. Обидва рушили до очерету.

А за годину перед тим Машув вийшов з корчми Мафусаїла Батана, де підкріплювався коштом громади, і трохи непевною, важкою ходою — бо мав на собі три кунтуші, дві шкірянки, дві хустки на шиї і дві на голові — потюпав теж до очерету, де й сховався на умовленому місці.

Він ліг ницьма, а голову старанно прикрив травною.

Машув весь час підбадьорював себе подумки, що, мовляв, був же він у війську, і два роки в фортеці відсидів, і що там йому зроблять тих кілька заячих шротин. Ну, дістане їх трохи під шкуру, але ж як йому село дякуватиме!..

Знеможений хмелем та думками, він заснув. Та спав недовго. Раптом його щось шпигнуло, потім ще й ще раз, а за мить уже шпигало й пекло по всьому тілу. На превеликий свій жах він побачив, що то мурашки. Але якийсь час він стоїчно терпів їхні укуси. Встати не можна, подумав він, бо, мабуть, князь уже близько, отож він і далі тихенько лежав ницьма.

І враз він почув ззаду знайомий Гуляїв голос:

— Ясновельможний пане, отам їхні нори. Тихше. Он сидить великий заєць, стріляйте, з ласки своєї!

Князь, який ще зроду не вистрелив жодного зайця, відповів:

— Зачекай хвилинку, хай ворухнеться.

Ця хвилинка здалась лежачому Машуву вічністю. Мурахи подвоїли свій запал, а один навіть у вухо йому заліз. То вже було занадто. А що Машув не чув навіть клацання курка, то він, сам не тямлячи, що робить, закричав у землю:

— Ясновельможний пане, я тут, стріляй уже ради господа Христа, а то вони мене з'їдять!.. Тут мурашник!

Князь і досі розповідає про ці загадкові для нього слова Машува і ще й нині дивується, чому тоді рибалка Гуляй кинувся на чоловіка, який, лежачи на землі, вигукнув ці слова.

Але так само певно, як те, що вода, котра спливла у Віслі, ніколи не вернеться,— так само, певно, навіки згасла в душі рибалки Гуляя надія на вільне полювання в панських лісах.

ДЬЮЛА КАКОНІ

Молодий Дьюла Каконі пішов надвечір прогулятися. Спочатку він пройшов через усе село Целешхас, потім попрямував до річки Нітри, яка вже здалеку виднілася між низькими берегами.

Він трохи помилувався її стрімкою течією, широким руслом, облямованим з обох боків глинистими червонуватими берегами, і неквапливо пішов униз понад річкою, прислухаючись до лайок пастухів, що напували коло броду миршаву худобу.

Він блукав і думав, чи варто йому йти далі, аж поки пастухи, голосно перегукуючись і ляскаючи батогами, погнали череду в село.

Посутеніло. На землю опустився туман, навколишню місцевість стало погано видно, і прогулянка берегом утратила свою привабливість. Однак Дьюла Каконі все ж пішов униз за течією шумливої річки в напрямку циганських халуп.

Целешхаські цигани жили не дуже романтично. Навпаки, це були поштиві громадяни. Вони не крали, не грабували, а чесно вели домашнє господарство і грали на скрипку. В неділю і в свята вони витинали в целешхаській корчмі, і заможні селяни щедро платили за їхнє не дуже вправнє цугикання, головним чином тому, що з музиками виступала вродлива циганка Йока. Незважаючи на найпростішу мелодію, вона вміла так захопити своєю музикою, що чоловіки в запалі плескали себе по стегнах і навперебій кричали: «*Éljen, éljen!*»¹.

Повернувшись до своїх халуп і підраховуючи заробіток, музики щоразу бурмотіли:

— Оце так Йока, справжнє золото!

До тих халуп і почимчикував зараз Дьюла Каконі.

У першій халупі світилося.

— Світиться...— прошепотів Дьюла, спотикаючись об пообшипувані коровами трав'янисті купини.— Я з задоволенням... гм... справді, з задоволенням погомонів би з Йокою, але як це влаштувати? Зайду й запитаю. Постукаю,— вів він далі, обтрушуючи чорні штани, які забруднив, спіткувшись у темряві,— похвалю отой виступ, особливо Йоку. А потім?.. Таж цигани, вони і є цигани. Східна кров. Гаразд, там буде видно!

Розмовляючи так сам із собою, він підійшов до халупи, де світилося, постукав. Ніхто не відповів. Постукав ще раз. Тихо. Він уже збирався відійти, коли в халупі почувся звук скрипки — там грали марш Ракоці.

Дьюла Каконі відчинив двері й зайшов.

У нього перехопило подих. При світлі маленької закіптюженої газової лампочки він побачив посеред кімнати Йоку зі скрипкою в руках. У халупі більше нікого не було.

Йока, струнка красуня з блискучим намистом із монет на шиї, спитала, чого зволить шановний добродій.

— Я прийшов...— зніяковіло затинаючись, почав був Каконі,— подякувати за те задоволення, що його я

¹ Браво, браво! (Угор.)

дістав від вашої музики минулої неділі, коли ви грали в сільській корчмі. Я був просто захоплений. Повірте мені, пані, в Пешті я не чув нічого схожого. Ваш виступ мене захопив...

— У вас гарна шпилька,— промовила Йока, витягаючи її з краватки в Каконі.

— Я приніс шпильку, щоб подарувати її вам за ваш справді художній виступ,— знову зніяковіло пробелькотів Каконі, здивований ситуацією.

Кокетуха Йока всміхалась до нього так привітно, що він був ладен відразу ж подарувати їй не одну, а двадцять таких шпильок.

— Краще б ви подарували мені цей перстень, а шпильку я віддам братові.— І Йока знову всміхнулась.— Я не ношу краваток.

І вона доторкнулась до руки Каконі.

— Цей перстень я приніс вам як спеціальну винагороду,— брехав Дьюла,— а шпильку я й справді хотів віддати вашому братові,— казав він, а сам уже знімав перстень із пальця.— Пані,— говорив він далі, не зводячи з циганки закоханого погляду,— ваш виступ мене зачарував, але я бажав би, щоб ви були до мене більш прихильною.

— Шановний добродію,— відповіла чарівна циганка,— зараз може ввійти хто-небудь із моїх родичів, а з ними і мій наречений циган Роко. Не знаю, що він вам скаже. Приходьте краще завтра о цій самій порі на річку, до старого плавучого млина. Я вас там чекатиму.

І не встиг Каконі отямитись, як його чемно випроводили за двері. Слідом полинули звуки скрипки, що грали в прискореному темпі марш Ракоці.

Дьюла, спотикаючись, брів темною дорогою серед лугів до села, в маєток свого дядька.

«У неї є наречений, але вона надзвичайно гарна,— думав він.— Тепер я вже можу на дещо відважитись...»

А в поміщицькому будинку був переполох.

Дядько зустрів племінника, радіючи, що той живий. Однак під час вечері виявилось, що в Дьюли немає в краватці шпильки, а на пальці персня.

— Я купався,— пояснив Дьюла,— впустив їх у воду.

— Хіба ти в краватці купався? — недовіжливо спитав дядько.

— Ні, коли роздягався, то почув, що булькнуло щось, і краватка... тобто я хотів сказати перстень, тобто ні...

шпилька... потонула, а перстень зісковзнув з пальця в воду, коли я виходив з річки. Вода сьогодні була холодна, проте, я гадаю, вона ще потепліє,— намагався Дьюла зам'яти розмову, помітивши, що дядько пильно на нього дивиться,— може, ще й дощ піде...

— Після купання ти, певно, ще вирішив прогулятися? — спитав, помовчавши, дядько.

— Авжеж, я пройшовся, знаєш, це дуже корисно для здоров'я. Трохи походив по березі над річкою і не помітив, що віддаляюся від села.

— Буває, буває,— погодився дядько.— Я ж тільки тому й спитав, що кучер бачив тебе поблизу циганських халуп. Він ішов з міста, привітався з тобою, а ти й уваги на нього не звернув. Правда, було вже темно. І ти ніби щось бурмотів увесь час і спотикався, ідучи лугом. Так розповідав кучер.

І дядько голосно розреготався.

«Ну, перепаде мені тепер»,— подумав Каконі, обгризаючи шкірку з дині.

— Кучер каже, що він ще подумав: «Молодий пан, мабуть, десь хильнув зайвого і не може додому втрапити». Ха-ха!

Каконі полегшено відітхнув.

— Давай поговоримо серйозно,— вів далі дядько.— Сьогодні вдень, коли тебе не було вдома, я одержав листа від твого батька. Він приїде сюди завтра ввечері. Пише, що хоче перевірити, чи ти став розсудливим і чи можеш повернутись до Пешта. Він гадає, що ти, звичайно, вже забув ту співачку і тебе можна тепер женити, не побоюючись, що ти божеволітимеш за нею.

— Дядечку, мені й на думку не спадало нічого схожого,— улесливо промовив Дьюла.— Ви мене, мабуть, уже добре знаєте. Адже я живу тут майже місяць, і ви могли впевнитись, що я скромно поводився з усіма дівчатами. А зі співачкою, то було просто так.

І Дьюла Каконі, певно, дуже зворушений, пішов у свою кімнату.

Десь із місяць тому в конторі фірми «Янош Каконі і К^о» в Пешті відбулась дуже неприємна розмова.

На канцелярському столі сидів молодий Дьюла Каконі, а перед ним стояв розчервонілий його батько.

— Ти женишся на Ользі якомога скоріше, до того як відбудуться загальні збори акціонерів нашої компанії по виробництву цементу! Запам'ятай, що Ольжин батько

має в своїх руках сімсот вісімдесят акцій, які він дає їй у посаг. Якщо ми додамо до них твої двісті двадцять, ти станеш власником тисячі акцій, які я куплю в тебе по номінальній вартості — двісті крон за штуку. Але це необхідно зробити до загальних зборів, тоді на зборах ти здереш великі проценти з прибутку. А втім, я хотів поговорити з тобою про інше. Ти — наречений, розумієш? І як наречений повинен стежити за собою, і не маєш права компрометувати сім'ю Каконі. Діставши таке гарне виховання і будиши нареченим Ольги, ти роз'їжджаєш по місту в колясці з кафешантанною співачкою і танцюєш з нею; наче ти осліп і оглух. Невже не розумієш, що батько твоєї нареченої все це бачить! Ти справжній осел! Не забувай, що йдеться про сімсот вісімдесят акцій. Одно слово, ти повинен на місяць виїхати з міста й викинути з голови цю співачку. Інакше можеш накоїти ще більших дурниць! Завтра ж поїдеш до дядька в Целешхас. Поїзд відходить о пів на восьму з Північного вокзалу. Згодний?

— Так!

Каконі старший підійшов до телефону, попросив дати йому номер двісті тридцять вісім і сказав у трубку:

— Любчий друже! Дьюла завтра поїде в село. Сподіваюся, все буде гаразд!

Так приміром думав про минуле Дьюла наступного дня, прогулюючись берегом Нітри.

Співачка вродлива, проте з Йокою не йде ні в яке порівняння. Де там! Величезна різниця! У співачки чорні очі й біляве волосся, а в циганки чорні очі й чорне волосся! Справжній східний тип!

Перед обідом Дьюла пішов ще раз оглянути старий плавучий млин.

Це був один із тих млинів, яких ще багато можна побачити по річках неподалік від місць, де впадають вони в Дунай.

Два дощаники, з'єднані між собою примітивним зрубом, посередині його встановлено млинове колесо, яке обертає річкова течія.

Дощаники звичайно прив'язують до берега ливною. За бажанням такий млин можна переправляти з одного місця на інше, і жителі прибережних сіл приносять до річки молоти зерно.

З берега до плавучого млина перекидають дерев'яну кладку.

В отакому млині й було призначено побачення.

Тут уже давно нічого не мололи: водяне колесо було поламане.

Настав вечір.

Каконі сказав, що піде до міста зустріти батька, а сам подався до плавучого млина.

Під дахом було зовсім темно.

Каконі сів на перегородку, закурив і став чекати.

Поблизу мукала череда й лаялись пастухи.

Річкові хвилі голосно плескались об дощаники.

Мукання худоби поступово віддалялось, поки й зовсім стихло.

Млин злегка гойднувся.

«Мабуть, Йока зараз прийде,— зрадів Дьюла.— Вона не хотіла, щоб її побачили пастухи. Котра вже година?»

Дьюла запалив сірник і глянув на годинник.

«О пів на дев'яту приїде батько,— думав Каконі-молдший.— Ет, скажу, що забукав».

Млин якимось дивно здригався, вода шуміла дедалі голосніше.

— Не хочеться тут довго стовбичити,— пробурчав Дьюла, просидівши з годину.— Вона могла б уже й прийти, мабуть, удома щось її затримало... Та нехай, аби тільки прийшла... Шкода, що її не буде в Пешті.

Зпенацька млин так шарпнувся, що Дьюла ледь не впав з перегородки, на якій сидів.

— Хай йому біс, що це таке? — пробурмотів Дьюла, засвічуючи маленький кишеньковий ліхтарик.— Краще вийду звідси.

Він піднявся кількома східцями до дверей, що вели на кладку.

Ліхтарик ледь не погас від рвучкого подуву вітру, і переляканий Дьюла Каконі побачив, що млин з усіх боків оточений водою, а дерева й кущі з шаленою швидкістю біжать назад.

Дьюла Каконі плив униз за течією Нітри...

Він почав гукати на допомогу, але шум води заглушав його відчайдушне воляння.

Наступного дня в газетах було надруковане таке повідомлення.

Незвичайна пригода на річці

Під час перебування в Целешхасі з паном Дьюлою Каконі стався сенсаційний випадок, який приверне увагу читачів, оскільки пан Дьюла Каконі відомий у всіх колах пештського світського товариства. Вчора ввечері він вирішив оглянути старий плавучий млин і не помітив, що, з невідомої досі причини, обірвалася линва, якою був прив'язаний цей млин. Коли млин був уже на значній відстані від Целешхаса, пан Дьюла раптом побачив, що він пливе вниз за течією.

Він марно волав про допомогу. Лише сьогодні о шостій годині ранку млин зупинили біля впадіння Нітри в Дунай і пана Дьюлу Каконі звільнили з незручного становища. У своїй плавучій в'язниці він проплив 45 кілометрів...

Чи прочитав цю замітку наречений прекрасної Йоки циган Роко, я не можу сказати, так само як і не можу пояснити, чому Йока не могла грати на скрипку в корчмі навіть і через два тижні й ходила з перев'язаним обличчям. Не буду я також твердити, що хтось бачив, як циган Роко перерізував линву біля старого плавучого млина чи як він напередодні події підслуховував під старою халупою, коли Дьюла Каконі був там наодинці з циганкою.

Та хоч як там воно було, а Роко щоразу, коли проходить берегом Нітри і бачить плавучий млин, лукаво посміхається.

ПЕРЕДВИБОРНА ПРОМОВА ЦИГАНА ШАВАНЮ

Чи мав циган Шаваню політичні переконання? Ні. Йому було байдуже, яка партія стоїть біля керма влади в новому приміщенні парламенту в Пешті. В газетах вирішувались надзвичайно важливі політичні проблеми, а циган Шаваню тільки меланхолійно милувався широкими рівнинами, на які відкривався такий чудовий краєвид з його будиночка, що стояв на краю Боршгаза. 93

Найпрекрасніші політичні лозунги не могли схвилювати старого Шаваню, а коли в сусідньому місті проводили народні збори, Шаваню полюбляв дивитися на натовпи селян у бекешах і обшарпаних, широких штанях, селян, що вирушали послухати благородного пана Капошфаль-

ві, який тричі на рік зволив виступати перед своїми виборцями.

У такі дні в селі, як ви самі розумієте, нікого не лишалося, а це було на руку сімейству Шаваню: можна було дещо поцупити. Тому за напади красномовства пана Капошфальві Шаваню доводилося потім розплачуватись відсиджуванням у холодній.

Крім абсолютної незалежності політичних переконань, у цигана Шаваню була ще одна особливість. Він грав на скрипку. Про циганських музик написано вже безліч сторінок! Але Шаваню був у цьому відношенні своєрідний. Звичайно цигани грають, а селяни тихесенько сидять і не пискнуть, слухають, іноді танцюють. Але, якщо грав Шаваню, селяни повинні були пити, а сам Шаваню, на відміну від своїх циганських колег, граючи, ніколи не пив і не засинав. Шаваню грав, селяни пили, він виконував усе нові й нові мелодії, одну веселішу за другу; а пізно вночі, коли селянам уже було байдуже, по якій струні він проводить смичком, староста вибігав із-за столу й кричав: «*Nagyon szép!*» («Чудово!») — і кидав Шаваню гроші, а той усе грав та грав. Якби в таку мить старосту від збудження побив грець, слухачі одностайно обрали б старостою Шаваню.

Були призначені вибори до парламенту. Благородний пан Капошфальві десять років підряд був депутатом, і жодного разу не викликав невдоволення у своїх виборців, і ніколи не мав суперників. Проте останнім часом він засумував і, як тільки заходила мова про вибори, сидів, похнюпившись: у нього з'явився суперник.

Капошфальві втратив сон. Хоча б новий кандидат був «благородною» людиною і міг би, так як Капошфальві, простежити свій дворянський родовід до XVI століття! Художньо виконаний дворянський герб Капошфальві висів у його робочому кабінеті: гарна, виразна голова осла і рука з мечем, зігнута під кутом сорок п'ять градусів. Але його суперник не мав ані дворянського звання, ані герба в кабінеті, та й самого кабінету, бо він був простим селянином, правда, багатим, однак селянином. Його єдиним званням було те, яким його наділили селяни — пан староста. Це він кричав Шаваню «*Nagyon szép!*». Звався він Фереш. Його прізвище навіть не закінчувалось літерою «і» — закінчення, що ним пишалося понад п'ять тисяч угорських дворян.

Єдиний син Фереша вивчав у Празі юриспруденцію. Цей молодий чоловік вбив собі в голову, що його батько повинен стати депутатом, отож, склавши перший державний екзамен, юнак вирішив, що другий йому пощастить скласти значно легше, коли в списках буде зазначено: «Янош Фереш, син депутата парламенту».

Борошгазький староста Фереш, який до цього часу тричі на рік з захопленням слухав промови благородного пана Капошфальві, на останніх зборах гукнув ораторові: «А ми що, порожнє місце?»

Фереш трошки переплутав. Син звелів йому під час промови благородного пана Капошфальві голосно висловити свої опозиційні переконання. Але, на нещастя, благородний пан говорив про важливість розведення м'ясної худоби, і раптом, на загальний подив, Фереш вигукнув: «А ми що, порожнє місце?»

Благородний пан запросив цигана Шаваню, точніше, не запросив, а звелів швейцарові привести його. Коли той прийшов разом з циганом, Капошфальві сидів у своєму кабінеті.

— Дорогий друже,— звернувся благородний пан до Шаваню, в якого підгиналися ноги.— Я сподіваюся, що ви з вашими політичними переконаннями глибоко ображені нетактовним виступом пана Фереша, який має намір висунути свою кандидатуру. Протягом десяти років я був вашим депутатом, і всі ви знаєте, що я не марно потрудився.

Циган Шаваню не зрозумів і десятої частини з того, що казав благородний пан, і тому тільки кивав головою і після кожного його слова примовляв: «Диви, он воно що!» Нарешті він трохи отямився і відповів:

— Вельможний, благородний пане, я бідний циган *romano čaneja, ciprikane devlehureske* (клянуся богом), вельможний пане, я нікого не обдурюю, не краду, *damneka sovelam* (сплю в хаті), і лише кілька років тому *prašta zidžubena* (спіткало мене лихо).

Тепер уже благородний пан не зрозумів Шаваню, бо в його відповіді було дуже багато циганських слів. Тому він притакував: «Авжеж, авжеж»,— і, щоб закінчити розмову, сказав:

— Я знаю, що ти порядна людина й чудово граєш на скрипку, мені розповідали, що селяни можуть без кінця слухати твою гру, і, якщо ти попросиш, вони тобі ні в чому не відмовлять. Отож прошу тебе, прошу вас, дорогий

друзе, ходіть із одного шинку до другого, грайте там і вигукуйте: «Хай живе наш депутат, благородний пан Капошфальві!» А я за це щедро вас винагороджу. Тільки ж гарненько вигукуйте!

— Що казав тобі благородний пан Капошфальві?— того ж вечора спитав цигана староста Фереш, який проходив повз циганські халупи.

— Вельможний пане старосто, я повинен прославляти в шинках благородного пана,— признався Шаваню, якому було зовсім байдуже, що перед ним стоїть суперник благородного пана.

Удома Фереш переповів синові те, що сповістив йому Шаваню.

— Не хвилюйся, роби те саме, що я, а в мене є ідея,— мовив студент юрист.— Завтра я сам поговорю з Шаваню.

— Шаваню, я чув, що ти повинен прославляти благородного пана. Молодець, добряче кричи,— сказав він наступного дня Шаваню.— Скільки в тебе дітей?

— Дванадцяттеро,— відповів циган.

— Гаразд. Відпусти цих дванадцяттеро дітей до мене на неділю. За кожного дістанеш по п'ятдесят крейцерів.

На мить цигана приголомшило несподіване щастя, надія одержати гроші, але він швидко опам'ятався і став торгуватися. Це, мовляв, мало, хоча б дали по шістдесят крейцерів за дитину.

— Гаразд, матимеш по шістдесят,— погодився студент,— але раджу тобі, кричи голосніше.

Настала неділя. Вранці всі дванадцяттеро дітей Шаваню, майже голі, вийшли з Ферешевої садиби. Попереду крокував найстарший, тринадцятирічний хлопчик— у трохи довшій сорочці, ніж інші,— з зеленим прапором у руках, на якому було написано: «Хай живе благородний пан Капошфальві, наш депутат ось уже десять років!»

В садибі їх як слід проінструктували, і вранці, коли особливо багато людей ішло до церкви, ця замурзана зграйка дітей крокувала з прапором по найлюдніших вулицях і горланила:

[№] — Хай живе наш депутат, благородний пан Капошфальві! Хай живе наш благородний батько!

Благородний пан зняв свою кандидатуру.

ПРИКЛАД ІЗ ЖИТТЯ

(Американська гумореска)

— О, ні в якому разі, мій юний друже,— сказав містер Вільямс, банкір, молодикові, що сидів навпроти нього в кріслі, поклавши ноги на спинку стільця.— Ні в якому разі, пане Чейвін! Вислухайте мене уважно і постарайтесь дечого навчитись. Ви просите руки моєї дочки Лоти. Це означає, що ви хочете стати моїм зятем і таким чином одержати гроші. За хвилину до цього на моє запитання, чи є у вас багатство, ви відповіли, що ви бідні й маєте лише двісті доларів.

Пан Вільямс поклав ноги на стіл, за яким він сидів, і провадив далі:

— Ви стверджуєте, що і я був колись бідний і не мав навіть і цих двохсот доларів. Я не заперечую цього, але скажу, що у вашому віці я мав уже кругленьку суму грошенят. А це тому, що в мене була голова на плечах, а у вас її бракує. Я бачу, ви починаєте соватись у кріслі. Раджу вам не гарячкувати: в мене слуга — дужий негр. Послухайте мене уважно й візьміть з мене приклад. Шістнадцяти років я прийшов до свого дядька в Небраску і, щоб роздобути грошей, умовив дядька дозволити лінчувати на його землі негра, якого саме збиралися стратити. Той дав згоду: негра лінчували на ділянці мого дядька, але кожний, хто хотів узяти участь у цій справі, повинен був заплатити певну суму, тому що місце страти ми обгородили. Гроші за квитки збирав я, і, коли негра було повішено, я втік того ж вечора, захопивши виручку. Повішений негр приніс мені щастя. На ті гроші я купив ділянку землі на півночі і поширив чутку, що, перекопуючи її, я знайшов золото. Ділянку я дуже вигідно продав, а гроші поклав у банк. Я думаю, не варте уваги те, що один з обдурених стріляв у мене, тому що цей постріл, розтрощивши кістку правої руки, приніс мені тільки дві тисячі доларів за поранення.

Одужавши, я скупив на всі свої гроші акції релігійного товариства по будівництві храмів на території, заселеній індіанцями. Ми за сто доларів видавали почесні дипломи, але не збудували жодної церкви.

Товариство мусило оголосити себе банкрутом. Це сталося рівно через тиждень після того, як я виміняв акції релігійного товариства на партію волових шкур, ціни на які швидко зростали.

Я заснував шкіряний завод, який приніс мені багато грошей,— а все тому, що я продавав за готівку і купував у кредит.

Я розмістив свій капітал у кількох банках Канади й оголосив себе банкрутом. Мене заарештували, але під час слідства я мовив таку нісенітницю, що експерти визнали мене пришелепкуватим, а суд виправдав мене, організувавши перед цим збір грошей серед публіки, присутньої у залі суду. Цих грошей цілком вистачило мені на дорогу до Канади, де зберігалися мої гроші.

У бруклінського мільйонера Гамельста я викрав дочку й відвіз її до Сан-Франціско. Він мусив віддати мені її у дружини, бо я загрожував йому, що буду з нею жити в Сан-Франціско доти, поки зможу опублікувати сенсаційне повідомлення, що його дочка — мати незаконнонародженої дитини.

Ось бачите, пане Чейвін, яким я був у ваші роки, а ви до цього часу не зробили нічого такого, що свідчило б про ваш розум.

Ви кажете, що недавно врятували моїй доньці життя, коли вона впала з човна в море. Це гарний вчинок, але я не бачу, щоб він мав для вас практичне значення,— адже, як ви кажете, ваші черевики зіпсувались остаточно. Що стосується ваших почуттів до моєї доньки, то не розумію, чому я повинен платити за них гроші і стати тестем людини, в якій розуму — ані на гріш.

Бачу, що ви знов починаєте соватись у кріслі. Будьте ласкаві, заспокойтесь і відповідайте на мої запитання:

— Чи зробили ви який-небудь вчинок у житті?

— Ні.

— А чи є у вас майно?

— Немає.

— Ви просите руки моєї дочки?

— Так.

— Вона кохає вас?

— Кохає.

— І останнє запитання: скільки у вас є грошей з собою?

— Сорок шість доларів.

— Гарзд, я розмовляв з вами тридцять хвилин, ви хотіли дізнатися, як роблять гроші. Так ось: ви заплатите мені тридцять доларів — по долару за хвилину.

— Але, пробачте, пане Вільямс...— протестував молодик.

— Ніяких «пробачте»,— мовив, посміхаючись, пан Вільямс, глянувши на годинник,— тепер ви дасте мені тридцять один долар — минула ще одна хвилина.

Коли вражений пан Чейвін заплатив гроші, пан Вільямс люб'язно сказав:

— А тепер дозвольте вас попросити залишити мій дім, інакше я буду змушений наказати, щоб вас вивели.

— А ваша дочка? — вже на порозі запитав молодий чоловік.

— Я свою дочку ніколи не віддам дурневі,— спокійно відповів містер Вільямс.— Залиште мій дім, інакше ви будете мати щастя збирати свої власні зуби.

— Оце мав би зятька! — сказав містер Вільямс своїй дочці, коли Чейвін пішов.— Той твій коханий винятково дурний чоловік, і розуму він ніколи не набереється.

— Отже,— спитала міс Лота,— в нього немає ніякої надії стати моїм чоловіком?

— За таких обставин це неможливо,— категорично заявив містер Вільямс.— Доки він не покаже себе спритною й розумною людиною, в нього не буде ніякої надії!

І містер Вільямс розповів своїй дочці про лінчування негра на ділянці свого дядька, про хід розмови з містером Чейвіном і додав:

— Я розповів йому чимало повчального.

На другий день містер Вільямс поїхав у справах торгівлі.

А коли через тиждень він повернувся, то знайшов на своєму письмовому столі листа такого змісту:

«Вельмишановний пане!

Дякую Вам щиро за пораду, яку Ви дали мені тиждень тому. Ваш приклад так мене надихнув, що я у Вашу відсутність виїхав з Вашою дочкою до Канади, захопивши з собою з Вашого сейфа всі Ваші гроші, коштовності та цінні папери.

Ваш Чейвін»

А нижче стояло:

«Любий татку!

Просимо твого благословення і разом повідомляємо тебе, що ми не могли знайти ключа від сейфа й тому підірвали його нітрогліцерином.

Твоя Лота»

РЕКЛАМНА СЦЕНА

(Американська гумореска)

Однією з багатолюдних вулиць американського міста, назва якого не має для нас значення, надвечір, коли рух стає особливо жвавим, назустріч один одному йшли два чоловіки, приємні на вигляд, зі старанно поголеними обличчями.

Коли вони майже зіткнулися, добродій у сірому циліндрі спитав добродія у м'якому капелюсі:

— Пробачте, сер, чи не мав я честі коли-небудь зустрітися з вами?

— Ні, сер, я вас не знаю,— відповів добродій у м'якому капелюсі.

— Це дивно! — голосно, щоб почули перехожі, вигукнув перший.— Отже, ви твердите, що ніколи мене не бачили?

— Ніколи,— здивовано повторив перший.

— Тоді дозвольте запитати,— вів далі добродій у сірому циліндрі,— чому ви так уважно роздивлялися мене здалеку?

— Під час цієї розмови довкола них вже почали зупинятися люди.

— Ці добродії — свідки, що я на вас не дивився,— мовив другий.

— Ні, ви дивилися, сер! — голосно сказав перший.— Якщо ви джептльмен, будь ласка, відповідайте, чому ви це робили!

— Я вас не знаю,— сказав другий добродій,— вважаю ваше запитання зовсім недоречним і...

— Договорюйте, будь ласка, що «і...»,— наполягав перший добродій.— Що ви цим «і» хотіли сказати?

— Я не збираюся відповідати,— спокійно промовив другий і, звертаючись до людей, що оточили їх і все з більшою цікавістю прислухалися до цієї незвичайної суперечки, додав:— Панове можуть підтвердити, що я не сказав нічого поганого.

— Отже, ви думали щось погане, чи не так, пане? — спитав роздратовано перший.

— Я відмовляюся відповідати й на це запитання,— відповів другий добродій,— тому що...

— Що «тому що»? — перепинив його добродій у сірому циліндрі.— Ви, напевно, хотіли сказати: «Тому що я не збираюся більше з вами доганитись»?

— Я цього не казав,— заперечив добродій у м'якому капелюсі,— тому що...

— Що ви розумієте під цим «тому що»?

— Абсолютно нічого.

— Однак ви зробили на цих словах якийсь особливий наголос!

— Не думаю.

— То звільніть мене від вашої присутності,— роздратовано сказав перший.

— Я можу стояти, де мені подобається, хоча...

— Словом «хоча» ви хотіли образити мене! — гримнув добродій у сірому циліндрі.

Між тим навколо них збиралося все більше зівак.

— Вас? І образити? — спокійно відповів другий добродій.— Навряд чи це можливо!

— Що ви хотіли сказати цією фразою?

— Нічого, крім...

— Що ви розумієте під словом «крім»?

— Під словом «крім»,— відповів другий розважливо,— я розумію, що ви, сер, осел.

— Всипте йому! — порадив хтось із глядачів.— Застреліть його!

Добродій у сірому циліндрі поставив свій циліндр на землю і почав засукувати рукави.

— Ви за це відповісте, сер! — крикнув він.

— Ану, підійдіть! — мовив другий.— Повторюю ще раз: ви — осел!

— Гаразд! — вигукнув перший.— За це я виб'ю вам зуби!..

— Спробуйте!

— Що ж, і спробую! — погрозово відповів перший і так сильно вдарив добродія в м'якому капелюсі в щелепу, що той упав на землю.

Зчинилася метушня. Всі накинулись на заводіяку, щоб як слід покарати його... Та в цей час потерпілий підвівся, став перед супротивником, якого присутні вже збиралися лінчувати, і зовсім спокійно сказав:

— Леді й джентльмени, подивіться на мої зуби: ні один із них не зламався.— І він показав присутнім на свою щелепу, в якій виблискували чудові білі зуби.

— Джентльмени, подивіться і запам'ятайте! Мої зуби штучні. Фірма «Мартенс і К°» виробляє надзвичайно міцні штучні зуби — вони найкраще замінюють справжні!

Потім перший добродій узяв другого під руку, і вони обидва прокричали:

— Рекомендуємо вам штучні зуби фірми «Мартенс і К°»!

Після цього, закуривши сигари, спокійно вони собі пішли.

* * *

До цього дня обидва службовці фірми «Мартенс і К°» були добрими приятелями. Але після сцени, яку вони розіграли на вулиці, між ними виникло непорозуміння з приводу грошей.

— Вільяме,— сказав добродій у м'якому капелюсі, коли вони після тієї сцени йшли до ресторану повечеряти,— ось твої три долари.

— Мені належить ще два, Джонс,— зауважив Вільям.— Адже пани «Мартенс і К°» платять нам по п'ять доларів на день.

— Правильно,— відповів Джон.— Але з учорашнього дня ти мені винен два долари.

— Я нічого не розумію,— сказав Вільям.

— Вільяме,— занепокоївся Джон,— хіба ти не пам'ятаєш, що позичив їх учора в мене перед тим, як упився?

— Я не впивався,— захищався Вільям.— Це ти був п'яний.

— Гаразд,— відказав Джон.— Ти був тверезий і не позичав цих двох доларів, ти просто взяв їх у мене.

— Але ж я взяв тільки свої, Джонс, тому, що позавчора ти витяг у мене з кишені мундштук для сигарет, який коштує два долари.

— Містере Вільяме, ви брехун!

— Містере Джонс, ви злодій!

— П'янюга!

— Черномазий!

У залі ресторану пролунав своєрідний звук, походження якого пояснювали слова містера Вільяма:

— Містере Джонс, за цей ляпас ми ще розрахуємось! Ні службовці фірми «Мартенс і К°» розійшлись розлючені...

— Джентльмени! — сказав містер Мартенс, коли наступного дня колишні друзі з'явилися до канцелярії фірми.— Наш компаньйон містер Уоттер був дуже задоволений, можна сказати, навіть захоплений тим, як ви

чудово розіграли вчора ввечері на Четвертій вулиці рекламну сцену. Ви провели її дуже натурально, за що висловлюю свою подяку вам, містере Джоне, і вам, містере Вільяме. Сьогодні ви зіграєте нашу рекламну сцену на Шостій вулиці о сьомій годині вечора. Проведіть її якомога натуральніше. Я вже розмовляв з начальником поліції, і він пообіцяв не чинити вам ніяких перешкод, тому що не вбачає в цьому нічого протизаконного...

Виходячи, містер Вільям надів сірий циліндр і запевнив:

— Не сумнівайтесь, містере Мартенс, нашу рекламну сцену ми зіграємо дуже натурально.

О сьомій годині вечора по Шостій вулиці йшли назустріч один одному містер Вільям у сірому циліндрі та містер Джон у м'якому капелюсі.

Містер Уоттер, компаньйон містера Мартенса, сьогодні був захоплений ще більше, ніж учора, бо в голосі містера Вільяма звучав чудовий, невдаваний гнів.

Сцена проходила цілком натурально.

— Ви, напевно, хотіли сказати: «Я не збираюся більше з вами поганитись?» — казав містер Вільям містеру Джону, підхоплюючи вже відому нам фразу: «Я відмовляюсь відповідати й на це запитання, тому що...»

— Я цього їе казав,— заперечив містер Джон,— тому що...

— Що ви розумієте під оцим «тому що»?

— Абсолютно нічого!

— Ви зробили на цих словах якийсь особливий наголос.

— Не думаю.

— То звільніть мене від вашої присутності!

— Я можу стояти, де мені подобається, хоча...

— Словом «хоча» ви хотіли образити мене!

— Вас? І образити?! Навряд чи це можливо.

— Що ви хотіли сказати цією фразою?

— Нічого, крім...

— Що ви розумієте під словом «крім»?

— Чудово! — вигукнув містер Уоттер, компаньйон містера Мартенса, який стояв у натовпі.

— Під словом «крім» я розумію, що ви, добродію, осел!

— Надзвичайно! — захоплювався містер Уоттер, бо містер Вільям із ще більшим запалом, ніж учора, почав засукувати рукави.

— За це ви відповісте, добродію,— говорив містер Вільям містеру Джону.

— Ану, підійдіть! — промовив містер Джон.— Ще раз повторюю, що ви осел!

— Гаразд! — вигукнув містер Вільям, накинувся на містера Джона, звалив його на землю і почав дубасити, примовляючи: — Оце тобі за вчорашній ляпас, злодію!

— Рятуйте! — закричав містер Уоттер у вухо поліцейському, який спокійно спостерігав за всією сценою.— Будь ласка, розбороніть...

— Це ж дозволена рекламна сцена,— відповів, посміхаючись, поліцейський.— Панове грають дуже натурально.

Наступного дня в газетах з'явилося таке повідомлення:

«Нищепідписаний начальник поліції забороняє проведення рекламних сцен, оскільки під час такої рекламної сцени містер Джон, службовець фірми «Мартенс і К°», згідно з медичним висновком, був тяжко покалічений містером Вільямом, службовцем тієї ж фірми, до того ж містеру Джону розтровошено його штучну щелепу».

НАД ОЗЕРОМ БАЛАТОН

Болл Янош сидів того полудня перед своїм будинком на веранді, спорудженій за місцевим звичаєм на зразок портика, що прилягає до будинку і служить притулком від пекучого сонячного проміння.

Звідси відкривався чудовий краєвид. Схили, вкриті виноградниками, зеленіли й відливали блакиттю; неозора зелень, що сповзала вниз, у долину, переходила в синяву в тих місцях, де виноградники були оббризані розином сулеми.

Ось виноградники, внизу — сторожки, криті соломою, смуги кукурудзяних полів, і ще далі — луки, звідки долинали звуки дзвіночків і ревіння корів.

А за луками простяглася гладінь озера Балатон, чи, як тут гордо його називають, *Maguàr tenger* — Угорського моря. В цьому озері — зелені неспокійні води, що зливаються з обрієм, на синяві якого з'являються клуби диму, коли десь біля Веспрема, за сто двадцять п'ять кілометрів звідси, пароплав борознить водяну гладінь озера. Так, це був *Maguàr tenger* із своїми винами, бурями й легендами про русалок, які ввечері стягують

рибалок з човнів у глибині озера, із старими казками про водяних чайлунок, що вночі викрадають хлопців і вбивають їх, а мертві тіла залишають на порозі будинку.

Так, це те саме озеро Балатон, де в нічній тиші лунають дивовижні звуки, крик і плач дітей водяників, що живуть у водяному вирі з незапам'ятних часів, тому що зараз у Бодафалі, Медесфалі, Ольвашфалі, в Олмі та в багатьох інших селах, що лежать на березі озера, з'являються старці з довгими вусами та волоссям, віком, мабуть, у кілька століть, бо про них розповідали ще прапрадіди й прадіди теперішніх жителів.

Але Болл Янош не милувався краєвидом. Він сидів на стільці, загорнувшись у кожух, хоч і було дуже гаряче.

На столі біля нього лежали годинники.

Обличчя в Болла було похмуре.

— Щось довго немає приступу,— бурчав він, дивлячись на годинник,— завжди о п'ятій мене вже трусить лихоманка, а сьогодні, клята, спізнилась. О шостій приїде окружний суддя робити допит, а мене ще буде трусити.

Болл Янош уважно спостерігав, як минає час.

— От і добре,— сказав він у чверть на шосту,— відчуваю то жар, то холод. Почалося.

Болл Янош став клацати зубами. Клацання було таке голосне, що прибіг наймит запитати, чи не бажає чого хазяїн.

— *Te vaguszmar* (ти — осел), — ледве промовив Болл,— принеси подушку і обгорни мені ноги.

Коли ноги вже були обгорнені, Болл, якого ще трусила лихоманка, почав роздивлятися навкруги. В голові в нього шуміло, тіло трусив озноб, і йому здавалося, ніби все навколо нього забарвлене в жовтий колір: виноградники, курурудзяні поля, сторожки, луки, озера, обрій.

У ту хвилину приступ був страшним. Болл хотів був сказати наймитові, що йому дуже погано, але не міг вимовити жодного слова. Жовта барва розпливлась, і тепер усе стало фіолетовим.

У ту мить він уже міг пробелькотіти: «Що то за мука!» А коли сказав: «Слава тобі господи, вже минає», — то все вже бачив у натуральному вигляді.

Синій обрій, зелені виноградники, жовтуваті луки, смарагдове озеро.

А коли Болл наказав наймитові: «Забери подушку, зніми кожух і принеси мені люльку», — то відчув, як гріє сонце і як піт виступає в нього на лобі.

— Ну, тепер прийде нова трясця — окружний суддя, — пробурмотів він, закурюючи чорну люльку.

Внизу на шляху, що пролягав між виноградниками, ваторохтів екіпаж і почувся гнівний голос окружного судді:

— Ох, ти мені дивись, милий кучере! Тільки-но приїдемо, я тобі всиплю гарячих! Чи ж я тобі наказував напиться?

— Він у поганому настрої, — зітхнув Болл Янош, — буде допитувати суворо.

Екіпаж уже під'їхав, і з нього поважно й статечно вийшов окружний суддя з папкою паперів під пахвою.

Він попрямував на веранду до Болла, який вийшов йому назустріч, попихкуючи люлькою.

Вони привіталися, і окружний суддя сказав:

— Я Омайс Бела. Зараз же починаємо допит.

Він поклав папери на стіл, сів на стілець, схрестив ноги, постукав пальцем по столі й промовив:

— Е-е, погані ваші справи, любий друже.

Болл Янош теж сів і знизав плечима.

— Так, це сумно, — вів далі суддя. — Коли ви, мій друже, застрелили того цигана Бургу?

— Сьогодні минуло рівно тиждень, — відповів Болл. — Це сталося о п'ятій годині дня. Чи не бажаєте сигарету? — спитав він, витягуючи з кишені портсигар. — Чудовий сорт. Тютюн з Банату.

Окружний суддя взяв одну і, обминаючи її в пальцях, кинув:

— То ви кажете, що це сталося о п'ятій годині дня двадцять першого червня?

— Так, — відповів поміщик, — рівно о п'ятій годині дня двадцять першого, а двадцять третього його поховали. Дозвольте, я вам дам вогню?

— Дякую, — відповів Омайс Бела. — Розтин свідчить, що його вбито пострілом у спину.

— Так, — підтвердив Болл, — ланкастерка, номер одинадцять.

— Це дуже сумно, — промовив Омайс. — Звідки, ви кажете, цей тютюн?

— З Банату. Якщо дозволите, я накажу слугі принести трохи вина.

— Добре, — погодився окружний суддя. — Вип'ємо трохи й продовжимо допит.

На столі з'явилися пляшки вина. Поміщик налив вина в келих і промовив:

— За ваше здоров'я!

— Дякую. Що за неприємний обов'язок! — Окружний суддя підніс келих проти світла і з виглядом знавця роздивлявся вино.

Сонячне проміння грало в келиху, і червоне прозоре вино забарвило обличчя судді в кривавий колір. Суддя сьорбнув і випив, прицмокуючи.

— Чудове вино! — похвалив він, блаженно усміхаючись. — І що то вам спало на думку застрелити цигана? Болл Янош спокійно курив люльку.

— Це дворічне вино, — промовив він, — з моїх виноградників на західних схилах. За ваше здоров'я!

Вони знову спорожнили келихи, і Болл Янош сказав:

— У мене є ще краще вино, трирічне, з виноградників на іншому схилі.

Він узяв нову пляшку, відбив шийку і налив.

— О, це чудове вино! — захоплено вигукнув окружний суддя. — Ви, по правді кажучи, чудовий громадянин!

— Ох, ця лихоманка! — пожалівся Болл. — Чотири дні тому напала на мене і мучить тепер щодня! Вам до смаку?

— О, це щось надзвичайне! — вигукнув суддя в захопленні.

— А в мене є ще краще вино, — обізвався поміщик, беручи з кошеля величезну пляшку, — ось це вино п'ятирічне.

— Ви чудовий громадянин, — сказав Омайс Бела, випивши перший келих п'ятирічного вина, — такого вина я досі не куштував. Цей смак і ця барва — чудово гармують.

— А в мене є ще краще вино, — сказав Болл Янош, коли пляшка спорожніла. — Такого вина ви ще не пили. Ось подивіться, — сказав він, наливаючи вино з вузької пляшки, — двадцятирічне.

Суддя був у захваті.

— Це токай, навіть краще, ніж токай! — голосно хвалив він, перехилиючи один келих за одним. — Ви надзвичайна людина, я поважаю вас, але скажіть, чому ви застрелили цього цигана?

— А тому, — відповів серйозно Болл Янош, — що цей негідник украв з моєї винарні двадцять пляшок такого вина.

— І я,— сказав окружний суддя, облизуючись,— на вашому місці зробив би те ж саме. Бо це ж вино... Напишемо: «Як установлено слідством, цигана Бургу було вбито внаслідок нещасного випадку». Налийте мені, мій друже.

І обое пили вино зі схилів Балатонських гір, червоне вино, як кров цигана Бурги, злодія.

ПАН ГЛОАТЦ, БОРЕЦЬ ЗА ПРАВА НАРОДУ

У тому тірольському селі було добрих шістдесят процентів ідіотів, у другому — тридцять п'ять процентів, у третьому — сорок процентів, у четвертому — п'ятдесят, у п'ятому — сорок п'ять. Далі йшла ще ціла низка сіл і містечок, де кретинів була більшість. І всі ті села та містечка з усіма тими ідіотами утворювали виборчу округу, що обрала депутатом імперського сейму священика з Золеніка, пана Глоатца.

Безперечно, цей вибір наклав на велебного отця важкий тягар. Легко сказати — двадцять крон за кожне засідання, а спробуйте розумно, до пуття витратити в Відні ті двадцять крон! Щодо цього священик і депутат, високодостойний тіролець пан Глоатц не мав собі рівних. Готель коштував йому чотири крони. Лишалось ще шістнадцять крон на день.

Зранку пан Глоатц подався їсти фарширований перець на Люксембурзький проспект. Увійшовши до ресторану і проковтнувши перший шматочок перцю, він розпочав свою депутатську діяльність.

Він пильно й ревно дбав про те, щоб і в Відні його черево було схоже на земну кулю, а виразний пруг там, де починалися штани,— на екватор.

У кулінарії Відень може дати багато втіх. За перцем пішов шніцель по-віденському, склянка-друга пива — і рушай далі.

Порядок страв можна міняти. В іншому ресторані замовити спочатку шніцель, а вже потім паприку. А замість пива — вино.

«Які славні люди мої виборці! — думав пан депутат, виходячи з другого ресторану.— Я повинен виправдати їхню довіру. Сьогодні дуже важливе засідання!»

І пан Глоатц пішов до парламенту поспати.

Там саме лящали гучні ляпаси й лунала лайка. Прикро вражений священник попростував до буфету, де з'їв шинки й випив літр баварського пива.

— Скажіть, будь ласка, пане колего, — спитав він одного депутата, що саме прийшов до буфету, — в залі засідань і досі б'ються?

— Вже вгамовуються. Коли я виходив, не бились, а тільки плювали на стіл голові. Я вам раджу взяти ще півлітра пива «Пшорр». Поки доп'єте, там уже вщухне, хіба що хто лайнеться.

— Так і зроблю, пане колего.

Коли ви схвильовані, вам аж ніяк не завадять бутерброди. То чом би й панові Глоатцу не замовити їх? Адже за ним стоять виборці, що вшанували його своєю довірою, і сумління в нього чисте. Бог до нього ласкавий. Здоров'я в нього нівроку, як не зважати на зоб. І двадцять крон, слава богу, йому виплачують щодня. То чом би, дідько його бери (хай господь простить!), не з'їсти ще й бутербродів? Обов'язки депутата священні.

Бутерброди були з лососиною. Пан Глоатц замовив собі ще на гульден лососини. Дарма, що, витративши двадцять крон, доведеться докласти ще й своїх. Так чи так платню священникам підвищать.

— На гульден лососини!

А з'ївши лососини, він помітив, що лосось хоче випити, але не пива, а вина.

«Я не ошукаю довіри своїх виборців! — думав він, замовляючи пляшку кlostернойбурзького. — Як тільки вип'ю оце от, зразу вернуся до зали засідань і попрошу слова».

По тілу його вже розливалось приемне тепло. Потім він подався шукати туалету.

— Нізащо, нізащо не обманю я довіри своїх виборців, — повторював пан Глоатц уже в туалеті.

Його здивувало, що і в парламенті є звичай писати різні речі в пісуарі. Зачудовано він прочитав: «Граф Штернберг йолоп», — а нижче: «Сам ти йолоп!»

Пан Глоатц задоволено всміхнувся, побачивши напис: «Чеські собаки!» — і насупився, коли прочитав: «Німецькі бандити!»

Він махнув рукою й почав шукати олівця. А коли знайшов, то не міг придумати, що ж би його написати на мозаїчних кахлях. Хотів був уже сховати олівець, та враз набігла добра думка, і він написав: «*Du schönes*

Land Tirol!»¹ Хвилинку дивився на діло рук своїх, а потім вдоволено вернувся до буфету допивати своє вино.

Перед ним спипився офіціант. Пан депутат глянув йому на ноги і замість чорних штанів побачив спідницю. Такі товсті ноги він уже бачив у однієї жінки дома, в горах.

«Якби ж ці жінки не пітніли так!» — зітхнув він і став помалу допивати вино.

Враз йому впало в очі, що за багатьма столами люди обертаються й дивляться на нього. Він спробував був усміхнутись, але похлинувся і облив сутану. Аж тоді він збагнув причину такої уваги: він пив не зі склянки, а просто з пляшки. Тоді він налив вина в склянку і так виправив свою похибку.

Потім із ним сталась невеличка пригода. Він занадто сильно стиснув у руці тонку склянку й роздушив її.

Побачивши на руці кров, пішов обмити рану. Парламентський лікар заліпив її пластирем.

«Якби мої виборці знали, скільки я мушу тут витерпіти! — зітхнув він, знову сівши до своєї пляшки.— Та що вдієш, обов'язок є обов'язок. У нас багато обов'язків. Перед собою. Перед народом. Перед державою, а головне — перед богом».

Йому раптом привиділось, наче десь далеко грає орган. Очі його заблищали; йому здавалось, наче в офіціантів по три голови.

Пан Глоатц гнівно стиснув кулак і сказав сам собі: «Виборці вшанували мене своєю довірою. Годі! Побачимо, чи зміг би хто краще захищати їхні інтереси!»

Він рушив до дверей. Офіціант, допомагаючи йому надягти сюртук, спитав його, чи не зволить він розплатитись. Бо інколи буває, що хтось із панів депутатів забуває заплатити, а для них це завелика честь, коли вони не одержать своїх грошей.

Пан Глоатц зневажливо подивився на чоловіка в фракі й заплатив.

Він не вклався в двадцять крон, але, як я вже сказав, платню так чи так підвищать.

Гордо ввійшовши до зали засідань, він став шукати своє місце.

Хтось із депутатів підставив йому ногу. Пан Глоатц упав, і минула чимала хвилина, поки служителі

¹ О прекрасний краю Тіроль! (Нім.)

допомогли йому підвестись. Йому дуже хотілося вернутись до буфету, але він вчасно згадав, що виборці і т. д.

Півгодини він блукав між столами та вибачався, коли де скидав зі столу якісь папери.

Нарешті йому пояснили, що його місце в четвертому ряду, восьмий стіл від краю. Сівши в крісло, він звів дух. Круг нього не стихала лайка.

Очі в нього вже так злипалися, що він насилу розрізняв предмети. Йому було тепліше, ніж у буфеті.

З одного боку горлали: «Свині! Падлюки! Босота!» З другого: «Дурний баран, злодюга! Бандити паскудні!» — і таке інше. Пан Глоатц уже не розрізняв тих лайливих слів. Йому здавалося, що довкола нього лунає приємна музика. Він засинав.

І ще раз він прокинувся. Поруч нього хтось ламав стілець, щоб пожбурити на супротивника ніжкою.

Пан Глоатц вийняв з кишені хусточку — таку велику, червону — і заходився статечно сякаться. Нарешті хустка випала в нього з руки.

Велебний отець остаточно заснув. Він хропів так гучно, що часом заглушував голоси промовців...

Так він хропів з години, а тоді від пана Глоатца розійшовся інтенсивний запах. Між різними партіями настала зворушлива згода: всі, хто сидів довкола депутата-хропуна, затуляли носи хусточками.

Враз усі побачили, як пан Глоатц підводиться, не розплющуючи очей, підносить угору праву руку і наче смакає за щось.

— Що це ви робите, пане колего? — розбуркав його один депутат, який мав нежить.

Пан Глоатц вирячив на нього очі і промурмотів:

— Та хочу спустити воду в клозеті і ніяк не спіймаю ручки...

Отак пан Глоатц уперше виступив як безстрашний борець за народні права в парламенті.

ОПОВІДАННЯ ПРО ДОБЛЕСНОГО ШВЕДСЬКОГО ВОЯКА

Було двадцять п'ять градусів морозу. Вояк стояв на посту й замерзав, однак він радів, бо то був доблесний вояк, який знав, що найбільше щастя для нього — по-

мерти за свого володаря, а він відчував, що до цього блаженства йому вже й не так далеко.

Лише одна дрібничка пепокоїла його — те, що вояк не повинен даремно ризикувати своїм здоров'ям, а він розумів: коли навіть не замерзне, то втратить здоров'я. І він на мить замислився, що робити, чи стояти й чекати цієї найблаженнішої й найпрекраснішої хвилини, яка може надійти, чи трохи зігрітися, щоб урятувати хоча б своє життя, — ніс і вуха він уже врятувати не міг. Наш вояк був доблесним вояком і тому роздумував лише якусь мить. Він знав, що каліки державі не потрібні, знав також, що старий паркан, біля якого він стоїть, не може обійтись без його почесної варті, тому й вирішив, що погріється, але тільки трошки, щоб дожити до моменту, коли прийдуть заступити його, а тоді він і замерзне з блаженним усвідомленням того, що виконав свій обов'язок: 1) уберіг старий паркан; 2) віддав своє життя за короля Оскара; 3) звільнив державу від зайвих турбот про своє жалюгідне тіло.

Коли вояк так вирішив, його ноги вже були наче налиті свинцем, однак він через силу почав ними притупувати, щоб ще трошки протриматись.

Хоч незабаром мала настати найпрекрасніша мить у його житті, зненацька вояка охопила невимовна туга. Він згадав про пана офіцера, і в його мужніх грудях пробудились ніжні почуття. Він ніколи більше не побачить того одухотвореного обличчя, того ангельського погляду, тих вуст, які уміли так приємно промовляти: «Любенький, солоденький, золотко, ти трішечки вийшов із строю, підрівняйся, тільки ж не перевтомлюйся, серденько!» Ну й добрий, золотий, любий пан офіцер! Як сумно він зараз сидить десь за келихом вина, очі в нього опущені, а невинні вуста стиснуті. І добрий вояк зажурився, бо зрозумів, що він не гідний зазнати радості смерті, коли в полках є стільки заслужених, добродесних офіцерів, котрі вже довгі роки прагнуть цього почесного блаженства.

Доблесний вояк любив своє начальство і задля його блага віддав би власне життя і щастя, батькове майно, материне здоров'я, сестрини честь, братові міцні руки й ноги; доблесний вояк був добрий і охоче відмовився б від очікуваної смерті на користь свого пана офіцера, якби пан офіцер забажав, але цього не сталося, і тут солдатіві хоч-не-хоч довелось випити з чаші

блаженства, що її піднесла йому шведська королівська армія.

Вояк уже не тупав. Він стояв, спершись на паркан, і силкувався боротися з дрімотою, що так зненацька налягла на нього, але не знав, як це зробити. Його охопив страх, що він може заснути. Він, який любив своє начальство і свої обов'язки, знав, як соромно воякові захропіти на варті. І знову подумав про свого офіцера, про те, як той засмутиться, коли завтра дізнається, що вартовий, якого знайшли вчора замерзлого під старим парканом, що його він охороняв, перед смертю, очевидно, заснувши, тобто знехтувавши своїм обов'язком. А сон налягав усе більше й більше, і будь-який опір був марним. Вояк впав у відчай. Він, доблесний служака, погано дотримує свого обов'язку, до того ж останнього обов'язку, єдиної послуги, яку він ще міг зробити для Швеції, при наближенні великої миті, коли в крижаних обіймах смерті він мав одержати найвищу нагороду для вірнопідданого.

Повіки в нього злипалися, руки й ноги залякли, і він уже був зовсім у відчаї, коли раптом йому сяйнула рятівна думка: треба зробити собі нестерпно боляче, так, щоб не можна було заснути. Хоч вояк був людиною рішучою, проте насилу підняв руку й доторкнувся до вуха. Вуха відпало, вояк тихенько скрикнув, але зрадів, подумавши, що тепер уже не засне. Коли ж ненароком глянув на руку, побачив, що разом з вухом відпали три пальці. Однак це його не занепокоїло. Що там три пальці, коли служиш королю Оскарові!

Та недовгою була радість шведського підданого. В нього знову почали злипатись повіки. На щастя, він мав колись двоє вух. І він відірвав друге вуха — чи могла йому вже тепер зашкодити така маленька операція? До речі, воякові здалося, що чекання триває досить довго, і скоро прийдуть його заступити. Що ж, тих кілька хвилин він якось протримається, а потім... При згадці про те, що станеться потім, він захотів підстрибнути від радості, але нічого не вийшло, він тільки якось дивно захитався, а рука, на якій не вистачало трьох пальців, ударила об паркан; пощастило, що цей удар не пошкодив паркану, а те, що в вояка відпала рука, було й не так страшно.

Вояк усе ще стояв коло паркану. Йому вже здавалось, ніби не дуже й холодно. Біля його ніг валялись вуха, ніс,

рука — порядний чоловік дивився на них з презирством. Втратити заради короля руки й ноги, щоправда, теж приємно, але це не йде ні в яке порівняння з тим, коли ти знаєш, що можна за нього ще й замерзнути. Порівняно з цією радістю та, перша, нічого не варта — він це добре розумів,— більше того, йому навіть здавалося, що загинути в снігу ще краще, ніж загинути в бою, бо це сильніше відчуваєш.

І він почав було засинати, але знову підбадьорився, подумавши, що коли впаде, то може ненароком зламати гвинтівку. Не дай боже, щоб він, чесний чоловік, завдав Швеції будь-яких збитків, призвів до нових витрат, ніби не досить було того, що він і так уже чимало коштував державній казні за ті кілька місяців, відколи в армії. Це становило вже майже кілька червінців. І, зібравшись на силі, напружившись, відставив гвинтівку убік. Він, далекі, розумів, що від цього постраждає його воїнська честь, бо відставити гвинтівку на варті — це провина й підлість. Але завдати збитків державі — ще більша підлість.

Наближався кінець — уже лунали й кроки, тільки вояк більше нічого не бачив. Він саме перебував у передчутті найвищого блаженства, яке йому затьмарювала лише одна думка, що він повинен був, поки ще міг рухатися, написати на снігу:

«За бога, вітчизну й короля».

УБИВЦЯ Й ГРАБІЖНИК ПЕРЕД СУДОМ

Усі газети сходились на тому, що злочинець, якого судив суд присяжних,— це суб'єкт, якого кожній порядній людині краще обминати десятою дорогою. Цей нелюд вчинив убивство з метою пограбування. Тепер він дивився в майбутнє покірливо, сам про себе казав, що його повісять, а на суді кидав дешеві дотепи, так звані дотепи з-під шибениці: наприклад, передрік прокуророві, що й того колись повісять. Між іншим, він ще казав, що мотузку, на якій його повісять, він дарує судді на очкур для щтанів. Ці репліки, звичайно, викликали прикру нехіть у засідателів, і через них-таки прокурор засперечався з адвокатом, що захищав обвинуваченого: адвокат твердив, що завдяки милосердному законові кожен обвинувачений має право висловлюватись перед судом так, як уміє. А коли обвинувачений говорить про штани пана судді,

то це він хапається за останню рятівну соломинку, сподіваючись своїм гумором з-під шибениці здобути симпатію присяжних, а що штани...

Тут прокурор перебив адвоката, заперечивши, що втягувати в дебати штани пана судді — аморально. На це адвокат дотепно відповів, що аморальні не штани пана судді, а той, хто ці штани носить, бо вся система правосуддя, починаючи з тюремника й кінчаючи катом, аморальна. Після цієї заяви адвоката позбавлено слова, і принесли плювальницю, щоб суддя міг сплюнути. В залі суду після плювка судді знявся гучний гамір; кілька дам зомліло, а один із слухачів помилково заліз до чужої кишені, витяг звідти плитку шоколаду й почав нервово кусати її перед очима в обікраденого. Оголосили перерву, якою обвинувачений злочинець скористався для того, щоб робити непристойні жести, адресуючи їх прокуророві.

Після перерви розгляд справи поновили. З'ясувалося, що вбивця вчинив свій злочин із надзвичайною брутальністю. Перед тим злочином він навмисне три дні не їв, щоб на суді мати змогу заявляти, ніби ту хлібину, через яку все сталося, він украв з голоду. Те, що він зробив, взагалі виходить за межі людських уявлень про огидність. Коли він украв ту хлібину, крамар вистрелив у нього з револьвера, а потім вони зчепилися битись, і під час боротьби крамар був задушений. Убивця кинувся тікати, але внаслідок великої втрати крові скоро впав, і поліція негайно зв'язали його. Виправдування злочинця, ніби він учинив так з метою самозахисту, було вкрай недоладне. Чого, в біса, він не міг дати себе підстрелити, а то й на смерть застрелити, коли, як він сам твердив на допиті, вже задовго перед злочином думав про самогубство? Зворушлива була сцена очної ставки обвинуваченого з удовою вбитого крамаря, яка зі сльозами на очах оповідала про звірячу жорстокість злочинця: «Він душив його так, що аж очі в бідолахи на лоба вилазили». Ці слова простої жінки глибоко схвилювали всіх, а один репортер занотував собі: «Очі вилазили»; з цього вийде назва одного з репортажів про цей процес.

Обвинувачений і виглядом своїм справляв враження злочинця. Казав, що не вірить у бога, нехай той бог його ось куди поцілує, що бог йому ніколи нічого не дав, що дід його помер з голоду, а бабу згвалтував жандармський капітан; одне слово, кожне його висловлювання

справляло прикре враження. Прокурор домігся від суду згоди на додаткове обвинувачення — в блюзнірстві та в образі армії: адже жандармський капітан належить до крайової оборони.

— А крім того, — додав прокурор, — я гадаю, що жандармський капітан нізащо не став би гвалтувати бабусі обвинуваченого, коли б знав, якого матиме онука.

Ці слова зворушили публіку, і декілька дам аж сльозу пустили, ніби жандармський капітан згвалтував їх самих. А злочинець тільки всміхався «самовдоволено», як дослівно було записано в протоколі суду, і видно було, що він глузує і з публіки, і з достойного суду. Під час допиту він удавався до таких огидних тверджень, як-от: «А що, я мав дати себе вбити?» — або: «Та я його, падлюку, тільки трошечки придушив, хіба ж я винен, що він у мене випав з рук холодний?» І таке інше.

Адвокат часом пробував схилити присяжних на свій бік коротенькими поясненнями та апеляціями до їхнього співчуття. Але все це було як горох об стіну, бо всі присяжні дивились на вбивцю кровожерно. А один з них поводився найкровожерніше. Він не пропускав жодного слова злочинця, який жартував чим далі, тим більше й вульгарніше. Очі в того присяжного просто поглинали постать убивці, і нарешті присяжний, не можучи вже витримати, гукнув:

— Невже ви радієте, що вас повісять?

На це підступне запитання грабіжник відповів:

— Ви ще дужче радієте.

Після цих слів прокурор підвівся і в могильній тиші сказав, що піде помити руки. Бо він на перерві їв оселедця. Власне, то була тільки зачіпка: насправді цьому новітньому Пілатові просто треба було до пісуару. Вернувся він з радісним лицем, як і кожна людина, що відчула велику полегкість, і був тепер наче прихильніший до обвинуваченого, бо вже не спльовував у хусточку щоразу, коли погляне на нього.

Допит свідків підтвердив обвинувачення по всій лінії. З'ясувалося, що злочинець і раніше справляв на всіх погане враження. Обтяжувала його й констатація тих фактів, що він нешлюбний син і п'є просту житню горілку. «Я не можу пити коньяк», — кинув обвинувачений. По цих словах голова суду звелів, щоб обвинуваченого вивели, але на вимогу захисника його привели назад. Цей епізод не обійшовся без зворушливої сцени. Коли злочинця вже

выводили, він ще раз голосно сказав: «Коньяку я не можу пити, не маю за що». Присяжні захвилювались. «Якби мав за що, то пив би!» — зауважив один. Публіка схвально загомоніла, загукала: «Ах ти, п'яного!» Присяжні теж кричать: «Дозвольте!» Загальне хвилювання, і тюремні наглядачі виводять скандаліста.

Суддя гримнув: «Що це вам, театр?» Коли обвинуваченого привели назад, йому показано ту хлібину, що він украв, і фото замордованого.

— Це та сама хлібина? — спитав суддя.

— Та сама,— твердим голосом відповів запеклий злочинець.

— Ви впізнаєте свою жертву?

— Коли я душив його, він виглядав старішим.

Така цинічна відповідь приголомшила всіх слухачів; навіть найбільш зачерствілі, звиклі до всього судові службовці затремтіли від п'ят аж до мантий. Дальші свідчення ще більш обтяжували звинуваченого. Захисникові, який протестував проти цього, суддя відповів, що свідки не для забавки¹. Свідки сказали, що злочинець не мав де ночувати. Причин цього не стали з'ясовувати, але відзначили, що він, коли вже не мав де ночувати, міг обрати для цього якийсь відповідніше місце, ніж церковний сад. Інший свідок сказав, що небіжчик не носив комірця, ще один підтвердив, що він не мав сорочки, а третій під присягою посвідчив, що вбивця був зовсім незнайомий з милом. Та найбільше обтяжило злочинця свідчення старости його рідного села, дослівно таке: «Це ледащо шкарпеток і не знало, змалечку рукавом носа втирало, на плакаті щодо процесії він намалював паскудство, двадцять років тому налаяв тодішнього старосту свиню, а мені й досі винен двадцять крейцерів».

Присяжні

— Панове,— сказав один присяжний, коли вони вийшли на нараду,— ми зібралися тут, щоб вирішити долю обвинуваченого. В усьому місті не знайдеш доброго перцю. Обвинувачений — негідник. Я замовив перець у Дворжаків, так його не можна було їсти. Змалечку він виявляв великий хист до брехні, а завершив свою кар'єру вбивством. У тому перці я знайшов муху. І телятина казна-яка. Той негідник убив порядного, трудящого чо-

¹ Насправді констатовано, що свідки таки для забавки.

дівка, який усе своє життя присвятив загальному добру, чесного торговця, який нізащо в світі не продавав би такого перцю, як той, що з нього приготовано соус у Дворжаків. Чоловіка, який, буди різником, нізащо не дозволив би собі безсовісно продавати вже таке приухле м'ясо, як те, що я сьогодні вранці їв з фаршированим перцем у Дворжаків. На шибеницю його, негідника, хай гойдається, хай звивається в передсмертних корчах. Це ж страшне паскудство — дерти за таку порцію тридцять п'ять крейцерів. Той, кого ви бачили на власні очі і чий вчинок судите, — злочинець найгіршого штибу. Обминайте Дворжаків, панове! Я голосую й кажу: «Винен?» — «Так!» А ви, панове?

— Так!

— Так!

— Так!

— Так!

— Так!

— Так!

— Так!

— Так!

— Так!

— Так!

— Так!

— До кари смерті через повішення! — зачитав вирок суддя. — Ім'ям його величності, на смерть через повішення! — проказав він ще раз. А поки дами з зали суду посилали цілунки панам присяжним, обвинувачений пустив звук, хоч і не казковий, але, як то кажуть, непристойний.

Наглядач, що після того звуку виводив засудженого, скорчив кислу міну. Метеоризм, або ж здуття кишок.

ПРИГОДА ГАЯ АНТОНІЯ ТРОССУЛА

Гаєві Антонію Троссулу було дано дуже важливе доручення. Він мав з'ясувати якнайбільше людей під катівську сокиру, вписати їхні імена в проскрипційні списки. А що ж мали скоїти ті люди, щоб їхні голови повисли над брамами міста Арреціума в Етрурії? Жахливий злочин. *Crimen laesae majestatis* — злочин образи величності, образи пресвітлого цезаря Римської імперії Тіберія.

Антоній Троссул був начальником таємних лікторів, які наглядали за порядком у Римській імперії. Спочатку він був розбійником у Трентанії, над річкою Тіферном, потім постачав викрадених дівчат диким гірським племенам в Умбрії, а ще згодом став злодієм — обкрадав бідних поселенців у Коллаціумі, за чотириста п'ятдесят стадій від Рима. І нинішню свою службу міг виконувати, спираючись на багатий досвід, бо, як колишній убивця, злодій і грабіжник, умів пролізти куди завгодно. А чому він мав розпочати свою діяльність саме тепер, в етрусському місті Арреціумі?

О боги! Хто ж із римлян не знає, що найближчим часом, *idibus martiis*, у березневі іди, цезар Тіберій приїде з Рима до Арреціума обмити ноги в річці Арно, що тече на відстані п'ятдесяти тисяч римських кроків звідти? Хто з римлян не знає, що арреційська комуна споруджує триумфальні арки від Кортони до самого Арреціума і що раби працюють навіть уночі, ставлячи всюди триумфальні колони? По всій Етрурії йде гомін, що це коштуватиме силу грошей і що після свят доведеться вирушати в грабіжницький похід на Умбрію, щоб надолужити втрати. Але пресвітлий цезар хай буде здоров!

Нехай він бачить, як люблять його нащадки етрусків, коли на пілонах загоряться вогні й начальник арреційської міської ради з трьома легіонами залоги привітає пресвітлого. А потім будуть ігрища в міському цирку, де кілька злочинців, засуджених на смерть, різатимуть один одного й кричатимуть угору, до цезаревого крісла: «*Morituri te salutant!* — Смертники вітають тебе!» — а хто з тих злочинців зостанеться живий, того пресвітлий помилує. «*Salve, caesar!* — Будь здоров, цезарю!»

Отож сьогодні Антоній Троссул ходитиме по місту, слухатиме балачки городян, що милуються триумфальними арками й зацікавлено стежать за їх спорудженням. І Троссул, начальник таємних лікторів, забалакуватиме з ними, і лихо тому негідникові, котрий скаже, що Тіберій йолоп! Та не треба навіть казати — досить тільки подумати, і доля його буде вирішена. Його віддадуть у руки публічним лікторам, живого викачають у смолі, а коли приїде цезар, надвечір злочинець під звуки сурм горітиме яскравим полум'ям на славу пресвітлого, на честь його божественності, на згубу свого мерзенного тіла.

Або хай він скаже тільки, що будівництва тріумфальних арок — дурне діло. Тоді ліктори віддадуть його катам, і негідник буде четвертований на шляху до Корго-ни. А коли скажеш, що народ терпить злидні й голод і що на скороминуще прославляння цезаря викидають багато громадських коштів, тоді мерзотника живцем посічуть на Цімінському пагорбі саме в той час, коли народ радісно кричатиме: «*Salve, caesar!*» Скільки таких негідників занесе Троссул до проскрипційних списків? Це залежить від нього. Отож іди, Гаю Антонію, до тріумфальних арок, які споруджують раби. Ого, скільки людей дивиться на будівництво!

А біля он того пілопа, на який вішають гірлянди з туї, привезеної з Умбрійських гір, стоїть підозрілий чоловік із невдоволеним виразом на обличчі, у брудній туніці. І дивиться якимось чудно, Антонію Троссуле! Видно, це якийсь паскудний злидень, що думає: «Якби мені стільки грошей, скільки коштує одна тріумфальна колона, я б собі поставив домочок над Тразіменським озером!» І сандалі на ньому підозрілі! Як сміє людина, що дивиться на спорудження тріумфальних арок для зустрічі цезаря, носити стоптані сандалі? Що може подумати такий чоловік, коли промочить ноги? А тому, любий мій Антонію Троссуле, ввідай хутенько, що думає про цезаря та про тріумфальні арки оце бідно вдягнене й підозріле ледащо!

Гай Антоңій Троссул, усміхаючись, підійшов до чоловіка, наступив йому на ногу й лагідно мовив:

— Вибач, друже!

— Вибачаю, друже.

— О друже, які високі ці колони!

— Високі, високі, мій любий,— незнайомиць усміхнувся й підступив ближче до Троссула: — Народові, мабуть, це не однаково, друже!

— От бач, Троссуле, ти таки вгадав. Перед тобою державний зрадник!

— То ти вважаєш, що народові не однаково? По-моєму, теж ні.

— А чого ти так думаєш?

— Адже цезар...

— Ну, цезар, звичайно... Такі високі колони, а могли б бути ще вищі...

«Ага,— подумав Троссул.— Ти не йдеш на гачок! Ну, побачимо!»

— Ти хочеш сказати, що цезареві однаково? Чи що народіві однаково?

У незнайомого якомсь дивно заблищали очі.

— Народіві? Ну, це ж таки грошей коштує, чи ти гадаєш, що не коштує?

— Коштує, ще й чимало, та й раби ж не дармові,— відповів Троссул, ще плекаючи надію, що незнайомиць таки попадеться.

Іх уже обступали люди.

— Колони гарні,— провадив незнайомий.— Чи ти гадаєш, що для пресвітлого вони не досить гарні?

— О, пресвітлий потішиться цими прегарними колонами, а народ...

— А що народ, друже? І народ потішиться, бо народ любить цезаря.

— А чого ти смієшся?

— Таж думаю про цезаря. Яка то людина!

Троссул теж засміявся.

— Хе-хе, цезар, що то за людина! Пресвітла!

— А чом би йому не бути пресвітлим? — усміхаючись, спитав незнайомий, що жадібно ловив кожне слово Гаю Антонію.

— Ну, я хочу сказати, що сонце світить, але цезар світить ще ясніше.

Незнайомиць прокашлявся:

— Сонце і цезар — вони обое нас зігрівають.

Троссул покивав головою й подумав: «Цього негідника не спіймаєш...» Тому він підступив до незнайомого впритул і зашепотів йому на вухо:

— А ти не думаєш, що оцей народ, який ставить тріумфальні арки, і сам цезар Тіберій, що ними проїздитиме,— божевільні?

— Коли ти так думаєш, то звісно,— зраділо зашепотів йому на вухо незнайомий, а тоді раптом гукнув: — Ліктори! Сюди, ліктори!

— Ліктори! — вигукнув разом з ним і Троссул.— Ліктори, сюди!

Обидва держали один одного за в'язи і обидва кричали:

— Ти вчинив злочин, *crimen laesae majestatis*, ти образив пресвітлого!

— Я не ображав, ти не знаєш, хто я такий!

— Це я не ображав, це ти не знаєш, хто я такий!

А ліктори вже біжать.

— Оцей-о сказав,— репетував Троссул,— що цезар і народ — божевільні!

— Оцей-от, хай він буде проклятий,— кричав незнайомий,— сказав, що цезар і народ божевільні!

— Я Гай Антоній Троссул, начальник арреційських таємних лікторів! А ти хто, державний зраднику?

— Я Марк Юлій Плаценцій, начальник римських таємних лікторів!

Та було вже запізно знайомитись! Горе тим, хто вчинив *crimen laesae majestatis*, образив пресвітлого цезаря Тіберія і його імператорську велич!

Гая Антонія Троссула четвертували на шляху до Кортони, а Марка Юлія Плаценція живцем посікли на Цімінському пагорбі в ту хвилину, коли пресвітлий Тіберій в'їздив до міста нащадків етрусків, а народ гримів йому: «*Salve, caesar!* — Будь здоров, цезарю!»

А коли ввечері про це сказали пресвітлому, він довго, до пізньої ночі, реготав. Будь здоров, цезарю!

ЛІКУВАННЯ РЕВМАТИЗМУ БДЖОЛАМИ

Старий, огрядний пан, що сидів за письмовим столом, позіхнув і відклав ручку. Це був пан Кржемек, князів лікар у відставці, який присвятив себе виключно лікуванню суглобового ревматизму,— він саме записував результати своїх досліджень у цій галузі.

Перспочивши хвилинку, він розправив аркуш паперу й знову почав писати:

«Кожний, на мій погляд, схильний до ревматизму, тому дуже важливо подолати його з самого початку...»

— Скажімо,— промовив він уголос,— його виникнення. І записав «...його виникнення».

Годинник щойно вибив десять годин.

— На сьогодні досить,— сказав пан Кржемек,— писати щодня по дві години — цілком достатньо. Гадаю, що через п'ять років я закінчу свою наукову працю.

Він підвівся з-за столу і, походжаючи по кабінету, почав розмовляти сам з собою: «Нові дослідження — це безглуздя, стара істина у нових шатах. Справді, доктор Кржемек ще щось тямить, напевно щось тямить... Мурашина кислота і бджолина отрута. Що в них спільного? Світ перебуває в темряві, що стосується хімічного аналізу бджолиної отрути. Але світ здивується, коли

доктор Кржемек з'явиться зі своїм новим методом. А дурні люди...»

Пан Кржемек почав дратуватися й сердито розмахувати рукою: «Дурні люди, дурні, вони ставатимуть мені на перешкоді, вони намагатимуться знищити мене. Вони ладні втопити мене в ложці води...»

Пан доктор скинув на землю вазу, аж вона розбилася на друзки.

Раптом він замовк, бо відчинилися двері і в них з'явилася чарівна панночка у вечірньому неглиже.

— Татоньку,— мовила вона докірливо,— це вже п'ята ваза за цей тиждень.

— Але ж, Емцю,— відказав пан Кржемек,— я зачепив її ліктем, та й взагалі, навіщо ви ставите сюди такі дрібнички? Емцю, до речі, вечірня пошта лежить у мене на нічному столику?

— Так, татоньку,— відповіла панна,— піди відпочинь, бо ти порозтрощуєш усі вазы...

Пан Кржемек пішов до спальні. Вже лежачи в ліжку, він розрізав один конверт за другим і читав листи. Приватні відкладав убік, цінники кидав у кошик. Аж ось один лист привернув його увагу.

Пан Кржемек прочитав його раз, удруге, а за третім разом почав читати листа вголос.

«Вельмишановний пане докторе! Пробачте, що я наважився звернутись до Вашого благородія за порадою. Ваше ім'я, як фахівця в галузі лікування ревматизму, вже давно було мені дуже добре відоме...»

— Гарний стиль,— буркнув доктор і продовжував читати:

«...Ось чому я звертаюсь до Вашого благородія за лікарською порадою. Мене мучить суглобовий ревматизм, щоправда, не занадто, тому я гадаю, що це лише початок. Ваше благородіє, Ви дозволите мені приїхати, щоб лікуватися у Вас? Будьте ласкаві, надішліть відповідь на адресу: Карел Глуза, приватна особа, Рожков».

«Зараз же відповім йому,— сказав пан Кржемек,— цього ж вечора. Чому б мені не випробувати свій новий метод на цьому панові?»

Він устав з ліжка, одягнув халат і попрямував до свого кабінету. «Певна річ, я робитиму досліді над цим паном»,— говорив пан Кржемек, готуючи папір і ручку. Поміркувавши трохи, він написав:

«Вельмишановний пане!

Мені дуже приємно, що Ви маєте до мене довір'я, як це видно з Вашого листа. Будь ласка, приїздіть якнайшвидше, тому що суглобовий ревматизм — дуже серйозне захворювання. Часто йдеться лише про незначне зацізнення в лікуванні. Запевняю Вас, вельмишановний пане, що Ви будете моїм першим пацієнтом, котрого я матиму честь лікувати своїм повим, абсолютно новим методом, що гарантує успіх.

З глибокою пошаною. *Д-р Й. Кржемек*

— Так! — вигукнув пан доктор, коли дописав «мій новий метод». При цьому він так грюкнув кулаком об стіл, що аж чорнильниця підскочила. Панна Емма з'явилася у дверях удруге.

— Але ж, татусю, ти жахливо гримаєш, невже при написанні листа без цього не можна обійтись?

— Люба дитино! — ніжно сказав пан доктор. — Я пишу панові Глузі, приватній особі з Рожкова, що приїде сюди лікуватись.

Панна зашарілася.

— Я не знаю його, — промовила вона і зашарілась знову. — На добраніч, татоньку. На добраніч.

* * *

А все ж таки, чому це панночка Емця так зашарілася?

Це почалось під час останньої масниці, яку панна провела у Празі, у своєї тітки. Зрештою, щоденник пана Глузи, приватної особи з Рожкова, може пояснити нам все якнайкраще:

«Найкращі спогади я збережу про масницю цього року».

«У тридцять років ще хочеться зазнати втіхи від життя. В нашій провінції масниця надто одноманітна. Я поїхав до Праги. Як завжди, я вибрав купе для некурців, бо в них їздять дами. Я сів у поїзд і, слід сказати, вдало вибрав купе. Я сидів навпроти гарної панночки. Гарна — це надто убого означення, що не виражає дійсності. Блондинка, найчарівніша з усіх блондинок світу, сиділа навпроти мене. Очі блакитні, найпрекрасніші з усіх блакитних очей світу. Волосся біляве, як золото, найгарнішого кольору в усьому світі. І з цією красунею я розпочав розмову. Вона — дочка доктора Й. Кржемєка. Як добра донька, вона надзвичайно розхвалювала здібності свого батька, спеціаліста в галузі лікування

суглобового ревматизму. Вона їхала до Праги, щоб розважитись на масниці. Мешкатиме у своєї тітки. Танці її пристрасть. Я сказав, що теж люблю танцювати. Палко любить музику. Я сказав, що живу за музики. Любить співати. Я зауважив, що теж люблю співати. Дуже любить ходити до театру. Я докинув, що виступаю як аматор.

За розмовою непомітно збіг час. Її жести, постань — такі принадні! Судячи з усього, я закохався. «Зустрінемося на балу», — сказав я настійно. Вона відказала: «Як ви смієте, пане!» — «Прошу пробачення, — продовжував я, — чи матиму честь ще побачитися з вами?» — «Можливо», — відповіла вона, кокетливо усміхаючись. Мені здається, я закохався, бо, залишивши поїзд, у думках бачив її гнучкий стан. А втім — побачимо...»

Подальші записи:

«...Вона сказала, що живе на Виноградах, на вулиці Коменського. Дві ночі я погано спав, згадуючи її. Третього дня пішов шукати будинок, в якому вона мешкає. Він мав бути пофарбований у жовтий колір. Мені спала на думку добра ідея. Справді, такий будинок там стоїть. Я найму поблизу кімнату й цілими днями сидітиму біля вікна, а коли вона вийде, піду за нею слідом...

Мені просто пощастило. Моя нова кімната не була навпроти жовтого будинку, вона містилася в сусідньому будинку, що стояв трохи нижче, але мені було дуже добре видно всю околицю. Стою якось біля вікна вже з півдня. Якби не соромився, то й обідав би на підвіконні, щоб її не пропустити.

Нарешті вона вийшла з дому, вже надвечір, у супроводі своєї тітки. «Кепські справи», — подумав я спочатку, але заспокоївся, коли побачив, що вони йдуть до театру. Купив квиток одразу ж за ними. Сидів ліворуч від них, через шість крісел. Вона помітила мене. Я низько вклонився й усміхнувся. Вона недбало відповіла, а її тітка запитала, з ким це вона вітається. Дівчина щось сказала їй пошепки, тітка кивнула. Показували «Далібора», я не слухав, а дивився на свій ідеал. Я справді кохаю її. Переконаний у цьому.

Виходжу з дому лише для того, щоб іти слідом за нею. Але, як це не дивно, я не смію заговорити з панною, навіть тоді, коли вона буває сама. Проте вирішив таки наважитися.

Це трапилось учора. Коли вона йшла на ковзанку, я

підійшов до блондинки біля виноградського костюлу. Гадаю, початок був добрий. Неначе випадково зустрівшись із нею біля Національного будинку, я сказав: «Боже, яка нагода, вельмишановна панно!» Але тут я втратив відвагу й заговорив якимось дивно: «Прошу пробачення, пані, під час нашої першої розмови ви сказали, що ваш батько займається вивченням суглобового ревматизму».

Зачепив за живе. «Таж певно,— сказала панна.— Він дуже ретельно й наполегливо вивчає цей предмет». Ось так і зав'язалась розмова. Дорогою ми розмовляли про ревматизм. Від тої хвилини ця хвороба здається мені приємною.

Перший вальс! Вальс, що я танцював із своїм ідеалом, з панночкою Емількою. Зала сяяла сотнями вогнів, а поруч зі мною — зірка. Я висловлював свої погляди на ревматизм. Шкода, що я не вивчав медицини!

Карнавал! Вона прийде також. Мені спала на думку оригінальна ідея. Я виступлю в ролі подагрика, служники возитимуть мене у візку, в руках я триматиму милиці. А вона? Вона натякнула, що буде в масці богині музики. Емілько! Емцю!..

Ми впізнали одне одного серед безлічі масок. Я сказав, що хотів би, щоб її батько лікував мене в її присутності. Вона штовхнула мене лірою й мовила: «Мій татусь — не психіатр». Дотепна, чарівна! Шкода, що в масці подагрика я не міг танцювати.

Мене спіткало нещастя. Після карнавалу я спав до обіду, а тим часом моя люба Емця (як звучить інтимно!) поїхала додому. Я довідався про це лише сьогодні, через три дні, протягом яких майже не відходив від вікна. Вона не з'являлася, тому я пішов до жовтого будинку, щоб розпитати консьєржку. «Три дні тому поїхала!» Я не можу спати, повсякчас бачу її перед очима. Серце калатає, а коли засну, мені сниться ревматизм...»

Далі щоденник заповнений зітханнями тридцятирічного молодика, описом душевного неспокою, від'їзду додому та словами: «Емілько, Емцю, Еммо!»

А останній запис такий:

«Я повинен її бачити! Я наважився на найгірше. Симулювати суглобовий ревматизм і лікуватимусь у її батька. На війні, як і в коханні, ніхто не повинен гребувати неправдою. Можливо, невдовзі я побачу тебе, прекрасна Емілько!»

Отже, ми не повинні дивуватися, що того вечора паночка Емця так зашарілася, а коли опинилась у своїй кімнаті, то зітхнула й сказала:

— Навіть тут я не маю спокою від цієї огидної особи

* * *

Через два дні він з'явився до пана доктора, який дуже широко його привітав.

— Ласкаво просимо,— сказав він, потискуючи руку своєї жертви.— Ви коли-небудь проходили медичний огляд?

— Так,— збрехав пан Глуза.— Лікарі виявили суглобовий ревматизм у початковій стадії.

— Це дуже важливо, надзвичайно важливо, а ви, як бачу, кульгаєте на праву ногу? — запитав пан доктор.

— Так, коліно, праве коліно дошкуляє,— відповів Глуза.— Неначе мурашки бігають.

— Це лише початок, пане Глузо,— повчав доктор,— але будьте певні — мій новий метод повністю вилікує вас. Головне — не гаяти часу. Я вже все приготував. Прощу, проходите...

Доктор відчинив двері, і пан Глуза побачив порожню кімнату, посеред якої стояла лише довга скриня, а на стіні висів якийсь одяг, що нагадував одяг водолаза. Тут усе нагадувало спорядження водолаза: одяг, маска із скляними отворами для очей, бракувало лише трубки для подачі повітря. Крім цього, тут ще стояв стілець.

Доктор подзвонив.

— Прийдуть служники,— пояснив він,— і допоможуть вам роздягтися. Ми повинні негайно розпочати лікування.

Прийшло двоє кремезних парубків.

— Роздягніть цього пана догола,— наказав доктор.

— Даруйте,— опирався пан Глуза.— Я ж не знав...

— Не можу вам нічим допомогти,— посміхнувся доктор.— Для досягнення мети всі засоби добрі.

За дві хвилини пан Глуза, голий і засмучений, сидів на своєму одязі, очікуючи, що ж буде далі.

— А зараз одягнемо на вас інший одяг,— продовжував пояснювати доктор...

Не пройшло й двох хвилин, як пан Глуза вже мав вигляд водолаза...

— А тепер,— наказував пан доктор,— віднесіть цього пана он туди. І показав на скриню, що стояла на підлозі.

Служники вкинули пана Глузу в скриню. Приголомше-

ний пан Глуза прислухався до подальших наказів доктора.

— Принесіть сюди вулик... Любий друже,— викладав доктор,— мій метод лікування дуже простий. Я лікую жадами бджіл. Ви чуєте мене, чи я повинен говорити голосніше?

— Чую,— закивив пацієнт у скрині.

— Я бачу, ви маєте міцну будову,— сказав доктор, задоволено розглядаючи пана Глузу.— Витримаєте п'ятнадцять жал у коліно. Ви кажете, що це є...

— Так,— сумно завів Глуза,— але воно не дуже бо-бить, я гадаю, що масаж...

— Ви помиляєтесь,— перебив доктор.— Хворобу слід подолати в її зародку. Раніше лікували мурашиною кислотою, проте бджолина отрута — міцніша. Підставимо частину вулика до коліна, роздражнимо бджіл, вони накинуться на коліно й почнуть вас жалити. А втім, служники вас триматимуть...

— Витягніть рамку, де є п'ятнадцять бджіл,— наказав доктор, коли служники принесли вулик.— Добре. А тепер міцно тримайте цього пана за руки і ноги...

Доктор нахилився над своєю жертвою, розстібнув одяг на правому коліні й пригвинтив рамку з вулика щільно до коліна, а потім відсунув засув, що відділяв бджіл від тіла пана Глузи...

За хвилину із скрині почулися приглушені зойки:

— Господи, Ісусе Христе!..

Служники добре тримали його за голову, руки й ноги.

— Може, вже відпустити пана? — запитали вони через деякий час.

Доктор подивився через скляні отвори на бджіл.

— Ще дві не вжалили,— сказав він.— Потримайте його ще хвилину.

Почулися ще два зойки:

— Господи! Ісусе Христе!

— Досить. Роздягніть пана, загорніть у простирадло й віднесіть у ліжку,— наказав доктор.

Через три дні, коли опух на коліні спав, пан Глуза заявив, що він абсолютно здоровий, що продовжувати лікування немає потреби, і він поїхав додому, де записав у свій щоденник: «Шкода, що панна Емілія Кржемек — дочка доктора Кржемєка, котрий лікує ревматизм бджолами... А як же моє серце?..»

ДОСЛІДНИКИ НЕВІДОМОГО

(Трошечки спиритична історія)

Ладя, учень другого класу гімназії, повною мірою випробував на собі слухність слів Камілла Фламмаріона, що вільне дослідження істини неприємне всьому світові, бо в кожній голові є свої дурні забобони, яких вона не хоче позбутися. Бо коли він о десятій годині, на перерві, почав демонструвати своїм однокласникам, як у них удома його сестра ворожить таким невеличким столиком, і той столик рухається, стукає, вистукує відповіді на всілякі запитання, як, наприклад: «Тут хтось є?» — «Є», — тощо, і саме серед тої розповіді його перебив отець законовчитель, улаштував Ладі суворий допит і назвав бідолаху паршивою вівцею, яка заносить заразу спиритизму між дванадцятирічних хлопців.

Допит був гострий. Ладю спитали, як це сталося, що він вірить у спиритизм. Він відповів, що в нього є сестра, і ось та сестра якось пішла до своєї приятельки і там побачила такий рухливий столик. Сестра враз зомліла і вткнула на кладовище. Біля кладовища вона зустріла духа, і той дух повів її назад. Провів її аж додому, і вона побачила коло бакалійної крамнички маму. Дух зник, а дома потім був страшний суд. Тато лютував, кричав, що не дозволяє їй вештатися з духами, схожими на Франтішка Крамера, студента медика з сусіднього будинку. Потім сестра й собі десь добула такий столик, і він, Ладя, совав його по абетці. Сестра спитала: «Він мене любить?» А столик совався по папері, і відповідь вийшла: «Де там!» Тоді сестра сказала, що не розуміє, і почала совати столик сама. В неї відповідь вийшла: «Нестямно!» Потім він відніс сестрино лист на пошту, дістав від неї дві шістки і відтоді вірить у спиритизм.

Це признання заблудлого хлопця не мало для нього ніяких наслідків. Його тільки покартали, щоб надалі не заморочував голови однокласникам спиритизмом, гіпнозом та всякими такими речами, що збивають з пуття.

Від цієї хвилини всі в класі зробилися прихильниками спиритизму. Другого ж таки дня Бернашек приніс до школи книжку про медіумів та присипляння, а третього дня на перерві другокласники вже почали шукати в своєму класі медіума. На цю роль добровільно зголосився піонер спиритизму в класі Ладя. Він сказав, що перед сеансом усім треба помолитися.

Почалась суперечка, кому ж молитись, але й тут переміг Ладін погляд, що треба молитись викладачеві латинської мови Бренові такими словами: «Просимо тебе, пане Брен, зглянься на нас у милосерді своєму й заступися за нас перед престолом господнім». Цією молитвою учні заспокоїли своє сумління, бо Брен був їхнім класним наставником. Ладя сів на лаву, і Бернашек узявся його присипляти. Лоскотав йому шию і смикав за носа, а весь клас молився: «Просимо тебе, пане Брен, зглянься на нас у милосерді своєму й заступися за нас перед престолом господнім».

Ладя захропів, удаючи, ніби вже спить. Та потім трохи забувся й раптом почав утирати ніс. Бернашек заспокоїв хлопців, що це, мовляв, уступає в Ладю дух директора гімназії, й сказав, щоб ставили Ладі запитання.

Перший спитав Геблер:

— Відпустять нас після обіду додому через спеку?

Відповідь була незрозуміла. Медіум промурмотів:

— Я б і сам радий!

Дальше запитання поставив Гейніц:

— Чи вернеться до мене той ніжик, що Штібіц украв?

Відповідь прозвучала таємниче, як звичайно висловлювався пан директор:

— Бачу, що мушу поспівчувати вам.— І медіум чхнув.

Потім Бернашек сказав, що дух директора вже виходить із Ладі, а тепер до нього вступає дух Бернашекового небіжчика дідуся.

Хлопці затремтіли, а Бернашек спитав:

— Дідусю, а як вам там, на тому світі?

— Та сяк-так, непогано. У п'ятницю на обід буде свиняча печеня й локриця. Помаранчі тут задарма, а до пекла так далеко, як із Лібень до Крчів.

— А жарко вам, дідусю?

— Я купаюся,— така була відповідь,— ось саме дав Гобзікові «пастушка».

Гобзікові аж мороз пробіг поза спиною. Звідки може знати дух Бернашекового дідуся, що він, Гобзік, із Ладю в сварці?

А дідусів дух провадив:

— Гобзік — стерво, він краде в товаришів чвертки паперу, а недавно на ровах лазив по кишенях одному хлопцеві. Коли його хто спіймає, хай поперебиває йому ноги. А хто його налущує, той попаде в рай.

По цих словах Бенді захотілося заслужити собі раю, він почав стусати Гобзіка під ребра, і трохи не вийшло бійки.

— Дідусю,— спитав Бернашек,— а що ви робите на тому світі цілі дні?

— Б'ю каміння на шляху до чистилища,— відповів поважно медіум.— А те каміння— то душі вчителів. Тільки вчителя гімнастики тут нема.

Ладя почав крутитись і заявив, що вже прокидається.

Його стали розпитувати, як там, на тому світі. Він сказав, що гарно. Все фіалкове й червоне. У дерев руки й ноги, а говорять вони по-латині, щоб Ладя та інші духи не зрозуміли. Тинялось по тому світі й декілька індіанців. Він упізнав серед них Вінету з романів Мая. Зустрів ще зизоогого духа, схожого на швейцарового Францеска. На папороті там ростуть фініки. Кілька стародавніх римлян сиділо біля водоспаду, в якому текла кров, і вчили латинську мову по граматиці Грбка. Коли він зустрівся з духом Бернашекового дідуса, йому здалося, що той набагато полегшав. Клімат там, на тому світі, не дуже здоровий, бо ж туди перебираються, всі, хто помер. Спіткався він там і з одним генералом; той віддав йому честь і сказав, що з Гобзіка вийде кат.

Отакі були в короткому викладі Ладині враження й спостереження з того світу. Повернення Ладі звітти було вшановане страшним ревом дванадцятирічних спіритів, внаслідок чого до класу прибіг класний наставник і записав у журнал зауваження всьому класові з поясненням: «Увійшовши до класу, я почув ревище».

Цим він підтвердив ту благородну думку, що завжди були, є й будуть люди, які віддають перевагу невідомості над знанням.

Бідний класний наставник! Який він був темний, яким просто-таки брутальним маніром намагався придушити зусилля дослідників незнаного. Їхній представник Ладя саме розмовляв із однокласником Майзлом про скам'янілість, що дісталась Майзлові ось як: належавши перше природничому кабінетові гімназії, вона разом з іще кількома експонатами ходила по руках гімназистів задля поповнення їхніх знань, аж поки й застрягла в Майзловій кишені. Вони перешіптувались:

— Гаразд, Ладю, продам, тільки за п'ятак. Я знаю, що ти Ладя, але гроші — зараз.

— Та я після обіду принесу тобі п'ятак. Попрошу дома на зошит. І ще дам тобі приспати мене. Знаєш, як воно робиться? Думай: «От якби дав господь бог, щоб Ладя заснув». І я зразу засинаю, а моя душа відлітає на той світ. От думай так. Думаєш? Бач, мене вже бере дремота, зараз я почну говорити крізь сон.

Майзл перелякався. Що ж тепер буде? У Ладі заплющились очі, він його приспав. Прийде вчитель, а Ладин дух із того світу говоритиме про нього, про вкрадену скам'янілість, про те, що Майзл його приспав. Пошлють швейцара до нього додому, і вдома його відшмагають, волосинед продадуть. Нещасний Майзл! О, вже починається. Ладин дух із того світу шепоче:

— Майзеле, злодію, дай сюди ту скам'янілість!

Майзл тисняє йому скам'янілість у руку, а дух провадить:

— Я тепер гуляю по Марсу. Люди тут такі, наче стоноги. Ось мені один хлопець каже, що в його тата двісті піг.

Майзл зі страху аж затрусився і підняв руку.

— Чого вам, Майзеле?

— Надвір, пане вчителю.

— Ну йдіть, тільки щоб не довелось посилати за вами, як за Бубенічком.

Майзл якось доплентав до дверей і довго не вертався в клас. Його гнітив страх: що́ буде, як він вернеться? Чи Ладя вже прокинувся, повернувся з того світу, чи, може, ще блукає по Марсу, а, може, його дух натрапив на якусь перешкоду або навіть уступив у пана класного наставника? Але кінець кінцем вернутись довелося. Він увійшов у клас. Ладя стояв біля дошки й відповідав. Учитель питав у нього латинські слова. Ладя не знав, як буде «труднощі» по-латинському, і дістав двійку. Насуплений, вернувся він до парти й сказав Майзлові, що не подарує цього панові вчителю: коли вони на перерві присплять його, він їм скаже, що́ чекає на класного наставника. До кінця уроку вони шепотілись: Ладя розказував, як він, поки Майзла не було в класі, розмовляв з духом Пілата, і той сказав йому, що Ганнібал живе на один поверх вище за тирана Тразібула.

— Здається мені,— сказав ворог дослідження невідомого,— що вас доведеться розсадити.

Не встиг він здійснити цей задум, як задзвонив дзвінок, і вчитель пішов з'їсти сосиску.

Майзл на перерві поквапився розповісти, що Ладя на уроці побував на Марсі, і хвалився, що це він його приспав.

Ладю вмить обступив гурт юних дослідників: усі набивалися знов приспати його. Ладю посадовили на вчителів стілець так, щоб він не бачив дверей, і почали молитися:

— Просимо тебе, пане Брен...

— Еге,— заперечив медіум,— як він мені вліпив двійку за слова, треба молитись до когось іншого. Молимося до вчителя гімнастики. Прокажуйте за мною: «Просимо тебе, пане Лістек, зглянься в милосерді своєму на учнів твоїх і заступися за нас і на цьому, й на тому світі перед господніми святими».

Всі проказали ті слова вслід за ним, і Ладя оголосив, що треба проказати молитву двічі підряд, а тоді він засне й спитає духів на тому світі, що чекає в майбутньому на класного наставника.

Заплющивши очі, він почав:

— Я бачу пана Брена, він їсть сосиску. Ось я підбив ногу його духові. Класний удавився й знайшов у сосисці таргана. («Я тобі покажу, як ставити мені двійку за слова!») Круг мене все жовте, як пшінка, і вона тут цвіте, а чебрець тут вищий за церкву святого Аполлінарія. Ось назустріч іде якийсь старий дух. Трохи накульгує. Ось той дух вступив у мене, і я вже бачу, що чекає на нашого класного...

У класі запаувало напруження. Всі тісно обступили медіума. А той пророкував:

— Наш класний одружиться з моєю старою сліпою тітусею, і вона розіб'є йому голову горшком. А він буде чимдалі дурніший і крастиме в учнів булочки з-під парт. («Це тобі за двійку, пане вчителю!») А на випускних екзаменах поцупить в інспектора з кишені годинник, і його настановлять швейцаром, щоб чистив гімназістам чоботи.

Враз увійшов класний наставник і помалу підступив до них.

Бубенічек помітив його:

— Ладю, класний прийшов!

І тоді медіум голосно промовив:

— Пана класного поставлять директором гімназії, він одружиться з багатого дамою і стане шкільним інспектором, він такий хороший!

По цих словах він вернувся з того світу й розплющив очі.

Пан класний, що чув останні, гарні слова, погладив Ладю по голові й спитав:

— Так у що це ви гралися?

Бубенічек іззаду хотів був допомогти Ладі й вигукнув:

— Він нас морочив!

— Негідники! — сказав класний. — Я вже раз записав вам усім зауваження, а тепер запишу ще одне, а до Ладі додому пошлемо швейцара, хай його, лебедика, відшмагають! — І вийшов, аж очима крутячи з люті.

Бач, Ладю, досліднику невідомого, які правдиві ті слова, що вільне дослідження істини неприємне всьому світові, бо в кожній голові є свої дрібні забобони.

І що тобі з того, що й наука цікавиться спиритизмом, коли батько твій, вислухавши те, що переказав пан учитель швейцаром, гукає служницю:

— Анно, принесіть-но дубець та потримайте Ладю!

А ще за хвилинку вже було чути, як дослідник невідомого верещить і обіцяє, що він більше не буде...

І на одного мученика в світі побільшало.

ПРО ПАНА ПЕТРАНЕКА

(Із спогадів нещасливого літератора)

З домовласником Петранеком ми розпрощалися дуже просто. Він зайшов до мене в кімнату, розмовляв дуже роздратовано і нарешті сказав:

— Я з вами поквітаюсь, нахабо!

На мое «Дозвольте...» він відповів грубо й нелогічно:

— Якщо хочете перечити, заткніть пельку!

Потім розчинив двері кімнати й покликав якогось паруб'ягу з засуканими рукавами, що стояв у коридорі.

— Допоможи мені витурити цього пана!

Паруб'яга насунув мені капелюха на очі, і за мить я покотився вниз по східцях, вигукуючи:

— Де ж ваші гуманні принципи, пане Петранеку?

Так я розлучився з Петранеком після тримісячної дружби і через два місяці після того, як переїхав до нього. І хоча, як бачите, наше прощання було трошки грубе, я не можу стримати сльози, згадуючи про цього милого чоловіка, з яким так щільно пов'язана історія

ресторану «Чорний віл», що я вагався, треба мені писати й про неї чи ні. Але врешті вирішив, що мій двоюрідний брат може подумати, ніби я описав його ресторан «Блакитний верблюд», і тому розповідатиму лише про домогосподаря Петранека...

З домогосподарем Петранеком я познайомився, як і з іншими завсідниками ресторану «Чорний віл», завдяки своєму красномовству, яке вплинуло навіть на ресторатора Рамбу, котрий попоїздив по білому світу, служив навіть у драгунах, де, як він скромно сказав, з нього здирали шкуру.

Спершу я сидів у куточку, прислухаючись до старих анекдотів, що їх розповідали за сусіднім столом, різних жартівливих загадок, які були такі дурні, аж усе товариство реготало. Я запам'ятав одну з тих загадок: «Як найкраще спіймати двох левів? Спіймайте трьох і одного випустіть!»

Прислухався я також до поважного, хрипкого голосу візника Пейзара, який казав: «Блощиці — це ще дурниці».

Але коли якогось вечора я втрутився в розмову, тут уже нічого не скажеш, усі були в захопленні. Перший раз це було, здається, тоді, коли говорили про політику і ресторатор Рамба назвав її «шахрайством».

Коротко, але змістовно я пояснив їм, що покійний Фома Кемпенський був обмеженою людиною, бо він писав, ніби добре бути кріпаком. Далі я повідомив, що твори Фоми Кемпенського переклав чеською мовою Доуха, а коли візник Пейзар докинув, що він знав одного Доуху: перевозив його з однієї квартири на другу, — то відразу компанія проїнялася до мене симпатією. Найбільше симпатизував мені Петранек, який сказав, що ніколи ще не чув таких розумних розмов. Він був захоплений, і з того вечора слухав мої тлумачення з благоговінням, не відволікаючись навіть для того, щоб поплескати по спині огрядну дружину ресторатора.

Одно слово, Петранек відчував до мене таку повагу, що тижнів за два навіть насмілювався дати мені прикурити, а коли ще через тиждень я віддячив йому такою самою послугою, він зовсім зняковів і забурмотів щось нерозбірливе.

Днів через три після цього, коли я розводився про те, що єгипетський цар звелів замурувати в піраміді кількох студентів, Петранек попросив у мене дозволу приписати випите мною пиво до його рахунку.

Після досить довгого вагання, яке справило гарне враження, я сказав:

— У жителів околиць Неаполя є приказка: «*Chi riceve in beneficio perde la liberta*», що означає: «Той, хто приймає благодійність, втрачає свободу».

Потім ясно і доступно я пояснив, що таке благодійність: «Добрий вчинок без розрахунку на винагороду».

— Та все ж я сподіваюся,— вів я далі,— що ваша пропозиція викликана лише дружньою прихильністю і чемністю, тому погоджуюсь, щоб моє пиво було записане на ваш рахунок, шановний добродію!

Коли ресторатор Рамба, на радість усім присутнім, приписав моє пиво до Петранекового рахунку, я сказав:

— У зв'язку з цим мені пригадався один мій вірш:

Все стихло — струни змовкли мимоволі.
Виводить письменна примхлива доля.
Рояль мовчить, я ж в мрії споглядаю,
Кого на цьому світі ще не знаю...

Я подумав, що він, власне, не має ніякого зв'язку з тим, що тут відбувається, проте віршик усіх приголомшив: візник Пейзар заплакав, у хлопчиська-кельнера волосся на голові најжилось, а ресторатор, щоб приховати хвилювання, схопив його за вухо й закричав: «Як у тебе газ горить, йолопе!» Пічник Калішек встромив сигару запаленим кінцем у рот, а Петранек сказав, затинаючись:

— Гарно, дуже гарно, пане письменнику й поете.

З тієї хвилини цей добрий чоловік буквально обожавав мене, а я сповнився райдужних надій на майбутнє, оскільки Петранек мав чотириповерховий будинок, два вклади в ощадних касах і одну дочку, на ймення Зденка, симпатичну красунечку, на приємному личку якої не було й знаку того, що її батько раніше торгував свиньми і з гордістю називав себе «поросятником».

Я був цілком щасливим, хоча скажу відверто, що із Зденкою я навіть ніколи не розмовляв. Наголошую на цьому лише тому, що є читачі, які кажуть: «Тут повинна бути дівчина, а як же інакше!»

Це була моя єдина слаба надія на майбутнє, але хіба це не велика моральна перемога, коли молодий, початкуючий письменник лише завдяки своїй привабливості й розважливості має шанси стати зятем власника чотириповерхового будинку і двох ощадних книжок...

«Отоді я видам усі свої вірші власним накладом»,— думав я, і це надавало мені сили в боротьбі з капіталом.

Пана домовласника я цілком полонив. Усе, що я казав, було для нього святою істиною. Він, який ніколи нічого не читав, став запопадливо купувати всілякі книги. Мої судження стали його судженнями. Він шліфував себе постійним спілкуванням зі мною, щодня платив за мене в ресторані й навіть став під час розмови вживати іноземні слова, такі, як «кумир», «ідіосинкразія», «фіміам» тощо.

Які тільки нісенітниці я йому городив! Я запевняв його, що будівля Рудольфінума витесана з одного каменя, що китайці знали латинський алфавіт раніше від нас і що земна куля — це пухир, на якому тонким шаром розташовані моря, гори й ріки. Він цьому також вірив.

Чи міг я ще щось бажати?

Нарешті я став переконувати його, що треба любити мистецтво й купувати картини, розтлумачував йому, що таке в живописі перспектива, манера, пропорції.

Петранекові так подобалися ці розмови, що якогось прекрасного дня він почав пояснювати візникові Пейзару, що Алеш малює в манері, близькій до японської. (Один художній критик, що ходив до ресторану «Чорний віл», відтоді ніколи не з'являвся там; казали, ніби він наклав на себе руки, залишивши записку, де було написано, що коли вже кожний осел розводиться про мистецтво, то йому, критикові, немає чого робити на цьому світі).

Петранек став справжнім меценатом, купував картини молодих художників, розшукував у невеличких крамничках якісь пейзажі та голі натури...

Врешті він запропонував мені поселитися в нього. Це було саме тоді, коли я почав писати свій великий твір — драму в дев'яти діях, на три повні спектаклі з продовженнями, під назвою «Я убивця!». Вона починалася монологом: «Убивця я! Я вивчав закони, я бідного трактирника синок...»

* * *

Коли я переїхав до Петранека і влаштувався в кімнаті, яку великодушно запропонували мені, наші взаємини стали ще ближчими. Цілими днями він просиджував у мене в кімнаті, з цікавістю переглядаючи неопубліковані ру-

кописи чи розмовляючи зі мною про все, що спало на думку.

З його дочкою я не перемовився й словом. Мені не щастило домогтися того, щоб моє товариство було їй таке ж приємне, як і її батькові.

— Вчора вона сказала, — якось признався мені Петранек, — що такі люди, як ви, завжди боргують у ресторанах, мають огидний вигляд, бо носять довге волосся, і завжди норовлять ущипнути за підборіддя офіціантку.

Такої думки була про мене Зденка!

— Нічого, вона ще зміниться, — сказав я Петранеско-ві, і ми далі розмовляли про мистецтво.

Якось Петранек приніс мені фотопортрет своєї дочки й поставив його на письмовому столі.

— Нехай її очі всміхаються вам, — пишномовно сказав він, бо останнім часом став висловлюватись поетично.

Зденка, справді, дуже мило дивилась на мене з портрета, а я так само їв, пив і курив за рахунок добродія домовласника, якого почав тепер ознайомлювати з метрикою і віршуванням, що виявилось нелегким завданням, бо він намагався римувати «гличик» і «згасання».

Робили візити заздрісні приятелі, що ніяк не могли зрозуміти (самі про це казали), чому цей меценат вибрав такого осла, як я...

Та настав день, коли мій приятель, художник Кубін, погубив мене... Він зайшов до мене в гості, з милою увагою оглянув усе в моїй кімнаті, а коли пішов, я помітив, що Зденчиного портрета немає на столику.

— Я ношу її біля свого серця, як робили середньовічні лицарі, — пояснив я панові Петранеску, коли він запитав, куди поділася фотографія.

А того дня Кубін уже малював у своїй майстерні велику картину «Лісова русалка і лісовик»...

* * *

Нова картина Кубіна мала великий успіх: чарівна русалка, нага натура, була чудово намальована й красувалась на картині, в чому мати народила. Картина потрапила на виставку, і я порадив своєму домохазяїнові побувати там.

А тепер попрошу шановних читачів не сердитись, якщо я повторю:

З домовласником Петранеком ми розлучились дуже просто: він прийшов до мене в кімнату, розмовляв дуже роздратовано і сказав: «Я з вами поквітаюсь, нахабо...» Потім паруб'яга пасунув мені капелюха на очі, і я покотився вниз по східцях, вигукуючи: «Де ж ваші гуманні принципи, папе Петранеку?»

Чому так сталося? Дуже просто: в русалці мій шановний домогосподар упізнав свою дочку, то була викапана Зденка. Дружок Кубін для цього й стягнув у мене її фотографію. Тепер вам, сподіваюсь, усе зрозуміло?

Тому я й полетів униз по східцях.

На цьому й закінчуються мої спогади.

ПРО КАТОЛИЦЬКУ ПРЕСУ

Останнім часом я зазнав неповоротної врати. Померла моя тітуся; я її не знав, але вона, як видно, знала мене аж надто добре, а тому відказала мені п'ять річних комплектів газети «Домініканська троянда», органу чернечого братства. Яку мету міг мати цей заповіт? Запевне виховну. Бо в одному з тих комплектів я прочитав: «О, коли тільки побожного читача газети сеї істинна, свята й живлюща віра спонукає до роздумів, ми, у згоді з духом церкви, будемо молитись за нього, і хоча поки що ми ще мандруємо світом у тлінній оболонці, та, влившись до чистої громади святих, станемо живим славослов'ям богу. А тому читаймо ревно «Домініканську троянду» і, коли навчимося читати її належно, то й, за словами св. Августина, жити в світі научимося належно, а хто уміє жити так, той і помре втішений».

Ох, як же славно, тітусю! Ти не хотіла, щоб я помер невтішений! Я читаю «Домініканську троянду», зупиняю людей на вулиці й питаю їх: «Ви читали «Домініканську троянду»?» По шинках уже не ходжу, а вечори мої минають у побожних роздумах та читанні добрих часописів, як-от: «Св. Войтех», «Хрест і Марія», «Св. Чех», «Св. меч», «Патріот», «Чеські квіти»¹ та інші.

Я читаю все! Оповідання, вірші, повчаннячка, читаю й «Райський садочок». Потюки сліз ринуть мені з очей. Читаю в одному з тих часописів оповідання «Негідник». У одному моравському селі жив негідник, що на велику

¹ Не «Квіти» Владимира Чеха; я їх не читаю, бо в них не друкують патера Подлагу.

п'ятницю захотів наїстися свинини. З цією метою він пішов до хліва заколоти кабанця. А коли зв'язував його, то кілька разів по-блюзнірському вилаявся. Звичайно, небо не могло дивитись байдуже на такого мерзотника. І кара не забарилась. Негідник угородив ножа в серце не кабанцеві, а собі, впав на місці мертвий, а кабанець весело побіг на плебаню.

А скільки краси в іншому оповіданні — «Божі млини». В епіграфі прислів'я: «Божі млини мелють поволі, але певно». На даху церкви працювало троє покрівельників. Католик, протестант і безвірник. І раптом з волі божої сталося так, що всі троє скотились додола. То безвірник убився на смерть, протестант зламав руку й ногу, а католик лишився цілісінький. Протестант, побачивши те, зразу перейшов у католицизм.

Ще в одному оповіданні пишеться, як блискавка вдарилася в гурт робітників. Хто з них був соціалістом, того обпекло. «Слава богу, — каже нам автор, — що з двадцяти робітників тільки двоє були соціалістами». Як видно, тут соціалістам іще сяк-так минулося. Але зовсім кепсько скінчив один соціаліст на селі. Він, зустрівши священника, не привітався. І апоплексичний удар поклав кінець його життю.

Апоплексія, провидіння і блискавка. Це улюблені кінцівки, особливо в «Св. Войтеху». Ці засоби замінюють інквізицію. Та оскільки церква не хоче відставати від доби, недавно один католицький письменник у своєму оповіданні штовхнув безвірника під колеса автомобіля. Від таких цікавих оповідок просто відірватись неможливо. Читаєш і всілякі міркування, як, наприклад: «Чи була блюзнірством образа пророка Єлисея?» Відповідь дуже легка. Звичайно, була. Це річ така очевидна, що за пророка Єлисея належиться шість місяців ув'язнення. У давнину для таких випадків використовували ведмедів.

Звичайно, треба відзначити, що є все ж таки люди, котрі приходять до усвідомлення, що досі вони жили гріховно, і досить їм почути про чудо, щоб вони зразу повернулись до лона церкви. От оповідання: «Як єврей... Краус став католиком». Той єврей не вірив у Христа, поки його не переконав священник. «Ви гадаєте, що чудес не буває, то послухайте, пане Краус, — сказав йому він. — Якось у п'ятницю я побачив на вулиці біля одного будинку маленького хлопчика, що їв сардельку. Звичайно,

це мене обурило, і я почав молити бога: «Господи, ти бачиш цю розпусту! У п'ятницю їсти м'ясо! Господи, хай будинок упаде на цього негідника!» Та враз мені подумалося, що цей негідник іще занадто малий і, може, навіть не розуміє, який страшний гріх чинить. Тому я почав молитися ще палкіше: «Господи, прости йому й не попусти, щоб цей будинок упав на малого грішника!» І ви знаєте, пане Краус, бог почув мою молитву: будинок не впав на того хлопця. Тепер ви вірите в чудеса?» — «Вірю», — присоромлено відповів Краус і незабаром таки вихрестився в католицьку віру.

Як бачите, згідно з цими благочестивими оповідками, дуже часто вистачає доброго слова. Таке слово може вгамувати й бунт. Так було в оповіданні «Слушне слово» з «Домініканської троянди». В одному маєтку наймити працювали за двадцять два крейцери денно. Раптом їм здалося мало цього, вони збунтувались і напосілися на поміщика. Та він сказав бунтівникам: «Людоньки, не бийте мене, я все владнаю. Ходім-но на цвинтар». А на цвинтарі виміряв могилку одного вбогого наймита, що помер недавно. Та й каже їм: «Людоньки, ця могила завдовжки два з половиною метри. А тепер ходімо до мого склепу, що я для себе посгавив». І виміряв склеп метром. «Людоньки, — каже, — і моєї могили теж два з половиною метри, як і ваших. Тож ідіть спокійно додому: адже ви самі бачите, що після смерті всі ми рівні». Наймити, звичайно, послухались, перепросили поміщика і відтоді працювали за двадцять два крейцери денно та тишились, що смерть зрівняє майнову нерівність.

Як бачите, католицька преса так легко розв'язує соціальні проблеми, що від цих часописів не можна відірватись.

І мимоволі наворачтаються на думку чотири запитання:

I. Що було б із родом людським, якби не католицька преса?

II. Що вже вийшло з нього за допомогою католицької преси?

III. Що могло б іще вийти з нього за допомогою католицької преси?

IV. Що напевне ще вийде з нього за допомогою католицької преси?

Закінчу віршем герцога фон Гоєнлое, духовного радника Бамберзького єпископства:

Ти пробачив жінці грішній,
Вислухав харциза втішно,
Тішусь так і я не всує:
Хоч не годен ласки твої,
Та вона за сльози мбі
Мене з пекла урятує.

Як прочитаємо католицьке читво, чи то прозу, чи вірші, то визнаємо, що всю католицьку пресу могла б редагувати семирічна дитина.

НІЧНИЙ ПОХІД ЗЛОДІЯ ШЕЙБИ

Злодій Шейба сховався звечора в будинку № 15, щоб його там замкнули на ніч. Він був фахівець з обкрадання горищ і того дня ладнався розпочати свою діяльність у цьому багатшому районі міста. Доти він працював у бідняцьких кварталах — це дало йому всього два фартухи, три нижні спідниці та побиту міллю хустку. За судовою таксою ціна всього цього тягла місяців із шість, а єврей-скупник дав йому за все гамузом крону.

Шейба стояв у підвалі, зіпершись на двері, і прислухався, як двірничка, погасивши світло й замкнувши дім, вертається. Вона, видно, була молода, бо тихенько співала, простуючи від парадних дверей до свого помешкання.

Шейба вважав це добрим знаком. А ще йому того дня надвечір стрівся віз із сіном. Теж добра прикмета. Він бачив сажотруса й послав йому цілунок рукою. Це теж приносить удачу. Шейба видобув з кишені пляшку простого рому і хильнув прямо з шийки. Простий ром... Це все оті бідняцькі вулички. А тут буде не так. Зранку він оглянув своє нове поле діяльності й побачив, що по сходах до другого поверху простелено килимок. Видно, тут живуть люди заможні, і на горищі знайдеться дешиця. Скажімо, перини, одежа. Цю мрію про щастя він запив добрячим ковтком рому і сів на одну зі сходинок, що вели до підвалу. Він був утомлений, бо того дня його ловили над річкою поліцаї. Ішлося про ручний візок без номера, що стояв без догляду на вулиці. Ледве він пройшов з тим візком кілька кроків, як уже довелося кинути візок і втікати. Втік, слава богу, але тепер весь наче побитий. Нема в світі правди. На селі тебе ловить жандар, у місті поліцай. Шейба знову хильнув рому й зітхнув.

У будинку панували тиша й темрява. Тут, коло підвалу, не було ні тепло, ні холодно, але Шейба, почувши, як його зітхання розляглося у нічній тиші аж до третього поверху, затремтів. Йому спало на думку, що буде, коли він піймається. Якби це хоч проти зими. Він уже кілька зим пересидів за ґратами. У декотрих в'язницях навіть центральне опалення вже поставили. Тепло, наїсися досита, тільки випити нема. А курива якось роздобудеш.

У підвалі занявчала кішка. У Шейби вже було на язичі «киць-киць», але він вчасно схаменувся. Нащо наражатись на зайву небезпеку? Бо, певне, в домі сплять не всі, почує двірничка — і каюк. Може, ще й налупцюють.

Шейба прислухався, як за дверима ходить кішка й нявкає, як вона десь залізла на купу вугілля і те вугілля загуркотіло, осипаючись. Бісова кішка! Наробить гуркоту, а люди на вулиці подумують, що в підвалі злодії.

Шейбі здавалося страшенною образою, що люди можуть подумати, ніби він хотів уломитися в підвал. Обікрасти підвал — це будь-хто зуміє, а от ти горище обчисть!

Він мимохить ворухнувся, і в кишені забряжчали відмикачки. Кішка за дверима, мабуть, злякалась. Шейба почув, як вона, тікаючи, звалила щось важке. Гуркіт залунав на весь будинок.

Шейба присів і став прислухатись. Луна гуркоту помалу затихла. В будинку не озвалося жодного голосу.

Він заспокоївся і знову хильнув з пляшки. Як він, на лихо, попадеться, то хай хоч пляшка буде порожня. Бо тоді допити не дадуть.

У будинку залунав дзвінок.

«Це до двірнички», — подумав Шейба і знову зіщулився, ніби не хотів бачити нічого круг себе.

У двірниковому помешканні заблищало світло, захляпали по підлозі капці, зашелестіла спідниця. Двірничка йшла відчиняти.

Шейба не вживсь навіть дихати, щоб не почули. Світляна смуга проходила крізь поруччя на першому поверсі й падала аж униз, на сходинки перед Шейбою.

— Я чув якийсь гуркіт у підвалі, — промовив чоловічий голос на сходах. — Чи не злодії там?

— То коти, пане раднику,— відповіла двірничка.— Щодня зчиняють у підвалі гармидер. А на горнищі! Там таке виробляють, ніби чортяче весілля.

У Шейби камінь від серця відпав. Він почув, як двірничка вертається додому, як на третьому поверсі клацає ключ у дверях. Тим звуками він скористався, щоб потягтись і ще хильнути рому.

Світло зникло, запанувала цілковита темрява. Шейба думав про сьогоднішнє діло. Як буде вже зовсім пізно, він прокрадеться на горнище, забере, що варто взяти, почекає до ранку, а як відімкнуть двері, зразу вибереться надвір. Поліційні пагрулі в таку пору ходять рідко. А далі вже піде само собою. Вторинними грішми він заплатить за квартиру та столування, бо вже вшнен за цілий тиждень. А то люди бідні, та ще й знають про нього всяку всячину — таке, що може йому зашкодити. Якби це проти зими, він би на них і злості не мав, але тепер він ще хоче побути на волі. Дивна річ — коли надворі зелено, якось не хочеться за ґрати.

Настрій у Шейби був чогось сентиментальний, і коли він знову почув, як у підвалі нявкає кицька, то не стримався й тихенько покликав крізь замкову дірку: «Кицькиць!» Кишка підбігла до дверей і занявчала.

Шейба чув, як вона дряпає пазурами, як сіла під дверима й муркочє. Видно, вона нудилась у підвалі сама й тепер рада, що має товариша, хоч і відгородженого неподоланною перешкодою.

«Дай-но вип'ю за її здоров'я»,— думає Шейба й відразу здійснює цю приемну думку.

Він ураз відчуває себе в безпеці й простягає ноги, тихо зашарудівши підшвами. Щоб не забути потім, роззувається.

Йому пощастило зробити це нечутно. Надиханий таким успіхом, він знову хильнув рому. Тоді ласкаво погладив пляшку. Вона вже тричі супроводила його в таких виправах. І коли за добуті гроші йому наливали в неї ром, Шейбі здавалося, наче він ділиться з нею успіхом.

Вона — єдиний його товариш, з яким можна погомоніти під час цього безмежно нудного чекання в чужих домах, коли не знаєш, що тобі принесе наступна хвилина.

Він підносить пляшку до губів і з булькання визначає, що в ній рому ще із чверть. Як уже не можна буде ви-

смоктати з пляшки й крапельки, тоді він піде нагору, а завтра знов наповнить її й скаже: «Славна ти була вчора, серденько!»

Ром приємно гріє Шейбу, в думках підносить його аж на горнище. Багатий дім, багате горнище. Він згадав горнища в бідному районі й сплюнув на двері. Два фартухи, три нижні спідниці та побита міллю хустка. От так злидні! І чим далі, тим гірше. Ось іще горілка подорожчає, тоді хоч візьми та повіся.

Він знову потяг із пляшки, і добрий настрій вернувся. Може, тут нагорі будуть перини. Пір'я ще в ціні. Зосталися ще дві речі, на яких можна хоч більш-менш підлататися, не марно морочитимешся. Телеграфний провід та перини. Не так багато треба й украсти цього діла, а попадеш під суд присяжних. А скільки ж то довелось би задля цього натягати фартухів, спідниць та побитих міллю хусток! Але суд присяжних — це краще, ніж карний суд. Скільки разів він уже стояв перед карним судом! А попасти під суд присяжних — це якось почесніше. Принаймні хлопці скажуть: «О, то зух! Уже й під судом присяжних побував!»

«Вип'ю за здоров'я присяжних», — думає Шейба й допиває все, що зоставалось. А тепер ще хвилину відпочити — і нагору. Помаленьку, потихеньку. Не можна робити шелесту. Чоботи в руці, босоніж. І чого він, власне, лютує сам на себе? Піде тихенько. Ще хвилинку почекає, подумає. А чом би не проказати отченаш? Помолиться, а тоді й піде.

Шейба скрадається на другий поверх. Несе чоботи в руці й зупиняється на кожній сходинці. Обережність не буває зайва. Він крадеться помалу, тихенько, наче кішка. Ось уже другий поверх. Шейба помацки шукає поруччя, намацує якісь двері. Ага, поруччя ліворуч. Мацає далі; знову двері. Задеренчав дзвоник. Напевне, він ненароком натиснув кнопку. Ноги в Шейби здерев'яніли, він не може зрушити з місця. А двері відчиняються, і чиясь рука хапає його за комір і втягує до передпокою. В чорну темряву.

Шейба чує грізний жіночий голос:

— Ану, дихни!

Шейба дихнув, а грізна рука все тримає його за комір.

— То ти вже й ром п'єш? — чує він голос — суворий, пронизливий.

— П'ю,— підтверджує Шейба,— бо на щось краще не маю.

— А, то ти, значить, пропив усі гроші й узявся за ром? Оце так суддя першого карного суду Дорн!

Рука страшної жінки проводить по його обличчю.

«Ага,— думає Шейба,— вона думає, що я — суддя Дорн. Він недавно судив мене».

— Засвітіть світло, будь ласка,— просить Шейба.

— Ще й світло засвітити, щоб і служниця побачила, який приходить додому суддя! — кричить жінка.— Аяк же! І ще й викаєш на мене, паскудо, на свою рідну дружину, що не спить, дожидає тебе до півночі! Що це в тебе в руці?

— Чоботи, ласкава пані,— белькоче Шейба.

Страшна рука знов проводить по його обличчю.

— Він уже мені каже «ласкава пані», за божевільну мене має, і свої довгі вуса зголив, паскуда!

Шейба відчуває доторк руки у себе під носом.

— Бр-р-р!.. Голений, наче арештант, матінко пресвята, ну й налупцюю ж! Так ось чого він хотів, щоб я засвітила світло! Думав, паскуда, що я злякаюсь, зомлію, а він тоді замкнеться в кімнаті.

Шейба відчуває, що його стусають у спину кулаком.

— Ач, суддя, а схожий на арештанта. А що це в тебе на голові?

— Кашкет.

— Господи, вже так налигався, що десь забув циліндра й купив собі кашкет! Чи ти, може, чужий узяв?

— Узяв,— із щирим каяттям признається Шейба.

Знов удар — цього разу у вухо,— і жінка, випихаючи Шейбу за двері, кричить:

— Побудь до ранку на сходах! Нехай весь дім бачить, який паскудник суддя Дорн.

Штурляє його так, що він падає і вдаряється носом; тоді двері позад нього замикаються.

«Слава богу,— думає Шейба, підіймаючись сходами вище,— обійшлося». Тільки чоботи залишила в себе. І Шейбі здається, наче його босі ноги трохи присвічують йому на дорогу.

Він тихо скрадається на третій поверх. Слава богу, вже добрався без шелесту до перших дверей; коли це раптом його хапає за комір якась рука і втягує в ті перші двері.

Шейба опияється в п'їтмі, ще чорнішій, ніж на першому поверсі, і без ніякої передмови дістає ляпаса, а тоді чує жіночий голос:

— Поцілуй мені руку.

Шейба цілує руку. А голос питає далі:

— Де твої чоботи?

Шейба мовчить. Він відчуває, як та тепла рука, що її він щойно поцілував, проводить по його босих ногах.

Раптом на спину його падає такий удар, що аж іскри з очей сипонули, і він чує слова:

— Значить, слідчий, пан доктор Пелаш, не соромиться прийти додому, до своєї дружини, босий і п'яний? Де ж твої шкарпетки, падлюко?

Шейба мовчить і думає. Слідчий, доктор Пелаш, останнього разу вів його справу.

— Де шкарпетки, падлюко? — знов питають його.

— Я їх ніколи не носив, — відповідає Шейба.

— А, голос міняеш, падлюко, і сам уже не знаєш, що плетеш!

Рука трусить ним, і в Шейби випадають з кишені відмикачки.

— А це що?

— Ключі від горища, — знічено відповідає Шейба.

Ще не встиг він доказати цих слів, як його викидають на сходи, відмикачки летять за ним услід, і він чує:

— Налігався по саму зав'язку!

Він хоче підняти відмикачки, але хтось хапає його за руки, стусає й кричить:

— Страхіття! Сколошкав увесь дім, напився й лізе в сусідські двері. Що про тебе подумає пані Пелашева?

І якась жіноча рука цупить його до дверей навпроти, затягує до передпокою, далі до кімнати, а там штовхає на канапу; сама жінка замикається в сусідній кімнаті й звідти кричить:

— Фе, побачив би тебе пан директор! Гарного маю касыра, подумав би. Спатимеш сьогодні на канапі!

За чверть години злодій Шейба відімкнув двері й прожогом кинувся тікати з того нещасливого будинку. Він і досі не знає, чи все це було насправді, чи тільки наснилось йому.

Газет він не читає, тож і не дізнався, в котрому номері знайшли його чоботи, відмикачки та пляшку з-під рому.

ІСТОРІЯ ЖИТТЯ

(Американська гумореска)

Міс Мері говорила містеру Вільсону:

— Любий Вільсоне, треба бути відвертими — адже завтра ми вже будемо подружжям. Кожне з нас має деякі вади. Отже, давайте розповімо одне одному історію свого життя.

— Я маю розпочати, правда? — спитав містер Вільсон.

— Починайте, — промовила міс Мері, — але не пропускайте нічого.

— Гаразд, — сказав містер Вільсон, зручно вмощуючись у кріслі і закурюючи сигару. — Народився я в Меріес, у Канаді. Мій батько був доброю й сильною людиною, люба Мері. Ганяв ведмедів по краю. Коротко кажучи, добряча душа. Так жили ми спокійно п'ять років. Хоч мені не було й п'яти літ, я пам'ятаю, що в той час батька ув'язнили на десять років. Батько добував для нас гроші, як міг. Від Меріес аж до озер нема жодного багатого чоловіка, який і досі не пам'ятав би банди мого батька. Зібрав він нам чимало грошей пограбуванням багатих фермерів.

Пам'ятаю, як мене, чотирирічного хлопчика, він узяв подивитися — замість найкращого подарунка на іменини, — як вони нападуть біля озера на багатого купця.

«Через рік знову візьму тебе з собою», — пообіцяв він мені, але, на превеликий жаль, наша мрія не здійснилась, тому що, як я вже казав, він дістав десять років в'язниці.

Батько був людиною холоднокровною, після винесення вироку він промовив:

«Панове, дякую вам від імені моїх дітей. Кожного дня я витрачав на себе приблизно два долари. Рік має триста шістдесят п'ять днів — тобто за рік я витратив би сімсот тридцять доларів, а за десять років — сім тисяч триста. Отже, дякую вам, панове, ще раз від імені моїх дітей за ці сім тисяч триста доларів. Ура!»

Господарство вела тепер мати. Вона вирішила, що ми вже не будемо жити на селі, а перїдемо до міста. Але продати маєток було нелегко, тому що мати хотіла за нього суму значно більшу, ніж він коштував. Тоді вона просто застрахувала маєток. Коштовності ми потай розпродали. Мені саме сповнилося шість років, коли мати покликала мене до себе й сказала:

«Любий хлопче, твій батько, я думаю, буде задоволений тобою: незважаючи на свій молодий вік, ти виявляєш велику кмітливість. А чи хотів би ти подивитися на велике полум'я? Знаєш, таке полум'я, яке виникло б під час пожежі нашого будинку з прибудовами?»

«Зрозуміло, я хотів би подивитися на щось таке»,— сказав я.

Тоді моя мати мовила далі:

«Ти хотів дістати коробку сірників? То ось тобі п'ять коробок, і, коли це тебе потішить, піди в клуню й запали там жмут соломи. Але нікому про це не говори, бо як повернешся з в'язниці батько, то він уб'є тебе, застрелить, як негра Торі».

Я підпалив усю ферму. Заробили ми тоді понад шістьдесят тисяч доларів. У нагороду за це мати купила мені біблію в розкішній шкіряній палітурці; кожний квадрат шкіри, з якої було зроблено палітурку, коштував один долар двадцять п'ять центів. Була то, кажуть, шкіра вождя індіанського племені сіу. Але, як виявилось пізніше, той вождь живий, а торговець бібліями нас просто обдував.

Після переїзду до Нью-Йорка моя мати теж не сиділа склавши руки. Ця енергійна жінка надумала стати власницею великого цирку, в якому виступали б справжні індіанці. Вона вмістила в західних журналах об'яву про те, що приймаються на роботу червоношкірі з гарною будовою тіла та приємними голосами. Їх з'явилося біля тридцяти. А серед них був вождь племені сіу — Годадласко, тобто Дзвіночок,— саме той, шкіру якого нам начебто продав торговець бібліями.

І сталося так, що моя мати закохалася в цього червоношкірого. На восьмому році мого життя в мене з'явилися нові братики-двійнята, гарненькі сіу-канадці з шкірою бронзового відтінку. Вона не могла їх годувати груддю, тому що Годадласко не хотів, щоб його дітей вигодувала молоком французенка (моя мати, як відомо, була з Канади), бо французи в свій час перестріляли деяких індіанських повстанців. Годувальницею братиків стала негритянка. Трапилось так, що батько моїх нових братиків покохав ту негритянку, і, коли мені сповнилося десять років, він утік з нею на захід, порушивши договір з цирком моєї матері. Мати звернулася до суду; Годадласко, тобто Дзвіночок, був заарештований і під час очної ставки з моєю матінкою брутально образив її. Вона витягла

револьвер і застрелила його. Присяжні виправдали її, а наш цирк став місцем побачень вищого світу — Брукліна і всього Нью-Йорка.

За п'ятдесят центів моя мати демонструвала мене в цирку, бо під час суду присяжних я, тоді ще дев'ятирічний хлопчик, кричав:

«Якщо ви засудите її, то я перестріляю всіх присяжних дев'ятого, десятого й одинадцятого класів!»

— Ох,— сказала міс Мері,— як я вас за це поважаю, Вільсоне!

— А потім,— вів далі містер Вільсон,— десяти років я втік з Брукліна з дев'ятирічним дівчиськом, захопивши з дому десять тисяч доларів. Ми йшли вгору берегом річки Гудзон від ферми до ферми, не зупиняючись. Робили зупинки тільки для того, щоб сісти під деревом і, обіймаючись, нашіптувати одне одному солодкі слівця.

— О дорогий Вільсоне! — захоплено вигукнула Мері.

— Кілька підлітків,— вів далі містер Вільсон,— помітили в Олдбей, що я розмінюю стодоларовий банкнот, вони напали на нас, забрали всі гроші, а нас кинули в річку. Дівчисько моє потонуло, тому що в нього був надто м'який череп і від удару молотком тих хлопчаків воно знепритомніло. Я ж сам, хоч моя голова також була розбита, дістався берега і до вечора прийшов у якесь селище; у тамтешнього пастора, який потурбувався про мене, я забрав усі його заощадження і з найближчої станції вирушив до Чикаго.

— Дайте мені вашу руку,— благала міс Мері.— О яка я щаслива, що ви будете моїм чоловіком!

— І ось,— розповідав містер Вільсон,— я міг діяти цілком самостійно. Події розгорталися так. Десяти років я був чистильником взуття — про подібні випадки ви, мабуть, чули: в Європі вираз «був чистильником взуття» завжди вживають у розповідях про Америку.

В одинадцять років я був чистильником взуття, в дванадцять — також, а в тринадцять років я вже стояв перед судом за те, що тяжко поранив свого суперника в коханні. Тій, яку я кохав, було дванадцять років, і я їй кожного дня чистив черевки. Потім — уявіть собі — на другому боці вулиці в неї закохався також чистильник взуття, чотирнадцятирічний хлопець, і, щоб мені дошкулити, він знизив ціну за чищення пари взуття на цент. Моя кохана була вельми практична. Щоб заощаджувати щоденно один цент, вона почала ходити до мого

конкурента. Я купив револьвер, бо той, який я носив при собі з восьми років, здавалося мені, не міг застрелити людину. На жаль, і новий револьвер не застрелив суперника. Я тільки тяжко поранив його.

Містер Вільсон зітхнув і промовив:

— Тому раджу вам, люба Мері, не купуйте собі ніколи револьвер системи «Грайяні». Під час судового процесу з'ясувалося моє справжнє ім'я і те, що я три роки тому втік з дому, і я став героєм дня.

Журнали загрозували: якщо я буду засуджений, народ звільнить мене і лінчує суддів. Я виголосив промову на свій захист, закінчуючи словами:

«Громадяни! З ваших уст, можливо, вже готове зірватися «так». Ну що ж, добре, в такому випадку мене буде засуджено. Можливо, громадяни, з ваших уст зірветься «ні»,— що ж, добре — мене буде виправдано».

Моя байдужість не тільки викликала загальний подив, але й привела до мого звільнення, і пани судді ні до кого, крім мене, не ходили чистити своє взуття.

Один видавець у Чикаго випустив листівки з моїм фото, а якийсь знаменитий багач, що не знав, як йому на старості розтринькати гроші, забажав мене всиновити. Я переїхав до нього в палац.

Та я був занадто вже вільно вихований, щоб звертати увагу на його повчання, і це його так розхвилювало, що його вхопив грець.

Я зібрав, що міг, і поїхав на Захід; у Сан-Франціско чотирнадцятирічним хлопцем пофарбував своє обличчя в жовтий колір, замовив собі довгу косу і виступав у кафешантані як єдиний у цілих Сполучених Штатах китаєць, що вміє правильно виконувати американські пісеньки.

Моє інкогніто досить швидко було викрите справжнім китайцем, купцем, який після вистави вилаяв мене справжньою китайською мовою. Він, розгнівавшись, так мене відлупцював, що я понад півроку пролежав у лікарні. Потім, міс Мері,— мовив мимохідь Вільсон,— випи-савшися з лікарні, я найнявся на торговельне судно, що займалося перевезенням контрабанди. А коли наш корабель був висаджений у повітря, я, зрозуміло, теж вилетів разом з ним, але впав так щасливо, що рибалки витягли мене з води, пустили на берег, і я опинився на суші з порожніми кишнями. Тоді мені було п'ятнадцять років. Той фермер, що взяв мене в пастухи, мав велике стадо.

А через те, що до найближчого міста було всього якихось п'ять годин ходи, то я без особливих труднощів одного щасливого дня відвів стадо до міста, продав усі сто двадцять голів худоби торговцеві худобою і втік на Схід.

— Дорогий Вільсоне,— захоплювалася міс Мері,— про такого чоловіка, як ви, я мріяла все життя...

— Торгував я також рушницями,— провадив далі Вільсон,— індіанцям продавав горілку, біблії та молитовники. В сімнадцятирічному віці я зробився молодшим проповідником однієї секти і був шанованим і поважаним серед індіанців. А тому що мій конкурент, також проповідник однієї секти, вів торговельну справу краще, ніж я, особливо це стосувалося горілки й віскі, то я підмовив індіанців, щоб вони скальпували його.

— Мій славний Вільсонс!..

— Потім я змінював професії, у бійках убив п'ятьох...

— Ви вбили п'ять чоловік, мій дорогий! — захоплювалась Мері.— Яка ви чудова людина!

— Пограбував два банки і, нарешті, люба Мері,— промовив ласкаво Вільсон,— я зробився одним із власників великого банку «Вільсон і К^о», володарем такої чарівної дами, якою є ви, міс Мері Овей, власниця ренти в два мільйони... Тепер розповідайте ви...

— Що я можу розповісти? — сказала міс Мері.— Тільки те, що я є й була багатою, що моє життя пропливало цілком спокійно і я весь час мріяла мати чоловіка такого, як ви, не звичайного, як усі інші. І ось ви прийшли до мене. Дайте мені руку. Я закохалась у вас з першого погляду.

Вони поговорили ще трохи, і, коли почали прощатися, містер Вільсон промовив:

— Отже, завтра об одинадцятій — карета, пастор, церква — і разом, Мері, завжди разом!..

— Видатна людина,— промовила собі міс Мері, коли він залишив палац.— Винятковий мужчина, з ним я ще багато чого побачу. А що за книгу він тут залишив? Випала в нього, мабуть, з кишені...

З повагою підняла книгу, що лежала на підлозі, розгорнула її й прочитала назву: «Наука приголомшувати молодих дівчат, щоб вони закохувались у джентльменів».

— Гм,— розчаровано промовила міс. Розгорнула на першій сторінці й побачила підкреслене олівцем речення: «На романтичну розповідь можна спіймати кожну...»

Другого дня о дев'ятій годині ранку Вільсон одержав телеграму такого змісту:

«Аферисте! Я довідалася про вас. Ви нічого такого виняtkового не зробили, про що мені розповіли, ви нікого не вбили й не пограбували, ви абсолютно звичайний син Чарльза Вільсона, звичайного порядного громадянина! А я була про вас такої хорошої думки, мерзотнику! Між нами все скінчено. Ніколи не попадайтеся мені на очі!»

ЗЛИГОДНІ ВИБОРЦЯ

Самітний пенсіонер Блажей багато років спокійно жив у своєму будиночку, аж до того часу, коли почалися земські вибори. В невеликому провінційному містечку виявилось дуже багато кандидатів. Я дозволю собі перерахувати їх усіх за алфавітом: Адам, Білечек, Борек, Веліш, Ганс, Гумбал, Жмола, Зайчик, Клабура, Матушек, Обалка, Рибний, Сікора, Танін, Укршинський, Філін, Ходера, Якеш...

Усі ці кандидати друкували свої звернення й листівки, наживали собі ворогів та прихильників і зятято боролися за голоси. Коли почалась виборча кампанія, дзвінок на дверях у Блажея не затихав. Приходили якісь чоловіки, що їх Блажей ніколи в вічі не бачив (здебільшого одягнені в чорне), і наполегливо пропонували певну кандидатуру.

Один з них казав:

— Не подумайте, що я його приятель і агітую по знайомству.

Другий простодушно сповіщав:

— Я від пана Жмоли, добродію. Віддайте вже голос за нього, він вам цього до самої смерті не забуде.

Приходили люди, які просили:

— Зробіть ваші ласки...

Інші, навпаки, висловлювалися цілком грамотно, не плювали на килим і вживали виключно заперечні мовні звороти:

— Немає на світі людини, достойнішої за пана Виходіла, будь ласка, не голосуйте ні за кого іншого, добродію.

Ще інші коротко запевняли:

— Він просто ангел небесний!

Від більшості відвідувачів тхнуло горілкою; від трохи пристойніших — пивом; від найпристойніших пахло м'ятними цукерочками.

Внаслідок цих відвідин з прихожої зникли стояча вішалка з одягом і підстилочка, прикріплена до ланцюжка (разом з ланцюжком). Один із тих, що агітували за якогось кандидата між літерами В та У, забрав із собою — разом з надією — ще й курку, прихопивши її мимохідь на подвір'ї.

Агітатора за одного незалежного кандидата застукали в передпокої, коли він намагався виламати дверцята в шафі для одягу. Він пояснив, що переплутав їх із входними дверима і перевів розмову на свого поїльника, почавши вихваляти його.

Блажей був дуже пригнічений цією бурхливою передвиборною діяльністю. Він похмуро тинявся по кімнатах і, зачувши дзвінок, здригався й поспішав підкріпитись чаркою коньяку. Поволі він ставав алкоголіком.

Якось йому надіслали поштою копчений окіст, а наступного дня з'явився якийсь тип і почав підлещуватись:

— Ви зволили покуштувати шиночку, добродію? Наче масло! Тане на язичі! Еге ж? Пан Ходера знає, як закопчувати шинку! І взагалі він чоловік сердечний, некорисливий, патріот у повному розумінні цього слова. За правду стоїть горою! Тепер таких мало! Тепер будь-який горлодер може пролізти в кандидати. А пан Ходера виставляє свою кандидатуру тільки для того, щоб довести, що самим горлом нічого не досягнеш, і лише справжня, без гучних фраз, патріотична робота...

Ще через день Блажеєві надіслали листа й барильце оксамитного пива з сусідньої броварні. В листі було написано:

«Шановний сусіде!

В епоху різноманітних девізів дозволю собі надіслати вам і свій девіз: «Пити, як пили чехи за давніх часів, бергетти батьківські звичаї і нікому не давати себе скривдити». Сподіваюся, що ви, вельмишановний добродію, не віддасте свого голосу тим, хто хоче винищити старий чеський дух».

Підпис оповіщав: «Незалежний кандидат — бровар Клабура»; а нижче була приписка: «Коли вип'єте пиво, посилайте по друге барильце, не церемоньтесь. Охоронці давніх чеських звичаїв повинні жити дружно».

Потім Блажей отримав кілька анонімних листів і довідався з них, що кандидат Адам — злодій, Білечек — бандит, Борек — шахрай, Веліш — шулер, Ганс — розпусник, Гумбак — убивця, Жмола — хам, і так аж до літери Я. Листи надходили цілий тиждень, і Блажей усе частіше спускався в погріб підкріпитися пивом кандидата Клабури.

Наприкінці тижня знову почалися візити. Ці відвідувачі вже не просили, а погрожували. Переляканий Блажей присягнувся віддати свій голос п'ятьом кандидатам, а залишившись сам, з горя знову наліг на пиво.

За місяць до виборів до нього прийшла депутація вегетаріанського товариства й запропонувала йому балотуватися від їхньої організації. В товаристві аж дванадцять чоловік, заявила депутація, і в них є зв'язки, тому вони зуміють підтримати свого кандидата, а йому доведеться тільки внести двісті крон, і його оберуть почесним членом товариства. Блажей напоїв депутацію коньяком і випровадив за двері. Надвечір у нього заболіла голова, і перед сном він довго щипав себе за носа і здавленим голосом повторював: «Ніс, носа, носові, ніс, з носом...»

Уранці він побачив на своїх дверях п'ять різноколірних плакатів. Блажей прочитав їх, і йому зненацька схотілося нявкати. Понявкавши з півгодини, позривав плакати і, несамовито регочучи, впав на канапу. Через годину він вийшов на ганок і побачив, що двері й весь фасад будинку знову обклеєні передвиборчими плакатами. Блажей втупився в них. В очах у нього замиготіло, і всі плакати злилися в якийсь незвичайний колір. Блажей почав смикати плечима, клацати пальцями й вигукувати:

— Вкушайте манну небесну! Ляскає бич відплати! Лисички-сестрички!..

Потім він зачинився в кімнаті й почав стрибати через крісла, і весь час йому здавалося, ніби хтось кричить у кутку: «Кропива морозу не боїться!»

Пролунав дзвінок. Блажей побіг відчинити. Хтось тицьнув йому в руки різноколірні папірці. Це були листівки. Блажей звично подякував і почав читати. «Беззастережно покладаючись на невтомну енергію кандидата Обалжи, ми впевнені, що лише ця бездоганна людина здатна відстояти наші інтереси...»

За чверть години знову дзвінок — і знову листівки: «Виборці! Ті серед вас, котрі зуміють по-справжньому

оцінити енергію кандидата Таніна, віддадуть свої голоси тільки за нього...»

Читання перервав дзвінок. Цього разу листівки були зелені: «Вельмишановний добродію! Ви, безумовно, належите до кращих синів нашої батьківщини і бажаєте їй розквіту. Діячем, який невтомно й наполегливо трудиться на цьому терені, є кандидат Укршинський...»

Блажей з жахом виявив, що всі три листівки від імені членів клубу виборців підписав він сам! Судорожно зареговавши, він відчинив клітку й випустив на волю свого канарка. Після цього людяного вчинку він зарядив револьвер і вистрілив у портрет свого колишнього начальника, примовляючи: «Раз, два, три, чотири, п'ять, я їду шукать...»

Потім Блажей ліг на підлогу й міцно заснув. Удосвіта він схопився й виглянув на вулицю. Весь будиночок був обклеєний плакатами. Через них тягся намальований чорнилом напис: «Голосуйте за Білечека, Клабура — шахрай».

Блажей пішов у танок. Він тричі протанцював довкола будинку. Плакати починали йому подобатись. Недовго думаючи, він узяв щітку, вмокнув її в чорнило і вивів великими літерами через усі плакати: «Тут дозволяється розклеювати плакати». Потім одягнувся й пішов до міста. Там він відвідав кандидатів Якеша, Адама, Білечека, Клабуру, Матушека, Обалку, Ходеру, Укршинського, Веліша й кожного з них запевнив, що голосуватиме тільки за нього. Дорогою Блажей зайшов до муніципалітету й попросив занести до списку виборців свого покійного дідуся. Блажея випроводили з ратуші дуже чемно, тому що кандидат муніципалітету розраховував на його голос, і пояснили, що це було б не дуже доречно.

Повернувшись додому, Блажей невимовно зрадив, побачивши, що подекуди навіть на вікнах наклеєно плакати.

Він розлютовано обплював ті вікна, на яких не було плакатів.

Під двері було підсунуто багато листівок і закликів: «Віддайте свій голос тим, хто без гучних лозунгів і спокликих обіцянок...» Це зовсім розвеселило Блажея. Він кинувся обіймати свою стару служницю і обіцяв оженитися на ній; потім сів біля дверей і цілий день нічого не їв, весело беручи листівки. До вечора Блажей прочитав їх геть усі, роздягся догола, натяг трусики і з завмиранням

серця став чекати ранку. Вранці він з'явився в такому вигляді на міському базарі й заволав несамовитим голосом:

- - Адам, Білечек, Борек, Веліш. Ганс, Укршинський, Філін, Ходера, Якеш!..

Це були прізвища кандидатів, які призвели його до такого прикрого стану. Хай простить їм господь!..

КАТАСТРОФА В ШАХТІ

I

Само собою зрозуміло, що пані Шталль узяла на себе організацію добродійного балу на користь родин шахтарів, які загинули в шахті її чоловіка. Дружина власника шахти Мюле аж казириметься зі злості, що вода прорвалася не до котроїсь із його шахт, бо тоді влаштувати бал припало б їй. Та, щоб вона нічого не казала, пані Шталль візьме її до комітету по влаштуванню балу або поставить на балу продавати квіти. Але ні, це вона полишить своїй дочці і вбере її так розкішно, щоб решта дам посиніли від задрощів.

Взагалі їй було прикро, що загинуло всього лише четверо шахтарів; який би вийшов бал, який блиск, коли б катастрофа була більша! Та що вдієш, треба дякувати богові й за цих чотирьох.

Насамперед, найголовніше — розкішна сукня. Йй, як організаторці балу, як господині, треба бути на висоті. Вона замовить сукню у Відні. Потім ще треба подбати про олівці від мігрени, бо ж буде стовпище. Добре, що вона про все пам'ятає. Бал відбудеться в їхньому домі. Для дам можна влаштувати вечірку з танцями по-домашньому. І ще одна чудова думка: після балу банкет у вузькому колі для дам і панів з комітету. Треба запросити і управителів чоловікових копалень. Та чого неодмінно у вузькому колі? Адже приятельки потім копилитимуть губи. Ні, вона влаштує справжній банкет, щоб потім про нього говорили з задрістю. Звичайно, це коштуватиме недешево, але вона побалакає з чоловіком, хай спробує підвищити ціни на вугілля.

Пані Шталль побалакала з чоловіком.

— Авжеж, серденько, — усміхнувся пан Шталль. — Хоч би та сукня й тисячу гульденів коштувала, ти її матимеш. Треба ж зробити щось для тих нещасних родин...

II

Отже, загинуло четверо шахтарів. Їхні жінки й діти три дні й три ночі стояли біля шахт, поки витягли на поверхню набряклі у воді трупи. Лишалось десять хвилин до кінця зміни, коли вони мали підняти нагору й вернутися додому, до своїх родин, і раптом прорвала вода. Вони загинули в страшних лабіринтах темряви й поту, наче миші, коли вода затоплює на луках їхні підземні схованки.

Вони потонули, саме коли їхні дружини готували для них вечерю.

А коли їх винесли з копальні, дружини й діти не плакали. Не було вже сліз. Вони виплакали очі за ті нескінченно довгі три дні надії і відчаю. Але в тих, хто разом з мерцями вибрався на денне світло, закапали сльози.

Ось до них продерлася дружина одного з загиблих.

— Франтішку, наш Карел уже вимовляє «тато», «мама»!

На руках вона держала хлоп'ятко, що зачудовано дивилось на прикриті брезентом тіла і, показуючи ручкою на одне з них, радісно гукало:

— Тато, тато!

Потім підійшов жандармський вахмістр і відвів жінку геть, говорячи:

— Ви не треба тут, ви додому, ви йому не допоможеш!

Жандарми! Дивне діло: заспокоювати родини загиблих після катастроф у шахтах завжди посилають жандармів. А коли катастрофа більша, тоді посилають солдатів. Службові телеграми, як правило, бувають короткі: «Загинуло вісімдесят душ, пришліть дві роти». Тобто на один труп двох солдатів. А в даному разі над чотирма трупами охороняло порядок сорок жандармів. Вахмістр знуджено й розчаровано позіхав. Він чекав стовпища, погрозових вигуків, а їх не було. Останню свою надію він покладав на похорон...

III

А як же духовна розрада? Це що, пусте? Священик вирішив утішити родини загиблих. Але котрий священик у знімченому краю вміє по-чеському? А хоч би й умів? Що йому нині з тих родин? Жебраки! До того ж то були соціалісти. Треба послати туди чеха-капелана.

Капеланові теж не хотілося йти. Він вважав таку духовну розраду комедією. Та що вдієш. Доводиться часом і прикидатися. Але сам він туди не піде. Можна ж послати молодшого капелана. Той іще ставиться до всього серйозно.

Отож пополудні, через дві години після того, як трупи вивесли з шахти, до одної з удів постукався молодший капелан.

Він привітався і сів. Його сповнювало щире співчуття, тому, трохи помовчавши, він сказав:

— Господь дав, господь і взяв, хай славиться ім'я господне.

Вдова сиділа на ліжку і плакала.

Капелан набрався духу й заговорив:

— Що вам з того плач'ю, люба пані! Сьогодні ми живемо, а завтра нас не стане. Яка щаслива й передбачлива та людина, котра в житті намагається бути такою, якою б хотіла бути по смерті!

Капелан розпалвся. П'ять сиріток дивились на нього перелякано. Він погладив найближче й повів далі патетично:

— Не слід покладатись ні на друзів, ні на родичів, і не можна відкладати на майбутнє спасіння душі, бо люди забудуть нас п'видше, ніж ми гадаємо.

— Я його ніколи не забуду,— заперечила вдова.

Капелан сердито мотнув головою. Чого вона перебирає?

— Як з очей, так і з думки,— сказав він з притиском.— Серце людське таке тупе й тверде, що думає тільки про сьогоднішній день і не заглядає в майбутнє. Кожній людині при кожній думці й у кожному ділі слід поводитися так, ніби вона ще сьогодні має померти. Якби люди мали чисте сумління, то не дуже боялись би смерті. Краще остерегатися гріхів, ніж надміру жахатися смерті. А коли ти сьогодні не готовий до неї, то чи будеш готовий завтра? Завтрашній день дуже непевний, ніхто не знає, чи дочекається його.

Капелан ще дужче розпалвся; він устав з лави й заgrimів:

— Що з того, що ми житимем довго, коли так неохоче намагатимемося стати кращими? Ох! Довге життя не завжди виправляє людину, частіше воно множить її гріхи.

Він грюкнув кулаком по столу, як по амвону.

— Коли б ми хоч один день прожили на цьому світі так, як годиться! Та де там, де там!

Він так розкричався, що надворі почали зупинятися люди.

— Ми не виправляємось! Коли страшно померти, то ще страшніше жити далі в гріхах! Благословенний той, хто годину своєї смерті бачить перед собою весь час і щодня готується до неї. Будьте завжди готові, щоб смерть не застала вас зненацька. Як надійде та остання година, не так ви почнете думати про минуле своє життя й тяжко каятиметеся, що такі були недбалі до спасіння душі. Отож лихо тим, хто не думає про смерть...

Він узяв капелюх і вийшов, розгніваний.

Перед будиночком уже зібрався натовп.

— Вона бідна вдова, отче, — сказав один чоловік, — не знає, що завтра їстиме з дітками.

— Я поклопочуся, щоб небіжчика окропили безкоштовно, — співчутливо мовив капелан і пішов, переконаний, що заслужив великої хвали, провідавши вдову. Потішити решту трьох він уже не ходив. Йому від першого потішання пересохло в горлі...

IV

Похорон відбувся спокійно. Вахмістр був розчарований. А через два тижні відбувся добродійний бал на користь шахтарських удів, патронесою якого була пані Шталль. Сукня її коштувала тисячу двісті крон. На балу грав військовий оркестр — заплатили три сотні. Потім був бенкет — ще п'ятсот гульденів. Триста і п'ятсот — буде вісімсот, та всякі особні витрати, як фейерверк тощо, — ще вісімдесят, загалом вісімсот вісімдесят гульденів, а торгували на балу дев'ятсот два гульдени, отже, чистого прибутку вийшло двадцять два гульдени, і цю суму повітовий начальник справедливо поділив між чотирма вдовами. Кожна одержала за вбитого чоловіка п'ять крон п'ятдесят гелерів. Просто з рук в руки. Будь ласка, ось труп, а ось 5 кр. 50 г.

ІДИЛІЯ В ПЕКЛІ

Чорт Адольф працював біля двадцять восьмого казана, в якому кипіли нещасні грішні душі. Він кутив коротеньку люльку, попивав чорне баварське пиво й тихо наспівував: «Спи, дитинко, спи». Раптом почув, що хтось жалібно кричить у казані:

— Будь ласка, випустіть мене!

Чорт Адольф задоволено зареготав і підкинув у вогонь кілька релігійних книг. Крики й зойки стали голосніші, і це дуже потішало чорта Адольфа. Він роздмухав ще більший вогонь під казаном, щоб підвищити тиск і температуру, а сам весь час ніжно наспівував: «Спи, дитинко, спи». Душа в казані почала страшенно волати й плакати:

— Ой, я збожеволію, якщо мене не випустять!

Почувши крик, підійшло й стало навколо казана ще кілька чортів. Чорт Рудольф сказав:

— Запитай-но, Адольфе, як звати цього горляня.

— Гей, душечко! — гукнув Адольф. — Як вас звати?

— Я кореспондент газети «Нойе фрайе прессе», — обізався голос із казана. — Як тільки виберуся звідси, то напишу про вас таку статтю, що ви здивуєтесь. Випустіть мене, я хочу говорити з головним опалювачем.

Чорти вибухнули реготом:

— Ох, яка наївна душа, вона думає, що вибереться звідси!

— Голубонько, — спитав чорт Адольф, — а навіщо вам, душечко, говорити з головним опалювачем?

— Бо я гадаю, що моє місце не в казані, а серед вас, дорогі панове. Мабуть, сталася помилка в списку. Коли небесна поліція вела мене сюди, дорогою ми зайшли в чистилище, і там шинкар пригостив нас вином урожаю шеститисячного року до народження Христа. Мої конвоїри перепилились і наплутали в списку. Записали мене між грішні душі, замість того щоб записати до опалювачів. Але правда завжди спливає, як олія на воді.

— Приказками нас не проймеш, братику, — сказав чорт Рудольф. — Але, якщо ти твердиш, що сталася помилка, ми покличемо головного опалювача. Вилазь!

І душа під сичання пари вилізла з казана. Вона була вся спітніла, з висолопленим язиком. Чорт Адольф подав їй кухоль пива, душа випила й сіла поміж чортами.

— Отже, ви служили на землі кореспондентом «Нойе фрайе пресе»? — перепитав котрийсь із чортів. — Який ви симпатичний!

— Знаєте, приятелю, — сказав чорт Адольф, — головний опалювач мав на землі схожу роботу. Цей чорт із трьома зірочками був директором імператорсько-королівського відомства преси. Чому ж ви раніше не розповіли нам про себе?

— Та казав же я вам, напоїли мене вином у чистилищі. І, коли вкинули в казан, я подумав, що так і треба. Чи немає у вас сигарети?

— Ми, друже, куримо тютюн із сушених поліцейських комісарів, — зауважив чорт Рудольф, подаючи йому сигарету. — Міцний тютюнець. Згодом ви теж навчитеся так сушити. Це приємна робота: ви сушите їх, а вони в цей час розповідають вам анекдоти про себе. А ось і головний опалювач.

І справді, до них підходив колишній директор імператорсько-королівського відомства преси, старший чорт Ріхард. Він мало змінився за час перебування в пеклі. І посміхався так само солоденько, як і на землі, коли передавав у газети офіційні повідомлення. Побачивши колишнього кореспондента «Нойе фрайе пресе», він кинувся йому в обійми.

— Панове! — звернувся він до здивованих чортів. — Прошу цього добродія любити й поважати, тому що з ним не зрівняється жоден розбійник.

Чорт Рудольф почервонів. А колишній директор відомства преси вів далі:

— Цей добродій убив сотні людей. От, приміром, коли відбулася в Празі невелика демонстрація, треба було вам прочитати його повідомлення в «Нойе фрайе пресе»! Він писав, що в Празі революція, що там вирізано п'ятсот німецьких родин. Хороший був чоловік.

Тепер колишній кореспондент «Нойе фрайе пресе» підтримує вогонь під грішними чеськими душами в казані номер тисяча шістсот двадцять.

ЮВІЛЕЙ СЛУЖНИЦІ ГАННИ

Голова Товариства сприяння домашнім служницям, радниця пані Краусова, готувалася до завтрашнього виступу з вітальною промовою.

Бачите, секретарка товариства радниця Тіхова має служницю Ганну, яка п'ятдесят років працює на родину і вигляділа за цей час два покоління Тіхових. Завтра вона відзначатиме п'ятдесятирічний ювілей вірної, безприкладної служби. Йї сімдесят п'ять, вона завжди була стримана і зроду нічим потай не поживилася.

Завтра в товаристві Ганна отримає золотий хрестик, десять золотих крон, чашку шоколаду і два тістечка. Та це не все. Ганна вислухає ще привітання пані Краусової, а від господині дістане в подарунок молитовник.

Якби ж хоч промова була готова. Тож пані Краусова має напружувати собі мозок задля якоїсь там служниці. Купу паперу вже списала, а нічого не виходить.

На хвилину замислившись, пані Краусова пройшлася по кімнаті. Про що вона має говорити? Що тепер служниці організовуються, домагаються вільних вечорів і вихідних днів? Нині через них із глузду з'їдеш. Раніше кожній можна було дати ляпаса й поставити на своє місце, а тепер вони за це поскаржаться на вас у суд.

Пані радниця сіла за письмовий стіл і потерла лоб мігреневою каблучкою.

«А яка в неї служниця? Ця нікчема має милого, що постачає їй книжки. Жахливо, вона хоче стати освіченою!» — Пані радниці стало так прикро, що вона знову потерла лоб мігреневою каблучкою.

«Даремно я обурююся замість обдумувати завтрашній виступ. Скільки разів я вже виступала в товаристві!.. Цього ж разу хотілося б додати щось нове, але неодмінно почати з господа бога. Бог завжди дбає про служниць. Молися і працєю! От якби ж я знала, як це буде по-латинському. Запитаю в чоловіка, як тільки прийде додому. Безперечно, так і почну: «Молися і працєю!»

Пані радниця почала писати: «Молися і працєю! Яка чудова думка! Без молитви неможливо добре працювати, бути чесним... а наша ювілярка саме і є втіленням цієї істини. П'ятдесят років вона старанно молилася і працювала, і бог допоміг їй подолати життєві труднощі. Сьогодні вона відзначає свій ювілей — п'ятдесят років невтомної праці. І неабияка винагорода чекає її на небі й на землі». (На небі — милість божа, а на землі — золотий хрестик, десять золотих крон, чашка шоколаду і два тістечка).

«Молися і працєю! Наша ювілярка Ганна п'ятдесят років працювала і тепер бачить наслідки своїх старань

(десять золотих крон дорівнюють п'ятистам крейцерам — по десять крейцерів за кожний рік сумлінної праці). П'ятдесят років вона старанно молилася, ніколи не танцювала, до театру не ходила, ніяких книжок не читала. Знала лише молитовник, який вчив неодмінної покори, поваги й любові до господарів. Протягом усіх п'ятдесяти років молитовник спрямовував її до єдиної мети: молися і працюй! Вона була завбачливою, не викинула до вбиральні жодної хазяйської ложки, не тішила себе марними надіями, не дружила з іншими служницями, уникала зайвих розмов, не розпускала пліток про своїх господарів, і молитви додавали їй сили. Шановні дами, погляньте на цю стареньку! Вона була переконана в користі смирення, переборювала лихі бажання, була справді набожна, мовчазна, покірна, часто задумувалася над людською бідністю, а в вільні хвилини розмірковувала про смерть, про судний день та кару за гріхи. Покірною і безвідмовною знало її два покоління у славнозвісній сім'ї пана Тіхого. Щира серцем і думками, вона була вдячна за кожний шматок, одержаний від добрих господарів, завжди цілувала щедру руку пана або пані. Такою була Ганна протягом п'ятдесяти років. Ніколи нічого не вкрала і свято берегла все, що їй довіряли. Працюючи за п'ять гульденів у місяць, вона заощаджувала всі гроші, крім тих, що витрачала на вечерю та на поїздки на Святу гору, куди вибирається щороку з дозволу господарів. А звідти ще й подарунки їм привозить, що свідчить про чистоту її душі.

Вона ж сама казала, що не потребує ні їжі, ні питва, аби лиш мати змогу невпинно бога хвалити. Тоді вона набагато щасливіша, ніж тепер, коли мусить турбуватися про себе».

Пані радниця з хвилину перепочивала. Як прекрасно все це завтра прозвучить! Про її виступ безперечно напишуть у «Католицьких новінах». Звичайно, можна буде видати й брошуру під назвою «Звернення до служниць». Можливо, хоч тоді, згадавши про ангельське життя ювілярки, інші облишать викидати до вбиральні хазяйські ложки.

Тут увійшла служниця пані Краусової й доповіла:

— Пані радниця Тіхова.

Слідом за нею до кімнати ввалилася напахчена пані Тіхова і з плачем кинулася в обійми голови товариства:

— Уявіть собі, яка ганьба. Наша ювілярка щойно вмерла! — Тут вона перестала плакати і злісно повела далі: — Учора ввечері я послала її в підвал по вугілля. Самі розумієте, шкода вигнати стару в сімдесят п'ять років, але, якщо ти в мене живеш, то мусиш працювати! А вона, пегідниця, впала зі сходів з повним мішком вугілля й розбилась так, що до ранку й дух спустила. І треба ж було цьому скоїтись перед самим святкуванням ювілею. Ох, яка ганьба... А я з цієї нагоди замовила собі розкішну сукню... Похорон обійдеться мені принаймні у тридцять гульденів, а в небіжниці на книжці лише двадцять п'ять.

Радниця Краусова знову потерла лоб мігреновою каблучкою, кинула оком на списаний папір і зітхнула:

— Схоже, що вона утнула це навмисно!

ІСТОРІЯ ПОРОСЯТИ КСАВЕРА

Порося Ксавера годували мелясою. Ім'я Ксавер дав йому управитель маєтку на честь державного радника професора Ксавера Кельнера із Меккера, одного з найвидатніших авторитетів у галузі науки годування. Цьому вславленому ьченому належить такий глибокодумний афоризм: «З огляду на те, що меляса, за моїми всебічними спостереженнями, є чудовим кормом, жодний інший корм не заслуговує на таку увагу, як цей домашній засіб».

Поросяти Ксаверу меляса прийшлася до смаку. Воно гладшало з кожним днем, філософуючи в своєму розкішному хліві про життєві насолоди, зануривши рило в м'ясосовий корм і запиваючи їжу чудовим молоком. Час від часу його відвідував хазяїн, граф Рамм, і говорив йому:

— Підете на виставку, мій хлопче. Іжте добре, не осоромте мене.

Іноді заходила також графиня і скрикувала з сяючим поглядом:

— Ах, який він великий і гарний, мій дорогий Ксавер! А на прощання обоє казали:

— На добраніч, приятелю, спи спокійно!

І порося Ксавер ніжно шулило очі вслід хазяїнам і рохкало так гарно, що графиня сказала своєму чоловікові:

— Коли я чую нашого Ксавера, то починаю вірити в переселення душ.

Заходили до нього й гості господарів. Вони французькою, німецькою, англійською мовами висловлювали своє захоплення цим шановним поросям і фотографували його собі на спогад.

Воно було рожеве, неначе викупане немовля, і на шиї в нього була величезна, завжди кокетливо пов'язана оксамитна стрічка.

— Ваш Ксавер, безперечно, дістане на виставці першу премію, милий Рамме,— пророкували джентльмени, аристократи, друзі графа.

Коли в графині був день народження, то разом з іншими подарунками ласкавий чоловік підніс їй Ксавера. Тож порося тепер назавжди перейшло в її цілковиту власність.

І завдяки Ксаверові граф дістав такий жагучий поцілунок, ніби це було не спокійне, гладке, флегматичне порося, а принаймні красива дика свиня.

Як тільки Ксавер перейшов у власність графині, були вжиті ще більш суворі заходи щодо охорони його здоров'я. Його перевели в спеціальне приміщення, що забезпечувало необхідне для поросяти свіже повітря. В Ксавера була своя ванна, свій ватерклозет, обладнаний зі смаком, властивим графському роду. Всюди було розвішено термометри, і прикажчикові Мартину було наказано вимірювати термометром температуру води й молока, призначених для Ксавера. Температуру було суворо визначено ветеринаром. Чи можна було допустити, щоб тендітне порося простудило шлунок, дістало хронічний катар і набуло такого сумного вигляду, щоб графиня плакала?

Прикажчик Мартин вимірював температуру пійла і наказував у разі потреби охолоджувати чи підігрівати його.

Нарешті, поросяті провели електрику й привчили його спати на матрацах, зрозуміло, дезинфікованих. Порося Ксавер приймало все це прихильно й гладшало з кожним днем.

Якось графиня прийшла з чоловіком навідати свого пестунчика. Ксавер саме пив чудову джерельну воду, бактеріологічний аналіз якої показував нуль процентів шкідливих бактерій, зате хімічний аналіз виявляв деяку

кількість корисних для здоров'я мінеральних солей (таких необхідних для свиней).

Граф за звичкою опустил термометр у воду й не повірив своїм очам! Температура води замість приписаних 8° по Цельсію була лише 7,5°. Графиня зблідла. Невже цей нікчема прикажчик не міряв температури?

Об'єднаними зусиллями вони відтягли Ксавера від води, пояснюючи йому, що він може застудитися. Потім закрили посудину кришкою і, не тямлячи себе, побігли до прикажчика.

— Ти зміряв температуру води для Ксавера, нікчема? — накинувся граф на Мартіна.

Мартін показав на ліжко біля вікна:

— Ваша милість, синок у мене тяжко захворів, у нього гарячка, і я напуваю його.

— Пхи! Я питаю тебе: чи змірював ти температуру води для Ксавера?

— Забув, ваша милість, хлопець тяжко хворий, я даю йому пити, голова в мене йде обертом!

— Так оце так, — закричав несамовито граф, — ти виконуєш свої обов'язки?! Більш я не хазяїн тобі, мерзотнику! Ти робиш, що тобі заманеться. Негайно збери свої манатки. Я тебе звільняю. До вечора щоб і духу твого тут не було, інакше-бо накажу викинути тебе разом із хлопчиськом.

— Який негідник, — підтримала графиня.

А до вечора прикажчик Мартін заколов Ксавера. Викликаний ветеринар зміг лише констатувати смерть. Графиня мало не збожеволіла від горя й лежала непритомна. Прикажчика зв'язали жандарми, а його хворого сина викинули з садиби.

В газетах з'явилося повідомлення:

Звіряча жорстокість.

Мартін, прикажчик відомого аристократа графа Рамма, був звільнений за недбайливість. Бажаючи помститися, він заколов цінний екземпляр свині. Злочинця віддано під суд. За чутками, він не визнає ніякої релігії. Якщо це підтвердиться, то ось вам зайвий доказ того, що той, хто не вірує в бога, спроможний на жахливі вчинки.

Три місяці пробув Мартін у попередньому ув'язненні. Тут він виявляв упертість і не ходив до костюлу. Під час слідства виявилися різні плями його біографії. П'ятна-

дцять років тому його було ув'язнено на чотирнадцять днів за порушення закону, що забороняв вуличні збіговиська. Негідник не хотів іти геть навіть тоді, коли йому наказав сам пристав. То вже був зародок його поганого норову. Потім він відсидів три дні за вигук: «Гей, ви, чубаті!» Це новий доказ його запеклої мстивої вдачі.

Обвинувач використав усі ці подробиці й гріхи обвинувачуваного. Коротко вказавши на його злочинні нахили в минулому, він виявив цілковиту впевненість у тому, що якби обвинувачуваному попав під гарячу руку замість Ксавера граф, то він би й графа заколов, як ту свиню.

Нелегко було оборонцеві. Минулого не приховаєш, а хвора дитина — це вже занадто сентиментальна і притягнута за волосся обставина, щоб вона могла пом'якшити справу.

Боляче було дивитися на бідну графиню, що була присутня тут як свідок і проливала гіркі сльози, поглядаючи на оксамитову стрічку, що лежала на столі перед головою суду.

— Впізнаю,— відповіла вона на запитання голови. — Так, я впізнаю: вона належала моему дорогому Ксаверу, кості якого поховані під клумбою лілей у саду замку.

Обвинувачуваний не каюся, визнав себе винним і був засуджений на шість місяців ув'язнення з суворою ізоляцією за навмисне знищення чужої власності. Але це ще не все. Щоб восторжествувала справедливість, у нього за цей час помер син: божі жорна мелють помалу, але впевнено.

А порося Ксавер мирно спочиває під клумбою білих лілей, серед яких стоїть пам'ятник з надписом: «Тут спочиває наш Ксавер, заколений убивцею Мартіном, засудженим на шість місяців суворого одиночного ув'язнення. Похований 8 квітня 1907 року у віці півтора року. Хай буде тобі земля пухом».

Граф Рамм замовив собі із стрічки небіжчика Ксавера краватку й надіває її у день роковин загибелі благородного поросяти.

СТАРЕЦЬ ЯНЧАР

Старець Янчар мешкав із трьома злодіями: Пустою, Живсою й Кобилкою,— а жебрав під церквою, куди ледве добирався на своїх дерев'янках. Йому, ураженому

костоїдом, шовесни вкорочували обидві ноги, і він зненавидів лікарів. Чого вони не ріжуть його взимку, коли допікають найбільші злидні? В лікарні хоч тепло і їсти є що. От не щастить: що не операція, то навесні. Та все ж раз на рік непогано полежати зо три місяці в лікарні: не треба думати про кусень хліба, просити Христа ради і вклонятися за мізерний крейцер: «Господь бог відплатить вам сторицею!» Не завадить і навесні побути в лікарні, але взимку вигідніше.

Аж ось несподівано в старого Янчара зник біль у ногах. Стривожений, попхався він до лікарні. Оглянули його уважно і встановили діагноз, надзвичайно рідкісний для його хвороби: після минулорічної операції гангрена припинилася. Класти його в лікарню вже немає підстав.

Виходив Янчар з лікарні плачучи й стогнучи і ледве тяг дерев'янки, присупонені до здорових тепер цурпалок ніг. Кінець мріям про три місяці спокійного життя.

Повернувшись додому, поділився він із приятелями своїм горем. Пуста обурився. Підло так поводитися з людиною, що чекає на відпочинок! Як завжди, місце під церквою на ці три місяці зайняв жебрак Кунштат, і невідомо, чи погодиться він поступитися ним Янчарові.

Це місце не було вигідним, бо парафіяни переважно давали милостиню біля самого входу до церкви, де молилися баби, що були під опікою причетникової дружини. Проте кілька крейцерів перепало й старому, та ще допомагали співмешканці-зłodії, а Янчар віддячував їм повчальними настановами.

Прийшов Живса, і знову заговорили про Янчарову бідду. Вилікувала його шатія-братія.

— Отож-бо,— зауважив Кобилка,— а все тому, що ти бідний.

В його словах не було ніякої логіки, і роздратований дід Янчар на всі заставки лаяв лікарів, називав їх бандою. Хоч би Кунштат поступився йому його місцем. Усі трое засумнівалися. Кунштат — хвора людина, а Янчар тепер здоровий каліка. Ні, той нізащо не погодиться.

Тут Янчар закричав, що з нього досить. Усе життя він ледве зводив кінці з кінцями. Тільки й знав, що злидні, голод, крім тих днів, коли був у лікарні. А тепер і це втратив. І треба ж було так невчасно загойтися його культям!

Що він робитиме, коли втратить місце під церквою? Культі такі малі, що далеко на них не дошкунтильгаєш. До церкви он кілька кроків, і то він втомлюється. Собаче життя!

— Як хочеш спокою, утни щось,— тебе посадять на кілька місяців. Матимеш постіль, харчі, і плювати тобі на все,— сказав Живса,— ти досить намучився.

— Розумна порада,— підтакнув Кобилка,— нехай держава про тебе дбає.

Старий Янчар забелькотів щось про свою чесність, мовляв, він хоче померти як порядна людина, не побувавши під судом і в буцегарні. На це Пуста відрізав, що ніколи і ні в кого не краде потрібних речей. Він бере тільки те, що валяється в людей без пуття, і то коли не має грошей. Вперше його посадили за шмат вугілля. Опісля ніде не міг влаштуватись на роботу, відтоді й краде. Але він вважає себе чеснішим за декого з панів, які, живучи в розкошах, судять інших.

Та красти Янчар відмовився навідріз.

Приятелі не знали, що з ним і робити. Радили як здоровій людині, забувши про його дерев'янки.

Нарешті старий Янчар запитав:

— Хіба ж я можу красти, такій каліка?

З цим погодилися всі, крім Пуста. Той запевняв, що йдеться не про справжню крадіжку, а спробу вкрасти, під час якої старого впіймають на гарячому. Дістане кілька місяців і спокійно заживе собі. Що в нього тепер за життя? Жалюгідне, злиденне, гірше собачого. Янчар знову почав пояснювати, що хоче мати чисте сумління навіть у в'язниці. Вкрасти, щоб упіймали?.. Ні, ніколи в житті!

— То придумай щось інше,— озвався Кобилка.

— Що, Кобилко?

— Бовкни що-небудь, і шість місяців тобі буде забезпечено.

— Гаразд, Кобилко,— похвалив Живса.— Навчимо старого, що говорити. Нехай підійде до поліція або в поліцейське відділення і скаже: «Так і так, панове поліцаї, ось як я думаю!» Його заарештують, вкинуть у холодну, потім буде суд. Коли випустять, а воля набридне знову, він іще раз підійде і скаже: «Так і так, панове поліцаї, ось як я думаю!»

— Сподіваюсь, ти не розкажеш, хто тобі це нараєв,— застерігав діда Пуста.— Тоді бог на поміч...

— Навчіть мене, що казати,— погодився Янчар.— Нема мені життя на волі. Правда ваша, краще мені сидіти в буцегарні.

Почали радитися.

— За те, що ти радиш, Пусто, хоч би три місяці дали, дуже вже воно безневинне,— міркував Кобилка.

— А цього мало й для п'яти місяців,— заперечував Живса.— Нехай скаже так і додасть те, що радить Кобилка. Діду Янчаре, підеш і скажеш... Збагнув? Не переплутаєш? Цього вистачить на шість місяців. Більше тобі не дадуть, бо не мав судимості. Ну то як, затямив?

— Повторіть іще раз,— попросив Янчар,— щось погано воно тримається у голові. Дай боже не забуду до ранку.

Перед сном і вранці його перевірили знову. Він усе знав на зубок.

Отож старець Янчар, щоб із півроку спочивати, вранці учинив злочин: образив при панові поліцаєві його величність.

У судовому вирокі старого Янчара оголосили негідником.

БІДНЕНЬКА СИРІТКА ТА ЇЇ ТАЄМНА МАТИ

(Зворушлива історія з міщанської преси)

Розділ I

Бідненька сирітка з синіми очима

Звалась вона Тонічка і не знала тепла ні материнської, ані батьківської любові. Потім попала на службу до одного крамаря. А до крамниці ходила купувати продукти служниця редактора однієї міщанської газети.

Потім настав мертвий сезон. Не було про що писати.

У тієї Тонічки були сині очі...

Від плачу перо випадає з моєї руки...

Розділ II

Доставник поштових переказів

До крамниці, де служила Тонічка, пружною ходою ввійшов листоноша, доставник поштових переказів Ян Громада (45 років, на вигляд молодявий, католик, одружений, родом із Лібиць, що в Колінському повіті на Лабі. Особливі прикмети — родимка нижче пупа).

— Тонічка є? — спитав він, і голос його тремтів, бо він прочитав написане на бланку переказу.

— Є, — теж тремтячим голосом відповів крамар, коли листоноша, вже зовсім затинаючись, додав: «Я приніс їй сто крон».

На переказі було написано: «Люба моя дитино! Прости мені, я не можу мовчати далі. Я твоя мати і вже говорила з тобою. Мое серце розривається. Будь роботяща й покладайся на бога. Бог тебе не покине. А поки що посилаю тобі сто крон. Твоя мати».

Коли це прочитали Тонічці, вона впустила додолу трилітрову сулію зі спиртом, і спирт розлився по всій крамниці. Вона могла дозволити собі це, бо мала сто крон.

Розділ III Подвиг пенсіонера Павліка

А ще за мить до крамниці ввійшов п'ятдесятирічний пенсіонер Йозеф Теодор Павлік. У руці він тримав *запалену сигару*. Побачивши, що в крамниці розлито денатурований спирт, Павлік відважно викинув запалену сигару у вікно, на голову якомусь перехожому. Цей вчинок заслуговує найбільшого захоплення як доказ надзвичайного самовладання й відваги. Адже спирт міг зайнятись, а оскільки в крамниці була велика бляшанка з бензином, ми б не змогли продовжувати цю зворушливу історію. Вона скінчилась би описом звуглених трупів, знайдених у згорілій крамниці. Крім того, за пенсіонером слід визнати ще більшу заслугу, бо ж він своїми рішучими діями врятував для держави доставника грошових переказів та його сумку з грішми.

Міністерство торгівлі дякує героєві: «Хай вам бог віддасть!»

Вийшовши з крамниці, пенсіонер Павлік не знайшов своєї викинутої сигари. Її докурив перехожий, котрому вона впала на голову.

Розділ IV Комерційний подвиг крамаря

За чверть години після одержання ста крон для Тонічки крамар вийшов з крамниці. Сів у трамвай, узяв квиток і поїхав до редакції газети, редактором якої був добродій, у котрого служила служниця, що ходила купувати продукти до крамниці того крамаря, який тепер саме

їхав побачитися з редактором. Бачте, як чудово все розвивається!

Крамар розмовляв із паном редактором більше години. Редактор аж смяв. Така зворушлива історія — і саме тоді, коли мертвий сезон у повному розпалі!

— Завтра помістимо в газеті, — сказав він крамареві на прощання. — І, звичайно, там буде ваше повне ім'я.

Потім комерсант зайшов до відділу оголошень і замовив на завтра оголошення на видному місці.

Того дня він торгував як звичайно.

Розділ V

Наслідки статті «Таємна мати»

Редактор дотримав слова.

Другого дня в газеті з'явилася стаття «Таємна мати». Стаття зайняла цілих три шпальти. Плаксивий вступ був зіплений з речень, насмиканих у Марлітт, Карлен, Шварц та інших сльозливих письменниць родинного побуту.

Далі йшло прізвище нинішнього опікуна Тонічки. Крамар Вацлав Земан, вулиця Камінського, 18.

А в кінці газети, де вміщували рекламу, було таке оголошення:

«Вацлав Земан, торгівля колоніальними товарами по вул. Камінського, 18, рекомендує шановній публіці широкий вибір товарів. Сири, ковбаси, м'ясні й рибні консерви. Чудове вино, червоне й біле, 1 крона літр. Кава асорті найвищої якості за 2 кр. 20 г., цукор за зниженою ціною. Літр рому від 80 г. і дорожче. Завжди свіже масло до чаю».

Того дня всі виноградські жінки та дівчата забажали побачити Тонічку й поплакати з нею в крамниці.

Там лилися сльози з ранку до вечора. Тонічка вже не могла плакати, то вибігала в задню кімнату, нюхала там цибулю і знов пускала сльозу.

А кілька літніх добродіїв і за щічку її щипали. В цьому не було нічого поганого — адже їй тільки п'ятнадцять років. Серед загального плачу лунали голоси:

- Мені зважте кілограм кави!
- Мені п'ять кілограмів цукру!
- Літр рому!
- Пляшку вина!

Вацлав Земан не встигав обслуговувати покупців. Довелось найняти помічника. Дружина Земанова теж обли-

балась потом. Виноградські жінки й дівчата накуповували всього на цілий тиждень.

Увечері, перед десятою годиною, коли крамницю вже зачиняли, прийшла якась заплакана дама. Звідкись аж із Модран. Їй уже не мали чого продати, то продали старі латунні гирі.

Газети зі статтею «Таємна мати» продано на десять тисяч примірників більше.

Розділ VI

Глухоніма служниця

Щоб розгорнути все діло ще краще, вивідали, що жінка, котра в породільні привела на світ Тонічку, лягла туди з документами однієї глухонімої служниці. Та служниця заприсяглась на мигах, що вона не мати Тонічки. Редакторові дуже важко було, що вона глухоніма, бо ж він, природна річ, ніяк не міг із нею домовитися. А він готував до постійної рубрики «Таємна мати й бідненька сирітка» нову шпальту: «Інтерв'ю з гаданою, несправжньою матір'ю».

Кілька виноградських жінок і дівчат послали глухонімій служниці листівки з малюнками.

Прокуратура висунула проти глухонімої служниці обвинувачення в обмані влади, оскільки вона мала зі своїми документами сама народити дитину, але не народила.

Глухоніма служниця, замість найняти адвоката, вирядилась на прощу на Святу гору, лишивши дома записку, яка здивувала всіх і зразу була віднесена до редакції.

В записці тій стояло: «Іду висповідатись!»

На підставі цього поліція послала за глухонімою служницею двох детективів, переодягнених священниками.

Розділ VII

Нові листи, нові відкриття й нова комерція

Тонічка щодня одержувала від «таємної матері» нові листи. Пан Вацлав Земан сумлінно відносив ті листи до редакції, яка друкувала їх із відповідними охами та ахами.

П'ять фотографів, що робили поштові картки, чигали на Тонічку з фотографічними апаратами.

Жонаті чоловіки підозріливо поглядали на своїх дружин, випитували їх і силували присягтися, що вони не мали до заміжжя коханців.

Один чоловік, не дорахувавшись у касі ста крон і запідозривши свою дружину, що то вона послала гроші Тонічці, взяв бритву, нагострив її, поголився й пішов до магістрату клопотатись про розлучення.

Тим часом Тонічці вже надійшло загалом чотириста крон, і двірничка почала їй казати: «Цілую ручку, панночко!»

Тонічка захотіла довгої спідниці й дуже плакала, не діставши її. А зразу по тому одержала від матері нового листа:

«Люба Тонічко! Я знаю, що ти плачеш, і нічого з собою не вдію, знов мушу тобі написати. Покладайся на бога й будь хорошою дитиною. Посилаю тобі 30 крон.

Твоя нещасна мати»

Цього листа також надрукували. Заздрісні люди казали: «За чотириста крон і я б ладен стати бідненькою сиріткою».

Один лісник-пенсіонер оголосив себе опікуном Тонічки й водночас надрукував у газеті оголошення:

«Олені не хворіють на туберкульоз, бо вишукують у лісі зілля, яке є головною складовою частиною «Лісового чаю та прянощів» — виробу колишнього лісника Шумінського, що живе на вулиці Камінського, буд. № 26. Багато схвальних відгуків з Америки, Австралії, Нової Зеландії, з острова Корсіки, з Міхель, Лондона, Парижа і з Подебрад».

Розділ VIII

Поради і застереження

До редакції газети, в якій була постійна рубрика «Бідненька сирітка та її таємна мати», надходила сила-силенна листів. За два тижні їх одержано 1256. У тих листах містились почасти поради, а почасти всякі міркування, зауваження, нагадування, застереження.

Писали, щоб Тонічка стереглась, а то її можуть виманити кудись за місто. Ще один писав, що він певен: Тонічку хочуть довести до божевілля. А навіщо це комусь потрібне, він не пояснював.

Урешті газета надрукувала одну серйозну раду. Прохання до таємної матері, щоб вона об'явилася. Це прохання було зворушливе. Склали його за допомогою меланхолійних романів та сентиментальних оповідок. Звідти посписували цілі речення.

На вулицях видно було юрби заплаканих людей. Шість душ збожеволіло з жалю та від плачу.

Тридцять виноградських жінок та дівчат осліпло. По всій Чехії плакали жінки. Матері тисли до серця своїх синочків і донечок. В материнських обіймах задушено п'ять хлопчиків і шість дівчаток.

Один здібний автор модних пісеньок витворив новий недоумкуватий плід свого натхнення. Пісеньку про бідненьку сирітку. Співалась вона на мотив «Сині очі».

Виноградські дами й панночки жадали, щоб ту пісеньку грав оркестр у виноградському театрі.

Про таємну матір співали з ранку до вечора. Жінки, що співали цю пісеньку, затокли мало не до смерті одного чоловіка, який, слухаючи її, не заплакав.

Урешті до редакції прийшов Тоніччин повірник, винахідник лісового зілля для оленів і людей.

Тоді газета надрукувала заклик до таємної матері: нехай вона з'явиться додому до винахідника лісового чаю. Обіцяли дотримання цілковитої таємниці. Колишній лісник словом честі зобов'язався, що нікому нічого не скаже. Таємну матір не будуть силувати, щоб купила його лісове зілля.

А ще через кілька днів вийшов екстрений випуск іншої газети, яка так само цікавилась сенсаційними подіями.

Розділ IX

Таємну матір знайдено, таємниці дотримано

Екстрений випуск вечірньої газети. Таємна мати за порадою винахідника лісового чаю прийшла до нього додому. Дотримано цілковитої таємниці.

В газеті писалося:

«Нас зв'язує слово честі, а тому ми дотримуємо цілковитої таємниці. Можемо тільки сказати, що та дама, котра є матір'ю Тонічки,— вдова і має кількох дітей. Прізвиська її ми не називаємо, бо обіцяли дотримати таємниці. Тому можемо тільки додати, що розшукана мати живе у власному будинку зовсім недалеко від Тонічки. Нас зв'язує слово честі, що ми дотримаємо цілковитої таємниці, тому ми не можемо сповістити нічого понад те, що їй тридцять п'ять років і що вона збирається знову вийти заміж. Як вона сказала нам, батько Тонічки живий, він урядовець, одружений і теж має кількох дітей. Сказати більше нам не дозволяє обіцянка дотримати в цій справі цілковитої таємниці. Можемо сказати тільки,

що той добродій дуже схожий на Тонічку, портрет якої ми надрукуємо завтра в нашому ілюстрованому випуску, як і фотографію зворушливої зустрічі матері з дочкою».

Таємниці дотримано цілковито, а вечірньої газети продано шістьдесят тисяч примірників.

Розділ X

Батько схожий на Тонічку

Публікація фотографії з Тонічки в ілюстрованому випуску мала той наслідок, що перукарі зранку почали заробляти грубі гроші.

Одружені урядовці, в яких було по кілька дітей, приходили зголити бороди та вуса.

Двісті жонатих урядовців, що мали по кілька дітей, старанно сховали від дружини газету з портретом Тонічки.

Триста дружин зажадали розлучення, доводячи чоловікову невірність разючою подібністю між ним і Тонічкою.

Дев'яносто чоловіків призналися, що вони є батьками Тонічки:

— Вам що, ваша дружина на дачі, а от я схожий на Тонічку.

Далі до редакції почали надходити листи з погрозами.

Продано понад сто тисяч примірників газети.

Дружина кожного урядовця в Чехії купила собі примірник.

Бог його відає, чим воно скінчиться... І ніхто того не знає, тільки один складач з друкарні сказав мені, що в них є вже наготовані заголовки дописів: «Батько Тонічки в розпачі», «Таємна мати відібрала собі життя».

— І знов ми непогано заробимо,— додав з усмішкою складач.

ІСТОРІЯ БОСНІЙСЬКОГО ВІСЛЮКА

I

На кордоні Боснії з Сербією є австрійська фортечка. Внизу, ще в Боснії, стоїть село Црна Бара, а в тому селі є бунар, криниця, куди з австрійської фортечки ходили по воду. По ту воду посилали віслюка з підфіцером і двома солдатами. Віслюк возив на собі міхи з водою і був справжнім мілітаристом.

Тому жодна людина, що не мала на собі австрійської військової форми, не могла й підійти до віслюка, коли солдати набирали з бунара воду в міхи. Віслюк тоді починав хвицатись, ревети й кусатись, а особливо люту ненависть виявляв до чакшири — босняцьких штанів. І жодна розумна людина хай з того не дивується: адже віслюк уже кілька років прожив у фортеці і вільно, весело гуляв по її околицях.

А вночі, стоячи в стайні, охороняв кордон.

Бо, як тільки на сербському боці щось шелесне, славний, хороший віслюк починав оглушливо ревети й будив увесь гарнізон. А разом з ним зчиняв гвалт буфетників півень, який теж із плином часу набрався військового духу. Коли вночі на сербському боці гуркотіли селянські вози, півень починав кукурікати; отож у тій фортеці всі жили безтурботно, бо її охороняли віслюк та півень.

Жили собі богобоязно, аж раптом сталась подія, яка відібрала спокій в усього гарнізону й у всієї околиці, а крайову владу Боснії тяжко розгнівила. Винуватицею того державного злочину була коза Бранка Нушича.

II

Перше ніж перейти до самої розповіді про цей державний злочин, від якого холоне кров у жилах кожного порядного громадянина, я дозволю собі коротко схарактеризувати Боснію й Герцеговіну і взагалі окуповані землі. Один мій знайомий так пояснював одному французі:

— Австро-Угорщина складається з Австрії, Угорщини та окупованих земель.

А ці землі складаються з Боснії, про яку говорити заборонено, та Герцеговіни, про яку взагалі не дозволяється й згадувати. Далі йде Новий Пазар, про нього теж не вільно говорити.

— А далі? — спитав француз.

— Про те, що далі, теж не вільно говорити, — докінчив свою лекцію мій знайомий.

III

У Црній Барі жила собі в теплі та в добрі коза Бранка Нушича, що з особливої ласки долі пережила кілька років тому оту страшну катастрофу, яка спіткала всіх

кіз у Боснії та Герцеговіні. Там крайова влада повирубувала ліси, а потім надумалась, ніби в тому, що лісів не стало, винні кози. Мовляв, ці негідні тварини обгризають кущі та дерева. Отож крайова влада видала наказ, щоб до визначеного терміну всіх кіз у Боснії та Герцеговіні було з'їдено, а як ні, то власника кози поставлять перед військовим трибуналом.

Бранко Нушич урятував свою козу тим, що перевів її через кордон; а коли наказ був скасований, бо лікарі приписали небожеві одного з високих урядовців під Сараєвом пити козяче молоко. Нушич знову привів свою козу на боснійську територію.

Та коза була дуже розумна тварина, яка шанувала розпорядження крайової влади і не обгризала кущів та дерев, бо за такі злочинні діяння в Боснії й Герцеговіні призначено смертну кару. А коза не може подати касаційної скарги, та хоч би й могла, в Боснії це б їй небагато дало.

Отож коза Бранка Нушича шанувала закони. Дванадцять років вабили її лісові дерева та деревця, посаджені коштом держави. І спокуса інколи була жахлива, але коза щоразу мекекала своє категоричне: «Не можна!», пам'ятаючи, що вона живе в краю з військовою адміністрацією.

Дванадцять років — чималий час, особливо як згадати, що кози — здебільшого створіння не дуже сильної вдачі. Багато безхарактерних кіз вештається по узгір'ях усіх країн, не конче Боснії чи Герцеговіні. Але коза Бранка Нушича стрибала по кручах та скелях чесно.

Частенько їй аж рот набігав слиною, коли вона бачила зелень молоденьких дерев, але її непохитна громадянська чесність завжди перемагала. Коли так велить крайова влада в Боснії, то й коза не повинна бути ласухою. І Нушичева коза продержалась дванадцять років. То була зразкова худобина.

І ось одного дня виявили, що маленьку модринку біля фортеці, посажену кілька років тому на спомин про окупацію Боснії та Герцеговіні, вночі щось обгризло. Мерзенний злочин викрили вранці о п'ятій годині, а о шостій зв'язаного Бранка Нушича вже вели до окружного суду.

В Црній Барі козу мав тільки один господар, і то був Бранко Нушич. Решту кіз уже перестріляли солдати. Дальший доказ: Нушич колись був депутатом. Треба ще чогось? Були й інші докази проти Бранка Нушича. Коли по нього прийшли солдати, козі не застали вдома.

Коза Бранка Нушича втекла до Сербії!

Всю дорогу до окружного суду Нушич божився, що він не винен. Мовляв, коза його цілу ніч була прив'язана, а пустив він її всього за півгодини перед приходом солдатів.

— То де ти її сховав?

— Та вона втекла до Сербії, бо на сербському боці побачила цапа.

Ми можемо в це повірити, бо знаємо його козу як тварину добропорядну. Вона просто не хотіла допустити, щоб сербський цап удерся на боснійську територію, свідома того, що боснійські власті суворо забороняють перехід живих тварин із Сербії й тяжко карають за такі речі.

Але, з другого боку, ми вважаємо за можливе, що коза Бранка Нушича справді обгризла деревце, посаджене на спомин про окупацію Боснії й Герцеговини біля фортечки над Црною Барою. Мабуть, вона вже не могла витримати і обгризла казенне майно в стані безтямності. Бо, як порядні громадяни, ми не годні й подумати, щоб вона могла вчинити таке в нормальному душевному стані.

Отож Бранка Нушича посадили до в'язниці при окружному суді, а вдома в нього зробили трус. Хто знає, яке напружене становище в Боснії, той не дивуватиметься, що комендант фортечки капітан Краус, переведений туди з Нижньої Австрії за борги, вмить зрозумів: справа не така проста, як здається.

Отож він зробив усе, що визнав за слушне, а про решту хай уже дбає крайова влада.

Але, що йдеться тут про державну зраду, було так само певно, як те, що німців на окупованих територіях ненавидять.

Так вирішив і окружний суд, узявши Бранка Нушича під слідчий арешт.

Того ж таки дня Нушича привели на допит, і на тому допиті зроблено сенсаційне відкриття.

Після тривалого перехресного допиту Бранко Нушич признався, що купів ту козу дванадцять років тому у Миливоя Нешковича.

Тоді телеграфом передали наказ заарештувати Миливоя Нешковича, жителя Црної Барі. Наказ виконано, і другого дня Нешковича вже допитували в окружному суді три години підряд.

Спочатку він ні в чому не признавався, а потім таки посвідчив: «Козу я сам купію в туркені Меджими Чапаричевої, а после (потім) продаю Бранкові Нушичу».

Окружний суддя потирав руки. Отже, він не помилявся. В це діло замішані й магометани.

Негайно послали телеграму: «Заарештувати в Раковиці туркеню Меджиму Чапаричеву».

До вечора та жахлива бабега вже була в суді.

Коли її спитали, скільки їй років, вона відповіла:

— Сто.

Після невдалого допиту — бо вона одно твердила, що нічого не пам'ятає, — її відвели до в'язниці.

Та окружний суддя не вгамувався. Хоч нитка й урвалась, але завдяки його кмітливості наступний день приніс нове сенсаційне відкриття. Вже не лишалося сумніву, що йдеться про широко розгалужену змову.

Миливой Нешкович, як з'ясувало слідство, мав у Жаркові небожа Янка Веселиновича, а той Янко Веселинович був нареченим Евиці Вашичевої з Црної Тврджави, а її батько був близьким приятелем Петара Милутиновича з села Зуквариці. А той Петар Милутинович передплачував газету «Србська обрана», видавану в Сараєві, — антиурядовий орган.

Через два дні всі ці люди вже були за ґратами. Янка Веселиновича, Евицю Вашичеву, її батька та Петара Милутиновича разом з Бранком Нушичем, Миливоем Нешковичем і туркеню Меджимою Чапаричевою з окружного суду перевели до верховного крайового суду в Сараєві. Запроторили до в'язниці і редактора «Србської обрани» («*Srb-obran*»). Крім того, в Которі, в Далмації, заарештували сина Петара Милутиновича, п'ятнадцятирічного гімназиста.

Це було стахіття! Змова, очевидно, вже поширилась і на Далмацію!

V

Тим часом окружний суддя, переглядаючи документи, що стосувалися цієї справи, раптом звернув увагу на те, що самої основи обвинувачення, кози Бранка Нушича, бракує: серед заарештованих її нема.

Суддя жажнувся.

Він зробив усе, що було в його змозі. Послав розпорядження гарнізонів фортеці пильно охороняти кордон і в тому разі, коли коза надумає вернутися з Сербії до Боснії, негайно схопити її й приставити до фортечки.

А пославши це розпорядження, ще раз переглянув усі матеріали справи — і знову жажнувся.

Він виразно побачив, що зайшов надто далеко. Та оскільки виправити вже нічого не можна було, то, щоб не осоромитись, він ще наказав заарештувати Милковича, старосту села Црна Бара, де жила коза Бранка Нушича, — бо той староста, мовляв, занедбав свої обов'язки. А які обов'язки — цього не знали ні заарештований староста, ні сам окружний суддя.

VI

А тепер вернімось від окружного судді до віслюка, що носить воду до фортечки з бунару села Црної Бари.

Цей віслюк весь той час ходив засмучений, ніби його терзало сумління.

Солдати говорили про всю цю історію не кричучись, у присутності розумного віслюка, здебільшого по-німецькому, а віслюк розумів німецьку мову дуже добре, бо виріс серед німців, у Тіролі.

Тому він знав про всю пригоду і сумно ревів, а щоразу, як ішов позв обгризене деревце, посаджене на спомин про окупацію Боснії та Герцеговіни, звішував хвіст між ноги, і очі в нього наливалися слізьми.

Доти він був баский, сповнений життя, весело стриг великими вухами, а тепер поводився жалюгідно. Не стриг вухами, не вибрикував, тільки мляво тинявся по фортеці.

А потім одного дня з'явилась комісія. Приїхав окружний суддя і панове з верховного крайового суду в Сараєві. Вони прибули оглянути обгризене деревце.

І враз віслюк, зрозумівши, про що йдеться, теж приєднався до комісії.

Він став біля нещасного деревця, похиливши голову, підібгавши хвіст і звівши вуха.

Лише коли почув, що згадали козу Бранка Нушича, то нашорошився, прислухаючись.

І раптом пропхався крізь шановну комісію, заревів і підбіг до меморіального деревця.

І незчулись панове з комісії, як нещасний вісюк обгриз на ньому й рештки листя та кору.

А потім, задерши хвіст і звівши очі, гучно й радісно заревів:

— I-a! I-a! I-a! Я! Я! Я! То я зробив!

Це була сповідь нещасного вісюка, замученого докорами сумління.

Та достойна комісія не зрозуміла його.

VII

Що сталося далі з заарештованими — не знаю, бо про Герцеговіну говорити заборонено, а про Боснію не дозволяється. Коза Бранка Нушича ще не вернулася з Сербії, і, мабуть, про неї теж не вільно говорити.

Державна зрада — річ делікатна.

ГРІХ ОТЦЯ ОНДРЖЕЯ

Отець Ондржей, парафіяльний священник, уже вісімнадцятий рік перебував у чистилищі й сам не знав за що. Йому ще не склали остаточного вироку, хоча останні роки наплив до чистилища був не такий і великий. Більшість душ бувала там тільки транзитом: їх зразу під скрегіт зубів відводили до пекла. Інколи, набравшись відваги, отець Ондржей питав котрогось із ангелів-вартівничих:

— За що мене тут держать?

Ангели знизували крильми й відповідали:

— Вашу справу, велебний отче, ще не вирішили остаточно.

Від цих слів йому щоразу ставало так моторошно, як тільки може бути моторошно душам у чистилищі, хоч він не знав за собою жодного гріха. Він був одним з тих достойних священнослужителів, що їх змальовує Райс. На землі він мав усі прикмети цих описів: довге біле волос-

ся; тремтячий старечий голос; морально чисту душу першої категорії.

А проте сидить і сидить у чистилищі під слідством.

Останнім часом йому був за компаньйона один капелан, що мав надію відбутись десятима тисячами років. Бідолаха пішов на ювілейну виставку і там чверть години дивився, як дами спускаються з гори на санчатах. А дорогою додому його побив грець.

— Справжнє брюссельське мереживо, отче,— оповідав бідолаха капелан отцеві Ондржеєві, чия чиста душа не розуміла різниці між звичайною спідничкою і мереживною.

А ангели тихо літали круг нього, жаліли його, співали йому гарних пісень на слова отців церкви й радили:

— Подавайте прохання, панотче.

І отець Ондржей подав письмове прохання:

«Достойний Страшний суде!

Нижчепідписана душа, парафіяльний священик Ондржей, якнайсмирненніше просить випустити його з чистилища. На підтримку свого уклінного прохання нижчепідписаний наводить такі докази:

1) Він не знаходить на своєму сумлінні нічого такого, що могло б його обтяжити. Він жив так, як велять священні книги.

2) Поводився бездоганно, що може засвідчити сільський староста Палушка, який у даний момент перебуває в казані № 253, в помірному відділенні чистилища, обладнаному вентиляторами.

3) Те ж саме, тобто бездоганну поведінку, підтвердить і жандармський вахмістр Йозеф Лоукотка, що в даний час живе у блаженстві на небесах за п'ятим турнікетом.

4) Нижчепідписаний відкрив чудотворне джерело й безкоштовно поставив водою з нього сирітські притулки та виправні заклади.

5) Учився відмінно, що підтвердить директор гімназії Алексіус, приділений до ангелів, які наглядають за гімназистами в чистилищі.

6) Нижчепідписаний досконало знає латинську, грецьку, давньоєврейську та арамейську мови.

7) Ніколи ні в чому не сумнівався.

На цих підставах нижчепідписаний просить, щоб його випустили з чистилища, і обіцяє в разі сприятливого вирішення його найукліннішого прохання докласти всіх зусиль, щоб показати себе гідним такої довіри».

Це клопотання йому повернули.

— Бракує короткого змісту,— сказав ангел, що приніс його отцеві Одржею. За життя той ангел був канцеляристом.

Тоді отець Одржей дописав на останній сторінці: «Душа парафіяльного священника Одржея просить випустити її з чистилища згідно з пунктами 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7».

У роковину своєї смерті (на землі сприятливу відповідь на клопотання звичайно теж одержують не раніше) він дістав відповідь:

«Високошановний добродію!

Дозволяємо собі звернути Вашу увагу на те, що Страшний суд останнім часом не засідає, а тому ми переслали Ваше прохання до судової палати чистилища з рекомендацією по змозі зважити на Ваше клопотання і після розслідування Вашого гріха поставити Вас перед законним судом.

За підготовчий комітет Страшного суду —

Гавриїл»

І роки тихо попливли далі під зойки душ та чулий спів ангелів, що заколисували в чистилищі нехрещених немовлят.

Нарешті отець Одржей одержав повідомлення: «По одержанні цього Ви маєте з'явитися до священного суду».

В нижній судовій альтані чистилища вже засідав у повному складі суд, видимий тільки ангелам-вартівникам, що ввели обвинуваченого. В повітрі висіла книга життя отця Одржея, і невидима рука гортала ту книгу.

— Священнику Одржею,— почувся голос,— ти бачиш перед собою книгу свого життя. Вона вся чиста, крім однієї сторінки. А тепер дай ширу відповідь на одне запитання: мав еси брата в Австралії?

— Так, достойний суде.

— Ставимо тобі дальше запитання: писав еси своєму братові до Австралії?

— Так, достойний суде. Тисяча вісімсот вісімдесят другого року, в Сідней.

Книга згорнулась, і пролунав густий голос, що належав, очевидно, самому голові суду:

— Докладно еси вивчив усі твори святого Августина, отця церкви?

— Так.

Тоді почувся шелест крил. Суд відлетів на нараду. Та ось знов зашелестіли крила, і голос згори прокричав: — Священника Ондржея засуджено до п'ятнадцяти тисяч років перебування в чистилищі. Двадцять два роки, пробуті під слідством, зараховуються. Підстави:

У своїй книзі «*De retractatione, vel librorum recensione*»¹, написаній року чотириста п'ятнадцятого від різдва Христового, Августін, учитель церкви, оголосив віру в існування антиподів ерессю. Дивись сторінку двісті тринадцяту. А оскільки Австралія належить до антиподів, то й віра в існування Австралії означає блюзнірство, яке обвинувачений священник Ондржей підкріпив і доповнив тим, що послав листа своєму братові до Сіднея, між австралійських антиподів. Обставини, що пом'якшують провину,— бездоганна поведінка та щире й цілковите признание обвинуваченого».

— Не плачте,— потішали ангели засудженого.— Таке могло з вами статись і в будь-якому земному суді.

ДОБРОЧИННІСТЬ

Правління розважальної й добродійної спілки «Сравжній добродійнець» констатувало на початку листопада, що капітал спілки становить сто двадцять крон. Само собою зрозуміло, члени спілки почали радитися в її приміщенні, як розпорядитись цим капіталом з огляду на наближення різдвяних свят. Голова правління спілки під впливом пива став сентиментальним і розчуленим голосом заговорив про вдів та сиріток. Він почав змальовувати похмурими барвами невиразну історію якоїсь бідної вдови, що повісилась на різдвяній ялинці. Потім на нього напала гикавка, і він попросив чарку сливовиці. Секретар замовив три пляшки вина, і правління знов заходилося розважати, як розпорядитись капіталом спілки з добродійною метою. Нарешті голова, який уже почав лити сливовицю у вино, подав пропозицію надрукувати в газеті оголошення, яким запросити найбільш, найбездоганніших матерів-удів, що живуть у великій скруті,— нехай ці вдови від п'ятої до шостої години дня приносять до спілки свої прохання про допомогу,— і вибрати з них п'ятьох удів. Якщо потім видати їм по двадцять

¹ «Про перегляд, чи то перевірку книг» (лат.).

крон, тобто разом сто крон, лишиться ще двадцять крон. Що зробити з ними? Цю проблему розв'язали мудро. До півночі спільними зусиллями пропили ту суму, з якою не знали, що робити, і таким чином розумно заокруглили капітал спілки.

Оголошення в «Малому оповіснику» почало діяти. Голова правління сидів у приміщенні спілки від п'ятої до шостої години, пив пиво і з жахом у душі приймав прохання бідних удів. Першого дня надійшло поштою двадцять прохань і особисто вручено шістдесят.

Голова зробився нервовий і перелякано відзначив, що вже не може плакати. Його зворушували ті вдови та сироти, що плавом пливли до кімнати. Вони цілували йому руку, скиглили, плакали. Одна вдова привела з собою дванадцятро дітей. Сердега дивився вибалушеними очима, як ті позичені діточки, всі схожі, наче близнята, на поданий їм знак зчинили страшне ревище й кинулись буквально лизати йому руки. Замурзані, зашмаркані личка дивились на нього так жалібно, що він мало не сягнув до власної кишені, щоб дати сиріткам по крейцеру, але раптом до кімнати, не постукавши, вдерлася нова партія. Цього разу всього п'ятеро діточок і жінка з виразом смутку на обличчі. Та вираз той умить змінився, тільки-но вбога жінка вгледіла першу зворушливу групу.

Вона підбігла й заходилась бити матір дванадцяти сиріток по щоках.

— Я вдова! — кричала вона. — А ти маєш чоловіка, ви їсте гусятину, з усього будинку, стерво, напозичаєш дітей та й ходиш жебрати від дому до дому!

Голова, сповнений жаху, дивився на новий поворот у баталії. Жертва нападу переломила об нову прохачку його парасольку, а діточки кинулись одні на одних і розбили скло в книжковій шафі, що належала спілці.

Голова розмотився. Почав гамселити обох кулаках, офіціант випихав за двері фальшиву матір, а хазяїн ресторану тяг з кімнати другу; сирітка за сиріткою вилітали на вулицю, потім настала тиша, тільки голова спілки кричав офіціантові:

— Принесіть мені чарку коньяку!

Потім, перед шостою годиною, голова впав зі стільця. Він випив двадцять чарок коньяку й стяг зі столу на себе скатерку, а з нею й усі прохання про різдвяну допомогу.

Коли члени правління зібралися, голова їхній спав на

канапі в кімнаті поряд, і все мало такий вигляд, наче тут розігралась якась трагедія.

Пили того дня помірно і пропили всього п'ятнадцять крон, отже, коли заплатили за вставлене в шафу скло, від капіталу спілки лишилося ще вісімдесят крон, і одна вдова відпала. Наділять тільки чотирьом по двадцять крон.

Другого дня сидів і приймав прохання секретар. Він був чоловік нервовий, отож страшенно роздратувався, коли одна прохачка кинулась обнімати йому ноги.

— Геть! — загорлав він. — Геть звідси! Це ж страхіття!

Потім прийшла одна молода, гарненька вдова.

— Ні, не хочу й слухати! — закричав він. — Давайте сюди заяву і йдіть собі! Зрозуміли? Я не хлопчисько! Хай вам біс!

Потім зійшлися члени правління й почали серйозно говорити про добродійну мету спілки.

Голова зажадав відшкодування за поламану парасольку. Він вимагав двадцять крон за парасольку і за зусилля, витрачені під час учорашнього чергування. Йому почали докоряти, що він грабує спілку, що він алкоголік.

Секретар кричав, що як виплатити двадцять крон голові, то й усім членам правління, які виконують у спілці службові обов'язки, треба оплачувати видатки. Кінець кінцем він зажадав дві крони, бо в службовий час з'їв біфштекс і випив три кухлі пльзенського. Дебати ставали дедалі запальніші. Врешті погодились на одному. Краще дати по двадцять крон тільки двом удовам, але порядним, ніж віддати ці гроші в негідні руки.

Коли розходились, капітал спілки був ще менший.

Коли настав щедрий вечір, у касі спілки було шістдесят вісім гелерів, а на столі — триста двадцять прохань від бідних удів.

— Панове, — сказав голова, — через деякі обставини, що їх ми не могли передбачити, ми цього року не змогли роздати різдвяної допомоги. Лишається ще вирішити, що зробити з рештою капіталу в сумі шістдесят вісім гелерів. Пропоную, щоб ця решта стала основою наших добродійних заходів у наступному році, і на честь цих заходів я на повний голос вигукую: «Слава!»

ПЕРЕД ДРУГИМ ТУРОМ ВИБОРІВ НА ВИШЕГРАДІ

— Ні в якому разі,— сказав член виборчого комітету соціал-демократичної партії представникові виборчого комітету младочехів.— Майте ж розум, ради бога. Тисяча крон — це замало. За таку ціну, як ви пропонуєте, ми при найщирішому бажанні не зможемо сказати: «Кожен член соціал-демократичної партії голосує за Метелку!» Так низько ми не впадемо. Що таке тисяча крон? Це ж мачинка, дрібненька мачинка. Нині у нас загальне виборче право. А що таке тисяча крон супроти загального виборчого права? Тисяча крон! Де це таке видано, щоб хтось міняв переконання за тисячу крон? Та нізачо в світі! Знайте, панове, що політичні переконання — це приватне майно громадян, що не можна купити за...

— Півтори тисячі крон, і годі сперечатись! — перебив младочеський делегат.

— Нізачо!

— Тисячу шістсот крон і п'ятсот літрів пива! Послухайте, адже Метелка прекрасний працівник у царині національних меншостей.

— Ні і ще раз ні,— озвався другий член виборчого комітету соціал-демократів.— Хай ви там як хочете! Ми не заперечуємо, що Метелка... але ж політичні переконання! Щоб ми продались — та ніколи в світі! Ми самі витратили на перший тур три тисячі. А потім зважте, що наші голоси можуть бути вирішальними, а ви кажете — тисяча шістсот крон і п'ятсот літрів пива. Як урахувати, що в нас більше тисячі виборців, то й по півлітра на душу не вийде. А невже ви думаете, що хтось із наших соціал-демократів зречеться своїх поглядів і виставить на посміх усю чехословацьку соціал-демократію, щоб потім будь-хто міг показувати пальцем на наших людей і казати: «Ці типи за півлітра пива зреклись поглядів!»? Ніколи в світі! Ми, соціал-демократи, розуміємо, що таке діло не гідне чесних людей — за півлітра пива міняти, мов рукавички, політичні переконання. Колись ви давали нам більше, а тоді ж наші голоси не були такі важливі. Наш братчик часто терпить злидні й голод, він уярмлений капіталом, але щоб ми заплямували свій прапор за півлітра пива! Та ви тямите, що балакаєте? Тисяча соціал-демократичних виборців, а ви хочете п'ятьмастами літрами пива враз змінити їхні політичні погляди? Гро-

мадяни. Ваша молодеческа партія вже не складається в джентльменів, як було колись. Та ще й тисяча шістсот крон. Як вам не соромно, громадяни! Може, ви ще захочете, щоб ми вам і статті в «Праві народу» друкували? Ви забуваєте, що політичні переконання — це щось священне, велике. Горе тим, хто за мізерний гріш продається разом зі своїми політичними переконаннями! Одна тисяча шістсот крон! Чорти б вас забрали! Ні, так нас не візьмеш!

— Ну, тоді, скажімо, — відповів представник молодеческого виборчого комітету, — хай буде вісімсот літрів пива й тисяча вісімсот крон.

— Добродію, — озвався ще один член виборчого комітету соціал-демократів, — я бачу, що ваша партія занепадала. Невже тисячу соціал-демократичних виборців можна купити за вісімсот літрів пива? Це ж вийде лиш трохи більше як по півтора кухля на душу. Фе! Щоб я голосував за міщанську партію, одержавши на одинадцять крейцерів пива!

— А крім того, — озвався провалений кандидат Йов, — крім того, зважте, що нам самим вибори вже обійшлися двічі по стільки, як ви нам пропонуєте. Ви мали плакати, виборців, агітаторів, пиво і юшку з фляками. Ром, цигарки й сигари. А в нас не їздять голосувати фіакрами, як у вас, буржуа. Ви можете напитись пива, коли схочете, хоч і щодня. А ми — тільки на виборах. Спочатку якась там сосиска чи скибочка шинки, кухоль-другий пива, а тоді йдеш голосувати. Крім того, ми голосуємо згідно з переконаннями. А переконань не нав'яжеш тисячею вісьмастами кронами та вісьмастами літрами пива. Не такі ми дешеві. Пани грабують нас цілий рік, а тепер ще й ви хочете нас отак пограбувати? Та нізащо! Як могутня хвиля, понесемо ми перед собою чистий політичний прапор. Що? Даєте дві тисячі крон, а за пиво домовимось? Ніколи в світі! Політичний прапор — це річ висока, і не може на ньому стояти напис: «Дві тисячі крон». Така мізерія! Як це можливо, щоб партія багатих людей, така партія, як ваша, упала так низько, що пропонує нам нікчемних дві тисячі крон? Я, будши вами, говорив би не так! Ми хочемо не задарма! І нема чого сердитись. Це ж був би просто ніби куртаж.

— Ну що ви, панове! — заговорив представник молодечів. — Наше чисте політичне знамено не визнає ніяких куртажів. Для нас політичні переконання так само

священні, як і для вас. Ми не визнаємо політичного гендлярства. Хто дозволяє, щоб його купили,— негідник. А тому ми пропонуємо вам таку суму не за те, щоб ви, скажімо, зрадили свої політичні переконання. Партія Едуарда Грегра далека від цього! Для партії Барака політичні переконання дорогі й священні. Але більше двох з половиною тисяч ми дати не можемо. Що ж до пива, то дамо вже на добре діло дві тисячі літрів. Не забувайте, що ви голосуватимете за чоловіка, що є скільким радником і здобув величезні заслуги...

— Саме через це ви могли б дати більше. Дві з половиною тисячі крон! Соціал-демократична партія — партія, що має принципи, солідна партія. Вона не торгуватиметься даремно, бо для неї священні політичні переконання кожного.

— Звичайно,— погодився посланець младочеського виборчого комітету,— ми шануємо переконання окремих осіб, ми робимо, що в нашій спроможності. То скільки ж ви хочете?

— Ви що, думаєте нас підкупити? Нізащо в світі! П'ять тисяч крон і що з'їсться та вип'ється. Ми не дозволимо, щоб із нас зробили рабів! Ми не можемо скинути й гелера! Нашим виборцям рота медом не замажеш.

— Дамо чотири тисячі крон,— простогнав младочеський делегат.— Ви нас грабуєте.

— Шкода мови, п'ять тисяч і що з'їсться та вип'ється. Політичної честі не купиш.

— Чотири тисячі з половиною, більше дати не можу, бог мені свідок. Зважте, що Метелка — один з найкращих людей у Чехії!

— Чотири з половиною? Та ви з глузду з'їхали, громадянине! Докиньте ще тих півтисячі, та й по всьому. А ми вам напишемо розписку на п'ять з половиною, і ви ще й собі в кишеню п'ять сотень покладете.

— Ну, дарма вже. Дамо п'ять тисяч, але тільки заради того, що доктор Метелка такий щирий чех. Не розходиться же за якихось п'ятсот крон! Адже це задля майбутнього...

— Вишеградські вибори сповнюють мене гордістю,— сказав після виборів доктор Метелка.— Тепер ми бачимо, на що спроможний ентузіазм...

ПРО СВЯТОГО ГІЛЬДУЛЬФА

I

Біля тірольського села Обервашберенталю є перехрестя. Сам по собі цей факт не такий уже й видатний. Але на тому перехресті стоїть стовп, а на стовпі висить образ, на якому намальовано чоловіка з батоном у руці, а під образом підпис: «Святий Гільдульфе, молися за нас!»

Образ цей теж не дуже цікавий — святий Гільдульф погрожує батоном Уntenвашберенталю. А цікаве тут те, що цей образ намалював п'яничка — помічник маляра, який заліз по самі вуха в борги в шинку старости Обервашберенталю. Не маючи чим сплатити борги, він опинився на роздоріжжі: або виконати вимогу старости й намалювати якого-небудь святого, що погрожував би батоном Уntenвашберенталю, де живуть самі шахраї та вороги жителів Обервашберенталю, або сісти в тюрму.

Помічник маляра погодився на першу вимогу.

Перебиваючись із хліба на воду, він малював святого. Коли образ був закінчений, художника спитали, як звать святого. Помічник маляра спочатку був розгубився, але за хвилину пригадав, що в нього у Лінці є дядько, на ім'я Франц Гільдульф. Непевною рукою художник вивів під образом: «Святий Гільдульф», — а обервашберентальський псаломщик дописав оте зворушливе: «Молися за нас!»

Цей образ знаменитий іще й тим, що дядько п'янички — помічника маляра — раптом став святим і що лави святих збільшились ще на одну типову для них фігуру, а жителів Обервашберенталю було введено в оману: вони молилися святому Гільдульфу з цілковитою певністю, що такий святий і справді існує.

Та священик з ворожого Уntenвашберенталю, переглянувши святці, заявив, що ніякого Гільдульфа серед святих немає. Обервашберентальці були вкрай обурені цією заявою. По-перше, священик з Обервашберенталю був особистим ворогом того служителя культу, бо завжди програвав йому в карти, а по-друге, обервашберентальський священик назвав твердження сусіда брехливим. Святому Гільдульфу, мовляв, не обов'язково бути у святцях. Досить того, що він разом з вишуканим товариством засідає з богом на небі, а на перехресті свариться батоном на Уntenвашберенталь. І, нарешті, хай у тому

бусурманському кублі разом з їхнім духовним пастирем, який махлює в карти, базікають, що хочать, а святий Гільдульф і далі молитиме бога за тих, хто щиро схилиться перед його образом й офірує якусь дещицю в карнавочку, що висить на його стовпці.

Кожної суботи обервашберентальський псаломщик ходив вибирати гроші з карнавки. З цього приводу шахраї в Унтенвашберенталі подейкували, що ті гроші потрібні сусідньому священикові для гри в карти. Правду кажучи, вся ця історія була їм дуже неприємна. Святий Гільдульф конкурував з їхнім, що стояв у них на перехресті, святим Вольмаром, якого обервашберентальці перестали шанувати, відколи в них появився свій святий.

Вони просто зневажали святого Вольмара і, проходячи мимо, і в думці не зверталися до нього, навіть з короткою молитвою, щоб той боронив їхню худобу від несподіваного мору, загибелі та іншої напасті.

Зате вечорами, коли сонце кидало останнє проміння на сніги в Альпах, коли, дзеленькаючи дзвіночками, худоба поверталася до своїх загонів, обервашберентальці зупинялись перед святим Гільдульфом і палко молили його, щоб він допоміг їм щасливо прожити на грішній землі й довів їх до вічного блаженства на небі, щоб вони й після смерті могли вселитися і пити топлене масло, цей вишуканий харч усіх католицьких депутатів Тіролю й Воральберга.

— Захисти, святий Гільдульфе, — молились вони, — нас і нашу худобу від загибелі та іншої напасті. Молись за нас! Алілуя, алілуя, алілуя, алілуя, алілуя! — І на зло унтенвашберентальцям веселилися, аж поки лягали спати.

Що ж лишилося робити останнім? На зло сусідам пити по своїх корчмах горілку й проклинати святого Гільдульфа. Та далі цього терпіти вже не можна було. Треба зганьбити святого Гільдульфа — й квит. Але декого лякало це. Навіщо так одверто? Не завадить і перестрахуватись — а що, як, не доведи господи, святий Гільдульф і справді існує?

Ясно, що цим нерішучим ворогам святого просто провалювали голови. Після битви унтенвашберентальській коваль Антон Кюммель заявив:

— Я зганьблю святого Гільдульфа.

Так воно й сталося. На ранок обервашберентальці побачили свого святого спотвореним.

Руку, яка погрожувала батогом Унтенвашберенталю, було замазано чорним скипидаровим лаком.

Святий Гільдульф зробився одноруким. Обервашберентальці плакали. Баби, псаломщики, діди, селяни, діти, піп — усе село.

Через півгодини по тому унтенвашберентальський коваль Антон Кюммель, ріжучи січку, всунув у соломорізку руку, і машина геть-чисто відтяла її.

І раптом усі прозріли. Сталося чудо. В Унтенвашберенталі почалася паніка. Священик подався до старости. Знесилено опустившись на лаву, він сказав тільки три слова: «Святий Гільдульф заговорив...» Усім стало страшно. Не допомогло й те, що коваль, який необережно всунув руку в соломорізку, був п'яний. Прийшовши до пам'яті, він запевняв усіх:

— Присягаюсь, це не я... я ту руку не замазував. Щоб я провалився! Щоб мене грєць побив — це не я! Ради Христа на небі, це не я!

Але ковалеві ніхто не вірив.

II

Коли коваль одужав, його було засуджено за святотатство. Всі католицькі газети Тіролю називали коваля недолюдком. Даремно він доводив, що тої ночі ночував дома і що в нього не було ані крапельки чорного лаку. Справа була настільки ясна, що не потребувала навіть доказів.

Італійська клерикальна газета вмістила статтю про святого Гільдульфа, навівши навіть дату його смерті. Добре ще, що газета не проголосила святого великомучеником!

В Інсбруку в зв'язку з цим вихрестилися два гувльісієврей.

Іноземні журнали вмістили фотографію образу святого Гільдульфа та фотографію однорукого недолюдка-ковалю.

Вихрести осіли в Обервашберенталі, відкрили там крамнички й пустили в продаж листівки з місцевими краєвидами. Тепер треба було тільки знайти поблизу стовпа джерело цілющої води. Священик наказав перекопати для цього всю місцевість навколо стовпа, але, на жаль, води так і не знайшли.

Тоді священик наказав перенести стовп із образом святого у свій садок до колодязя, мовляв, святому там буде безпечніше. Водночас псаломщик повісив біля входу в садок п'ять карнавок, дві карнавки на окремому стовпі біля колодязя і ще дві додав до тієї карнавки, що висіла на стовпі раніше. За перший тиждень він вибрав з карнавок триста золотих. За ці гроші вичистили й голтукатурили колодязь. Все свідчило про те, що Обервашберенталь стане прибутковим прочанським місцем.

Та й унтенвашберентальці теж уже перестали молитися своєму святому Вольмару.

III

Тим часом засуджений коваль продовжував доводити, що він не винен. Він — яке нахабство! — подав навіть касацію. Звістка про це викликала обурення в обох селах.

Та от одного дня сталося нове чудо. Вранці всі побачили, що святий Гільдульф дивиться на світ не чорними, а синіми очима. А через три дні в обервашберентальського старости народився син, у якого були чудові сині очі, як у батька й матері. Того ж дня щасливий батько прибіг до священика, цілуючи йому руку, сказав:

— Сталось нове чудо. Я думав про того коваля. Коли він замазав одню руку святому Гільдульфу, то втратив і свою. І я згадав, що в мене скоро повинна народитися дитина. А які будуть у неї очі? Мені хотілося, щоб були сині, бо в мене теж сині. І тоді мені спало на думку, що коли святому Гільдульфу зафарбувати очі синім кольором, то й моя дитина теж повинна родитися з синіми очима, так само як коваль зостався без руки по тому, як зафарбував руку святому. І от святий Гільдульф задовольнив моє бажання...

Це нове чудо схвилювало все село. Ранком образ святого Гільдульфа було густо заляпано вапном і коричневою фарбою.

Це псаломщик хотів, щоб його корова привела рябе теля.

Чи задовольнив святий його бажання — не знаю. Не знаю також, чим закінчилася судова справа коваля, бо касаційний суд зажадав недавно від церковного історика довідки про те, чи й справді існував святий Гільдульф. Знаю тільки, що у Франца Гільдульфа у Лінці проти вокзалу є шинок і що хазяїн дуже дивується з того, що йо-

му на хрестинах дали два імені, тоді як у святого тільки одне.

— Святий Гільдольфе, молися за нас! Алілуя, алілуя, алілуя, алілуя, алілуя...

КІВЕР СОЛДАТА ТРУНЦЯ

На початку жовтня рекрута Трунця призвано до війська, на три роки, в піхоту. Паруб'яга Трунець був — як та гора: на його отакених плечах гойдалася ще отакенніша голова... Шия в Трунця була — як у бугая, а голова — як у велетня.

У перший день прибуття Трунця до казарми його з усіма новобранцями направили на огляд до санчастини, а потім до підофіцера, який розпитував новобранців про домашні справи, щоб таким чином викликати симпатію новеньких до начальства й до військової служби. Коли симпатію було викликано, їх повели до складу підібрати їм уніформу.

Каптенармус одного за одним їх оглядав і гукав: «Черевики № 3!» — «Штани № 6!» — «Мундир № 2!». Чотири каптали зразу несли кожний своє — черевики, штани, мундир — кожному новобранцеві, як указував каптенармус, зовсім не цікавлячись, чи годяться вони на нього розміром, а каптенармус угадував розмір на око. І виходило так, що в одного були черевики, у які влізли б іще такі його дві ноги, а інший нізащо б у світі не вліз би в свої черевики навіть тоді, коли б він рубанком пообстругував собі ноги наполовину. В одного штани були такі, що в них би вмістився ще й старший його брат, а сусідові дали такий мундир, що він би всунув у нього ще дві такі суворляві фігури, як він сам. Але це була військова служба, і суперечити було годі: наказ начальства — в даному разі каптенармуса — закон, отже, номери одежі, що їх назвав каптенармус, не могли бути іншими номерами. Потім їм видали ківери й шапки. Ківер і шапка мали шість номерів — од найбільшої і до найменшої голови. І в цьому разі було все переплутано, але що поробиш?

Повернулися новобранці в казарму й поодягались. Вигляд вони мали сумний. Один одного не впізнавали. В казармі клекотіло дивовижними людьми... В одних із них руки були десь далеко в рукавах, штани тяглися по землі і голови поринали в шапках. В інших штани були по

коліна, білили підштаники, руки стирчали з рукавів по лікті, і в багатьох на головах бовваніло щось на манір очіпка. Чого було надміру в одній частини команди, того не вистачало в другій частини.

Коли каптенармус побачив таке цікаве видовисько, він прихильно махнув рукою:

— Бачте, хлопці, які неоднакові розміри людського тіла! Той має руки довші, ніж мусив би мати, а той коротші! Так само й з ногами! Про товщину вже й не кажу! Один не може застібнутись, а на іншому мундир висить, як на святому мученикові. Але це не біда! Пообмінюйтесь один з одним, от і все! Попереджую, що солдат мусить бути як штик і ходити як кукла. Хто матиме неоковирний вигляд, буде покараний!

Новобранці помінялися один з одним черевиками, штаньми, мундирами, шапками, ківерами... Залишився тільки один велетень-новобранець Трунець,— ніби створіння з чужої планети: штани для нього були короткі, мундир не застібався, а на його величезній голові стирчала манюсінька шапка. Хоча й інші мали вигляд якихось авантюриків, але це створіння — Трунець — схоже було на щось таке з інших світів.

Трунець Христом-богом благав, щоб не лишали його в такому вигляді, але на війні як на війні: «Кругом руш!»

Тоді Трунець звернувся до капрала. Капрал, видимо, був м'якою людиною, повів його знову до складу, де після довгих розшуків, кінець кінцем, знайшли частини уніформи, що зробила з Трунця видимість солдата. Але, на жаль, найбільшого розміру ківер губився на його колосальній голові, як піщинка серед пустелі.

І якось трапилося, що випадок із ківером та Трунцем дійшов аж до верховного інтендантства у Відень.

Сталося це так. Перший обов'язок солдата — козирять, віддавати начальству честь. Рекрут Трунець у ківері, що підскакував у нього на голові, як м'яч на підлозі, ніяк не міг торкнутись козирка ківера, вітаючи начальство.

Такі одчайдушні спроби торкнутися козирка при навчанні були, але ківер злітав на потилицю.

Підофіцер був у розпачі. Офіцер лаявся і синів од злості, коли при таких жахливих спробах ківер летів на землю.

Новобранець Трунець, червоний, як варений рак, натяг ківера собі на вухо. Це викликало стриманий сміх у

строю солдатів і новий вибух гніву в офіцера й підофіцера...

Кінець кінцем, офіцер наказав одвести Трунця до ротної канцелярії. Трунець із своїм на вусі ківером мав вигляд п'яниці і, не знаючи, що з ним буде далі, плентався за солдатом.

З ротної канцелярії підофіцер-писар наказав одвести Трунця до командира полку. Командир полку прийняв рапорт серйозно. Спочатку він розпитував Трунця, чи нема у нього в голові води. І коли той, виструнчившись, одповів, що води в його голові ніякої ніколи не було й нема, командир полку наказав, щоб ківер намочили у воді й натягли Трунцеві на голову... Ківер, мовляв, розтягнеться, і хай Трунець цілу добу не скидає його з голови. Для цього Трунця замкнули на двадцять чотири години, щоб він нікому не заважав і щоб йому ніхто не заважав. Розуміється, це була не кара. Трунець старанно тримав ківер на голові, сидячи на нарах, доки від втоми не заснув.

Вранці, коли він прокинувся, ківер лежав поруч ще менший, ніж був, бо від води збігся. А це ж був найбільший ківер у полку!

Трунець знову натяг його на голову, жонглював ним, але нічого з того не вийшло: ківер підскакував ще вище, як раніше, і Трунцеві довелося ні з чим повертатись до канцелярії.

На цей раз командир полку був ще серйозніший. Він наказав офіцерові-писарю зміряти Трунцеві голову. Зміряли. Виявилось, що голова його має в обсязі шістдесят два сантиметри. Після цього пан командир оголосив Трунцеві сувору догану за те, що він без всякого на те права з'явився на світ з такою головою і що тепер вся ця справа має піти на вирішення до верховного інтендантства у Відні.

* * *

Коли Трунця вивели, пан командир полку продиктував писареві: «Славному верховному інтендантству у Відні! Командир просить верховне інтендантство, в зв'язку з тим, що солдат Трунець, родом із Пелгрімова, має ненормально велику голову, вислати ківер, який би відповідав розмірам голови вищезазначеного солдата».

Листа командир підписав, приклали відповідний акт, копію поклали до справи, і на другий день лист був у верховному інтендантстві.

Через чотирнадцять днів новобранця Трунця знову було викликано до канцелярії, де йому знову зміряли голову, бо того дня з верховного інтендантства надійшов лист: «До акта № 6728/892-11-аб 672/375 Г-ША 8/IV. Верховне інтендантство сповіщає, що в акті № 6728/892-1-аб 672/375 Г-ША 8/IV, де просять верховне інтендантство прислати ківер солдатів Янові Трунцю, родом із Пелґрімова, бо вищезазначений солдат має ненормально велику голову, немає даних про розміри голови нещасного солдата. Потрібно негайно сповістити про розміри ненормальної голови вищезазначеного солдата. Управління верховного інтендантства у Відні».

— Чоловіче! — сказав писар. — Завдали ж ви нам роботи! — Потім написав, що розміри голови шістдесят два сантиметри, і послав до Відня. Через чотирнадцять днів надійшов до полку новий лист з Відня. «У зв'язку з актом, надісланим вами за № 6829/351-11-г Шд 3321, просимо повідомити, якого року вищезазначений солдат з ненормальною головою народився і який рік служить, бо не виключена можливість, що голова у вищезазначеного солдата буде рости й далі».

Писар повідомив рік народження і рік служби. Через два місяці надійшла з Відня така вимога: «Цим листом вимагаємо надіслати старий ківер солдата Трунця, щоб не було непорозумінь при розрахунках і щоб ми могли вислати ківер на обмін».

Через чверть року надійшов новий лист: «Верховне інтендантство цим стверджує, що старий ківер солдата Трунця надійшов зіпсованим. Наказуємо розслідувати, яким чином його зіпсовано. По розслідуванні верховне інтендантство, відповідно до § 16 військового статуту, оголосило інтендантський конкурс на виготовлення нового ківера розміром у шістдесят два сантиметри для ненормальної голови солдата Яна Трунця».

* * *

Лист командира полку до верховного інтендантства у Відні:

«Проведеним розслідуванням було з'ясовано, що солдат Ян Трунець одержав ківер, надісланий у Відень на обмін, в хорошому стані. Але в зв'язку з тим, що Трунець, як доведено свідками, не дуже дбайливо його доглядав, як належить доглядати військового майна, він його попсу-

вав. Але вищезазначений солдат тим часом помер, тому просимо повернути нам вищезазначений попсований ківер солдата Яна Трунця з ненормальною головою».

ПРИГОДА СТАТСЬКОГО РАДНИКА Й ІНСПЕКТОРА ШКІЛ КАЛОУСА

То була одна з найстрашніших гімназій у всій Чехії. Викладачі, директор і законовчитель були людьми, які вважали учнів за неминуче зло, за недолюдків, за юних негідників, яких треба держати в шорах, щоб із них не вирости злочинці.

Молодих веселих хлопців, що дивляться на світ із милою безпосередністю, характерною для їхнього віку, держали в шорах, як і слід за випробуваною методикою наших середніх шкіл. Циркуляри, видавані дирекцією гімназії, без кінця змальовували найчорнішими барвами занепад моральності, в них усе заборонялось, нічого не дозволялося, раз у раз нагадувалось про дисциплінарний статут.

А потім ще наводили жах і уроки віровчення.

Законовчитель, доктор теології Губенка, горлав у моторошній тиші гімназійних класів про розбещеність, про нелюбов до вчителів, про зіпсуту молодь, про занепад моральності та повсюдну розпусту.

А потім у класі знов відчинялися двері, і поважно входив директор, суворий, сивоголовий, з вогнем у очах, і грізно сякався біля дверей у велику хусточку.

Сховавши хусточку, він вигукував:

— О зіпсуті, о розбещені! — і починав, як і законовчитель, виголошувати зміст циркуляра, складеного всім викладацьким колективом. Знову він горлав до того самого класу про занепад моральності:

— О юнаки, ви добре знаєте, які наслідки мав занепад моральності для Стародавнього Риму! Цілковитий розпад Римської імперії. Отак і серед вас настане розпад.

То було найстрашніше зі слів, які він кидав в обличчя переляканим гімназістам. А тоді знов грізно сякався й у супроводі законовчителя переходив до дальшого класу; а класний наставник, що весь той час зберігав похмуру мовчанку й безперестану щось писав у класному журналі, тепер обертався їм услід і видимо схвильовано промовляв:

— Ні, вони не виправляться, пане директоре, я вже поставив на них хреста!

Така сама картина повторювалась і в інших класах.

Учителі, всі підготовлені до цих візитів, напускали на себе поважність і мали на обличчі такий вираз, як у індійської богині смерті. І все від початку до кінця відбувалось так само.

Входив законовчитель і волав грізним голосом:

— Минула пора милосердя, настала пора згуби!

І гімназисти, підготовані до цієї сцени недавно виданим циркуляром дирекції, який їм шойно зачитав викладач, здригались від жаху. А законовчитель і тут починав розводитись про Содом та Гоморру, про безмежне милосердя господнє, яке теж має свої межі, про загибель усього світу, про чисті взірці святих, і знов, у кожному класі, він промовляв про катастрофічний занепад моральності, і, нарешті, почувши, що за дверима сякається директор, ще раз вигукував, що пора милосердя скінчилася.

І знов, як у інших класах, розчинялися двері, директор на порозі гучно сякався й знов заводив мову про занепад моральності в Стародавньому Римі та про катастрофу, яка настала потім.

Так обійшли вони всі класи, аж до сьомого, куди й законовчителеві, і директорові нелегко було наважитись увійти. То був якраз найгірший клас, він сіяв таку розбещеність у всій гімназії, що на міському пляжі бешкетники без ніякої пошани до чинів притопили статського радника Калоуса, інспектора шкіл.

А тим часом статський радник Калоус якраз приїхав інспектувати гімназію!

Вже давно серед учнів гімназії стала помітна та розбещеність, якась ніби здичавілість. А з ними ж іще в четвертому класі проходили вірші Овідія Назона, що змальовують золотий вік! Та пуття було мало. Вони ж могли увібрати в серце ті рядки, де оповідалось, як люди жили без гріхів. Та вони воліли чинити неподобства і навіть запхали в пальто одному класному наставникові якісь онучі. Хоч вони гоїдались у човнах класичної освіти на морях греків та римлян, проте на річці, що текла через те повітове місто, заскочили двох третьокласників, які пливли в балії, викраденій з подвір'я дому викладача фізики й ботаніки. Балія тихо пливла річкою в надвечірньому світлі. А назустріч відпливла від другого берега ще

одна — з перським екіпажем. Звичайно, тими персами теж були третьюокласники.

І почався морський бій при Саламіні, такий, що й у прегарних творах Корнелія Непота не прочитаєш. Під час зіткнення двох бойових балій у балії греків, хоч це й суперечило історичній правді, випав чіп, який за нормальних умов, на суходолі, служить для випускання з балії води. Але тут сталось якраз навпаки. Балія пішла на дно. Та оскільки вона належала викладачеві, це визнали найтяжчим порушенням шкільної дисципліни, хоча міністерство освіти досі ще не видало наказу, який забороняв би вживати балії панів учителів як плавучі засоби. Двох винуватців виключили з гімназії, а двоє втопились, і то, як казав пан закоповчитель, було їхнє щастя, бо інакше вони дістали б «незадовільно» з поведінки і теж були б виключені.

Виключення з гімназії — це кара, яка постійно висіла над усіма в цій похмурій будівлі.

Одного дня виключено п'ятикласника Мженка, який, не зваживши на категоричну заборону дирекції, взяв участь у футбольному матчі. Бо директор, сам слабкий на хронічний ревматизм, став запеклим ворогом усяких рухливих ігор молоді. Програму фізкультури він намагався обмежувати, а врешті дозволив гімназістам купатись тільки на міському пляжі. Цю заборону підтримував насамперед пан закоповчитель, який заявляв, що купання за межами міста шкодить моральності учнів.

І ось стався той жахливий інцидент, коли панові інспекторові у воді надавали «папушків».

Гадаю, кожному відомо, що означає вислів «дати папушка». Це невища розвага, яка полягає в тому, що купальники притоплюють один одного з головою.

І жертвою цієї розваги став пан інспектор шкіл, статський радник Калоус, що приїхав інспектувати гімназію.

Була субота, пообідній час, і гімназисти подалися на пляж освіжитися.

Скіпчилися цілотижневі тортури алгеброю, латиною, грецькою мовою, геометрією та всім іншим, коли в задушних класних кімнатах гімназисти під загрозою незадовільної оцінки готуються до життя, відмінюючи грецькі та латинські слова.

Зате річкова вода враз змивала з них свідомість рабської залежності від шкільної системи за весь тиждень.

Вони стрибали в воду — першокласники, другокласники, третьокласники, четвертокласники, старшокласники — веселі й щасливі. Стрибали з драбинки, сміялися від радощів у холодних струменях чистої води.

А над ними сонце в блакитній високості, а довкола — дерева, зелень лісів, за річкою луки. Та ось на пляж прийшов якийсь незнайомий пан, роздягся і, сопучи, поліз у воду.

Біля нього саме стрибнув у річку шестикласник Шетелік.

Вода спінилась, високо злетіли бризки, і незнайомий чоловік закричав:

— Бешкетники, що це ви виробляєте!

Бурх! Прямо перед ним сторчголов стрибнув у воду четвертокласник Матуха.

— Що це ви робите, паскудники! — розлючено загорлав чоловік. — Ану, марш з води, всі! Чуєте?

Відповіддю йому був загальний сміх.

— Чого зволите? — звернувся до нього восьмикласник Сморчка.

— Геть з води, гайда вчити уроки, негідники, будьте раді, що маєте вільну годину, коли можна вдома старанно...

Він не доказав. Хтось під водою підбив йому ноги, і він, борсаючись, поринув з головою. Тоді звівся й закричав, пирхаючи водою:

— Нещасні, я статський радник! Марш з води, усі до одного, шибеники!..

Яке їм було діло до статського радника? У воді він рівний їм. Ще не доказав він, як хтось підплинув під нього знизу. Статський радник захлинувся й виборсався на поверхню. Але ззаду хтось повалив його знову, і йому дали «пастушка».

— Нещасні, — встиг він вигукнути, — я інспектор шкіл, почекайте-но до понеділка!

Тільки-но він це сказав, як усі першокласники, другокласники, третьокласники, четвертокласники й старшокласники з неймовірною швидкістю порснули під водою в усі боки геть від нього й почали ховатись у кабінах роздягальні та блискавично одягатися. А пан інспектор шкіл намагався схопити кого-небудь із них. Він щодуху плив до кабін, безперестану гукаючи: «Я інспектор шкіл, почекайте-но до понеділка!»

Нарешті він таки наздогнав другокласника Шпірека, який не вмів добре плавати й хлюпався в воді перед ін-

спектором шкіл, наче п'яний матрос, що впав з палуби в море й утікає від акули.

Пан інспектор шкіл, статський радник Калоус, доплив до хлопця, вхопив його за ногу, притяг до себе, а тоді за плавця потяг його поруч із собою. Бідолаха тільки про-сився, щоб інспектор його не втопив, такий страх спалах-нув у його душі від слів «інспектор шкіл». Але його тягли далі, аж поки він зміг стати ногами на мілке дно. Поки йшли до роздягальні, він, плачучи, виказав усе. Бешкет-ники були з усіх класів, і він їх розпізнає. Сюди всі гім-назисти ходять купатись.

— Ну,— грізним голосом сказав інспектор шкіл,— у понеділок я тебе викличу й ходитиму з тобою по всіх класах. Та я й сам їх упізнаю. По півкласу виключимо!

Просто з пляжу він подався до директора гімназії, у неділю показався в церкві, потім зайшов до винного по-гребка, а в понеділок від тої пори, коли по класах зачи-тали циркуляр і коли директор із законовчителем обі-йшли всі класи, виголошуючи проповіді проти розбеще-ності, його не було видно. Коли стали питати, чи хто не бачив такого й такого добродія, люди відповідали, що хтось такий ішов до передмістя Жабаків, де є два доми розпустити; але через те передмістя проходить і дорога до недалекої романтичної руїни в лісі, і ця обставина була вирішальною в здогадах про те, куди подівся пан стат-ський радник і інспектор шкіл.

Дивна примха долі того ж таки дня привела до Жаба-ків і пана законовчителя. Він увійшов до будиночка з зеленими віконницями, що належав родині Піхів. Його провели до другої кімнати, для ліпших гостей.

Ступивши на поріг, пан законовчитель жахнувся: на канапі сидів інспектор шкіл, а поряд — одна панночка з Німеччини.

Інспектор звів на нього посоловілі очі. Але пан законо-вчитель не розгубився; він сказав:

— Вибачте, я прийшов спитати вас, що нам робити з тими хуліганями.

— Виключимо кількох паскудників! — розкричався статський радник.

— Ну, то я дуже радий,— відказав законовчитель і, обернувшись до «мадам», щось шепнув їй.

За хвилину увійшла Міра в розкішному «ампірі». Хоч це й розвеселило його, але від своїх намірів він не від-ступився.

За рекомендацією статського радника він домігся, щоб в гімназії виключили шестикласника Шетеліка, що стрибнув у воду перед інспектором, та восьмикласника Сморчка, який спитав пана інспектора, чого той зволить.

Так скінчилася пригода статського радника й інспектора шкіл.

СЛІДАМИ ВБИВЦІ

За повідомленнями офіційних газет, у поліцейському відділенні після того, як вивісили оголошення, запанувало велике пожвавлення. Кілька сот людей, що хотіли заробити тисячу крон, обіцяних тому, хто відшукає сліди вбивці, з ранку до вечора обтяжували поліцейський апарат. З департаменту поліції вийшов наказ: усі показання дбайливо записати й надіслати в департамент з тим, щоб на підставі перевірених поліцейських методів можна було встановити особу вбивці, комбінувати, збирати нитки і намотувати їх на один клубок, як поетично писали офіційні газети.

Велетенський будинок департаменту поліції не міг умістити всіх добровільних свідків, і господарча частина департаменту почала серйозно замислюватися над тим, що доведеться, мабуть, найняти додаткове приміщення.

Показання дбайливо записувались, і ввечері начальник поліції дістав пакет рясно списаного паперу. З усього цього начальник департаменту намагався зробити висновки, комбінувати, збирати нитки і намотувати їх на один клубок (я знову повторюю цю чудову фразу) — і з цього клубка плести панчохи вбивці, якого розшукують.

Поліцейський комісар Рейхель намагався прочитати своєму начальникові найважливіші показання, що надійшли з відділення.

Але це було нелегке завдання, бо між показаннями траплялися і такі, на розгляд яких потрібно було витратити кілька годин, а деякі зовсім не можна було розібрати.

— «Карел Вигналек, приватний службовець, повідомляє, — читав поліцейський комісар, — що підтанки такого ж кольору, які були на вбивці, він бачив за три дні до вбивства на одному незнайомому перехожому, що попросив у нього прикурити. З цього він робить висновок, що вбивця належить до бідних верств і, можливо, був

внайомий з убитою старою жінкою, в якій позичив підштанки. Можливо, що під час передачі підштанків між ними виникла суперечка, яка закінчилася смертю старфі».

Вацлав Хохлатий пише в своєму листі:

«Вельмишановний пан начальник департаменту поліції!

Убиту знав мій колишній товариш по службі в армії. Я служив у одинадцятому полку, і наш батальйон був переведений у Ровиці. Там лише гори, скелі й височини. В горах пасеться худоба. Головним чином корови, пане начальнику поліції. Мій знайомий, що знав убиту, служив у армії вже третій рік і мав дуже хорошу пам'ять.

Але він, маючи чин капрала, був невитриманий і міг за одне лише слово вбити людину. Тож я й подумав, якби він посварився з тією жінкою, то вбив би її напевне, бо якось він казав мені, що такі жінки йому не до вподоби. Він помер два роки тому природною смертю під час бійки».

«Допит бакалійника з Довгої вулиці Гофмайера, який з'явився добровільно. Вбитої він не знав. У Карліні був за все життя лише двічі. Останнього разу був там, коли виникла пожежа на Кржижковій фабриці. Ось як це було. Опівдні, як завжди в неділю, він пішов до шинку грати в карти.

Він ніколи в житті не шахраював. Раптом з боку відука лунає крик: «Пожежа!» І справді! Не встиг він добігти до Кржижкової фабрики, як вона палала — аж любо подивитися! Потім підійшли війська й оточили вулицю. Відтоді він ніколи не був у Карліні й нічого не знає про вбивство. За марно витрачений час він вимагає п'ять крон».

— Я наказав його заарештувати, — зауважив поліцейський комісар і читав далі: — Віктор Безвага повідомляє:

«Я бачив молоток, виставлений у поліцейському департаменті. Як фахівець-коваль можу присягтися, що той молоток не ковальський, і цим самим я відхиляю підозру, яка могла впасти на наш цех. Разом з тим прошу прискорити затвердження статуту освітнього товариства ковалів, який було надіслано на ваш розгляд десять років тому і який ще й досі не затверджений з причини невідкладних справ по вбивствах».

— Ось тут, прошу пробачення, записано показання одного прикажчика, який багато років працював у Карліні.

Він сказав, що Карлін належить до міст, де злочин сумісний з чесністю. За ці слова я заарештував його.

Важливим є допит пані Крафтової, удови повітового начальника. Вона свідчить:

«На мою думку, вбивця — не чоловічої статі. Мені здається, що вбивство вчинила особа жіночої статі, жінка, нещаслива в шлюбі, яка не бачила іншого виходу для себе, окрім шибениці.

У мене немає прямої підозри, але все ж таки Анна Тржехова, яка мешкає поряд з нами і виливає брудну воду в раковину, здається мені, може зробити все що завгодно. Останніми днями вона ходить замислена, а в той вечір, коли сталося вбивство, вона повернула мені борг у десять крон, хоча вдень, коли я просила повернути гроші, вона відповіла мені брутальною лайкою. Сума в десять крон збігається з сумою, означеною в поліцейському повідомленні».

— Я наказав заарештувати Анну Тржехову,— сказав поліцейський комісар.

— Добре зробили,— відповів начальник департаменту і схопився за голову.— Читайте далі!

— Ось перед нами протокол якогось Мирослава Гофріхтера, який прийшов із свідками, щоб довести своє алібі. Він заявив, що стару не вбивав, і почав вимагати тисячу крон за те, що скерував поліцію на вірний слід, довівши свою непричетність до вбивства.

Далі йде протокол допиту добровільного свідка Матюшека. Він вважає, що стара покінчила життя самогубством.

— Можливо, що й так,— сказав начальник департаменту, збуджено ходячи по кімнаті.

— Далі йде лист дзвонаря косяuolo святого Криштофа. Він вимагає тисячу крон за те, що має підозру на одного члена їхньої організації, який уже два місяці не платить внесків.

«Звертаю увагу на підозрілий зв'язок убивства з останнім отруєнням,— пише чиновник Миржинога.— Необхідно встановити, чи не був куплений цей молоток у якійсь крамниці, де продається ціністий калій. Чи не помітили на молотку слідів ціністого калію, чи справді молоток зроблений з чистого заліза без різних домішок? Вважаю за необхідне звернути вашу увагу на цю важливу обставину, бо вона поведе безпосередньо по слідах убивці».

Начальник департаменту стукнув себе по лобі й вигукнув:

— Цей чоловік має рацію! Одразу видно, що він чиновник. Місцевий комісар може взяти приклад з цього листа. Необхідно зараз же зробити хімічне дослідження молотка.

На цьому в той день слідство закінчилося на превелике задоволення всіх службовців департаменту. Передусім натрапили на сліди кількох людей, які не вчинили вбивства, і кількох, які могли його вчинити. Потім допитали кількох чоловік, про яких говорили, що вони скуповують крадені речі, і дослідили зв'язок між молотком і ціаністим калієм. Нарешті, подзвонили в Богніци й запитали, чи не впіймали там убивцю.

Відповідь надійшла негайно: «Ні, не впіймали».

— Ми також іще не впіймали,— підкреслив начальник департаменту глибокодумно.

А комісар після тривалих розшуків знайшов ще один лист:

«Вельмишановна президіє департаменту поліції! Звертаю вашу увагу на чорнильні олівці. Ізолюйте всіх, у кого є чорнильні олівці. Це по-перше. По-друге, заарештуйте всіх, хто не причетний до вбивства, і таким чином ви ізолюєте вбивцю. Потім уже ви його спіймаєте легко. Цей випадок можна порівняти із задачею, як найлегше й найшвидше зловити шістьох левів: зловіте їх десять, а чотири відпустіть на волю...»

На підставі цього останнього листа поліцейський департамент склав план своїх посиленних розшуків.

АМСТЕРДАМСЬКИЙ ТОРГОВЕЦЬ ЧОЛОВІЧИНОЮ

Не маючи іншої змоги бути корисним чеському народові, я вирішив підвищити його інтелектуальний розвиток. З цією метою я розшукав одну видатну людину, яка вже тричі сиділа в Панкраці за розбій і мала таку чудову фантазію, що навіть викликала захоплення. Крім того, ця людина спритно володіла пером і могла своїм думкам надавати певну форму — чого бракувало моему другому співробітникові, який зовсім не міг мислити оригінально, але в той же час блискуче розвивав задану тему і пов'язував окремі епізоди гнучкою, винахідливою, захоплюючою інтригою.

Переговоривши з ними, я оголосив обом шановним співробітникам, що маю намір заснувати книжкове видавництво, яке постачало б чеській публіці захоплюючі книжки.

Я уклав з ними договір, за яким вони зобов'язувалися через п'ять місяців здавати мені частинами за звичайний поаркушний гонорар захоплюючий роман.

Через п'ять місяців у моєму видавництві вийшов перший випуск роману «Амстердамський торговець чоловічиною», тобто «Таємниче вбивство в Чорній печері», або «Корчма «Кривавий єпископ». Роман виходив чотири роки щотижневими випусками, по 80 гелерів за випуск, усього вийшло 208 випусків загальною вагою 18 кг. Про успіх, яким користувався цей роман, найкраще свідчить випадок із власницею продовольчої крамниці Взабовою, про що я вам і розкажу.

* * *

У Франтішека Голана, поденника, було дванадцятьоро дітей, і він саме ждав тринадцятого, коли агент приніс йому перший випуск «Амстердамського торговця чоловічиною», тобто «Таємниче вбивство в Чорній печері», або «Корчму «Кривавий єпископ». Напружено чекаючи появи в світ нового нащадка, Голан мав багато вільного часу і, щоб позбутися нудьги, почав читати той перший випуск. Інтерес його до роману чимдалі зростав. Початок був чудовий: «В Амстердамі, на одній з глухих вулиць, біля пристані, де у воді каналу за рік зникають безслідно сотні іноземців, стояв невеличкий трактир, у якому завжди можна одержати номер.

До напоїв, які подавали постояльцям, домішували снотворний порошок, а потім... потім ліжко разом з гостем провалювалось униз. Удар, страшний приглушений крик... Поряд з трактиром м'ясна крамниця. М'ясо там продають так дешево, що в крамниці завжди повно покупців. М'ясо має особливий присмак — адже тут торгують чоловічиною. Розумієте, як це робиться? В підвалі сплячих постояльців убивали сокирою, викидали трупи нагору, розрубували на частини і вночі приносили людське м'ясо в крамницю. Роберту Клезі пощастило, однак, вирватися звідти надзвичайним шляхом... Це було останнє речення першого випуску. Відтоді поденник Голан почав купувати «Амстердамського торговця чоловічиною».

Але витрачати щотижня вісімдесят гелерів, будучи батьком тринадцяти дітей, нелегко. Тому він посилав що-суботи по черзі жебрачити своїх молодших дітей, а на вижебрані гроші купував «Амстердамського торговця чоловічиною» і розкошував, читаючи докладний перелік убивств, так дотепно складений, що кожний випуск обривався на початку вбивства, а жертва гинула лише на початку наступного випуску, в кінці якого ловили ватажка банди, що, як повідомлялось у передостанній фразі, тікає з тюрми, спустившись вниз по громовідводу і перескочивши через мур, але падає від кулі сторожі для того, щоб у наступному випуску, зібравшись із силами, втекти і, пливучи в човні, в бурхливих водах, у той момент, коли вітер вириває в нього з рук весла, зустріти в останній фразі випуску зграю контрабандистів, у ватажкові якої він упізнає свою колишню коханку, яку зазнав граф де Галуа. І так далі.

Події «Корчми «Кривавий єпископ» розпочалися через півроку після того, як у випусках з'явилася тінь «кривавого єпископа» і війська з жандармами марно ганялися за нею.

Так пролетіло чотири роки в захоплюючому читанні «Амстердамського торговця чоловічиною». Поденник Голан цілі ночі проплакав над долею втікачки — принцеси де Галуа, зведеної сестри ватажка контрабандистів, перевдягнутої і зазнавчої коханки ватажка банди, який, будучи оточений військами в Чорній печері, кинувся у водоспад і врятувався від ворога.

Прочитавши останній, 208-й випуск і заплативши за «Амстердамського торговця чоловічиною» всього 166 крон 40 гелерів, Голан проплакав цілу ніч. Коли він згадав про трагічний кінець ватажка банди, якого в останньому випуску повісили, то в бідолахи розірвалося серце від жалю, і він залишив удову з тринадцятьма дітьми без усяких засобів до існування. Поховавши чоловіка, вдова продала всі 208 випусків власниці продовольчої крамнички Возабовій за 1 крону 40 гелерів; тобто 18 кг паперу були продані по 8 гелерів за кілограм для заготання сосисок.

У шановної пані Возабової було два види покупців: одні брали за готівку, а другі в борг. Вона ставилася до всіх привітно, але тим жінкам, що купували за готівку, казала: «Люб'язна пані» і «Цілую ручки»,— а жінкам

з другої групи просто: «Що бажаєте?» і «Мое шанування». Інших розрізень не було.

Ця шановна пані, купивши у вдови Голанової 208 випусків «Амстердамського торговця чоловічиною», наказала віднести папір додому і, замкнувши крамницю, збиралася вже розрізати його на чвертки для фунтиків.

Вона взяла перший випуск і приступила була до справи, як раптом їй упали в очі жирні букви: «Ага! Вони продають у м'ясній крамниці м'ясо вбитих людей!»

Знизавши плечима, вона відклала ніж і почала знайомитися з новим видом м'ясоторгівлі. З того часу вона посерйознішала. На другий день прочитала другий, третій, четвертий. Так, читаючи в середньому по три випуски в день, вона за дев'яносто днів перечитала всі 208 випусків. Починаючи від 108 випуску пані Возабова перестала стежити за собою і переодягатися.

На дев'яностий день її найкращі покупниці, ті, що брали товар за готівку, одержали від неї листа такого змісту:

«Вельмишановна пані! Завітайте, будь ласка, сьогодні ввечері до мене. Є для вас важливі новини».

Коли вони прийшли, Возабова зарубала їх усіх сокирою. Як тільки звістка про це облетіла місто, мені довелося видати «Амстердамського торговця чоловічиною» новим виданням!

РОЗПОВІДЬ ПЕПІКА НОВОГО
ПРО ЗАРУЧИНИ ЙОГО СЕСТРИ

Мій батько високий чиновник, і його прізвище Новий. Мою сестру звать Матильда. Вона вийшла заміж за чиновника. Прізвище його Гандшлаг.

Колись моя сестра гуляла з одним паном із земського намісництва. Тато подбав про те, щоб його підвищили по службі. А коли його підвищили, то мама з Матильдою плакали, тому що він перестав упадати коло Матильди.

Після того до нас почав ходити один учитель. Він увесь час розмахував руками і після кожного слова додавав: «строга кажучи». Одного разу він мені приніс глобус, але коли перестав ходити до нас, то прислав по нього.

Після вчителя до Матильди залицявся інженер із земства. В нього була погана звичка весь час сперечатися і говорити: «Цього потребують інтереси країни». Матильда його дуже любила і проплакала цілий тиждень, коли тато його вигнав, бо ж тато хотів, щоб гроші залишились у Чехії, а не переказувались у Відень.

Після цього тато привів до нас одного чиновника з свого відділу. Це був дуже тихий чоловік. З ним до пізньої ночі батько розмовляв про державні справи.

Матильда вишивала, а тато з цим паном розмовляли про політику й пили воду.

Матильда дуже любила цього тихого пана. Але виявилось, що в нього троє дітей у Моравії. Більше він не з'являвся, і тато сказав, що його кудись перевели.

Півроку не ходив до нас ніхто. Матильда крадькома гуляла з одним офіцером. Потім про це дізнався тато і дуже лаяв її, так що вона почервоніла. Ми всі плакали при цьому, тому що тато казав: «Яка ганьба, яка ганьба!»

На другий же день батько привів якогось худорлявого чоловіка — це був саме Гандшлаг. Після того як він пішов, тато говорив, що це дуже здібна людина. Після кожного слова Гандшлаг казав: «Цілую ручки, ласкава пані», — а тата називав: «Ваше благородіє, пане радни-

ку». Тато — його начальник. На третій день він знову прийшов і був такий шанобливий, весь час говорив «дозвольте, любя пані» і цілував руки. Він вечеряв у нас, на все, що говорив тато, кивав головою, кожний шматок ковтав шанобливо й тихо жував, примовляючи: «Це, дозволяйте сказати, чудово». А також казав: «Як накажете, пане шеф».

Після того як він пішов, мені звелили лягати спати, а самі почали радитися в їдальні. Я, як завжди, став підслуховувати під дверима й почув, що тато говорить: «Ти вийдеш заміж за нього за моїм, батьківським, наказом, а він візьме тебе зі службового обов'язку». Потім я почув, як Матильда сказала, що наречений дурень.

Матуся зітхала й казала, що зараз Матильда не повинна його любити; вона теж колись не любила татуса й лише через п'ять років звикла до нього, і що цьому чиновникові не слід показувати, що вона його не любить і вважає дурнем.

Матильда казала, що краще піде в пологовий будинок, ніж вийде заміж за людину, яку не любить. Матуся, однак, її усіяко переконувала й говорила, що тепер у пологовому будинку немає таємного відділення.

Потім татусь пообіцяв подарувати Матильді браслет, брильянтову брошку та інші речі.

Матильда сказала, що вийде за чиновника заміж, щоб уникнути ганьби для своєї родини.

Після цього татусь з матусею цілували її й говорили: «Наша славна Матильдо!» Потім я чув, як вони говорили про Гандшлага. Тато сказав, що цього дурня він підвищить по службі, але тільки після весілля, щоб він не міг викрутитися. Він дурень, але дуже працьовитий.

— А чи візьме він її? — спитала матуся.

— Я йому накажу як начальник, — промовив батько, — і розповім йому все.

Коли на другий день прийшов наш Гандшлаг, то він тримався боязко й усе поглядав на Матильду. Перед цим Матильді сказали, щоб вона до нього усміхалась і розмовляла з ним. Вона розмовляла, а він весь час тихо їй відповідав: «Так, ласкава панно». Потім принесли вино, він пригубив і сказав: «Дозвольте, мій пане», — і почав говорити про службові посади. Цього дня, коли він пішов, про нього нічого не говорили.

На другий день тато сказав у кімнаті так, щоб я не чув: «Сьогодні прийде мій чиновник просити твоєї руки, Матильдо, причепи собі троянду до блузки». Служниця пі-

шла купувати троянду, а матуся сердилася, що троянду купують за тридцять крейцерів, у той час як добре було б і за п'ятнадцять. Потім Матильду напахтили. Рештками парфумів я оббризкав нашого собаку.

Пан Гандшлаг прийшов у чорнім костюмі і в білих рукавичках. Він був іще блідіший і худіший, ніж учора. Коли сів на стілець, знову почав говорити про службові посади. Матуся принесла лікеру й налила йому три чарки. Коли вона почала наливати четверту, він промовив: «Доволі, ласкава пані»,— і звернувся до тата: «Я хотів би, пане начальнику, поговорити з вами в приватній справі».

Тато показав мені пальцем на двері, а матуся пішла до Матильди, яка позіхала в сусідній кімнаті й говорила: «Цей телепень чогось зволікає з жениханням». Матуся ще раз напудрила Матильду, і в цей час почувся голос тата: «Матильдо!»

Я підійшов до дверей і почув, як тато мовив: «Дорога Матильдо! Ось пан Гандшлаг просить твоєї руки. Я не маю нічого проти, але вирішуєш ти. Що ти на це скажеш?» Я чув, як Матильда заплакала й сказала: «Так, так!» Потім я почув: «Матінко!» Прибігла матуся й промовила: «Діти, я одразу помітила, що ви підходите одне одному». Потім покликали: «Пепіку!» Я прийшов, і мені сказали, що пан Гандшлаг сватає Матильду. Матуся спитала мене, чи буду я його любити. Зрозуміло, я не міг сказати «ні». Тут він мене схопив, почав цілувати й кричати: «Пепік пана начальника!» З того часу він говорив моему батькові: «Що накажете, пане начальнику й батьку?»— а матусі: «Цілую ручки, ласкава пані й матусю». Коли він збирався йти, то в передпокої дав служниці золотого, а мені крону й сказав: «Ось тобі гостинець, Пепіку пана начальника!»

На другий день він приніс каблучки і, коли подали вино, підняв чарку, й сказав:

— За наше щасливе подружнє життя, пане начальнику й батьку, ласкава пані й матінко!

— Будьте щасливі, діти!— говорила матуся й плакала.

А коли пізніше Матильда пішла провести його до передпокою, а мене вигнали з кімнати, матуся сказала татові:

— Матильда зляже в листопаді, тобто за два місяці.

— За місяць буде весілля,— відповів їй на це татусь,— і тільки тоді я підпишу наказ про його підвищення.

Потім прийшла Матильда й сказала, що цей дурень хотів, щоб вона його поцілувала.

— Це вже нахабство! — сказала матуся.

— Зате він ретельний чиновник, — зауважив татусь.

АМОРАЛЬНІ КАЛЕНДАРИ

I

Комендант поліційного відділу Алеш нудився з дев'ятої години вечора, коли привели і вкинули в камеру останнього п'яного, аж до першої години ночі. Думав, як же його витримати до шостої години ранку, коли прийде зміна, як нудно сидіти над протоколами, над реєстраційною книгою, бо саме сьогодні через нещасливий збіг обставин у відділі чергують поліцаї, що не вміють грати у хвильки.

Поки що він ліг на ліжку, запалив люльку й заговорив про політику. В такі хвилини він бував дуже крутий. Перетворювався на австрійського Катона, твердого, неприступного для вагань, і з прокляттями висловлював свою недовіру до Італії. Поліцаї, що лежали на койках поряд, побожно слухали його — самі вони не були такі рішучі.

— Ні, Троїстий союз нізачо не вдержиться купи, і не думайте. Колись Трідент і Трієст ще нароблять клопоту.

Алеш зітхнув і почав шукати очима сірники. Коли їх подали йому, він припалив погаслу люльку й оголосив, що в Мілані й Туріні, ба навіть у Римі, при кожній нагоді спалюють австрійський прапор. Та колись воно їм ще вилізе боком. Ті падлюки вже достигли для нової Кустоци. Гнів Алешів усе наростав, а тим часом молодий поліцай Павелка заснув і почав свистіти носом.

Комендант його розбудив і сказав, що посвистіти можна й за дверима. Хто вважає себе австрійським громадянином...

В ту хвилину ввійшов поліцай Декль, що вернувся з обходу, й почав доповідати:

— *Ich melde gehorsam nix Neues*¹. Пікантний календар *konfisziert*. Зібрав сто двадцять примірників.

¹ Дозвольте доповісти, нічого нового (ліж.).

В ту саму мить офіційний вираз зник з обличчя Декля, і, переможно всміхаючись, він зауважив:

— Страшенне паскудство, пане комсиданте, просто розкіш. Такі свинські малюночки, любо глянути.

І поклав пакунок на стіл. В ту ж хвилину комендант поліційного відділу перестав нудитися.

— А дай-но сюди те свинство!

Поліцай розгорнув пакунок і подав один примірник конфіскованого товару комендантові, довкола якого вже стовпились усі поліцаї.

— Боже,— широ здивувався один, побачивши малюнок на обкладинці.— Оце-то стегна!

— От бачите,— сказав комендант.— І оце має розглядати молодь. Недорослі школяррики! — Голос його звучав м'яко: — Господи, а в отої другої — які очі, чорти б її взяли! І голісінька.

— Еге,— озвався поліцай Декль,— ви гляньте, що там далі! Ото розкіш!

— Та й це непогане!

— Е, не кажіть, оця картинка краща, якась живіша. По-перше, в цієї боки повніші, та й на канупці он як гарно вивернулась. Паскудники. Отаке намалювати!

— А ви, пане комсиданте, прочитайте віршика, що внизу. Теж славний.

— Гарний, тільки якийсь двозначний. Безсоромники, отаке напишуть і віддають до друку! А діти йдуть у школу й ковтають отаку, хай йому біс, як пак вона називається?

— Порнографію, пане комсиданте,— підказав поліцай Павелка.

— Жахливі речі, але гарні,— озвався поліцай Міка.— Ось тут штанці як гарно намальовані!

— І підпис непоганий: «Як я тобі дужче подобаюсь, серденько: в штанцях чи без штанців?»

— Мабуть, таки без штанців, правда? — весело мовив комендант до поліцаїв.— От свинота, і навігадують же!

— Дозвольте звернути вашу увагу на передостанню сторінку, пане комсиданте. Балерина у ванні. Вона не тільки голісінька; ще й служник там, подає їй простирадло.

— Так, це добре. І я вам кажу: конфісуйте такі речі без пощади. Гадаю, що як обійти всі тютюнові крамнички, то ще й не таке знайдеться. От потішиться завтра пан комісар Пероутка!

II

— Дозвольте доповісти, пане комісарє, вчора, згідно з розпорядженням, по тютюнових крамничках були конфісковані календарі непристойного змісту. Я приніс вам один примірник. Дозвольте зокрема звернути вашу увагу на передостанній малюнок: балерина у ванні. А потім ще оця жінка на канапі. А малюнок на обкладинці не лише містить у собі порушення моральності, але, гадаю, сподобається панові обер-комісарові. Я дозволю собі віднести один примірник нагору. Будьте такі ласкаві, зверніть увагу на непристойності, підкреслені синім олівцем. Таки справді серйозні речі. Дуже гарні неподобства ви знайдете там, де я позакладав сторінки. А на тридцятій сторінці просто казкове свинство. Розкішні й «Інтимності гарему»: там не тільки в тексті є грубі порушення доброзвичайності, а й малюнки дуже симпатичні. Магометанські дівчатка лежать на тигрячих шкурах, а їх стереже бідолаха євнух.

— Слухайте,— сказав комісар Пероутка, переглядаючи календар,— покажіть це й панові раднику. Він любить розглядати такі речі.

III

Календарі мали успіх. Два взяв собі обер-комісар поліції, три — пан радник. Секретарі взяли по одному. Решту розібрали в поліційній управі. Поліцаї ревно висстежували непристойні календарі.

І саме тим, що ця література не попала в невідповідні руки, була врятована моральність широкої публіки.

КАМІНЬ ЖИТТЯ

У літо 1460-е від різдва Христового ігумен Штальгаузенського монастиря в Баварії молився всевишньому, всемогутньому подателеві розуму, щоб той зіслав духа святого, який допоміг би йому, ігумену Леонарду, відшукати філософський камінь і еліксир життя.

Перед ним палав огонь, що нагрівав пузату реторту, в якій варилося, бульокаючи, якесь зілля, а поряд стояли тиглі, що мали прийняти в свої надра остаточно розтоплені речовини, щоб можна було випарити твердий осадок.

Ігумен Леонард розчулено молив милосердного господа зглянутися на свого смиренного служителя, який, не збочуючи зі шляху благодаті, не звертаючись за порадою до диявола й не закликаючи на допомогу нечисту силу, шукає філософський камінь і життєвий еліксир.

А із сусідньої трапезної долиналио несамовите голосіння ченців, що сповнювали готичне склепіння хоровим читанням молитви: «*Pater noster, qui est in coelis...*»¹

Дружно скандуючи кожний склад, вони намагалися перекричати один одного, голодні та сердиті, бо ж ігумен заради спасіння дуже обмежив їх усіх, окрім самого себе, в їжі та питві.

Відчинивши дубові двері в трапезну, отець Леонард з прояснілим обличчям промовив:

— Молітеся аж до заходу сонця!

Потім повернувся до своєї алхімічної лабораторії, преклонив коліна на ослінчику перед розп'яттям і, наче в екстазі, почав молитися:

— Господи боже, спасителю наш, пошли промінь світла на раба твого, просвіти його думки, щоб він знайшов життєвий еліксир, в ім'я спасіння християнства, і філософський камінь. І вкажи мені, господи, чи не гріх буде опустити нині в цей еліксир попіл від спаленого еретика, що тримав у себе чорного kota, який ходив на двох лапах і якого ми спалили разом з його пойнятим бісівською силою хазяїном на честь і славу твою в день храмового свята біля воріт штальгаузенських. А я вчиню за волею твоєю.

Бог не послав знамення. І отець Леонард зварив попіл спаленого еретика-чародія разом з попелом його kota. Потім, тихо вторячи скигненням ченців, які читали в сусідній трапезній «Отче наш», вилив уміст реторти в тиглі, поставив їх на таган і з сердечним, благодатним розчуленням почав випарювати осадок.

Знову спустилися сутінки, і отець Леонард пішов у трапезну, залишивши вогню в камінній печі кип'ятити матерію, що клекотала й шкварчала.

У трапезній він проникливим, по-батьківськи лагідним гбйосом сказав ченцям кілька слів про боже милосердя, а потім відпустив їх на відпочинок, наказавши всім, щоб вони, перед тим як возлягти на твердих ложах, піддали грішну плоть взаємному душеспасенному бичуванню.

¹ Отче наш, іже есі на небесех... (лат.)

Нарешті, приклонивши коліна перед негасимою лампадою, він запалив смолоскип і вийшов на подвір'я.

Цей милий ігумен-клопотун пішов оглянути монастирське господарство — відвідати поросят у хліві: як вони себе почують. Учора в них був поганий вигляд.

Отець Леонард запідозрював, що ченці в час накладеного на них посту добирались до каші з висівок, призначеної для підсвинків, і насичували нею свої грішні утроби, гнівлячи бога та обкрадаючи бідних тварин.

За останній час підсвинки помітно схудли. Це вже не були ті славні, круглі, мов бочки, свині — рожеві, апетитні, на славу яким отець Леонард співав псалми, складаючи подяку творцеві.

Цих милих божих створінь було сорок — рівно стільки, скільки ченців. Отже, якщо сорок ченців з'їдали, богохульствуючи, їжу, приготовлену для сорока свиней, то як можна було сподіватися, щоб бідолахи весело похрюкували в подвір'ї святої обителі, сповнюючи відгомонам життя й молодості похмуру монастирську тишу.

Полум'я смолоскипа, потріскуючи, осяяло бідолашні створіння червоним світлом. Упізнавши свого хазяїна, вони зарохкали так сумно, що в доброго ігумена болем зайшлося серце. «В якому вигляді, о браття, стаєте ви передо мною?» — скорботно вигукнув старець і, дивлячись на схудлі тіла, пустив сльозу і зітхнув.

Потім, побачивши порожні корита, послав прокльон ченцям і пішов дзвонити у дзвони.

Коли ченці знову зібралися в трапезній, він звернувся до них з такою промовою:

— Ви бичуйте тлінні тіла свої за те, що обкрадаєте свиней і порушуєте пости! Бог покарає вас! На коліна, негідняки!

Ніби піднісшися над юрбою, з обличчям, осяяним промінням негасимої лампади, він вигукнув:

— Покайтеся, свиното!

І під спів ченців, що затягнули: «*Misericordia!*» — «Помилуй нас» — спустився в льох і, заскреготавши зубами, випив чашу вина.

Повернувшись до трапезної, він оголосив ченцям, що пошле їх пішки в Рим до папи Інокентія III просити прощення в глави християнського світу, і відпустив їх спати.

А сам пішов у темну комірчину, де провадив свої досліди, і, запаливши смолоскип від вогню, що горів у печі,

почав роздивлятися якусь речовину, що залишилася після випарювання. Вона була важка, з металевим блиском.

Отець Леонард зблід. Ні, це не був філософський камінь: у старовинній книзі, яка належала спаленому чарівникові, сказано, що філософський камінь має бути прозорий і невагомий. Адже ж землю для своїх дослідів він узяв з того горба біля Штальгаузена, де колись була каменоломня і де у велику п'ятницю, кажуть, з'являється ясне сьйво.

Він упав на коліна й заплакав. Звернувши погляд на розп'яття і вдаривши себе в груди, смиренно промовив:

— Бачу, боже, спасителю наш, що я не гідний твоєї милості!

Потім узяв зернистий порошок, що виявився в тиглі, виніс його на подвір'я і там висипав.

Після цього ченці ще кілька днів постились і худли, тому що ігумен-клопотун, дбаючи про їхнє душевне спасіння, стежив, аби вони не торкалися каші, призначеної свиням.

А свині на диво погладшали. Важко навіть собі уявити, щоб можна було так швидко роз'їстися після такого тривалого голодування. Це просто впадало у вічі.

І ось одного разу отець Леонард побачив, як свині щось шукають на подвір'ї, щось жують. Підійшов ближче: виявляється, вони злизують порошок, який утворився замість філософського каменя і який отець Леонард викинув на подвір'я.

Він увійшов до каплиці й упав на коліна. Йому одразу ж стало ясно, що господь змилювався над ним і він винайшов камінь життя, — не життєвий еліксир і не філософський камінь, а поживну речовину, живлющий, підбадьорливий екстракт.

У той же день він пішов з кількома ченцями на горб біля Штальгаузена, що правив за лобне місце, по землю, яка необхідна була для видобутку каменю життя.

Коли цього каменю було приготовлено цілий запас, ігумену Леонарду стало жаль своїх бідолашних, скудлих ченців. Йому захотілося, щоб вони теж погладшали, як свині, і він звелів посипати призначену для них чорну кашу стовченим у порошок каменем життя, а сам, ласуючи поросятиною, з радістю спостерігав, як охоче вони їдять її.

До ранку всі сорок ченців сконали в страшних муках, і отець Леонард залишився сам.

Камінь життя був не що інше, як сурма. Її відкрив у 1460 році ігумен Штальгаузенського монастиря в Баварії Леонард, назвавши її жартома латиною «антимонієм» (тобто засобом «проти ченців»).

Сам отець Леонард і надалі все життя розводив свиней; сурма їм зовсім не шкодить, навпаки, від неї вони гладшають; вість про це розійшлася по всьому краї, і, з волі германського імператора, ігумену було даровано графський титул.

СУД НАД ХАМОМ, СИНОМ НОЄВИМ

(Судовий репортаж стародавнього журналіста)

Надзвичайний інтерес збудив в Арубаші, під горою Арарат, судовий процес над Хамом, сином Ноєвим, про справу якого ми свого часу докладно повідомляли. Та оскільки ми хочемо, щоб і ті читачі, котрі не стежили за справою, дізналися, про що йдеться, то коротко повторимо.

Праотець Ной — відомий меценат, що після катастрофи 1 жовтня, коли прорвало греблі, приплив своїм кораблем до гори Арарату, купив у властей земельну ділянку і взявся там вирощувати виноград на основі найновіших досягнень сільськогосподарської науки. І от якось — це було 12 вересня минулого року — Ной із своїми трьома синами — Сімом, Хамом та Яфетом — пішов до свого винного погребка дегустувати вина.

При такій нагоді він змушений був випити чимало вина, яке почало виявляти свій вплив, уже коли він вернувся додому. Того дня було жарко, тож Ной пішов у садок за своїм домом і ліг у холодку під грушею. А трохи згодом до садка прийшов його непутящий син Хам; оскільки Ной був у самій сорочці, син заходився стягати ту сорочку з батька, намагаючись перетягти пелену її через батькову голову. Але в ту хвилину надійшли два інші сини пана Ноя, пан Сім та пан Яфет, і прогнали свого непутящого брата геть. За плотом садка тим часом зібралась численна публіка, між іншим, і дами, що обурено спостерігали прикре видовище. Викликаний поліцей через годину заарештував бешкетника Хама й відвів до

поліції, звідки його, допитавши, перевели до слідчого арешту за злочин проти моральності. Вчора, 7 січня, його судив карний суд під головуванням радника юстиції Мелехенеха.

Розгляд справи довелось перенести до зали суду присяжних, бо приміщення карного суду не могло вмістити всіх слухачів, серед яких було багато дам.

Обвинуваченого Хама ввели два наглядачі. Перебування під слідчим арештом не позначилось на ньому; як сказав судовим репортерам у кімнаті для журналістів пан Ной, його непутящий син скоріше поглядшав, ніж схуд.

Розгляд справи голова суду почав із допиту обвинуваченого, який відповідав на запитання гучним голосом.

Виявилось, що обвинувачений уже був під судом, ще до всевітнього потопу, за блюзнірство. Він з кількома своїми приятелями вкрав і з'їв жертвовного вола. Вдруге його судили рік тому за образу. Тому адвокат його пропонує відзначити, що Хам був змалечку занедбаний і не дістав доброго виховання.

Пан Ной рішуче заперечує проти цього. Хоч, звісно, це правда, що під час всевітнього потопу, коли в горах прорвало греблі, він не мав коли виховувати хлопця так, як хотів би. І все ж він намагався прищеплювати йому принципи моральності — коли треба, то й дубцем. На жаль, після потопу Хам попав у погане товариство. Він водився з хуліганями, котрі zostалися живі, і вже чотирнадцятирічним хлопцем говорив непристойності й лаявся.

На запитання, як же він лаявся, пан Ной сказав, що звичайно уживав людей свиньми, свинопасами тощо. Зате Сім і Яфет були зразкові діти.

Тоді захисник ще питає пана Ноя, чи той послав Хама до школи.

Пан Ной виправдовується, що не міг цього робити через потоп. Дороги ще не попросихали, а крім того тоді потопилися всі вчителі народних шкіл. Урятувався лиш один учитель з міського училища, але він з переляку збожеволів.

Захисник:

— Чого ж ви, пане свідку, не взяли Хамові домашнього вчителя?

Свідок:

— Домашні вчителі теж усі потопились.

(Хвилювання в залі).

Захисник:

— Як інтелігентна людина, ви повинні були самі прищеплювати йому принципи моральності.

Свідок збудженим голосом:

— Даруйте, достойний суде! Напевне, кожному відомо, скільки мороки я мав, рятуючи людство від загибелі, і скільки ночей я пробув без сну, в молитвах, скільки днів я зганяв тварин до ковчега.— Тоді обертається до захисника:— Ви думаєте, пане докторе, це іграшки— носити в ковчег тигрів? А до того ще дбати про виховання оцього хулігана?

Хам кричить на батька:

— Старий п'яниця!

Голова суду попереджує його, і він з цинічною посмішкою сідає.

Голова суду до пана Ноя:

— Добре, пане Ною, але мене цікавить ще одне: ви ніколи не помічали в обвинуваченого ознак душевного розладу?

Свідок:

— Можу вас запевнити, що Хам походить від цілком здорового роду. Його дідусь Мафусаїл у шістсот сімдесят років переліз через Гімалаї при абсолютно здоровому розумі. Що ж до моєї дружини, то вона жінка здорова й породила Хама у віці триста двадцять вісім років при цілком здоровому розумі.

Далі продовжено допит Хама.

Голова суду:

— Слухайте, обвинувачений, четверта заповідь ще не така давня, щоб ви її не пам'ятали. Адже поліція скрізь поналіплювала плакати з десятьма заповідями. На попередньому допиті ви сказали, що вмієте читати, бо ваша мати знічев'я навчила вас (*хвилювання в залі*), а тепер хитаєте головою, що не читали четвертої заповіді. Взагалі ви плутаєтесь у якихось вельми чудних вимовках. Відповідайте коротко: ви стягли зі свого батька, пана Ноя, сорочку через голову?

Хам:

— Так, я це зробив, бо мій батько невинуватий алкоголік. (*Сильне хвилювання*).

Пан Ной закриває обличчя руками й волає:

— Моя сива голова, панове!

Голова суду — суворо:

— Слушайте, обвинувачений, якби навіть пан Ной був для вас зовсім чужою людиною, то й тоді, напевне, вам не годилось би називати його алкоголіком, а він же таки ваш рідний батько! (*Хвилювання*).

Пані Ноїха з галереї гукає на обвинуваченого:

— Ах ти, гультай!

Суддя провадить:

— Ну ж бо, обвинувачений, розкажіть усе відверто й широко. Що ви, власне, думали в ту хвилину, коли через голову стягували сорочку з батька?

Хам:

— Нічого.

Суддя:

— Слушайте, обвинувачений, рідного батька просто так, з доброго дива, не роздягають. Це ж річ ясна, як білий день. Очевидно, ви вчинили так обдумано, з наміром. Розкажіть відверто про всі свої думки, вам буде тільки на користь. Адже годі повірити, ніби ви могли отак раптом, нітрохи не завагавшись, через голову стягти з рідного батька сорочку, скориставшись тим, що він міцно спить.

Прокурор:

— А ви знали, що повз вашу оселю ходить багато людей?

Хам:

— Знав!

Захисник:

— Слушайте, пане Хаме, а ви не були тоді п'яний?

Хам:

— Ні, не був, зате батько був п'яний як чіп. Таке вже ставалось аж надто часто, і я боявся, щоб вітер не задер сорочки на батькові, тож і вирішив, що краще зовсім її з нього стягти. (*Сміх у залі*).

Суддя:

— Обвинувачений, з усіх присутніх тут у вас найменше підстав, щоб іще й пускати погані дотепи. Ваш батько всім своїм життям напевне не заслужив такої ганьби. Вам би слід пишатися своїм батьком.

Пані Ноїха гукає на обвинуваченого:

— Гляди, гультаю, попадеш ти в біблію!

Захисник, до Сіма й Яфета:

— Панове, скажіть мені, чому ви покинули батька під деревом? Адже ви, побачивши, що ваш батько в самій сорочці спить у публічному місці, мали б його чимсь укрити, а коли він був уже оголений, прикрити хоч би

носовичком. А ви покинули пана Ноя голого аж до приходу слідчої комісії. *(Сильне хвилювання в залі).*

Свідок пан Сім:

— Ми не мали носовичків, бо були в самих сорочках, так, як прийшли з виноградника.

Захисник:

— Дивні звичаї.

Пап Яфет:

— Пане докторе, я не дозволю робити нам зауваження. Ми не такі багатії, щоб справити собі другі спідні, а що це було в будень, то ми й не були в святечних спідніх.

Свідки сідають. *(Хам іронічно всміхається).*

Прокурор:

— Обвинувачений, не смійтеся з таких серйозних речей. Доведено, що ваші брати порядні, хазяйновиті люди, які намагаються обійтися своїми прибутками. А про вас, навпаки, доведено, що ви живете не по своїй кишені. Так, наприклад, ви маєте аж троє спідніх і носите їх привселюдно в будень. Ви легковажний, ви вже двісті п'ятдесят років ніде не працюєте, вже чотириста років батько мусить утримувати вас. Під час всесвітнього потопу ви потай допомагали всяким негідникам урятуватись на ковчезі, а щоб звільнити для них місце, викинули з нього кілька пар рідкісних стародавніх тварин, які через це зникли з лиця землі. Крім того, поліція й місцева управа дають вам дуже погану характеристику. Ви говорите всякі неподобства, жодної дівчини не пропустите, щоб не зачепити.

Потім зачитали протокол судово-медичної експертизи, з якого випливає, що Хам — особа з психопатичними нахилами, зокрема з нахилом до статевих збочень.

Захисник:

— З огляду на цей висновок панів експертів пропоную помістити пана Хама до психіатричної клініки для обстеження.

Прокурор заперечує.

Пані Ноїха з галереї:

— Замкніть його, гультая, замкніть!

18

Суд виходить на нараду й вертається через півгодини. Голова оголошує, що суд зважив на клопотання захисника і розгляд справи відкладається на невизначений час.

Цим поки що й скінчився цікавий судовий процес, до якого ми напевне ще вернемося. Хочемо зауважити тіль-

ки одне: в інтересах гігієни слухачам не слід плювати в галереї вниз. І з якої це речі ті, хто сидить унизу, мають нести додому в своєму волоссі всіх мікробів? Сподіваюсь, цього нагадування вистачить, щоб унизу всюди поставили плювальниці.

У ПОКИНУТІЙ ВБИРАЛЬНІ

Смутно часом буває, коли бачиш, як усе занепадає, як умирає давня слава. Таке гнітюче враження справляє покинута вбиральня на колишньому військовому полігоні біля Дейвиць, під пагорбом, повз який проходить дорога до св. Матея, за кладкою через дейвицький потічок, що за тих часів, коли в ньому було досить води, відносив у напрямі королівського заказника все зайве, що текло колись із вбиральні,— ах, за тих давніх часів, коли по дейвицькій рівнині розлягався гуркіт барабанів, чулось пирхання коней і долинав цокіт підків, коли там уривчасто ляскали постріли з манліхерів і майоріли сигнальні прапорці.

Давно зникли солдатські колони, вже не синіє рівнина мундирами, лишилась там тільки покинута вбиральня, трохи дощок, збитих, щоб цивільних очей не разив внутрішній вигляд цього місця, де дві колоди, покладені паралельно на невеликій відстані одна від одної, дуже добре виконували своє призначення. А під тими колодами — рівчак, що викопали сапери, нині до половини заповнений чорним сухим листом із сливових дерев, які височать довкола, і верховіття їх зацікавлено зазирає досередини.

Боляче й тоскно згадувати. Коли сливи цвітуть, білий цвіт осипається в покинуту вбиральню, а кругом розцвітають кульбаби та стокротки — ніби сама природа намагається втішити покинуту вбиральню і свіжим цвітом відігнати дух журби та смутку, яким віє з цього невеселого місця.

А восени й навесні, коли зранку й надвечір на долину Влтави та на дейвицьку рівнину осідають тумани, той смуток, що здіймається над покинутою вбиральнею, сягає найбільшої сили. Вітер, що хитає струхлілі дерева, їхнім рипінням порушує вечірню тишу, і тим журливішим здається це місце, чим гучніша була його давня слава.

Лиш коли пражани виряджаються на пікніки до

св. Матея або в шарецьку долину, покинута вбиральня якийсь час знову використовується. Але ці візити тривають недовго й не бувають урочисті. До вечора городяни зникають, настає тиха ніч, тоскна й сумна, а за нею ще сумніший ранок і день.

Отак і стоїть покинута вбиральня й гірко дивиться на збезлюднілий полігон.

Де ті часи, коли вона чула, як до неї підходить рота за ротою! Затихали останні постріли з манліхерів, лунав тупіт численних чобіт і коротка команда: «*Hosenriemen ab!*»¹ — і вже один по одному, підготовані, вступали відважні вояки до затишної вбиральні, твердо знаючи, що наказ є наказ. То була солодка хвилина перепочинку, щоправда, занадто коротка, бо новий підрозділ уже стояв унизу за потічком і знову лунав наказ: «*Hosenriemen ab!*»

Потім кроки рот затихали, і приходили поодинокі втікачі. Вони всмак користалися спокоєм і тишею під широким небом, а відходячи, олівцем фіксували свої враження на дошках, супроводячи ті думки відповідними малюнками.

А бувало, що туди заблукає «ворожий» дозор із білими стрічками на кашкетах, і тоді вояки двох супротивних сторін сиділи на колодах поряд, обмінюючись враженнями.

Боже! Ті часи, сповнені бурхливого життя, зникли, відлинули так само, як усе те, що відносила вода потічка...

Повз покинуту вбиральню йде, прогулюючись, пан Цеттель, майор у відставці.

Вбиральня стоїть сумна, тоскна, занедбана. Сліз не ронить, бо не має з чого. Вона безживна, суха, наче розбитий блискавкою стовбур останнього дуба у вирубаному лісі.

На сливі, гілля якої заглядає до вбиральні згори, сидить гава. Вона так пасує до всієї картини, наче навмисне сіла там, щоб пан майор у відставці ще смутніше задивився на дейвицьку рівнину, оповиту прозорим, ніжним ранішнім туманом. Ще кілька років тому він уранці проїздив тут верхи на коні перед вишикуваними ротами. Всюди було аж синьо від мундирів, сурмили сурми, лунали команди, крик, лайка, коні гасали, мов схарапуджені. А тепер! Унизу лиш покинута вбиральня, перед якою колись так вирувало життя.

¹ Розстебнути паски на штанях! (Нім.)

Пан майор рушив униз із таким тоскним почуттям, в яким люди згадують померлих друзів, змарновану молодість та процвиндрені гроші.

Пан майор квапився. Смуток справляв на його тілесні органи певний фізіологічний вплив.

Ось він, розстебнувши мундир, бадьоро ввійшов до покинутої вбиральні.

Там сидів на колоді якийсь чоловік, звичайний чоловік, цивільний — видно, волоцюга.

Пан відставний майор Цеттель розпачливо стенувся і впав у рівчак, викопаний колись саперами.

Його солдатське серце розірвалося: воно не стерпіло того, що звичайна цивільна людина справляє тілесну потребу в покинутій військовій вбиральні.

Волоцюга не розгубився, обнишпорив його кишені, забрав гаманець та годинник і весело вийшов з покинутої вбиральні.

А душа пана відставного майора й донині сидить темними ночами на дошці покинутої вбиральні й гірко ридає...

ВІЙСЬКОВІ ОПОВІДКИ ДЛЯ ШКІЛЬНИХ ЧИТАНОК

За пропозицією міністерства освіти до шкільних читанок мають бути внесені оповідки, написані панамі офіцерам. Наводимо для зразка такі:

I

Мітюшка й сало

Мітюшка взяв у коморі пана капітана Мішкольці шматок сала і нишком з'їв, а потім пішов до пана капітана, відсалютував йому й сказав:

— Дозвольте доповісти, пане капітане, я вкрав з вашої комори шматок сала і з'їв.

Мітюшка був у пана капітана денщиком.

Капітан Мішкольці саме був у доброму настрої; до нього прийшли в гості товариші офіцери, тож він покликав їх і розповів:

— Дивіться, це Мітюшка з мого полку! Вкрав шматок сала, а як з'їв його, то прийшов доповісти. А чого ти, Мітюшко, не доповів зразу, перше ніж з'їсти сало?

Мітюшка розгубився.

— Дозвольте доповісти,— непевним голосом промовив він,— сало засмерділося.

— Гарзд, Мітюшко. А знаєш, що на тебе чекає?

— Суворе покарання, пане капітане.

— Ні, Мітюшко. Я тобі наказую з'їсти все сало в коморі.

Мітюшка йде до комори, де висить величезний шмат сала, з цілого кабана, весело сідає на порожнє винне барило, виймає з кишені великого складаного ножа, батує ним сало й наминає. Коли він уже з'їв чималий шматок, аж тоді почав міркувати про несподіване щастя. В напівтемній коморі він почував себе князем.

Сидів він, батував сало й наминав. Але сала чогось меншало дуже поволі. Враз Мітюшці стало страшно від цього, але, пам'ятаючи, що наказ є наказ, він і далі края сало і, ковтаючи шматок за шматком, примовляв: «Оце за те, що не чистив гудзиків на мундирі, оце за те, що не відсалютував панові капралові, а це за те, що, стоячи на посту, думав про домівку».

Але сала меншало страшенно помалу. Ковтати йому було дедалі важче, і, нарешті, з'ївши п'ять кілограмів, він насилу вийшов з комори. Відтоді Мітюшка ніколи не ласував у коморі і став сразковим солдатом.

II

Після бою

Маленький Єнік після бою вийшов на бойовище. Йому подобалися трупи відважних захисників батьківщини, які лежали в крові, пролитій за батьківщину, з обличчями, зверненими в той бік, де наше відважне військо саме святкувало цілковиту перемогу. Та враз до нього підійшов якийсь дорослий чоловік, що віддалеки зневажливо дивився на місце слави, і сказав йому:

— Любий хлопчику, те, що ти тут бачиш... *(Далі викреслено цензурою)*.

Та маленький Єнік відповів:

— Я пишаюся тим, що і мій старший брат лежить між полеглими героями!

Але злочинець сказав:

— Ти не розумієш... *(Викреслено цензурою)*.

Тоді Єнікові очі загорілися гнівом, і він вигукнув:

— Невже ви ані крапельки не відчуваєте, як прекрасно стріляти по ворогові?

Мерзенний чоловік відказав:

— Не відчуваю, бо... (Викреслено цензурою).

По цих словах маленький Єнік з огидою відійшов від нищого чоловіка, що гукав йому навздогін:

— О хлопче... (викреслено цензурою).

Я тільки боюся, щоб панове офіцери не наробили прикрих правописних помилок. А взагалі така читанка буде дуже приємною й повчальною книжкою. В ній ми знайдемо оповідки: «Заснув на посту», «Розстріл дезертира». Редакція охоче прийматиме і твори фельдфебелів. Вони відзначатимуться крутою соковитою мовою й напутливим змістом. Із лав артилеристів надійдуть статті на взірць: «Виховання молоді й кулемети». Напевне, дуже зворушливий буде вірш полкового священника «Молитва перед боем». З історії військової справи неодмінно буде стаття: «Старовинна і сучасна зброя». І тоді ми напевне зможемо спостерігати зворушливі родинні сценки: дідусь-ветеран уголос читає онукам таку читанку. Чи можете ви собі уявити більше щастя, більшу ідилію — милу, простосерду, зашкарублу ідилію?

КАРТОПЛЯНИЙ СУП ДЛЯ БІДНИХ ДІТЕЙ

Князь Роберт був дуже гуманною людиною. Одного разу він вирішив улаштувати на селі, де стояв його замок, видачу супу для бідних школярів. Він витратив великі кошти на спорудження павільйону й виписав із Відня похідну кухню.

Коли кухня прибула в село, княгиня на колінах молила його, щоб він відмовився від свого задуму. Але князь сказав:

— Ні в якому разі, княгінне, я сам зварю цій голоті картопляний суп.

Після цього брат княгині, граф Мангард, просив його облишити цю витівку, не гідну князя.

Князь Роберт розкричався й заявив, що будь-що він сам зварить картопляний суп і виштовхає за двері кожного, хто буде лізти до нього з порадами. Князь Роберт був дуже гуманною, але й дуже запальною людиною.

І ось одного дня павільйон і похідну кухню вквітчали свіжим сосновим віттям, повісили над павільйоном напис «Слава тобі, господи!», у віти вплели прапорці й двоколірні стрічки, а дворецький, у фракці й циліндрі,

підійшов до печі й став її розпалювати. Так побажав князь Роберт.

Сам князь нетерпляче чекав біля вікна, поки дворецький зніме циліндр на знак того, що вода кипить і його світлості вже час чистити картоплю. Це теж було за програмою князя.

Нарешті князь вийшов із замку і попрямував поважно й урочисто до павільйону, перед яким стояла похідна кухня.

Там сільський староста був зайнятий тим, що роздавав штурхани кільком бідним дітям, які, не звертаючи уваги на його світлість, колупали в посі.

Староста знав порядок. Він звелів усім двадцяти трьом бідним учням із села кричати князеві славу, кинув на них швидкий погляд — чи вмиті вони — і дав умовний знак стражникові Пазоуреку; той запалив гніт біля однієї мортири й швидко підскачів до другої. Пролунало два постріли, і князь вийшов із диму, що здійнявся над мортирами. Діти оглушливо закричали. Князь ласкаво махнув рукою і сів перед кухнею. Два лакеї подали йому картоплину. Князь у білих рукавичках почистив її і кинув у казан. Діти вже не могли кричати від радості, тому що захрипли, і його світлість почав чистити другу картоплину. Знову к'нув у казан картоплину, знову пролунав радісний крик.

Князь Роберт підвівся і промовив:

— Ви, дітка, майт радіст, їжте суп і радувайте, що я вас варив. Ви, дітка, пам'ятайт, що я ваш князь, що я ваш мати, що вас...

Знову пролунав радісний крик на знак того, що чудова промова його світлості дає всім слухачам велику насолоду.

— Ви, дітка, то найкращий монумент вам, що я варит,— урочисто вів далі князь.— Ви робіт гам-гам добра суп, а я вас сам картопліт. Молітеся за бога у мене.

Після цього кожне з двадцяти трьох бідних дітей дістало від його світлості по кроні, а князь підійшов до старости, зняв рукавички, в яких він чистив картоплю, і віддав їх старості з такими словами:

— На памейт про перший гам-гам добра суп, який я картоплив. Молітеся за бога у мене.

Єгер підвів князеві коня, і його світлість поскакав клусом у заповідник, а лакеї і дворецький гордо попрямували до замку.

Староста засунув рукавички в кишеню і подивився спочатку на двадцять трьох бідних дітей, потім на сільського стражника Пазоурека, потім знову на рукавички — чи немає там чогось, — і, нарешті, звернувся до члена общинної ради Вержіни з такими словами:

— Ну, хто ж тепер оцей суп для цих голодранців доварить?

— Пазоурек з дітьми дочистить картоплю, — відповів Вержіна.

— Пазоуреку, доручаю вам зварити суп, а ви, дівчатка, чистіть картоплю.

Він пішов разом з першим і другим членами общинної ради, залишивши Пазоурека з дітьми.

Стражник Пазоурек розлютився страшенно й почав ляяти дітей, люто поводячи очима.

— Я вам показав би, як ходити сюди за супом. Ще й його світлість вас розбещує.

З розважливістю старого солдата, не виймаючи з рота люльки, він готував суп з продуктів, що лежали на столі. Дівчатка вже почистили картоплю, і Пазоурек заклопотано порався біля казана, витираючи рясний піт з обличчя.

Раптом він перестав розмішувати в казані — в голові йому сяйнула думка. Він подивився на хлоп'ят, що перекидалися в траві перед павільйоном, і крикнув:

— Гей, Малино, підійди-но сюди!

Нічого не підозрюючи, Малина підійшов до Пазоурека.

— Слухай, ти, шибенику! — крикнув на нього Пазоурек. — Я вчора бачив, що ти крав горох на общинному полі. За це з тебе належить штраф. Давай сюди крону і поклич свого брата Пепіка. Пепіку, розбишако, ти знаєш, що брата твого, Карела, мало не ув'язнили за те, що він учора горох крав? За це — штраф. Він дістав від князя крону, у тебе теж є крона. Дякуйте богові, що в нас князь такий добрий. А то хто б за вас, голодранців, платив би штраф? Крона від Карела і твоя крона, Пепіку, — цього вистачить на штраф. Якщо я вас ще побачу в горосі, то зачиню в хліві при управі і віддухопелю палицею. Красти — це великий гріх, діти. Але я вам прощаю. Ти, Пепіку, біжи по півлітра, а ти, Кареле, помішуй суп.

Пазоурек спокійно всівся на траві біля казана. Скоро Пепік приніс півлітрівку. Напившись як слід, Пазоурек

покликав до себе дітей і довго розмовляв з ними про те, як треба поважати начальство.

— Тому що начальство — від самого бога, голото!

І послав ще по одну півлітрівку.

Сонце підбилося високо, і Пазоурек зняв чоботи. Потім, розлігшися на траві, заснув біля казана, а між тим ті, що чекали на князівський картопляний суп, почали грати в «розбійників».

Крик їх, одначе, не розбудив Пазоурека; до того ж скоро все затихло, тому що «розбійники» побігли в заповідник.

Опівдні князь повертався з прогулянки додому й побачив залишену всіма похідну кухню й порожній павільйон.

З казана йшла пара, було чутно клекіт, і на поверхню час від часу випливали чоботи общинного стражника Пазоурека. Князь розбудив його, штурхнувши ногою, тому що хоч і був гуманний, але запальний.

А зі шляху над косогором, заховавшись у кущах терника, брати Мални з захопленням дивились на чоботи і на всю цю картину в цілому, мов художник, що милується своїм твором, відзначеним першою премією. Це видовище відшкодувало їм утрату двох крон.

Князь у ту ж хвилину назавжди скасував видачу супу. А коли його швагер, граф Мангард, людина надзвичайно добросерда, зустрів у лісі общинного стражника Пазоурека й поцікавився, як вони варили перший і останній картопляний суп, Пазоурек відверто сказав:

— Ех, ваша милість! То був жах якийсь! Сморід стояв такий, що задихнешся.

ФІНАНСОВА КРИЗА

Кур'єр банкірської контори «Прохазка і спілка», старий Шіма, вперше за п'ятнадцять років набрався відваги й постукався в двері кабінету фінансиста Прохазки, щоб попросити в нього підвищення платні з Нового року на двадцять крон.

І ось Шіма сидить перед паном Прохазкою, бо той, виді, слухавши його прохання, кивнув йому, щоб сів, — а пан директор ходить по кабінету, розводить руками й говорить:

— Я міг би зразу вигнати вас із вашою безсоромною вимогою, та оскільки в мене якраз є півгодини вільного

часу, я хочу поговорити з вами по-дружньому. Ви бажаєте, щоб я вам збільшив місячну платню на двадцять крон, що виходить двісті сорок крон на рік. І цього ви від мене вимагаєте в такий час, коли над грошовим ринком підноситься дамоклів меч — здороження грошей? Ви знаєте, що альпінські акції впали з семисот сімдесяти двох крон до семисот п'ятдесяти дев'яти й шістдесяти гелерів, що з дев'ятисот сорока крон акції Фрідріхівських заводів упали до дев'ятсот тридцяти восьми? І курс «Збройовки» теж падає, любий мій пане Шімо. З семисот-двадцяти вже впав до семисот шістнадцяти й сорока гелерів. Це таки справді страхіття, а ви хочете двадцяти крон надбавки!

Ламаючи руки, він почав вигукувати:

— Ринок банківських цінностей хитається! Найголовніші папери, акції Австрійського кредитного банку, останнім часом похитнулися, зниження загалом становить п'ять крон на шістсот шістдесят чотири й дев'яносто гелерів, а ви хочете двадцять крон надбавки. На ринку транспортних акцій ідуть лиш мізерні, нікчемні операції, акції державних залізниць упали на цілих дванадцять крон. Угорський уряд не зміг добитися від Франції позики в сто мільйонів крон, а ви жадаєте від мене двадцяти крон надбавки.

Німеччина збирається продавати металургійні заводи, вже говорять про те, що продаватимуться державні маєтки в Австрії, а ви приходите до мене й кажете ніби самозрозумілу річ: «Пане директоре, я вірно прослужив п'ятнадцять років і наважусь попросити, з огляду на грошову кризу, загальне подорожчання, десятеро дітей, діряві чоботи, хвороби, двадцяти крон надбавки щомісяця». Сердего, ви маєте рацію, грошова криза тяжка. Акції Південної залізниці впали на п'ять крон кожна, а я їх маю... Але навіть я вам це казатиму! Знайте, що навіть акції Буштеградської залізниці не мають нині добрих балансових перспектив, і курс серії А Буштеградської залізниці впав з двох тисяч п'ятисот п'ятнадцяти до двох тисяч чотирьохсот двадцяти шести, а серії Б — з тисячі чотирьох до дев'ятисот сімдесяти шести. Та ви з глузду з'їхали зі своєю вимогою підвищити вам платню! Це ж божевілля! Ось підіть хоча б на праську біржу. На ринку стільки паперів, такий попит, але що з того! Всі акції катастрофічно хитаються. Хоч би одні які стояли твердо! Акції кредитного банку — я їх недавно приторгував за

сімсот шістдесят — упали до семисот п'ятдесяти крон і сімдесяти п'яти гелерів. Що ви на це скажете, старий? Іще хочете надбавки? Ще наполягатимете на своєму бажанні, коли годі й думати, щоб швейцарський уряд позичив у нас два мільйони, потрібні йому для обігу? Так, старий! Щомісячні повідомлення про обіг валюти вкрай несприятливі, цьогорічний баланс буде такий, що хоч на стіну дерися. Румунія, Туреччина, Болгарія, Греція не можуть узяти в позику щербатого мідяка, а ви хочете, щоб я вам підвищив платню!

Іспанія й Португалія, Італія не можуть ніде розмістити позику. Банкірська фірма «Брати Франсе» в Ліоні зазнала збитків на сто п'ятдесят мільйонів франків через марокканську війну, а ви спокійнісінько приходите й починаєте: «Пане директоре, будьте ласкаві, підвищіть мені платню на двадцять крон». Та ви знаєте, що вже балакають про об'єднання росицьких вугільних шахт із заводами Фрідріха, і знаєте, що купівля коксу з родовища «Марія-Анна» призведе до зниження річного обігу на двадцять тисяч крон? Ніякі спекуляції не вдаються. Ось купіть-но акції Подольського цементного заводу, то побачите, як ви запишаєтесь, але підіть-но з ними на біржу! Крутите головою? Не підете? Ще хоч акції Колінського заводу штучних добрив стоять твердо, за них ви мусите платити аж триста сімдесят дев'ять крон, хоча я їх купив за триста вісімдесят дві, отже, втратив три крони на акції. Повірте, я на вас дивитись не можу. Сидите як пень. Чорти б вас забрали разом з акціями цукроварень. Бо я вам кажу, що і в них почався спад, і за них вам, хоч розірвіться, більше як двісті шістдесят одну п'ятдесят ніхто не дасть. Мені їх ніхто навіть пропонувати не наважиться, так само як і акції фабрики доктора Кольбена, це я знаю напевне. Я б того втриштя вигнав, старий. Ви знаєте, що Вінеберзьке цегельно-будівельне товариство на грані банкрутства, а люблянські облігації впали? Ви знаєте, що американський мільярдер Браун застрелився? Знаєте, що відібрали собі життя Мюллер, Скалат, Ковнер, Гюбнер, що повісилились фінансисти Кеш, Кіне, Мен, Бюльшар, знаєте, що стрибнули в річки, канали й моря фінансисти Карельт, Моррісон і Комо, а також банкір Гамерлес із компаньйоном? Ви знаєте, що кругом банкрутство на банкрутстві, що вугільні шахти на Алясці горять і що там стрибнув у шахту американський вугільний король? Знаєте, що поклади сірки на Ура-

лі завалив землетрус, знаєте, що ольденбурзькі п'ятдесятидоларові облігації впали на п'ятдесят процентів, що Зальцбурзьке залізнично-трамвайне товариство збанкрутувало? Напевне, ви ще цього не знаєте, а то б не просили в мене двадцяти крон надбавки на місяць...

Фінансист Прохазка труснув Шіму, що сидів нерухомо, і старий звалився зі стільця додола. Руки в нього вже були холодні, як лід.

У нього серце розірвалось від такої фінансової драми.

СПРАВА ДЕРЖАВНОЇ ВАГИ

Його світлість князь Оксенгаузен став недоумкуватим. У цьому не могло бути помилки, бо його недоумкуватість помітили навіть міністри, які взагалі не відрізнялися великим розумом. Чи й слід казати, як довго рада міністрів, обговорюючи це питання, ходила, так би мовити, не наче кішка навколо гарячого молока, навкруг цього питання, аж поки наважилася визнати те, що в усіх було на думці; скажемо тільки, що кінець кінцем вона домовилась, що в його світлості князя Аладара ХХІ щось розладналося в голові, і його стан можна характеризувати тільки як повний ідіотизм, і що його світлість неспроможний більше управляти князівством.

Тільки міністр двору в душі був не згодний з цим рішенням, але він не заперечував, бо розумів, що колеги можуть і його визнати ідіотом — доказів у цьому не бракувало, і тому рішення було ухвалено одноголосно. Для того, щоб установити регентство, потрібне було лише лікарське підтвердження цього здогаду міністрів.

Прем'єр-міністр узяв на себе важку місію — переговори в цій справі з придворним лейб-медиком його світлості. Викликавши медика до себе, він сказав:

— Дорогий пане медичний раднику! Я покликав вас до себе, щоб поговорити про стан здоров'я його світлості. Мої колеги такої думки, що безперсчні душевні обдарування нашого високородного князя останнім часом...

Б — ...Розвиваються понад усякі сподівання. Ви маєте рацію, ваше превосходительство!

— Так, ви вгадали, що я хотів сказати, пане медичний раднику. Винятковий душевний хист його світлості розвивається не тільки понад усякі сподівання, але й у несподіваному напрямку... гм... гм... Одне слово, це все навіть

дивно. Вчора я мав честь супроводжувати його світлість на прогулянці в лісі і там я побачив сильце, яке встановив птахолов. Його світлість почав розпитувати мене про будову сильця. Я пояснив, що птахи прилипають до прутиків, намазаних клеєм, і таким чином потрапляють до птахоловів. Його світлість вислухав мої пояснення з властивою йому прихильністю і потім зволив запитати: «А якщо ненароком прилипне сам птахолов? Тоді він попаде у кігтики до пташок?»

— Гені-аль-ний дотеп! Геніальний! — вигукнув, сміючися, медичний радник.— Ось бачите, ваше превосходительство. Його світлість стає чимдалі дотепнішим.

«Цей тип також з'їхав з глузду»,— подумав міністр і не став затримувати лейб-медика.

Пан медичний радник, ідучи додому, думав над тим, що має означати ця розмова. Він відчував, що міністр був незадоволений його відповіддю. Чого, власне, міністр хотів від нього? Раптом у нього промайнула думка: «Так, так, не може бути сумніву! Ці люди щось затівають проти його світлості. Вони хочуть, щоб він, лейб-медик, дав показання проти свого володаря! Хто знає, що тут діється! А що, коли після Туреччини й Португалії прийшла черга й на Оксенгаузен? І це міністри його світлості! Але він, медичний радник, викриє цю ганебну інтригу. Так, він викриє її».

Через два дні після цього він почув, що в Оксенгаузен з Берліна приїхав знаменитий невропатолог, професор Гшейдтле, який був на аудієнції в князя, а після цього мав довгу розмову з прем'єр-міністром. Пан медичний радник вирішив піти ва-банк. Він одягнув парадний мундир і пішов з візитом до професора. Після кількох привітальних фраз він сказав:

— Дуже шкода, що можливість познайомитися з вами дає нам така неприємна справа, шановний професоре.

Професор поглянув на лейб-медика здивовано, але потім сказав:

— Ах так, адже ви як особистий лікар його світлості в курсі всього. Дійсно, це дуже неприємна справа. Але нічого не поробиш!.. Його світлість цілком безнадійний. Я гадаю, що наші діагнози збігаються. Про одужання не може бути й мови. Його світлість за божою волею з'їхав з глузду назавжди. Керувати князівством він, звичайно, неспроможний. Чи, може, ви іншої думки?

— О ні, звичайно, ні, пане професоре,— відповів медичний радник, у якого й дух перехопило.— А як довго наша столиця буде мати честь бачити вас у своїх стінах?

— Я від'їжджаю сьогодні ввечері, пане медичний раднику.

Але професор не поїхав. Саме в ту хвилину, коли він сідав у карету, хтось поклав йому на плече руку й заарештував його іменем закону.

— За що? — запитував професор, не розуміючи, що трапилося.

— За образу його світлості, якої ви припустилися в розмові з лейб-медиком.

І бідолашного професора ув'язнили. Прокуратура була в захопленні від своєї розпорядливості й розголосила про це по всьому місту.

Прокурор з'явився до міністра юстиції з доповіддю. Коли він повторив той образливий висновок професора, міністр перебив його гнівно:

— Якби він сказав це про вас і лейб-медика, то це була б найбезперечніша істина на світі!

Прокурор повернувся від міністра в цілковитій розгубленості.

Було скликано екстрене засідання ради міністрів, на якому констатували, що ситуація загрозливо ускладнилась. На підставі висновку одного професора не можна відсторонити князя від влади. Треба заручитися висновками інших вчених. Але якщо вчені визнають його світлість здоровим, то буде знеславлена рада міністрів, якщо ж вони вирішать, що князь недоумкуватий, то треба буде кинути в тюрму того осла — лейб-медика. В протилежному разі звістка про його діагноз розійдеться повсюди. Що ж робити?

— Треба якимось чином позбутися лейб-медика.

— Легко сказати. Але як?

— Давайте його ув'язнимо,— запропонував міністр юстиції.

— За що ж?

— Це дурниця! Якщо треба кого-небудь посадити, то привід завжди знайдеться.

— Викличемо його сюди.

— Це гарна думка!

Але посланий лакей повернувся ні з чим.

Пан медичний радник відповів, що він вважає раду міністрів збіговиськом змовників і державних зрадників і не бажає з ними розмовляти.

Міністр юстиції був у захваті:

— Ну, тепер він піймався на гачок! — вигукнув він.— Чи не найтяжча образа його світлості — твердити, що князь ушановує довір'ям зрадників і змовників?

І того ж дня пана медичного радника кинули у в'язницю саме до тієї камери, де сидів берлінський професор.

Звичайна річ, що ці два арешти викликали сенсацію в місті. Рада міністрів розгорнула шалену діяльність. Вона звернулася по телеграфу до різних медичних авторитетів, які могли дати потрібні їй висновки. Але вчені читали в газетах про події в Оксенгаузькому князівстві і вважали ці запрошення за пастку, за допомогою якої рада міністрів хотіла заманити нових людей, щоб арештувати їх під приводом образи його світлості.

Рада міністрів була у відчаї, а князь чим далі, тим більше дурів. Минув тиждень. Його світлість взагалі вже не можна було випускати з вузького кола людей, бо в противному разі кожний зрозумів би, що трапилось з князем. Через два тижні знову зібралася рада міністрів, щоб обговорити становище. Міністр закордонних справ повідомив про безуспішні переговори з іноземними медичними світилами й дійшов висновку, що таким чином справу не влаштуєш.

Прем'єр-міністр після тривалого роздуму промовив:

— А чи треба взагалі щось влаштувати?

— Як це так?

— Що наш славетний князь став недоумкуватим, це факт. Це триває вже певний час, але в нашому князівстві все йде своїм ладом. Різниця лише в тому, що його світлість не займається державними справами. Та чи й треба йому ними займатися?

Більше світил не запрошували. Його світлість залишився князем Оксенгаузьким.

ЗАКОЛОТ В АВСТРИЙСЬКОМУ ФЛОТІ . . .

Відверто признаюсь, я постійно маю справи з поліцією.

Всі сусіди вважають мене за комерсанта, що відійшов від діла, але насправді я шахрай, якого давно вже розшу-

кують. У ресторані, де я постійний гість, мене дуже поважають, і одному поліцейському комісарові, який колись приділяв мені посилену увагу, я навіть позичаю гроші для гри в карти. Туди заходить також один вищий чин з політичної поліції, і ми троє — я і ті двоє панів з поліції — добрі приятелі. Ми зустрічаємося кожного дня і не маємо таємниць один від одного. Але якось чиновник політичної поліції не прийшов на звичайну партію в карти. Наступного вечора він з'явився із запізненням і був дуже схвильований.

Він розповів, що поліція натрапила на слід антимилітаристської соціалістично-комуністичної анархічної змови і що вони робили обшук в одного чоловіка.

— Панове, — сказав він, — це дуже серйозна справа.

I, зітхнувши, почав розповідати:

— Останнім часом у Відні відповідні власті звернули увагу на той факт, що в Лісабоні, за допомогою морського флоту, було здійснено переворот. Потім стало відомо, що моряки хотіли зробити переворот також і в Бразилії. Вони почали з артилерійського обстрілу й створили безладдя. Виходячи з цього, було наказано взяти під нагляд і австро-угорський флот — гордість нашої імперії, який, я в цьому переконаний, найближчим часом завоює нам колонії на Південному полюсі, як колись австрійські мореплавці придбали для нас біля Північного полюса Шпіцберген і Землю імператора Франца-Йосифа. Однак завоювання полюса і приєднання його до нашої монархії вимагають від нашого флоту високої дисциплінованості. І ось уявіть собі, панове: на півдні, під Трієстом, команда одного торпедного катера... — він схилився до нас і вів далі пошепки, — ходила пити вино до одного чоловіка, в якого був брат, а в брата був приятель, який породичався з чоловіком, сестра якого зустрічалася з молодим чоловіком, який жив у одній квартирі з соціалістичним агітатором.

Він перевів дух і провадив далі:

— Справа ця, по суті, зовсім проста — адже цей молодий чоловік, звичайно, зустрічався з тим соціалістичним агітатором, як це звичайно буває; потім сестра цього молодого чоловіка, пробачте, сестра того чоловіка вийшла заміж за цього молодого чоловіка і тим самим породичалася з приятелем того першого чоловіка, пробачте, я хотів сказати — з братом приятеля першого чоловіка...

куди,— додав він пошепки,— ходили моряки з того торпедного катера пити вино.

Як бачите, політична поліція вистежила все. Так ось отой перший чоловік, оскільки сестра молодого чоловіка вийшла заміж за соціалістичного агітатора, був тісно зв'язаний з усім протизаконним рухом, бо його приятель, брат якого породичався з чоловіком, про якого я казав раніше і який живе в коридорі, ні, не так... У нього був приятель його брата, ні, знову не так! Пробачте, панове, занадто вже багато всього цього на один день! Я продовжу завтра.

Він потиснув нам руки і пішов, дуже схвилюваний. Наступного вечора він продовжував:

— Учора, панове, я пішов рано, тому що дуже стомився за цілий день. Сьогодні я дозволю собі розповісти вам про дальший перебіг цієї справи. Я забув вам сказати, що в того арештованого власника розпивочної було семеро синів і один з них оженився на дочці одного празького двірника, з якою познайомився у Відні. Ця обставина відіграє важливу роль у всій цій справі.

У невістки арештованого є двоюрідний брат у Празі, ось у того двоюрідного брата ми й зробили обшук, про який я вам іще розповім. Все це здається дуже заплутаним, але насправд' все дуже просто.

Що йшлося про намагання розкласти дисципліну в нашому флоті — видно з того, що арештований двоюрідний брат невістки арештованого корчмаря підготовлював себе до морської служби, підтримуючи зв'язки з матросами Празької пароплавної компанії на річці Влтаві. Але тут саме й наспів я!

Ми встановили, що він був близьким другом капітана пароплава «Збраслав». Яке нахабство! Він їздив на цьому пароплаві аж до самої Давлі. Я підкреслюю, що він намагався підкупити керманічів пароплавів «Хухле» й «Бранік» і вивідував у них будову штурвала.

Його знали всі машиністи й кочегари Празької пароплавної компанії, яких він пригощав пивом з єдиною метою вивідати в них будову штурвала.

А чи не підозрілі вищою мірою, панове, його запитання про кількісний склад команд на окремих пароплавах, наприклад, на «Вишеграді» і подібних? Чи не ясно, що той чоловік готувався до антимілітаристської пропаганди на морі? Для чого, питаю вас, він ходив би у кінематограф, коли показували програму «Парад військово-мор-

ського флоту»? І чому саме цей підозрілий чоловік став родичем того арештованого власника корчми, або чому в того корчмаря було семеро синів і один з них одружився саме на двоюрідній сестрі людини, яка на пароплавах Празької пароплавної компанії готувалася до підривної діяльності у військово-морському флоті?

Він же не гребував за літр пива вивідувати в керманічів пароплава «Збраслав», таємницю того, як пароплав маневрує ліворуч і праворуч. А що було б, якби він потрапив на австрійський дредноут?

Цей чоловік не пошкодував би свого маєтку, тільки б вивідати, наприклад, як австрійські пароплави дають контрпару.

Маєтку в нього, по правді кажучи, немає, але все ж вистачає на те, щоб пригощати сигаретами машиністів гвинтових пароплавів на Влтаві, щоб вивідати в них, як приводити пароплав у рух. Йому байдуже, що то за пароплав — міноносець, торпедний катер чи приміський пароплав «Пршемисл». Він розкладає дисципліну команди, розглядає гвинти, рулі, колеса і навіть вчиться плавати.

Поліцейський чиновник перевів дух і вів далі:

— Це все ми з'ясували перед тим, як арештувати цього типа. Двоє сищиків схопили його саме в той момент, коли він сідав на пароплав «Збраслав», щоб поїхати в Модржани. Підкреслюю, що Модржани лежать на тому ж меридіані, що й австрійський порт Пулье. Так от, схопили його й привели в поліцію. Знайшли в нього три листи. Він запевняв, що невинний. Це йому не допомогло; ми взялися до листів. Негідник!

Зовні невинне листування — курчата, масло, сушені овочі. Твердить, що в нього немає жодного родича на півдні, а на запитання, де живе, дає адресу й пояснює, що це на третьому поверсі й що на дверях немає візитної картки. І все це говорить так спокійно й нахабно, дивлячись вам у вічі, що аж млосно стає!

Ми його про око відпустили додому, і я дістав наказ уранці зробити в нього обшук. Я взяв двох сищиків і рушив. Прийшли, той же номер, третій поверх, на дверях немає візитної картки. «Хазяїна немає вдома», — відповідає служниця. «Ага, пташка відлетіла!»

Висовуємо шухляди письмового столу, забираємо листи, зазираємо в піч, ліземо під ліжку, витягуємо із скрині весь одяг, загортаємо його в клунки, і інспектор Шпачек

уже збирається все це виносити, коли пташка повертається в гніздечко. Інспектор Шпачек тягне мене за полу й каже: «Боже мій! Це ж не та квартира, панове, це не він, ми потрапили до судового радника!» Ми просимо пробачення — переплутали, мовляв, двері — і бачимо, що поряд на тій же площадці живе справжній винуватець.

Поліцейський чиновник витер піт з чола й розповідав далі:

— Тепер, панове, я вам доведу, яка важка наша служба. Всі наші старання пішли прахом. Ми вилучили його кореспонденцію і продовжували розшуки. І саме сьогодні надходить з Відня телеграма — справу терміново припинити, тому що до того арештованого нами торговця не могли ходити моряки пити вино, бо він не шинкар, а прикажчик в овочевій крамниці, до того ж іще глухий від народження.

А другий тип, кореспонденцію якого ми вилучили, не мав ніякого відношення до цієї справи. Справжній же винуватець, який у Празі вивідував про пароплави, помер десять років тому.

Поліцейський чиновник випив, витер вуса... Ось таким чином було повністю придушено заколот в австрійському флоті.

ДЕЩО ПРО СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

Щоразу, коли я слухаю виступ судового експерта, я згадую пана Шпала, експерта в галузі гасу й крупів.

Усі, хто ходив до однієї кав'ярні з ним, не любили його. Бо він дивився на всіх з погордою, звисока. Всі люди були для нього нужденними земними червами, бо не знали на гасі. І він вбачав у них недоумків, напівідіотів, бо вони й на крупах не зналися.

Він мав усіх цих людей за абсолютні нулі, за якийсь непотріб, над яким він підноситься так високо, як Гімалаї над Ржипом.

Він був неприступний для свого оточення, що склалося з невігласів, над якими він сяяв, наче сонце. Погляд його був крижаний. Пан Шпала розумів, що він, славетний чоловік, який стоїть вище за все оточення, не може по-приятельському всміхатися до інших, маючи в кишені такі візитні картки: «Вацлав Шпала, судовий експерт у галузі гасу й крупів, радник комерції, неслужбовець».

Що таке наука й мистецтво супроти гасу й крупів?

І коли на суді він виголошував свій експертський висновок, голос його звучав натхненно, одухотворено: «Пред'явлений мені для експертизи гас виявився прозорою світлою рідиною з гірким смаком нафти...»

Тоді я зрозумів, чому в нього такий меланхолійний погляд. Коли тобі в інтересах правосуддя доводиться куштувати на язик гас...

А як натхненно гримів він у залі суду, гучним голосом оголошуючи свій висновок щодо крупів!

«Пред'явлені мені крупи на дотик були слизькі, що можна пояснити надмірною вологістю. При ближчому огляді з'ясувалося, що крупи дуже подрібнені, тобто умисне зіпсовані».

Такий був пан Шпала. Згодом він втратив пам'ять і одного разу виголосив такий експертський висновок щодо крупів:

«Пред'явлені мені крупи виявилися світлою прозорою рідиною з гірким смаком нафти».

Достойний суд, звісно, нічого не помітив, і обвинуваченого засудили за фальсифікацію харчових продуктів.

А пан Шпала втрачав пам'ять дедалі більше, і останній його експертський висновок був такий:

«Крупи зберігалися не в запечатаних пляшках і не мали етикетки «Для освітлення».

Ще один судовий експерт, якого я добре знав, був пан Гавел. Волею фатуму він став судовим експертом з кінології. Тобто він належав до людей, які є першорядними знавцями собак. Цей добродій був одним із так званих експертів-пророків, експертів-ясновидців, і це проявилось дивовижно яскраво, на подив усіх присутніх, у Белій під Бездезом.

Там виникла сварка між двома сусідами. Вони грали в карти, і в одного з них, на лихо, випав з рукава туз. Через це вони припинили будь-які взаємини, і сварка їхня зайшла аж так далеко, що один з них застрелив на своїй землі собаку другого — того незграбного гравця. Той подав позов, зажадав відшкодування — собака був нібито вартий треста крон, — і через три роки після пригоди пана Гавела викликали як експерта, щоб склав свій висновок. Він приїхав і наказав викопати кістки собаки. Довгенько довелось шукати, поки нарешті знайшли місце, де він нібито був закопаний. Експерт пильно оглянув рештки кісток і сказав:

— Пес був рослої породи, сенбернар, чистокровний, білий з рудими плямами, а назвисько мав, як я бачу...

— Дякую,— перебив суддя,— це вже є в протоколі.

Звичайно, є й експерти не такі натхненні. Один судовий експерт з палійства, як жартома висловлюються в суді, склав такий висновок:

«Я не можу з цілковитою певністю твердити, що ця стодола була підпалена після того, як солому нібито полили гасом, бо, як з'ясовано, порожньої пляшки з-під гасу не знайдено; по-друге, встановлено, що в стодолі не було ніякої соломи, а по-третє, як я чув, у неї вдарила блискавка».

Такі експерти нізащо в світі не хочуть мовчати і вважають за свій обов'язок набалакати перед достойним судом і публікою якомога більш.

На одному процесі перед судом присяжних судовий експерт-графолог доводив, що обвинувачений напевне підписав цього векселя, бо в нього літера «б» має кругле черевце.

— У вас теж кругле черевце, але ж ви не «бе»! — вигукнув на те обвинувачений і цим обтяжив себе в очах присяжних.

Часто виникають суперечки між експертами та обвинуваченими чи їхніми адвокатами.

Як здається, обов'язок адвоката — неодмінно піддавати сумніву авторитетність експертських висновків. Найбільше помилок експертизи виявлено в аналізах почерків. Тут у адвокатів легка робота. Наприклад, досить буває нагадати віденський процес 1897 року, де аж через два роки добровільно з'явився справжній винуватець, що власноручно написав листа, за якого іншу людину безневинно засудили до двадцяти років ув'язнення.

В тому процесі йшлося про вбивство. Жертву листом заманили на місце злочину, і висновки всіх експертів сходились на тому, що листа писав чоловік, якого потім безневинно засудили.

Один адвокат розглянув вартість висновків експертів-графологів ще й з такого боку:

«Нині в усіх школах, зокрема комерційних, навчають однакового письма. П'ятдесят процентів людей мають однаковий почерк. Далі, доведено, що двадцять процентів людей не мають постійного почерку й пишуть щоразу інакше».

Один судовий експерт-графолог заявив, що пред'явлений йому для експертизи лист писала молода дівчина, дуже схвильована. А насправді того листа написав її дідусь.

Нещодавно в одному суді сталась помилка. Запросили експерта-графолога для аналізу листа, надрукованого на машинці.

Що мав робити бідолаха? Пам'ятаючи про свою присягу, він засвідчив, що лист надруковано на машинці, системи якої він не може визначити, і що йому невідомо, чи вміє обвинувачений друкувати на машинці.

(Суд повірив обвинуваченому, ніби він цього не вміє, бо закінчив Чехословацьку комерційну академію).

Цікаві бувають висновки судових лікарів. Від їхніх діагнозів у дев'яноста процентах випадків залежить доля обвинуваченого.

Тож який дивний вигляд це має, коли судово-медичний експерт пише такий висновок: «В обвинуваченому впадав у вічі надзвичайний неспокій».

Та часом чуєш речі, від яких у слухачів аж волосся дибом стає.

Я знаю одного судового лікаря, дуже добродушного на вигляд чоловіка, який недавно сказав у суді, зачитуючи свій висновок: «Я з власного досвіду знаю, що від удару сокирою не кожен так зразу падає...»

УРОК КАТЕХІЗИСУ З ПЕРЕШКОДАМИ

До нашого третього класу гімназії прийшов новий законовчитель — отець Антонін Гержман. Його попередник, законовчитель Мюллер, не дуже піклувався про наші душі; очевидно, він дійшов до переконання, що це марне діло. Але патер Гержман захотів вирвати наші пропаші душі з лабетів диявола й почав суворіше питати в нас катехізис та богослужбу. А коли побачив, що ми всі, крім двох чи трьох, спотикаємось на загальновідомих релігійних істинах, то за згодою директора запровадив у середу й суботу додаткові уроки, на яких ушляхетнював душі третьокласників майстерною риторикою. А посеред щонайпрекрасніших фраз, які починались поетично і якими він силкувався розбудити в нас благородніші почуття, лаяв нас лобуряками й негідниками.

Входив до класу і зразу ж починав:

— Який величний і чарівний вигляд вечірнього неба, лобуряки! Осяйне сонце, вкладаючи на сон ясне своє лице, зморене цілоденною мандрівкою по небу, послало нам, Магуло, останнє світле «прощай» у пурпуровій заграві, яка, Фішере, спочатку багряніє, потім блідне і, нарешті, гасне на небосхилі— але ж і негідники з вас! Обрій тіснішає, Майер, сизі прозорі тумани огортають землю ніжним серпанком... нічого хорошого ти там за вікном не побачиш, Бошику. І ось на блакитному небі, що дедалі тьмяніє, з'являється перша тремтлива зірка. Зімо, іскристе око її дрижить... ну годі, чуєш? Устань, Зімо, і тричі прокажи отченаш. Потім засвічується друга зірка, третя, і незабаром уже блищить зорями весь небосхил. Яка чудова картина! Тихе вечірнє небо, Ванеку, з незліченними мерехтливими зірками, а внизу спокійна земля, що спочиває після денних трудів. Але безмірно прекрасніший образ являє нам небо духовне, Бернашек. На ньому жаріє сонце справедливості, на ньому блищать неземним блиском незліченні зорі — то все господні святі. Вони сяють біллю невинності, червінню мучеництва, мудрістю каяття, що треба знати й тобі, Ченек. Знайте, що людина підноситься над земними ділами на двох крилах: щирості й чистоті.

І враз у класі пролунав прикрий звук. Хай хоч яке визначення дає таким звукам медицина, але в священному приміщенні класу він прозвучав аж надто виклично. Цей звук удерся в урок віри, в прекрасну патерову проповідь, наче загін драгунів до тихого села. Ми всі зареготали, коли той звук завмер під партою. З неземних високостей невинності духовного життя, з царства неземних див і священних таємниць вирвав нас цей звук своєю відвертою нетактовністю.

Патер Гержман якусь хвилю стояв сторопіло, а потім, сплеснувши руками, вигукнув:

— Хто це так огидно повівся?

Мовчанка. Патер Гержман вийняв класний журнал і записав: «На уроці віровчення клас поводився погано»,— а потім розкричався на нас:

— Негідники, якби хто з вас у душі був добрий і чистий, то все без труднощів примічав би й розумів. Чисте серце пройде крізь рай і пекло, а от серце цього паскудника пройшло крізь штани! Який хто всередині, такий і зовні. Коли буває на цьому світі яка радість, то тільки в людини з чистим серцем.

Але в цю мить серед нас знову озвалося серце якогось негідника і ще раз пролунав той самий прикрий звук, тільки цього разу ще протяглиший, запитливий і радісний, ніби чиста душа покинула свій тілесний притулок. — Свинота! — розкричався патер Гержман, знов виймаючи класний журнал. — Ще раз записую всім зауваження!

Як цікаво було дивитись на те, що він робив далі! Він склав молитовно руки, став на кафедрі навколішки і, звівши очі до стелі, пристрасно заволав:

— Гляньте, негідники, оком духу свого в ті безодні, де горить огонь вічний і цілі сторіччя мучить душі відринутих! (А хто ті відринуті? Це ви, третьокласники!) О мізерні, заблудлі грішники, що ви відповісте богу, який знає всі ваші неправди, коли вже тепер жахаєтесь лица розгніваної людини, тобто мого лица! Чом ви не пам'ятаєте про судний день, коли ніхто не знайде ні в кого виправдання чи захисту, бо кожний матиме досить клопоту з власним тягарем гріхів...

Недарма кажуть, що бог трійцю любить.

Але цього разу у великому натхненні це зробив сам патер Гержман. Мужньо, мов слова патріарха, пролунав той звук із кафедри. Патер Гержман, весь червоний на виду, вийняв класний журнал, сказав: «На цей раз уже подарую вам», — і витер гумкою обидва записи.

Відтоді ми його полюбили, і весь третій клас почав відзначатись у пізнанні істини християнської віри.

ЛЮДСЬКА ПИХА

Як репортер я мав можливість пересвідчитись у тому, які люди пихаті.

Одного разу я написав, що якийсь Вацлав Странський із Сміхова в пивній, на вулиці Кінського, так напився, що його викинули геть із пивнички, насунувши йому на голову капелюх. На другий день пан Вацлав Странський прийшов у редакцію і, дуже хвилюючись, попросив мене зробити поправку в замітці в тому розумінні, що йому насунули на голову не якийсь там звичайний капелюх, а циліндр.

Другий випадок трапився через кілька днів, і його причиною була моя замітка в газеті, де я описував виникнення пожежі в ковбасній крамниці пана Слабого.

Я написав, що небезпека пожежі була справді велика, тому що загорілося борошно в сардельках. Я написав це з добрим наміром — потішити читачів, бо вважав святим обов'язком репортера писати так, щоб стиль не був сухий.

На другий день у редакцію прийшло троє: ковбасник пап Слабий, його батько і його дід.

Найагресивніше поведився найстарший з них, який підбурював свого сина та внука, щоб вони розправилися зі мною без жалю. Внук увесь час примовляв сентиментально: «Ось покуштуйте наші сардельки»,— а його батько горлав, що я завдав його торгівлі шкоди. Коли становище було критичним, прийшов головний редактор, і я з тактичних міркувань вирішив зникнути, сказавши їм, що вони можуть домовитися про свою справу з відповідальним редактором.

Слово «відповідальний» так сподобалося моїм відвідувачам, що вони почали смикати мого головного редактора, як діти щеня, а коли він нарешті втік од них, вони стали ловити його по всіх приміщеннях редакції і гналися за ним аж до друкарні. Коли ж він замкнувся в маленькій кімнаті, вони почали гупати в двері, намагаючись вдертися в приміщення, як це робили за часів холери. При цьому дід знову поведився найлютіше — він гатив ногами в двері й горлав: «Ми тобі покажемо борошно в сардельках!» На що головний редактор відповідав тоненьким голоском: «Панове, я ні в чому не винний. Так інформувало поліцейське управління, і замітка без мого відома потрапила в газету!»

Звичайно, кожний читач знає, як часто, через відсутність належного піклування про редакторів, судді з народу розправляються з відповідальними редакторами, а ці троє поводитися гірше, ніж присяжні засідателі в Мексичі.

Тільки після того, як збіглися всі працівники редакції, родину ковбасників силоміць було випроваджено, і вся трійця подалася з'ясовувати справу в поліцію.

Коли я після цього прийшов до поліцейського управління за відомостями про поламані ноги, самогубефва, жорстокість кучерів, про зіткнення трамваїв і про крадіжки, то поліцейський комісар попросив мене, щоб я більш не посилав до нього ковбасників, у яких горить борошно в сардельках.

Ця справа знайшла свій відгук у газеті ворожої політичної партії, до якої звернулася по допомогу родина ковбасників. Противники виступили проти нашої газети з великою статтею про відсутність з боку нашої партії інтересу до ремісників. Стаття була дуже тенденційна й звинувачувала нас у тому, що ми запродалися крупному капіталу й плюємо на інтереси ремісників.

Стаття закінчувалася погрозою, що прийде час, коли нашу партію буде стерто з лиця землі.

Після цього я вирішив більше не писати заміток таким захоплюючим стилем, а висловлюватися зрозуміло і просто.

Я написав: «Вчора о п'ятій годині дня столяр Ян Кисела посварився у своїй майстерні на Жижкові, № 612, із своєю дружиною Марією, уродженою Рохт, і вдарив її по голові залізним прутом, унаслідок чого її було відправлено в лікарню каретою швидкої допомоги. Ця пригода зібрала великий натовп».

Коли на другий день я прийшов у редакцію, то ще на сходах швейцар із занепокоєним виглядом повідомив мене, що в редакції на мене чекають двоє людей. Вони сиділи на стільцях, і один з них тримав у руці величезну товсту дерев'яну планку.

Без усякого вступу він запитав з хвилюванням:

— Пане редакторе, невже це називається залізним прутом?

Я не міг йому заперечити й заявив, що справді, він не помиляється, це не залізний прут.

— Ось бачите,— промовив він задоволено,— я вдарив її лише цією планкою.

І він схвильовано почав говорити, що ніколи не зміг би допустити такої жорстокості і вдарити свою дружину залізним прутом. Та де б він взагалі міг узяти залізний прут? Поки він шукав би прут, то й злість минула б.

В ім'я справедливості я мусив унести зміну до своєї замітки. Я написав:

«Неправда, що столяр Ян Кисела із Жижкова вдарив свою дружину залізним прутом. Пан Ян Кисела вчора прийшов до нас у редакцію з величезною планкою довжиною в два метри сорок сантиметрів і заявив нам, що саме цією планкою, а не залізним прутом, він розчерепив голову своїй дружині».

Я не сподівався, що цей чоловік, якого я хотів виправдати в очах громадськості, знову прийде в редакцію

з цією планкою і торохне мене по голові, пояснюючи, що він це зробив лише за те, що я даремно розмазав усю цю історію в газеті. Люди таки дуже пихаті.

Одного разу до нас у редакцію завітав карлик Альфонс у супроводі свого імпресарію Массаріні, який показував карлика в Празі за 40 гелерів.

Я написав про карлика захоплюючу статтю, в якій змалював його як найогиднішу потвору в світі, на яку дивитися — сама насолода. Його імпресарію попросив когось перекласти цю статтю і, не розібравшись як слід, вирішив, що це його називають огидною потворою.

Він тричі вистрелив у мене з револьвера, сподіваючись таким чином відстояти себе як красеня.

Одна куля застрягла в мене у плечі, і відтоді я більше не можу писати статей. Думаю, що читачі це вітають з радістю.

СПАДЩИНА ПО ШАФРАНЕКУ

Спадщина Франтішека Шафранека після всіх проведених формальностей становила сім гелерів. Ось і все, що залишилося, після смерті цієї доброї людини. Але найгірше було те, що у Шафранека не знайшлося спадкоємців, і держава вимушена була взяти ці гроші на зберігання й покласти їх у депозит. Після цих заходів власті почали розшукувати спадкоємців. Розшукували ретельно.

Нотаріат розгорнув шалену діяльність. Передусім було призначено управителя спадщиною Франтішека Шафранека, який на підставі своїх повноважень опублікував у різних журналах непогано складене оголошення, яке було надруковане за таку ж ціну, як звичайне оголошення. Він потурбувався й про те, щоб оголошення потрапило до місцевої хроніки газет, з тим щоб спадкоємці — коли вони є — могли заявити свої претензії на спадщину.

Ось зміст оголошення:

«17 червня помер у громадській лікарні шістдесятисемилітній підмайстер пічника Франтішек Шафранек, за нашими відомостями — нежонатий. Усі, хто претендує на спадщину померлого, запрошуються в нотаріат окружного суду».

Як бачите, управитель спадщиною пан Камейка енергійно взявся до справи і намагався розшукати родичів

небіжчика Франтішека Шафранека з тією докладністю, на яку тільки здатні австрійські установи.

Пан Камейка був чиновником у суді й де в чому вже зарекомендував себе, але до цього часу ніколи ще не мав честі бути управителем спадщини, як оце тепер.

— Зроблю все можливе, — вирішив він, — і хай мене чорти візьмуть, якщо я в цій справі не покажу себе.

Поки пан Камейка працював не покладаючи рук, семигелерова спадщина Франтішека Шафранека лежала собі поряд з іншими сумами в сейфі державного банку, біля якого ходив солдат з рушницею.

Пан Камейка не спав. Він міг уже похвалитися, що опублікував біля п'ятдесяти оголошень у празьких і провінційних журналах, які обійшлися казні в шістсот крон. Писар Шмід по горло був завалений роботою по відсилці листів усім можливим Шафранскам, які неждано-негадано діставали виклик до суду. А тільки в самій Празі виявилось п'ятдесят вісім Шафранеків.

З таким матеріалом уже можна працювати. А яка це насолода спостерігати трепет цих бідолах, коли їх викликають до суду і допитують з усією суворістю й докладністю!

А чого тільки Камейка не натерпівся від цих Шафранеків! Деяких з них треба було силою тягти, чи, говорячи офіційною мовою, приводити під конвоем. Саме так було з Алоїзом, Бененом, Артуром, Вілемом, Карлом і Антоніном Шафранеками, а також з Філоменою Шафранек (ця стара жінка страшенно ревля, коли по неї о шостій годині ранку прийшли жандарми). Двом Шафранекам — Міхалу й Богуславу — це коштувало посади, бо поліцейські прийшли по них прямо на службу, а наймача це дуже вразило.

Але все це дурниці — треба ж було додержуватися юридичної процедури.

Після цього пан Камейка в адресній книзі виявив двадцятьох Шафранеків у Пльзні. В Клатових їх було десяти.

Одне слово, судовим установам усієї Чехії було що робити з тими Шафранеками. В Младій Болеславі допитали чотирьох, у Коліні — вісьмох, у Горжицях — одного.

— У Високому Миті немає жодного Шафранека, — констатував пан Камейка. А одного дня, прийшовши додому, він переможно сказав дружині: — У Пешті їх аж восьмеро!

Цих Шафранеків допитували в місцевих судах, а пан Камейка потирав руки:

— Щоб мене чорти вхопили, коли я в цій справі не покажу себе!

За літо в окружному суді було заведено шістсот двадцять дев'ять нових папок, і для літери «Ш» довелося поставити нову шафу і найняти ще одного писаря. Восени пан Камейка перекинувся на Моравію...

— Не можна втрачати ані хвилини,— казав він своїм підлеглим.— Зараз ми візьмемося за Брно, потім — за Оломоуц, а далі все піде наче по маслу. Один за одним переберемо окружні суди, а потім опрацюємо Сілезію. О панове, з судовим апаратом можна зробити що завгодно!

І незабаром під літерою «Ш» в регістратурі додалося ще п'ятсот шістдесят шість справ. Писарям снилися лише Шафранеки.

Одного дня пан Камейка промовив з виглядом переможця:

— Тепер візьмемося за Відень. Звернемося по допомогу до поліції. Треба берегти кожну хвилину. Телеграфуйте у Відень, чг немає там Шафрансків?

Шафранеки знайшлися. Віденська поліція привела до празького окружного суду одного Шафранека, одного Шаффранека і одного Шафрана.

З волі небес усі вони були шановними комерсантами і не знали, про що й думати, коли їх схопили вночі й на другий день відвезли в Прагу. Про це вам, мабуть, відомо, бо в парламенті було зроблено запит про цей випадок.

Пан Камейка сяяв:

— Усе йде як по маслу,— говорив він,— ось побачите, я таки розшукаю спадкоємців Франтішека Шафранека. Тепер звернемося по допомогу ще в консульства.

В Німеччині знайшлося 314 Шафранеків, у Франції — двоє, в Англії — дев'ять, у Росії — тринадцять, у Туреччині виявили одного Шафранек-бея, в Іспанії — жодного, зате в Америці — аж вісімнадцять. Із Австралії відповідь не надійшла, з Пекіна прийшла відповідь, що таких імен там немає.

— Панове,— радісно звернувся пан Камейка до своїх підлеглих,— справа починає вяснятися. Побачите, не мине й двох років, як ми відшукаємо спадкоємців. Але

ми не повинні послаблювати нашу увагу до цієї справи. Треба знову писати до судів, розслідувати, шукати, не вдоволюючись ні на хвилину. Витрати становлять лише одинадцять тисяч крон — це справжня дурниця в порівнянні з важливістю такої юридичної процедури.

Ті розшуки тривали. Але одного разу пан Камейка прийшов у канцелярію в дуже врочистому настрої і сказав писареві Шміду:

— Зареєструйте, прошу вас, мою претензію на спадщину Франтішека Шафранека. Не смійтеся, прошу вас, ні, я не збожеволів, панове. Будьте ласкаві, зробіть мені допит за всіма правилами. Моє ім'я? Відповідаю: Ян Камейка. Чи був я в родинних стосунках із покійним Франтішеком Шафранеком? Відповідаю, панове: був. Я бачу, ви здивовані. Так, панове, нарешті ми досягли жаданої мети. Дівоче прізвище моєї матері — Шафранек. Учора я це з'ясував, переглянувши наші родинні документи. В неї був брат Франтішек Шафранек, який жив в Унетіцах. Цей брат був набагато молодший від неї і працював пічником. Він і є покійний Франтішек Шафранек, який залишив спадщину. Я претендую на цю спадщину і прошу завести протокол.

Минуло ще п'ять років, поки були виконані деякі дрібні формальності, і через тих п'ять років пан Камейка заволодів спадщиною. З державного депозиту йому було виплачено цих сім гелерів, які він дав позолотити і аж до смерті носив у вигляді брелока до годинника.

ПСИХІАТРИЧНА ЗАГАДКА

I

Було близько другої години ночі, коли пан Гуріх вертався зі зборів антиалкогольного товариства, які відбувались в одному ресторані на Малій Страні. Ті збори так затяглися, бо на них розглядали прохання голови про відставку. Голова той уплутався в гидке діло: його спіймали на тому, що він у ресторані випив куваль пльзенського. Як порядний чоловік, він зрікся посади.

Отож пан Гуріх ішов додому Карловим мостом. Ішов, сповнений щасливої свідомості, що він працює на благо всього людства. В шлунку він і досі відчував холод зельтерської води, але трохи вище билось гаряче, палке філантропське серце, яке було б дуже скоро ожиріло,

якби лікар не заборонив панові Гуріху пити пиво. Отож він уже півроку був непитушим, рішуче виступав на бій проти алкоголю, став секретарем антіалкогольного товариства, передплатив «Вселюдські інтереси», вивчав есперанто й харчувався городинюю.

Думки його перебив якийсь вигук унизу, на річці. То, очевидно, був один із тих нічних вигуків, що їх так люблять молоді поети, бо такий вигук приносить їм шістнадцять гелерів — стільки-бо платять гонорару за рядок із вигуком, таємничим, незнаним вигуком, що розлягається над річкою в нічній тиші.

Пан Гуріх перехилився через поруччя мосту й гукнув до гладіні Влтави, сповнений якогось лихого передчуття:

— Вибачте, вам чогось треба?

Нічого мудрішого не спало йому на думку в ту хвилину, коли його велелюбне серце нахилилось через поруччя.

А саме в той час, коли пан Гуріх тривожно дивився вниз, на воду, мостом у напрямі Малої Страни йшов перукар Білек.

Цей добродій хоча й не був непитушим, особливо того дня, однак мав не менш благородне серце, пройняте любов'ю до ближнього, ніж пан Гуріх,— серце золоте й самовіддане.

Бистрим оком він побачив, що пан Гуріх якось підозріло перехилиється через поруччя. Пан Білек був людиною дії. Тихенько, мов кіт, і прудко, мов рись, підкрався він ззаду до пана Гуріха, вхопив його за руки й шарпнув, щоб повалити додолу. Але пан Гуріх теж не лінувався: вхопив незнайомого за шию,— і обидва чоловіки, гукаючи: «Поліція!» — почали боротись. А перукар ще й кричав: «Заспокойтесь! Не впадайте у відчай!»

Поліцаї вже бігли підтюпцем до них, а пан Білек, з усієї сили стискаючи пана Гуріха в обіймах, захекано волав їм назустріч:

— Панове, цей пан хотів стрибнути з мосту в воду, а я його врятував!

Тоді пана Гуріха вхопили ще дві пари досвідчених рук, узяли його під пахви, і один з поліцаїв батьківським тоном почав відраджувати його від самогубства.

Пан Гуріх, здивований таким поворотом справи, кричав, ніби в істеричі:

— Це непорозуміння, панове!

Тоді якось чудно, силувано засміявся й знову сказав:
— Ви помиляєтесь, панове, я не збирався стрибати у
Влтаву, слово честі!

Благородний перукар ішов ззаду й перебивав його:

— Я вже кілька разів урятував життя людям, що хотіли стрибнути з мосту в воду, але ніхто ще не відбивався так одчайдушно, як ви. Видно, ви дуже схвилювані. Адже ви на мені піджак порвали.

Потім до пана Гуріха загомонів другий поліцай:

— Господи, що б то було, якби люди за всяку дрібничку життя собі відбирали! Не журіться, все буде знов гаразд. Що б там вам не допекло, все направиться! Завтра, як проспитеся, самі побачите: хай там що, а жити на світі хороше!

— Еге, жити хороше,— підхопив поліцай з правого боку.— Це якби кожен, тільки-но йому що в голову вскочить, та зразу біг стрибати з мосту в воду, то половина людей перетопилася б!

А пан Білек смикав пана Гуріха за полу й уперто нагадував:

— Щоб ви знали, хто вам урятував життя, то згадайте, коли хміль вивітриться: мене звать Білек, я держу перукарню на Сміхові.

Пан Гуріх знову почав істерично кричати:

— Панове, пустіть мене, будь ласка, адже я нічого такого й на думці не мав, я тільки нахилився через поруччя, бо мені почулося, наче на річці хтось крикнув!

— Е, вибачте! — заперечив перукар.— Це ви б то не хотіли стрибнути з мосту? Я, добродію, маю досвід у цих ділах. Як тільки гляну на кого, так зразу й бачу, хоче він стрибнути чи ні. Е, паночку, якби ви не хотіли стрибнути, то хіба б відбивалися так, мов шалений? Уранці як згадаєте, то подякуєте богу, що ангел-охоронець поставив мене на вашій дорозі.

Панові Гуріху урвався терпець: він обернувся й кинув благородному й самовідданому перукареві в обличчя кілька бруталних образ. Пан Білек почав засмученим голосом скаржитися поліцаям:

— Отаку маеш дяку за свою доброту! Як цей пан до ранку проспитеся, то йому самому стане соромно, що він так повівся зі своїм рятівником.

Пан Гуріх спробував був кинутись на перукаря з кулаками, але облишив цей намір, коли поліцаї сказали йому, що викличуть арештантський фургон.

Вже як підходили до поліції, він востаннє спробував з'ясувати ситуацію й сказав:

— То ви мені не вірите? Присягаюся, це непорозуміння.

— Та заспокойтеся,— вгамовували його поліцаї.— Ось проспитеся, то все вам вилетить з голови і ви дивитиметесь на життя зовсім інакше.

— Господи боже,— застогнав пан Гуріх.

II

Є ціла низка душевних хвороб, для яких характерні спроби самогубства, як-от: прогресивний параліч, паранойя, різні види маній, істерії та психозів.

Поліційні лікарі, викликані до врятованих самогубців, користуються з найважливішого діагностичного засобу — системи запитань. Відповіді, які дають їм урятовані самогубці, є для лікарів провідною ниткою в розпізнанні типу душевної хвороби, бо такі хвороби завжди супроводяться певними зрушеннями в уявленнях і свідомості.

До пана Гуріха теж викликали поліційного лікаря, щоб дослідити його психічний стан.

Та, перше ніж приїхав лікар, черговий вахмістр вислухав героя перукаря і склав протокол.

Вахмістр також не міг стриматись від спроби розігнати похмурий настрій пана Гуріха нагадуванням про всі насолоди, які дає нам життя:

— Все ще буде добре, пане, все владнається, хай би навіть було й нещасливе кохання. Все це можна пережити. Недарма ж кажуть: хіба тільки світа, що в вікні! Проспитеся, хміль вивітриться, то завтра ви ще самі підете до пана Білека та гарненько йому подякуєте, що врятував вам життя. А коли у вас там якісь сварки в родині, то найміть собі окреме помешкання і не беріть усього так близько до серця. А коли, може, вам із грішми скрутно,— я ж не знаю ваших справ,— то будьте певні, чесна людина завжди якимсь прохарчується. Праця тільки облагороджує людину!

І що ж на це відповідь пан Гуріх? Затуливши обличчя руками, він вигукнув:

— Господи боже, та я ж зовсім не збирався цього робити!

Тоді до нього знову забубонів пан Білек:

— Я перукар Білек із Сміхова, мені ви можете признатися, що вас довело до цього.

Пан Гуріх розплакався.

III

Прийшов поліційний лікар і сказав:

— Приведіть затриманого!

Пана Гуріха привели. Обличчя його було перелякане, губи білі, чуприна розкуйовджена.

— Чого ви хотіли стрибнути з мосту?

— Присягаюсь, я не хотів!

— Не відмагайтесь, це засвідчує пан Білек, і панове поліцаї. Коли вони рятували вас, ви одчайдушно відбивалися.

— Це якийсь страхіття! — заголосив пан Гуріх.

— Скажіть мені, чому заходить сонце?

— Ради господа бога, пане докторе!

— Ви знаєте які-небудь самостійні держави в Азії?

— Я вас прошу, пане докторе!

— Скільки віровизнань в Європі?

— Ради всього святого, пане докторе!

— Скільки вийде, як дванадцять помножити на шість?

Але тут пан Гуріх уже не стримався і, замість відповіді «сімдесят два», вліпив поліційному лікареві добрячого ляпаса.

Вранці його відвезли до божевільні, і там його лікують уже півтора року, бо лікарі й досі не змогли відзначити в нього хоч якогось усвідомлення того, що він душевно хворий. А таке усвідомлення, як твердить психіатрія, є ознакою поліпшення психічного стану.

СЛУЖБОВА ЗАПОПАДЛИВІСТЬ ШТЕПАНА БРИХА, ЗБИРАЧА ПОДАТКІВ НА ПРАЗЬКІМ МОСТУ

Кожний, хто проходив одним із празьких мостів, ступаючи на нього, напевно усвідомлював важливість цього моменту. Суворі офіційні обличчя чиновників у будці й перед будкою, поважна, сповнена достоїнності постать жандарма на проїжджій частині дороги й прибита табличка, що байдуже перераховувала всі мита, які збирають як з людей, так і з тварин, що наважилися

ступити на міст, — усе це викликає у вас почуття священного трепету. А якщо ви уважніше придивитесь до тих постатей, що стоять перед митною будкою, яких не може підкупити навіть чарівний усміх жінки, то ви загадаєте поцілувати руку, простягнену по крейцер. Ви шануєте цю любов до магістрату, службову запопадливість і непідкупність, а коли пригадаєте, що цих людей у пласких кашкетах охороняє закон, який суворо карає за будь-яку образу чиновної особи, то не втримаєтеся, знімете капелюх і покладете у руки цих неблаганних празьких Брутів крейцер.

Між ними вирізнявся Штепан Брих, збирач податків на мосту імператора Франца-Йосифа.

Мов яструб, дивився він своїми очима на тих городян, що намагалися пройти через міст.

Він не визнавав жартів і зволікань. Як тільки хто-небудь із цивільних (офіцери не платили мита), із цих ніччемних цивільних висував свого носа за простягнуту руку Штепана Бриха, йому не було ні порятунку, ні виправдання. Він платив крейцер, бо в протилежному разі його можна було вважати загиблим.

Штепан Брих тільки робив знак рукою, і жандарму все було ясно.

Жандарм підходив, поклавши руку на кобуру револьвера. Штепан Брих, указуючи на людину, яка не хотіла перед цим заплатити крейцер, кидав усього лише два слова: «Візьміть його!»

І жандарм хапав цю людину за плече й казав теж коротко: «Підеш по-хорошому чи зі скандалом?»

Звичайно, кожний вибирав перший спосіб і прямував у поліцейське відділення.

У поліцейському відділенні його примушували роздягтися, довго обшукували, змірювали, фотографували, допитували, вели в камеру і після цього день, щонайбільше — тиждень, з'ясовували, чи справді ув'язнений живе там, звідки назвався. Після цього його випускали, а якщо він не був задоволений цими законними процедурами, то його відправляли в земський кримінальний суд на Карловій площі, звідки станові відводили його додому (це, звичайно, порівняно невелике покарання за злочин, який цей нещасний хотів заподіяти фінансовому відділу празького магістрату). І на все це спокійно дивився Марат празьких мостів, збирач податків Штепан Брих.

Одного разу до будки збирача підійшов радник магістрату, член фінансового відділу пан Пойсл і сказав пану Штепану Брихові:

— Друже, пропусти мене через міст безплатно. Я поспішаю на Сміхов, а гаманець забув удома.

Хіба ж не знав Штепан Брих свого начальника? Він його знав, дуже любив і поважав, але тут любов до начальства вступила в запеклий бій із службовим обов'язком.

Як тільки радник магістрату переступив межу, означену витягнутою рукою, Штепан Брих ухопив пана Пойсла за полу. Обов'язок переміг.

— Верніться або ж заплатіть крейцер,— сухо промовив він офіційним тоном.

— І не подумаю.

Штепан Брих кивнув жандармові, який чатував біля будки жертву, наче павук муху, і промовив свої звичайні два слова: «Візьміть його».

І коли жандарм після своєї звичайної формули: «Підеш по-хорошому чи зі скандалом?» — повів пана радника магістрату в поліцейське відділення, в очах у Брута заблищала сльоза — Штепан Брих уперше в житті заплакав.

Через два тижні після цього в приміщенні фінансового відділу магістрату відбулося невеличке торжество. Магістрат за вірну службу нагородив збирача податків Штепана Бриха бронзовою медаллю. Це було зроблено за бажанням самого радника магістрату Пойсла, якого все ж таки не відправляли додому по етапу за вчинений злочин.

Після цієї нагороди Штепан Брих став іще пильнішим.

Уночі 2 квітня того ж року він спокійно стояв на празькій стороні, біля Національного театру, як раптом повз будку стрімголов пробіг якийсь чоловік. Жандарма на мосту не було, він, мабуть, повів якогось порушника в поліцію.

І Штепан Брих кинувся навздогін за негідником:

— Стей! Плати крейцер! Тут прохід платний!

Незнайомий, немов нічого не чуючи, мчав далі. Штепан Брих біг за ним, горлаючи в п'їтму:

— Патруль, держи його! Хай дасть крейцер!

Вони добігли до Малої Страни, пробігли Уїзд, площу Радецького, Вальдштейнську вулицю, обминули Хотківські сади — спереду летів переляканий незнайомий, а за

ним підтюпцем біг пан Штепан Брих, що й далі горлав:

— Гей, ви, заплатіть крейцер, а то я вас підстрелю!

Так вони бігли під гору за Дейвіцькі ворота, шляхом до Підбаби. А коли зійшов місяць, утікач обернувся до свого переслідувача й побачив, що в чоловіка у форменому кашкеті на губах виступила піна і він якось дивно водить очима. Смертельно злякавшись, переслідуваний підбіг до річки і, щоб зберегти життя, стрибнув у воду.

Ще один сплеск — і Штепан Брих поплив за втікачем.

Посеред ріки з вигуком «Дайте крейцер!» він наздогнав утікача й міцно вхопив його руками.

Велика хвиля накрила їх обох.

Через три дні біля Клецан із Влтави витягли двох утоплеників, які стискали один одного в судорожних обіймах.

У кулаку в одного з них знайшли крейцер. То було тіло Штепана Бриха, якому пощастило-таки в смертельній сутичці витягнути крейцер з кишені своєї жертви.

Відтоді моторошно вночі на Влтаві між Підбабою і Підгір'ям.

Опівночі завжди чути голос: «Дайте крейцер!» Це блукає по дну Влтави дух Штепана Бриха.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ПЕРЕМОЖЕ

Що на світі часом діються дивні речі і що кінець кінцем правда і справедливість переможуть, у цьому пан Вачкарж був переконаний уже давно, і остання його пригода, хоч і дуже прикра, теж цілком підтвердила слушність такої думки. Пан Вачкарж нині просто не встигає розголошувати на весь світ це глибоко обгрунтоване твердження, що справедливість переможе, дарма що вона — чи то її охоронець, правосуддя, в особі вельми корисної інституції, поліції, всього складного поліційного апарату і того, що йде далі, вище й вище: судів, в'язниць, шибениць і т. ін., — сама собі ставить якнайбільші перешкоди, завдає якнайбільших труднощів.

У найгіршому разі справедливість, чи то правосуддя, переможе бодай у такий спосіб, що справа скінчиться сухим газетним повідомленням: «Правосуддя здійснено».

Пан Вачкарж любить міркувати про ці речі вголос і щоразу врешті промовляє з ясным лицем ці знаменні сло-

ва: «Справедливість переможе»,— доповнивши їх таким оповіданням:

Кілька років тому він держав мануфактурну крамницю на глухій вуличці, куди рідко навідувались поліцейні патрулі. Саме в ту пору надзвичайно почастишали зухвалі нічні грабунки по крамницях: дня не минало, щоб десь не пограбували якогось крамаря. Коли таких справ набралось уже стільки, що для ведення їх у поліції довелося збільшити штат писарів, поліцейне начальство напрочуд мудро вирішило, що патрулі вночі повинні пильно стежити за злодіями. І це просте й доцільне розпорядження увінчалось цілковитим успіхом. І то ось як: одного дня пан Вачкарж робив переоблік у своїй крамниці й затримався там до півночі, а тоді вийшов з крамниці з сувоєм каніфасу, що його хотів уранці віднести замовцеві — якомусь візникові.

І, звичайно, як тільки він вийшов із своєї крамниці і заходився старанно її замикати, його зразу схопили два поліцаї: вони спокійно чекали перед крамницею, поки вийде той, хто світить там світло в таку пізню пору. Коли пан Вачкарж сказав їм, що він власник цієї крамниці, вони тільки зареготали з такої недоладної вимовки й потягли його до найближчого поліцейного відділу. Там черговий вахмістр теж посміявся з його недотепності й заявив, що злодій з нього не вельми досвідчений. Потім прийшов офіцер, який знов же ущипливо кинув:

— Кажете, переоблік робили? Ну, це завжди так роблять, коли хочуть щось украсти.

— Але я справді робив переоблік! — захищався переляканий пан Вачкарж.

— От за це й попосидите,— діловим тоном поінформували його поліцаї. А оскільки був наказ усіх спійманих злодіїв приставляти до поліцейного управління для вимірювання, фотографування та дактилоскопії, праву руку пана Вачкаржа скували ланцюжком із лівою рукою іншого злочинця (так його тепер титулували), і обох погнали до управління.

— Гляди там не розколися! — порадив йому супутник.

— Ні, ні,— необережно запевнив його пан Вачкарж. (Згодом це стало для нього обтяжливою обставиною).

Коли його фотографували, він розплакався; знімок довелось робити аж тричі. Вимірювання голови виявило яскраво виражені злочинні нахили, як негайно було констатовано за таблицями теорії Ломброзо. За іншою

таблицею, нахил лоба й форма носа свідчили про цілковиту дегенеративність, ідіотизм і збоченість. Відбитки пальців збігалися з відбитками грабіжника й убивці Кеніга з Мангейма (його прізвище було обведено чорною рамкою, бо Кеніга стратили п'ять років тому), а також із дактилоскопічними відбитками відомого міжнародного афериста Рубінштейна, кишенькового злодія Футерки, грабіжника Залінського, аферистки Семерадової та отруйниці дітей Зінкової.

Коли панові Вачкаржу прочитали все це, він знов забився в нападі конвульсійного плачу, бо чув колись, ніби однакових відбитків не існує, і почав кричати, що він не Семерадова і не Зінкова.

— А це ще хтозна! — суворо відповіли йому, і тоді з паном Вачкаржем стався напад, схожий на танець святого Вітта. Вранці його відвезли до тюремної лікарні, бо в нього, в цього старого симулянта, почалось запалення мозкових оболонок. У лікарні він два місяці коливався між життям і смертю, а тим часом його економка сповістила поліцію про загадкове зникнення пана Вачкаржа. В поліції їй показали одну з фотографій, зроблених, коли він, заплаканий, витріщався на поліційного фотографа.

— Це не він, — заявила економка й підписала протокол, до якого занесли це свідчення. А того негідника в лікарні вона й бачити не схотіла.

А тим часом у лікарні пан Вачкарж оклигав уже настільки, що слідчий, прийшовши до нього, зміг його запитати:

— Де ви сховали труп пана Вачкаржа, коли його вбили?

Пан Вачкарж тупо відповів:

— Я нічого не пам'ятаю, пане.

— Як ваше прізвище? — спитав далі слідчий.

— Я вже не знаю. Кажуть, що я не Вачкарж.

— Певне, що ні, — відказав слідчий. — Ну, а скільки грошей ви знайшли в касі?

— Щось із тридцять гульденів, — відповів крамар.

Слідчий пішов. Це свідчення цілком узгоджувалося з сумою, яку знайшли при обвинуваченому в день його арешту. Вся людність з великим інтересом чекала щоденних повідомлень про розслідування таємничого вбивства людини, яка до того фатального дня нічого для неї не важила; а тепер ім'я пана Вачкаржа стало відомо.

ме всюди, куди лишень доходили газети. Дивне було те, що обвинувачений часом, у хвилини яснішої свідомості, розповідав слідчому дуже точні подробиці з життя зниклого крамаря, тож не було сумніву, що він, напевне, дуже близько знався з убитим.

Нарешті він одужав настільки, що його змогли звести на очі з економкою, і та заявила, що десь уже бачила цього чоловіка: здається, він стояв якось перед крамницею загиблого. Прийшло ще кілька свідків, які теж одно-стайно посвідчили, що цей худий суб'єкт нагадує чоловіка, який колись стояв перед крамницею загиблого пана Вачкаржа.

В хвилини прояснення свідомості обвинуваченого слідчий спостеріг, що той вертається до давньої симуляції — можливо, унікальної в історії криміналістики: твердить, що той вбитий і зниклий крамар — це він сам. Щоб викрити його, слідчий звелів йому написати: «Я Йозеф Вачкарж з Нової вулиці». Почерк його порівняли з письмом у ділових паперах загиблого, і судові експерти заявили, що цей почерк абсолютно відмінний від почерку крамаря Вачкаржа: ні в лініях, ні в розміщенні літер нема ані найменшої подібності,— і що це почерк алкоголіка.

Обвинувачений дедалі більше тупів душевно, і слідчий з радістю відзначав, що він уже починає признаватися у своєму злочині; аж нарешті одного дня слідчий з превеликим задоволенням записав у протокол, що на запитання: «Кому належало вбрання, яке ви мали на собі в день арешту?» — допитуваний відповів: «Панові Йозефу Вачкаржу».

Що він у даному разі казав правду, підтвердила економка й інші свідки, котрі бачили, що пан Вачкарж ходив у цьому одязі до крамниці і з крамниці.

Одного дня обвинувачений посвідчив, що пан Вачкарж мав брата, який служив у лісництві десь за Нітрою, в Угорщині.

— Майте на увазі,— значущо застеріг його слідчий,— ми його викличемо телеграмою і зведемо на очі з вами.

— Робіть зі мною, що хочете,— в тупій покорі сказав обвинувачений.— Ми з ним уже двадцять років не бачились.

За три дні брат зниклого вже став лице в лице з обвинуваченим. Хвилину із п'ять витріщався на нього в німому подиві, а тоді, обнявши його, вигукнув:

— Йозефе! Де це я з тобою стрівся!

А обвинувачений, сумно всміхаючись, знизав плечима й безнадійно промовив:

— Ні, я не ваш брат, я вже не Вачкарж!

Але брат під присягою посвідчив, що це таки Йозеф Вачкарж; судові лікарі з'ясували, що пан Вачкарж не зовсім здоровий душевно, а старанне розслідування встановило, що це справді той Йозеф Вачкарж, який колись вийшов із своєї крамниці і вже три місяці перебуває під слідчим арештом при карному суді. Його економка та інші свідки теж збагнули, що тут сталося невелике непорозуміння в інтересах правосуддя, і одне за одним посвідчили під присягою, що це таки він, загадково зниклий крамар. Тому звинувачення в убивстві себе самого відпало, лишилось тільки обвинувачення в крадіжці того сувою каніфасу, що був тоді при ньому. Але й це розслідування за браком доказів припинили. Та потрібно було ще два роки, поки психіатри в лікарні вигнали з голови пана Вачкаржа думку, що він не Вачкарж і що він десь сховав свій власний пограбований труп.

А коли через два роки його виписали з лікарні як уже здорового, аж тоді пан Вачкарж зрозумів, що справедливість переможе завжди, попри всі перешкоди, і тепер урочисто проголошує цю істину всюди, куди лишень прийде, і кожному, з ким розмовляє.

СЕРЕД БІБЛІОФІЛІВ

Найгірше в світі, що може спіткати людину,— це коли вона попаде в лабети до шанувальниці літератури, яка збирає в своєму салоні бібліофілів і влаштовує літературні вечірки, де подають чай і на кожного шанувальника літератури припадає по два кренделики.

Щоправда, я зовсім не мусив ходити до пані Герзанової на ті літературні вечірки, але я не схотів відхиляти запрошення одного свого приятеля, якому колись наплескав, ніби маю вдома оригінальне перське видання віршів Гафіза, опрацьоване в людську шкіру. Приятель мій розголосив це серед бібліофілів та аматорів літератури, і цього вистачило: їхня меценатка, пані Герзанова, забажала познайомитися зі мною.

В салоні я побачив дванадцять приятних облич, із яких дивилась на мене вся світова література. Мене жваво

привітали, і я вирішив, що людина, яка володіє книжкою віршів Гафіза, оправленою в людську шкіру, має право на чотири кренделики.

Отож я взяв з тарелі чотири кренделики, а панночці в окулярах, що сиділа поруч мене, не лишилося жодного. Це так її засмутило, що вона почала говорити про роман Гете «Споріднення душ».

Якийсь літературознавець, що сидів навпроти мене, спитав:

— Ви, певне, знаєте всього Гете?

— Від голови до п'ят,— відповів я поважно.— Він носить жовті шнуровані черевики, а на голові брунатний фетровий капелюх, служить акцизним наглядачем і живе на Кармелітській вулиці.

Бібліофіли подивились на мене сумно й докірливо. Господиня, щоб зам'яти збентеження товариства, спитала:

— Ви дуже цікавитесь літературою?

— Ласкава пані,— відповів я.— Були часи, коли я дуже багато читав. Я прочитав «Три мушкетери», «Маску кохання», «Баскервільського собаку» та інші романи. Сусіди відкладали для мене ті номери «Політики», де друкувався роман з продовженням, і я в неділю прочитував зразу всі шість продовжень за минулий тиждень. Читання дуже захоплювало мене, і я, наприклад, не міг дочекатися, чи вийде графиня Леона за карлика Ріхарда, що через неї став убивцею свого рідного батька, бо той з ревнощів застрелив її нареченого. Так, книжка може творити справжні дива. Коли мені бувало найтяжче на серці, я читав «Мессінського юнака». Той юнак у дев'ятнадцять років став розбійником. Звався він Лоренцо. Так, колись я читав. Але тепер читаю небагато. Воно мене вже не цікавить.

Аматори літератури поблідли, і високий чоловік з проникливими очима суворо й уривчасто, наче слідчий, спитав мене:

— А як ви оцінюєте творчість Золя?

— Я знаю про нього дуже мало,— відповів я.— Чув тільки, що він загинув на франко-німецькій війні під час облоги Парижа.

— А Мопассана ви знаєте? — наче аж розлючено спитав той самий чоловік.

— Я читав його «Сибірські оповідання».

— Ви помиляєтесь! — уражено вигукнула панночка в окулярах, що сиділа поруч мене.— «Сибірські опові-

дання» є в Короленка й Серошевського. Мопассан же француз!

— А я думав, він був голландець,— відказав я спокійно.— Коли він француз, то, може, перекладе ті «Сибірські оповідання» на французьку мову.

— Але Толстого ви, звичайно, знаєте? — озвалась господня.

— Я бачив у кінематографі його похорон. Але такий хімік, як Толстой, що відкрив радій, заслужив пишнішого похорону.

На мить усі притихли. Літературознавець, що сидів навпроти мене, глянув на мене налитими кров'ю очима й іронічно спитав:

— Але чеську літературу ви, певне, знаєте досконало?

— У мене є вдома «Книга джунглів»; цього вам, сподіваюся, вистачить,— сказав я з притиском.

— Так Кіплінг же англієць! — озвався один мовчазний добродій, що ховав обличчя в долоні, ніби плакав.

— А хто говорить про Кіплінга! — вигукнув я ображено.— Я кажу про Тучекову «Книгу джунглів»!

Я почув, як двоє гостей перешіптуються — але так, щоб і мені чути було — що я скотиняка.

Блідий патлатий молодик, склавши руки, лагідно звернувся до мене:

— Ви не розумієте краси художнього слова, ви, напевне, нездатні оцінити стиль, блискучу структуру речень, вас, мабуть, не чарують і вірші. Ви знаєте отой пасаж з Лілієнкрона, в словах якого можна відчутти, вловити всю красу природи? «Хмари плывуть, летять, сині хмари линуть, линуть над горами, долинами, над зеленим пасмом лісу».

Піднівши голос і зіпершись на сусідове плече, він провадив:

— Або «Вогонь» д'Аннунціо? Якби ви прочитали той чудовий майстерний опис венеціанського карнавалу і водночас любовний роман...

Він подивився на газовий ріжок, прівів рукою по лобі й став чекати, що я на це відповім.

— Я чомусь не дуже розумію вас,— відказав я.— Навіщо, власне, тому д'Аннунціо треба було запалювати вогонь на карнавалі? І скільки років йому за це дали?

— Д'Аннунціо — найславетніший італійський поет! — пояснила мені невтомна панночка в окулярах.

— Дивно,— зауважив я з невинною міною.

— Що ж тут дивного?! — буквально заревів гість, котрий досі ще не промовив і слова. — Та ви знаєте хоч одного італійського поета?

— Аякже, — відповів я з гідністю. — Робінзона Крузо. І провів поглядом по всіх обличчях.

Дванадцяттеро шанувальників літератури та бібліофілів за ту мить посивіли, і дванадцяттеро передчасно посивілих шанувальників літератури викинули мене з вікна першого поверху на вулицю.

ЧАГАН-КУРЕНСЬКЕ ОПОВІДАННЯ

Монгол Сакаджа з роду Халхасів у Чаган-Курені мав п'ять верблюдів, дванадцяттеро коней, вісімнадцять голів рогатої худоби й п'ятнадцять овечок. Мав він ще свого бога Уйсон-Тамбу, що стояв перед юртою на дерев'яній підставці. У Сакаджиного бога було обличчя пияка. Обабіч статуї стояли ще дві, менші, з висолопленими на знак пошани язиками. Тоді якось прийшла з півночі повінь і занесла геть бога Уйсон-Тамбу, двох верблюдів, троє коней, п'ять биків і чотири овечки.

Сакаджа лишився на якийсь час без бога. Та це йому нітрохи не дошкуляло: ту мисочку підсмаженого проса, яку він щодня приносив у жертву Уйсон-Тамбу, він тепер з'їдав сам. Доти просо поїдав старенький лама, жебрущий жрець Уйсон-Тамбу, що ходив по стійбищах і крав у бога просо, ще й тішився пошаною.

В ті дні по Чаган-Курені мандрував місіонер Піке. Він одягався, як пастухи-монголи, носив шапку з жовтою кулькою на маківці, проповідував істинну віру в долинні річки Пага-гол і мучився через комах, званних «тулакці», тобто «червоні воші», що заважали йому в його місіонерській діяльності.

Він брав від усіх, кому проповідував нове вчення, не тільки сапеки — дрібні чотирикутні монетки, — а й унції срібла; а крім того, провадив мінову торгівлю соболиним хутром, а також здобув від гуртових торговців у Пекіні звання «Яо-чан-ті», тобто стягувача боргів.

За прибутки від молитов він відкуповував борги пастухів з трав'яного краю і брав там проценти з процентів, згідно з імператорськими законами; знався він на всіляких викрутах, які вмів поєднувати з істинною вірою та західними молитвами.

Тоді як навіть найбільшим жмикрутам серед монголів не щастило вичавити зі своїх жертв більш як триста відсотків, достойний отець Піке здобував понад п'ятсот, бо, крім боргових записів, він приносив боржникам ще й нового бога, на вшанування якого надрубувалися штабки срібла.

Красномовність отця Піке була надзвичайна. Кілька років тому в краю ортушів його захопили розбійники. Достойний отець Піке зробив з них християн і обібрав їх до останньої сапеки, власноручно повісивши на шию кожному латунний хрестик. Відтоді ортушські розбійники почали грабувати каравани в ім'я істинного бога.

Та коли останнім часом місіонер Піке, залишивши долину річки Пага-гол, перебрався до краю Халхасів, справи його пішли вже не так добре. Він вернувся б на південь, але річка, розлившись, відтяла його від благословенних країв і змусила залишатись у місцях, де перед його прибуттям уже похазяйнували конкуренти. Китайські жерці та ламы з Сокпо-мі обчистили весь край до решти на цілий рік, і, певне, в усьому краю не знайшлося б і юрти, звідки б вони не забрали сапек. Тільки в долині Гобілхану, захованій в узгір'ях, посланці бога Фо й бога Самчімічебату не з'являлись. А якраз там жив без бога Сакаджа.

Коли достойний отець Піке добувся до цієї долини, гостинний Сакаджа запросив його до юрти й почастував чаєм з вівсяними коржиками, спеченими в попелі.

— Хай бог буде з тобою,— сказав місіонер, наївшись.— Хай будуть із тобою щастя й спокій.

— Я не маю бога,— відказав Сакаджа,— мого бога Уйсон-Тамбу занесла вода в пору дощів. Та я продам коня й куплю собі в Синьому місті нового бога.

— Сину мій,— заперечив Піке,— Уйсон-Тамбу не був справжнім богом, тому його й занесла вода, бо найвищий бог, вічний і всемогутній, так повелів. Але жити без бога не годиться, тому добре ти зробиш, коли продаси не одного коня, а трьох, і придбаєш собі бога, втричі вищого за Уйсон-Тамбу, бо вічний жадає цих жертв.

І до пізньої ночі, поки не закричав над озерцем нічний птах юен, розмовляв достойний отець Піке з Сакаджею про те, що сьогосвітньою марнотою треба гордувати.

Коли вони вранці повставали з верблюдячих попон і Сакаджа поклонився прадавньому, тобто сонцю, Піке знов завів розмову:

— Любий мій сину, ти вночі казав, що в тебе після по-
вені лишилось дев'ятеро коней. Та яке тобі добро з тих
дев'яти коней, коли ти не відаєш покори й не чуєш у со-
бі любові до свого істинного бога, що подав тобі знак
і осторогу, занісши повинню геть бога неістинного. Та
хоч би й тисячу коней мав ти, яке б тобі з них пуття
було, якби бог тебе не возлюбив. Але в тебе всього дев'я-
теро коней, тож продай їх, сину мій, а срібло, що за них
одержиш, віддай мені, бо шукати минушого багатства —
це марнота. Відверни своє серце від любові до речей
плотських, піднесися до речей невидимих і приготуйся з
кіньми в дорогу. Я поїду з тобою до Синього міста і сам
оберну твоїх коней у гроші, щоб уберегти тебе від гріха
марноти.

Коли вони продали в місті коней, Піке сховав гроші
в черес, а як вернулись додому, Сакаджа попросив його,
щоб поставив на стовп нового бога.

— Ще не настав час, любий сину,— вигукнув достой-
ний отець,— бо ти ще коришся своїм плотським потребам
і маєш трьох верблюдів. Готуйся назавтра в дорогу, бо
ми продамо цих верблюдів, любий сину. Не може наси-
титись око виглядом верблюдів, ані вухо наповнитись зву-
ками їхньої ходи.

І вони продали верблюдів у Синьому місті, і Піке, хо-
ваючи унції срібла до череса, відповів Сакаджи на його
запитання, чи він поставить йому сьогодні бога на по-
рожній стовп.

— Зречися надмірної цікавості, бо цікавістю розгні-
виш бога. Знай, любий сину, що не настав іще час, бо ти
в заїзді «Три досконалості» хвалився, що маєш іще три-
надцять биків. А навіть найпрекрасніші бики — то лиш
минуща слава. Ти пасеш їх у степу і невтримно праг-
неш, щоб вони жиріли й благоденствували. В твоїй ду-
ші дримає ще стільки нищих жадань, що тобі слід учини-
ти покуту. Ця покута примирить тебе з богом. Не по-
кладай своїх надій на жодну земну річ, продай, любий
сину, тих биків, бо хто любить бога по-справжньому, той
не жадає ніяких особливих утіх.

І вони продали биків, і в Сакаджи лишилося тільки
тринадцять овечок.

— Я тебе охрещу, любий сину,— сказав з гідністю
Піке,— і, коли з'їмо цих овечок, поїду далі проповідуюва-
ти істинну віру.

Він охрестив Сакаджу, а потім вони їля баранину й розмовляли про нову віру.

— Святий чоловіче,— мовив одного дня Сакаджа, показуючи на дерев'яний хрест, який Піке після обряду хрещення зробив і прикріпив на порожньому стовпі,— ти кажеш, що ти, посланник божий, поставив на стовпі тільки знак. Я великий грішник, і мені мало цих двох перехрещених пурпалків. Я хочу, щоб ти назовсім лишився в мене, як посланник божий; нехай зі мною буде більша пайка цієї нової віри.

— Не можна, сину мій, бо на півдні краї Хія-го-по і У-фу-тьен ще позбавлені її світла.

— Святий отче,— сказав Сакаджа,— я не можу без тебе. Я не можу жити з богом на стовпі, мені треба мати коло себе хоч тебе, його посланника.

Коли ввечері достойний отець Піке заснув, побожний Сакаджа задушив його й закопав перед своєю юртою під стовпом із знаком нової віри, яка сповнила його монгольську душу. В місіонеровому чересі він знайшов п'ять разів стільки унцій срібла, скільки одержав достойний отець Піке за Сакаджиних верблюдів, биків та коней. І кожна та унція була благословенна.

Побожний Сакаджа накупив уп'ятеро більше верблюдів, коней та рогатої худоби, ніж мав перед приходом достойного отця Піке. Він спокійно сидить біля стовпа, під яким закопав божого посланника, щоб мати його завжди напихваті, і гладшає знаменито в новій вірі, і б'є на собі воші, хоч раніше, поки вірив у переселення душ, не робив цього.

Лиш одного він не може собі пояснити: чому той місіонер, що приїхав до нього через рік після поховання достойного отця Піке під стовпом, утікав так шпарко на південь, коли Сакаджа, сповнений радості, вийшов його зустрічати й сказав: «Святий чоловіче, вислухай моє прохання і ввійди до моєї юрти. Ось під цим стовпом я вже маю одного посланця божого».

Та святий чоловік не зрозумів колекціонерської пристрасті побожного Сакаджи, яка впливала з релігійного переконання, і більше не показався. І збити його з коня кулею Сакаджи теж не пощастило.

Отак і zostався Сакаджа лише з одним божим посланцем.

НЕЩАСНИЙ ВИПАДОК З КОТОМ

Одного разу пан Густолес у суперечці зі своїм сусідом Кржичкою сказав:

— Ваша партія — чудова партія. Тільки-но якийсь негідник уникне шибениці, вона відразу ж висуває його кандидатом у депутати.

Пан Кржичка відповів на це:

— Ми з вами, пане Густолес, іще поквитаємось.

Пан Густолес, окрім політичної далекоглядності, мав іще й великого чорного kota, який завжди сидів на порозі його крамниці з дрібним товаром. Цього kota любили жителі всього околу і ставилися до нього з великою пошаною за його гарну поведінку, веселу вдачу (як відомо, весела вдача — це п'ятдесят процентів здоров'я) і за відданість хазяїнові. Нікому й на думку не спадало, що поблизу живе запеклий ворог цього чудового створіння.

Цим ворогом був пан Кржичка, який після згаданої політичної сварки з паном Густолесом сказав своєму восьмирічному синові Йозефу:

— Пепічку, якщо ти побачиш оту чорну потвору недоумка Густолеса, то наступи їй на хвіст.

Яка дитина відмовилась би виконати таке чудове конфіденціальне доручення?

Пепічек пішов у крамницю, наступив котові на хвіст і до того ж геть його обплював; в однієї старої жінки, яка бачила цю сцену, серце мало не розірвалося від співчуття.

Після цього Пепічек утік. Кіт спочатку ніяк не міг добрати, що б це воно все означало, але потім, розміркувавши, дійшов висновку, що все це образливо.

І кіт вирішив ужити застережливих заходів.

За свою мужню поведінку Пепічек дістав од батька крейцер; крім того, батько пообіцяв йому ще грошей, якщо він буде продовжувати діяти в тому ж напрямку. Для пана Кржички цей кіт утілював цілу ворожу партію, бо він був власністю його політичного ворога. Таким чином, Пепічек наступив на хвіст не тільки коту, але й усій ворожій політичній партії і плював не тільки на kota, але й на всіх прихильників тієї партії, членові якої належав цей кіт.

Пепічек весело вирушив у новий політичний бій.

Кіт сидів перед дверима і начебто дрімав. Одначе це була омана: кіт удав, ніби дрімає. Але ніхто не мав права йому докоряти: адже кіт не ходив до школи й не знав, що прикидатися — гріх.

Отже, кіт прикидається, і Пепік знову наступає йому на хвіст і плює на голову. Раптом кіт схоплюється і кусає Пепіка за погу. Потім, пирхаючи, видирається Пепікові на голову, дряпає пазурами, дико нявкає, кусає його за вухо, зіскакує і, переможно задерши хвоста, віддаляється від хлопчиська, що реве на все горло, і з почуттям задоволення знову сідає на порозі крамниці свого хазяїна, мирно муркочучи.

Коли Пепічек, заплаканий і закривавлений, повернувся додому, пан Кржичка вигукнув:

— Слава богу, нарешті я тебе спіймав, пане Густолес! — і повів Пепічка до поліцейського комісаріату, де поліцейський лікар, оглянувши хлопчика, склав протокол, а поліцейський комісар наказав заарештувати kota й піддати його ветеринарному огляду.

Двоє поліцейських пішли виконувати розпорядження і арештували kota іменем закону, а через те, що кіт намагався втекти, пирхав і дряпався, поліцейські вимушені були послати за спеціальним ящиком і закрити в ньому kota, який перед цим учинив неприховане насильство над поліцейськими, укусивши одного за уніформу. Крім того, він образив представників влади своїм пирсканням. Що саме він хотів цим виразити, встановити не вдалося.

Таким чином, kota перевезли до ветеринарного відділення, і поліцейські склали рапорт про його поведінку:

«Коли ми прийшли по нього, він дряпався, пирхав, кусався. Ми викликали муніципальну будку й після відчайдушного опору кинули до неї kota. Він намагався зірвати з нас револьвер».

Протокол було складено й надіслано до державної прокуратури. Державна прокуратура вбачала в поведінці пана Густолеса злочин за статтею, яка передбачає покарання за недостатній догляд за тваринами.

Його обвинувачували в тому, що кіт не був на цепу і ходив без намордника. Адже все це відбувалося під час виборів, коли тварина легко може сказитися. Крім того, між паном Кржичкою, батьком хлопчика, на якого напав кіт, і паном Густолесом, власником чорного kota, що напав на сина пана Кржички, довгий час тривала полі-

тична ворожнеча. Державний прокурор вважає доведеним те, що кіт пана Густолеса навмисне напав на хлопчика, з тим щоб якнайсильніше покалічити сина політичного супротивника свого хазяїна. І йому пощастило це зробити. А тому що за законом Австрійської імперії від восьмого січня тисяча вісімсот першого року котів слід вважати особами недоумкуватими, за яких відповідають своїм іменем і життям їхні власники, то вся провина лягає на пана Густолеса».

Тим часом у ветеринарному відділенні було досліджено душевний і тілесний стан kota, і протоколи цього дослідження надійшли до державного прокурора. Висновок проголошував:

«Пан Франтішек Густолес. № 2145/65.

Обслідуваний має широкі кості, добре вгодований, але хворіє на запалення надкостниці, і тому його укуси можуть бути небезпечні для життя. З цих причин бажано, щоб обслідуваного було знищено.

Д-р М. Кашпарек»

Державна прокуратура одразу ж надіслала цей висновок для виконання в поліцейський комісаріат, де його зареєстрували в справі пана Густолеса.

Тим часом kota повернули панові Густолесу.

Можете собі уявити, як здивувалися члени його родини, коли о п'ятій годині ранку до пана Густолеса прийшли четверо поліцейських і повели цього нещасного з собою. В поліцейському відділенні суворий поліцейський пристав не дуже прихильно почав допитувати його:

— Ви — Франтішек Густолес?

— Так, ваша милість.

У одного молоденького поліцейського заблищали в очах сльози.

— Дайте сюди справу, що торкається Франтішека Густолеса, і не рюмсайте.

Справу принесли.

— Послухайте наказ градоначальника, Густолесе, від 15 червня 1911 року, за № 275/289:

«Франтішек Густолес, згідно з висновком ветеринарного відділення за № 2145/65, має бути негайно знищений. Проти цього висновку на підставі § 5 закону про епідемії худоби від 12 лютого 1867 року заперечень не маю.

Градоначальник Ванічек»

— Як бачите,— сказав нещасному поліцейський пристав,— постанову не скасовано. Напишіть свої останні розпорядження й не рюмсайте. Вас буде знищено, як тільки з Відня надійде підтвердження рішення й розпорядження про спосіб вашого знищення.

Мені самому цікаво: як пан Густолес виплутався з цієї історії?

БРАВІЙ ВОЯК ШВЕЙК ПЕРЕД ВІЙНОЮ

I

Швейк проти Італії

Швейк пішов на військову службу з веселим серцем. Він думав про те, що на військовій службі він викине який-небудь коник, і це йому вдалося: він привів у відчай цілий гарнізон Трідента разом з його начальником, Швейк весь час усміхався, був люб'язний у поведженні і тому майже не виходив з гауптвахти.

А коли його звільняли, він з усмішкою відповідав на всі запитання і цілком спокійно знову йшов відсиджувати, відчуваючи задоволення з того, що його боялися всі офіцери гарнізону Трідента. Вони боялися не грубощів, ні, їм ставало моторошно від його ввічливих відповідей, шанобливого поведження й ласкавих усмішок.

У казарми приходить інспекція. Усміхнений Швейк, сидячи на нарах, ввічливо вітає прибулих:

— Бажаю здоров'я, хай вас бог милує, панове офіцери!

Офіцер Вальк заскреготав зубами, глянувши на привітну і дружню усмішку Швейка; Вальк з радістю поправив би йому кашкет, щоб він сидів на голові в нього за статутом, але гарячий, відданий погляд Швейка стримує його.

В кімнату входить майор Теллер. Офіцер Вальк суворо оглядає команду, що вишикувалася біля нар, і наказує:

— Швейк, принесіть квер.

Швейк, сумлінно виконуючи наказ, приносить замість рушниці ранець. Майор Теллер, люто дивлячись на м'які, невинні риси обличчя Швейка, питає:

— Ви не знайт, що таке квер?

— Дозвольте доповісти, не знаю.

Його ведуть у канцелярію. Приносять туди рушницю й тичуть йому під ніс:

— Що це таке, як це називається?

— Дозвольте відповісти, не знаю.

— Це квер!

— Дозвольте доповісти, я цьому не вірю.

Його ув'язнюють, і наглядач вважає за свій обов'язок сказати Швейкові, що він — осел. Солдати йдуть на важку муштру в гори, а Швейк спокійно, весь час посміхаючись, сидить за ґратами.

З ним нічого не могли зробити, і тому призначили його прислужувати тим, хто добровільно вступив у армію, і допомагати під час обіду й вечері в офіцерському зібранні.

Він розносив прибори, страви, пиво й вино, скромно сідав біля дверей, палив сигарету і час від часу проголошував:

— Дозвольте доповісти, панове, що лейтенант Вальк хороша людина, навіть дуже хороша людина!

І Швейк, усміхаючись, випускав дим сигарети.

До офіцерського зібрання завітала інспекція, і якийсь новоприбулий офіцер необережно спитав Швейка, з якої він роти.

— Покірно доповідаю, що не знаю.

— Сто чортів! Який тут полк?

— Покірно доповідаю, що не знаю.

— Як же хоч називається місто й тутешній гарнізон?

— Покірно доповідаю, що не знаю.

— А як же ви сюди потрапили?

З чарівною усмішкою, ласкаво поглядаючи на офіцера, Швейк почав розповідати:

— Покірно доповідаю, що я народився, потім ходив до школи. Після того я вивчився на столяра, потім мене привели в якийсь шинок, і там я мусив був роздягтися догола. Через кілька місяців по мене прийшли жандарми і відвели в казарми. В казармах мене оглянули і сказали: «Чоловіче, ви спізналися на військову службу на три трижні, а тому ми вас ув'язнимо». Я відповів їм, що не хотів іти на війну і не маю уявлення, що таке вояк. Але все ж вони мене ув'язнили, потім посадили в поїзд і возили сюди й туди, аж поки привезли в це місто. Я нікого не запитував, що це за полк, що це за рота і що це за місто, аби нікого не вразити. При першій же пе-

ревірці мене знову посадили за те, що я закурив у строю, хоч я й не розумію, що тут, власне, поганого. Потім мене ув'язнювали скрізь, де б я не з'являвся,— то я загубив багнет, то я мало не застрелив пана полковника на стрільбищі,— а тепер я прислугую панам, що добровільно вступили в армію.

Швейк кинув по-дитячому невинний погляд на офіцера, який не знав, що йому робити: сміятися чи сердитися.

Настав святий вечір. Добровольці влаштували у себе в зібранні ялинку, і після вечері пан полковник виголосив зворушливу промову про те, що, як усім відомо, щойно народився Христос, що він радіє, дивлячись на зразкових солдатів, і що зразковий солдат повинен сам радіти з себе...

Раптом його врочисту промову урвав вигук:

— Авжеж, так! Справді, так воно й є!

Це вигукнув бравий вояк Швейк, який, ніким не помічений, стояв із сяючим обличчям серед добровольців.

— *Sie Einjähriger!*¹ — гримнув полковник. — Хто це вигукнув?

З шеренги добровольців вийшов Швейк і, усміхнено дивлячись на пана полковника, сказав:

— Покірно доповідаю, що я прислугую панам добровольцям і мені дуже сподобалось те, що ви зволили сказати. Це у вас вийшло від щирого серця!

Коли в Тріденті вибивало північ, бравий вояк Швейк вже понад годину сидів у холодній.

Того разу він сидів досить-таки довго, а після відсидки йому знову почепили багнет на пояс і направили в кулеметний підрозділ.

Відбувалися великі маневри на італійському кордоні, і бравий вояк Швейк почвалав услід за армією.

Перед відprawкою Швейк слухав пояснення прапорщика:

— Уявіть собі, що Італія оголосила нам війну і що ми йдемо на італійців.

— Що ж, і підемо! — вигукнув Швейк і дістав за це шість днів карцеру.

Після відсидки Швейк разом з трьома своїми товаришами по карцеру під наглядом капрала вирушив слідом за своїм кулеметним підрозділом. Спочатку вони йшли долиною, потім на конях видерлися в гори, і тут, як і слід

¹ Добровольці (нім.).

було сподіватися, Швейк серед густого лісу на італійському кордоні заблудився.

Він продирався чагарниками, марно розшукуючи своїх друзів, аж поки в повному озброєнні перейшов італійський кордон.

Ось тут і відзначився бравий вояк Швейк.

Саме в той час кулеметне відділення з Мілана проводило маневри на австрійському кордоні. Вісім солдатів з мулом, на який було нав'ючено кулемет, вийшли на ту полонину, яку уважно розглядав бравий вояк Швейк.

Італійські солдати безпечно залізли в зарості й поснули там, а мул з кулеметом, поважно поскубуючи траву, чимраз далі відходив від солдатів, аж поки підійшов до того місця, звідки Швейк з усмішкою спостерігав за ворогом.

Бравий вояк Швейк узяв мула за вуздечку і повернувся в Австрію з італійським кулеметом і на італійському мулі.

Він спустився вниз по тому ж косягору, звідки прийшов, півдня проблукав із мулом в якомусь лісі і тільки ввечері натрапив на австрійський табір.

Варта не хотіла його пропускати, тому що він не знав пароля, аж тут прибіг офіцер, і Швейк, ставши струнко, відрпортував:

— Покірно доповідаю, пане лейтенант, що я забрав у італійців мула з кулеметом.

Після цього бравого вояка Швейка відправили на гарнізонну гауптвахту, але ми тепер знаємо, що являє собою найновіша модель італійського кулемета.

II

Бравий вояк Швейк заготовляє церковне вино

Польовий апостольний вікарій, доктор Коломан Білопотоцький, єпископ трицальський, призначив військовим священиком гарнізону в Трієнті Августина Кляйншродта. Між звичайним цивільним священиком і священиком військовим — велика різниця. В останньому поєднується священнослужитель і солдат — дві протилежні речі, і різниця між цими двома видами духовництва така ж, як між драгунським лейтенантом, що навчається верхової їзди у військовій академії, та власником іподрому.

Військовий священик перебуває на утриманні держави: це — військовий чиновник певного класу, він має право носити шаблю і битися на дуелі. Цивільний священик

також дістає винагороду від держави, але, щоб жити за-
можно, він мусить стягувати гроші також із віруючих.

Солдат не повинен вітати звичайного священика, але
військовому священику він віддає честь під загрозою
арешту. Таким чином, бог тут, на землі, має двох своїх
представників — цивільного й військового.

Цивільний повинен провадити політичну агітацію,
військовий — сповідати солдатів і саджати їх у карцер,
що, звичайно, передбачав господь уже тоді, як він ство-
рював грішну землю і як пізніше створив також Августи-
на Кляйншродта.

Коли цей достойний священик проносився вулицями
Трідента, то здаля він скидався на комету, якою розгні-
ваний бог хоче покарати нещасне місто. Він був страш-
ний у своїй величності, і про нього йшов поголос, ніби в
Угорщині він на дуелі відсік носі трьом своїм супротив-
никам з офіцерського зібрання, які занадто холодно ста-
вилися до релігії.

Завдавши таким чином удару по атеїзму, він був пере-
ведений у Трідент саме в той час, коли Швейк вийшов із
гарнізонного карцеру і повернувся в свою роту, щоб
продовжувати справу захисту своєї вітчизни.

Духовний отець військового гарнізону в Тріденті підшу-
кував собі в той час денщика і особисто попрямував у
казарми, щоб вибрати його із солдатів гарнізону.

І що ж тут дивного, що, проходячи по казармах, він
побачив добродушне обличчя Швейка і, поплескавши йо-
го по плечу, сказав:

— Підеш зі мною!

Бравий вояк Швейк почав був виправдовуватися, що
він, мовляв, нічого не зробив, але капрал схопив його
за комір і повів у канцелярію.

В канцелярії унтер-офіцер, вибачаючись, повідомив
священика, що бравий вояк Швейк «ist ein Mistvieh¹, але
високошановний Кляйншродт обірвав його:

— *Ein Mistvieh kann doch gutes Herz haben*².

На це бравий вояк Швейк покійно хитнув головою. Йо-
го усмінене обличчя з наївними очима так сяяло в кут-
ку канцелярії, що духовний пастир, дивлячись на цю до-
бродушну особу, не захотів навіть проглянути список
провин бравого вояка Швейка.

¹ Брудна тварюка (нім.).

² І тварюка може мати добре серце (нім.).

З того часу настало для Швейка блаженне життя. Він попивав крадькома церковне вино і так чистив коня своєму начальникові, що вельмишановний священник якось навіть похвалив його.

— Покірно доповідаю,— відповів бравий вояк Швейк,— я роблю все можливе, щоб він був такий же гарний, як і ви.

Настали церковні свята, і у військових таборах Кастель-Нуово треба було відправити похідну обідню.

Для церковних потреб Августин Кляйншродт уживав тільки нижньоавстрійське вино із Феслау. Італійське вино він терпіти не міг.

І ось, коли запаси вина вичерпалися, він покликав бравого вояка Швейка і сказав йому:

— Завтра зранку підеш до міста по нижньоавстрійське вино із Феслау. В канцелярії одержиш гроші й принесеш восьмилітрове барильце. Вертайся одразу ж! Запам'ятай собі: з Феслау в Нижній Австрії. Марш!

На другий день Швейк одержав двадцять крон; для того, щоб під час повернення в табір його не затримав патруль, Швейку видали посвідчення: «В службових справах. Відряджається по вино».

Бравий вояк Швейк попрямував до міста і, проходячи вулицями, повторював собі: «Феслау, Нижня Австрія»; це ж саме він сказав на станції, і за три чверті години Швейк спокійно їхав поїздом у Нижню Австрію.

Того дня врочисту церемонію похідної обідні порушувало лише терпке італійське вино в чаші.

До вечора Августин Кляйншродт остаточно пересвідчився, що бравий вояк Швейк — негідник, який забуває про свої військові обов'язки.

Лайку Августина Кляйншродта було чути в усіх кутках табору. Вона долинала до шпилів Альп і пливла долиною Адіж до Мерана, куди кілька годин тому виїхав бравий вояк Швейк з блаженною усмішкою на вустах і почуттям сумлінного виконання службових обов'язків.

Він їхав долиною, проїздив тунелі й на кожній станції коротко запитував:

— Феслау, Нижня Австрія?

Нарешті простодушне обличчя Швейка з'явилося на вокзалі у Феслау. Бравий вояк Швейк показав якомусь чоловікові в кашкеті чиновника службове посвідчення: «В службових справах. Відряджається по вино».

Чемно усміхаючись, він запитав, де тут казарми.

Чоловік у кашкеті спитав у нього командировочне посвідчення. Бравий вояк Швейк відповів, що він не знає, що це таке.

Підійшли ще двоє в кашкетах і сказали Швейкові, що найближчі казарми в Корнейбурзі.

Бравий вояк Швейк купив собі квиток до Корнейбурга й поїхав далі.

У Корнейбурзі стояв залізничний полк, і в казармах дуже здивувалися, коли серед ночі з'явився бравий вояк Швейк і показав вартовому своє посвідчення: «В службових справах. Відряджається по вино».

— Залишимо це до ранку,— сказав вартовий.— Начальник щойно заснув.

Бравий вояк Швейк ліг на нари й заснув з повним відчуттям того, що він робить для держави все, що може.

Вранці його відвели до складської канцелярії. Там він показав інтендантському підпоручику своє посвідчення «В службових справах. Відряджається по вино» з печаткою «Похідний табір — Кастель-Нуово, 102 полк, батальйон 3-й» і підписом чергового офіцера.

Здивований підпоручик відвів Швейка до полкової канцелярії, і його допитав полковник.

— Покірно доповідаю,— сказав бравий вояк Швейк,— я прибув за наказом вельмишановного Августина Кляйншродта з Трідента. Я повинен йому привезти восьмилітрове барильце церковного вина з Феслау.

Скликали нараду. Добродушне обличчя Швейка, його ввічливе військове поведження й посвідчення «В службових справах. Відряджається по вино» із справжньою печаткою й підписом,— все це справляло найприємніше враження й разом з тим заплутувало справу.

Розпочалася справжня дискусія, під час якої було висловлено думку, що вельмишановний священник Августин Кляйншродт з'їхав з глузду і що не залишається нічого іншого, як випровадити бравого вояка Швейка назад по проїзному свідоцтву.

Підпоручик виписав Швейкові проїзне свідоцтво. Він був людиною доброю й не пошкодував для вояка зайвого кілометра. Він указав Швейкові маршрут — Відень, Штирський Градець, Загреб, Терст, Трідент. Проїзні Швейкові виплатили за два дні — 1 крону 60 гелерів. Підпоручик купив йому квиток, а кухар із співчуттям видав йому три хлібини з полкової пекарні.

А тим часом по табору Кастель-Нуово ходив гарнізонний священик Августин Кляйншродт, скреготав зубами й говорив лише одне: «Зловити, схопити, зв'язати, розстріляти!»

Бравого вояка Швейка вважали дезертиром. І як же всі здивувалися, коли на четверту добу вночі бравий вояк Швейк з'явився біля входу в табір і, усміхаючись, подав вартовому своє проїзне свідоцтво з Корнейбурга й посвідчення «В службових справах. Відряджається по вино».

Його відразу ж схопили, наділи на нього наручники, відвели в барак і замкнули.

Уранці Швейка повели до міста, в казарми.

В цей час із Корнейбурга прийшов лист полковника залізничного полку, в якому той запитував, з якої причини гарнізонний священик Августин Кляйншродт послав у Корнейбург вояка Швейка по церковне вино із Феслау.

Після допиту, на якому Швейк з блаженною усмішкою розповів усе, як було, відбулася велика нарада, після якої гарнізонний священик Августин Кляйншродт віддав бравого вояка Швейка в карцері.

— Зробиш найкраще, тварюко ти така, якщо подаси на повторний огляд. Принаймні ми позбавимося тебе.

Та на це бравий вояк Швейк заперечив, щиро дивлячись на гарнізонного священика:

— Осмілюсь доповісти, що я буду служити государеві імператору до останнього подику.

III

Рішення медичної комісії про бравого вояка Швейка

У кожній армії є негідники, які не хочуть служити. Їм приємніше бути звичайнісінькими цивільними тюхтіями. Ці пройдисвіти скаржаться, наприклад, на порок серця, а в них лише, як це показує розтин, якість там запалення сліпої кишки. Ось таким і подібним чином вони намагаються позбутися своїх військових обов'язків. Але горе їм! Адже існує ще так звана суперарбітрація, яка розбиває всі їхні витівки.

Ось, наприклад, цей тип скаржиться на те, що в нього плоскостопість. Військовий лікар приписує йому глауберову сіль і клістир, і плоскостопий починає бігати, наче навіжений, а вранці сідає під арешт.

Інший пройдисвіт скаржитися, наприклад, що в нього рак шлунка. Його кладуть на операційний стіл і говорять: «Розрізати йому шлунок без наркозу!» Договорити не встигнуть — рака як не було, і чудесно зцілений прямує на гауптвахту.

Суперарбітрація — справжнє благодійство для армії. Якби її не було — кожний новобранець відчував би себе хворим і неспроможним носити ранець. Суперарбітрація — це слово латинського походження. *Super* — над, *arbitrare* — досліджувати, оглядати. Таким чином, «суперарбітрація» означає «наддогляд», «наддослідження».

Про це добре сказав якось один штабний лікар:

— Коли я оглядаю хворого, то я це роблю з переконанням, що тут ідеться не про суперарбітрацію (наддослідження), а про супердубітацію (надсумнів), бо такий хворий, без сумніву, здоровий як бик. І з цього принципу я й виходжу. Приписую йому хінін і діету. Через три дні він благає мене ради бога випустити його з лікарні. Ну, а якщо симулянт усе ж таки помре — то будьте певні, він це зробив навмисно: щоб допекти нам і не піти в карцер. Отож *Superdubitare*, а не *Superarbitrare*. Сумнівайся в кожній людині до її останнього подиху.

Коли бравого вояка Швейка послали на суперарбітрацію, то йому заздрили всі роти.

А коли тюремний наглядач приніс Швейкові обід у камеру, він сказав:

— Ну й щастить же тобі, паршивцю! Йй-богу, після суперарбітрації підеш додому.

Але бравий вояк Швейк відповів йому те ж саме, що й гарнізонному священику Августину Кляйншродту:

— Дозвольте доповісти, що з цього нічого не вийде. Я здоровий як бик і хочу служити государеві імператору до останнього подиху.

І з блаженною усмішкою він улігся на нарах.

Наглядач переказав ці слова черговому офіцерові Мюллеру. Мюллер заскреготав зубами:

— Ми йому, негідникові, покажемо! — вигукнув він. — Щоб він і не думав залишатися на військовій службі, треба йому влаштувати принаймні сипняк, хоча б він від цього і з глазду з'їхав.

Між тим бравий вояк Швейк говорив іншому ув'язненому з тієї ж роти:

— Я буду служити государеві імператору до останнього подиху. Якщо я солдат, то повинен служити госу-

дареві імператору, і ніхто не має права вигнати мене з армії. Хай хоч і сам генерал прийде і стусаном під зад виштовхне мене з казарми, я й тоді повернуся до нього й скажу: «Дозвольте доповісти, пане генерал, що я бажаю служити государеві імператору до останнього подиху і тому повертаюся в роту». А якщо б мене там не прийняли, тоді пішов би у флот — щоб служити государеві імператору хоч на морі. А якщо й там не приймуть і пан адмірал дасть мені стусана під зад, буду служити государеві імператору в повітрі.

Однак у казармі всі були впевнені, що бравого вояка Швейка все ж таки виженуть з військової служби. Третього червня прийшли в тюрму санітари з носилками і, зламавши одчайдушний опір Швейка, прив'язали його ремінцями до носилок і віднесли в гарнізонний шпиталь. І, де б його не проносили, він усюди кричав з носилок:

— Солдати, заступіться за мене! Я хочу й надалі служити государеві імператору!

Його поклали у відділення тяжко хворих, і штабний лікар Янса, побіжно оглянувши його, сказав:

— У тебе збільшення печінки та ожиріння серця. От і допрацювався! Ми повинні звільнити тебе.

— Дозвольте просити вас...— сказав Швейк.— Я здоровий як бик. Як же буде, пробачте, армія без мене? Я хочу повернутися в роту й служити надалі государеві імператору вірою й правдою, як і належить справжньому солдатіві.

Йому приписали клістир, і коли санітар, русин Бочковський, приступив до лікування, бравий вояк Швейк, перебуваючи в такому делікатному становищі, сказав з гідністю:

— Не щади мене, брате: якщо я не перелякався італійців, то не злякаюсь і твого клістира. Запам'ятай: вояк повинен нічого не боятися і повинен служити вірою і правдою.

Потім Швейка відвели до вбиральні, де його охороняв вартовий з рушницею.

Після цього Швейка поклали в ліжку, і санітар Бочковський ходив біля нього й зітхав:

— Пся крев, чи є в тебе батьки?

— Є.

— Та звідси тобі, симулянте, не вийти.

Бравий вояк Швейк дав йому ляпаса.

— Я — симулянт? Я здоровий як бик! Хочу служити государеві імператору до останнього подиху!

Його обіклали льодом. Три дні він пролежав у льодових компресах, а коли прийшов штабний лікар і сказав:

— Ну, Швейку, тепер ти підеш додому.

Швейк відповів:

— Дозвольте доповісти, пане лікарю, що я здоровий і хочу служити.

Його знову обіклали льодом. Через два дні мала зібратися суператестаційна комісія і назавжди звільнити Швейка від військової служби.

Але напередодні засідання комісії, коли вже було підписано квиток про звільнення Швейка, бравий вояк Швейк дезертирував із казарм.

Він мусив дезертирувати, щоб мати змогу служити государеві імператору.

Чотирнадцять днів не було про нього й чутки.

Але як усі здивувалися, коли через чотирнадцять днів він уночі з'явився біля воріт казарми і зі своєю звичайною шанобливою усмішкою на круглій фізіономії відрпортував вартовим:

— Дозвольте доповісти, я з'явився відбувати покарання, бо я дезертирував, щоб мати змогу служити государеві імператору до останнього подиху.

Його бажання задовольнили. Він дістав півроку, а коли знову виявив бажання служити, його послали в арсенал набивати торпеди піроксиліном.

IV

Бравий вояк Швейк вчиться поводитися з піроксиліном

Вийшло саме так, як казав гарнізонний священик:

— Швейку, негіднику, якщо хочеш служити, то будеш служити там, де мають справу з піроксиліном. Мабуть, тільки там ти наберешся розуму.

З того часу бравий вояк Швейк учився в арсеналі поводитися з піроксиліном. Він набивав ним торпеди. А з піроксиліном погані жарти — весь час відчуваєш, що однією ногою стоїш у повітрі, а другою — в могилі.

Але бравий вояк Швейк не боявся. Цілком задоволений, він жив між динамітом, піроксиліном та екразитом, як і належить справжньому солдатові, а з барака, де він начиняв торпеди цими страшними вибухівками, лунав його спів:

— П'емонте, П'емонте,
Гей-бо, краю панський,
Впав безповоротно
Вже й оплот міланський —
Гоп, гоп, гоп!
Той оплот міланський
Ще й чотири мости,
Виставляй, П'емонте,
Сильніші форпости —
Гоп, гоп, гоп!
Адже я послав вам
Цілий полк уланський,
Ви ж його згубили
У воріт міланських —
Гоп, гоп, гоп!

За цією чудовою піснею, яка перетворювала бравого вояка Швейка в лева, йшли інші зворушливі пісні про кнедлики завбільшки з людську голову, які Швейк ковтав з невимовною насолодою. Ось так і жив він, задоволений своєю долею, — сам на сам з піроксиліном в одному з бараків арсеналу.

Аж ось одного разу до нього завітала інспекція, яка наглядала за порядком в арсенальських бараках. Коли інспекція ввійшла в барак, де бравий вояк Швейк учився поводитися з піроксиліном, то по стовпу тютюнового диму, що виходив із Швейкової люльки, вони пересвідчилися, що бравий вояк Швейк — безстрашний воїн.

Швейк, побачивши військове начальство, схопився, згідно з статутом, витяг з рота люльку й поклав її недалеко від себе, на відстані витягнутої руки, а саме — у відкритий сталевий ящик з піроксиліном, і, ставши струнко, промовив:

— Дозвольте доповісти, ніяких пригод не було, все гаразд!

У людському житті є хвилини, коли багато що залежить від цілковитого самовладання.

Найшвидше зорієнтувався сам полковник. Над піроксиліном пливли кільця тютюнового диму, і він сказав:

— Швейку, курить собі далі!

Це було мудро сказано, справді-бо, значно краще, коли запалена люлька стирчить у роті, а не в піроксиліні.

Швейк, ставши струнко, промовив:

— Слухаюся, пане полковнику. Єсть курити собі далі!

Він був дисциплінованим солдатом.

— А тепер, Швейку, марш на гауптвахту!

— Дозвольте доповісти, ніяк не можу. Згідно з наказом, я повинен бути тут до шостої години й чекати своєї зміни. Біля піроксиліну завжди хтось має чергувати, а то може скоїться яке-небудь лихо.

Інспекція зникла. Вона підтюпцем побігла в караульне приміщення і звідси послала по Швейка патруль.

Патруль пішов по Швейка без особливої радості, але все ж таки пішов.

Коли солдати підійшли до барака, де серед піроксиліну сидів бравий вояк Швейк із запаленою люлькою в зубах, начальник патруля крикнув:

— Швейку, мерзотнику, викинь люльку в вікно і виходь сюди!

— Ні, не можу. Пан полковник наказав мені курити собі далі, і я буду курити, хоч мене й розірве на шматки.

— Вилазь звідти, тварюко!

— Ні, не вилізу. Зараз тільки чотири години, а ви повинні змінити мене о шостій. До шостої я повинен бути біля піроксиліну, щоб не скоїлося якогось нещастя. Я людина дуже обереж...

Склад «на» він не встиг вимовити.

Ви, мабуть, читали про ту страшну катастрофу в арсеналі. Барак за бараком висаджувалися в повітря — і за три чверті секунди в повітря злетів увесь арсенал.

Це почалося з барака, де бравий вояк Швейк учився поводитися з піроксиліном. На тому місці виросла ціла могила з дошок, заліза, уламків залізних конструкцій, що позліталися сюди з усіх боків, неначе для того, щоб ушанувати пам'ять безстрашного Швейка, який не боявся піроксиліну.

Три дні працювали сапери серед руїн арсеналу; вони сортували голови, тулуби, руки, ноги, щоб господу богу на страшному суді було легше розібратися в чинах і віддати кожному належне.

Була то справжня головоломка.

Три дні розбирали сапери могилу Швейка, відкидаючи дошки і залізні конструкції, а на третю ніч, продершись у глиб цієї могили, вони почули приємний голос:

— Той оплот міланський
Ще й чотири мости,
Виставляй, П'емонте,
Сильніші форпости —
Гоп, гоп, гоп!

При світлі смолоскипів вони почали копати в тому напрямку, звідки лунав спів:

— Адже я послав вам
Цілий полк уланський,
Ви ж його згубили
У воріт міланських —
Гоп, гоп, гоп!

Незабаром при світлі смолоскипів вони побачили якусь печеру, що утворилася з купи дощок і залізних конструкцій, а в кутку печери — бравого вояка Швейка, який, поклавши люльку, виструнчився й відрапортував:

— Дозвольте доповісти, що ніяких пригод не було, все гаразд!

Його вивели з цього пекла руйнації, і, опинившись перед офіцером, він відрапортував удруге:

— Дозвольте доповісти, що ніяких пригод не було, все гаразд, і покійно прошу прислати мені зміну, тому що шоста година вже давно минула, і ще прошу сплатити добові за той час, що я просидів під руїнами.

Мужній солдат був єдиним з усього арсеналу, хто пережив цю катастрофу.

На честь його ввечері в офіцерському зібранні було влаштовано невеличке торжество. Оточений офіцерами, бравий вояк Швейк перехиляв одну чарку за одною, і його добродушне кругле обличчя сяяло від насолоди.

На другий день він одержав добові за три дні, неначе він був на війні, а через три тижні йому надали звання капрала й нагородили великою військовою медаллю.

Коли, прикрашений медаллю та зірочками на погонах, Швейк увіходив у свої казарми в Тріденті, він зустрів офіцера Кноблоха. Побачивши небезпечно-добродушну фізіономію бравого вояка Швейка, Кноблох здригнувся.

— То це ти, пегіднику, відзначився! — промовив він.

— Покійно доповідаю, що я тепер умію поводитися з піроксиліном, — відповів, усміхаючись, Швейк.

І з почуттям власної гідності він попрямував на подвір'я казарми, щоб розшукати свою роту.

В той же день черговий офіцер зачитав солдатам наказ військового міністерства про організацію в армії повітряних частин і відозву до всіх, хто бажає вступити в ці частини.

Бравий вояк Швейк, виступивши вперед, заявив офіцерові:

— Маю честь заявити, що вже там побував, знаю цю справу і хочу послужити государеві імператору в повітрі.

І через тиждень бравий вояк Швейк відправився на службу в повітроплавальну частину, де поводився не менш розсудливо, ніж в арсеналі, як це ви й побачите далі.

V

Бравий вояк Швейк опановує аероплани

Австрія має три, що піддаються керуванню, дирижаблі, вісімнадцять, якими неможливо керувати, і п'ять аеропланів. Ось така повітряна могутність Австрії. Бравого вояка Швейка направили у підрозділ аеропланів — служити на честь і славу нового виду озброєння. Спочатку він витягував літаки з ангарів на аеродром і чистив металічні частини скипидаром і віденським вапном.

Служив, можна сказати, не на страх, а на совість. І, як колись у Тріденті, він дбайливо чистив коня священникові, так і тут, біля аеропланів, він працював ретельно. Швейк надраював пластинки в літаку, немовби коня скреблом, і, як розводящий, розставляв вартових у ангарах і інструктував їх:

— Ми повинні літати, і тому в кожного, хто хотів би викрасти аероплан, стріляйте!

Приблизно через два тижні його призначили «пасажиром». Це було дуже небезпечне підвищення. Він як баласт літав з офіцерами.

Але бравий вояк Швейк не боявся. З усмішкою він підіймався в повітря, покійно й шанобливо дивлячись на офіцера, який вів літак, і козиряв вищим чином, що швендяли внизу, на аеродромі.

І коли ненароком аероплан падав і розбивався, першим з уламків підіймався бравий вояк Швейк і, допомагаючи підвестись офіцерові, рапортував:

— Дозвольте доповісти, що ми впали і що ми живі й здорові.

Швейк був приемним супутником. Одного разу він літав з офіцером Герцігом, і коли вони піднялися на висоту 826 метрів, мотор раптом перестав працювати.

— Дозвольте доповісти, що в нас скінчився бензин,— почувся за спиною в офіцера приемний голос Швейка.— Я, прошу пробачення, забув долити бензину в бак.

І знову за хвилину:

— Дозвольте доповісти, ми падаємо в Дунай.

І коли через кілька хвилин голови їх виринули із зелених хвиль Дунаю, бравий вояк Швейк, що плив за офіцером до берега, сказав:

— Дозвольте доповісти, що ми сьогодні встановили рекорд висоти.

Це трапилося перед урочистими польотами військових льотчиків з Новоміського аеродрому в Відні.

Всі оглядали аероплани, випробували мотори й завершували підготовчі роботи до зльотів.

Лейтенант Герціг збирався летіти із Швейком на аероплані системи «Райт» з примонтованим апаратом Моррісона, який дозволяв злітати без розгону.

На аеродромі були присутні представники збройних сил інших країн.

Літаком Герціга дуже зацікавився румунський майор Грегореску, який заліз у літак і випробував важелі та рулі.

Бравий вояк Швейк за наказом лейтенанта завів мотор — пропелер закрутився. Швейк, що сидів поруч із румунським майором, з великою увагою регулював трос, який з'єднував важіль з рулем висоти, і робив це так обережно, що скинув з голови майора кашкет.

Герціг розлютився:

— Швейку, ви осел, летіть під три чорти!

— *Zum Befehl, Herr Leutnant!*¹ — вигукнув Швейк, повернув руль висоти і важіль апарата Моррісона, і літак злетів над землею; гучно й ритмічно заторохтів потужний мотор.

20, 100, 300, 450 метрів висоти. Напряму південно-західний, до Альп, швидкість 150 км на годину.

Бідолашний румунський майор отямився лише над одним із альпійських льодовиків, над яким вони саме пролітали на такій висоті, що дозволяла спостерігати чудовий пейзаж унизу — снігові поля, прірви, які дивилися на них грізно й суворо.

— Що трапилося? — спитав він, заїкаючись від страху.

— Летимо за наказом, — шанобливо відповів бравий вояк Швейк. — Пан лейтенант наказав: «Летіть під три чорти!» — ось ми й летимо.

— А де ми сядемо? — спитав, клацаючи зубами, допитливий румунський майор Грегореску.

¹ Слухаю, пане лейтенант! (Нім.)

— Дозвольте доповісти, що я не знаю, де ми впадемо. Ми летимо за наказом. І я вмю вести літак тільки вгору, а вниз не вмю. Нам з паном лейтенантом ніколи не доводилось сідати. Ми злітали вгору, а вниз літак завжди падав сам.

Альтиметр показував 1860 метрів. Майор гарячково хапався за поручні й кричав по-румунському:

— *Deu deu, deu!* — Боже, боже, боже!

А бравий вояк Швейк, обережно маніпулюючи рулем, співав над Альпами свою пісеньку:

— Каблучку, що ти дала,
Носить не годиться.
Сто чортів! А це ж чому?
А тому, що нею я
Заряджу рушницю.

Майор голосно молився по-румунському й страшенно лаявся, а в чистому морозному повітрі лунав дзвінкий голос бравого вояка Швейка:

Хусточку, що ти дала,
Носить не годиться.
Сто чортів! А це ж чому?
А тому, що нею я
Вичищу рушницю.
Сто чортів! Чому б і ні!

Під ним миготіла блискавка, бушувала буря.

Витріщивши очі, майор дивився перед собою і питав хрипким голосом:

— Чи буде цьому кінець?

— Аякже! — відповів з усмішкою бравий вояк Швейк. — Принаймні ми з паном лейтенантом завжди кудись падали.

Вони в цей час перебували над Швейцарією і летіли кудись на південь.

— Трохи терпіння, пане майор! — сказав бравий вояк Швейк. — Як тільки в нас скінчиться бензин, ми одразу ж почнемо падати.

— Де ми зараз?

— Над якоюсь водою, дозвольте доповісти, дуже багато води. Мабуть, ми впадемо в море.

Майор Грегореску, зомлівши, чим далі, тим більше вгрузав своїм товстим черевом у поручні й зовсім застряг у металічних конструкціях.

А над Середземним морем лунав спів бравого вояка Швейка:

— Хочеш быть великим —
Кнедлики ковтай.
Айн, цвай...
Більше кнедликів поглинеш —
На війні ти не загинеш.
Айн, цвай!

Бравий вояк Швейк співав над велетенськими морськими просторами на висоті однієї тисячі метрів:

— Марширує Греневіль Прашною брамою на шпацір.

Морське повітря привело майора до пам'яті. Він поглянув у цю дивовижну глибіню і, побачивши море, вигукнув: «Тю, тю!» — і знепритомнів знову. Так вони летіли цілу ніч.

Раптом бравий вояк Швейк потряс майора за плече й сказав добродушно:

— Дозвольте доповісти, що ми падаємо, але якимось повільно.

Літак, в якого вийшов увесь бензин, плавно приземлився в пальмовому гаю в Тріполі, в Африці.

Бравий вояк Швейк допоміг майорові вилізти з літака, виструнчився й відрпортував:

— Дозвольте доповісти, що все гаразд!

Це був світовий рекорд, установлений бравим вояком Швейком, який перелетів через Альпи, південну Європу, Середземне море і приземлився в Африці.

Майор, побачивши навколо себе пальми, дав Швейкові два ляпаси, які бравий вояк Швейк сприйняв з усмішкою: адже він тільки виконав свій обов'язок, бо лейтенант Герціг сказав йому:

— Летить під три чорти!

Про те, що було далі, розповідати незручно, бо це буде, безумовно, дуже неприємно для військового міністерства, яке, можливо, почне заперечувати факт падіння австрійського аероплана в Тріполі, і в протилежному разі ми опинилися б перед фактом великих міжнародних ускладнень.

ЩАСЛИВА ДОМІВКА

Ось уже шість років Шимачекова «Щаслива домівка» намагається кожну родину в Чехії зробити задоволеною, кожне подружжя — щасливим і спокійним. У цьому я пересвідчився сам.

Неоціненні поради для кожної родини що два тижні виходять із редакції на Єрусалимській вулиці, сіючи всюди щастя. Ну, а мене просто плач бере.

Через тиждень після нашого весілля моя дружина відкрила мені солодку таємницю: вона передплачує «Щасливу домівку».

— Сьогодні саме принесли новий номер, там є дуже цінні поради. Ось побачиш, скільки ми виграємо, як ними скористаємось.

Коли я прийшов зі служби, в кухні панував якийсь дивний рух. Дружина, сяючи очима від щастя, вибігла назустріч мені і гукнула:

— Вийшло, все вийшло!

Взяла мене за руку й повела до кухні.

— Я зробила все точнісінько, як написано в «Щасливій домівці». Залила бразильські горіхи окропом і зоставила на п'ятнадцять хвилин. Тепер вони легко розлушуються.

Вона раділа, як мала дитина.

— Але ж, серденько, чого це надумала купувати бразильські горіхи? Хто їх їстиме? Нащо вони нам?

— Дурненький мій,— відказала дружина.— Ось же чорним по білому надруковано: «Як залити бразильські горіхи окропом... Можна також намочити їх у холодній воді на п'ять-шість днів». Та це не все, ось іди, побачиш, що твоя жіночка байдиків не біла.

В спальні тхнуло камфорою.

— Я натерла ліжка камфорною олією. Така є порада в «Щасливій домівці».

Я побачив, що білі кленові ліжка стали чорні, й заважив:

— Але ж вони почорніли.

— Дарма,— солодко промовила дружина.— В «Щасливій домівці» є рубрика «Консультація» для передплатниць журналу. Можна послати запитання з будь-якої галузі господарства чи науки, і вони надрукують відповідь. От я й питаю, як вибілити почорнілі меблі. Мені в сьогоднішньому номері вже відповіли на моє запитання про персні. Ось я тобі прочитаю: «Перстень (Я. Г. в К.) служив для прикривання людського тіла багатодавніше, ніж одяг...»

Мені стало недобре, і я ліг на капапу. А моя люба жіночка тим часом не лінувалась. За порадою, надрукованою в останньому одержаному нею номері «Щасливої

домівки», вона воском і сіллю заходилася зчищати з праски іржу, якої там не було. Намочила мої засохлі черевки в гасі, щоб відм'якли, полила собі руки чорнилом, щоб звести чорнильні плями соком спілого винограду, потім послала служницю по червоне вино, бо хотіла випробувати, чи справді плями від червоного вина сходять з білизни, коли її намочити на добу в кислому молоці, а тоді випрати у воді. Врешті служниця принесла червоне вино, і моя люба, невтомна жіночка полила мою сорочку червоним вином і намочила в кислому молоці.

Далі вона прокип'ятила зубні щітки, бо серед усіляких порад була й така: «Як прокип'ятити нову зубну щітку, вона служитиме довше». На жаль, дружина вийшла з кухні з голим держачком у руці. Щетина, найголовніше в щітці, повипадала в окропі. Само собою зрозуміло, що дружина почала дорікати мені, нащо я купив підроблені зубні щіточки.

Тоді заходилась маніпулювати з будильником — знов точно за порадою «Щасливої домівки», де писали, що, варячи яйця, треба наставити будильник на певну хвилину. Коли він задзвонить, яйця вже готові. Тим вона бавилася з годину.

Потім почала дорікати мені, що я не приніс із собою в наше спільне господарство прищіпок для білизни, бо з них можна виготовити підставки під виделки чи солянки і всілякі такі прегарні речі, як зробило вже багато передплатниць «Щасливої домівки», і цим, напевне, досягається те, що в господі, де таким прекрасним способом використовують прищіпки для білизни, панує цілковите задоволення та блаженство.

— Оце я теж запроваджу в нас, — мовила вона й показала обкреслений олівцем допис в останньому номері: «Як я вчу курця ощадності. Мій чоловік купує сигари в скриньках по 100 штук. Щоразу, коли він купить таку скриньку, я непомітно беру з кожного шару три-чотири сигари й ховаю. А коли сигар у скриньці поменшає, я підкладаю назад одну-дві з тих схованих. У такий спосіб сигар вистачає на багато довший час».

Звичайно, моя дружина присвятила «Щасливій домівці» весь вечір.

Вона зробила для кухні дощечку, щоб різати на ній ковбасу, дерев'яні п'яльця — сушити вовняні шкарпетки, а тоді ще вішалку для гіпюрової сукні. Та

оскільки вона такої сукні не мала, то зажадала, щоб я їй купив.

Потім помастила кошик для білизни білою олійною фарбою і пронесла його повз мій чорний костюм, який саме чистила щіткою служниця; сяючи від радості, прийшла до мене й сказала, що негайно напише листа до «Щасливої домівки»: запитає, як вибавляти білу олійну фарбу з чорного костюма.

— Ми, передплатниці, допомагаємо одна одній,— сказала вона.— Кожна відповідь на таке запитання служить усім читачкам неоціненною допомогою в тому, щоб зробити родинне життя щасливим. А ми повинні бути дуже щасливі. Завтра ти допоможеш мені прикрасити туалет, як підказує цей номер. Ми обклеїмо стіни білими й чорними квадратами з цупкого паперу.

На ніч мені довелося надягти жилетку, бо в статті «Належний ступінь загартування» писалося, що великий англійський гігієніст Герберт Спенсер спав у жилетці.

О третій годині ночі мене розбудив будильник.

— Треба вставати,— сказала дружина.— Я читала, що для розумової праці найкращий час — від третьої до сьомої години ранку. «Щаслива домівка» призначила премію для тієї передплатниці, котра сповістить найкращий рецепт, як використувувати рештки з курей та каплунів. Допоможеш мені думати над цим.

О шостій годині вона сказала, що я ідіот, бо вже три години дивлюсь в одну точку й нічого не придумав.

Від шостої аж до пів на восьму вона розповідала мені, що моральний занепад і найтяжчі злочини чоловіків стали змістом цілих фоліантів карних кодексів. Інтелігентна жінка, наділена моральною силою, ніколи не буває така підла й нікчемна, як бувають чоловіки, а проте чоловік завжди приписує собі право бути необмеженим володарем, чий волі, навіть несправедливій, жінка мусить підкоряється, а жінка, сердешна...

Вона півгодини говорила, що дуже виразно відчуває, як тяжко завинило перед жінками все людське суспільство, полишаючи їх мовчати й страждати. Якби вона була сама, то воліла б умерти, ніж так жити, але думка про дітей не дозволяє їй враз покінчити з цими муками.

— Та де ж у тебе ті діти?

— Однаково. Це не твоє діло,— відповіла вона рішуче.— Ви, чоловіки, тільки й умієте, що мучити нас, жінок. Жінки ніде не знаходять оборони, жоден закон не

захищає їх, вони з головою віддані на поталу своїм мучителям. Ох, яка я буду рада, коли ти вже підеш. Ти заважаєш мені, я ж мушу вибрати в «Щасливій домівці», щоб б таке оригінальне зготувати сьогодні на обід.

— Та нащо, серденько,— несміливо озвався я.— Чого це неодмінно оригінальне, можна й щось звичайне.

Дружина навіть не відповіла.

З ранку й до обіду перед моїми очима поставали жахливі видива якнайхімерніше скомпонованих страв. І опівдні я ввійшов до своєї квартири пригнічений.

Моя дружинионька ласкаво поцілувала мене, і обличчя її сяяло щастям.

— Сьогодні в нас баранячий шніцель, імітований з волового м'яса, а на гарнір імітація італійського пікантного овочевого рагу. Це з нових рецептів у останньому номері,— триумфально промовила вона.

Звучало воно гарно, але їсти його не можна було. Я перекинув свою порцію в мисочку нашого песика; він понюхав, загарчав, підібгав хвіст і забився під диван.

Моїй любій дружинионьці теж зробилося недобре, і вона сказала: «Іди вже, я хочу полежати». Вернувшись увечері зі служби, я побачив у вітальні три ящики, в передпокої — два, а в кухні стояла над шостим ящиком моя люба дружина з ножівкою і різала дощечки з іще одного ящика.

— А я дожидаю тебе,— сказала вона лагідно.— Я вичитала в «Щасливій домівці», як кожна ошадна господиня може сама зробити зі старих ящиків ліжко для служниці. І коли ти пішов, я продала служницине ліжко й накупила на ті гроші ящиків та столярського інструменту.

...Ох, боже, боже! Ці рядки я пишу в Салоніках, у Туреччині, куди втік від «Щасливої домівки», яка ставить собі за мету зробити кожную родину щасливою й задоволеною.

СУМНА ДОЛЯ ВОКЗАЛЬНОЇ МІСІЇ

Графиня Юлія була вельми добродісна, а це дуже багато важить за нинішнього занепаду моральності. У вісімнадцять років, зберігаючи незіпсуте серце, вона вже вміла говорити про такі речі як проституція та боротьба з нею, немовби сама звідала всі страждання пропадаючих

жінок по публічних домах. Її мати, княгиня Больдері, збрала круг себе весь цвіт найвисокоморальніших дам як з дворянства, так і з буржуазних кіл, і в присутності невинної Юлії дуже часто говорилось про те, як рятувати дівчат, щоб їх не затягали до цих осель ганьби. Насамперед ішлося про дівчат недосвідчених, котрі й гадки не мають, які підступи загрожують їм у великому місті, ані про те, які підступи загрожують їм з боку товариства, що гуртувалося довкола княгині Больдері.

Бо дружина радника комерції Вальдштейна запропонувала ще на вокзалі попереджувати сільських дівчат про небезпеки, які загрожують їм по приїзді до великого міста. Цим вона зробила погану послугу старій баронесі Ріхтер, яка одного разу поїхала на вокзал зустріти табірський поїзд, нагледіла дебелу сільську дівку, що саме зійшла з поїзда, і звернулась до неї: «Куди ти йдеш, чи маєш уже службу, чи маєш гроші, чи є в тебе в Празі родичі?» Дівчина якусь хвилину дивилась на неї, мов на божевільну, а тоді рішуче відказала баронесі, щоб та дала їй спокій: «Відчепись, стара відьмо, а то як дам!» Дальших слів добросерда баронеса вже не чула, бо зомліла, і відтоді почала заїкатись.

І коли вона, затинаючись, розказала в княгині Больдері про результати своїх зусиль, пані Цапп, що прославилась як авторка адресованої молодим дівчатам книжки про згубність і гріховність танців, запропонувала організувати на вокзалах постійну охоронну службу, і щоб дами, які захочуть узяти на себе цю функцію, були чимось відзначені. А хіба придумаєш прекраснішу відзнаку для них, ніж образ найцотливішої дівки з усіх, яких породив світ,— образ дівки Марії з немовлям, так чудесно зачатим! Покликали патера Захаріуса з монастиря кармелітів, він схвалив цей задум і сам намалював стрічку, а на ній хрест із образком дівки Марії як символу дівоцтва. Кольори обрали жовтий і білий — барви римського папи як символ віри. До того ж щодо папиної незайманості ніхто ніколи не мав сумніву. Ясно було, що дівчат треба рятувати в католицькому дусі, насамперед нагадуючи про вигоди побожності, бо й найзапекліший звідник відступить перед добродесною дівчиною, яка весь час перебирає чотки, не дивиться ні на що й безперестану мурмоче сама до себе одну з тих прекрасних літаній: «Порятуй нас від духу перелюбства, о господи!» А як до того ж дівчина буде ще підстаркувата, горбата і зизоока, то

вона й поготів не попаде звідникам до рук, бо її покрити віра в вічні радості, і релігійні переконання вбережуть її від місць ганьби та моральної зіпсутості.

Отож, коли організували вокзальну місію, першою одержала ту відзнаку радниця Вальдштейн,— пов'язку, по якій відразу видно було, чого ця дама так довго проходиться по вокзалу та придивляється до кожного; вона прийшла рятувати недосвідчених дівчат, які приїдуть до Праги.

Для них підготували дві кімнати, опоряджені хоч і скромно, одначе з тонким розумінням усього, чого потребують невинні душі недосвідчених сільських дівчат.

І куди б не глянула така дівчина, звідусюди на неї дивилось обличчя розіп'ятого спасителя, а звівши очі до стелі, там вона побачила б намальований хрест.

А між тими хрестами, які нагадували їй, щоб вона зберегла свою невинність хоча б заради того, хто отак приніс себе заради неї в жертву, всюди видніли написи, які наказували категорично: «Не перелюбствуй!» — хоча графиня Юлія, завжди сповнена тактовності й вірна доброму тонові, в своїй наївності пропонувала понаписувати там: «Не перелюбствуйте, будь ласка!» — або: «У випадку перелюбства зверніться до правління нашої спілки».

Ох, та добра, невинна графиня Юлія! Значення цього слова було їй відоме не більше, ніж апеннінським пастихам значення слів «радіоактивність» або «каландр».

Радниця Вальдштейн прогулювалась по вокзалу, поки діждалась першого поїзда, й завзято накинулась на першу дівчину, котра з валізкою в руках вийшла з вагона. Серце її було переповнене ревністю, і вона навіть не помітила, що в вокзальній штовханні у неї спала з рукава пов'язка. Вона вмить вихопила в дівчини з руки валізку, але тут-таки з'явився поліцай, заарештував її і в супроводі цілої юрби цікавих відвів до поліції.

Розгубившись, вона спочатку почала кричати, а потім запевняти та пояснювати, що вона не злодійка, а чергова з вокзальної місії. Але говорила чимдалі плутаніше і нарешті, вже напівзомліла, заходилася переконувати поліцаю, щоб він покинув таке життя й остерігався всіх звідників.

У поліції все з'ясувалось, проте в одній газеті, що дуже різко виступала проти буржуазії, з'явився допис: «Дивний випадок kleptomанії». Згодом надрукували і

спростування, але скандал є скандал. Пані Вальдштейн, дружина радника комерції, вийшла зі складу вокзальної місії, і про неї оповідають, що вона вклала спадщину по матері в один великий публічний дім в Усті-на-Лабі, що дає їй п'ятдесят відсотків прибутку.

Та ця невдача не охолодила самовідданих дам, а навпаки, збудила в них таку готовність до самопожертви на користь справі, що княгиня Больдері сама поїхала на вокзал і з великою помпою привела до притулку дівчину, яка дуже зацікавилась добродійною інституцією.

Почет дам відвів дівчину до притулку, і там їй до десятої години вечора тлумачили, якою моральною згубою загрожує місто. Потім невинна графиня Юлія попрощалася з першою жертвою вокзальної місії такими словами: «Не перелюбствуйте, прошу вас від усього серця». Дівчині віддали ключі від кімнат і сказали їй, що вона може тут жити, поки не знайде собі роботу.

Вона прожила там із тиждень. Перші два дні поводи-лася зразково, а потім почала водити до помешкання, до свого освяченого притулку, чоловіків.

То був тяжкий удар для патера Захаріуса з монастиря кармелітів, коли він прийшов рано-вранці провідати її і в цей вільний час підготувати її до близьких великодніх свят, які означають так багато для душ, наді-лених ревною побожністю.

І справжнє страхіття було, коли той суб'єкт ще й викинув за двері шановного отця, що потім приніс сумні-вість про таку розбещеність тій, котра так боролась про-ти розпусти,— вельможній княгині Больдері.

Та хто може зглибити саможертвні серця таких дам? На вокзал пішла рятувати дівчат графиня Сольваро, але, оскільки ця достойна дама була дуже короткозо-ра, вона привела з собою одну горбату бабусю, ще й, ідучи з нею в кареті, весь час їй казала: «Подякуйте богу, дівчино, що я врятувала вас із рук звідників!»

Але чи варто незвірюватись через таку невинну по-милку? Доброчесна графиня Юлія попросила свою ма-тір княгиню, щоб дозволила їй самій піти на вокзал і дождити дівчат, що приїздять до Праги.

Ох, ця благородна невинна графиня! Коли вона дожи-дала поїзда, до неї підійшов якийсь елегантний молодик і зацікавлено почав розпитувати, що це за пов'язка в неї на рукаві та яка мета благочестивої вокзальної мі-сії. Добра графиня відкрила йому своє незаймане серце;

тоді він, молодий і елегантний, відрекомендувався як князь такий і такий, біс там його вже зна який, і вони розмовляли довго й щиро.

Бідна, невинна, юна, цнотлива графиня Юлія! Негідник обморочив її, нещасну вокзальну місіонерку, цю найневиннішу лілею, цей цнотливий і прекрасний бутон, і продав за сто крон до одного публічного дому в Пльзені.

Перо випадає в мене з рук, бо ця сумна доля вокзальної місії глибоко вражає моє серце, так що я пишу і плачу, як мій друг Гаек, коли пише некролог по своєму начальникові.

ПОЕТ РАЦЕК

Поки ми перебували в ворожому Відні, службовець торговельно-ремісничої палати, бородатий поет Рацек, спокійнісінько відвідував по суботах «Золотий літр». Тепер Рацек уже не пише віршів. Слава його позаду, хоч і сумна, а все ж таки слава. Він колись відсвяткував на арені молодой чеської поезії Піррову перемогу. Проте й донині Рацек носить довгу бороду й довгі патли, тож скидається зовсім не на службовця торговельно-ремісничої палати, а на натурника Месію з художньо-промислової школи в Празі. З ним самим уже кілька разів ставалося, що до нього забалакували зарослі молодики, які по-художницькому безтурботно питали його, за скільки б він погодився позувати їм з годину голий. І тоді Рацек цілий день ходив сумний, бо ж патли й бороду він запустив лише тому, що він — поет, та й тепер носить їх, бо колись був поетом. А коли хто зацікавиться, яку ж книжку він написав, хай згадає, що 1900 року видавництво «Лотос» в Усті-на-Лабі випустило чудну товстеньку книжку віршів під назвою «Червовий туз».

Бібліотеку «Лотос» видавав дуже цікавий чоловік, Герлес на прізвище. З приятельських взаємин між цим фабричним бухгалтером та зовсім ще молодим тоді Рацеком і зродилось оте дитя в червоній оправі з чорним написом «Червовий туз».

Прізвища автора на книжці не було, і в літературних колах збірка викликала тоді надзвичайний розрух — як оригінальною формою, так і дивним змістом, по якому вгадувалась людина, що вже підбила всі рахунки з життям; рецензент у газеті «Народні лісти» писав тоді: «Вся

збірка «Червовий туз» невідомого автора справляє на нас таке враження, ніби її створив чоловік, якого завтра мають повісити, і він попросив чорнила, пера й паперу і за останню ніч хуленько написав усю збірку, щоб піти з цього світу зі свідомістю того, що він ще раз наостанці поглузував з усіх».

А видавець Герлес, тішачись цією славою Герострата, що підпалив храм богині Діани в Ефесі, сказав своїй сестрі Мані, до якої залицявся, ніби це він сам написав «Червового туза», і підніс їй книжку з дарчим написом; щоб вплинути на неї й на нашу небіжчицю матусю гарним словом «поет».

Отож ми за вечерею розрізали книжку, і мій брат Богуслав прочитав:

«Там породільня, там ряд крамниць, там он борделі в сусідстві різниць».

— Гарно, нічого сказати,— зауважила матуся.— І оце з таким ти хочеш водитися? Зразу ж мені відішли йому книжку.

Мене послали віднести книжку на пошту, і в букіністичній книгарні мені дали за неї п'ятдесят гелерів. Злий на автора, я написав до «Сучасного життя» нищівний відгук, в якому зокрема відзначав, що у цього поета взагалі нема думок, і тому він змушений писати такі рядки:

Мати моїх матерів мати
Мати моїх матерів
Мати моя

Сестро моїх сестер сестро
Сестро моїх сестер
Сестро моя...

Під кінець я ще написав, що примовка «Тридцять три срібні перепілки летіли через триста тридцять три срібні стріхи», очевидно, належить тому ж самому авторові.

А врешті виявилось, що видавець Герлес зовсім не автор цієї збірки і що все це паскудство скоїв поет Рацек.

Через Рацека Герлес втратив заможну наречену, і Рацек-таки написав оцього вірша:

Моя мила чорнокоса,
Ії коси златокосі
Взяв розбійник у полон,—

і все, оце весь вірш. Через три роки після виходу збірки в світ славний Рацек перечитав ті свої вірші, і відтоді він ночами блукає по вулицях. Коли ви стрінете десь схвильованого чоловіка в крилатці, який ховає обличчя в долонях і шепоче сам до себе: «Що я наробив, господи, що я наробив!» — знайте, що то поет Рацек. Він дійшов до того, що відтоді почав писати дитячі казочки. А щоб перевірити, як впливають його казочки на дитячу душу, одружився й наплотив власних дітей. І коли дітки його вбилися в тямку, прочитав їм у рукописі одну зі своїх казок. Оскільки медична допомога була під рукою, за півроку дітки сяк-так оклигали, і відтоді Рацек блукає вулицями Праги ще тяжче засмучений, усе тугіше й тугіше закутуючись у свій плащ.

ЯК ПАНІ ЄДЛІЧКОВА ПИСАЛА ОГЛЯД МОД

Я редагував провінційний часопис «Незалежність». Нині, маючи той досвід, якого набрався на цій роботі, я можу твердити напевне, що, коли якийсь часопис має назву «Незалежність», це означає, що знайшлося кілька можливих людей, які відчують потребу вилаяти кого захочуть, а для того й заснували собі «Незалежність».

І мій часопис, отже, служив для такої мети. Роботи я мав небагато, бо видавці самі засипали мене статтями, які я тільки мусив підготувати до друку. Видавцями були: тамтешній аптекар, що видавав мені платню, потім два бакалійники і один торговець худобою. Усі вони били по магістрату щосили.

Найбільше дописів приносив торговець худобою. Він любив писати статейки куці, ніби раптово урвані, але такі круті, що я мусив викреслювати половину тексту. Наприклад, приносив «допис із міста», як він казав.

— Це проти магістрату, особливо проти старости, — пояснював, виймаючи з кишені дорогу сигару. Така була в нього звичка. Тією сигарою він ніби підкуповував мене.

Заголовок був такий: «Я тебе знаю, кульгавий чортяко!»

— Ви ж знаєте, що він кульгає, — казав автор. — Його ще прозивають шкандибою.

Отже, допис був спрямований проти старости. Далі його називали повним ім'ям, і писалося: «Хто був проти того, щоб продати частину міського луку панові Єдлічці? Чому той клопоть продали отому заброді Мейстшікові? Недарма кажуть, що св... св... здалека чує, отож і пан староста з паном Мейстшіком кинулись в обійми один одному».

— Я оці два «св...» викреслю, пане Єдлічко.

— Та що ви, пане редакторе! Це ж якраз дуже ефектно, коли після літер крапки. В цьому є сіль, і кожен відразу збагне, що «св» з крапками означає «свиня», і сміятимуться як з Мейстшіка, так і з старости. Далі ви побачите ще одне скорочення — «св» з п'ятьма крапками,— це вже означатиме не «свиня», а «сволота», тобто мається на увазі ота сволота староста. Скорочення «о» з трьома крапками означає «осел», це зразу вгадає кожен читач. Не можна цього викреслювати!

Марно тлумачив я йому, що до часопису не може пасти ні «св», ні «о», ні всі інші наявні в дописі лайки: пан Єдлічка невблаганно стояв на тому, що треба в такому разі порадитися з усіма видавцями і що ввечері ми стрінемось у пана аптекаря.

Того вечора в помешканні пана аптекаря розгорівся запеклий бій за те, чи спроможні «св» з трьома крапками та інші скорочення повалити магістратську кліку.

Я казав, що якби надрукували таке, то мене як відповідального редактора поставили б перед суд присяжних і запроторили б за ґрати.

Пан Скорковський, один з видавців, почав говорити про Барака і про Грегра — мовляв, вони теж сиділи у в'язниці за газету, і це тільки робить їм честь.

Пан аптекар був на моєму боці. Він казав, що стоїть за різку манеру писання, але стаття пана Єдлічки все ж таки трохи надміру різка, тож ці образливі слова треба повикреслювати.

— Як не буде там «свині», «сволоти» й «осла»,— вигукнув пан Єдлічка,— стаття втратить усю красу.

Пан Скорковський і пан Павлуусек підтримали його.

Якби хто з невтаємничених почув нашу розмову, то напевне здивувався б, чому це раптом із дому аптекаря весь час лунають слова: «свиня», «сволота», «осел».

Я говорив «ангельськими гласи» про культуру преси, пан аптекар погоджувався зі мною, але пан Єдлічка та

решта двоє видавців непохитно стояли на тому, щоб друкувати «св» з трьома й п'ятьма крапками та «о» з трьома крапками.

Дебати ставали дедалі бурхливіші. Пан Скорковський дорікав мені, що я в його попередній статті викреслив речення: «Коли хто з порядних громадян випадково заблукає до магістратської зали засідань, нехай хутчіш затикає носа й утікає геть із цієї оселі смороду й розпусти».

— І того не надрукували, що в старости нова служниця і він з нею ночами гуляє в саду.

— Таж ви, пане Павлоусек, самі сказали, що це вам приснилося!

— Ну то й що, пане редакторе! Хіба стаття не називалася «Сон платника податків про одного старосту з нашого міста»? Пам'ятаєте, я вам казав, що це чудова стаття і її треба пустити підвалом? А як там було гарно сказано, що староста нібито раптом обернувся у верблюда! А ви й досі цього не надрукували!

Пан Єдлічка тим часом придумав, що сказати на останці.

— Коли не надрукуєте всього,— промовив він, підводячись,— то пишіть свої дурниці самі.

Отак я втратив дописувачів. Разом з Єдлічкою застрайкували і пан Павлоусек і пан Скорковський.

Через тиждень до редакції прийшла пані Єдлічкова. То була вже літня дама, що одягалася з жахливим, непростенним, варварським несмаком провінційних дам.

— Я маю до вас прохання, пане редакторе,— сказала вона, виймаючи з кишені згорток паперу.— Я вже давно віддаю свій час спостереженням за модами, а оскільки в вашому часописі нема рубрики мод, то я й надумала інформувати тутешніх дам про нові напрямки в моді. Гадаю, ця ідея вам сподобається.

Вона розіклала передо мною свої папери, і я прочитав:

«Сьогорічний осінній променад у нашому місті тішить око дуже різноманітними картинами. Поруч дами в широчезному капелюсі йде інша, в суконній шапочці. Перша накульгує, друга тягне ноги. В обох стоптані підбори, а це дуже великий несмак, пані поштмейстєрова й пані лісничка. За ними суне ще одне опудало. Думає, що як купила собі осінне пальто з зеленуватого гомспану, то вже вона від усіх розумніша. А тим часом такі обновики справ-

ляються раз на сто років, і кожна дама, що гляне на неї, має право вигукнути: «Люба пані Краловцова, зверху у вас блистять, та всередині свистить!» Говорити про осінню моду було б передчасно. Пані старостиха вже дев'ятий рік носить той самий жакет, тільки цього року віддала його перешити в Кутній Горі, та й досі не заплатила кравчині. За нею йде пані Кромбгольцова, але та проходить тільки половину променаду, до пошти, а там завертає, похвалившись, що має новий осінній костюм з лодену, за який нібито заплатила п'ятдесят гульденів. Коли вона заплатила за нього стільки, як одній селянці на базарі за качку — селянка, коли спіймала її на тій крадіжці, натовкла їй розмальований вид тією качкою, — то можемо поздоровити її з дешевою осінньою обновкою. Гарний осінній костюм носить дружина першого магістратського радника пані Боркова, що її всі називають «шаленою». Вона так хоче здаватися молодістю, що носить куценькі спідниці. Та й підбирати поділ їй завдяки тому не доводиться, руки в неї вільні, і вона може стромляти їх у мішки з горіхами в крамницях Скорковського та Павлоусека. Здається, пані Боркова дуже добре вміє користати з нової моди на рукава — з буфом біля ліктя. Недавно вона висипала з такого рукава п'ять кілограмів слив. Принаймні мали що їсти вдома. Я гадаю, що після того, як учора ввечері коло басейну жандармський вахмістр привселюдно поляпував нашу панну старостівну по одному місцю, вузькі спідниці вийдуть із моди. Бо далі звужувати спідницю вже нема куди — тоді бідна дівчина не зможе втекти, коли до неї прийде її жених, пан Знаменачек. Мабуть, вернеться епоха кринолінів, і під них пані Кропова ховатиме пана вчителя, коли її чоловік несподівано нагряне з полювання. В наступному номері розповімо про шкарпетки пана старости».

— Опублікуйте оце, — рішуче сказала пані Єдлічкова й додала солодким голосом: — А то я вам очі повидряплю.

Отак я з «Незалежності» попав на Градчани, до при- тулку для сліпих.

ЯК 1912 РОКУ
ПОВСТАЛИ ВЕТЕРАНИ В РОКИЧАНАХ
(Зі спогадів відставного солдата)

I

Звуть мене Віктор Кадержабек, мені 63 роки, я держу крамничку на майдані в Рокичанах. Із 1882 року я — голова нашої спілки ветеранів, і господь був до мене дуже милостивий. Дітки в мене родились одне за одним, і діждався я від них самої втіхи. У спілці ми ладнали між собою добре, бо всі пам'ятали Боснію та Герцеговіну, а один дідок, якого носили до нашої ресторації, — навіть Кустоццу та старого Радецького. Магістрат і церковні власті були до нас прихильні, а ми за те віддячували їм великим парадом на всі свята, які святкувались у місті. Особливо на свято тіла господнього: тоді нам за труди дарували з міської броварні вісімнадцять барилець пива. Бо не так воно легко показувати муштру в літню спеку, і скільки разів бувало, що ми аж язички повисолоплюємо, так ухекаємось. Зате вже й натішилось, бувало, коли засядемо гуртом, самі старі вояки, біля вісімнадцяти барилець та почнемо гомоніти про те, як ми колись рятували Австрію! І в ті хвилини затишку та щирості нам бувало так приємно на серці, і ніхто з нас не сподівався, що настане такий час, коли нам доведеться боротись за найдорожче — за нашу громадську діяльність. Але ветеранське щастя так само нестале, як і щастя воєнне.

У січні 1912 року прийшла до Рокичан звістка, що наші ветеранські спілки мають бути розпущені. Ого, тоді вже ми, котрі пам'ятали Боснію і Герцеговіну, і той кустоцький дідусик, — ми, що носили тіло господне й одержували в дарунок по вісімнадцять барилець пива, — підняли справді пам'ятний бунт. Ми довели, що не зречемося свого права, що боронитимем його хоч би й ціною власного життя.

II

Перша звістка про нечуваний замах на наші права надійшла тоді, коли ми зовсім цього не чекали. Наш прапороносець Мергаут заколов кабана на честь нового прапора і скликав з цієї нагоди бенкет у своїй трактирні «Під сонцем». Коли на стіл подали ліверні ковбаски,

він виголосив перед нами промову про давню бойову славу, нагадав, як ми сікли в Боснії та Герцеговіні турків, мов на лівер, а закінчив натхненним: «А тепер нумо на ці ковбаски, як тоді на турків!» — і пострілом із старого пістоля збив з тарелі найкращу ковбаску для себе. Далі подали кров'янку, і наш старенький друг Знамінко, герой Кустоци, тремтячим від зворушення голосом сказав, що вони колись робили кров'янку з італійців і закликав нас не вагатися й тепер. Тож ми й не вагались, а коли настала черга вареної голови, заговорив уже я про нашу важливу роль в Австрії і подав свиняче вуха гаптувальниці нашого прапора пані Віховій, побажавши їй виростити нове покоління ветеранів сильним і здоровим. Усі почали пити один до одного, коли раптом відчинилися двері і вбіг у парадній формі, з рушницею за плечима, наш найкращий друг і член нашої спілки, пан поштмейстер Котятко.

Він був блідий на виду, а сівши, тихим голосом замовив пляшку коньяку. Ми вже думали, що він ошалів з перепою, але він, випивши півпляшки, підвівся й глибоко схвильованим голосом попросив, щоб ми на хвилинку затихли.

Настала тиша, і він сказав:

— Друзі! З Праги щойно надійшла «Празька урядова газета», і там надруковано оце ось, еге ж, оце ось.— Добувши бюлетень з кишені, він прочитав: — «Телеграма. Уряд має намір найближчим часом розпустити всі ветеранські спілки, невідповідні уявленням про військову доблесть».

Ми всі посхоплювались, а він підійшов до столу, витяг з-під шинелі стару іржаву шаблю і, розмахуючи нею, заволав:

— Ні, ми так просто не дамося!

І, захопивши найближчий кухоль пива, ще вигукнув:

— Ні, ми не дамося! Будьте ласкаві випити до дна!

III

І в нас теж ніби щось вселилося. Я встав, обтер губи — згодом, у серйознішу пору, я вже не дбав про таку пусту формальність — і промовив, стиснувши кулак:

— Дорогі друзі! Те, що ви почули від нашого друга поштмейстера Котятка, таке несподіване, бо воно впало

на наші голови саме в день найбільшого свята самопожертви в ім'я нашої спілки, коли наш дорогий прапороносець Мергаут заколов кабана на честь нашого нового прапора. І в цей день безприкладного захоплення нашими ідеями я чую з уст друга поштмейстера, що цей прапор уже не буде нам потрібен, що нас відкинули носакон геть, нас, старих воїнів, нас, наполеонівську гвардію, яка ще в битві під Ватерлоо сказала ворогам, що оточили її: «Merde¹, ми не здамося!» І ми теж не маємо права здатися! Ми покажемо, що й досі лишаємось тими старими солдатами, котрі врятували Австрію, що з нами в цій федерації народів треба рахуватися, і ми доб'ємося, щоб з нами рахувались! Доїжмо ж спокійно цю вечерю, тоді будемо вирішувати!

Отож ми доїли кабана і після третьої сотні літрів пива оголосили військову диктатуру над Рокінчанами й околицею.

IV

Ми постановили на другий день зайняти ратушу і плебанію. Бо плебанія в одному будинку з ратушею. Прийдемо при повному озброєнні, в військовій формі. Відслужимо в садку при броварні польову службу божу, а поки робітники броварні дивитимуться, як полонений капелан благословляє нашу зброю, десятеро наших людей захоплять ключі від підвалів, візьмуть у полон службовців бухгалтерії й піднесуть на солодарні чорножовтий прапор. А потім ми заарештуємо солодарів під тим приводом, що хочемо обшукати броварню, і замкнемо їх у варильні. Звідти ми виступимо на поштово-телеграфну контору, займемо її, незважаючи на удавані протести пана поштмейстера, а він нарешті вигукне: «Я знаю, що ви боретесь за справедливість, тож візьміть і мене з собою!» Панну експедиторку, що завжди сварилася з паном поштмейстером, ми замкнемо у вбиральні й переріжемо телефонні та телеграфні проводи на Клауни, Слане, Лоуни, Хомутов і Прагу.

Потім, підкріплені нашою секцією з Храсту (п'ять членів), встановимо в місті терористичну диктатуру.

Захопимо склад динаміту на каменярні Шорейса і Крала, полонимо нашого повітового начальника і ув'яз-

¹ Лайно (франц.).

нимо його в спальні старости міста. Писаря з його канцелярії кинемо в буцегарню, двох поліцаїв роззброїмо. А третій та сам комісар поліції, члени нашої спілки, підуть з нами. Водночас оголосимо воєнний стан, запровадимо польовий суд і летючий трибунал на конфіскованому автомобілі крамаря Шмати, що ніколи нам не симпатизував.

На всіх громадських будівлях вивісимо такий список людей, оголошених поза законом:

Когоут Ян, крамар з Водної вулиці.

Карел Ванек, торговець спиртними напоями, Сланський проспект.

Ріхард Краус, погребок вин і лікерів, Клатовський майдан.

Каміл Штайн, різник і ковбасник, на Вишінках.

Що ж до жандармерії, то наша депутація пояснить на жандармському посту, що жандарми повинні піти з нами, бо військовій диктатурі підлягають усі особи, причетні до військової служби.

З міського музею заберемо мортирку, а молочар Газда повинен надати в наше розпорядження двох тяглових собак. Мортирку возитимуть за нами весь час, як за регулярним військом.

Все це ми твердо постановили і десь о п'ятій годині ранку розійшлися — чи, власне, розповзлися, — по домішках.

V

Вранці ніхто з нас не прийшов до ратуші і взагалі навіть не показався на вулиці, бо в кожного з нас, у кожного учасника військової диктатури, мармиза була розпухла, як подушка, — з тієї простої причини, що кожен з нас, військових диктаторів, мав дома славну й добру дружину, і та налупцювала свого чоловіка, як шкодливого kota, коли він після п'ятої години ранку вернувся додому в такому революційному настрої.

Тільки гаптувальниця нашого прапора, вдова пані Віхова, що брала участь в обговоренні державного перевороту й весь вечір попивала кминну, вранці ходила довкола ратуші з великою кочергою та млинком для кави (бо ми пообіцяли їй, що вона буде в нас маркітанткою) й вигукувала: «Виходьте там, гей, ви, ваша влада скін-

чилася! Починається терор!» Два поліцаї наморочилися, поки скрутили її та відвезли до буцегарні.

Отак скінчилось наше повстання за визволення ветеранів війни.

ПАН ФЛОРЕНТИН CONTRA ХОХОЛКА

Пан Флорентін був класний наставник, а Хохолка — гімназист останнього класу. Пан Флорентін був Хохолчин класний наставник і викладач латинської мови, а Хохолка відчайдушно бився з тією мовою, бо латинська мова була для нього китайською грамотою. Та й не лише китайською грамотою, а ще й іспанськими чобітьми, вживаними за часів інквізиції для слави божої. Але й пан Флорентін з відразою дивився на перелякане обличчя восьмикласника Хохолки, що на уроках латини весь час трусився, отож дослівно протрусив першу й другу відміни, а коли настала черга третьої відміни, Хохолчине тремтіння стало вже справжньою пропасницею. Отож Хохолка, як тільки пан Флорентін гляне на нього, зводив перелякані очі до стелі, вставав і просив дозволу вийти. Так само він просився надвір, коли надходила його черга відповідати біля дошки. А як настала пора контрольних робіт, Хохолка почав тремтіти вже від самої думки, як йому пережити ці контрольні роботи з латини.

І ось — перша контрольна робота. Після молитви вчитель роздав зошити, нагадавши, щоб ніхто ні в кого не списував, бо, як у чиїхось роботах трапляться однакові помилки, їхні автори дістануть по двійці. Хохолка взяв ручку й тремтячою рукою почав переписувати з дошки речення, які треба було перекласти на латинську мову. В голові у нього була єдина думка, єдине бажання: щоб пощастило наробити помилок не таких, як у сусіда, а то йому поставлять «незадовільно» і він пропав. Він написав на чернетці перше слово й нишком зиркнув на чернетку свого сусіда Батека, теж відомого тим, що він зірок з неба не хапає. І цей погляд на сусідову роботу остаточно переконав його, що вони обидва пропащі. Бо ж Батек почав перекладати майже так само, як і він. Хохолка злякався, і його затуманений сльозою погляд сповз із сумного зображення руїн Трої, що висіло на стіні, до ключа від вбиральні. І, як за часів

еллінської культури переслідувани злочинці шукали рятунку в храмах, так Хохолка помчав з ключем у руці до вбиральні, покинувши класичну освіту, що сяяла з дошки реченнями: «Стіл невисокий і неширокий. П'ята — частина тіла, піхотинець — солдат. Мати — не сестра. В Римі було багато будинків. У садку ростуть дерсва», — та інші такі істини. Все це він покинув, і єдина його думка була — пересидіти у вбиральні, в цьому притулку всіх зацькованих восьмикласників, до кінця уроку, щоб його контрольна робота засяяла чистотою й порожнечею, в яких неможливо знайти жодної похибки проти граматики й духу латинської мови. А коли забудькуватий класний наставник питає, чому він не виконав завдання, Хохолка впевненим голосом відповість: «Я цілий урок просидів у туалеті». А коли йому не повірять, він поведе їх туди, і вони побачать напис на дошках: «Вацлав Хохолка, 8-А, 16.XI». І він написав це виразними літерами на стіні й сидів у невеличкому, замкненому на засув приміщенні хоча й не зовсім спокійно, але вже в стані поступового примирення зі своєю долею. Хтось надбіг коридором і, загнувшись в двері, гукнув:

— Хохолко, йди писати!

— Не можу, — така була відповідь Хохолки на переданий паном Флорентіном наказ. Посланець Чтрнацтий побіг назад, кваплячись закінчити переклад, а Хохолка поважно сидів далі, усвідомлюючи, що цими словами «не можу» він збунтувався проти авторитету свого класного наставника. Війну було оголошено. За п'ять хвилин посланець Чтрнацтий знову тупав до останнього пристановища восьмикласника Хохолки і ще раз, загнувшись в двері, переказав:

— Хохолко, ну йди вже!

— Не можу, — знову відповів Хохолка, цього разу так гордо, як відповів Леонід під Фермопілами перським посланцем. І знов у похмурому коридорі гімназії запала тиша, в якій кожен крок розлягався гучною луною. Хохолка почав рахувати секунди і помалу нарахував їх аж шістсот, що означало десь близько десяти хвилин — стільки часу минуло після останнього наказу, переданого паном Флорентіном.

Та ось почувалася важка хода, і Хохолку вжахнув гучний грукіт у двері.

— Хохолко, виходьте вже, ви ж не встигнете написати контрольну!

То був голос класного наставника Флорентіна, голос суворий і грізний, голос жорстокого мучителя, що жадає невинної дитячої крові восьмикласників.

— Я не можу, пане вчителю,— пролунав голос Хохолки, тремтячий і скромний.

— Я вам наказую — вийдіть!

Жорстокий бій розгорівся в Хохолчиній душі, і непокоря перемогла.

— Вибачте, я не можу,— відповів він уже твердим голосом.

— То ви не хочете вийти?

— Не можу, пане вчителю.

Пан Флорентін побіг до кабінету директора.

— Пане директоре, у мене один учень, Хохолка, замість писати першу контрольну роботу, марнує час у туалеті й відмовляється вийти звідти.

Директор підвівся, очі його на звістку про таку розбещеність запалали гнівом, і обидва поважно рушили до Хохолчиного сховища.

Перший постукав пан Флорентін.

— Хохолко, отямтеся, зі мною пан директор, вийдіть із туалету.

— Слухайте-но, вийдіть,— озвався й директор.— Не норовіться, бо пошкодуєте. Де ви живете?

— Воєнська, п'ять, пане директоре.

— Його мати прибиральниця,— докинув класний наставник.

— От бачте, Хохолко,— директор почав умовляти гімназиста,— ваша мати прибиральниця, а ви, замість потішити її, свою бідну матусю, гарною оцінкою за контрольну роботу з латинської мови, сидите в туалеті й не хочете вийти. Невже вам не жаль своєї матусі? Та що тут довго балакати! Я вам наказую: виходьте і йдіть виконувати свій обов'язок.

— Не можу. Я ще не можу.

— Не робіть із нас дурнів, бо вам запишуть у журнал зауваження.

— Не можу.

— Вам знизять оцінку з поведінки.

— Не можу.

— Вас виключать з гімназії.

— Не можу.

Як важко зрозуміти душу юрби! В пана класного наставника загорілись очі, а пан директор заревів, як

розлючений олень-самець, і обидва об'єднаними силами кинулись на двері вбиральні. То була грізна атака, і Хохолка, чуючи, як силкуються вони вдертись до нього, вперся скільки сили в двері, відчайдушно обороняючись. Та його зусилля були марні. Пан Флорентін із паном директором навалились на двері фортеці всією вагою, двері піддалися, і обидва вломилась до середини.

Але фортеця була порожня. Хохолка, щоб не попасти живим у їхні руки й не писати контрольної роботи, стрибнув сторчголов у діру, як тільки почув, що двері тріщать.

— Так для нього навіть краще, — сказав пан Флорентін. — Бо однаково він би наробив у контрольній цілу купу грубих помилок.

Але директор таки гукнув у яму, що поглинула відважного борця:

— Хохолко, шість годин карцеру!

ЯК Я ВИЙШОВ З НАЦІОНАЛЬНО-СОЦІАЛЬНОЇ ПАРТІЇ

I

Насамперед треба спитати, як я до тієї партії вступив. Дуже легко. Я спершу був редактором журналу «Світ тварин». Коли націонал-соціали про це довідались, то зажадали, щоб я змінив політичні переконання. Якби я був консерватором, а мав стати анархістом, душевна боротьба була б тяжча. А так мені не довелося перестрибувати прірву. Зі «Світу тварин» я спокійнісінько сповз до «Чеського слова». Мої знайомі твердили, що я взагалі не змінив своїх політичних поглядів. Я просто поміняв бульдогів на нову політичну партію, з тією тільки різницею, що бульдогів і догів годував я, а тепер моя нова політична партія годувала мене. Тобто, власне, годував мене доктор Гюбшман. Що ж воно за людина, той доктор Гюбшман? Дуже добрий чоловік, як не рахувати одного. Добрий він доти, доки це не виходить за межі його терплячості. А терплячим його назвати не можна. Це єдина його вада. Якби він був власником «Світу тварин», то напевне писав би статті про тяжке життя собак у псарнях, але псарню держав би і собак би продавав. Бо він комерсант. Так само він весь час говорить про жахливе підвищення квартирної плати — і сам її підвищує. Та й

чом би йому не робити цього? Він же депутат. Це слово дуже гарне і зовсім не пов'язане з такою відповідальністю, як нам здається. Як депутат доктор Гюбшман плекає щонайпрекрасніші думки і вміє висловити їх перед масами. Але в його душі борються два суперечливі начала. Він не тільки депутат, а ще й людина. І як людина він підвищує квартирну плату своїм наймачам, і як людина-таки він є головою правління друкарського товариства «Чеське слово». Він чудова людина. Депутатська слава минеться, депутатський мандат зникне, а гроші зостануться. А акції «Чеського слова» йдуть по п'ятдесят крон. Отак він став моїм роботодавцем.

II

Як живеться в національно-соціалній партії? Дуже добре. Ми ж мали «Золоту Гуску». Це найпрекрасніший момент у всій діяльності партії. Прізвисько «гуска», правда, не дуже милозвучне, але воно є символом націонал-соціалів. На демонстраціях раз у раз можна побачити молодиків з молотком і пером, а під цим значком зухвало блищить золота гусочка на шпильці. Це і є символ партії. Гуси врятували Капітолій, а «Золота Гуска» рятує партію. Ту шпильку з золотою гускою вони одержали, приходячи щодня випити кілька кухлів пива до «Рихти». І їхня гуска, цей символ суверенності, увінчана скромною слов'янською трибарвною стрічкою, молотком і пером та червоно-білою гвоздиною, сяє золотом у петличках і означає: «Ми однієї крові, ми націонал-соціали». І коли налетить буря й змете геть цю партію, щоденні пиворізи з гускою вишикуються в останнє каре, і як наполеонівська гвардія в бою під Ватерлоо на пропозицію англійців здатися вигукнула слово «merde», так і останні воїни партії покажуть на свою відзнаку золоту гуску на піджаку, і це означатиме: «Дурні гуси!» І партії не стане.

III

Отож я спокійно жив і знайомився в редакції «Чеського слова» з багатьма вельми інтелігентними людьми. Насамперед — із празькими проводирями націонал-соціалів. Це Богач, Лоуда, Сімонідес. Богач — фабрикант косметичних засобів, Лоуда весь час має в роті кнедлика, а Сімонідес служить в одній лікарняній касі. Богач весь

час крутиться, Лоуда на все дивиться байдуже, а Сімонідеє тре свій ніс. У нього біле обличчя, і ніс доповнює той колір до барв націонал-соціальної гвоздики. Далі йдуть депутати. З Лисим я випивав, з Клофачем випивав, зі Стршібрним не випивав, із Хоцом не розмовляв, бо йому не можна заходити до нашої редакції — вони з Клофачем особисті вороги. А Клофач не любить іще Фресла. Стршібрний дивиться на Клофача як на узурпатора, а пайкращий з усіх депутат Екснер. Це огрядний чоловік, що нікому не робить нічого поганого й нічого доброго і не може випити багато пива. За це його в партії не люблять. Далі йде Буржівал. Цього чудового чоловіка недолюблює депутат Война. Буржівал теж не любить Войни, бо вони обидва знають один про одного дещо таке, що виходить за межі програми партії, й уникають один одного, як тільки можуть, а коли все-таки зустрінуться, то виходить, як у тій приспівці:

А уникнути не може —
Зашаріється, мов рожа.

Я взагалі помітив, що коли один депутат від націонал-соціалів зустріне іншого, то неодмінно почервоніє. А той другий, бува, зблідне, і знов же виходять кольори націонал-соціальної партії. А водночас усі вони дуже люблять один одного. Націонал-соціального депутата Форманека я взагалі не бачив. Він непитуший, а тому й не дбає про партію; отож і партія не дбає про нього.

IV

Як місцевий оглядач «Чеського слова», я брав участь у кількох зборах профспілки електриків. Ішлося на зборах про те, яку відповідь дадуть трамвайники, коли правління товариства електростанцій відхилить їхні справедливі вимоги й відсуне їх на «хай десь потім, через півроку».

Бо в магістраті, коли хтось хоче надбавки до платні, завжди кажуть: «Хай потім».

І я чув на зборах голоси проводирів — брата Сімонідеєса й брата Богача:

— Страйк неминучий!

А брат Лоуда ще додавав:

— Так, так, авжеж!

А на зборах робітничих секцій брат Война і брат Стршібрний по тричі гукали в розгарячене стовпище:

— Страйк неминучий!

Та потім правління електростанцій не погодилось видати нам, співробітникам «Чеського слова», безплатні цілорічні трамвайні квитки.

Стршбірний і Война розлютились.

— Треба домогтися від торговельно-ремісничої палати, щоб поговорила з правлінням електростанцій,— заявив Война.— Нам же потрібні квитки!

І вони скликали електриків на першу годину ночі до Рігрових садів.

V

Електрики приготувались до того, щоб уже звідти не піти,— все буде так, як під час останнього страйку на Стрілецькому острові.

Приходили сумні й веселі.

— Не вийдемо завтра! — лунало в залі.

Але ось виступив брат Война. Я й зараз бачу його, наче живого: в очах його палало переконання, що він повинен добитись від правління електростанцій безплатного річного квитка.

— Друзі! — вигукнув він.— Замовкніть, зараз говорю я! Майте розум, зважте все головою, почекайте, послухаємо, що відповідь правління електростанцій!

— Злазь к бісу! — пролунав голос одного робітника.

— Друзі, востанне кажу вам! — закричав брат Война, в чий душі міцно вгніздилася думка, що він повинен одержати той річний безплатний трамвайний квиток.— Замовкніть, а то я розпущу збори! Почекайте, послухаємо, що нам відповідь правління електростанцій!

— Пане депутате, ви — бовдур! — пролунав ще чийсь голос.— Прошу слова!

То був мій вигук, вигук члена партії націонал-соціалів, колишнього редактора «Світу тварин», тепер редактора «Чеського слова». Свояк говорив до свояка...

— Заткніть пельку, ідіоте! — закричав брат Война, голова виконавчого комітету партії, членом якої я був.

— А ви теж кретин! — спокійно вигукнув я.— Хлопці, ріжте його!

Його не зарізали, бо він утік, але свої партійні квитки порвали. А брата Фресла обізвали йолопом.

Мене дуже потішили такі вияви довіри.

Потім мене викинули з партії. Тобто я вийшов з неї. Бо коли другого дня я прийшов до редакції «Чеського

слова», щоб засісти за плідну працю місцевого оглядача на користь спільної справи, такої дорогої моему серцю, там уже чекали директори. Так колись чекали землетрусу на Мартініці та Славату на Градчанах.

І той, хто перший ухопив мене за в'язи, був доктор Гюбшман. Кур'єр редакції Шефрна (висловлюю свою пошану цьому славному чоловікові, якому я й досі винен вісім крон) відчинив вікно, і голова виконавчого комітету бр. Война з депутатом бр. Фреслом ухопили мене за штани й викинули в вікно з третього поверху на ковзанку за палацом Сільва-Тарушці.

Я ще почув за собою: «Я тобі покажу партійну дисципліну!» Далі я вже не чув нічого.

Отак я вийшов з національно-соціальної партії, а тепер розшукую тих 200 робітників-електриків, котрим за кілька годин перед пам'ятними зборами в Рігрових садах пообіцяв, що страйк напевне буде, тож хай візьмуть із собою їжу, бо трамваї завтра не ходитимуть.

Прошу їх зголоситись листовно на адресу автора (Вршовиці, Палацького, 363), доклавши марку для відповіді, щоб я міг домовитися з ними, коли нам усім зібратись та дрючками розігнати виконавчий комітет націонал-соціальної партії з його головою бр. Войною.

АВСТРИЙСЬКА МИТНИЦЯ

Скоїлося зі мною нещастя: під час моєї прогулянки в околицях Дрездена я попав під поїзд. І так мене пом'яло, що пройшло півтора року, перш ніж мене підремонтували в лікарні. Я мав намір повернутися до Праги після прогулянки в Дрезден за чотири дні, але справа затягнулася аж на вісімнадцять місяців.

Зрештою, всі ми в руках божих, а я ще був, крім того, в руках лікарів.

Вигляд мав я страшний. Що від мене залишилося власного — не збагну до цього часу. Знаю тільки, що вісімнадцятеро лікарів з п'ятдесятьма двома асистентами вправно складали мене до купи. А як гарно склали! Дістав я свідоцтво, в якому говорилося, з чого мене склеїли, щоб я мав можливість жити як інвалід, і те свідоцтво було на чотирнадцяти сторінках.

У мене зберігся шматок мозку, якась частина шлунка, кілограмів з п'ятнадцять власного м'яса, півлітра власної

крові — решта все було чуже, крім серця, та й те було зшите з мого та бичачого. Це був справжній триумф медицини.

Зовні все в мене було штучне. Це також підкреслювалось у тому свідоцтві. Словом, був це чудовий приклад того, як медицина казково, як колись з каміння будували замки, створює з різних частин нову людину.

Коли мене виписали з лікарні, я пішов на центральне кладовище, у закуток, де лікарні ховають частини людського тіла, і подивився на свої поховані останки. Потім я вирушив на вокзал і поїхав у Прагу з свідомістю того, що моя прогулянка в Дрезден затяглася надто довго, довше, ніж у будь-кого з туристів, які відвідали це чудове місто.

У Дечині нас було піддано пильному огляду австрійської митниці. Коли в нас повитягували чемодани і перевірили всі речі, погляд одного митного чиновника впав на мене. Мій чудний вигляд штучно складеної людини викликав у того чиновника підозру, що чоловік, який має такий вигляд, є принаймні таємним пронощиком сахарину. Я мав вигляд контрабандиста, якому нам'яли боки.

— Візьміть чемодан,— наказав мені чиновник,— та йдіть до канцелярії.

У канцелярії чемодан відкрили, переглянули й не знайшли нічого підозрілого, але побачили серед паперів у чемодані свідоцтво, видане дрезденською лікарнею й підписане вісімнадцятьма професорами і п'ятдесятма двома асистентами.

— Чоловіче,— сказали мені, проглянувши свідоцтво,— підіть нагору до начальника. Інакше ми вас не пропустимо до Австрії.

Начальник митниці був вельми поважний, обізнаний у своїй справі пан. Подивившись у свідоцтво, він промовив:

— По-перше, як говориться у свідоцтві, задню частину вашого черепа замінено срібною платівкою. Це срібло не має проби, а тому платіть штраф — дванадцять крон — за сто двадцять грамів срібла, за тарифом шість і тарифом вісім; за параграфом дев'ятсот сорок шостим митних інструкцій — ви свідомо хотіли пронести неклеймоване срібло, тому заплатите потрібний штраф, тобто тричі по дванадцять крон — разом тридцять шість крон. Далі — мито за сто двадцять грамів срібла (літери v, t, i q), згідно з міжнародною угодою тисяча дев'ятсот другого року —

з одного грама десять гелерів, тобто двадцять крон. Потім, ліву стегнову кістку у вас замінено кінською. Це будемо вважати за таємний провіз кісток. Цим ви, мій друже, завдаєте шкоди австрійській торгівлі кістками худоби. З якою метою ви носите в собі закордонну кінську кістку? Для того, щоб ходити. Тоді запишемо до протоколу, що ви використовуєте кінські кістки з промисловою метою. Краще вам зізнатися, любий пане.

Скотопромисловість прекрасна річ, але для вас не вигідна, тому що при виявленні таємного провбзу тваринних кісток до Австрії ми накладемо велике мито. Платіть двадцять чотири крони. Є тут також відомості про те, що замість трьох ребер вам уставлено платинові дротики. Чоловіче! Ви провозите в Австрію платину. Вас чекає тристакратний штраф. Якщо ці дротики важать двадцять грамів, то це складає одну тисячу шістсот п'ять крон штрафу. З вашого боку це непростима легковажність.

Але що я бачу? Тут говориться, що одну з ваших нирок, а саме ліву, замінено свинячою.

Пане, ввіз свиней до Австрії з-за кордону заборонено. Ця заборона поширюється і на окремі свинячі органи, а тому, якщо ви хочете дістатися до Чехії, то мусите залишити нирку в Німеччині.

Через те що я на це не погодився, сиджу ось уже десять років у Саксонії і чекаю, коли аграрії (а я й сам аграрій) дозволять ввіз свинини до Австрії. Тоді я повернусь на батьківщину.

ХАЗЯЙНУВАННЯ БАРОНА КЛАЙНГАМПЛА

Барон Клайнгампл був дуже вченою людиною, і коли він успадкував від своєї тітки замок у Битовхові, то дні і ночі обмірковував, як удосконалити свій новий маєток.

Передусім він вирішив, що старі дуби-велетні, які росли в парку перед замком, затуляють краєвид, і тому покликав управителя свого нового маєтку й наказав йому пересадити їх кудись в інше місце.

Управитель маєтку цілий тиждень ходив наче у воду опущений і, згадуючи про наказ барона, почував себе дуже погано. Як саме барон уявляє собі пересаджування таких дерев?

Управитель пішов на прийом до барона і знайшов його в бібліотеці, заглибленого в читання якоїсь фахової кни-

ги. Коли управитель після тривалого вступу пояснив барону, що столітні дуби не пересаджують і що він не уявляє, як це можна зробити, барон посміхнувся й наказав управителю подати йому з шафи товсту зелену книгу.

— Це книга про садівництво, мій любий,— сказав ласкаво барон,— розгорніть її на тій сторінці, де закладка, і ви побачите, як все це просто; там є й малюнок. Бачите, як гарно це змальовано? Читайте!

Управитель прочитав:

— Як пересаджувати фуксії. Фуксія виймається з горщечка і просто з усім корінням перекладається в інший горщечок. При цьому треба звернути особливу увагу на коріння й намагатися його не пошкодити.

— Ось бачите, дорогий мій, як усе це легко робиться. Накажіть вирвати дуби із землі й перевезти їх на ті місця, які я вам покажу. На вказаних місцях будуть викопані великі ями, в них ви вставите дуби — от і все. У мене великі плани щодо реформування маєтку. Ці плани ви повинні здійснювати систематично й неухильно. Зрозуміло, на перший погляд вам здається, ніби дещо важко здійснити, як, наприклад, пересадити ці дуби, але у нас тут є чудова література з усіх фахів і, крім того, енциклопедичний словник. Почнете з пересадки того найстарішого дуба, що височіє перед самим замком. Головну увагу зверніть на коріння, кожен корінь треба обережно вийняти з землі. Дуб треба пересаджувати так, як і фуксію, а ви читали, що коріння фуксії має бути непошкодженим. А дуб і фуксія — одне й те ж саме, дуб — також рослина.

Барон був у запалі, і управитель не заперечував.

— Я хочу, щоб усі дуби росли за замком біля ставка, або ще краще — ми висушимо став і замість риби посадимо дуби. Навколо ставка поставимо крісла, і я там буду відпочивати від своїх турбот. Тепер скажіть мені, любий управителю, коли дуби цвітуть? Це дуже важливо, бо коли б на них були пуп'янки, то ми не змогли б їх пересаджувати; в цій книзі сказано, що навіть фуксію не можна пересаджувати, коли вона починає цвісти. Але я думаю, що тепер уже осінь і мої побоювання зайві. Все ж одна річ примусила мене замислитися: фуксії треба пересаджувати в теплому приміщенні, а з дубами це зробити неможливо. Тепер уже досить холодно, і думаю, що я це питання вирішив цілком практично. При пересаджуванні будемо розігрівати ґрунт навколо дубів, для

цього поставимо невеликі цегляні печі і, після осушки ставу, в них будемо нагрівати землю і засипати нею коріння в ямах. Пересаджувати дуби будемо вдень, тому що навіть фуксію не можна пересаджувати вночі: від цього може пошкодитися листя. Думаю також, що під час пересаджування дубам дуже шкодив би дощ, а тому, коли дуб будуть виривати з ґрунту, робітники повинні вилізти на дуб із парасольками й сидіти на верхів'ї, поки дощ усухне і роботу буде закінчено.

І ще про одну річ хочу поговорити з вами. Замість дубів ми посадимо в порожні ями фінікові пальми. Це буде дуже красиво й вигідно — ми збиратимемо врожаї. Я думав багато про це і зрозумів, як треба по-справжньому реформувати наше господарство. Чому в нас ніхто не садить фініків? Тому що ліньки. Ми будемо вивозити фініки в усі країни світу. Ґрунт у нас дуже добрий. Я вчора був у полі і дуже здивувався. Думаю собі, які в мене гарні цукрові буряки! А прикажчик каже: «Пробачте, пане, але то не буряки, а картопля». Якщо людина плутає буряки з картоплею, то, зрозуміло, ґрунт тут дуже добрий. Тільки картоплиння було дуже сухе й поламане. Тому наступного року необхідно біля кожного куща картоплі встромити довгі тички й поприв'язувати до них стебла, як це я бачив на хмельових плантаціях або на виноградниках. Це також вигідно тому, що картопля буде рости вгору, а не вростати в землю; її не треба буде викопувати, а лише зривати, робота швидше йтиме й буде чистішою, і кожний зможе переконатися в досконалості нашого раціонального господарювання.

Ми повинні звернути увагу на наші посіви. Чому, в лихого дідька, одне поле засівають пшеницею, друге — житом, третє — вівсом, четверте — ячменем? Ви накажіть прикажчикам, нехай вони змішають усі сорти насіння і сіють так, щоб на одному полі колосся пшениці було поряд із колоссям жита, вівса та ячменю. Тим самим ми заощадимо площу і не повинні будемо одного дня жати лише овес, другого — тільки жито, третього — ячмінь, четвертого — пшеницю.

Ми заощадимо час, а взимку, коли в людей немає роботи в полі, вони будуть перебирати обмолочене зерно й кидати його на чотири купи, в залежності від сорту зерна. Пізніше ми вживемо й інших заходів перестороги, наприклад, проти граду. Зерно ми будемо висівати під великими навісами або під полотняними тентами. На

південній стороні посіємо какао й каву, а також будемо вирощувати пшоно й крупу. Господарство зараз дуже занедбане, але я сподіваюсь, що нашими спільними зусиллями ми його поставимо на ноги. Що стосується птахівництва, то й тут ми повинні зробити переворот. Курчат треба розводити великих, а тому необхідно схрещувати гусей з курми й уважно стежити за тим, щоб півні не жерли курчат, як кабани поросят. Свині залюбки валяються в багні, і це відбивається на смаку їхнього м'яса. Тому надалі ви всіх поросят покриєте чорним лаком і за кілька днів висушите їх біля печей. Вони валяються в багні лише тому, що їм не подобається їхня світла барва, їм хочеться бути чорними, а як ви їх полакуєте, вони перестануть валятися в багнюці й будуть завжди веселими. Для корів ми збудуємо лазні, щоб вони нам давали більше молока, бо чим здоровіша корова, тим смачніше й молоко. Отже, любий пане управителю, ми повинні діяти свідомо. А тепер — будьте здорові й подумайте про те, що я вам сказав.

Пан управитель відразу ж побіг топитися.

СТАНОВА РІЗНИЦЯ

Панський ключник Ніклес із панським управителем Пасером були щирі приятелі. Вони день у день сиділи вдвох у Тіски, в великій сільській корчмі, де їх вважали такою нерозлучною двійкою, що завжди кожне знало: всі витівки, які баламутили село, — то діло ключника Ніклеса і управителя Пасера. Ключник дуже любив управителя, та все ж їх розділяло щось таке тяжке, що часом воно наводило похмуру тінь на Ніклесове обличчя. І та прикрість була така нестерпна, що вкидала ключника в найсильніший гнів, на який лишень здатна була його лагідна душа. Бо щоразу, коли вони в Тіщиній корчмі сиділи й пили удвох, а під кінець утинали одну зі своїх веселих витівок, яка здебільшого полягала в тому, що вони вночі хапали на вулиці сільського сторожа й кидали його у воду, по селу гомоніли водно, що «вчора ключник Ніклес налигався як свиня, та й пан управитель були трохи веселенькі».

Хоч як було очевидно, що настроїв в обох був такий самісінько веселий, бо й випили вони порівну, і випите впливало на їхні голови однаково, та що вдієш — голос

народу промовляв так: «Ключник Ніклес налигався як свиня, та й пан управитель були трохи веселенькі».

Тож чи варто дивуватися, що ключник палко жадав у цьому ділі переімени, а тому, коли згадував, що кажуть на селі, робився здержливий, і, поки управитель випивав три склянки пива, він випивав одну, отож кінчалося тим, що управитель увілле в себе тридцять склянок, а ключник — тільки десять. Тобто відношення становило 3:1, і такого дня вони вже не витівали нічого. Ніклес підтримував пана управителя під руку, тихий, задумливий, пан управитель горлав на все село, батькував корчмаря Тіску, а Ніклес поводився надзвичайно пристойно, але другого дня однаково чув, як Тіску питають, чи багато вони там учора випили, а Тіска відповідає:

— Та, знаєте, ключник налигався як свиня, ну, й пан управитель були трохи веселенькі.

Ніклес розумів, що в даному разі йдеться про велику станову різницю, що між ним і управителем пролягає справжня соціальна прірва — де ж би він, Ніклес, міг рівнятися з паном управителем! — проте помалу ним оволоділо палке бажання, щоб колись сказали таке:

— Еге, ключник був трохи веселенький, а пан управитель налигались як свиня.

Але бажання його не справджувалось. Як звикли люди казати, так і казали весь час — із пошани до пана управителя, хоч би ключник і зовсім мало випив. І коли вони вдвох із паном управителем, посидівши в корчмі з півгодини, вертались додому, до маєтку, то навіть від пана управителя Ніклес чув оте жорстоке слово, яке щоразу вкидало його в меланхолію:

— Правда, я сьогодні знов веселенький.

І врешті Ніклес пустився за водою, бо знав, що хоч обидва нап'ються однаково, то люди казатимуть, що він налигався як свиня, а пан управитель був веселенький. Хоч пан управитель ледве на ногах тримався, а він ішов поруч, як по ниточці, — однаково пан управитель буде тільки веселенький, а він неодмінно «налигався».

І от одного дня сталося так, що обидва були однакові — і пан управитель, і Ніклес. Обох уже підтинало, як кажуть у тих краях. Ключник пив із цілковитою свідомістю, що все марно, а управитель — з великою легковажністю, певний своєї доброї репутації. Потім вони вийшли в село і, напівпритомні, схопили на майдані якогось чоловіка в мундирі й укинули його в ставок. То був один з

їхніх звичайних жартів, за які пан управитель платив сільському сторожеві щовечора кухлем пива й сигарою. Кажуть, що від своєї долі ніхто не втече; не втекли й вони. То був не сільський сторож, а жандарм. Жандарм під час патрулювання; його захищає 81-й параграф карного кодексу, що недвозначно говорить про насильство над представниками влади, якого допускається кожен, хто здійме руку на службову особу.

З тої хвилини над головами обох зависла в'язниця. Такі справи розглядає окружний суд. Це вам уже не повітовий. Отож справа обох насильників розглядалась у Ічині, в окружному суді. Обидва вони виправдовувались тим, що були п'яні, а за свідків виставили корчмаря, старосту і ще трьох хазяїнів із їхнього села, присутніх того вечора, коли кожен із двох випив свої тридцять склянок пива.

Перший виступив як свідок корчмар Тіска.

— Ну, пане свідку,— спитав суддя,— скажіть нам, як то воно було з паном Ніклесом. У якому стані він був, коли виходив з вашого закладу?

— Ласкавий пане і достойний суде,— поважно відповів Тіска.— Ніклес, ласкавий пане, господом богом присягаюся, налигався як свиня.

— А пан управитель Пасер, пане Тіско?

Корчмар увічливо поглянув на пана управителя і ревно промовив:

— Ласкавий пане і достойний суде, пан управитель були тоді веселенькі.

Так і записали. Потім виступила решта свідків; усі вони відповідали так само: «Ключник тоді налигався як свиня, а пан управитель були веселенькі».

Справа, таким чином, була яснісінька, і вирок складено відповідний. Пан управитель, оскільки він був усього лиш «веселенький», дістав місяць, а п'яну свиню, тобто Ніклеса, відпустили на волю, бо він тоді не тямив, що робить. І ще одна річ дала задоволення Ніклесові: після оголошення вироку пан управитель розпачливо вигукнув: «Господи, панове, таж і я тоді був як свиня!»

Але це вже нічого не змінило.

КОРОТКИЙ ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНОГО РОМАНУ

«Джузеппе Боро приїхав у Трієст. Через те що в нього не було грошей на прожиток, він видав себе перед хазяїном готелю Бітторнело, у якого була гарна дочка Лючія, за графа Оларіха фон Айзенфельса. Ця дівчина закохується в удаваного графа, але Джузеппе Боро помітив у місті моряк Лоренцо, який знав одну таємницю із життя Боро, а саме: що Боро колись убив у Римі спокусника своєї сестри і його трьох спільників. Джузеппе Боро з переляку розповідає про все Бітторнело, з яким за склянкою вина укладає братерський союз. Обидва запрягаються отруїти Лоренцо, і це їм вдається, коли вони залучають до цієї справи Лючію. Труп Лоренцо вони ховають у мішок і вночі виносять за місто в гори, щоб скинути його в якусь прірву. І ось вони вже стоять над тією прірвою, але в цей час їх помічає жандарм. Лючія рятує їх, влучивши кинжалом у серце жандарма саме в ту хвилину, коли він зіскочив з сідла, щоб подивитися, що тут коїться. Трупи Лоренцо і жандарма кидають у прірву, але тут заіржав покинутий кінь і поряд почувся кінський тупіт — з'явився ще один жандарм. Його пострілом з пістолета вбиває Джузеппе Боро, і всі вони спокійно повертаються додому».

— Продовження в мене ще немає, пане видавець.

Молодик, що сидів навпроти видавця кримінальних романів Томса, сумно подивився у вічі цьому добрякові, коли той вигукнув:

— Це вже переходить усі межі, пане Крамський. Що буде далі, куди ви дінете ці трупи? Ваші люди повинні були там залишитись, тому що постріл приверне увагу ще одного жандармського патруля, виникне страшний бій; як я собі уявляю, завариться каша, розумієте, юначе? Між іншим, ви необережно поведіться з огнепальною зброєю. Стріляєте вночі, коли приносите труп, щоб скинути його зі скелі і коли вже ви вбили одного жандарма. Це помилка, велика помилка. Коли ваша Лючія добре володіє кинджалом, то чому б не заколоти й другого жандарма?

Пан Томс підвівся і, спираючись на стіл, з хвилюванням вигукнув:

— Чому ви, я ще раз питаю вас, не вбили того другого жандарма також кинджалом? Могли б йому також устроїти кинджал прямо в серце — і кінець комедії.

Зрозуміло, ви не йдете за старим шаблоном. Ох, що то тепер за молодь! Ви знали покійного Хорвата? О, той умів поводитися з кинджалом! Він орудував ним з 1900-го аж до 1905 року; це було в Німеччині; він діяв тільки кинджалом і отрутою. Стрільянина вночі створює шум, і коли ви й далі будете так писати, то я не знаю, як ви з цього виплутаєтесь. Ви опинитесь у неприємному становищі. Кажу вам як батько, ви дуже кмітливий і, я вважаю, не все ще втрачено. Треба використати слухний час і тікати. Розумієте, після того, що трапилося, повертатися до міста неможливо. Треба шукати якийсь вихід. Починайте з розбійництва: вбивайте жінок і дітей. Лючію ув'язнити, а потім визволити, і головне — доберіться до міста, в якому ув'язнена Лючія, і вбийте стражника. Для цього раджу вам використати гумовий кийок, а не револьвер, тому що знову влипнете: постріл сполохає всіх.

— Запевняю вас, що не буду більше стріляти,— відповів молодик.— Дякую вам за пораду. Скажіть, а отруту я можу вживати? Яка отрута вбиває, не залишаючи слідів?

— Одразу видно, що у вас іще немає такого досвіду, як у покійного Хорвата. Кожна отрута залишає сліди, що виявляються при розтині трупа. Що ж, хай розтинають і знаходять, ну, скажімо, стрихнін. З отрутою працюйте обережно. Багатих родичів, скажімо, можна труїти поступово,— це ефектніше виглядає. Знайте, що, коли вб'єте стражника і все обійдеться гаразд, ви не повинні забувати, що наша епоха потребує пограбування банків. Службовців можна усипити хлороформом або кураре, непомітно ввівши його їм у кров. Важкі сталеві сейфи можна підривати динамітом. А потім можете використати револьвер — тут револьвер на місці, браунінг — чудова річ. Добре також учинити напад на поїзд.

Проникайте також у громадські місця — в театри, ресторани, кафе, і всіх, хто чинитиме опір і не захоче давати гроші, стріляйте, мов собак, кажу вам, стріляйте, мов собак, юначе, ну, а тепер беріться до діла!

Вони підвелися і, на свій подив, побачили, що навколо них, піднісши руки, стоять навколішках відвідувачі, офіціант, хлопчик та хазяїн кафе і з німою покорою молять про милосердя.

КІНЕЦЬ СВЯТОГО ЮРА

— Отче Мамерте,— сказав мені настоятель Йордан,— святий Юро не творить чудес.

То була чиста правда. Я попав у той Бецковський монастир як наймолодший член францисканського ордену саме в ту пору, коли ми мали грізного конкурента в домініканському монастирі у Фрайштаку.

Тим конкурентом була статуя святої Петроніли. Через два дні після моєї появи серед старих ченців Бецкова в саду домініканського абатства у Фрайштаку під ногами в статуї святої Петроніли прорвалася вода, і відтоді ніхто вже й уваги не звертав на нашого славного святого Юра. Вода біла з-під святої Петроніли, і всі богомольці попливли на Фрайштак. Ох, як сумно було в нас на серці, коли ми з дзвіниці нашого монастиря бачили, як юрби селян з корогвами сунули долиною понад зеленим Вагом до повітої блакитною імлюю рівнини, далі й далі від нас, до Фрайштака.

А до нас ніяка собака не зазірала.

Але ж не могли ми зупиняти всі процесії аж із Жіліни, Ружомберка, Тренчина і навіть з Опави й казати їм: «Дурні ви, там у них у Фрайштаку є один тип, що до постригу в домініканці вчився на геолога. І джерело пробилось під статуєю святої Петроніли, бо він сказав, щоб там викопали колодязь. Дурнесенькі, зоставайтеся при нас, ми ж маємо святого Юра, а це святий уже випробуваний. Ви, звісно, вже цього не пам'ятаєте, але колись давно кумани під Бецковом зігнули голову одному священикові, і коли люди, плачучи, принесли голову й тіло до церкви та поклали перед статуєю святого Юра, то голова враз приросла до тіла, і священник устав і сказав: «Красно вам дякую!» Оце чудо святого Юра, а коли вам ще й цього мало, то ви ж добре знаєте, що як монастир колись був загорівся, то статуя святого Юра сплигнула зі свого постаменту в церкві, збігла на дзвіницю, розгойдала дзвони на сполох, і монастир урятували. Коли збіглись люди гасити пожежу, святий Юро вже знову був на своєму місці. Дурнесенькі мої, золотесенькі, у Фрайштаку ви за великі гроші купите трохи звичайної брудної води, а в нас задешево дістанете складаний ніжик із написом: «На спогад про богомілля в Бецкові». Ножик річ практична, а коштуватиме вам усього півринського. А коли у вас якась хвороба, тут дуже дешево можна купити

воскову ногу, руку чи там серце. (Як мені колись розповів настоятель, у кращі для нас часи прийшов один прочанин до ченця, що продавав ті воскові вироби, і каже: «Преподобний отче, я каліка, в мене тільки одна нога». Чернець дав йому за ринський воскову ногу й запевнив, що нога в нього відросте. А за рік того чоловіка привезли до Бецкова вже на возі. Коли його принесли до того самого ченця, добряга сів і, сяючи, вигукнув: «Велебний отче, сталося чудо. Нога все не віростала, тож я лявся, а вона однаково не росте, то я покинув молитись. І тоді мені поїзд переїхав і другу ногу, довелося її відрізати. Продайте мені дві руки, щоб хоч їх у мене господь милосердний не відібрав»).

Це я так, мимохідь. Отож ми не могли сказати прочанам, що те фрайштацьке чудо — то шахрайство, і журилися. Попід монастирем весь час сунули процесії на південь, до нас не звертав ніхто.

У нас у монастирі була велика ковбасня. Колись буцімто за наші ковбаси прочани билися. Хто купить п'ять штук, той задарма діставав образок. А хто купив би сто відразу, того б ми й у молебні пом'янули. Та що тут відмагалися. Ми пхали в ті ковбаски всяке паскудство. Щиро кажучи, моїм друзям у монастирі далекувато було до домініканців. Вони не тямали, що таке прогрес. Не вміли прив'язати до себе прочан.

І от, коли мені тоді сказав превелебний абат Йордан: «Отче Мамерте, святий Юро не творить чудес», — я тільки знизав плечима. «А ви не знаєте, у нас якої-небудь води нема?» — спитав мене настоятель. Я знову здвигнув плечима. В нашому монастирському колодязі було мало води, і в церкві води не знайдеш, бо вона стоїть на скелі.

Абат Йордан постукав пальцем по старому дубовому столу й сказав: «І як вони про це не подумали...» Та потім випив вина, обличчя його зясніло, він грюкнув кулаком по столу й вигукнув: «Святий Юро мусить іти до води! Нічого не вдієш, мусить, і квит».

Тоді він узяв мене за руку, підвів до вікна й показав униз. Там, унизу, струмів зелений Ваг. Я вмить зрозумів.

— Сьогодні вночі мені буде видіння, — рішуче сказав настоятель.

Хотів би я хоч раз побачити такий прекрасний сон, як приснився тої ночі нашому старенькому абатові

Йорданові. Святий Юро вночі з'явився в його келії, весь оповитий райськими пахошами й сяйвом, і сказав йому: «Йордане, Йордане! Мені треба до води, я не можу більше дивитись, як повз мене тече в занедбанні чудотворна вода Вагу». А потім наш абат Йордан почув невимовно солодку музику, і святий Юро вернувся до церкви, на свій постамент.

Тоді ми перенесли його до Вагу. Яка гарна церемонія була! Аж із Шашина, ба навіть з Моравії, з Ланжхоту приїхали прочани на оздоблених возах.

Тепер і ми мали чудесну воду. Та ще й стільки! Увесь Ваг — тієї води вистачило б на цілий християнський світ.

І знову прочани посунули до нас. Ми поробили над Вагом басейни. І продавали ту воду дорого. А хто хотів скупатися, теж мусив платити. Бо ми врешті почали продавати й плавки та купальники і без них нікого в воду не пускали.

Та приніс чорт нещастя — тиф. Саме була велика повінь, нанесла багна, і люди те багно в пляшечках купували. І раптом помер один, далі ще двоє прочан, люди переставали вірити, але то було ще півлиха; нарешті прийшла страшна звістка.

Наші справи були саме в розквіті, коли ми раптом довідалися, що до домініканського монастиря в Фрайштаку привозять якісь апарати. І що воно там таке? Та незабаром усе з'ясувалось.

Домініканці у Фрайштаку почали виробляти газовану чудодійну воду, гарантовано чисту від усіх шкідливих бактерій!

І ми знов лишилися на мілині. І нашому настоятелеві знов було видіння, ніби явився йому святий Юро і сказав: «Не подобається мені біля води. Коли Ваг розливається, то я мушу по коліна в воді чекати, поки повінь спаде, часом і по кілька днів. Хочу назад на своє місце».

Я тоді завважив, що ревматизму боїться кожен.

І знов ми відсвяткували переселення й зажурились. Як же нам далі вдержати коло себе хоч рештки прочан?

І враз я згадав про грамофон. Органа в нас немає, а добре було б, якби святий Юро заспівав якийсь там побожний псалом.

— Купіть ту диявольську машину, отче Мамерте,— сказав мені абат Йордан.— І світських платівок теж привезіть. Бо в нашому монастирі якось невесело.

— Слухаюсь, *reverendissime* ¹.

І я поїхав до Відня купити грамофон та платівки.

А коли знов надійшло свято і в каплицю напхалося повно богомольців, я завів грамофон у завішеній килимом ніші за статуєю святого Юра.

Біс його знає, де були мої очі,— адже в мене ще голова гула після Відня,— бо раптом до набожних прочан полинув урочистий хорал:

— *Hop, mei Mädle, hop...* ²

Ій же богу, правда: абат Йордан упав зі стільчика, посвятковому оздобленого червоним оксамитом,— упав, як колода.

Враження було для нього надміру сильне.

АГРАРНА ІДИЛІЯ

Недавно я розмовляв з одним аграрним магнатом, і він заявив, що основою всієї його кар'єри були йоркширські свині.

Наводжу тут його біографію, як він сам оповів її мені. З цієї біографії можна побачити, як часто така собі велика свиня може стати гордістю цілої нації й піднести свого власника до найвищих вершин успіху. Цей чоловік, власник йоркширського кнура, тепер засідає в крайовому уряді.

— Я народився,— почав він свою розповідь,— так, як народжуються всі аграрії. Пам'ятаю, що, коли я народився, корова в хліві тричі заревла. Щоб не забути, скажу зразу: нас народилося двоє. Я й теля в тієї корови. Теля здохло, а я зостався живий. Ріс я славно, просто як з води. Так можуть рости тільки аграрії. Коли мені було шість років, я важив сорок кілограмів. Тоді мене виставляли на повітовій сільськогосподарській виставці в Німбурці. Потім я ходив до школи; в ті часи, любий добродію, ще не було таких дурних законів, що до школи треба ходити аж до чотирнадцяти років. Я ходив тільки до одинадцяти, та й то лиш узимку, бо, як тільки настане весна, я споглядав, як жайворонок у полі літає,— вибачте, що я плачу від цього спомину, бо я завжди думав: щоб, якби можна було тих жайворонків відгодовувати та вивозити на експорт, як гусей із Садської! Але ті роки юності

¹ Превелебний (лат.).

² Гоп, дівчино, гоп (нім. діал.).

давно минули. Нині вже взагалі минулися ті давні часи, коли ми, аграрії, могли ще трохи побавитися з отим робочим людом. Я пам'ятаю, як одного разу люди працювали в полі, і раптом насунули хмари, і не встигли ті злидні звести наше збіжжя в стодоли, як ринула злива і потоки води понесли наш ячмінь. То знаєте, що зробив тоді мій небіжчик татусь? Звелів усім наймитам, щоб на подвір'ї поставали задом до нього й поспускали штани. А тоді стріляв їм у зади щетиною, і ви б ще побачили, які вони раді були, та як цілували нам руки, та як хвалились по всій околиці, який у них добрий хазяїн! Так, минулись уже ті часи. Мій двоюрідний брат на Волині шмагонув одного наймита биківцем по руці так, що перебив кістку,— і дістав за те три дні... Отож я ріс на сільському повітрі і можу сказати, що тільки на селі розумний чоловік може зробити кар'єру. Ще мій батько здобув у всьому повіті добру славу тим, що в нього колись народилось козеня з трьома головами.

Після тої надзвичайної події його обрали сільським старостою. А коли я взяв на себе батькове господарство і тато мій пішов на спочинок, уявіть собі мою радість, коли в мене народилось теля з двома головами! Мене тоді зразу обрали старостою, і я завів у своєму господарстві плімутроків — англійських курей. Одна з тих курочок знесла мені яечко, що важило двісті п'ятдесят грамів і було з моїм повним ім'ям виставлене ще свіженьким на цілий тиждень у нашому повітовому місті. Чи варто ще пояснювати вам, що те яйце мені пощастило висидіти, лиш поклавши його в дротяній кліточці під вівцю? З яйця того вилупився неймовірно великий півень; він, коли виріс, заважив двадцять чотири кілограми і теж був виставлений у нашому повітовому місті. Коли мого півня побачив наш повітовий староста, його побив грець — зі злості, лише через те, що його найбільший півень важив тільки вісімнадцять кілограмів. Тож чого можна було ще сподіватись, як не того, що мене з моїми двадцятьма чотирма кілограмами обрали повітовим старостою? А ставши повітовим старостою, я завів у себе йоркширських свиней. У мене був кнур, якого ми назвали Адольфом — на честь одного члена хліборобської ради. Боже, що то був за кнур! Другий такий і за п'ятдесят років не народиться. То був такий кнур, що здобув державну грошову субсидію в тисячу крон. Коли я одержав ті гроші, саме надходили вибори, і водночас завдяки щасливому збігові

була сільськогосподарська виставка в Празі. Я й подумав, що як маю такого кнурра, то можу сміливо виставити свою кандидатуру в повіті, а коли потім на господарській виставці одержав першу премію по відділу субсидованих державою кнурів, мене майже одностайно обрали депутатом крайового сейму. А ще через два роки я купив матку йоркширської породи і назвав її Магуленою, бо саме перед тим до нас у село приїздив лектор і прочитав лекцію про твори Зейера. Ця матка саме перед імперськими виборами опоросилася тридцятьма поросятами, і я став депутатом імперського парламенту. А ще за рік я купив вола саутдаунської породи. Той віл, щоб не збрехати, важив дев'ястсот дванадцять кілограмів і на господарській виставці в Празі здобув золоту медаль, то по всій Центральній Чехії люди показували на мене пальцями, і коли не знали мого прізвища, то казали принаймні: «Це той, саутдаунський!»

Отак я попав до крайового уряду.

КОЛИ Я ПОЧИНАВ ПИСАТИ...

Коли я починав писати цей фейлетон, то навіть не знав, що мені робити. Бо я, бачте, не маю такого приятеля Дам'янека, як в одного празького фейлетоніста. Як візьмешся читати його фейлетон, то неодмінно знайдеш речення: «Шойно я зустрів свого приятеля Дам'янека». А далі вже все пливе ніби само собою, бо такий приятель Дам'янек — неоціненний помічник у скрутному становищі. Дам'янек скаже се, скаже те, а ви за це одержуєте гонорар. І коли скрута найтяжча, Дам'янек найближче, як каже прислів'я. Читачі вже так до нього звикли, що один читач цих фейлетонів, беручи журнал у руки, аж зітхнув: «Ану, що ж там знову сказав той Дам'янек...»

Я на початку написав, що не маю такого приятеля. Правда, в мене є приятелі, та коли я їх зустрічаю... У фейлетоні це звучало б так: «Шойно я зустрів свого приятеля Дробілека, і він сказав: «Дай закурити». А далі? Далі вже не сказав нічого.

А самим цим, звичайно, фейлетону не заповниш. Зате я шойно зустрів свого приятеля Вернера.

Кожен у нетерплячці чекатиме, що сказав пан Вернер. Анічогісінько не сказав, бо він зі мною не розмовляє,

відколи позичив у мене чорний сюртук, якого досі не віддав.

А що далі? Потім я вже не зустрів нікого. Сиджу безпорадно над аркушем паперу й думаю: щастить же декому! Кожен зустрічає якогось балакучого приятеля чи взагалі когось такого, чиї слова визнає за доречне переказати в формі фейлетону найширшій публіці. А я тут стою один як палець і починаю розуміти, чому різні письменники вдавалися до різних хитрощів, щоб їм набігла якась думка. Так само робили й поети. Тепер їм це не потрібне. Поет зримує щось, а думку в тому читач хай уже сам шукає:

О третє «я»! У темній тині,
Що полишив згорілий шал,
В розливї хвиль і в юрб мигтінні
Ти слухаєш старий хорал.
Співай! Дивись!
І рвись
Увись!

Звичайно, не всім допомагає той самий спосіб. Славетний іспанський письменник Сервантес, коли писав «Дон-Кіхота», бив на собі воші. Бо він, бідолаха, писав його в пслоні у піратів, а можете собі уявити, скільки цієї нечисті розводили ті жорстокі люди. Священик Достал-Лютінов, коли писав вірші, мусив смоктати цитрину. А от д'Аннунціо любить нюхати конвалії. У Петера Розеггера народжуються нові думки, коли він бачить повидло. Про Золя розповідають, що він писав у ванні, і коли один видавець не міг дочекатись від нього продовження роману «Гроші», то буцімто сказав йому: «Вам уже пора скупатися».

Німецький лірик Бюргер був не такий охайний. Про нього відомо, що він, коли марив своєю коханою і писав жагучі вірші, не мився, не зачісувався й не підстригав бороди аж три місяці, щоб такі прозаїчні речі не перебивали йому солодких марень.

Петрус Лотіхіус, поет-гуманіст, що помер 7 жовтня 1528 року в Гейдельберзі, у своїх латинських віршах наслідував Овідія, так що годі розпізнати, чи ті вірші писав Овідій, чи Петрус Лотіхіус. Певне тільки одне — що Овідій не списував своїх віршів у Лотіхіуса. Так ось цей гуманіст творив свої поезії в вельми дивних місцях. Він випрядав основу для своїх ніжних віршів, у яких сяяла весна з усіма її радощами, під шибеницею, на «лобзому

місці» Гейдельберга, міста, де існувала кара на горло. Сморід від трупів, що висіли на багатомісній шибениці, надихнув його на такі рядки:

О яблуні, і груші, і черешні!
Під сяйвом сонця, серед співу паства
У вашім квіті запашному можна
Узрїть надїю — все, що нам дарує
Життя принади, весь танець природи.

Загинув він жалюгідною смертю. Одного зимового дня, коли він знову там, на своєму улюбленому місці, писав про весну, з шибениці урвався труп, упав йому на голову і вбив його. У Гейдельберзькому літописі написано, що його за це знов повісили, — тільки не сказано кого: поета чи стратенця.

Поетичніше місце обрав для своєї творчості Галек. Один камінь на схилі в Завістянському лісі. Цей камінь і досі показують, бо там він створив свої «Вечірні пісні», а в долині, у Збраславі, й досі в окружному музеї демонструється шкуринка зі звичайної ковбаси, яку він там покинув у пору найбільшого натхнення.

Витончений римський поет Катулл, людина взагалі дуже емоційна, їв понад усяку міру. Це дуже неприємний стан, коли об'їсися. Одначе Катулл, навіть об'ївшись, писав вірші, які нам не приїдаються. Це, як ви помітили, каламбур. У таких каламбурах кохався французький письменник Жан-Батіст Луве де Кувре. За часів Великої Французької революції цей визначний член якобінського клубу мусив весь час утікати. Він написав кілька оповідань, в яких агітував за те, щоб зігнути голову Робесп'єрові. Найпрекрасніші свої твори він написав під час втечі, а коли його нарешті схопили і Конвент присудив відокремити йому голову від тіла, Жан-Батіст Луве де Кувре сказав: «Дозвольте мені написати вірша про те, що сьогодні паскудна погода». Та йому не дозволили, і він, кладучи голову під гільйотину, обмежився такими словами: «От чорт! Така хвища надворі, краще б удома сидіти». А датському державному діячеві й філологові Мадвігу, що був викладачем латинської мови й писав дослідження про давніх римських авторів, слуга мусив поливати голову холодною водою в ті години, коли його пан творив. Так виник Мадвігів славетний твір «Emendationes in Ciceronis Libris de Legibus et Academica»¹.

¹ «Виправлення в Цицеронових книгах про закони й про філософію Платона» (лат.).

Лишається ще сказати, що Светозар Гурбан-Ваянський, словацький поет, який так ненавидить передових людей, пише свої вірші в пивниці у Турчанському Святому Мартіні.

Більше я не можу згадати нічого, а коли це зацікавить читача, то я можу конфіденційно повідомити, як я творив цей фейлетон. Я написав його в гондолі аеростата, копірсаючись у зубах.

Не дуже естетично, але допомогло.

РОЗМОВА З МАЛЕНЬКИМ МІЛОЮ

Я вже чотири місяці сиджу у в'язниці під слідством, але й досі ще не признався, що зробив зі своїм маленьким небожем — чотирирічним Мілою Клогнером.

Я боюся, що коли скажу, де покинув його, і його там знайдуть, то вже більш його не спекаюсь. І знаю, що перші його слова будуть: «А чого ти тут сидиш?» Оце його нещасливе «чого?».

Більш як чотири місяці тому тато й мама пообіцяли Мілі, що дядечко, тобто я, поведе його погуляти. І мені, хоч-не-хоч, довелося піти з ним, пообіцявши нещасним батькам, що приведу їхнє розумне хлоп'ятко живим і цілим додому.

І справді, я, тільки-но ми вийшли з дому, зразу сказав:

— Держись за мою руку, щоб нічого з тобою не сталося.

— А чого, щоб нічого зі мною не сталось? — умить здивувало мене цим запитанням розумне дитя.

— Бач, Мілоушку, ти можеш потрапити під колеса.

— А чого я, а чого не ти можеш потрапити під колеса?

— Бо ти ще маленький.

— А чого я ще маленький?

— Бо тобі тільки чотири роки.

— А чого мені тільки чотири роки?

— Бо не п'ять.

— А що, якби було п'ять?

— Тоді ти був би на рік старший.

— А що це — старший?

— Он бачиш, любий, ота дівчина вже старша.

— А чого ти кажеш «ота», дядечку?

— Того, любенький мій, що не оця, що йде навпроти.

— Яка, оця?

— Слухай, Мілоушку, помовч уже.

— А чого помовч?

Я ляснув його по потилиці.

Хлопчисько заплакав, і я йому сказав:

— Ну годі вже, не рюмсай.

Він утер очі рукавом і невинно спитав:

— А чого не рюмсати?

— Бо ти хлопець.

— А чого я хлопець?

— Бо не дівчинка.

— А чого я не дівчинка?

— Бо ти, любенький, ходиш у штанцях... А взагалі — дізнаєшся, як виростеш великий.

— А ти теж ходиш у штанцях, дядечку?

— Таж сам бачиш, Мілоушку!

— А чого ж ти, дядечку, не хлопчик?

— Бо я виріс.

— І я виросту?

— Виростеш, виростеш, а тепер заткни рот.

— А чого заткнути рот?

— Бо я тебе кину в річку.

— От гарно буде, дядечку!

Тепер уже настала моя черга спитати:

— А чого ж буде гарно, Мілоушку?

— Бо я там гратимусь у пароплавчика.

— А як же ти гратимешся?

— Я, дядечку, пускатиму пару, а по мені ходитимуть люди й дзвонитимуть у дзвін. Я б грався в паровпливчик «Хухле» і пахкав би вогнем.

Раптом його увагу привернув чоловік, що поливав водою вулицю.

— А чого той дядько поливає вулицю?

— Щоб не було куряви.

— А чого він нас не оббризкає?

— Бо не можна.

— А чого не можна?

— Бо одержу нам попсує.

— А чим попсує?

— Водою, Мілоушку.

— А чого водою?

— Бо він поливає вулицю водою, а не пивом.

— А чого не пивом?

— Бо напився б п'яний.

— А чого б він напився? І ти, дядечку, напиваєшся, мама каже. А чого ти свиня, дядечку?

— Ти цього не зрозумієш, Мілоушку, але вже помовч, бо я тебе вперіщу.

— А чого ти мене вперіщиш?

— Бо ти мене лаєш.

— А чого тебе не ляяти? Тебе ж і вдома лають.

— То вони негарно роблять!

— Так і ти ж негарно робиш, дядечку.

Я знову дав йому ляща. Він навіть оком не моргнув, тільки сказав:

— Правда, мені не можна плакати? І ти ж не плачеш, коли тебе тітуся вперіщить. А чого вона тебе періщить?

Я дав йому штурхана в спину. Він замовк, але за хвилю ку знову закричав, ніби ніде нічого:

— А чого в оцих будинків двері не ззаду? Чого в них двері отут?

— Бо якби двері були ззаду, то не можна було б увійти.

— А нащо йому туди входити?

— Бо він там живе.

— А чого він там живе?

— Бо мусить.

— А чого мусить?

— Бо не хоче с'їсти надворі?

— А чого він не хоче спати надворі?

— Бо він порядна людина.

Міла трохи помовчав, тоді сказав:

— Але ти, дядечку, тут не живеш.

Далі знов посипались запитання: чого на дерево кажуть дерево, чого в цього дерева гілля вгорі, а чи не можна з дерева наробити бульок, а чого булька лопається, а чого я схожий на бульку, коли лопаюсь (ці слова супроводилися проханням, щоб я лопнув за рогом).

Коли ми вгледіли собаку, він спитав, чого це не кіт (знов запотилічник). Далі настала довгенька пауза, та в його голівці вже зароджувались нові запитання:

— Дядечку, а чого з ангела-охоронця не роблять пампушок? Чого я спітнів? А чого ти, дядечку, не висолоплюєш язика, як собака, коли тобі жарко? А чого ти не собака, а слон? А чого в тебе рило, дядечку?

Ми якраз проходили біля вокзалу. Я в розпачі сказав йому:

— Хочеш поїхати до Угорщини?

— А чого я хочу поїхати до Угорщини, дядечку?

— Бо я тобі куплю квиток, та й поїдемо гарненько удвох. Поїздом.

Він заплескав у долоньки й закричав:

— Я буду чахкати!

— Чахкай, чахкай, любенький!

— І пару пускатиму.

← Роби, що хочеш, Мілоушку.

Я купив два квитки до Пуста-Мадярад, у напрямі Фюжеш-Дьярмата, до останньої станції серед безкрайої пустоти. Відзначаю, що те розумне хлоп'я весь час допитувалось: «Коли вже ми доїдемо, коли ти мене покинеш?»

Нарешті воно цього діждалося. Зі станції Пуста-Мадярад ми півтора дні йшли степом-пустою, а тоді посеред степу я сказав Мілі, щоб він трохи почекав мене.

— А чого почекати, дядечку?

— Бо ти розумний хлопчик.

І я хутенько подався геть. Позаду лунав його невпинний голосочок:

— Чого ти тікаєш, дядечку?

А ще за хвильку:

— А чого мене мурашки кусають, дядечку?

Оце така моя сповідь.

КОХАННЯ В МЕЖИМУР'І

В паперах Надьканізького архіву можна прочитати, що 1580 року прийшли якісь люди з-над річки Мури, вдарили на тамтешню залогоу — Надьканіжа була тоді пашаликом самого султана, — розбили її й вирізали.

Далі пишеться, що багато хто з тих людей не мав іншої зброї, крім бартки на довгому держаку, і що захоплених у полон турків вони забрали до свого краю, там пригостили їх, показали своїм жінкам і відпустили на волю.

Ще далі в тих записах ідуть слізні скарги, що бранці турки, вернувшись до міста й без опору його захопивши, послали голови безневинних міських радників візирові до столичного міста Белграда.

Коли я вечорами сидів біля великих вогнищ над річкою Мурію, на межимурських рівнинах, і дивився на осяяний вогнями травистий степ та на людей з Межимур'я, що лежали круг вогнища, коли слухав їхні оповідки, я згадував ті давні записи з Надьканізького архіву. Ба,

такі оті межимур'яни й доїниї. Ладні голими руками, без зброї здійснити справжні подвиги, аби лиш показати жінкам своїх бранців.

Принаймні засвідчує це історія Юра Копалі та Гедвікі з Заболян.

Село Заболяни славиться вродливими дівчатами і — даруйте мені таке негалантне зіставлення — найкращими кіньми. В Межимур'ї ці дві речі завжди в парі, і в піснях, мелодії яких протягли, наче виття вітру над травистими рівнинами, юнак з Межимур'я завжди тужить за гарною дівчиною й гарним конем. Далі він співає, що посадив би дівчину на коня й поїхав з нею через усе Межимур'я аж за Драву.

Там, за Дравою, він продав би коня й купив би дівчині разок білих перлів на шию і гаптований золотом жупанець. А далі в пісні співається про речі не дуже гарні: він украв би того коня, посадив би на нього дівчину й вернувся б із нею до Межимур'я.

Про це останнє діло я сперечався з одним старим межимур'янином.

— Та яка ж це крадіжка! — вирішив старий. — Адже то був його кінь! От ти б міг украсти свого власного коня? А що продав? Так то ж жартома. О, нас, межимур'ян, ніхто круг пальця не обкрутить!

Справді-таки, межимур'янина обдурити важко. Лише один крамар-єврей хотів був осісти в Блоті. Але за півроку позбувся всього й подався до мадярів під Керменд, щоб там знову стати на ноги. То й він каже, що ніде не бачив вродливіших дівчат, як у Блоті. Та це неправда.

Хто б там що не казав, а найвродливіші дівчата — в Заболянах. Спитайте всіх ліверантів, як їм сподобалось у тому селі. Вони захоплено розкажуть, яких гарних коней бачили там, а закінчать словами: «А ще коли вам такого коня підведе дівчина-заболянка та подивиться на вас, то вам зразу так солодко на серці стане, що й торгуватись забудете».

Так казав і пан Польгар, старий, досвідчений ліверант з Великого Вараждина, а йому треба вірити, бо він пройшов усі села, скільки їх є на тому прюзі понад Мурою, Дравою та Савою аж до угорської пусти, і всюди любив дивитись дівчатам в очі та дарувати їм барвисті червоні хустки.

Підтвердить він і те, що кажуть про заболянських дівчат,— ніби їхньої прихильності не купиш навіть разком перлів. Та й пісня, що її початок ми вже чули, кінчається так.

Бо коли той молодець привіз вродливе дівча назад до Межимур'я й купив йому білі перли та золотом гаптований жупанець, невірна мила сказала йому, щоб ішов куди хоче, хай і на Пониззя до турків. Добряга послухався й вирушив на війну, та й що йому лишалось?

«І в землі чужій, у землі турецькій закопав своє горе».

В усьому світі нема такої мороки з коханням, як на тих зелених рівнинах над Мурою.

Юро Копалія з Заболян скуштував цього повною мірою, і коли вночі пропливав човном по бистрій Мурі, то над рівниною, над правобережними степами лунав його відчайдушний крик: «Гедвіко!» — довгий, протяглий, щоб краще виразив його муку. Він розділяв те ім'я на склади, щоб довше його вимовляти, те прекрасне, кохане ім'я і склад за складом посилав у нічну тишу: «Гед-ві-ко!»

Той крик, що линув над річкою й над просторами межимур'янських луків, чути було аж за годину ходи, на перевозі біля Малої Мухни. Перевізник тоді щоразу хрестився, чуючи незрозумілий крик із темряви, з північного боку, і казав, що це знов Буланя бешкетує. Розважніші селяни, котрі приходили на перевіз випити вина, приписували ті крики не водяній жінці Булані, а казали, що то дрофи б'ються та кричать.

Потім у селі сталося нещастя: в газди Григорича пропав уночі пастушок Шолая; тоді й поважніші люди стали вірити, що це Буланя вийшла з води полювати на людські душі, а газда Крумпотич, якимось вернувшись уночі з перевозу, запевняв, ніби розмовляв з Буланею біля самого порома, і це підтвердив перевізник Міхал. Крумпотич випив у нього шість літрів вина і пішов собі. А за хвилинку перевізник почув, що Крумпотич надворі белькоче: «Не треба, Буланю, не тягни мене в річку, змилосердсья над старим грішником. Кажеш, проведеш мене аж до Заболян? Проведи мене, Буланю, красунечко моя, проведи старого собаку. Я стільки вже нагрішив на цьому світі: і тютюн нишком саджаю між кукурудзою, а як був молодший, то й коней крав. Сказати тобі, Буланю, красунечко моя, в кого? У Мішка безрукого на хорватському боці пару, у Таврича з Базу пару, у Гемеша, бісового мадаря, тільки одного, у Пала й Гули по троє

лошат. Буланю, красунечко моя, не губи християнську душу, грішну душу. Ходили ми й по свині за Драву, одного разу пригнали їх через річку десятків з вісім. Бог відає, чії вони були. В усьому краю таких не бачили. Три місяці сало коптили».

Потім Крумпотича знайшли на дорозі до Блата — тою дорогою ходили заболянські браконьєри полювати в королівські ліси Вараждинської жупанії.

Він казав, що Буланя довго з ним балакала, а врешті вдарила ним об землю.

Що ж дивного, що Крумпотич остеріг Юра Копалію, щоб той не ходив уночі на Муру ловити рибу.

— Дарма, дядечку,— відказав Юро.— Може, воно й краще було б, якби мною поласували соми в Мурі.

Крумпотич був Гедвічин батько і знав Юрове горе.

— То що Гедвіка, не надумалася ще? — спитав він Копалію.

— І чути про мене не хоче,— зітхнув нещасливий юнак.— Скоріш Мура пересохне, ніж її серце зм'якне.

Він розмовляв зі старим Крумпотичем перед його хатою, в якомусь ніби піддашші, де на довгих тичках сушився зелений перець, коли це враз надійшла Гедвіка з довгим батоном у руці. Вона була в високих чоботях — щойно вернулась від табуна.

— Знов приперся? — гримнула вона на Юра й сіла на лаву.

— Прийшов, голубонько моя,— ніжно відказав Юро.

— Стягни з мене чоботи! — наказала Гедвіка.

Юро з блаженною усмішкою виконав наказ, але усмішка вмить погасла, бо дівчина розкричалась на нього:

— А тепер гайда додому!

Ловить Копалія вночі рибу в Мурі й час від часу прокричить у нічну тишу:

— Гед-ві-ко!

Крик його завмирає в даліні, і озивається навкруг тільки голос деркача, що перелітає через річку.

Юрів крик чути знов на перевозі, і старий Міхал хреститься:

— Ох, бешкетує Буланя, бешкетує. Знов затигла когось під воду.

Ловить Копалія рибу в малому човнику, на дні човна хлюпочеться спіймана риба, а з берега чути стлумлений тупіт копит.

«Хто ж це їде глибої ночі?» — думає Юро, коли це враз із берега озивається знайомий Гедвічин голос:

— Агов, Юро, пливи до берега, проведеш мене додому, а то я сама боюся.

Ну, а далі, звісно, було так: Гедвіка їхала верхи, а Юро йшов поряд, і вона йому пояснювала: це вона вночі проїхалася глянути, що там роблять у Сентпалі жандарми-пандури.

— Знаєш, Юро, — каже Гедвіка, — той пандурський вахмістр такий гарний із себе!

Далі вони вже не перемовилися й словом, а коли Юро вдома заліз на горище в сіно, то розрюмсався, наче стара циганка, що її ведуть до суду.

Ох, тяжко він мучився з тим своїм коханням. А ще місяць тому був, можна сказати, щасливий. Тоді Гедвіка пасла коні, розкладала собі багаття, смажила на ньому сало й кукурудзу.

Поруч неї сидів Юро, і вона його пригощала. І сказала, що наче любить його.

Юро недочув слова «наче», і щастя його тривало, поки горіло багаття.

А як лишилось від нього тільки трохи жаринок, що світились у тиші, порушуваній лише іржанням коней, Гедвіка обернулася до Юра й мовила своїм солодким голосом:

— Знаєш, Юро, я все ж таки не люблю тебе. Я передумала; бо ти дурний як пень. Іди додому.

Про це думав Юро, лежачи на сіні, а вранці встав, сів на коня й поїхав до Вараждина.

Там продав коня панові Польгару й два тижні не показувався в Заболянах. Доходили в село чутки, що він пиячить по вараждинських корчмах, водить за собою циганський оркестр, і цигани мусять, втамовуючи його жаль, грати мадярську пісню: «*Net bánom, gágám, net bánom — meghalom*» («Не журись, моя мила, не журись, що помру я»).

Тоді надійшла звістка, що він десь у Орможі бився зі словенцями, а тепер у Птуї б'ється з італійцями, які там працюють на будівництві шляху.

Він поводився так, як ото співається в одній межимурській пісні: «Покинула сина дівчина, струнка, мов кукурудзина». Він сів на коня, шаблю в зуби — і полетів на Пониззя. Вернувся, а шабля вся пощерблена. І кожна щербинка — то душа, виряджена до раю.

Правда, нинішні межимур'яни не такі кровожерні. Дехто, може, думає про них, що вони більше нахваляються, ніж роблять. Та хай там як, а вони таки кращі за своїх сусідів — мадярських бетярів: ті, зустрівши вас, просто задля розваги вгородять вам ножа, ще й скажуть чемненько: «Jo szakát!» («Добраніч!»)

Юро Копалія в Орможі й у Птуї натрудив кулаки. Роздаючи навсібіч стусани по закурених корчомках, він заковував своє горе, а п'ючи вино просто з глека, мугикав: «Zaogamo našje tugel» («Заоремо нашу тугу!») Слова ті були дуже поетичні, але він дедалі дужче шаленів і так пробився аж до Коршеця за Птуєм, а там, як ліг виспатись у деревеному гайку, його поймав невимовно тоскний настрій.

Такий настрої охоплює багатьох після кожної гульні, особливо коли порухуєш свої гроші. Вміст Юрового череса був мізерний. Власне, там не було чого й рахувати. Отож він потягся, встав і рушив додому. Це вже був не той войовничий Юро Копалія, що зі своїх рівнин виступив походом на північ. Це був цілком порядний юнак, що чемно вітався з кожним стрічним на дорозі і не пішов через Ормож, бо там йому словенці сказали більш ніж по-приятельському: «Стривай-но, вертатимешся!» Він волів пройти сусідньою жупанією, а звідти прямо через Вараждин на свої рідні рівнини, на розкішні степи, над якими було таке чисте, прозоре повітря супроти країв, що він їх покидав. Там Юрові стало куди веселіше: око тишили строкаті кінські табуни та неозора зелень.

Він зайшов на маломухенський перевіз до перевізника Міхала, погладив Міхалових приручених вовків, що пустотливо стрибали на Юра, і спитав, що нового.

— У Сентпалі новий пандурський вахмістр. Пана Фетепу перевели до Керменда. Шкода, гарний чоловік був, а замість нього прислали якогось старого буркуна, він уже вчора в сільській корчмі забороняв стріляти з пістоля під час бійки, коли туди прийшли надпальські хлопці. А ти, кажуть, теж розважав серце бійками десь за Дравою?

Юро Копалія норовисто обернувся й попростував по межах між кукурудзою до Заболян. Це він уже вдруге чує, що пан Фетеп — вродливий чоловік. Уперше це йому сказала Гедвіка: вона ж їздила вночі до Сентпала, щоб поглянути, що там роблять пандури, а головне — що робить той їхній вахмістр, той вродливий вахмістр.

А тепер пан Фетеп далеко, за десять годин верхи, ба навіть далі, за п'ятнадцять годин, аж у Керменді.

«Здається мені,— сказав сам собі Юро,— що вітер завертає».

Звичайно, це було сказано в переносному розумінні. Проте, на жаль, вітер віяв з того самого боку, бо Гедвіка, коли він стрів її біля криниці, навіть не глянула на нього, а тільки буркнула кудись убік:

— Вернувся, лобуряко.

В ту мить Юро здався сам собі побитим псом, і якби не був такий зморений дорогою та минулими днями, то напевне до ранку мочив би слізьми сіно на горищі, не даючи йому сохнути.

Коли Юро третього дня знову стрівся з Гедвікою, це було за таких самих обставин, як тоді, коли вона, трохи поманивши хлопця, позбавила його всякої надії. Як і тоді, тріщало в нічній темряві багаття й освітлювало коней, що їх вона пасла,— декотрі підійшли аж до вогню.

Перші її слова були, що вона хоче бачити Фетепу.

— До серця він тобі приріс, чи що, той джэнджик з пандурськими вусами,— зауважив Юро, припалюючи люльку від жарини.

А Гедвіка відповіла жалібним, тоскним голосом:

— Я хочу побачити Фетепу!..

Так, наче мала дитина скімлила: «Я хочу оту ляльку!»

Юро мовчки дивився на вогнище й нервово стромляв у жар мокру гілляку — одну з тих, що ними Мура день у день лямує свої береги.

— Ну, то й побачиш,— сказав він нарешті спокійно і твердо, вернувся до свого табуна, сів на коня і зник у темряві, що сповивала трависту рівнину.

Зранку в Керменді якийсь молодик розпитувався за пана Фетепу, вахмістра. Йому сказали, що пан Фетеп пішов патрулювати над річкою Залою від Борошгази аж до Мюркалі.

Той молодик гречно подякував, сів на коня й поїхав.

Один жандарм іще зауважив, що він, видно, купує худобу, бо має на сідлі багато мотуззя — налігувати буйволів.

У коліні річки коло Борошгази він побачив пана Фетепу, що лежав, простягшись на зеленому моріжку під вербою. Рушницю він поклав поряд себе, шаблю з ременем

теж і в блаженному спокої дивився на другий берег, де ходили два чорногузи й деренчали дзьобами.

— Добридень, пане вахмістре,— сказав вершник, спливаючи з коня.

— Здоров, Юро! Чого це тебе занесло аж до Керменда?

— В одній справі, пане Фетеп,— чемно сказав Юро Копалія.— Може б, ви, з вашої ласки, встали?

Вахмістр машинально підвівся, і не встиг він спитати, нащо, як уже зрозумів сам: Юро хотів якнайзручніше зв'язати його. Обмотав вахмістра мотуззям, наче цівку намотував, а тоді перекинув через коня перед сідлом, прив'язав і скочив на коня.

— Я тільки хочу зробити послугу одній людині,— лагідно пояснив він.

Вахмістр не відповів. Він лежав, наче лантух з борошном, і бачив, як перед його очима біжить назад степова земля з жовтими, посохлими кущиками трави.

Потім трава зникла: вони їхали кукурудзяним ланом; далі — знов пустою. Сонце вже заходило.

Стеміло, і вахмістр не міг більше терпіти.

— Переверни мене,— сказав він Юрові.

— Зараз приїдемо, пане вахмістре,— ввічливо заспокоїв його Юро. Почувся близький шум води, тоді знову подаленів, і тільки чути було далеке іржання коней. Вахмістр цього вже не витримав — зомлів.

А коли очунав — побачив багаття, коло багаття здивовану Гедвіку Крумпотичеву, а сам він лежав на землі, мов пака бавовни, і чув, як Юро каже Гедвіці:

— Ну, я тобі його привіз.

І Юро пішов до села, а вдома заліз у сіно і, вдоволенний, заснув.

Уранці по нього прийшли жандарми.

Коли Юро досиджував у залаегерсегській в'язниці третій місяць із тих восьми, які дістав за те, що хотів догодити одній особі,— так він твердив на суді,— йому сказали, що до нього прийшли на побачення, й повели його до тюремної контори.

А коли привели туди, там, вразивши всіх присутніх, кинулась йому на шию вродлива дівчина й почала палко цілувати його та вигукувати:

— Юро, мій Юро, я тебе справді кохаю!

А коли вона пустила його з обіймів, Юро оглянувся круг себе мов без тями, бо то була Гедвіка.

Потім він узяв її за руку й хотів сказати їй щось дуже

ґарнс, але не знайшов слів. Аж за хвилинку він спромігся сказати:

— Гедвіко, доглядай же як слід моїх лошат — гніде й вороне. Вони ж тепер і мої, й твої...

Ото таке коханця в Межимур'ї.

ЗРАДНИК З ХОТЕБОРЖА

В ресторані «Панський дім», в найдальшому куточку сидить щодня літній чоловік, із яким ніхто не розмовляє і на якого ніхто не звертає уваги. Той чоловік часом пробує встряти в чийсь розмову, але люди, до котрих він звертається, тільки сплюнуть — і не відповідають йому. На його чолі, коли дивитися збоку, можна добачити Каїнову печать. Цей чоловік зрадив весь чеський народ, і ім'я цього зрадника — Ян Павлічек. Він хлібороб із Свін. Історія його зради проймає до самого серця; датується вона тими часами, коли пробуджений чеський народ улаштовував великі маніфестації та оті славнозвісні табори тисяча вісімсот шістдесят восьмого року. Отож старий Ян Павлічек у ту пору патріотичного піднесення зробив одну річ, яка й досі кидає не тільки на нього, а й на всіх його нащадків темну пляму зради.

Ще й нині, коли він вертається думкою до тих часів, у нього починає тремтіти підборіддя, як у Райсових дідусиків.

Скільки вже років минуло відтоді, а він і досі відчуває, що не спокутував іще своєї страшної провини, якої припустився перед усім чеським народом тоді, коли урочисті процесії з'їжджалися з усієї Хотеборжчини, щоб попрямувати в долину, на Часлав, де влаштовували всенародний табір.

Ті часи давно минули. Після великого патріотичного піднесення шістдесят восьмого року настало протверезіння. Потім прийшла позитивна політика з усією своєю нікчемністю, але Ян Павлічек і досі сидить у своєму кутку в «Панському домі», хоч би в якому напрямі пливло громадське життя Чехії, і все ще відчуває на собі ту ганьбу зради, якої допустився тоді, коли на задрапірованому національними кольорами возі їхав із хотеборзькою молоддю до всенародного табору в Чаславі — шляхом до Лібиці над Доубравкою, де до них мали приєднатись лібичани.

В Хотеборжі є ще люди, котрі пам'ятають і можуть оповісти вам, що Ян Павлічек, перше ніж виїхати з міста, під саму зав'язку наївся гороху й напився маслянки, а після маслянки випив цілий ківш, півтора літра, хотеборзького пива.

Не знаю, чи й тоді хотеборзьке пиво було таке чудове, як нині; коли так, то треба вигукнути: «Нещасний Яне Павлічку!»

В ту пору патріотичного піднесення ще не була відома ціла низка новітніх проносних засобів, тож ти й пив графське хотеборзьке пиво, нещасний Яне Павлічку!

А до того ще й піднесення, і труська дорога в драбиняках, що їх баскі коні зі стрічками в гривах мчали клусом з гори шляхом до Лібогая.

Піднесення, що володіло Яном Павлічком, було велике. Він перший гучним голосом заспівав: «Гей, слов'яни!» — і пісня полинула в тихому погожому надвечір'ї по долині Доубравки. І раптом Ян Павлічек спохмурнів і замовк.

Він ще вигукнув: «А бодай тобі!» — а потім, хоч решта натхненно співала: «Марна ваша проти нас ненависть!» — Ян Павлічек ухопився за живіт.

Є така шотландська балада, в котрій співається, як рицар Орфанг Харт, переслідований нечистим сумлінням, на повному гоні сплигнув з воза і сховався в діброві.

Тут діброви вже не було. Понад шляхом височіли тільки поодинокі останні дуби-могікани, залишки безкраїх дібров, що росли колись під Залізними горами.

І, як той рицар Орфанг Харт, Ян Павлічек могутнім стрибком злетів з воза й сховався за товстезним стовбуром розложистого дуба.

Віз, проїхавши ще з півсотні кроків, зупинився, і проводир маніфестації озирнувся назад. Раптом він зблід і вигукнув:

— Боже праведний! Братове, ходімо зі мною!

Сплигнув додолу, решта — за ним, і всі побігли до дуба.

Та було вже запізно. Ян Павлічек уже стояв на ногах, і смуток зійшов з його виду. Враз проводир маніфестації вхопив його за плече і, показуючи вгору на дуб, крижаним тоном промовив:

— Читай!

І здивований Ян Павлічек виряченими очима прочитав на табличці, прибитій до дуба: «Під цим дубом відпочивав Жижка, коли йшов походом на Пржибислав».

Павлічка довелось підхопити, а то б він повалився на землю.

— Зраднику! — сказав йому проводир. — Ти не гідний по землі ходити! Вертайся до Хотеборжа, до Часлава ти з нами не поїдеш!

Прикрашений віз поїхав далі до Лібогая, а Павлічек помалу поплуганився до Хотеборжа, і вслід йому з воза линула пісня: «Хто ж ви, воїни господні...»

Навіть сам дуб, під яким відпочивав Жижка, коли йшов походом на Пржибислав, здавалося, розумів усю вагу злочину Павлічка перед цілою нацією й нашою історією; верховіття його розгойдалось і засипало жолудями землю довкола, милосердно прикривши все пов'язане з Павлічковою зрадою.

Я розмовляв зі старим паном Павлічком і згадав у розмові той історичний дуб, під яким відпочивав Жижка. Пан Павлічек довго не віднімав кухля від уст, а потім сказав:

— Відпочивав, відпочивав... Хто його знає, як воно там було!

І цим Ян Павлічек підтвердив прислів'я, що всяк циган по своїй кобилі судить.

ПІП БОГУМИР І КОЗА МУФТІЯ ІЗРІМА

Великий і Малий Караджиначі! Двоє однакових сіл, і життя в них наче однакове, а все ж стільки відмінностей! Бо Малий Караджинач лежав на сербському боці, а Великий належав султанові. Жителі цих двох сіл, що тулились високо в горах, намагались видобути з гористої пустелі все, що вдасться. На скелях хвилював овес. По урвищах бігали кози.

Коли люди з Малого Караджинача вели своїх кіз на торг, то продавали їх, щоб сплатити податки своєму сербському цареві, а люди з Великого Караджинача — десятину падишахові. І виходило те самісіньке, тільки назва інша. І в щопу садовили православних за податки, а турків — за десятину.

В Малому Караджиначі жовтів на церкві хрест — пофарбований дешевою бронзою двораменний хрест, і такою самою бронзою помастили півмісяць на мечеті в Великому Караджиначі. Бронзу купували в крамаря-вірменина Реков'яна в недалекому прикордонному містечку.

А як пишались і православні, і магометани тією дешевою позолотою!

А коли якось турки у Великому Караджиначі побілили свою мечеть, тоді й православні в Малому Караджиначі гарненько обмазали свою церкву вапном, і вона гордо світила банями і на сербській, і на турецькій бік.

Щовечора там дзвонили в усі дзвони, а на другому боці муфтій на мечеті силкувавсь перекричати калатання, волаючи, що нема бога крім аллаха і що аллах великий.

А дослівавши, муфтій Ізрім спускався з мечеті, закурював люльку з довгим цибухом і йшов побавитися з православним попом Богумиром.

Вони стрічались біля водоспаду, що відділяв Османську імперію від Сербського королівства.

Піп Богумир теж кутив люльку з довгим цибухом. Розвага їхня звичайно починалася з лайки:

— Чого кульгаєш, турецький собако?

— А чого в тебе сьогодні так очі попідпухали, проклята гяурська душе?

Потім тон ставав більш мирний; аллаха і вседержителя відтісняли на задній план кози.

Річ у тому, що й Ізрім, і піп держали кіз і вихвалялись ними один перед одним. У їхніх очах то були, мабуть, не просто кози, а кози магометанські й кози християнські, православні.

— Мої кози ситіші від твоїх, муфтійу, — величався піп.

— Ситіші? А де ти ще бачив таку гарну козу, як моя Мірі, ота чорна? То ж красуня, попе, а роги в неї, як в угорської корови.

І то таки була правда. Козенята в Мірі завжди бували одне від одного кращі.

Муфтій твердив, що очі в неї гарніші, ніж у старостинної дочки Кюлют. А коли на нього сходило особливе натхнення, казав, що в Мірі заклята душа гурії з почту пророка Гавриїла.

І от цю козу прагнув мати піп Богумир.

Як би він із неї розмножив свою череду, що врозсіп стрибала по скелях, то зникаючи за бескеттям, то знову з'являючись на суворій сіризі осипищ, скубучи буйну травичку та бадилля бур'яну! Шумів водоспад, над Балканами займалися перші зорі. То була хвилина, сповнена задушевності.

— Чуєш, муфтійу, — заговорив піп Богумир, — і не така твоя коза гарна, але мені б вона придалася. Бо моя ко-

ва — та, що я держав на плід, — з божого призову здохла. Така була господня воля, — піп перехрестився.

— Аллах великий! — вигукнув муфтії. — Моя коза не продажна.

— Слухай, муфтію, — не відступав піп. — Твій аллах не такий великий, як православний господь. Чи він творив для вас які чудеса, чи посилав до вас чудотворців? Коли господь захоче та змилосердиться, то й з мене може зробитись чудотворець, а ти так і зостанешся довіку дурним, безбожним муфтієм. Я можу мертвих воскрешати, коли на те буде божа воля, а ти до самої смерті одно кричатимеш: «Аллах великий!» з мечеті, та ще й крутитимешся, наче мотилична вівця.

Це муфтія зачепило.

— Ти дурний гяур! Наш Магомет начисто забороняє воскрешати мертвих. Чудний якийсь бог у вас, що й мертвим спокою не дає. Коли скажеш урочисто, що ти не можеш воскрешати мертвих, тоді я продам тобі козу.

Піп замислився. З одного боку, коза Мірі, а з другого — це ж треба чогось зрікатися перед цим поганським псом.

А муфтії курив собі спокійно свою люльку. Сизий дим підіймався в тихому надвечір'ї, стелився по скелях. Настала хвилина тяжкої душевної боротьби. Любов до кіз боролася з православ'ям.

— Муфтію Ізріме, нікчемний, безбожний чоловіче, — нарешті промовив піп. — Я визнаю, що не можу воскрешати мерців.

І перехрестився.

— Скільки ж ти хочеш за свою козу?

Торгувалися довго. Муфтії просив за Мірі дві інші кози й сто піастрів. Піп давав одну й п'ятдесят піастрів, але згоден був пристати на муфтієву ціну, коли муфтії вигукне, що аллах не великий.

Тепер уже піп спокійно курив люльку з турецьким тютюном.

— Аллах не великий, — сказав нарешті муфтії, бо сто піастрів — це великі гроші.

Отак піп Богумир придбав козу в муфтія Ізріма.

Другого дня невірні собаки привели попові козу Мірі.

Був погожий сонячний день, як часто восени на Балканах.

Під таким синім небом аж співати хочеться. Гірський потік рине з гори від Малого Караджинача до Великого, чистий, ясний, мов небо, що відбивається в ньому.

Як я вже сказав, у такий день і на серці весело. А надто велика радість у попа Богумира.

Він веде на мотузку свою нову козу Мірі, гордість його козячої череди. Іде з нею від самого витоку струмка, який починається з кринички під горою Мегадище. І на душі в нього ясно, весело.

Він щойно загнав її в криницю, ту свою козу, куплену в муфтія Ізріма, і проспівав: «Господи, господи, помилуй!»

Ця коза не повинна була зостатись мусульманською!

ПОМСТА СОЛОДКА!

Дідусь Марек, ще коли сидів у коридорі, перше ніж його закликали до зали суду давати свідчення проти отого падлюки Полівки, вже весь трусився.

Він чекав, сповнений страху, чим усе це для нього скінчиться, а тим часом скидав капелюха перед кожним паном, що ніс під пахвою папери. А найчемніше він привітав одного єврея, коли той пробіг повз нього, щойно діставши місяць ув'язнення за умисне банкрутство. Бо засуджений єврей із довгою бородою мав дуже гордий вигляд і позирнув на дідуса так грізно, що тому аж дух перехопило.

І чим воно скінчиться? Ні, він таки втопить того Полівку, втопить, як цуценя. Посвідчить на нього неправдиво. Він добре все обміркував: скаже, що бачив, як Полівка ходив круг старостиної садиби, а тоді потемки ніс того підсвинка додому. Так, далебі, він посвідчить неправдиво. Бо коли ще трапиться така нагода напаскудити Полівці?.. Вони з Полівкою вже двадцять шість років не розмовляють. «Я тобі покажу «п'яндигу»,— шепоче дідусь Марек. Бо саме за це слово вони посварились.

Дідусеве обличчя враз яснішає: він збагнув увесь сенс прекрасних слів: «Помста солодка!»

Його думки поринають блаженно в невиразній картині з недалекого майбутнього, коли він скаже: «Достойний цісарський і королівський ласкавий пане суддя! Він, цей Полівка, злodingа несприторенний. Він мене не бачив, отож і вибріхується тепер, що не винен, але я його бачив, як він брав того підсвинка та ніс додому. То брехуняка страшенний!»

От бач, Полівко, господня кара тебе не мине; хоч і в подобі кривої присяги, а вона вже тебе доскочить, пад-

люко. Є один тільки свідок, і то твій найлютіший ворог — дідусь Марек. Він ще вранці, як сидів у Здицях на станції, все гарненько скомпонував у голові, та ще й мимохідь випитав у одного жандарма, скільки тобі дадуть.

Щонайменше півроку. Отож, Полівко, бувай здоровенький. Утопимо ми тебе там, падлюко, втопимо!

І нічого тут поганого немає. Він би, Полівка той, тебе також не пожалів би, тож не вагайся.

— Карел Марек,— голосно викликав його вартовий.

Дідусь Марек здригнувся, і знов у нього щось затіпалось під грудьми, як ото буває, коли людина боїться наважитись на щось вирішальне. Він повільно ввійшов до зали суду і хутко окинув її поглядом.

Так ось вона яка, ця лава підсудних! Гарна, стругана, добрих сорок крон коштує. Він уявляв її не такою — простим, неоковирним дерев'яним ослоном. Думав, що Полівка на ній сидітиме прив'язаний. Старого аж диво брало. Він сподівався, що Полівка буде прив'язаний до лави мотуззям, а на руках і ногах матиме важкі кайдани з ядрами. А Полівка сидить там собі, наче пан який, і не плаче, і не сміється, сидить собі, мов зовсім невинна людина. Та він таки й не крав того підсвинка, вкрав його сам дідусь Марек, що зараз ось помститься над Полівкою. А той дивиться прямо перед себе, на достойний суд, чесно дивиться кожному в очі, а коли побачив Марека, то здригнувся й привітався: «Здрастуйте, Мареку!» Так чемно привітався — уперше за двадцять шість років озвався до нього. Дідусь Марек минає його, вклоняється адвокатові, прокуророві, судді й засідателям і вдає, ніби й не бачить Полівки. Зиркає на нього лише скоса, коли обертається назад, де за столом, приділеним газетярам, сидить один судовий репортер, знуджено кусаючи нігті.

Він сидить там просто, аби збавити час, бо сама справа його нітрохи не цікавить: він просто напише до своєї газети, що в такому й такому селі у сільського старости пропало поросля. А що тут більше напишеш? Психологічно справа зовсім нецікава. Полівка твердить, що він не винен, та й під час обшуку в нього вдома не знайшли нічого такого, що підтверджувало б його провину. Єдиний доказ був той, що Полівка, як написано в позові, ходив по селу з масними губами. Полівка не заперече, що справді ходив з масними губами, але за чесно зароблені гроші. Отож у всій справі немає жодної ясної точки. Нічого зворушливого; над усім обвинуваченням витала нудьга.

Прокурор читав останній том «Світової бібліотеки». Адвокат мав у руці складаного ножика й підстругував олівця. Потім старанно вибирав з паперів стружечки і не наче заходився їх перераховувати. Бадьоріший був тільки суддя: він навіть почав був дуже поетично вмовляти обвинуваченого, щоб признався в усьому: судові, мовляв, кожна обставина, що полегшує провину, необхідна як сіль в оці.

Юне обличчя секретаря було нахмурене від того, що доводиться сидіти отут, як дурневі, а надворі ж так гарно. На підвіконня сів горобець і, брутально запаскудивши його, втік, мов боягуз.

Дозорець саме засвічував свічки.

Дідусь Марек став перед розп'яттям.

— Встаньте,— наказав дозорець обвинуваченому.

Всі повставали.

Засідателі понадягали шапочки, і суддя почав напущення свідка.

— Зараз ви, пане Марек, складатимете присягу. Застерігаю вас, що після присяги можна говорити тільки чисту правду. А як скажете щось таке, що не відповідає дійсності, то вчините тяжкий гріх, і навіть більше: вас покарають, бо це буде шахрайство. А тепер прокажуйте за мною. Підніміть угору праву руку й випростайте оці два пальці.

Дідусь Марек рішуче підніс руку догори й радісно напружив її, так що видно було: він наважився знищити Полівку до останку.

— Присягаюся...

— Присягаюся...

— Перед богом всемогутнім...

— Перед богом всемогутнім...

— Що на всі запитання...

— Що на всі запитання...

— Свідчитиму чисту правду...

— Свідчитиму чисту правду...

— І тільки правду...

— І тільки правду...

— В чому хай мені бог допоможе...

— В чому хай мені бог допоможе...

Дозорець погасив свічки. Всі посідали, крім самого Марека.

— Так, пане Мареку, то ви знаєте обвинуваченого. Що він за людина?

— Достойний суде, нічого хорошого я про нього не скажу, то падлюка.

— Тут не можна ображати нікого, і обвинуваченого теж.

— Достойний пане суддя, такий паскудник не вартий, щоб його жаліти.

— Я вам кажу, що не можна ображати пана обвинуваченого.

Дідусь Марек відчув, що його кривдять. Спочатку запитали, що за людина Полівка, а коли він відповів по щирій правді, що це падлюка й паскудник, то на нього кричать.

— То нащо ж ви мене, ласкаві панове, питаєте, який з нього поганець? То, вибачте, босяцюра, в ньому нічого путящого нема, то вошивий злидень, то...

— Ну, годі! — гримнув суддя, взяв шапочку, підвівся й оголосив: — Суд виходить на нараду.

— Стривай, вони тобі вліплять,— засичав дідусь Марек до обвинуваченого.— Вони тебе прикрутять. Повісити б тебе зразу, отут, на оцій люстрі, перед моїми очима, сякий...

Суд уже вернувся з кімнати для нарад.

— Пане Марек, суд, порадившись, вирішив висловити вам догану за грубу й непристойну поведінку перед судом і присудити вам дисциплінарну покару. Штрафуємо вас на десять крон без права апеляції; принаймні ви запам'ятаєте це. Ну, оповідайте далі, що ви бачили тієї ночі, коли в старости вкрали підсвинка.

У дідуся Марека аж коліна затрусилися. Як це? Він прийшов на допомогу достойному судові, допомагає йому засудити Полівку, а його ще й штрафують? Оце то дяка! І це він таке заслужив? То чи варто ще й далі допомагати достойному судові?

Аякже, дожидайте!

— Достойний суде,— сказав він.— Полівка ні в чому не винен, того підсвинка я сам украв!

Він промовив це з таким виразом, ніби хотів сказати: «От бачите, паскуди, я таки помстився над вами! Тепер вам знову доведеться писати й писати!»

ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО ДИПЛОМАТА

Інколи, особливо останнім часом, можна почути, ніби дипломати — люди дурні. Але це твердження категорично спростоване класичною діяльністю дипломата графа Рудольфа фон Камеля. То був чоловік розумний, дуже розумний, як ви самі пересвідчитесь.

Граф Рудольф фон Камель походив із старої дворянської родини, яка подарувала людству найславетнішого ідіота світу — пана Яна фон Камеля, чоловіка справді-таки видатного: він надрукував науковий твір, у якому доводив, що земля не обертається. Згодом він помер, будиши послом при російському дворі, і тогочасні історики назвали його «величайшим идиотом всего мира», що по-нашому означає «найбільший ідіот в усьому світі».

Пан Ян фон Камель породив сина Карла, що мав на-в'язливу ідею, ніби він колись стане фрейліною. Його лікували холодним душем на тім'я і таки вигнали йому ту ідею з голови. По ньому лишився син Йозеф-Антонін, який ще маленьким упав зі сходів у замку і проломив собі череп, унаслідок чого в нього розвинувся так званий травматичний невроз. Він не зміг дослужитись далі як до генеральського звання, і от щойно згаданий Рудольф — його син.

Коли Рудольф народився на світ, зібралась родинна рада, яка постановила, що він повинен присвятити себе дипломатичній кар'єрі, щоб оновити давню славу й вагу графського роду фон Камелів у імперії. Малий Рудольф на те не озвався й словом, його тільки довелось переповити.

Це був його перший таємний дипломатичний акт. Згодом виявилось, що доведеться довго чекати, поки він навчиться говорити,— аж до восьми років він усе називав словом «тато», тільки на курточку, каву і юшку казав «мама».

Та в десять років уже намітився знаменний перелом. Рудольф навчився помалу, але впевнено розрізняти предмети і завдяки шести домашнім учителям у п'ятнадцять років уже вмів без сторонньої допомоги підписатись і прочитати своє прізвище. Тоді йому найняли ще трьох учителів, які теж ревно потрудилися, щоб підготувати його до життя.

У вісімнадцять років цей благородний юнак уже вмів без помилки відтарабанити, що є п'ять частин світу, і ли-

ше зрідка, перелічуючи їх, пропускав одну чи дві. Видно було, що його розумовий розвиток помітно зростає, і вчителі вирішили: оскільки він має стати путящим дипломатом, йому треба знати, що на світі існують ще й держави. Завдяки природженій кмітливості та невситимому прагненню до освіти він на двадцять п'ятий рік свого життя вже вивчив назви всіх європейських держав, а в тридцять років поступив на державну службу, коли навчився грати в макао й бакара, до чого виявив природний хист. Його приділили до міністерства закордонних справ, куди він щодня приїздив висиплятися після безсонної ночі.

Одного дня міністр закордонних справ поплескав графа Рудольфа фон Камеля по плечу й повідомив, що його відряджають з таємним посланням до столиці сусідньої імперії. Те таємне послання було аркушем паперу з якимись закарлючками, а йшлося у тому шифрованому посланні про якийсь проект угоди обох держав проти третьої, що останнім часом набралася позик, щоб набити більше гармат, ніж у них.

Граф Рудольф фон Камель узяв папку з важливим дипломатичним документом і негайно вибрався в подорож до сусідньої держави.

В чужій столиці, їдучи до готелю, він помітив, що йому чогось бракує: він забув у вагоні папку. Але граф Рудольф нізащо в світі не міг пригадати, чого ж йому бракує, а як добрався до готелю, то не спромігся пригадати, чого він сюди приїхав і що має робити в цьому чужому місті.

Власник готелю, до якого він подзвонив по телефону, теж не міг дати докладної відповіді на його запитання.

Тоді він вийшов у місто, і йому спало на думку, що коли вже він попав сюди, то можна б і закурити.

Отож він зайшов до першої-ліпшої крамниці й попросив коробку добрих цигарок.

— Вибачте, — лагідно відказав йому крамар, — але наша крамниця торгує залізним товаром, а не тютюновими виробами. Ми маємо в продажу всілякі гвинти, гвіздки, гайки, самовари, з яких можемо вам порекомендувати газовий самовар «Креос».

— Це груба образа! — вигукнув граф Рудольф фон Камель. — Ви відмовляєтесь продати цигарки представникові іншої держави...

— «Креос-патент», гасовий,— белькотів переляканий крамар,— слово честі, шановний добродію, це крамниця залізного товару...

— Це скінчиться війною! — кричав граф Рудольф.— Наш уряд не стерпить такого зухвальства! Ми вас розвіємо по світу, як полову, ви, добродію, сплатите мільярд контрибуції!

Розгніваний, вийшов він із крамниці, нічним поїздом вернувся додому й серед ночі розбудив свого міністра.

Пан міністр саме розіспався, і коли граф Рудольф фон Камель повідомив, що в чужоземній столиці відмовились продати йому цигарки, він позіхнув і сказав:

— Любий мій графе, пошліть їм різку ноту, а зараз — на добраніч.

Граф Рудольф до самого ранку твердив собі: «Послати різку ноту, послати різку ноту, чорт, що ж воно таке?»

Вранці він поїхав до міста і, весь час думаючи, яку ж це послати ноту, побачив на одній крамниці вивіску: «*Nottenhandlung*»¹.

Граф негайно вийшов з машини і вбіг до крамниці.

— Мені треба якусь різку ноту! — закричав він на продавщицю.— Щось дуже різке, сто чортів!

— Ну, візьміть «Марш Ракоці»,— порадила продавщиця.

Граф кинув гроші на стіл, схопив ноти, поїхав додому, там власпоручно запакував їх і заадресував чужоземному урядові.

Потім, скреготнувши зубами, сам відніс ноти «Маршу Ракоці» на пошту.

То був його найвизначніший дипломатичний акт.

ГОНЧАК ПАНА БАРОНА

В одному глухому завулку на п'ятому поверсі старої кам'яниці навпроти дверей, що ведуть на горище, є ще одні поруділі двері з пришпиленою візитною карткою: «Барон Деккер з Пшегожова».

Служниці, що ходили на горище вішати білизну, часто зупинялись біля тих дверей і підслухували розмову, що чулася з того шикарного помешкання:

— Як зволите, графе?

¹ Нотна крамниця (нім.).

І той самий голос відповідав:

— Дякую, бароне.

А тоді провадив:

— Я бачу, його вельможність у доброму настрої. Ви, любий князю, певне, виграли вчора в макао? А ви як гадаєте, графе?

— Ладен закластися, бароне, що тут замішана ота гарненька графиня,— відповідав той самий голос.— Ми сьогодні поїдемо куди-небудь?

— Коні готові, панове, тож *allons*¹. А де ж пак мій смик гончаків? Зеборе, *auf!*²

Тоді служниці квапливо брались відмикати горище, бо в дверях бряжчав ключ, і з них виходив пан барон Деккер, а за ним, із заклопотаною міною, його гончак Зебор. На бароні був витертий перелицьований сюртук, і здавалось, наче й на гончаків шкура теж не своя, а куплена в лахмітника.

Якби він був кобилою, то скидався б на Дон-Кіхотового Россінанта.

А так йому не лишалось більше нічого, як тільки волоктись по цьому падолу сліз за паном бароном, згорьовано кривлячись, але, з другого боку, знов же поводитись так, як годиться собакам, вихованим в аристократичних колах.

Такої поведінки він навчився від свого хазяїна.

Пан барон поза домом робився зовсім іншою людиною. Він давав кожному втямки, щб означає баронство, та коли надвечір вертався додому, то жалібно охкав і кректав у своїй кімнаті, сідав за стіл і писав прохальні листи до всіляких вельмож та дворян.

А гончак пана барона сидів тоді поруч, нашорошував час від часу одне вухо, а тоді з аристократичною міною заходжувався ловити блохи.

Ох, ті блохи! Якось у хвилину інтимності, коли забувається станова різниця, гончак Зебор сказав таксі крамарки, що жила внизу: «Повірте, блохи відібрали в мене добрих десять років життя!»

Чуючи рипіння пера, Зебор кидав ритися носом у шерсті на власному стегні, трохи зводив одне вухо і очима, сльозавими, як у людини, хворої на нежить, поглядав на пана барона.

¹ Ходімо (франц.).

² Вставай (нім.).

Старий пан саме вигадував усякі брехні, пишучи прохального листа до одного графа-ротмістра. І сам так вжився в свою вигадку, нібито він програв під слово честі вісімдесят тисяч крон і мусить їх сплатити не далі як за тиждень, що аж поклав ручку й почав ходити по кімнаті, промовляючи вголос:

— Так, любий графе, слова честі треба дотримати; про це джентльменам і говорити нема чого.

Гончак, пирхаючи, ходив за ним, наче тінь. А коли барон сів дописувати листа, то й пес сів коло нього і знову почав вишукувати у власній шерсті свої скромні ласощі. Коли вони нарешті відіслали лист, то обидва полягали спати. Зебор заліз у ліжку, в ноги до пана барона, і в холодній кімнатині, обставленій вельми скромно, почувся тремтячий голос пана барона:

— Зеборе, Зеборе, до чого це ми дожилися?

Зебор тоді зводився в ногах постелі і чхав.

І то була хвилина такої глибокої інтимності, коли обидва висловлювали один одному все. Гончак теж казав своє, не думайте, що він мовчав. Він так славненько буркав і пояснював хазяїнові, що й до чого: «Що ж, ласкавий мій пане, не слід було нам так цвиндрити своє добро».

— Правда, Зеборе, між нами кажучи, дурні ми буди. Господи, на якого дідька було нам утримувати стількох балерин відразу!

Гончак на те буркав: «Даруйте, ласкавий пане, я не утримував жодної. А ви до того ж іще й у карти грали. Чи я, ласкавий пане, грав у тренте-кваренте? Я тільки зайців ловив. А пригадуєте, ласкавий пане, як я лісника покусав?»

— Зеборе, Зеборе,— зітхав пан барон під стареньким пуховиком,— а ти ще пам'ятаєш, як я ковтав устриці? Покрапаєш гарненько лимоном... ох, просто плач бере. А тоді, тоді — винцем їх залити... ні, сто чортів, зараз зареву.

«Ну, ревімо, ласкавий пане»,— пробурчав Зебор, і обидва заскімлили під пуховиком.

Перше ніж заснути, старий барон ще сказав:

— Якби нам хоч по лотереї виграти, Зеборе...

Зебор, що вже куняв, трохи звівся, подумав: «Радий прислужитися, пане бароне!» — а тоді ліг і заснув.

Так вони пролежали два дні, не ївши, а на третій прийшов листоноша, приніс двадцять крон від пана ротмістра,

Тоді обидва одяглися — тобто Зебор прилизався, скільки можна, а пан барон надів своє вицвіде вбрання — і поважно вийшли на вулицю.

Двадцять крон гріли їх обох. Зебор знав, що як зараз звернуть за оцею ріг, а тоді в отой прохід, то це вони йростують аж на другий кінець міста, до однієї крамниці, над якою висить вивіска з намальованою кінською головою і з написом: «Продаж конини».

Ішли гордо, поважно. Обидва бачили в уяві копчену конину, і то багато її.

Зебор того дня взагалі не зупинявся з жодним собакою. Що там з усякою голотою балакати. Вони сьогодні пані, вони йдуть до тієї крамниці з намальованою кінською головою.

В крамниці пан барон завжди поводився трохи збен-тежено й пояснював, що йому треба три кілограми конини для однієї бідної вдови з купою дітей. Він би купив їм яловичини, але краще трохи заощадити та купити їй і дітям панчохи.

А поки пан барон дедалі більше заплутувався в усе нових брехнях, його гончак розказував різниковому собаці: «Знаєте, братку, в нас учора було на обід молоденьке гусеня, я сам півгусеняти з'їв».

І гордо виходив з крамниці за своїм паном, що ніс три кілограми конини.

Того дня після ситого обіду їм обом снились кінські перегони.

ПРО СХИБЛЕНУ ДЕРЕВНУ ЖАБКУ

Юність деревних жабок буває невесела. Спочатку, ще пуголовком, так і чекай, що тебе проковтне якийсь ненажерливий водяний хижак, а хлопчачи ловлять їх, як і пуголовків інших жаб, у склянні баночки й думають, що то рибки. А коли їм дома скажуть, що це жаб'ячі зародки, хлопчак виливає все до помийниці або й у ще гірше місце.

А коли все ж таки котра з тих жабок виросте з пуголовків, то люди думають, що вона повинна віщувати їм погоду. І жабка пнеться з себе, лазить по драбинці вгору та вниз, як тільки вміє, а має за те лише невдячність.

Історія нашої жабки напевне збудить хоч якесь співчуття до цих симпатичних зелених створінь.

Малесенька жабка, про яку буде мова, рано зосталася сиротою. Батька її зловили люди, як вона була ще пуголовком, а матір проковтнув вуж у мокрій траві біля лісового ставка. Батька тоді забрали в рабство, і, як ішла чутка поміж жабами — зокрема, нашій жабці про це сказав великий зелений самець, — її тато мусить тепер лазити по драбинці.

Потім вона, маленька, нетямуша, прийшла-прискакала до води. Жаби-квакухи, більші, з іншими політичними переконаннями, стривожилися. Чого треба тут деревній жабці? Адже їй слід жити на деревах, чого ж вона шукає біля води? І взагалі, чи вміє вона кумкати? Але в них був там один такий старий самець, то він, сповнений рицарства (бо любив молоденьких жабок), заступився за неї. Це правда, казав він в очереті, що деревні жаби не живуть у воді, по ставках, і що вони лезять по деревах, але чом би оцій крихітці не перевиховатись? Невже вона не має права відкинути давні забобони? Хіба вона доконче мусить лазити по деревах, вибалушувати очі, мов ідіотка, і чекати, поки муха сяде їй на ніс, а тоді ковтати її? Чи не краще зробити з неї відступницю? Хай живе з ними, хай разом з ними кумкає вночі, бо чим більше їх буде, тим дужче лютуватиме від їхнього співу старий пенсіонер, що живе у гіллі над ставком і не спить цілу ніч, коли вони розпочинають свій концерт, а потім приходять і жбурляє в воду каміння.

Отож маленька деревна жабка й оселилась біля води, а не на деревах.

На жаль, співала вона фальшиво. Одна стара, достойна жаба відвела набік в очерет кількох своїх приятельок і довірчо сказала їм:

— Ота зелена деревна жабка дурна як пень. Ви помітили, які фальшиві ноти вона бере? Та вона взагалі не вміє співати. Іншим разом сяде, розкриє рота, почне: «Ква...» — а далі й не потягне. А то недавно вилізла з води під дощ, і під дощем-таки пішла гуляти з отим молодим ропушичем, що її дожидає день у день. Навіть стрибати як слід не тямить, наче гидує водою. Коли дощ, вона вилазить з води, бо той шибеник, той ропушич весь час її дожидає. А тоді лезять удвох по деревах. Його мати вже мені жалілася. Де це видано, щоб ропухи лазили по деревах?

Отож на бідну деревну жабку чекали невеселі дні. Жаби все шепотілися між собою, аж урешті одного дня,

коли вона прийшла співати в хорі й узяла фальшиве «ква», найстарший із співаків сказав їй:

— Знаєте що, панночко, ви краще зберіть свої манатки та катайте звідси. Так далі не піде. Бо це вже переходить усякі межі. Про вас балакають, ніби ви согрешили з тим ропушичем.

Жабка пригнічено поплигала геть. Дощ лив як з відра, але вона все стрибала далі, поки врешті злізла на якийсь кущ і там, під лопотіння дощу по листі, на самому вершечку, не зважаючи на те, що її сікли краплі, протягло квакнула: «Ква!» То був крик розчарування, муки, жалю й нерозуміння.

Потім визирнуло сонце й почало її пекти. Вона не була звична до такої спеки, бо досі жила весь час у вологості, тож їй було неприємно. Глянувши ще раз на прикро сине небо, що пашіло жаром, вона залізла в холодненький мох.

Там її й знайшов чоловік, що ловив деревних жабок і продавав їх у рабство. Спочатку вона думала, що він їй відріже стегенця — таке розказували стрибухи біля води. І вона з готовністю простягла задні лапки, але, проти всякого сподівання, раптом опинилася в скляній банці з мохом. Вона залізла в мох, але зразу ж почувла згори чийсь голос:

— Що ти там робиш в моху, адже ж погода гарна, треба нагорі сидіти!

Вона глянула вгору й побачила, що під марлевою накривкою сидить ще одна деревна жаба, більша за неї, а поряд — друга, ще більша, і та друга гукнула:

— Дурепю, вчися заздалегідь, адже тобі доведеться віщувати погоду!

А потім озвалась перша:

— Та облиш її, недотепу, вона навіть не знає, що треба лізти нагору, коли погода гарна!

— Ось побачиш, як піде дощ, вона навмисне вгору полізе! — докинула старша.

І вона полізла вгору. Тим часом пішов дощ, і обидві старі жаби спустились по стінці банки вниз. Як уже залізли в мох, то загукали до неї:

— Чого не спускаєшся? Адже дощ!

— Що ж мені діяти! — розгублено промимрила жабка. — Ви ж самі щойно сказали мені лізти вгору.

— Це якась ідіотка, — засичала старша. — Облишмо її, хай її викинуть геть.

Та чоловік, що спіймав жабку, не викинув її, а зіпхнув пальцем у мох ще й пробурчав:

— Спускайся! Хіба не бачиш, що дощ?

Жабка залізла в мох, а тим часом знов зяяло сонце. Вона глянула вгору — обидві її старші товаришки вже сиділи там.

Збита з пантелику жабка сказала сама собі: «Я вже скоро з глузду зсунуся від усього цього. Чого вони печуться на сонці, коли тут, у вогкому моху, такий славний холодочок?»

Та обидві старші знов загукали:

— Лізь нагору, чи ти не бачиш, що вже знов світить сонце? Гарна ж із тебе буде провісниця погоди!

Жабка й не ворухнулася.

— Ця почвара страйкує,— сказали обидві й спустилися вниз, бо вже знову линув дощ.

А схиблена жабка, зачувши крапотіння, знов полізла вгору.

— Ця кар'єри не зробить,— почувлося знизу, з моху.

І вона таки не зробила кар'єри. Як попала до міста, то лізла вгору тільки тоді, коли оббризкували квіти. А як світило сонце, вона сиділа в моху. Одного дня їй пощастило втекти з баночки із драбинкою. Вона стрибнула з вікна в садок. Дощ лив як з відра; вона радісно злізла на самий верхечок липи, і високо над усією околицею крізь зливу пролунало її вільне: «Ква!»

ПРОВІДНИК ТУРИСТІВ У ШВАБСЬКОМУ МІСТІ НОЙБУРГУ

Ось як оцінював свої послуги провідник туристів у швабському місті Нойбургу на Дунаї пан Йогеллі Клоптер:

— Чотири марки і що з'їсться та вип'ється.

Ця остання умова розбудила в мені неприємне почуття. Бо пан Йогеллі Клоптер мав черево ненормально велике навіть як на баварські уявлення про те, що таке товста людина.

А звичайні баварські уявлення не спускаються нижче дев'яноста кілограмів живої ваги.

Для туриста завжди вигідно поторгуватися з гідом. І я почав торгуватись без ніяких церемоній.

— Ви, здається, добрячий їдець,— сказав я.— Якби ви були худіший...

Пан Йогеллі посмутнів.

— Ще худіший? — Він зітхнув.— Господи боже, побачили б ви мого небіжчика тата, а що вже небіжчик дідусь! Той з'їдав цілий окіст, миску кнедлів і горщик капусти просто на перекуску, як то кажуть.

— Я вам докину три марки,— сказав я.— Дам сім марок за день.

— *Herrgott* ¹,— відказав пан Йогеллі з чисто німецькою елегантністю.— Коли так, то ви падло і ходіть собі по місту самі. Тільки не попадайтесь мені на дорозі. Ви, добродію, думаєте, що Йогеллі Клоптер обкрадає чужинців? Я вдовольнюсь якимось там літром пива та сякою-такою перекускою.

Це слово я почув з його вуст уже вдруге, і мені мороз пробіг поза спиною, але потім я згадав, що туристові під час подорожі краще наживати собі якомога менше ворогів, а надто таких тілистих, а тому ми потисли один одному руки, він одержав свої чотири марки і в шинку, що на першому поверсі заїзду, поставив мені кухоль пива.

Це звичай усіх гідів у баварських містах. Дрібні дарунки підтримують дружбу, каже прислів'я, а потім він за день той дрібний дарунок двадцять разів із вас витягне.

До Нойбурга заїздять небагато туристів. Можливо, що винен у цьому пан Йогеллі Клоптер; але туристи і взагалі мало їздять до «Швобенланду».

Сама місцевість довкола Нойбурга нічим особливо не приваблює. Всі містечка, всі села у Швабії однакові. А де ще лишилися які руїни старого замку, їх реставрували й улаштували там броварню. З цього погляду баварці народ вельми заповзятливий. Так воно є, наприклад, у Гендеркінгені, в Мертінгені, в Дюрцленкінгені, в Берсгаймінгені, в Іргельсгаймінгені та в усіх інших незліченних «інгенах». І назви такі одноманітні, як швабські газети. Громадське життя в усіх цих «інгенах» складається з ворожнечі між окремими «інгенами» та з жорстоких корчменних бійок у кожному з тих «інгенів». І найгірш бувє саме в околицях Нойбурга. І пан Йогеллі Клоптер виріс у таких суворих географічних умовах...

¹ Господи боже (нім.).

Сам Нойбург — старовинне місто; а втім, це можна сказати про кожне місто в Баварії. Якби я писав подорожні нотатки, то згадав би, що в Нойбургу дві брами, а так зауважу тільки, що надвечір одного дня увійшов до міста однією брамою, а другого дня пополудні вийшов з нього другою. В цьому останньому винен пан Йогеллі Клоптер...

У Нойбургу є також міський мур, утримуваний у жалюгідному стані. Колись, кілька сторіч тому, той мур розламали шведи, а нойбуржці відтоді так його й не полагодили. Це можна пояснити тим, що вони голосують за депутата-консерватора.

Як у кожному порядному баварському місті, в Нойбургу є ратуша, побудована в старонімецькому стилі. Сходи в тій ратуші дуже високі. Це все, що оповів мені про неї пан Йогеллі Клоптер. Дунай тут розділяється на два рукави. І на цю визначну прикмету звернув мою увагу пан Йогеллі. А коли ми йшли через міст, він сповістив, що міст дерев'яний.

При вході на міст стоїть вартовий у шоломі зі шпичаком.

Нащо він там стоїть, пан Йогеллі не знав, та й сам солдат, напевне, не мав про те ніякого уявлення.

Коли ми перейшли на другий берег, пан Йогеллі оголосив, що тут міст кінчається. Та, може, ви гадаєте, ніби крім ратуші й дерев'яного мосту він не звернув моєї уваги більш ні на що? Де там! Між ратушею й кінцем мосту стоїть п'ять броварень і вісім шинків... За останнім шинком — брама, і нею я вийшов з цього міста, де зберігається архів Швабії та довколишніх країв і де живе пан Йогеллі Клоптер, якого я щонайщиріше рекомендую кожному туристові...

Коли ми вийшли з заїзду, де я ночував, і перейшли через міст, пан провідник мовив:

— Зараз я вам покажу стару корчму «Корабель».

Зовнішній вигляд корчми був не дуже привабливий.

— Зайдімо всередину, — сказав пан Йогеллі. — Мені треба діждатись тут одного чоловіка.

Це було сказано так добродушно, що я не мав сумніву: провідник хоче надолужити з лишком те, чим пригостив мене на знак того, що наша угода набула чинності, а оте дождання «одного чоловіка» — тільки при-

від, щоб додержати другої частини нашої умови: «Що з'їсться і вип'ється».

Я замовив пиво. Пан Йогеллі вихилив півкухля і почав говорити:

— Я чекаю одного поганця. Одного тут швайнкерлі, такого собі швайнбюблі¹.

Він схарактеризував того «поганця» ще кількома словами, що всі дуже симпатично починалися зі «швайн», знову хильнув пива й повів далі:

— Я, пане, маю свої рахунки з тим типом. Великі рахунки. Ну, як прийде, ми з ним побалакаємо. Той муگیر із Дюрцленкінгена, а я — з Берсгаймінгена. Ми, берсгаймінгенці, *roh, aber gutmütlich*², а от дюрцленкінгенці — тільки *roh*, а добросердості в них і сліду нема. В Дюрцленкінгені живе сама потолоч та швайнбюблі.

— Швайнкерлі, — докинув я, аби й собі щось сказати.

— Атож, швайнкерлі, — підтвердив пан Йогеллі, — а найгірший — Йоганнес Бевігн.

Він допив пиво і замовив ще кухню.

— Ми, — провадив він гнівно, — ми, берсгаймінгенці, ніколи не ладнали з тою дюрцленкінгенською босотрю. Бачте, в нас у кожному селі говорять інакше, але в Дюрцленкінгені говірка така паскудна, що вони й не розуміють нас, берсгаймінгенців. Мій тато був у Берсгаймінгені «па'а», так той Йоганнес із мене завше сміявся, що, мовляв, він не знає, що воно за «па'а», швайнбюблі!

— Вибачте, пане Йогеллі, а справді, що ж воно таке — «па'а»?

— Па'а — це па'а, добродію, як же ще вам краще сказати по-німецькому?

(Я й досі так і не знаю, що воно за «па'а», отже, за уявленнями пана Йогеллі, я теж «швайнбюблі»).

— Ге-ге, ви знаєте, що той падлюка Йоганнес прийшов сюди, до Нойбурга, відбивати в мене хліб і що він про мене патякає, ніби я п'яниця? Славний з нього провідник, із того Йоганнеса Бевігна! Коли йому який турист попаде в лабети, він і сам нап'ється, і туриста напоїть. Тварюка! Тож дочекаймося його, і я йому скажу: «От бач, швайнбюблі, ти мене не знищив, зі мною ходять кращі туристи, ніж із тобою, злидню ти дюрцленкінгенський!» А коли не дочекаємось його тут, то напевне

¹ Свинюка (нім. діал.).

² Грубі, але добросерді (нім. діал.).

застанемо в Бургсгаймовій броварні, а коли й там ні, то вже певнісінько в котромусь із шинків біля ратуші або в броварні під замком, а як і там його не буде, то пошукаємо його в шинку «При останній брамі».

— А що, як і там його не буде, пане Йогеллі?

Гід ударив кулаком по столу.

— Тоді підемо до Дюрцленкінгена.

Як бачите, дуже симпатичний добродій той Йогеллі Клоптер.

Неоціненний гід! Він знав усе до найменших подробиць. Показував. Пояснював. Ми йшли від «Корабля» вузеньким завулочком. Звернувши за ріг, пан Йогеллі зупинився перед якимсь старим будинком.

— Торік тут убили різника з Вайдінга,— мовив він похмуро, показуючи на той будинок.— Це Бургсгаймова броварня.

— Хто ж його вбив, пане Йогеллі?

— Дюрцленкінгенці, добродію. Вони тут збираються, може, тут буде і Йоганнес Бевігн, мій конкурент. Заходьте ви перший.

Коли ми сіли за стіл, пан Йогеллі Клоптер досвідченим оком обдивився кількох лобуряк, що сперечались у темному кутку.

— Тут його нема,— розчаровано сказав він.— Оті двоє, що праворуч, живуть на Регенсбурзькій вулиці, а ті двоє, що ліворуч,— на Аугсбурзькому шляху. Це вони ще з годину прегарикуватимуться, поки битися почнуть. Нічого цікавого. Шкода, що тут нема нікого з площі Фрідріха та з Пфальцької вулиці: ото мастаки на бійку! Або в передмісті Лезгайм та з Гайну.

І сплюнув.

— Ці,— безнадійно промовив він,— навіть не знають, що таке ніж. От якби дюрцленкінгенців на них! Тому різникові з Вайдінга вони хіба ж таку шкуру зрешетили! Хай би спробували мені. Шкода, що тут нема Йоганнеса Бевігна, та ми його, добродію, знайдемо, а як він хоч писне, ми його впораємо.

Як бачите, пан Йогеллі Клоптер ніколи не ставиться до туристів так стримано, як багато хто з гідів, що, водячи своїх клієнтів по місту, відбувають це діло похапцем, аби швидше спекатися мороки.

Отже, Нойбург — старовинне місто. У ньому багато

старовинних будівель, і до цих прегарних кам'яниць із еркерами, критих черепицею, належить і та, в котрій міститься заїзд «Велика люлька». Там у шинку висить напис: «Платити просимо зразу». То похмура зала зі старим склепінням, що, здається, ось-ось упаде на голови клієнтам. Через те його підперли двома дерев'яними стовпами. Якийсь Самсон із Берсгаймінгена міг би, зваливши ті стовпи, поховати під руїнами цілу юрбу дюрцленкінгенців. У пана Йогеллі Клоптера були такі біблійні ідеї.

— Якби їх на мене напало забагато,— сказав він, примруживши очі,— я знаю, що зробив би. Я б те зробив, що Самсон.

У «Великій люльці» пана Йоганнеса Бевігна не було. Не дочекавшись його там, ми рушили далі.

— Ходімо до монастирської броварні,— сказав мій гід.— Монастирська броварня цікава тим...

«Ага,— подумав я.— Зараз почнеться нудна лекція *à la* «Будівля шістнадцятого сторіччя...» і т.д.»

— Ви вже їли в Нойбургу *Leberwurst*?¹— перебив мої думки пан Йогеллі.

— Ів учора, в заїзді, де ночував.

— Ну, то справжнього лебервурсту ви ще не їли. Монастирська броварня цікава тим, що тутешні отці францисканці роблять такі смачні лебервурсти, що крім чудотворного образу святого Іліодора, який принаджує богомольців з усього Швобенланду, і на їхні лебервурсти сюди приходять прочани аж із Горішнього Пфальцу. Буває, що в броварні дві процесії зчепляться битись, то знаєте, що роблять тоді отці францисканці? Кажуть, що не дадуть лебервурстів. І зразу бійці кінець.

(Дальша розмова точилася вже в монастирській броварні).

— А чого вони б'ються, пане Йогеллі?

— Через образ святого Іліодора, пане. Кожна процесія хоче першою цілувати той образ, щоб раніш податись пити пиво та їсти лебервурсти, бо нема кращої закуски.

Пан Йогеллі з'їв тієї закуски два фунти. Взагалі в тому шинку нам пощастило. Ми довідалися, що конкурент пана Йогеллі, Йоганнес, півгодини тому пішов з якимсь туристом до котроїсь броварні під замком і що він питався за пана Йогеллі...

¹ Ліверна ковбаса (нім.).

— Ох, падлюка! — патетично вигукнув пан Йогеллі.— То він усе ж таки підчепив якогось паршивого туриста. Що вдієш, доведеться йти за ним до замку. Видно, вони злякалися нас.

Пан Йогеллі був зі мною дедалі більше запанібрата.

— За того туриста візьметесь ви, — сказав він.

Ці слова були вимовлені рішучим голосом, який означав: «Хто не зі мною, той проти мене!» Ми подалися до замку.

Під замком ліпиться до муру аж п'ять бровареньок. Туляться до замку, мов курчата до квочки. Нойбуржці поставили під захист замку те, що їм найдорожче.

За Тридцятирічної війни до замку пробився загін шведів і після запеклого бою захопив першу броварню. Там переможці ганебно налігалися. Побачивши це, залога замку рушила у вилазку, але йти їй довелось повз другу броварню. Залoga не пододала спокуси і, слухно зміркувавши, що, як не випити запасів, їх вип'ють шведські солдати, накинулась не на шведів у першій броварні, а на барила в другій. І здобула перемогу. Повипивали всі барила. Тим часом шведи проспались і атакували другу броварню. Але, побачивши, що вона вже захоплена, відступили до третьої, де пили так довго, що випили ще дужче, ніж у першій. Пили, не зустрічаючи опору. Тим часом залога замку в другій броварні протверезіла й рушила на третю — обороняти її. Та було вже запізно. В третій броварні застали тільки поснулих шведів і порожні барила. Розлючені виглядом тих порожніх барил вояки повбивали шведів. Оце й була так звана Нойбурзька перемога, про яку сповіщає напис під сграфіто на брамі замку.

— Вони заслужили такої долі, — поважно мовив пан Йогеллі, стоячи під сграфіто.— Шведи тоді взагалі багато шкоди наробили. У Швабії до Тридцятилітньої війни було куди більше броварень, ніж тепер. Так написано у книжках.

Нині їх, як я вже сказав, під замком є тільки п'ять.

У жодному з тих пам'ятних історичних закладів пан Йогеллі не застав гіда-конкурента, а я — туриста-конкурента.

— Головне, — став навчати мене пан Йогеллі, отямившись від останнього розчарування, — не підпускати нікого до себе. Вхопив кухоль — кидай, ухопив стілець — кидай, відломив ніжку від стола — кидай. Так найкраще.

Я ще маю невеличку надію,— сказав він, коли ми замковою вуличкою вийшли до брами,— що ми знайдемо тих падлюк у шинку «При останній брамі». Чого вони в нас дурнів роблять?

Ніколи не втрачайте надії! Ми таки справді застали їх у шинку «При останній брамі». Турист-конкурент поглядав круг себе боязко. Пан Йоганнес — із викликом.

Ми сіли навпроти них. Чужий турист і пан Йоганнес устигли познайомитися ближче, ніж ми: вже звертались один до одного на «ти».

— Слухай,— голосно радив боязкому туристові пан Йоганнес,— ти підійди до отого туриста і вриж йому раз, а з Йогеллі вже впораюсь я сам.

Тоді заgrimів пан Йогеллі:

— Всі дюрцленкінгенці — швайнкерлі!

— А берсгаймінгенці — швайнбюблі! — вигукнув пан Йоганнес.

Потім через стіл полетів кухоль Йогеллі, а водночас — кухоль Йоганнеса. І почалася колотнеча, бо там сиділо кілька чоловіків із передмістя Гайн, які скористалися з тієї нагоди й заходились розбивати одні одним голови.

Під той гамір я потихеньку вшився і біля дверей зустрівся з чужим туристом.

— А ми вас шукали по всіх броварнях і шинках,— сказав той.— Йоганнес казав, що йому треба звести якісь рахунки з Йогеллі, бо той відбиває в нього шматок хліба.

Ми вийшли брамою з Нойбурга.

— Славне містечко,— сказав чужий турист захоплено.— А в нас у Вюртемберзі так нудно...

Ото такі німці й такі гіді у швабському місті Нойбургу на Дунаї.

МІЙ ДРУГ ГАНУШКА

Перша наша зустріч була не надто весела. Я саме сидів під слідством за те, що під час однієї вуличної демонстрації через нещасливу випадковість один поліцей упав головою на мій кийок.

Наглядач новомеської в'язниці Говорка, що був усім наче батько рідний, у слідчому арешті посадив мене до камери з усяким набродом. Здебільшого там були професіональні злодії.

Один з них мав прізвисько Ганушка, і я не знав, що він стане моїм другом, поки він, сповнений співчуття до моєї долі, не заявив, що як буде чергувати по коридору, то в цеберці з-під юшки принесе мені сигару. Він мав голубі очі, добродушний погляд, усміхнений вид, а це — риси, які змушують людину забувати те, що натуркає їй дурне суспільство, а саме — що негарно приятелювати зі злодієм.

Ганушка приніс мені сигару, і Ганушка ж таки зворушив мене своєю сумною долею.

Останнє його діло, за яке він тепер сидів, було незвичайно трагічне. Він оповідав нам усе тихим, сумним голосом, лежачи на нарах, довгими й нудними вечорами, коли в коридорі все затихало.

— Отож, хлопці,— розказує Ганушка,— спало мені якось на думку, що пора вже знов десь пошатирити. Я й подумав, що до речі було б товар перемінити. Доти я по самих перинах працював, та вони мені вже обридли, отож я подумав: чи не взятися за взуття. І от вночі проти вівторка йду Вацлавським майданом, і впала мені в очі вітринка з черевиками, реклама однієї фірми. Я оглянувся кругом, знімаю ту вітринку й тягну далі. Пішов головними вулицями, там хоч поліція не стрінеш. Бо вся поліція вночі по глухих завулках — стоїть біля воріт і спить. Отож я допхався з тою вітринкою аж на Богдалець, там розбив скло і витягаю черевики. Витяг один, гарний — просто шик. Пробую на ногу. Лівий. Виймаю другий — знов лівий, і третій теж лівий. Матінко пресвята, самі ліві. Я їх запхав у торбу й поніс до одного бариги. Може, купить та віддасть доробити праві. У Вршовицях зустрічає мене тайняк Гатіна — і капець. Тепер місяців зо три припаяють.

Ганушка вийняв з кишені якусь ганчірку й утер нею очі, свої добродушні голубі очі, що налилися слізьми, а тоді чулим голосом почав оповідати, як колись трохи шкрябнув одного крамаря, земля йому пером, і як із цього хотіли зліпити вбивство з метою пограбування, але дванадцяттеро панів присяжних сказали: «Ні». Він потім чемненько поцілував руку адвокатові й подякував панам присяжним.

Ганушка скінчив оповідати, коли ми вже засинали. Раптом він підходить до мене, несе набиту соломою подушку зі своїх нар.

— Яроушку,— каже тихенько,— на ось тобі подушку, хай буде вище під голову, я обійдуся, я звичний спати й так, а в тебе голова вчена, то щоб думки не пом'ялися.

Марно запевняю його, що мені вистачить однієї подушки. Він стоїть на своєму: такий злодіяка, як він, і на камінні виспиться.

— Або в каменярні, на примусових,— силкується скаламбурити ще один злодій, який не встиг заснути.

Ганушка всміхається й залазить на свої нари. Вночі блохи не дають спати, і Ганушка просить:

— Чуеш, Яроушку, розкажи що-небудь про індіанців.

Так Ганушка став моїм другом.

Минуло три роки. Я мандрував по Німеччині. В Гайлігенгрунді йду липовою алеєю, аж назустріч — не хто, як Ганушка.

То була одна з тих дивовижних випадковостей — зустріч двох людей серед стількох мільйонів чужинців. Виявилось, що Ганушка вирішив податись у мандрю під якнайсуворішим інкогніто, з чужою робочою книжкою, поки забудуть за одну пограбовану віллу в Чехії.

Поки ми розмовляли, він стрибав круг мене і якоюсь ганчіркою обганяв мух:

— Ох, і липнуть вони до тебе, Яроушку!

І знов я бачив у нього в очах давню ніжність, а голос його тремтів від зворушення, і він торохтів:

— От я радий, що ми стрілись у Баварії! Ось постривай, як славно нам буде! Зачекай тут, я зараз вернусь.

Я провів його очима, а за чверть години він вернувся з зарізаною козою.

— Лобуряка поганий,— сказав він,— череватий селюк, не пустив переночувати, так я йому козу зарізав. Ти б не зумів, а я — огого!

Ці останні слова він вимовив таким добрим голосом, і очі його засвітились такою втіхою, ніби він оповідав про бозна-які подвиги благородства.

— Цю козу ми продамо,— провадив він,— і купимо тобі, Яроушку, черевики, бо ті, що на тобі, вже стоптались, у них далеко не зайдеш.

На жаль, поки ми все це говорили, повз нас саме йшов баварський жандарм. Ганушка повівся як справжній рицар. Каліченою німецькою мовою він пояснив жандармові, що зовсім не знайомий зі мною, а тільки канючив у мене грошей.

А мені сказав по-чеському:

— Не будь дурнем, Яроушку, скажи, що це правда. Жаңдарм і не спитав у мене нічого, а забрав із собою Ганушку, що зажурено ніс зарізану козу.

Я дивився їм услід, поки вони всі зникли — коза, жаңдарм і мій самовідданий друг Ганушка.

Потім я дуже довго не знав, де він і що з ним, аж оце недавно йду Майзеловою вулицею, а з одного шиночка вискакує мій друг Ганушка, тягне мене в двері й гукає шинкарці:

— Налий осьде Яроушкові лялечку! (Тобто восьмушку житньої з ромом).

Який у нього був вигляд, у бідолахи! Він розказав мені, що йому не таланить, що він ночує в одній розвалюсі і тайняки йому на п'яти наступають, а що вже не мав чого й на себе надіти, то пішов уночі за Хухель і там здер лахи з двох городніх опудал та й поповнив свій гардероб. Того ж то він і виглядав так!

Він був такий пошарпаний, наче бойовий прапор, що його несуть на святкуванні трьохсотріччя якогось вельми завязятого полку.

Я спитав, що можу для нього зробити, і він відповів, що був би радий, якби я повів його до «Флеків».

Отож того вечора я ввів поміж чеських обжирайлів, що плямкали у «Флеках», Ганушку, який тільки й знайшов у собі єдине бажання, єдине прагнення: заглянути в джерела чеської політики, в корінь чеської буржуазії.

Я зустрів там і кількох знайомих, які не розуміли, що й Ганушкам треба дозволити хоч дрібку таких утіх. Коли я привів його, вони казали, що це, певне, якесь парі. А пан Ганушка здивував світ великим вчинком.

Тим часом як буржуа кидали до карнавки на користь бідних школярів по одному гелеру, Ганушка розшукав у кишенях своїх лахманів цілу шістку, останнє своє добро, і кинув монету в карнавку зі словами:

— Ет, хай споживуть, бідолашечки!

Я запросив його почувати до себе, пообіцяв, що віддам старий костюм. Він страшенно зрадів, а як уже надивився на вдоволених пражан у «Флеках», тоді, гнаний і цькований пеборака, вийшов зі мною на вулицю.

На розі Мислікової нам стрілись якісь два чоловіки. Один з них поплескав Ганушку по плечу (знов тайняк Гатіна) і сказав:

— Ганушко, йдїть за мною. Ми вас шукаємо за отой маргарин.

Отак я 27 серпня о пів на одинадцятю вечора знову загубив свого друга Ганушку.

ЯК ЧЕТЛІЧКА ГОЛОСУВАВ

Четлічці того дня працювати не можна було, тому він годині об одинадцятій ранку стояв на розі Петршина й проспекту Фердінанда і з інтересом дивився, як якийсь недосвідчений селюк, учень з крамниці, що тяг за собою візок, незграбно повернувшись, штовхнув тим візком поліцая, який наглядав за порядком на тому людному перехресті.

Отож поліцай мстиво записав у блокноті, що візок, який відіпхнув його на кілька кроків до середини вулиці, не має таблички із прізвищем власника, як вимагають установлені правила вуличного руху.

Четлічка ця сцена тішила подвійно. По-перше, як глядача, що дуже довго ходив вулицями і нарешті натрапив на щось цікаве, а по-друге — як людину, що бачить, як із її ворогом сталася прикрість.

А ця категорія людей, безперечно, була не дуже прихильна до Четлічки; в цьому він пересвідчувався не раз, коли збивав бучу в шинку «Вінок» на Овочевому базарі.

Вдень у нього завжди все йшло добре. Він ходив по Празі, і ніхто його не впізнавав; але потім наставали прикри, огидні ночі. Раз якось він спробував був украсти пальто в «Зірочках», потім хотів ушитись, не заплативши, з «Каліфорнії», а то бійка у «Вінку» — все це вкупі гарантувало йому, як рецидивістові, місяць за ґратами.

А проте він любив матінку Прагу, бо вмів тішитись нею.

Адже ніде не тиснеться стільки спідниць біля вітрин, ніде не відмикаються так легко жалюзі на вікнах магазинів, ніде не можна красти так легко, як у Празі.

А коли станеться на вулиці й бозна-яка дурниця, ніде не стовплюється стільки люду, і вже там усі глухі й сліпі, всі пхаються наперед, щоб побачити, що там із карниза впало гороб'яче яєчко на капелюх якомусь солідному добродієві і той обурено показує стовпищу свій чорний котелок із жовтою цяточкою на тім'ї.

Тоді можна вигрібати вміст кишень у пальтах, бо мало хто держить гаманець у костюмі — це ж треба щоразу розстібатись, та й не матимеш тої втіхи, що тебе обікрадуть.

Четлічка впихався в усякі збіговиська, в натовп роззявляк, що дивляться, як по шворці лаяють наввипередки мавпи — дерев'яні заводні мавпи в крамницях з іграшками, перед якими товпляться дорослі, хоч улаштовано їх для дітей. Але діти через тих великих бовдурів не можуть пропхатись наперед і щось побачити.

Він завжди терся серед тих, що з боем здобувають місця в трамваї.

І всюди сягав глибоко в кишені й відходив непомічений.

При всьому тому він був забобонний, як усі злодії, полководці і дипломати.

Коли йому не щастило взяти здобич за першим захопом, він не повторював атаки, — а втім, так поводитьсь й лев, якого називають царем звірів.

Того дня Четлічці не щастило.

У натовпі, який збігся з нагоди того, що попав під машину собака, він заліз був до кишені одному добродієві, який гучним голосом засуджував занадто швидкий автомобільний рух. Четлічка вже майже намацав гаманця, але той добродій раптом крутнувся. Він блискавично вихопив руку, а за хвилину знов устроїв її до кишені розгніваному добродієві. Але і той в ту саму мить надумав вийняти носовичок і був страшенно здивований, коли знайшов у своїй кишені чужу руку, яка, щоправда, вмить зникла. Добродій вигукнув:

— Кишеньковий злодій!

— О боже! — за методом «держі злодія» вигукнув і Четлічка. — В мене хтось витяг гаманця. З гербовими марками. Треба поліція покликати!

Його ніхто не затримав, і він відійшов, а за рогом сплюнув: «Славно починається! Сьогодні, мабуть, краще й пальцем не ворухну».

Зустрів він і хуру з соломою — погана прикмета, — ото ж і подався тинятись вулицями. Зазираючи до одного шиночка — так, просто, мимохідь, — і застав там одного щедрого приятеля, котрий сказав, що в нього вже лишилось тільки на чарку житньої з ромом за три гелери.

Підкріплений до нових зусиль, він подався далі блукати вулицями, а коли натішив очі виглядом поліцая на перехресті, то пішов по ресторанах жебрати.

Оскільки не було ще й дванадцятої години, людей у ресторанах він застав мало. Та й ті були ще тверезі й не давали йому нічого. Він обійшов так уже з півдесятка ресторанів, а тоді зайшов ще до одного, де було дуже людно й гамірно.

Він скинув капелюх і підійшов до одного столу. Та не встиг Четлічка сказати, що він бідний мандрований ремісник, а вже один огрядний добродій сягнув до кишені, вийняв шість жетонів на пиво й гукнув до сусіднього столу:

— Запишіть оцього пана!

— Ваше прізвище? — спитав ще один чоловік поруч Четлічки.

— Черовський, — злякано відповів той.

— Гаразд, пане Черовський, ідіть отуди назад і обміняйте ці жетони на пиво.

Четлічка найрадніше втік би, та коли за один жетон йому справді подали півлітровий кухоль пива, він заспокоївся, сів між інших чоловіків, які говорили про щось незрозуміле для нього, а пили, ніби спрагли мандрівці в пустелі.

— Раз я прийшов у мисливському костюмі, вдруге — в високих чоботях і кашкеті, — розповідав тому гуртові один худорлявий чоловіча, — а комісія й уваги не звернула. Бо то наші люди, розумієте? Поки що тільки одного забрали — кульгавого Мацнера. Бо той п'янюга пішов голосувати двічі підряд та й не подумав, що своїм шкутильганням впадає у вічі. А в Віктора перед самими дверима відпала наліплена борода. Добре, що один з розпорядників знов йому наліпив її.

— Так, пане Черовський, — підійшов до Четлічки один пан, — ось вам пальто, ось посвідчення виборця і виборчий бюлетень, ось циліндр, і їдьте вже. Нате вам три крону. Зразу схопіть візника й вертайтеся, переодягнетесь учителем. Пан Павек дасть вам перуку й окуляри. Тахліку, відведи цього пана до виборчого пункту.

Тахлік узяв Четлічку за руку й посадовив в екіпаж. Потім, коли приїхали до великого будинку, провів його якимись сходами і перед одними дверима сказав:

— Увійдіть сюди й віддайте зразу посвідчення, а тоді бюлетень. Пам'ятайте, що ви живете в Морані, прізвище

ваше Калоус, ви служите у Кольбена, вам тридцять п'ять років.

Четлічка-Черовський-Калоус почув іще, як поруч інший добродій каже якомусь чоловікові:

— Та не бійтесь, ви ж тепер в окулярах, ніхто вас не добачить, що ви вже двічі приходили. Тепер ваше прізвище Вискочіл.

Пан Тахлік увіпхнув Четлічку до виборчого пункту й пішов сходами вниз.

Четлічка без труднощів виконав доручене йому завдання й хутенько замішався в натовп, бо побачив у всьому цьому унікально щасливу нагоду в своєму житті.

«І не подумаю вертатися з пальтом та циліндром,— сказав сам собі.— Я не знаю, що тут робиться, але спасібі богу й за це. Принаймні чесно заробив».

Отак у газеті «Народні листи» з'явилося оголошення: «Того добродія, котрий помилково привласнив у виборчій канцелярії об'єднаних національних партій пальто й циліндр, просять повернути ці речі туди — його прізвище нам відоме».

Та Четлічка-Черовський-Калоус, мабуть, не читає «Народні листи», бо відтоді він не зробив більше нічого на користь об'єднаних національних партій. Він сидить як рецидивіст у в'язниці й часто згадує той дивовижний день 19 листопада.

Але можливо, що до нього в камеру посадять якихось панів з магістрату, і на їхнє запитання, за що він сюди попав, він коротко відповість:

— Та за Прагу!

А тоді буде їхня черга відповідати:

— І ми, друзяко!

ЗМАГАННЯ ЗА ДУШІ

I

Отець Міхалейц був святий чоловік із трьома тисячами крон річної платні, опріч цілої низки інших прибутків від восьми сіл, що належали до його парафії Свободні Двори. Ті села були розкидані навкруги в горах серед старих лісів, а жили в них здебільшого лісоруби, які спустилися в долину, до церкви в Свободних Дворах, раз на три місяці. Зате вже тоді вони щедро молились у запас,

на наступні три місяці, сповідалися, у невимовно блаженному страху ковтали причастя і з поважними обличчями каялися в гріхах. А потім ішли до шинку «Полуденного», що за плебанією, і там у них помалу розв'язувались язики. Позбувшись гріхів, надихані й перетворені таїнством причастя, вони ставали буйнішими, ніж було до смаку жителям Свободних Дворів.

І в шинку «Полуденному» вибухали бійки між чоловіками з долини та чоловіками з восьми гірських сіл, які щойно позбулися тримісячного запасу гріхів. Дроворуби з гір, обтяжені новими гріхами,— вони ж бо потрошили стільці в шинку «Полуденному» й порозбивали голови селянам зі Свободних Дворів,— відступали з синіми від стусанів спинами в гірські ліси, і місяців зо три було тихо.

Але через три місяці їхні високі незграбні постаті знову з каяттям ув очах спускалися з гірських схилів, і тримісячні грішники наповнювали церкву гучними голосами, чутними аж на сільському майдані, а коли вони проказували отченаш, то здалеку видавалось, ніби то вони кричать один до одного через долину: «Вацлаве, що ти там робиш?» Громовою луною озивалось волення покутників, коли отець Міхалейц із дерев'яного амвона гримів однією зі своїх восьми проповідей, якими допікав жителів усіх дев'яти сіл.

Та все було марне. Хоча не в одного по засмаглому виду котилася сльоза зворушення й любові до бога, та, відбувши покуту, гірський незграба все одно йшов до шинку «Полуденного» битися.

На час тих бешкетів отець Міхалейц зачинявся в своїй кімнаті, дивився у вікно на шинок «Полуденний» і з-за фіранки стежив за своїми парафіянами, а тоді чисто покрамарському занотовував у записничку, коли бачив, як хтось із дроворубів б'ється перед шинком: «Бочан — 40 отченашів, Кришпін — 20 отченашів, а ти, Антоніне Длогуейх, за самим війтом женешся, дістанеш 50, і я тобі й «амінь» не попушу. А ти, Черноуху, не бийся, то й не битий будеш, тобі тільки 15 «богородиць». Отак воно й ішло собі далі. Отець Міхалейц сумлінно записував імена дроворубів, і під час наступної покути кожен горянин одержував свій аркушик із числом і назвою молитви, виписаними з блокнотика.

І так усе йшло пречудово своїм порядком: один за одним ставали навколішки на стільчик перед старою, поточеною шашелем сповідальницею й заводили жалібним

голосом: «Сповідуюся богу всемогутньому і вам, велебний отче, що після святого причастя я побився в шинку «Полуденному». Це був головний гріх, а далі йшла ціла низка все тих самих прогріхів, що поминали ім'я господне всує, і що божились та клялись якимись там словами, і ще «ну, якесь там поліно взято з панського лісу», і «якесь там сильце з лихим наміром наставлено».

Цілих п'ятнадцять років чотири рази на рік усе повторювалось до слова, і за весь цей час лише одного разу сталося, що Бочан пропустив у сповіді «якесь там сильце з лихим наміром». Тоді отець Міхалеїц з делікатним доктором нагадав покутникові:

— А сильце, сильце, Бочане?

— Що вдієш, отче,— зітхнув Бочан,— із сильцями на цей раз нічого не вийшло, бо якась падлюка вкрала в мене дріт, а сходити до міста купити нового не було коли. Адже ж у нас злодій на злодії, велебний отче.

Отож це був єдиний випадок, коли в низці гріхів у одного покутника якийсь випав; зате на наступній сповіді Бочан уже не порушив звичайного порядку, і велебного отця аж заспокоїло знов промовлене жалібним голосом «якесь там сильце з лихим наміром».

Я кажу «аж заспокоїло», бо отець Міхалеїц любив тих неотес горян і знав зі свого досвіду, що коли з програми зникає сильце, то покутник уже марніе душею і тілом і довго не протягне. Цього навчив душпастиря п'ятнадцятирічний досвід. Спочатку відпадають «сильця», далі — згадка про поліно, і грішник після церкви навіть не заходить до шинку «Полуденного», а насилу-насилу тупає додому, в свої лісисті гори. А коли до священника прибігає його дружина, нарікаючи, що чоловік за вчорашній день ні разу не згадав ні чорта, ні біса,— тоді велебний отець із причетником не гаючись виряджаються в гори, щоб застати бідолаху ще живого й соборувати його.

За п'ятнадцять років отець Міхалеїц пересвідчився, що його гірської пастви з восьми приписаних до парафії сіл не виправиш навіть найкращою проповіддю чи найревнішими вмовляннями, хоч би як розпачливо вони плакали, самі добаваючи, що все марно.

Спочатку він намагався пояснити їм, що таке добрі й порядні вчинки, а коли вже так гарно виклав їм усе, тоді Валоушек із Чернкова сказав: «Отче, добрі та порядні вчинки полищмо вже тим, хто молодший, та й однаково:

як далі так усе йтиме, то звірини скоро зовсім не стане, а до силець попаде щось хіба тоді, як рак свисне».

А десять років тому Худомел, подаючи йому руку, сказав так щиро, як лишень умів: «Отче, ми нізащо не направимось, все одно нас чорти на рожнах над вогнем крутитимуть. Тож дійся воля божа». І отець Міхалейц помалу звик до всього. Він мав там у горах, за Чернковом, у Вовчій долині, клопоть лісу, і от одного разу Павлічек сказав на сповіді: «Отче, а тоді ще потяг якийсь там поліно з панського лісу, ну, і ще в тому лісі, отче, в вашому б то, теж якийсь там поліно... Бо зима була люта... То я чотири смереки зрубав, отче, у вашому лісі — і по кожній прочитав отчепаш. І враз мені так легко на серці стало, ніби камінь відпав, то я зрубав ще три». За панське дерево Павлічек дістав на покуту десять отченашів, а за священникове — тридцять та ще й повчання, що священник — то заступник бога на землі, отож, коли хто обкрадає свого пастиря, то це майже так, якби він рубав смереки в самого господи бога.

Отець Міхалейц після цієї пригоди спробував умовити своє духовне начальство, щоб йому обміняли ліс у горах на ліс під Свободними Дворами, але після довгих марних зусиль махнув рукою і звик до того, що його обкрадають, чудово усвідомлюючи: це однаково, ніби вони рубають дерево в самого господи бога.

Отець Міхалейц, оточений такими грішниками, з року на рік утрачав надію виправити цих людей, бо щоразу, коли зустрічав кого з них, у відповідь на свої вмовляння чув слова, супроводжувані безнадійним зітханням: «Е, велебний отче, а я думаю, що з нас уже пуття не буде, марне діло. Бо ми такі вдалились непутящі, і квит».

В цих словах було стільки сентиментальності, що після п'ятнадцяти років боротьби з цією *«moral insanity»*¹ своїх гірських парафіян священник сховав блокнот, покинув записувати кількість отченашів для покути кожному зокрема і зовсім машинально раз на квартал читав стереотипні лекції про гріх та його наслідки; мова його втратила давню барвистість, і він розпалювався тільки тоді, коли, приміром, Повондра починав торгуватись за отченаші. Але Повондра вперто, мов перекупник-єврей, пропонував половину: «Отче, вистачить п'ятнадцяти. Бо шістнадцятий уже не буде такий ревний, ну, а тридця-

¹ Моральний розклад (англ.).

тий — то я візьму собі ще один смертний гріх на душу. Бачте, отче, я вже вивірю на собі: від п'ятнадцятого до тридцятого, то так, наче ковтаєш їх, відтарабаниш, ледве оком змигнеш».

І до цього звук отець Міхалейц і вже не перечив навіть Бочанові, коли той казав, що милосердний бог простить усе вже після третього отченаша, бо кажуть же, що бог грійцю любить, а що далі, то вже буде на вітер.

Отець Міхалейц утомився від цієї боротьби за спасіння душ своїх гірських парафіян, і коли одного разу Мареш із Коженкова на запитання, які в нього гріхи, жалібно відповів: «Як і того разу, отче», — він уже не став допитуватись за подробиці і стоїчно дав йому розгрішення без ніяких повчань, та, може, забув би і покуту накласти, якби Мареш сам не нагадав: «А отченаші, як завше, отче».

Часом до нього верталось те завзяття, з яким він приїхав колись до Свободних Дворів, і він перед шокквартиральним приходом покутників з гір розгортав котрийсь із старих комплектів «Проповідника», щоб вибрати в ньому теми для казання, яке відродило б душі грішників, але потім, глянувши на різкі обриси гір, так само непохитних, як переконання його гірських парафіян, згортав «Проповідника» і йшов грати в тарок до шинку «Полуденного».

І врешті він відступив по всьому фронту. На сповіді, бачачи його покірність долі, сповідники почали помаленьку замовчувати свої гріхи. По черзі пропускали і поліна, і «якісь там сильця з лихим наміром», і лайку, і божбу, і бійку в шинку «Полуденному», і врешті одного дня сталося так, що Замечнічек з Горнього Боурова, відтарабанивши формулу «Сповідуюся богу всемогутньому і вам, велебний отче...» — урочисто додав: «Що я, отче, чистий, як лілея».

Того ж таки дня отець Міхалейц, пригнічений, послав до консисторії прохання, щоб йому прислали енергійного капелана.

II

Прізвище енергійного капелана було Мюллер. Він був худий, як аскет, що задля слави божої вистояв на вершечку стовпа цілий тиждень, нічого не ївши. По його блідому обличчю не можна було вгадати, скільки йому

років, але з тих суворих сухих рис видно було, що літа його змужніння минали без крихти радості. Але в його очах не горіло неземне натхнення. Навіть у хвилину найбільшого запалу вони нагадували сіру, водяву, пісну семінарську юшку. А говорив він, вимовляючи окремі звуки так роздільно, як заведено в церковній візантійщині.

Енергійний капелан був заїка. Отець Міхалейц жахнувся, почувши, як говорить це підкріплення, присланим достойною консисторією, а його економка весь перший день ходила мов без тями. Після свого приїзду енергійний капелан у промові, що через наслідування візантійщини тривала більше двох годин, пояснив їм, що він був два роки місіонером у Порт-Саїді й за ті два роки навернув у християнство «о-о-дно-го-го-го му-му-му-ллу». Повернувся до Моравії і був капеланом у Тішнові вісім років, е-е-енергі-гі-гійно викорінював там ка-ка-картярство, а тепер оце приїхав сюди.

За вечерею отець Міхалейц, раз по раз зітхаючи, ознайомив його зі своїм досвідом, набутим за п'ятнадцять років у цьому краї, і енергійний капелан, жвакаючи скибку хліба, відсовував тарілку з шинкою й казав: «Я-я-я м'я-м'я-м'я-са не-не їм, я... я... я... це й тут ви-ви-викоріню. Я-я-я їм про-про-промовлю до-до-до се-серця, я, я, я їх про-просвіщу ду-ду-духом свя-святим». Тоді звів свої водяві очі до стелі і, втупившись у гак, на якому висіла лампа, вигукнув, мов пророк: «Я-я-я їх на-на-наверну!»

Отець Міхалейц пішов грати в тарок, а енергійний капелан почав молитись у своїй кімнатці.

Біс його знає, як воно так вийшло, але вже другого дня, коли енергійний капелан з якоюсь богословською книжкою подався до лісу, він почув там із-за кущів дитячий голос:

— Навернув му-му-муллу!

Тоді між деревами майнула невеличка постать, яка, волаючи «ге-ге», чимдуж утікала в бік кладовища.

— Зі-зі-зіпсутий народ,— сказав сам собі енергійний капелан і, сівши на межовий камінь під лісом, заходився нотувати собі: «Чи сповідався я востаннє, належно підготувавшись і в належному настрої? Чи не замовчав жодного гріха? Чи відбув покуту? Чи згадував уділені мені повчання й остороги? Чи не прогрішився ще?»

Енергійний капелан обвів поглядом гори, посварився в той бік кулаком і вигукнув:

— Я-я-я їм покажу!

За тиждень у горах уже знали, що «молодий отець на-вернув муллу». Бочан, удвох з Фанфуліком рубаючи сосну за Бабою, сказав своєму товаришеві:

— Він дуже красно говорить. Торік на різдво ще в Моравії як заспівав «Христос народився», то «радуйтеся» доспіває хіба що аж на сьогоднішнє різдво.

— Він буцімто хоче нас на добрий шлях направити,— Фанфулік зневажливо сплюнув.

— Хай робить, що хоче,— спокійно промовив Бочан,— з нами це марне діло.

А Худомел, балакаючи з Валоушеком із Чернкова, зауважив:

— Еге, коли нас старий отець велебний не зумів відучити від гріхів, то куди там тому «навернув муллу».

І в горах запанувало непохитне переконання, що несподіване прибуття капелана до Свободних Дворів — це порушення їхніх прав. Тому й крадіжка дерев почастишала.

Коли про це довідався енергійний капелан, він палко вигукнув: «Я-я-я їх на-на-наверну!» — і знов заглибився в богословські книжки.

Але покутники з гір не піддавались легко. Насамперед вони зворухено вислухували його цілогодинне палке й переконливе загальне напучення, що «ти-ти-тисячі людей уже по-по-по-погибло, і вас те ж са-са-сама чекає», сумно кивали головами, що, мовляв, правда, але потім з невинними обличчями підходили до сповідальниці й заявляли, що вони безгрішні, як Замечнічек з Горнього Борува.

Капелан, заїкаючись, відмовлявся дати їм розгрішення, грозив довічною карою, і зі сповідальниці чулося:

— А-а-а як же по-поліна? Си-си-сильця? Па-па-пам'ятайте про вічність!

А потім невинна, але тверда відповідь:

— Ніяких полін, ніяких силець, молодий отче!

Не один з них мав у кишені виклик до повітового суду і повинен був через кілька днів після духовної сповіді стати перед суддею світським, але тут він відмагався від силець і полін з обличчям небесно-ясним і мученицьким, з повною свідомістю того, що проти вічної згуби годі боротися.

— Марне діло,— казали один одному покутники.— Хоч би й сам архієпископ приїхав, а не то що якийсь там «навернув муллу»!

Цілих два роки тривала боротьба енергійного капелана за душі парафіян з гір, на неабияке задоволення отцю Міхалейцові. Відважний капелан марно силкувався прчщепити їм якесь почуття моральної відповідальності, і одного разу Бочан, зустрівшись із священником у горах, пояснив йому їхню позицію:

— Бачте, отче, це тяжке діло. Ми не дамо себе обшакрати й на наших гріхах. Чесність — то для багатих людей, а в нас іще жоден порядний чоловік не народився.

— Але чого ж ви, Бочане, не каєтеся?

— Каємося, отче, каємося, та що, як він хоче нас навертати, а ви, отче, самі знаєте, що ми непутящі. Та ще якби той молодий отець не товкли нам весь час про якесь прокляття; а ви, отче, так славно нам тлумачили, що з нас тільки чорти в пеклі будуть лій тонити, а ні за яке прокляття мови не було. Прокляття — то для багатих людей, а з нас, бідняків, вистачить і казанів із сіркою. Та ще якби вони, молодий отець себто, не казали, що надалі нам уже не можна битися, красти та лаятись. Хоч вірте, хоч ні, а вони так розгарячилися, що нам це забронили.

Бочан передихнув трохи, а тоді розчулено й делікатно, ніжно дивлячись на отця Міхалейца, повів далі:

— От ви, отче, не були така людина, ви добряга, ви за всі п'ятнадцять років ні разу не сказали нам: «Більше так не робіть!» Ви нам тільки казали про давне, а що ми наброїмо після сповіді, того ви нам не боронили, отче.

Почувши таке пояснення, отець Міхалейц так і сів на повалену смереку. Воно впало на нього, як грім з ясно-го неба, і то була гірка правда. Він згадав, що справді всі ці п'ятнадцять років не остерігав їх перед майбутніми гріхами. Отець Міхалейц звів жалісний погляд до неба, а Бочан довірчо тлумачив йому далі:

— Що вдієш, такі вже ми вдалися зроду. А та покута — то було наче роботу відробляти. Приходили з жалем у серці й казали, що, мовляв, так і так, крали панське, і бились, і лаялись; а потім ви, отче, казали нам, щоб ми щиро за цим шкодували, і ми справді шкодували, та човгали коліньми, та молилися: «Господи боже, прости нас, грішних»; але про те, що ми ще накоїмо, ви нам не казали нічого, і оті отченаші, то їх кожен радісінько показував, бо вони ж були за минуле, а не за нове, чи то й

ва давнє, й за нове, як хочуть той молодий отець, бо кажуть, що за давнє двадцять, а за те, що ще тільки буде, теж двадцять. Так не можна, отче. Адже й нам пан платить тільки за вже зрубане дерево, а не за те, що ми післязавтра зрубаємо. А вони, молодий отець себто, коли отак-о кажуть нам, то забирають у нас наші гріхи наперед, а яка ж це покута, і коли ми відпокутуємо все наперед, то на сповідь приходимо чистенькими, а він нам не вірить, хоч сам же нам ті гріхи наперед відпустив. Отож ми й мусимо казати, що «ніяких силець, ніяких полін», бо ми вже те діло відпокутували в запас.

Бочан, попрощавшись по-християнському, завдав на плече сокиру й попростував на гору, а священник усе дивився йому жалібно вслід; потім, засмучений, пішов пояснювати Бочанову позицію капеланові Мюллеру.

Енергійний капелан вислухав його, сумно киваючи головою, і сказав:

— Я-я-я вже та-також ба-ба-бачу, що це по-по-покидьки.

А ввечері написав до консисторії щире прохання, щоб йому дозволили покинути теперішню службу й поїхати знов місіонером до Малої Азії.

— На-на-навертати му-мулл!

IV

Через два місяці в домі священника у Свободних Дворах з'явився новий капелан. Молодий, веселий чоловік, справжній скарб для отця Міхалейца, бо вмів грати в тарок.

За три місяці по горах уже йшла про нього слава, що це ангел, а не чоловік, а одного дня до панотця Міхалейца прийшов Замечнічек із Горнього Боурова і, чемно поцілувавши священникові руку, вдячним голосом сказав:

— Слава Ісусу Христу, отче; оце вже вгадали те вгадали нам нового молодого отця. Він нас не питає ні за старі гріхи, ні за нові, бо знає, що то марне діло. Чистий тобі ангел, так гарно батькує нас на сповіді, що ми рюмсаємо, наче баби.

По тих словах Замечнічек втяг до кімнати якийсь лантух, що його був лишив за дверима, і ще сказав священникові по-приятельському:

— Будьте такі ласкаві, отче, віддайте оцю сарну молодому вітцеві. Вночі попалася в сильце, гарна звірина,

і скажіть йому, що це на подяку, бо він нас так гарно лає злодіяками.

Не встиг священник опам'ятатися, як Замечнічек витрусив з лантуха сарну і шез, ніби вітром звіяний.

А перед вітцем Міхалейцом лежала на килимку сарна, як свідчення кільканадцятирічної боротьби за душі покутників з гір...

V

А через три дні вїт, проходячи перед обідом повз плебанію, спинився і, втягнувши носом випари, що линули з розчиненого кухонного вікна, вигукнув:

— Сто чортів, сарнятинкою пахне!

І пішов далі, з приємністю уявляючи собі смачну страву. А в плебанії тим часом накривали на стіл.

*Політична й соціальна історія партії
поміркованого прогресу в межах законності*

НАЙВИДАТНІШИЙ ЧЕСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
ЯРОСЛАВ ГАШЕК

Оскільки я вже не раз, оповідаючи історію партії поміркованого прогресу в межах законності, згадував свою особу, то відчуваю, що треба відкинути недоречну скромність і безсторонньо, як годиться, покритикувати самого себе перед усією широкою громадськістю.

Як проводир партії поміркованого прогресу в межах законності і кандидат від цієї партії, я повинен оцінювати свою поведінку, свої дії якнайб'єктивніше і водночас наочно, щоб ні від кого не втаїлася жодна чудова риса моєї вдачі. Так, справді, в моєму житті бувають хвилини, коли я, в захваті від якогось власного подвигу, шепочу сам до себе: «Господи, який же я молодчага!» Та яка мені з того користь, коли про це не знатиме весь світ? Нехай і весь світ прийде до такої думки, хай людство належно оцінить мене — не тільки мої великі заслуги та надзвичайні здібності, а насамперед мій казковий талант і незрівнянно цільну вдачу. Може, хтось зауважить, що написання цього дифірамбу краще було б доручити комусь іншому, відповіднішому для цього завдання, і не чинити такого насильства над своєю скромністю, самого себе вихваляючи.

На це я відповідаю: але ж я знаю сам себе краще, ніж будь-хто, а тому й не напишу про себе нічого такого, що не відповідало б дійсності, бо це було б просто курям на сміх, якби я, пишучи сам про себе, щось перебільшував. Тому я щоразу, коли треба себе похвалити, вживаю виразів якнайскромніших, одначе твердо стою на тому, що скромність, звісно, прикрашає чоловіка, але справжньому чоловікові прикраси не личать, а тому й не слід бути скромним надміру. Відкиньмо нарешті всю сентиментальність, за яку нас прозвали «голубиним народом», і будьмо чоловіками. Не стидаймося публічно признаватись у своїх перевагах! Як це прекрасно, коли я вмю сміливо

сказати: «Панове, я геній!» — там, де недоречно скромний чоловік сказав би: «Панове, я тварюка».

Крім того, розумна людина завжди мудро вилазить наперед, тоді як людина скромна й церемонна сидить десь у сортирі, поки її щасливіший ближній, належно себе оцінивши, займає гідне себе становище в громадському житті. Церемонність — найгірша риса людської вдачі. Це шахрайство, прикрите плащем скромності, і саме для мене, людини з такими незмірними заслугами перед усією чеською літературою, політикою та громадським життям, було б ганьбою, було б злочином супроти чеського народу, якби я полишив його в непевності щодо того, геній я чи ні.

Тому я й тверджу навпростець: історії всього людства відома тільки одна особа, така універсально досконала, і це я. От візьміть, наприклад, будь-яке з моїх надзвичайно талановитих оповідань. Що ви побачите, гортаючи сторінку за сторінкою? Ви бачите, що кожне речення там має свій глибокий зміст, кожне слово стоїть на своєму місці, все в цілковитій згоді з дійсністю; коли я змальовую пейзаж, то ви бачите його перед собою, немов сфотографований, а дійові особи, яких я виводжу перед вами в майстерно зітканій фабулі, постають перед вашими очима, мов живі. Та й чеська мова в моїх літературних творах бездоганна, вона переважає чистотою навіть мову Кралицької біблії, і прочитати бодай рядок із моїх творів — це справжня насолода. Коли ви це зробите, то самі відчуєте, який чар вливається вам у душу, як вам стає тепло на серці, і ви з блаженною усмішкою носите мою книжку весь час при собі. Скільки разів я на власні очі бачив, як люди з досадою кидали газету, бо в ній не було нічого мого! Ба, навіть і сам я часто так чиню, бо й я належу до своїх шанувальників і нітрохи з цим не криюся. Кожен свій надрукований твір я доручаю прочитати мені вголос моїй дружині Ярмілі, наймилішій і найрозумнішій жінці в цілому світі, і за кожним реченням не можу стримати вигуку справедливого подиву: «От чудово, от прекрасно! Та й мудра ж голова в цього пана Ярослава Гашека!» Це я, звичайно, зауважую лиш мимохідь, бо це якраз знамените свідчення того, яке захоплення викликають мої літературні твори в читацьких колах, і я певен, що тисячі й тисячі людей роблять так із не меншим захватом, і їхній захват такий дорогий мені тому, що він струмить із сердець вельми інтелігент-

ної маси, для якої я назавжди лишусь найславетнішим письменником світу. Я — живий доказ того, які брехливі інсинуації розповсюджують несумлінні критики, твердячи, ніби у нас нема жодного письменника світового значення.

А тепер я дам коротеньку оцінку своїй вдачі. У людини, що пише такі прекрасні твори, і душа мусить бути так само прекрасна. Тож під час наступних виборів до державної ради напевне з'явиться такий шанс, що я, будучи одноголосно обраний депутатом від котроїсь округи чи й кількох округ, нарешті врятую австрійський парламент від страшної ганьби; бо хіба ж це не ганьба, що в ньому й досі не засідає найблагородніша людина в усій австро-угорській монархії! Чи треба ще тлумачити, що під цією найблагороднішою людиною я маю на увазі себе? І, нарешті, я рішуче заявляю, що й ці рядки — одне з моїх великих, благородних діянь, бо що може бути прекраснішого, ніж коли людина цілком некорисливо піднесе когось на вершину слави? Цей розділ також розкриє очі багатьом людям, які, може, шукають у цій книжці, в цій великій історії збиранину пасквільів та обурливої критики численних громадських діячів. Бо коли ці рядки — пасквіль, то я вже й не знаю, що таке пасквіль!

ЛЕКЦІЯ ПРО РЕАБІЛІТАЦІЮ ТВАРИН

Шановне товариство, друзі, чехи, співвітчизники!

Це справді подія, гідна уваги, що в Чехії виникла партія, яка наважилась виступити з новою програмою, де один з пунктів такий: «Реабілітуймо тварин!» Бо досі, як згадати, кожна тварина мала погану репутацію.

Візьмімо, наприклад, свиню. Свині споконвіку мали славу нечупар. Коли хтось казав «ти свиня», це означало, що він хоче назвати когось нечупарою. Знайшлися цілі народи, які бойкотували свиней. Наприклад, євреї. Пророк Мойсей твердив, що вживання в їжу свинини може призводити до венеричного захворювання, і за Мойсеевих часів багато хто з євреїв цим виправдовувався. Тільки завдяки впливу християнства, що скасувало всі єврейські закони, поширилося вживання свинини, так що католицька церква запровадила навіть свято з нагоди забиття свині, щоб довести, що Мойсей не мав рації.

А проте свиню й досі вважають чимсь нечистим, бо вона валяється в грязюці. Але ж бальнеологи рекомендують те саме й людям. Візьміть хоча б Піштяни та піштянські грязі. В них з гігієнічних міркувань валяється навіть аристократія, а проте хіба кому спаде на думку назвати якогось аристократа свинею? Та й доктор Кучера, що рекомендує таке лікування, теж не нечупара. І все ж якраз свині, що подали людству такий чудовий приклад, терплять зневагу, і їхня назва, особливо тепер, під час виборчої кампанії, служить як лайка, що нею кожен намагається характеризувати свого політичного супротивника як людину нечесну. А чи ви, шановні виборці, бачили коли нечесну свиню? Хіба обсмалений кабан у вітрині різницької крамниці не має вигляду добряги, який і після смерті всміхається до тих, котрі його з'їдять? Хотів би я знати, як би повелись ви на його місці!

І так само, як зі свиньми, стоїть справа з усіма тваринами, що служать людям для корисного вжитку, а кандидатам до парламенту — для лайки. Ви, котрі часто відвідуєте збори виборців у ці дні, напевно, чули не раз вигук: «Ти — осел!» Цей вигук знов же ганьбить певний вид тварин — під цим означенням я не маю на увазі кандидатів у депутати, зауважу тільки, що такий вигук, власне, лестить тому кандидатові, якому він адресований, бо осел варт багато більше за кандидата. Вага осла кілограмів двісті, а кандидат не потягне й на вісімдесят. А продавши осла, ви можете торгувати за нього й сотню крон, тоді як за кандидата ніхто не дасть і гульдена.

Чув я також, як на політичному мітингу кандидата узвали собакою. Якби таке сталося зі мною, я б іще й подякував тому чоловікові, що вшанував мене назвою найблагороднішого з живих створінь, і пообіцяв би виборцям, що за прикладом цієї тварини принеситиму з Відня задоволення їхніх вимог у зубах, як поноску.

А публіка тільки й уміє без кінця ображати тварин, зокрема скромного й добросердного собаку називає іменами різних монархів. Молочаревого пса, який самовіддано й терпляче тягає візок з харчовими продуктами, називають Нероном, а малесеньку болонку, що нікого не кривдить і не тиранізує, — Цезарем.

Про собак говорять з якнайбільшою зневагою, бо їх назвою лають людей. А тим часом ми бачимо, як собаки,

охороняючи наше життя й добро, під титулом поліційних псів-шукачів нині роблять неоціненні послуги всьому людству. Отож до речі буде реабілітувати хоч би цих найрозумніших представників усього тваринного царства. Добре було б, якби тих, хто образить поліційного собаку, карали, як за образу службової особи. Тож подбаймо всі про те, щоб тварин у майбутньому вважали істотами, до яких кожна політична партія повинна ставитися з певною пошаною, і щоб їхніми назвами політичні партії ні в якому разі не користувались для недоладної агітації під час нинішньої виборчої кампанії.

ТОРГІВЛЯ ТРУНАМИ

Пан Ліндігер удався якийсь нещасливий.

Ще коли його несли хрестити, сполошений віл мало не підняв на роги жінку, що несла вкутаного малюка до церкви. А коли йому пошили перші штанці — хай, мовляв, кожне ще здалеку бачить у ньому особу чоловічої статі,— він того ж таки дня зачепився тими штанцями за гвіздок у кладці й повис над річкою. А далі пішли все нові й нові нещастя та знегоди, досить-таки ясні.

Так, він упав з горища на найкращого матиного гусака й забив його.

Правда, з ним самим тоді не сталося нічого, і він навіть хвалився, що падати на гусаків дуже приємно — ніби на перину,— але мати його була, здається, іншої думки, і тоді по малому Франтішкові вперше погуляв дубець, та вже так і зостався в їхній домівці.

А проте не думайте, що малий Ліндігер був якийсь особливо неслухняний. Катастрофи приходили самі собою... Одне лихо відходило — з'являлося друге. В школі він якось став за дверима з лінійкою в руці, підстерігаючи свого товариша,— і, звичайно, вперіщив лінійкою по носі вчителя, який саме, нічого не передчуваючи, відчинив двері.

А згодом, у тому віці, коли кожен порядний чоловік мусить закохуватись, він вибирав собі серед дівчат найефірніших фей, але ті ефірні феї неодмінно водили його за ніс.

Загалом він закохувався в дванадцятьох жінок. Із них дев'ять, поклявшись, що не вийдуть ні за кого, а тільки за нього, врешті таки одружилися з іншими. З решти трьох одна втекла від нього з іншим, друга чи то з примхи, чи то ненароком облила його кислотою, а третя вернулася до свого чоловіка: виявилось, що вона була вже заміжня й розлучена.

Коли він за щось брався, це неодмінно кінчалось лихом. Наприклад, вступив він на державну службу —

і одного разу, йдучи з канцелярії додому, попав у якусь колотнечу й незчувся, як його заарештували. В поліції його обшукали, знайшли в кишені якісь камінці, і пан Ліндігер на свій превеликий жах почув, ніби він жбурляв тими камінцями в драгунів. Його посадили на два місяці і звільнили зі служби; а коли він подав скаргу, що він не винен і що кара занадто сувора, касаційний суд докинув йому ще два місяці.

Після цього він відкрив крамницю косметичних товарів. Оселився в невеличкому містечку, де з дев'ятисот жителів вісімсот двадцять працювали робітниками на гутах. Звичайно, ці славні люди не купували в нього пудри, лосьйонів, дорогого туалетного мила, парфумів, зубної пасти та запашних мастей для відрощування бюстів і волосся. Отож він продав увесь свій крам запівдарма одному аптекареві з більшого повітового міста, де був військовий гарнізон; але не встиг ще відвезти крам покупцеві, як у крамниці сталась пожежа і все згоріло, мов порох.

Тоді він поїхав до міста, щоб застрелитись. У готельному номері ліг у ліжку, звів курок, натиснув, куля пролетіла повз його скроню, пробила тонку дощану стінку і в сусідньому номері вибила з руки в якогось там комівоєжера чашку з чаєм, а тоді розтрощила в його валізіці кілька пляшечок лікеру — зразки його краму. Це призвело до прикрої нескінченної тяганини, довелося платити штрафи, відшкодування. Хазяїн готелю поведився так, наче нещасний пан Ліндігер розтрощив йому весь будинок на друзки, а комівоєжер із кількох пляшечок зразків зробив цілі гектолітрові бочки лікеру.

Тож і не диво, що після всіх цих прикрощів та нещастя обличчя пана Ліндігера набуло безмежно сумного виразу.

І от якось він прочитав таке оголошення: велика крамниця поховальних речей через смерть власника спродує за невисоку ціну запаси трун. Пан Ліндігер не роздумував довго. Він розумів, що самі його невдачі, вся його нещаслива доля змушують його торгувати чимсь украй невеселим.

Крім того, він швидко зміркував, що торгівля трунами, напевне, дуже вигідне діло: адже на такий товар покупці знайдуться завжди. «Таж я сам був недалеко від смерті, то чом би мені не торгувати трунами?» Отож він і купив запас трун усіляких розмірів та гатунків і почав шука-

ти місця, де б відкрити торгівлю. Один знайомий сказав йому, що в Дольніх Опатровицях ще нема такої торгівлі, а крім того, в тих місцях суворий клімат.

Тоді пан Ліндігер виклопотав ліцензію, а за три тижні на одному будинку в Дольніх Опатровицях уже вішали таку вивіску:

ФРАНТИШЕК ЛІНДІГЕР
ТОРГІВЛЯ ТРУНАМИ ВСЯКИХ ГАТУНКІВ
ДЛЯ ЧОЛОВІКІВ, ДАМ І ДІТЕЙ
ВЕЛИКА ФІРМА З ДАВНІМИ ТРАДИЦІЯМИ

На складі в пана Ліндігера було три сотні трун. Він ходив по складу між трунами й усміхався. На серці в нього було весело. Нарешті він торгує товаром, необхідним для кожного.

Увечері в ресторані він познайомився з вершками місцевої публіки, і настрої його трохи впав. Бо зайшла мова про торішній грип, і він поскаржився, що йому чогось тисне в грудях.

— Тут ви поздоровшаєте, — сказав йому пан ревізор. — У нас дуже здоровий клімат.

— Хай йому біс, це мене зовсім не тішить, — зітхнув пан Ліндігер і посмутнів.

Через два тижні він уже ходив, понуривши голову. До нього досі не завітав жоден покупець. «Я великий ідеаліст, — сказав він сам собі, — може, таки дасть бог, що хтось помре». За місяць він уже ходив як тінь, марно намагаючись принади́ти покупців наліпленим на двері оголошенням: «І НА ВИПЛАТ».

Усі люди, що проходили повз крамницю, здавались йому безцвалами, здоровими, як бугаї. Цілі години він зітхав у своїй крамниці: «Господи боже, таж це дуже здорова місцевість!»

Ночами йому снилися самі епідемії, холера, висипний тиф, заплакані вдови та родичі небіжчиків, які плавом пливли до крамниці, так що й двері не зачинялись... Продавалося по сорок трун щодня, бо вимирали цілі родини. Ось він посилає телеграму одній фірмі: «Відправте негайно 1200 трун, хоч би й бракованих, як терміновий вантаж». А потім Ліндігер прокидається від того прекрасного сну, сам-один серед своїх трун, і ніхто не приходить, не відчиняє дверей і не просить, плачучи, щоб він ішов зняти мірку з небіжчика.

Тоді він спробував на інший лад. Увечері в «Бесіді» за пивом завів мову про те, що в Китаї люди ніколи не забувають про свою останню годину. Там кожен ще за життя намагається заpastись гарною труною. Чоловік купує труну в подарунок дружині, діти — батькам.

Він говорив ангельським голосом. Вихваляв цей звичай і скінчив тим, що варто запровадити такий і в нас, а він, скажімо, показав би добрий приклад, пожертвувавши гарну дубову труну на добродійну лотерею, яка мала відбутись за тиждень. А коли це діло оплачуватиметься, то він ладен до кожної труни додавати задарма ще й маленьку дитячу...

Слухачі спершу стурбовано презирнулись, потім глянули на його кухоль з пивом, і нарешті розпорядник майбутньої лотереї сказав йому, що для неї приймають тільки речі, не важчі за кілограм.

Пан Ліндігер вернувся додому зажурений і за ніч виготовив такий плакат, що його вивісив у вітрині:

*Хто купить у мене труну, той одержить
на додачу гарний покрівець із чистого
льону безкоштовно.*

*Хто купить дитячу труну, той одержить
безкоштовно добірочку гарних малюнків,
які можна покласти до труни.*

*При оптових закупівлях кожна десята
труна безкоштовна.*

Непідходящий товар обмінюємо.

«Коли й це не pomoже, то вже й не знаю...» — казав він сам собі, сповнений великої надії.

Не помогло. У нього вже почались галюцинації, йому вчувався дзвіночок, який несуть перед священником, покликаним до вмирущого... Він щоразу вибігав спитати, хто помер, і вертався розчарований.

Потім він почав розповідати людям, ніби у нього є брат, морський лікар; той брат тепер в Індії й пише йому, щоб приїхав, бо там лютує чума.

У ресторані він казав, що тепер, узимку, було б добре, якби дітей пускали бігати по снігу босоніж — хай загартовуються.

Та потім обличчя його зяясніло. Один місцевий житель на полюванні ненароком вистрелив собі в живіт, і всі казали, що він не виживе. Пан Ліндігер потирав руки й

квалівся, що вибере для нього таку труну, якої в Дольних Опатровицях ще не бачили.

І ця надія виявилась марною. Пораненого відвезли до Праги, до лікарні, а пан Ліндігер довгенько біг за возом, розпачливо гукаючи: «Не везіть його до Праги, я скину половину ціни!» І страхи його оправдалися. Його надію поховали в Празі.

А далі сталась така пригода: окружного лікаря, який приїхав щепити віспу дітям, що мали йти до першого класу, хтось уночі вдарив по голові ломакою. Подейкували, ніби то був пан Ліндігер. Водночас до канцелярії повітового начальника прийшла заява без підпису, з вимогою, щоб достойна цісарсько-королівська повітова управа заборонила лікарям лікувати хворих.

Це сталось у вівторок. А в середу жандарм, який прийшов розслідувати випадок із окружним лікарем, знайшов самого пана Ліндігера, що висів на клямрі біля дверей. Навдивовижу, вираз його обличчя був веселий, і цей факт пояснювався написом на дверях:

«А все ж таки одну труну збуду!»

Ще на його столі знайшли недокінченого листа до бактеріологічного інституту в Відні: пан Ліндігер хотів замовити там двадцять пробірок з мікробами висипного тифу.

Це був таки справді заповзятливий торговець!

УРОК ЗАКОНУ БОЖОГО

Кроупівські діти знали із закону божого лише те, що господь бог по своїй щирій доброті створив очерет. Потім він створив учителя закону божого Горачека. Ці дві речі взаємно доповнювали одна одну. Потім бог навчив людей робити з очерету тростини, а вчителя закону божого Горачека — з надзвичайною спритністю орудувати ними.

Звичайно це починалося з того, що капелан Горачек, увійшовши в клас, похмуро дивився на похнюплені обличчя своїх учнів і промовляв:

— Ванічеку, нікчемний хлопчиську, мені здається, що ти не зможеш перелічити у зворотному порядку сім смертних гріхів.

Учитель Горачек у мистецтві ставити запитання був справжнім віртуозом. Він примушував учнів перерахову-

вати в зворотному порядку десять заповідей господніх або запитував:

— Людвіку, скажи скоріше, бельбасе, яка заповідь стоїть на третьому місці від кінця, перед «не вкради».

Це була божественна математика, яка закінчувалася лупцюванням як божественно-арифметичним підсумком.

Так було завжди, і тому Ванічек або Бухар, Людвік або хтось інший невесело підіймалися з-за парти й підходили до кафедри.

Кожен ішов, відчуваючи сумнів щодо невимовної доброти божої, пересвідчившись, що інакше й бути не може, що релігійні поняття містяться не в катехізисі, а в тій частині штанів, на якій сидять.

Справа була надто проста: виставити зад перед усіма й дати досвідченій руці капелана відшмагати себе клятою тростиною.

Ці сцени повторювалися регулярно, кожного дня. З ласкавою усмішкою Горачек клав одного за одним собі на коліна й говорив їм:

— Дякуйте богіві, мерзотники, що я вас можу шмагати.

Одного разу Вепршек із сусіднього села Козячі Двори приніс звістку, що добре, мовляв, намазувати палицю часником — ніби їе так боляче та ще й палиця після удару ламається.

Це так імпонувало їхнім божевільним оптимістичним мріям, і вони так повірили в той самий часник, що під час натирання палиці часником Кратохвіл плакав з радощів. Але це можна було назвати крахом усіх божевільних надій кроупівської школи, смутною повістю про нездійсненні сподівання.

Капелан усе їм досконало пояснив на їхніх штанях. А потім він прочитав їм лекцію про те, що їхні витівки з часником не що інше, як обман, до того ж, як вони самі мбгли пересвідчитись, досить смішний. Кара була цілком справедливою — адже вони хотіли обдурити бога. Він пояснив їм, які згубні наслідки для всього життя їхнього може мати цей вчинок. Це був перший крок до їхнього морального занепаду й цілковитої загібелі. Він ладен поклястися головою своєю, що вони той часник украли і що за це він їх іще раз відшмагає. Немає сумніву, що всі вони, за винятком сина управителя Веноушка і Зденека (цих двох ніколи не били — батько Зденека був у шкільній раді), закінчать шибеницею...

Так безрадїсно минали дні за днями, не приносячи ніяких змін. Здавалося, ніби над кроупівськими хлопцями нависло неминуче нещастя, від якого не можна було врятуватися. Кульгавий Мельгуба надав усій цій релігійній боротьбі нового напрямку.

Біля ставка він розповів усім про значення паперу. Перед цим Мельгуба зрубив дома такий дослід: він напхав собі в штани паперу і розбив горщик з молоком; його одразу ж відшмагали, і він відчував, що біль був наполовину менший, ніж за звичайних обставин. Учні пройнялися такою ж шанною до паперу, як і китайці, які підбирають кожний папірець, щоб зберегти його. Тільки в даному разі папір мав оберекти учнів. Містерка, син купця, взявся доставляти цей рятівний засіб, і скоро вчитель закону божого завважив, що на обличчях нещасних знаки страждань були вже не такі помітні.

Він поміркував собі і дійшов висновку, що шкіра учнів стала грубішою і що необхідно для уроку закону божого підшукати грубшу тростину, оскільки господь бог дозволяє рости також більш товстому й твердому очерету.

Він вишикував засуджених до езекуції перед кафедрою і сказав їм, що вони, мабуть, надто вже звикли до тонкої палиці.

— Ось тобі гроші,— звернувся він до Містерки,— скажи татові, щоб дав грубшу тростину.

Він помітив, що на обличчях злочинців пробігла розгубленість, і задоволено потер руки. Він стулив губи в жорстоку гримасу в передчутті нової насолоди.

Батько Містерки вибрав чудову палицю, яка своєю товщиною зводила нанівець рятівний шар паперу.

Винахід тепер треба було вдосконалювати, і Мельгуба одного разу біля ставка промовив слово: «Картон». Це подіяло, як і слід було чекати, і капелан знову зітхав:

— Боже мій, яка в них товста шкіра!

Він знову звелів Містерці купити ще грубшу тростину. На цей раз палиця була найгрубша з усіх, які були колись у Кроупові. Від її ударів картон тріскався й кришився.

— Тепер нам уже ніщо не допоможе,— зітхав Мельгуба біля ставка.

На наступному уроці закону божого вони сиділи за партами й смутно дивилися в простір. Вони розуміли, що всяка боротьба тепер уже ні до чого; тільки Вепршек стиха посміхався.

Тому вони так неправильно й відповідали на запитання про те, коли бог уперше виявив людству своє милосердя.

Перед кафедрою стояло п'ятнадцять учнів — серед них і Вепршек. Десятеро з них були вже відшмагані й ревли на радість капелану; та от підійшла черга Вепршека. Він ліг на коліно вчителя, товста палиця засвистіла в повітрі і... бац! Пролунав страшний грім — ніби хтось з усіх сил ударив у литаври або почав гатити палицею у великий гонг.

Капелан відпустив усміхненого Вепршека і заревів:
— Скинь штани!

Вепршек перестав усміхатися, спустив штани й простягнув учителеві закону божого бляшану табличку, яку взяв учора в костьолі.

І вчитель закону божого прочитав на ній:
«Жертвуйте на побудову храму божого!»

ПРО ГАРНУ ПАНІ ТА ВЕДМЕДЯ З ЗАЧАЛЯНСЬКОЇ ДОЛИНИ

I

Одного чудового дня в уряді раптом згадали про королівські угорські ліси на Магурі, до яких доти ставились, як мачуха до нерідних дітей. Мабуть, тоді в головній управі королівських маєтків саме панував сентиментальний настрій, коли там вирішили, що ті пуші потребують доглядача. Тому й послали в гори Дюлу Рагаша, королівського лісничого, що досі стеріг державні ліси в Мішкольці.

Він саме сидів у казино за келихом вина й бавив усе товариство, оповідаючи про останню свою пригоду, якої зазнав за річкою з циганками. Вони наворожили йому по долоні, що він поїде звідси й більш не вернеться. Дюла сказав, що за таке гарне пророцтво дав циганці старого півгульдена. А мимохідь натякнув, що потім з ним пішла одна молода циганка, але вже не для того, щоб ворожити по долоні.

Далі він змалював би вроду юної чорноокої дівчини, якби не прибіг по нього лісник і не повідомив, що приїхав головний інспектор державних лісів і чекає на нього в конторі лісництва.

Так Дюла Рагаш почув з уст самого головного інспектора, що в управі раптом проїнялися жалем до занедба-

них магурських лісів і призначили його головним королівським лісничим там у горах, у Зачалянській долині.

Інспектор ще спитав його, чи вистачить йому двох місяців, щоб упорядкувати свої справи й одружитися.

— Як, як, вибачте? — перепитав зляканий пан Рагаш.

— Бачте,— мовив головний інспектор батьківським тоном,— я не хочу вас морочити. Сподіваюсь, ви маєте досить мужності й без ілюзій зважите як слід своє становище.— Він дуже ласкаво пояснив Рагашеві, що ніякої надії вибратися з тих гір не буде. А крім того, треба взяти до уваги, що в тих пушах жіночого обличчя й не побачиш. Хто попаде туди, той буде відтятий від усього світу. Управа опорядить там для нього гарне, вигідне житло в одному покинутому розбійницькому зрубі, дасть йому під команду двох лісників, і Зачалянська долина знов оживе. Влітку можна розводити овець, можна виписувати книжки. А взимку все засипле снігом, і жити доведеться з запасів.

— У каміні тріскотітиме вогонь,— провадив він поетично,— і я вам раджу, щоб ви мали змогу посадити собі на коліна молоду жіночку.

— Гаразд,— пригнічено сказав пан Рагаш,— а кого ж мені взяти?

— На жаль, тут я нічого не можу вам порадити, це справа чисто приватна. Одружіться з ким хочете, але треба, щоб жінка була відважна, бо не виключено, що до вас навідуватимуться опришки зі старими рушницями. В Карпатах нам уже застрелили трьох королівських лісничих. А втім,— додав цей утішник,— не конче так буде й у Магурі. Магура — не Карпати. Правда, я не знаю тамтешніх людей, але навіщо зразу малювати собі найгірше? Ви чоловік дуже здібний і якраз пасуватимете до тієї глушини. Уявіть собі, що там вовки, дикі коти, рисі, вепри, ведмеді. Ми знаємо, що ви не боїтесь нічого. Роботи там нема ніякої, тільки наглядати за тими пущами, і це ж прекрасне діло.

— А уявіть собі, що вас переводять туди. Щоб ви зробили? — спитав пан Рагаш.

Інспектор розгублено відказав, що він старий чоловік і не годиться для такого діла.

— Я б, мабуть, застрелився,— сказав він сердито.— Але ви чоловік молодий, у тих пушах ваша кар'єра. Я піду до міністра внутрішніх справ, і ми вас призначимо старшим лісничим над тими лісами. Накинемо вам п'ять

тисяч крон на рік платні. Ви повинні твердо вірити, що це буде ідилія. Гарненько одружіться, а головне — навчіть своїх лісників грати в шахи. Коли взимку по три місяці не можна вийти з садиби, бо вас снігом завалить, буває нудно. Можна купити фортепіано. Можете напиватися щодня, але головне — шахи й дружина. Візьміть із собою ще й карти, і за два місяці щоб ви були в Зачалянській долині.

Того дня його лісникові дісталось на горіхи. Пан Рагаш кричав, що всіх перестріляє: його, себе, весь Мішкольц. Тоді побіг до казино, де за пляшкою гедяльського самотоку сидів з приятелями до четвертої години ночі. А після четвертої години приятелі з казино прийшли гуртом до ратуші й хором вигукнули:

— Дайте дружину панові Рагашу!

Нотаріус якось доволік пана Рагаша додому, а обнімаючи його на сходах, ніжно сказав:

— Брате Дюло, знаєш що, я віддам за тебе свою сестру в перших, Зошку. То така дівчина, що нікого не боїться. Якось у Рабі потопав сапер, то вона його витягла з води. Ти не повіриш, яка вона відважна. А очі в неї сині, такі кумедні, просто страх!

Нотаріус зареготав і, вже лежачи в постелі, ще сміявся й мурмотів:

— Брате Дюло, в неї такі кумедні сині очі, просто сміх, та й годі, а на Рабі витягла з води сапера, ото кумедія! А гарна! Просто сміх, швагре, та й годі.

Другого дня вони поїхали до Рімавської Сobotи, пан Рагаш побачив ті кумедні сині очі панни Зошки й закохався в неї.

А через тиждень він уже йшов з нею вербовою алеєю понад річкою Рімавою й заводив розмову про те, що зроду ще не бачив такої гарної кукурудзи, як цього року. Потім казав щось про груші, про шовковицю, а закінчив радикальними словами:

— Скажіть, панно Зошко, чи не можна якось так збити, щоб ви стали моєю дружиною?

— Зачекайте, я подумаю.

Вони обійшли всю Рімавську Сobotу, і коли вже йшли мовчки більше години, панна Зошка раптом зупинилася й сказала:

— Гадаю, що можна.

— Ох, який я радий! — вигукнув пан Рагаш; а через два місяці вона вже сиділа перед каміном у нього на ко-

лінах, у Зачалянській долині, достеменно так, як хотів пан інспектор управи королівських маєтків.

А ще через три місяці пані Зошка почала нудитись і згадувати ясні, світлі рівнини над Рімавою, осяяні палючим сонцем, що золотить зерна кукурудзи.

II

Зачалянська долина не була зовсім пустельна й безлюдна. На другому кінці її коптив над вогнищем овечий сир Андрій Тарашук, а перед його рубленою хатиною лівиво качався великий чорний приручений ведмідь Мишко. Він був родом не з Магури і міг би розповісти про себе справжню «Одіссею».

Народився він у Лісових Карпатах, під горою Попадією, в тих великих, диких і прекрасних лісах, де ночами чути якийсь таємничий гук і де нема ні шляхів, ні стежок. Одного дня мати вийшла з ним на прогулянку й зустріла одного з диких синів Лісових Карпат. Ведмежаті було вісім місяців — уже гарний підліток. Зустріч мала такі наслідки, що ведмежа осиротіло: той чоловік убив його матір тесаком.

Ведмежаті пощастило втекти, і воно пережило дуже тяжку зиму в найпівнічнішій частині Лісових Карпат. Потім вирішило перебраться трохи далі в надії, що в інших лісах йому буде краще.

Воно перейшло Спішську округу, Торну і Абаю, поблукало по Татрах і врешті попало до Магури.

Там воно спустилося з гір у Зачалянську долину і вночі стало чатувати біля Тарашукової кошари з вівцями, невиразно сподіваючись, що якось добереться до овець. З кволості заснуло на страшному морозі, і так його, за дубіле, знайшов Тарашук.

Він заніс його до хатини й вийшов нагострити на камені ножа, щоб оббілувати ведмедятко. Та як же здивувався Андрій, коли, вернувшись, побачив, що великий чорний жмут шерсті раптом почав потягатись. Потім воно встало й затупцяло біля вогнища, щось приязно муркаючи. А як обнюхало все, тоді сіло поруч здивованого Тарашука й кумедно втупилось у нього.

Андрій аж зареготав — такий смішний був його гість, — кинув йому корж із висівок і поплескав по спині.

Ведмежа з'їло корж, з'їло й другий і заходилося зовсім по-домашньому вилизувати біля вогнища свою шерсть.

Потім лягло в Андрія коло ніг і заснуло, як найбезвинніше створіння в цілковитій безпеці.

А Тарашук так реготав, що по всій долині було чути.

Відтоді ці двоє стали друзями. Ведмежа розуміло, коли Андрій подовгу тлумачив йому, щоб воно поводитись сумирно й стереглося всього, що може порушити їхню дружбу.

Тарашук невиразно усвідомлював, що він християнин, — принаймні так колись казав йому батько, якого він поховав на одній горі й ціле літо насипав над ним могилу.

І от одного дня, коли вже розтав сніг, він узяв ведмежа, відніс до потоку й там охрестив, помолившись: «Найславніший ясновельможний боже! Прошу тебе, щоб ти знав, що цього ведмедя звати Мишко, і щоб він виріс і вдався на радість тобі й мені».

І Мишко таки вдався. Ходив за ним, як песик, вільно вештався по околиці й не завдавав Андрієві ніякого клопоту. Живився самою рослинною їжею, хіба вряди-годи спіймає дикого кролика.

Щоранку виконував свій туалет, а потім удвох із другом ішов до кошари подивитися на вівці. З ними він підтримував приятельські взаємини. Інколи борюкався з Андрієм, і так обидва вони жили в пралісі, як у раю. Ведмідь ходив з Тарашуком на полювання, і врешті якось у лісі під Зубриною вони зустріли одного лісника пана Рагаша — Вазілу, словака зі Спіші.

Вазіла того дня прибіг до хати пана Дюли Рагаша і влетів до кімнати, де пані Зошка співала за фортеп'яно смутний романс із часів короля Матіаса. Старший королівський лісничий саме подався на обхід до річки Попраду, а молода його дружина лишилась сама зі своїми невиразними прагненнями й нудьгою. Уявіть собі: вона вже п'ять разів позіхнула!

— Вельможна пані! — нажахано вигукнув Вазіла. — Чоловік і ведмідь!

Потім підкріпився ковтком горілки з баклаги й почав розказувати про дивну зустріч.

Пані Зошка підвелась і сказала коротко:

— Ходімо, покажеш мені, де вони.

І того дня Андрій Тарашук уперше в житті побачив сині очі. Він не розумів, що каже йому ця жінка, і тільки розгублено всміхався, коли вона гладила ведмедя. А ввечері сказав Мишкові:

— Ну що, Мишко, сподобались тобі сині очі вельможної пані?

А пані Зошка того вечора сказала собі:

— *Hagyon szép*, таки вродливий чоловік.

III

По правді кажучи, в Зачалянській долині не було так дуже нудно. Пані Зошка вирішила, що тут навіть приємно живеться і що два її сусіди страх які симпатичні. Зачалянська долина була тиха й мовчазлива.

Вазіла міг би взяти з неї приклад, і тоді б йому не довелося нині казати: «Ох ти, моя проклята пелько, ти, мій проклятий язик! І нащо я виляпав усе панові Рагашу?»

Якби він мовчав, то, може, не сталося би так, що одного дня пан Рагаш сказав якимсь дивним голосом до пані Зошки:

— Сьогодні, рідненька, я йду полювати ведмедя.

За нескінченні чотири години він вернувся й дуже ласкаво сказав їй, що одного застрелив, а другий утік.

То була правда. Мишко втік у Магурські гори.

А ще через кілька днів пан Дюла Рагаш пішов на обхід і більш не вернувся додому. Зник без сліду назавжди.

Коли я якось приїхав до Добшіни, пан Міклеш, славний на весь край тим, що вполював уже дванадцять ведмедів, показав мені велику свіжу ведмежу шкуру.

— Поясніть мені, будь ласка, оце, — сказав він. — Коли я патрав цього ведмедя, то в його шлунку знайшов золоту каблучку, і на ній було викарбувано: «Зошка 19⁸/_{VIII}09».

ЯК Я ТОРГУВАВ СОБАКАМИ

I

Я здавна любив усяких тварин. У дитинстві я приносив додому мишей, одного разу навіть бавився з дохлою кішкою цілий день, не пішовши до школи.

Мене цікавили також плазуни. Якось я спіймав у лісовій скелі гадюку і хотів був однести її у постіль тітці Анні, яку я не любив. На щастя, мене зустрів лісник і, встановивши, що ця змія отруйна, вбив її і відніс, щоб дістати винагороду. З вісімнадцяти до двадцяти

чотирьох років я цікавився великими тваринами — мене захоплювали верблюди та слони всіх видів.

З двадцяти чотирьох до двадцяти восьми років інтерес до цих тварин почав падати, я зацікавився домашньою худобою та кіньми. Я мріяв про кінний завод або про розплідник симентальської худоби. Але все це було тільки мрією, і мені довелося обмежитися любов'ю до малих тварин. Я віддав перевагу собакам. Коли мені було близько тридцяти років, між мною і моїми родичами виникли деякі суперечності. Родичі докоряли мені, що я нічим не займаюсь і не намагаюся стати на власні ноги.

Не довго думаючи, я заявив своїм родичам, що, з огляду на мою любов до тварин, почну торгувати собаками.

Треба сказати, що це повідомлення їх не дуже потішило.

II

Якщо хто-небудь засновує торгівлю, то передусім він повинен подбати про назву фірми, яка б точно визначала вид торгівлі. Для моєї фірми пасувала б назва «Псарня», але це мене не влаштувало, тому що один мій далекий родич служив у міністерстві і він би протестував проти цього.

Проста назва — «Торгівля собаками» теж мене не задовольняла, тому що я збирався поставити торгівлю на наукових засадах.

В науковому словнику я знайшов слово «кінологія», що означає «наука про собак». Проходячи повз інститут рільництва, я побачив друге слово. Вийшла назва «Кінологічний інститут». Була то поважна наукова назва, що означала, як я опублікував у газетах:

«Розплідник, продаж, купівля та обмін собак на засадах кінології».

Ті великі об'яви, в яких слова «кінологічний інститут» так часто повторювалися, дуже хвилювали й захоплювали мене самого. Нарешті я — власник кінологічного інституту; хто цього не пережив, той не знає, скільки в цьому гордості й привабливості. В об'явах я обіцяв давати фахові поради щодо собак. Хто купить дюжину собак, той дістане одне щеня на додачу. Собака — найкращий подарунок на іменини, заручини, весільний подарунок і подарунок на ювілеї. Для дітей — це іграшка, яку не розірвеш і не розіб'єш. Собака — це надійний провідник,

який не нападе на вас у лісі. На складі є всі види собак. Безпосередній зв'язок з-за кордоном. При інституті виховуються собаки. В моєму кінологічному інституті протягом чотирнадцяти днів найлютіший пес відучиться гавкати й кусатися. Куди відвести собаку на канікули? В кінологічний інститут. Де собака за три дні стане дресированим? У кінологічному інституті.

Коли мій дядько прочитав ці об'яви, він похитав головою й сказав:

— Ні, хлопче, ти, мабуть, захворів. Чи не болять у тебе потилиця?

Однак я дивився з надією на майбутнє і, не маючи жодного пса, чекав на якого-небудь замовника, вмістивши в газетах об'яву про те, що шукаю чесного, порядного слугу, який любив би собак, для роботи в інституті.

III

На мою об'яву під назвою: «Потрібний слуга для виховання та продажу собак»,— надійшла купа пропозицій, і деякі з них були написані дуже докладно. Один сільський охоронник у відставці обіцяв навчити всіх собак скакати через палку і ходити на голові.

Другий писав, що вміє поводитися з собаками, тому що він служив у будейовицького псаря.

Один прохач, переплутавши кінологічний інститут з гінекологічним, писав, що він працював у пологовому будинку і в клініках жіночих хвороб.

П'ятнадцятеро прохачів закінчили юридичний факультет, двадцятеро мали педагогічну освіту. Крім того, я одержав листа від Спілки звільнення каторжників, в якому мені пропонували прийняти на службу одного порядного фахівця по злому кас. Деякі з цих листів були дуже смутні. Починалися вони, наприклад, так: «Хоч я й знаю наперед, що ви мене не приймете на роботу...»

Був також один прохач, який знав іспанську, англійську, французьку, турецьку, російську, польську, хорватську, німецьку, угорську й датську мови.

Одне прохання було написано латиною.

А ось надійшов простий і щирий лист:

«Шановний пане!

Коли я маю приступити до роботи?

З глибокою пошаною,

Ладислав Чижик,

Коширже, у Медржицьких».

Якщо прохач так прямо ставив питання, мені не залишалося нічого іншого, як відповісти йому, щоб він з'явився в середу о восьмій годині. Я був дуже вдячний йому, що він позбавив мене довгого й тяжкого вибору.

В середу о восьмій годині мій слуга приступив до роботи. Це був невеличкий на зріст чоловік, з ластовинням на обличчі й дуже спритний. Побачивши мене, він подав руку й весело сказав:

— Погода сьогодні погана, ви, мабуть, уже чули, що сьогодні о сьомій годині на Пльзенській вулиці один трамвай наскочив на другий.

Потім видобув із кишені коротеньку люльку, повідомивши, що він дістав її у шофера фірми «Стибрал» і що він курить угорський тютюн. Потім Чижик повідомив мене, що в шинку Банзета в Нуслях є кельнерка Пепіна, і запитав, чи не вчилися ми з ним в одній школі. Після цього він почав говорити про якусь таксу, якій би, коли б ми її купили, треба було б покалічити ноги й трохи її пофарбувати.

— Отже, ви розумієтеся на собаках?— радісно запитав я.

— Аякже, я й сам торгував собаками і навіть попав за це під суд. Одного разу я вів додому бульдога, і раптом мене зупиняє на вулиці якийсь пан і каже, що це його пес, якого він загубив дві години тому на овочевих рядах. «Звідки ви взяли, що це ваш пес?» — «А з того, що його звать Мупо. Йди сюди, Мупо». І ви б подивились, як радісно кинувся до нього мій собака. «Боско! — кричу я йому.— Боско, йди сюди!» І він почав радісно кидатись до мене. То був дурний пес. Але найгірше було те, що я забув на суді, що називав собаку Боско. Але він відповідав і на кличку Бубарле і радісно кидався до мене. Піти пошукати якогось собаку?

— Ні, Чижик, я буду вести торгівлю солідно. Почекаємо на покупця, а поки що подивимось в об'явах розділу «Тваринництво», де і які пси продаються. Погляньте, ось якась дама збирається продавати білого однолітнього шпіца через брак місця. А що, шпіци дійсно такі великі? То підіть на Шкільну вулицю й купіть цього пса. Ось вам 30 крон.

Чижик пішов, пообіцявши швидко повернутись. Він повернувся через три години, але в якому стані! Котелок його був насунений аж на самі вуха, а сам він хитався

з боку на бік, неначе ходив по палубі під час морської хитавиці, в руці міцно тримав кінець мотузка, що тягся за ним. Я подивився на другий кінець мотузка. Там було нічого.

— Ну, як вам подобається? Гарний песик, га? І я швидко повернувся.— Він, входячи в кімнату, почав ікати.— Погляньте на його вуха! Ну, як? Вона не хотіла його продавати.

Він повернувся і подивився на кінець мотузка. Вирячив очі, взяв другий кінець в руки, обмацав його й пробу-бонів:

— Го-го-дину тому він ще був на мотузку — так, був...

Він сів на стілець, гепнув з нього на підлогу, підвівся, хапаючися за мої ноги, і промовив урочисто, ніби зробив якийсь відкриття:

— Він, напевне, втік від нас.

Сів на стілець і захропів.

Так Чижик працював у перший день. Я дивився у вікно. Вулицею пробігало багато собак. Мені здавалось, що кожний з них продається, а мій працівник так немилосердно кропе. Я намагався його збудити, сподіваючись, що ось-ось зайде який-небудь покупець і купить не одного, а дюжину собак.

Але ніхто не приходив, і добудитися Чижика було неможливо. Я домігся лише того, що він з'їхав із стільця на підлогу.

Через три години він нарешті розчумався і, продираючи очі, промовив хрипким голосом:

— Здається, я наробив дурниць?

Він почав пригадувати всі подробиці, розповідав, що шпіц був дуже гарний і що пані продала його дуже дешево. Він заплатив за шпіца десять крон, бо сказав пані, що шпіц дістанеться доброму хазяїнові. Потім розповів, що той пес не хотів з ним іти і що він його відлупцював. Потім почав розказувати, що в Сміхові в нього є знайомий шинкар, до якого він завітав. Там було кілька його знайомих. Вони пили вино й лікери. Людина — дуже тендітне створіння.

— Добре,— сказав я,— ви одержали тридцять крон, поверніть мені двадцять.

Але він анітрохи не збентежився.

— Таж певно, я повинен повернути двадцять крон, але я сподівався зробити вам приємність: я побував також на

Швіганці у Краткого і дав йому десять крон завдатку — в нього є чудова сука, і в неї скоро будуть щенята. Будемо сподіватись, що щенята народяться чудові. Головне, що ми вже внесли завдаток. Потім я йшов повз Полярку, там продають гарних кролів.

— Опам'ятайтеся, Чижик, адже я не торгую кролями.

— Хіба я сказав кролі? — промовив він.— Ні, це помилка. Я хотів сказати: шотландська вівчарка. В неї теж скоро будуть щенята. Але я дав завдаток не на щенят, а на суку,— щенята залишаються власникові, а суку візьмемо ми після того, як вона народить щенят. Потім я пішов по Кроціновій вулиці...

— Адже у вас не було більше грошей.

— А таки-так, грошей у мене вже не було. Якби я мав гроші, я дав би завдаток пану Новаку,— він продає сенбернара. Ну, а зараз я знов піду на Шкільну вулицю. Той шпіц уже, мабуть, повернувся додому. Через годину я прийду.

Чижик дотримав слова. Він прийшов навіть раніше, ніж через годину, захеканий. На превеликий подив, притягнув чорного шпіца.

— Бідолашний,— закричав я,— адже пані об'явила, що продає білого шпіца!

Він хвильку збентежено дивився на собаку, а потім, не промовивши й слова, вибіг з ним на вулицю.

Через дві години він повернувся з білим, але неймовірно брудним шпіцом, який мав дуже дивний вигляд.

— Із шпіцом вийшла помилка,— сказав Чижик.— У тієї пані із Шкільної вулиці було двоє шпіців — чорний і білий. Вона дуже зраділа, коли я привів їй чорного шпіца.

Я подивився на номер нашійника. Номер був з іншого району міста. Мені захотілося плакати, але я опанував себе (Чижик тим часом передбачливо зняв з нашійника номер).

Уночі мене збудило шарудіння за дверима. Я відчинив двері, і чорний шпіц, наш давній знайомий, з радісним скавучанням увірвався в квартиру. Може, він скучив за нами, а може, йому було далеко додому? Але що буде, те й буде! Тепер було в мене двоє собак. Справа лише стояла за покупцем.

Покупець з'явився наступного дня о десятій годині ранку. Подививішися навкруги, він спитав:

— А де ж ваші пси?

— Я не тримаю їх удома,— відповів я,— крім двох шпіців — білого і чорного, яких я виховую,— але їх уже замовив ерцгерцог із Брандиса. Своїх собак я тримаю на селі з тією метою, щоб вони завжди були на свіжому повітрі й не зазнавали прикрощів од різних хвороб та паразитів, від яких у місті їх не врятує навіть найдбайливіший торговець собаками. Головним принципом нашого кінологічного інституту є те, що ми надаємо собакам цілковиту свободу: на селі, де влаштовані наші псарні, кожного ранку слуги випускають їх з приміщень, і собаки повертаються додому аж увечері. Від цього вони стають самостійними, тому що самі добувають собі харч. Ми орендуємо для них великі мисливські райони, де вони можуть жититися різними звірами, і ви подивилися б, як смішно, коли який-небудь песик гониться за зайцем.

Панові це дуже сподобалося, тому що він кивнув головою й сказав:

— Тобто у вас є й лихі сторожові пси?

— О, звичайно. У нас є собаки такі страшні, що я навіть не маю їхніх фотознімків,— тому що вони не підпускають до себе фотографа. В мене є собаки, які розірвали кілька злодіїв.

— Саме такий пес мені й потрібний,— промовив покупець.— Я власник дров'яного складу і хочу на зиму придбати собі сторожового пса. Чи не можете ви завтра опівдні привести його з вашої псарні, я прийшов би на нього подивитися.

— О, будь ласка. Сьогодні ж пошлю по нього слугу. Чижикю!

З'явився Чижик з найлюб'язнішою усмішкою на обличчі й відразу ж пригадав, що цього пана він уже десь бачив.

— Чижикю,— сказав я, підморгуючи.— Поїдете по того найлютішого сторожового собаку. Як його звать?

— Фабіан,— з крижаним спокоєм відповів Чижик.— Його мати Гекса— дуже лиха. Вона розірвала і з'їла двох дітей, яким її помилково дали за іграшку. Вони хотіли вилізти на неї. Що торкається завдатку, то...

— Ах, зрозуміло,— сказав покупець.— Ось вам сорок крон завдатку. Скільки він буде коштувати?

— Сто крон,— відповів Чижик.— У нас є і дешевший пес, за вісімдесят крон, але той відкусиць одному панові, який хотів його погладити, лише три пальці.

— Ні, я хочу того, найлютішого.

І Чижик подався з завдатком у сорок крон шукати сторожового пса і ввечері привів меланхолійного собаку, який, бідолашний, ледве тяг ноги.

— Та це ж якась здожлятина! — вигукнув я у розпачі.

— Але він дешевий,— відповів Чижик.— Я зустрів одного різника, який вів його на забій, бо від старості пес почав кусатися. Тож я подумав, що з нього буде чудовий сторожовий собака. Згодом, якщо на склад забереться порядний злодій, то він отруїть його, і той пан прийде до нас купувати іншого собаку.

Ми ще посперечались трохи, потім Чижик вичесав собаку, і ми зварили йому юшку з тельбухів. Собака зжер два горшки юшки, але мав усе той же жалюгідний вигляд. Він лизав наші черевики, ходив по кімнатах, і було видно, що він дуже жалкує, що не попав на забій.

Чижик зробив ще одну спробу надати йому грізного вигляду. Тому що наш пес був жовтувато-білий, а власне, сивий, Чижик намалював на ньому тушшю чорні смуги, і собака почав скидатися на гієну.

Покупець, який прийшов за ним другого дня, перелякано відсахнувся, коли побачив його.

— О, це страшний пес! — скрикнув він.

— Домашнім він нічого не зробить. Звуть його Рокс. Спробуйте його погладити...

Покупець пручався, тож ми його силоміць притягли до тієї потвори й примусили її погладити. Сторожовий пес почав лизати йому руку і пішов за ним, наче ягня.

Тієї ж ночі того пана дощенту обікрали.

V

Находило різдво. Тим часом ми чорного шпіца з допомогою перекису водню перефарбували в жовтий колір, а білого з допомогою розчину лятісу зробили чорним. Обидва пси при цих маніпуляціях страшенно скиглили, що створювало враження, наче в кінологічному інституті перебуває не двоє, а принаймні шістдесят псів.

Крім того, в нас було багато щенят. Чижик мав якесь хворобливе уявлення, ніби щенята — це основа добробуту. Тому перед різдвом він приносив мені в кишенях паль-

та самик лише щенят. Я послав його по дога, а він приніс мені двох щенят такси, я послав його по тончу, а він приніс щеня фокстер'ера. У нас уже було тринадцять щенят, а на сто двадцять ми дали завдатки.

Я вирішив перед святом найняти в Іїразі на вулиці Фердінанда крамницю, поставити там ялинку і продавати щенят, оздоблених яскравими, гарними стрічками, під гаслом: «Ви зробите дітям найрадісніше різдвяне свято, якщо купите їм здорове щенятко».

Крамницю я найняв. Було це приблизно за тиждень до свята.

— Чижику, — сказав я, — однесіть щенят у нашу крамницю, купіть чималеньку ялинку, моху і в вітрині гарненько розмістіть щенят. Словом, я на вас цілком покладаюсь і думаю, що ви це зробите прекрасно. Розумієте?

— Цілком. Будете задоволені.

Чижик відвіз щенят у ящиках візком, а опівдні я пішов туди подивитися, що він там мені підготував і як розмістив щенят у вітрині.

Юрба людей перед крамницею переконала мене, що щенята дуже зацікавили всіх.

Підійшовши ближче, я почув обурені крики юрби:

— Це нечувана жорстокість! Куди ділася поліція? Дивно, як можна терпіти таке?!

Коли я проштовхався до вітрини, то мало не впав.

Чижик, щоб якнайкраще розмістити щенят, розвісив їх цілих дві дюжини на вітах великої різдвяної ялинки, наче то були не щенята, а цукерки.

Бідолашні щенята висіли з висолопленими язиками, мов середньовічні розбійники на шибениці. А під ними був напис: «Ви зробите дітям найрадісніше різдвяне свято, якщо купите здорове, миле щенятко».

Це був кінець мого кінологічного інституту.

СПРАВА ПРО ПІДКУП МАГІСТРАТСЬКОГО ПРАКТИКАНТА БАХУРИ

Магістратський практикант Бахура був чоловік молодий, недосвідчений і не знав, що в магістраті на людей його типу чигають численні небезпеки і що практикантові треба дуже твердої вдачі, щоб не піддатися спокусі й не ввлютатись у якусь хабарницьку історію зі своїм начальством або й без нього.

Магістратський практикант Бахура не знав, що гідрамачони чигає на ніжні душі магістратських практикантів, щоб їх поглинути, так само як уже поглинула сивини багатьох старшин міста.

Всі великі хабарницькі справи в магістратах, що так збурювали громадську думку¹, годі й рівняти зі справою практиканта Бахури.

Нині підкуплений практикант Бахура поневіряється по світу, бо він кинув у багно чистий прапор магістрату, навіть гірше — він його забруднив нечистотами.

Щоб увійти в курс усієї справи, треба почати з отієї паскудної історії на Малій Страні.

Там, у лабіринті стильних мальовничих завулочків, є шинок пана Шедівого.

Пан Шедівий був один із тих великих старих добряг, котрі не зважали на санітарні розпорядження празького магістрату, тому в них, може, цілі десятиріччя вентиляційні ходи вели до вбиральні.

Клієнти не скаржились, бо пиво було добряче; крім того, у вбиральні завжди стояла темрява. Ця вбиральня, що відіграла визначну роль у справі з підкупом практиканта Бахури, не мала жодного віконечка, що виходило до світлової шахти, жодного отвору, який би впускав хоч трохи того світла божого в похмуру, вогку комірчину, робив би те темне приміщення світлішим і веселішим.

Та люди, що ходили до пана Шедівого пити пиво, були цілком задоволені. Консервативна Мала Страна в своїй кам'яній заціпенілості не протестувала, так що пан Любош Єржабек був би, певне, дуже радий з цього.

Але настала пора, коли нестримний рух сучасного життя зачепив і вбиральню пана Шедівого.

Будівельна комісія з'ясувала обидва жахливі неподобства. Вентиляційні ходи виведено до вбиральні (про це зразу повідомлено санітарну комісію), а сама вбиральня не має освітлення й вентиляційного отвору.

Таким от чином магістратський практикант Бахура, як секретар будівельної комісії, вперше зустрівся й познайомився з паном Шедівим.

Він нищівним поглядом стежив за всіма викрутками шинкаря, який уперто, войовниче твердив, що шановної

¹ Я не маю на увазі «Громадську думку» — журнал, який видає редактор Шашек.

комісії ще й на світі не було, коли в цій вбиральні вже справляли малу тілесну потребу, і все якось обходилося. Хіба тут треба що бачити? Дзюрчить водичка з крана, то й досить. І двері є, а хіба дверей не вистачить для вентиляції?

— Тихо, тихо,— казали йому.— Не гарячіться, а то ще почнете ображати службових осіб. Ви думаете, що це мед — ходити оглядати вбиральні?

Потім йому наказали пробити стіну і зробити у вбиральні вікно; а оскільки це буде перебудова приміщення в громадському закладі, шинку, то треба подати до магістрату план перебудови і прохання про дозвіл пробивати вікно.

Це було зранку. А по обіді прийшла санітарна комісія. Та комісія наказала йому отвором, який буде пробито для вікна, вивести вентиляційні труби до світлової шахти.

Пан Шедівий трохи не здурів від усього цього. Наказано пробити стіну, але треба пред'явити план і просити дозволу на пробивання стіни. І вентиляційні труби з санітарних міркувань вивести до світлової шахти, куди виходять вікна усіх вбиралень у будинку.

Він не спав цілу ніч, а вранці пішов до майстра-муляра, щоб накреслив йому план того вікна. А тоді знайшов на Градчанах платного писаря, що написав йому клопотання, і подав те клопотання до магістрату, щоб план перебудови вбиральні був якнайшвидше затверджений шановним магістратом і йому дали дозвіл пробити у вбиральні вікно, а він обіцяє за те відплатити зразковою поведінкою до самої смерті.

Минуло три тижні, а відповідь на клопотання все не надходила.

Шинкар Шедівий урешті вирядився до магістрату сам, щоб трохи їх там поквапити. У відділі будівництва він застав тільки практиканта Бахуру, бо решта службовців сиділи в ресторані «Корінф», що навпроти ратуші, і підсидували — ще з дев'ятої години. А було вже під дванадцять.

— Вам чого? — з гідністю спитав практикант Бахура.

— Та я, паничу, прийшов щодо тієї моєї вбиральні — на Малій Страні, вбиральня Шедівого, пам'ятаєте?

— Так, пам'ятаю,— велично промовив Бахура.— Здається, пригадую. То чого ви, власне, хочете?

— Та воно, бачте, вже три тижні минуло, тож не завадило б якось це діло пришвидшити, бо мої клієнти вже

тішаться тим вікном, як малі діти: в нас, бачте, ніколи нічого не діється, а це якась новина.

Бахура згадав, що прохання вже давно вирішене і лежить у отій-о шухляді. Тільки відіслати прохачеві. Але начальник відділу сказав йому: «Ви ще не відсилайте, хай той шинкар почекає, еге, треба їх держати в шорах, тих людей».

Він хвилинку помовчав, а тоді поважно мовив:

— Гаразд, подивимося, що можна зробити.

За два тижні шинкар Шедівий прийшов удруге, і Бахура знов поважно й бундючно сказав йому:

— Гаразд, подивимося, що можна зробити.

А десь за тиждень після цього останнього візиту Бахура йшов пополудні в неслужбовій справі Франтішковою набережною. Він домовився зустрітись там з однією дівчиною, яка була дуже щаслива, що до неї залицяється пан із магістрату.

Був прегарний день, теплий, сонячний. Бахура зупинився біля кіоска з содовою водою, випив одну склянку з малиновим сиропом, а другу з лимонним і пішов далі, мріючи про дівчину, з якою незабаром мав зустрітись.

На обрії Градчани, Петршип у зелені, розквітлі каштани на Стрілецькому острові. Але серед усіх цих красот у Бахури раптом заболіло в животі. Бо він, ідучи з дому, випив склянку йогурту, національної страви переможених болгарів, а малинова й лимонна вода довершили неблаганний процес у лабіринті кишок магістратського практика.

Навпроти Градчан є на набережній невеличкий будиночок серед зелені. Невеличкий, але важливіший від усіх довколишніх кам'яниць. («Часто маленька вівчарська хижка більше зможе, ніж табір, де бився Жижка», — ці слова згадую я щоразу, як проходжу повз ту хатинку).

На ній є два написи. Від набережної — «Для чоловіків», а з боку дитячого майданчика в парку — скромніший: «Для дам».

Наче лев, кинувся Бахура до того будиночка, наче спраглий араб в оазисі до джерела води, наче призовна комісія на рекрутів.

— Перший клас чи другий?

— Другий, — скромно, але швидко відповів Бахура.

Бабуся подивилась на нього й сказала:

— А я вас, паничу, звідкись знаю.

Відірвала з блока аркушик, Бахура сягнув по гаманець і раптом, охоплений жахом, вигукнув:

— Та не може бути! Я думав, що в мене є шістка!

Старенька ще раз глянула на нього й промовила неквапно, ще дужче загострюючи жажливе становище Бахури:

— А знаєте, звідки я вас знаю? Я вас бачила у свого брата Шедівого, що шинок держить на Малій Страні. Я тоді саме була в них, як ви приходили з тою вашою комісією, що за вбиральню. Та нічого, нате вам папірець, ми через вас не збідніємо.

Бахура вскочив у маленьку окрему кабінку, а коли, щасливий і веселий, вийшов звідти, бабця сказала йому навздогін:

— Тільки не забудьте, паничу, щоб там уже моему братові те діло вирішили із вбиральнею.

Другого ж таки дня Бахура, навіть не спитавшись начальника, відіслав панові Шедівому його прохання з резолюцією та затверджений план, які пролежали готові вже більше місяця, і вдоволено зітхнув.

А до того маленького будиночка на Франтішківій набережній, де магістратський практикант Бахура так мерзенно дав себе підкупити, щоранку заходив пан муніципальний радник Станек погомоніти з бабусею і в такий спосіб здобути інформацію про те, що говорить широка публіка про діяльність магістрату, бо ж бабуся з громадської вбиральні була для нього голосом народу. Такий уже був у нього пунктик.

— Еге, ласкавий пане, вже й послідуша дрібнота на хабарі надиться,— розводилась бабуся.— Авжеж, оті ваші з ратуші, тільки-но дай їм задарма... тее... так тобі зразу й підуть на руку, як ото моему братові.

І докладно розповіла панові раднику всю мерзенну історію з підкупом магістратського практиканта Бахури.

Нині на Бахуриному місці сидить уже інший практикант. Після адміністративного розслідування справи, довівши факт його хабарництва у справі шинкаря Шедівого, Бахуру звільнили зі служби.

І тепер він блукає, мов Вічний Жид, по Європі; востане його бачили в Гамбургу, де він якось підозріло задивлявся в чорну воду каналу.

Хтось чув, як він виправдовувався: «Якби я був хоч цілорічний абонемент узяв, а то... Еге ж! Дрібних злодіїв вішають...»

НАЙБІЛЬШИЙ ДЕНЬ ФОЛІМАНКИ

Нині вже ніхто не відродить Фоліманку до давньої слави. Той сад із будинком, унизу понад Ботічем обсаджений великими деревами, що простягався по всьому схилу нусельської долини аж до мурів біля Карлова, мав свою славу історію.

Та нині ряд будинків тягнеться аж до Ботіча, і що ж лишилося з Фоліманки й з усього маєтку?

Спогади коханців, які гуляли тут попід мурами й збирали фіалки.

Спогади студентів, які тут ранками довбли римське право. Але все це — ніщо проти спогадів тих, котрі знали пам'ятний 1897 рік. Тоді проти виноградців, що були в союзі з бойовими силами міщанських та магістратських шкіл, підкріпленими завзятцями зі Святоштепанської школи та з вишеградського Градка, виступали об'єднані корпуси нусельців, міхельських та вршовичан.

Ішлося про те, чиїм володінням буде вся Фоліманка на вічні часи.

Законного власника, німця Флешнера, просто викинули за борт, на нього ніхто не зважав ані крихти.

Він, правда, держав там сторожа й двох собак. Сторож, старий пан Полачек, цілими днями крутив катеринку на мосту через Ботіч, а підійматись на гору йому не хотілося.

А собаки, замість стерегти садибу, цілими днями бігали по Нуслях, шукаючи поживи: а коли якось уночі злодії обікрали всю Фоліманку, то забрали й обох собак.

Однак собаки любили свою домівку й вернулися, щоб бездіяльно дивитись, як хлопчаки гасають у саду нагорі і як сад дичавіє.

То була чудесна ідилія. Спочатку хлопчаки жили там у мирі й щасті. Біблія оповідає, що в раю спокійно жили поряд тигр і кролик.

А тут, на Фоліманці, спокійно жили поряд нусляк і виноградець, разом лазили на черешні і так славно разом грались у розбійників та курили цигарки. «Драма».

То був справжній Овідіїв рай, золотий вік:

*Aurea prima satas est aetas
Quae vindice nullo.*¹

Не було сварок. Спільними, неподільними зусиллями винищено півники та зарості конвалій. Ламано дерева, а з гілля зроблено частокіл перед невеличкою печеркою в скелі. Туди нанесено соломи, вкраденої зі скирт тут-таки в маєтку, і там ночували ті діти природи, котрі з якихось причин боялись іти додому.

Звичайно ця нічліжка була переповнена в ту пору, коли приносять додому шкільні табелі, бо це буває каменем спотикання в добрих взаєминах старанних учнів з їхніми батьками.

Отож дехто вважав за краще бодай на деякий час перервати ці взаємини.

Тут, у Фоліманці, ставились жорстоко до батьків і ласкаво до втікачів. Утікача самовіддано годували всі, з ким він зустрічався, і хоч би він був виноградець, то, скажімо, нусляк приносив йому шматок хліба, а вршовичанин — холодну печену картоплю.

Так і жили всі в мирі й спокої. Втікачі, коли їм набридне, один за одним заявляли, що вертаються в обійми своєї родини.

Звичайно, таке повернення блудних синів було пов'язане з важкими умовами. Стягувано штани, дбайливі батькові коліна приймали в свої обійми сина-втікача, і в батьковій руці свистіла різка.

Після прочухана йому давали як слід наїстися, хлопець надягав білий комірець і знову ставав членом родини.

І не було жодного випадку, щоб на таких домашніх тортурах утікач признавався, де він був, де ночував весь цей час.

Вибірхувалися скирдами під Стржижковом, страговськими кам'яними кар'єрами, якимись схованками в бржегновських скелях, де вони буцімто жили далеко від дому й родини.

Прийняті на ласку бездомники не виказували своєї Фоліманки, своєї нової батьківщини, яка в ті часи, коли по освітніх закладах запановує смуток, завжди радо приймала їх у своє лоно, вистелене соломою.

¹ Першим був посіяний вік золотий,

² Який не знав відплати (лат.).

І враз сталося щось таке, чого ніхто не сподівався. Сталася річ, яка в кожному з завсідників Фоліманки, що почув про неї, збудила нехоть і огиду.

У Фоліманці ночував Вратіслав Майер з вулиці Коменського на Виноградах.

Він пересиджував там лихі часи, дуже тяжкі часи, коли батьки підписують шкільні табелі своїх синів.

І раптом сталося щось таке, що й досі лежить темною плямою на нусельцях.

Серед них знайшовся зрадник, Калаш на прізвище. Він був зизоокий і рудий, справжній тип Юди, як його малювали на іконах давні майстри.

І ось цей нусяк одного дня постукав у двері до Майєрів і сказав:

— Пані Майєрова, вибачте. Слава послав мене до вас, щоб дали дві шістки.

Калаш хотів заробити дві шістки, зрадивши свого давнього друга.

— А де Слава? І нащо йому дві шістки?

— Хоче собі купити чистий комірець.

— А де він?

— У Фоліманці, в печерці, пані Майєрова.

Калаш прорахувався. Він не одержав нічого й був змушений утікати, бо рятувальна експедиція, виряджаючись на чолі з двірником слідами Слави, хотіла будь-що взяти з собою і його.

Отак було викрите кубло бездомних.

Розігнані бездомники були пригнічені нерозв'язним питанням: хто ж це зрадив їхню нову вітчизну — Фоліманку?

Пояснив це своїм виноградським друзям сам Слава, бо довідався про все дома, після екзекуції.

І тоді серед виноградців пролунало перше слово, серйозне й грізне:

— Авжеж, це тільки нусяки могли зробити.

Нашвидкуруч скликали комісію, яка постановила негайно віддубасити Калаша.

Каральною експедицією керував сам Слава. Вистежили, що Калаш увечері ходить Яромировою вулицею по молоко.

Змовники й месники підкралися до нього ззаду, копнули ногою по бідончику з молоком і почали молотити та шмагати Калаша. На його крик збіглися нусяки, котрі

ще тинялися по вулицях у вечірній тиші, і почався справжній бій.

Нусляків було більше. Виноградську комісію по врятуванню честі розгромили. Свистіли пряжки ременів, хурчало каміння. Виноградці кинулись тікати через Фоліманку. Вони бігли в темряву, а за ними гналась юрба розпалених нусельських бійців.

Нарешті вони добігли до валів. У світлі ліхтаря біля Карлова перерахували себе.

Бракувало Венци Краткорукого. Хлопці презирнулися. Сумніву не було: Венца попав до рук нусельським.

Коли Венца Краткорукий вранці прийшов до школи, він розповів жадливі подробиці про свій полон. Нусляки відібрали в нього два крейцери, пів «драмки», зрізали йому зі штанів шість гудзиків, а потім притопили його в Ботічі.

Спати йому довелось у вбиральні,— так від нього смерділо. А о п'ятій годині ранку мати випрала його в ночвах.

То було нечуване порушення законів міжнародного права, які забороняють безчестити полонених.

— Ну, ми тим нусельським задрипанцям покажемо,— сказав Франта Кржиж і почав висловлювати такі жорстокі пропозиції щодо страти бранців, що товариші його, хоч які були люті, не погодились.

Бо він вимагав зводити полонених нусляків на вали й без милосердя скидати вниз.

Урешті постановили, що полонених треба обмінювати, але перед обміном обшукувати й лупцювати.

— В чому хай нам бог помагає,— благочестиво сказав Франта Кржиж.

Того дня виноградці, прийшовши на Фоліманку, побачили, що весь сад окупований нусельськими.

Ті мали незмірну чисельну перевагу. Виноградці послали до них парламентаря, який вернувся й повідомив, що нусельські оголосили Фоліманку своєю власністю, а в нього відняли все добро, зробили його злидарем. Забрали в нього крейцер. І що вони згодні зійтися в чесному бою з виноградськими, як тільки паровий свисток на фабриці Бінінгера просвистить шосту годину.

Того дня виноградці не втримались на схилі гори й п'яти хвилин.

Бо нусляки засипали їх камінням із пращ.

Тоді виноградці почали шукати союзників.

У суботу 5 травня 1897 року становище на Фоліманці було таке:

Вали зайняті карловськими й градецькими.

Між східним схилом і Гавлічковою вулицею стоять виноградці з вулиці Челаковського. Виноградці з міських шкіл на Перуновій вулиці та Ружових садах зайняли вершину пагорба під валами від дерева над скелею аж до печерки.

Нусляки утримують решту пагорба.

Проти тих, що з Перунової вулиці та з Ружових садів, стоять вршовицькі, союзники нусляків.

Подоляки, теж їхні союзники, перед третьою годиною пройшли через Вишеград манівцями до шпиталю на Карлові, щоб ударити ззаду на градецьких, які прийшли на допомогу виноградцям і разом з карловцями зайняли вали над Фоліманкою.

Десь по третій годині пополудні вршовицькі несподівано почали переговори з виноградськими і за обіцяних півсотні «драмок» відступили вниз до шляху, щоб за Ботічем напасти на головні сили нусляків.

Перед четвертою годиною нагорі, на валах, видно було жвавий рух і чувся крик. То подоляки напали з тилу на захисників Карлова. Та водночас вршовицькі налетіли вниз на нусляків, а виноградці кинулись на решту.

Каміння летіло аж через Ботіч, крик бранців лунав до небес.

І раптом з'явилися два кінні поліцаї. І тоді учасники бою спільними, неподільними силами почали відчайдушно оборонятись від державної влади, забулася ворожнеча, град каміння змусив кінну поліцію завернутись і чвалом гнати з бойовища по підкріпленню.

Тоді все почалося спочатку.

Друга атака численнішого загону кінної й пішої поліції була завзятіша, але ще менш успішна.

Тільки цілих сорок поліцаїв після цілогодинного бою спромоглись розігнати відважних бійців.

І до пізнього вечора Фоліманка була зайнята силами поліції. І то був найславніший день в усій історії Фоліманки.

Згодом таке вернулося ще раз, коли того ж 1897 року під час грудневих бур Фоліманку підпалили.

Тоді круг вогню знов зійшлися ветерани 5 травня — найбільшого дня Фоліманки.

Отаке було тодішнє молоде покоління.

НЕБЕЗПЕЧНИЙ ПРАЦІВНИК

I

Я маю звичку при кожній нагоді вихвалитись чи то своєю фізичною силою та спритністю, чи то ще чим-небудь. І навчився брехати так правдоподібно, що вже кілька разів перебрехав самого себе.

Я вихваляюсь речами, в яких або зовсім нічого не тямлю, або лиш крихітку, та й те переплутаю. До того ж мені завжди не щастить: при цих моїх вихвалках неодмінно бувають присутні фахівці тієї справи, які спочатку по-хорошому намагаються пояснити мені, що я помиляюсь. Я вельми завзято сперечаюсь і заплутуюсь дедалі більше, отож фахівцеві часто не лишається більш нічого іншого, як тільки вдатись до брутального фізичного насильства.

Наприклад, десь із рік тому один садівник хотів мене застрелити після того, як я більше години тлумачив йому, ніби пощастило схрестити сосну з яблунею і навпаки, і внаслідок цього на сосні вродило дуже рясно яблук, зате бідна яблуня дала самі шишки, і її обсідали віврки.

Садівник тоді попросив мене, щоб я зачекав хвилинку, поки він збігає додому по рушницю. Чи вернувся він з рушницею, не знаю, бо я тим часом передбачливо пішов звідти.

А то якось я засперечався з одним ветеринаром. Ішлося про сказ. Я пояснював йому, що сказ заразний і для ластівок, але такі випадки трапляються дуже рідко, бо ластівка звичайно не має контакту зі скаженими собаками.

— Це ви серйозно кажете? — вигукнув пан ветеринар і почервонів, ніби людина, яку треба втішати, щоб не брала чогось близько до серця, бо все воно минеться і знов усе буде гаразд.

— Цілком серйозно, — спокійно промовив я, — ви й уявити не можете, що виробляє така скажена ластівка. Не ловить мух, тільки гавкає.

Пан ветеринар від цих слів упав зі стільця. Чи його відволодали, чи ні, я не знаю, бо я хутенько пішов геть, як і в випадку з садівником. Згодом я з пошани до цього чоловіка стежив у газетах за рубрикою «Померли в Празі», але його прізвища не натрапив.

Дуже небезпечно буває також пояснювати щось про будівництво будівельним десятникам. Якось в одній компанії я розбалакався про те, як уявляю собі сучасний будинок.

І враз до мене підступив один добродій, дуже схвилюваний, поклав мені руку на плече й вигукнув:

— А де ж у вас димар, де вікна, двері, фундамент, покрівля?

Я справді забув про ці дрібнички.

— Фундамент не потрібний,— поважно сказав я. Тоді він одним ударом повалив мене на землю, став коліньми на мої груди й загорлав мені на вухо:

— Як же ви будуватимете без фундаменту?

Отак я попадаю з халеви в халепу, і дозвольте сказати вам ці слова: тільки через свій проклятуший язик.

А найгірше, що мене спіткало, що перетяло мою блудву мандрівку по цьому падолу сліз,— то були польові роботи в нинішні тяжкі часи.

Це дуже дивне діло, як мені ніколи не спадало на думку, що працювати в полі важче, ніж сидіти в ресторані «Уніон» і дивитись у вікно на проспект Фердинанда,— одне слово, що людям взагалі доводиться працювати.

Бо найтяжча праця, яку я виконав доти,— це коли я купив сто аркушів паперу, приніс додому, порізав на чвертки і з цими чистими чвертками побіг виманювати в одного видавця аванс.

Отож по всьому сказаному я вирішив, що й мені нарешті треба справді попрацювати, пожертвувати селу зайве сало, яке на меніросло.

І я довів свої дев'яносто кілограмів сала до Єсеня, де живе мій знайомий Грнчірж. Першого ж вечора я розбалакався про те, яка корисна праця і який я радий, що нарешті знов візьму в руки габлі.

— А нащо тобі габлі?

— Ну, загібати.

— Ти помиляєшся, загібають граблями,— сказав Грнчірж,— габлі ти візьмеш у руки, як накладатимем снопи на віз.

— Я страшенно радий,— запевнив я,— але я не по одному, я зразу по чотири, по п'ять снопів кидаю на віз, а що вже граблями, так просто чудеса творю. У небіжчика дідуся (цей бідолаха завжди мусить уклепуватись зі мною) я одного разу нагріб двадцять корців, та що я кажу, тридцять п'ять корців. Тільки поплював на долоні,

отак-о, бачиш, поплював на долоні — і давай! До обіду в усім і впорався. А снопи,— кажу,— так, мабуть, по п'ять за раз; умить накидав воза.

Мій приятель Грнчірж глянув на мене з німим захватом, тоді сказав просто:

— Ну, то завтра й почнемо. Перевертатимем ячмінь.

— Ох, який я радий,— квапливо сказав я.— Колись я перевернув цілий віз ячменю. Ти й гадки не маєш, на що я здатен. Перевертати ячмінь, чи жито, чи пшеницю, чи картоплю...

— Картоплю? — здивувався Грнчірж.

— Атож, картоплю, що ж тут дивного? У небіжчика дідуся скосили картоплю на пні, вона підмокла, то ми її клали в полукіпки, а тоді перевертали, щоб просохла.

Мій приятель Грнчірж уже не дивився на мене з захватом.

— Що це ти, у бога, за нісенітницю плещеш?

— Яка там нісенітниця,— почав захищатись я.— У небіжчика дідуся тоді було дуже мокре літо. В сусідньому селі було суше, а в нас усе полпроростало. Сливи так перестигли, що почали кільчитись. У небіжчика дідуся з кишені просипалося в полу трохи зерна, то він одного ранку встає, а з кишені жито виросло.

— Иди ляж, будь ласка,— стурбовано сказав мені Грнчірж.— А то ти, мабуть, утомився за дорогу, чи, може, голову тобі напекло?

Уже лежачи в ліжку, я почув, як Грнчірж за стіною каже:

— По-моєму, він нічого не тямить і не розбере, де жито, де пшениця, де ячмінь, а де овес.

«Ах ти, мудрагель,— подумав я.— Адже в пшениці довгі остюки. Чи то, може, у вівса?»

II

Вранці я пішов з Грнчіржем на поле. День був такий гарячий, що, поки я дійшов туди, хоч воно було й недалеко, в мені мало не висохло все. З мене так лився піт, що я подумав уже, чи не розтану весь, але покірно прийняв ту сумну долю.

На полі мене вже чекали. Я почув, як жінки, що стояли там з граблями в руках, перешіптуються: «Це той пан, що кидає по п'ять снопів одразу!»

Видно, мій приятель уже люб'язно поінформував їх.

Переді мною розстиалося поле з купками зжатого ячменю. Розстилалось без кінця-краю, і мені здавалося, що ті купки чекають лише на мене.

— Ну, будемо перевертати,— сказав Грнчірж.— Зісподу він мокрий, то щоб підсох.

— Тільки й того? — відказав я. Взяв з однієї купки горстку стеблин і перевернув, тоді набрав ще жменю...

— Що ти робиш? — здивувався Грнчірж.— Ось тобі граблі, підніми купку отак з одного боку, і бачиш — мокре вже зверху. Ти ж весь час балакав про село!

— У мого дідуся ми тільки так і робили,— почав виправдовуватись я.— Ми, наприклад, і жита не косили, а руками виривали з корінням... Це просто щоб стерні не було.

Грнчірж не слухав мене. Він ішов далі і, видно, лишався при своїй думці.

Піт уже не капав з мене. Він лився водоспадом, пік очі. А комарі, немовби вони знали, що живуть під час світової війни, кровожерно накидались на мене. В таких муках я обережно перевертав купки й гукав:

— Грнчірж, я вже вісім перевернув!

На дев'ятій купці у мене заболіла спина, я став горбитись і хилитись аж до землі, на одинадцятій я впав на купку, тоді безсило, виморений так, ніби зійшов на Монблан, почав безнадійним поглядом блукати по купках.

Ряди їх шкірилися на мене, а Грнчірж гукав ззаду:

— Що з тобою?

— У небіжчика дідуся ми завжди на одинадцятій купці відпочивали,— сказав я впалим голосом.— Задля рахунку. Наприклад, коли скажемо, що відпочивали сорок разів, це означало чотириста сорок купок. І тоді вже знали...

Грнчірж поставив мене на ноги.

— Працюй, працюй,— сказав він безцеремонно.— Це для здоров'я добре. Оцей рядок — твій; глянть, як ми тебе випередили. Розкидай на боки. Господи, що ти зробив з цими купками, адже ти їх усі на одну купу скидав!

— Атож,— відказав я.— Бо хочу зробити свою роботу практично, до ладу. Складу скирту, а тоді зразу всю переверну. Нащо морочитися з купками? У небіжчика дідуся я отак перевернув дві тисячі купок за дві години. Звісно, коли хочеш, я піду порозкидаю. Але, по-моєму, так буде непрактично.

— Таж йому треба висохнути,— намагався пояснити мені Грнчірж.

— Ти ж казав, що у вас є сушарня,— нагадав я.

— То для садовини, а не для збіжжя! — вигукнув він розпачливо.

— Що ж я такого страшного сказав,— заспокоїв я його.— Я тільки думав за практичний бік справи.

Ми розійшлися — кожен до свого діла. Я розкидав купу, навалену з такими зусиллями, і взявся за рядок купок ліворуч від мого. Я працював з подвійною енергією.

Коли я попрацював так із чверть години, прибіг Грнчірж.

— Господи! — загукав він ще здалеку.— Ти ж перевертаєш назад те, що ми вже перевернули, і тепер мокрий ячмінь знов насподі. Як ти тепер виправдовуватимешся?

— Дуже просто,— відповів я.— У небіжчика дідуся завжди так робили. Бо ж коли раз у раз переносити хліб, він швидше висохне: є до нього доступ повітря. Ми колись розвішували хліб на шворках, як ото білизну сушать.

Я помітив, що мій приятель стиснув губи. Але він переміг роздратування й сказав:

— Будь такий ласкавий, іди он туди до отієї дівчинки, вона глядить дитину одній жінці, і скажи їй, хай іде перевертати, а ти поглядиш дитину.

— У небіжчика дідуся...

— Іди вже, йди.

Я пішов радісінько. Глядіти дітей — це теж польова робота.

То був гарненький однорічний хлопчик. Я сів з ним над колодязем, і раптом хлопчик вислизнув у мене з рук і впав у воду.

— Грнчірж,— закричав я,— дай граблі, бо в мене дитина в колодязь упала!

Я витяг малого без граблів, щоб не було запізно, але люди все ж таки збіглися. Перелякана мати, плачучи, заходилася сушити синочка замість ячменю, а Грнчірж зауважив:

— Ти й у свого небіжчика дідуся кидав дітей у колодязі?

— По четверо, по п'ятеро зразу! — пробелькотів я, сам не тямлячи, що кажу, бо й у ту трагічну хвилину думав про сноп.

Жінки вступили в мене повні жаху очі.

— Знаєш що,— сказав мій приятель.— Іди поки що попей пива, а я перед обідом зайду по тебе, і після обіду ми підемо до Самеків накладати воза. Може, ти для важкої роботи годишся.

«Боже праведний,— подумав я.— Чи годжуся я для важкої роботи! А оце, що досі було,— це що, іграшки?»

III

У садибі Самеків і в корчмі вже знали про того пана, що кидає на віз не по одному, а по чотири й по п'ять снопів за раз.

Само собою зрозуміло, такого доброго робітника треба пригостити. Отож ми вибрались у поле, підкріпившись як слід.

Мені дали в руки щось дуже чудне. Тичка, а на кінці хитромудро прикріплені три швайки.

— А де ж у вас габлі?— спитав я пана Самека.

— Таж у вас у руках,— з подивом відказав господар.

— Вибачте, я думав, що це вила,— недбало сказав я й заговорив про те, що напевне буде дощ, що треба гарного дощичку — збити оцю спеку. А селяни не люблять таких балачок у ту пору, коли треба звозити збіжжя до стодол. Отож ми трохи посперечались.

Нарешті ми опинились на полі, серед снопів пшениці. Снопи були такі важкенькі.

Почали накладати воза. Я в таку спеку вирішив узятись за діло хитро. Розв'язав сніп і на габлях почав потрошку носити пшеницю до воза.

— Що це ти робиш?— вигукнув мій приятель.

— Полегшую собі роботу,— відказав я,— бо таким практичним способом...

Грнчірж подав мені габлі, які я поки що, ладнаючись логічно пояснити йому свої методи, застромив у землю.

— Не роби мені ганьби,— попросив він,— настроми на габлі сніп і подавай на воза.

Спробуйте уявити, що ви підіймаєте на півтораметровій тичці п'ятнадцятикілограмову штангу і кидаєте її на висоту три метри не раз, не два, а п'ятдесят, сто, без ліку разів.

Я взяв габлі за другий кінець, настромив здалеку сніп і, хекаючи, підняв його.

Поточився до воза, кинув сніп угору.

Сили вже покидали мене, але на десятому снопі я на-

пружився й пожбував його з розмаху на наймита Штепана, що стояв угорі на возі й рівно складав снопи.

То було моє останнє могутнє зусилля. Штепана я збив з воза, мов яблуко з яблуні, і він упав на одну жінку, що саме несла нам до полуденку пиво у великому дзбані.

Розітнувся страшний, жалісний крик, бо пиво пропало. Коли всі заспокоїлись, мені звеліли покласти габлі.

Я казав, що дуже хочу працювати. Тоді мене приставили до коней і пояснили, що це зовсім не пониження,— хоч я, звичайно, не повірив.

Але й з кіньми я не впорався. Невчасно сказав «вйю», коні рушили, смикнули воза, і бідолаха Штепан знову полетів на землю.

Тоді мене прогнали й від коней і взагалі перестали помічати. Я ходив по полю, наче вигнанець, і врешті сів на межовий камінь. Тоді ще раз спробував давати якусь користь і взяв у руки габлі.

Та їх вирвали в мене з рук. Отож я знову сів на межі. Мухи та комарі кусали мене, а один гедзь безсоромно й безсовісно вжалив у руку, і вона аж напухла. Та ніхто мене не пожалів.

Повз мене пройшла Анічка, дочка господаря, що теж невтомно в'язала снопи, і я сказав їй:

— Ось погляньте, будь ласка, що може наробити гедзь, просто диво.

— Тепер гедзів сила,— замість поспівчувати мені, мовила Анічка.— В полі скотини мало, бо все позабирали для армії, отож він і сів на вас.

Я й досі не знаю, що вона хотіла цим сказати.

IV

Є таке розпорядження, щоб усюди склали списки людей, придатних для польових робіт. Щоб кожен допомагав.

Коли поліцай прийшов до Грнчіржів записати працездатних осіб, той глянув на мене й сказав:

— Іх я не записуватиму, вони якийсь небезпечний працівник.

Отож мені здається, що я ніколи не здобуду лаврів на арені польових робіт, хоч у небіжчика дідуса...

О боже, що це я знов плету!..

ПОДРУЖНЯ НЕВІРНІСТЬ

Пан трясогузич із одним вирваним пазурцем на правій лапці, що завдавало йому трохи клопоту, коли він хотів стати й гордо набундючитися, дуже зрадив, коли знайшов у своєму гнізді перше яечко. Його маленька самичка також дуже раділа, та коли вперше побачила в їхній спільній оселі цю дивовижу, то запевняла, що це їй тільки приснилось.

Казала, що заплющила очі лише на хвилинку, а як розплющила, то знайшла в гнізді цей дивний круглий предмет жовтувато-білого кольору, що так вирізнявся на соковитій зелені свіжої травички, якою було встелене гніздо і яку подружжя знічев'я міняло щодня.

Над ними шелестіли буки, і тільки один граб вирізнявся серед цього плетива буйного гілля та листя. Якраз на тому грабі, на самому вершечку, й було їхнє гніздо — невеличке, але змоцнене таки досить вправно. Їм було любо дивитись, як воно висить угорі, прикрите десятками зубчастих листочків.

Правда, вони бачили й інші, більші гнізда, а їхній сусід дятел щоразу, коли стрічався з ними, вихвалявся, що в нього супроти них справжній палац.

Та вони любили той свій куточок, збудований чесною працею, не те що дятлова оселя: адже дятел вижив із гнізда молоду сову і сам зайняв його. Не можна сказати, щоб він був грубіян чи нахаба, ні, він усюди виправдовувався тим, що йому не подобались очі тієї молодої сови.

І ніхто з птахів не вважав цю історію дуже великим скандалом, бо вони всі не любили кумедного совеняти, чиї тато й мама попались у пастку.

Про ту сову казали навіть, нібито вона й мишей їсть.

А молода сова, коли побачила, що її оселю захопив дятел, сонно сіла поряд на галузці бука і там якусь часинку стовбурчила пір'я, випускала назурі та лупала очима. Врешті з горя заснула, бо вже був білий день, і спала так, настовбурчивши пір'я, аж до вечора, а потім полетіла геть під пронизливий крик усіх птахів, що дожидали, поки вона прокинеться.

Їй було так сумно, що на неї всі гніваються... Потім у лісі балакали, ніби її спіймав лісник, бо вона вночі залетіла до нього в хату. Та хай там як, а дятел хвалився, що зробив так, бо не міг стерпіти її погляду.

Взагалі той дятел був суб'єкт химерний. Інколи мов-

чазний, замкнений у собі, а то знов дивно веселий. Його позаочі називали диваком.

Ще в нього була звичка пускати всякі наклепи і то в надзвичайно поважною міною, ніби він говорить чистісіньку правду.

Отож, коли пан трясогузич розказав йому як найближчому сусідові, що висиджує знесене дружиною яечко, він прилетів подивитись і зразу відвів трясогузича набік.

— Друже мій,— сказав дятел,— мені здається, що воно занадто велике. Далєбі, не знаю, що й подумати. Якесь дивне діло. Поки що я не хотів би казати, щб́ саме бентежить мене. Але ви самі побачите! А коли у вас буде сумнів, так я все вивідаю, за це не турбуйтеся. Више голову, друже, поки що не клопочіться тим, що я вам сказав... може, це все дурниці, але хтозна... хтозна.

Пан трясогузич повернувся додому спантеличений і сумно сів на яечко. Його гризла така досада, що, коли жіночка прилетіла його змінити, він сказав досить різко:

— Де це ти так довго літаєш— думаєш, мені робити нічого? У мене ще хтозна-скільки роботи, он треба обі-брати один дубок за річкою, там повно гусені.

Трясогузка заплакала, він злісно клацнув дзьобом і полетів. Усю дорогу думав він про те, чого це їхне яечко раптом удалось більше, ніж буває в трясогузок звичайно.

Дорогою він залетів під молоденьку берізку й так нацмулився соку, який сочився з рани на стовбурі, надтятому сільськими хлопчачами, що зовсім сп'янів; кривуляючи в польоті, він вернувся додому й кинувся клювати дружину. Та ще й погрожував, що розклює яечко.

— Поклянися,— урочисто нудив він п'яним голосом,— поклянися, що ні з ким нічого не мала, що це яечко— наше, так би мовити, спільне добро.

Трясогузка поклялась обома крильцями, і він заспокоївся. А коли заснув, йому приснилося, ніби його жіночка літає по лісі з одним дроздом. Прокинувшись, він засоромився того сну, цілий тиждень поводився спокійно, а дятлові сказав: «Побачимо, що з нього вилупиться».

За тиждень вилупився голопуцьок. Маленький, гарненький голопуцьок, що, тільки-но обсохнувши, почав роззявляти дзьобика. Першого дня їв не дуже багато, другого— вже більше, а третього— страх скільки.

— Прийдіть, будь ласка, подивіться на нашу дитину,— покликав переляканий пан трясогузич сусіда дятла.— Ми її вже прогудувати не годні.

Дятел, побачивши малого ненажеру, багатозначно похитав головою.

— Зачекайте ще з тиждень,— сказав він панові трясогузичу,— а тоді я вам скажу. Поки що можу тільки запевнити вас... та сядьте зручніше, а то впадете... що малі трясогузенята такі не бувають.

Того вечора, коли трясогузка почала співати юному членові родини пісеньку за пісенькою, щоб нарешті заснув і не роззявляв весь час голодного дзьобника, пан трясогузич гримнув:

— Та замовкни вже, почваро!

— Ну то що,— спитав за тиждень пригнічений пан трясогузич сусіда дятла,— що ви скажете про цього шибеника? Адже він уже на голову вищий за мене.

— Любий сусідонько,— поважно відказав дятел,— це не трясогузеня, це щось зовсім інше. Ваша дружина скочила з кимсь у гречку. Адже це, вибачайте, зовсім не така птиця, як ви.

Того дня пан трясогузич і зовсім не вернувся додому. Він прилетів аж на другий день і з жахом пересвідчився, що пташеня в гнізді ще піросло.

— Негіднице! — сказав він дружині.— Ти з кимсь у гречку скакала, а тебе хтось був! Я все знаю,— вдався він до давнього чоловічого способу.

Трясогузка почала присягатись та божитися. Тоді він розходився так, що аж із гнізда випав. Полетів геть і більше не вернувся.

Тепер сидить щодня в нашому садку, і вже скільки прилітало до нього птахів з усієї околиці пояснити йому, що вони з жіночкою висиділи зозулення, бо ж зозулі несуть яечка в чужі гнізда.

Та він називає це дурною побрехенькою й каже:

— Е, мене не купите. А хіба вона не могла його нагуляти з паном зозуличем?

ХРАМОВЕ СВЯТО ФІЛІППА І ЯКУБА

Храмове свято Філіппа і Якуба на Сміхові ще мало в собі давню принаду колишніх храмових свят. Усе ж такі гарні часи колись були. Існували примітивні цирки, де клоуни й паяци кидали ще примітивніші дотепи, як-от: «Де лежить найбільше солдатів?» А відповідь: «На сін-

никах у казармах», — сприймалася з такою широю радістю, яка нам нині й не сниться.

Торішнє храмове свято Філіппа і Якуба все ж таки мало хоч відтінок тієї широкої радості — в балагані № 15, що принадував усіх добрих людей, щоб прийшли й подивились на всі дива, які таїлись під великим багатозначним оголошенням: «Тут можна побачити всіх жителів дна морського й земного».

Воістину ще не розв'язана наукою проблема земного дна. Новий науковий термін, який ще й не снівся жодному геодезистові.

І все це таїлось у скромному балагані, що хитався під подувами вітру.

Юнак у трико сходяв з невеликого підвищення й горлав у цікаву юрбу:

— Заходьте, заходьте, самі побачите, що все тут справжнє, згідно законів зоології!

Зваблені справжністю й законами зоології, ви платите 20 гелерів і йдете подивитись на всіх жителів дна морського й земного. У тьмяно освітленому шатрі стоїть кілька ящиків. Літня дама з намощеним бюстом кількома словами пояснює, чому тут такий сморід.

— Ці тварини дуже тендітні, і їх не можна випускати надвір, бо й поліція забороняє, — каже вона і відкриває один ящик. Перед глядачами з'являється маленька облізла мавпочка, що душиться ланцюжком, коли її витягає з ящика дама з неминою шиєю. Мавпочка скімлить протягло й тужливо, видається дамі на плече й починає ловити на собі блохи. Її життя вкрай невеселе, а весь її інтелект полягає в тому, що вона думає про бліх.

— Маю честь, — провадить «приборкувачка», — представити вам мавпу Мабо, що згідно законів зоології має зріст вісімнадцять сантиметрів і харчується всякою зеленню, як велить їй природа. Родом вона з дикої Австралії, від мисливців ховається на пальмах і відчайдушно захищається. А тепер я дозволю собі попросити в шановної публіки дешиццо на молоко для неї.

Вона брутально кидає мавпочку в ящик і збирає на тарілку двогелерові й десятигелерові монети.

Потім дзвонить. Вибігає хлопчик, забирає гроші, і власник балагану йде з ними випити пива.

Приборкувачка, солодко всміхаючись, нахилиється ще до одного ящика позаду і витягає звідти молодого, десь так однорічного каймана.

Він не довгий, як півметра. Кайман дивиться сонно, час від часу роззявляє пащу, і тоді видно рядок білих зубів.

— А тепер я дозволю собі,— солодким голосом починає приборкувачка,— представити шановній публіці крокожерного крокодила з річки Нілу, що чигає на людей і своїм плачем приваблює їх до води і щоб дали себе жертви. Згідно законів зоології йому двадцять п'ять років, і він має шістдесят два зуби, цілком здорові й не зітерті. Його кілька років держали в нільській воді, поки звук до влтавської. Він не слухається ніякого назвиська, бо досі ще не приручився настільки, щоб брав їжу з рук. Із ним не можна й забавлятися, як з іншими жителями морського дна, бо він часто, розлютившись, нападає і на своїх приборкувачів. Ну, лизь уже в ящик.

Кайман з погордою глянув на свою хазяйку й заліз до ящика. Віко зачинилось.

Я чекав, що хазяйка знов почне збирати гроші на молочко для нього, але вона підійшла до ще одного ящика й витягла звідти звичайнісіньку білу фретку.

— Ця тварина,— сказала вона так упевнено, що ніхто не наважився їй заперечувати,— так звана вівера єгипетська; вона рухається по земному дну так моторно, що негри називають її ласицею. Згідно законів зоології вона має довжину близько п'ятнадцяти сантиметрів і дуже люта, вона поїдає крокодилячі яйця, коли добереться до гнізда.

Віко знов зачинилось.

— А тепер,— сказала дама дуже поважно,— я покажу вам за оцією завісою найбільше диво в усьому світі.— І відгорнула брудну шторку.— Коли я подзвоню, ви побачите татуйовану севільську красуню. Огляд її татуйованого тіла дозволяється тільки дорослим чоловікам та військовослужбовцям за двадцять гелерів. Ця іспанська дивовижа має на собі понад один мільйон і двісті тисяч точок. Заходьте, будь ласка, не бійтеся.

Нас, дорослих чоловіків та військовослужбовців, які не злякались татуйованої севільської красуні та вигляду її тіла, набралось душ п'ятнадцять.

Але, як ми побачили, севільська красуня була, очевидно, якась татуйована відьма, що скористалася традиційним польотом на мітлі в ніч проти Філіппа і Якуба, щоб оєісти на храмовому ярмарку.

Пані приборкувачка взялася паличкою показувати на

різні оголені частини тіла севільської красуні та пояснювати нам малюнки, витатуювані на її давно не митій шкірі.

— Ось, будь ласка, на правій задній частині ви побачите витатуюваний портрет президента Мексиканської республіки, а на лівій задній частині побачите витатуюваний альпійський пейзаж з Монбланом на задньому плані. Повернись до панів спиною, Б'янку.

Севільська красуня обернулася до нас спиною і вклонилась...

І справді, президент Мексиканської республіки, альпійський пейзаж, на задньому плані Монблан...

Ми кинулись тікати...

ІСТОРІЯ ЗІ СТАРОЇ ІЛЛІВСЬКОЇ В'ЯЗНИЦІ

I

Славу Іллівській в'язниці дав пан Йожка Шаваню. Пан Шаваню належав до найдобріших джентльменів Баконського лісу, які в 1868 році сіяли тривогу по всьому Баконні й місцевості довкола озера Балатон, та й на Рабі показувалися. То були порядні молодики, що приходили до містечок цілою юркою і вирізували дім за домом, нападали на вози з крамом у глибині Баконських дібров і нароби́ли багато бешкету, хоч і поводитися дуже чемно, а в 1869 році з низькими поклонами та люб'язними світськими словами трохи не зарізували старосту жупи під Веспремом. Тоді скрізь балакали, що це знов колобродили люди Йожки Шаваню (Кислого Йожки).

То була пора великої романтики, і гонведи в ті часи ще носили білі мундири, так що їх видно було здалеку, коли вони ганялись по степах за людьми пана Шаваню.

Одначе тих джентльменів відтіснили аж до Ясберенської пусти, до великих боліт, порослих високим очеретом, у якому влітку ховаються вовчі зграї.

Частині пощастило втекти в напрямку Гомана, поки боліт ще не обставили кордоном. Але більшість загаялась, а кордон нєвблаганно стискався. І їм лишилось на вибір дві речі: або здатись, або забрести в болота і зникнути там назавжди. Так воліли зробити Вертеші з Чермоальї — небіж Йожки Шаваню — і ще двоє. Решта вийшли з боліт і віддалися в руки гонведам, щоб пов'язали їх.

Їх розсадили по різних в'язницях, а врешті дійшла черга й до самого Йожки Шаваню. Він подався до Північної Угорщини, перебравшись скромним проповідником. Та коли той скромний проповідник зупинив під Тренчином карету, в якій їхав його слідами жандармський командир із Фріштака-на-Вазі, виявилося, що й для пана Йожки Шаваню настала смуга нещастя. Його відвезли до Ілавина-Вазі, і відтоді репутація Ілавської в'язниці піднеслась набагато вище.

Хоч пора романтики в Середній Угорщині вже минулась, та всі розбійники й тяжкі злочинці раді були попастися саме до Ілави, бо там сидів їхній ідол — Йожка Шаваню. Кислий Йожка.

А той герой спочатку прикро нудився, бо, не вміючи поладнати з наглядачами, мусив відсиджувати свій довічний строк у самотинній камері. Але згодом він став сумирніший, затятість у ньому трохи пригасла, і йому захотілося щось робити.

Тоді в Ілаві начальником в'язниці був такий собі пан Івадь. Його мали за трошечки схибленого. Але він знав своїх в'язнів, тож, коли почув, що Йожка Шаваню хоче працювати, звелів викликати його й добродушно сказав:

— То що, *barátom*¹, може, підеш помагати на кухні?

— *Istenet*²,— відказав Йожка вельми здивовано й відверто.— Звідти я легше вирвусь, *nagyságos úr*³.

— Не бійся, ти не втечеш,— відповів вельможний пан,— бо ти будеш мені вдячний і не схочеш завдавати прикrostі своєю втечею. Бач, я збираюсь на пенсію. А як пришлють сюди нового начальника, тоді тікай собі з богом, коли хочеш. Ось перед тобою дві засвічені свічки, а між ними розп'яття. Промовляй за мною: «Присягаюсь перед богом всемогутнім і всевідушним, що, поки тут, в Ілаві, буде начальником *nagyságos úr Ivady*, я поводитимуся зразково й не пробуватиму втекти. І хай допоможе мені бог».

Йожка Шаваню чемно вклонився й поцілував начальника в руку. Правда, спочатку через усе це збив велику бучу старший наглядач над кухнею, коли йому сказали, що Кислого Йожку приділено під його команду — різати городину, м'ясо тощо.

¹ Брате (*угор.*).

² Правда (*угор.*).

³ Вельможний пане (*угор.*).

Він прибіг до начальника в'язниці, впав перед ним навколішки й почав кричати мов на пуп: «Змилуйтесь, вельможний пане, не губіть мене, адже як тому Кислому Йожці вступлять грішні думки в голову, то він, замість городини та м'яса, заходиться різати угорського королівського старшого наглядача над кухнею Ілавської в'язниці!»

— Не бійся нічого,— ласкаво відповів пан Івадь.— Ви собі порозмовляйте гарненько за роботою, а як заприятелюєте, то йому й на думку не спаде тебе різати.

І справді, Йожці Шаваню не спало на думку. Насамперед він почав дбати про те, щоб в'язні повністю одержували свою законну пайку. Чутка про це розійшлась по всій Угорщині, і по угорських в'язницях ще й досі кажуть: «От якби нам Шаваню м'ясо ділив!» Цей вираз і взагалі вживається, коли кому чогось недоважать.

Так минув не один рік. Шаваню зробився гладкий і влітку щодня ходив з візком по городину на великий в'язничний город. Розважався там із солдатами, що ходили попід високим муром, насадивши на рушниці багнетти. Одного разу він збалакався з солдатом тренчинського гарнізону, який виявився його земляком, і сказав: «Я бачу, брате, рушниці у вас уже не такі, як були в гонведів, коли нас ловили. А дай-но, я подивлюся».

Добряга солдатик попередив його, що рушниця набита. Шаваню обдивився її, тоді віддав вартовому й поїхав далі з візком по городину для кухні. А як вернувся, його покликали до начальника. Той, сидючи за столом, сказав йому:

— Я бачив сьогодні, як ти на городі перемиг спокусу. Ось я написав за тебе клопотання, щоб тебе помилювали. Підпишись отут.

Шаваню підписався прегарним почерком — адже відомо, що він учився в Естергомській семінарії. Потім начальник іще звелів віднести йому до камери два літри вина, щоб Шаваню трохи потішився.

Але помилювання чогось не надходило. Натомість добрий пан Івадь розхворівся й незабаром помер. І до Ілави прислали начальником пана Оканя, колишнього гусарського ротмістра, що чимсь прошпетився в полку.

Він насамперед посадив Йожку Шаваню до самотньої камери, бо, коли новий начальник уперше прийшов на кухню, Йожка не привітав його, а спокійно мішав собі у великому казані кукурудзяну кашу, щоб не пригоріла.

— Є таке правило,— виправдувався він,— що роботи нам не перебивають.

За це йому припаяли два тижні самотинної камери у вежі. Цих двох тижнів якраз вистачило, щоб Йожка Шаваню як слід усе зважив — і те, що присяга його вже скінчилася,— тож він проколупав стіну аж надвір. А в Ілаві тоді був великий непорядок. Так, наприклад, під муром стояв віз із сіном, а на ньому лежала драбина. Хтозна, чи правда воно, але нібито там не обійшлося без старшого наглядача з кухні. Коли вранці в неділю прийшли з обходом, то побачили, що в самотинній камері є якесь вікно: перше його там не було. І в цьому незвичайному освітленні побачили також, що Йожка Шаваню дотримав слова. Втік аж при новому начальникові. І шез, як у воду впав. Подейкували, нібито хтось бачив його в рідному Баконі, а потім десь у горах аж біля Черемоша, на буковинському кордоні.

За півроку надійшло до Ілави з міністерства повідомлення, що Йожку Шаваню помилувано. Надрукували про це і в газетах, але Шаваню не з'явився.

— Біс його знає, де він тепер,— лукаво всміхаючись, сказав мені в Альторії, на буковинському кордоні, один старий, сивий дідусь.— Та як попадете коли до Ілави, то попитайте там Ференца Керешладаня, він там невеличкий шиночок держить, то він вам розкаже, як воно було з тим Кислим Йожкою.

Через рік я справді попав до Ілави (звичайно, до містечка, а не до в'язниці) й переказав старому Керешладаню вітання від дідуся Даніеля з Альторії під Буковиною. Старий Керешладань, коли я сказав йому, що маю його розпитати за Кислого Йожку, зітхнув і промовив:

— Добре тоді жилося в Ілаві. А тепер, знаєте, у в'язниці вже не так славно. Влаштували там тютюнову фабрику, в'язні з охороною вже не живуть так по-приятельському. Коли я був старшим наглядачем на кухні і Йожка працював у мене, ото славний був час! Той Йожка вмів цілу в'язницю запровадити на шире благочестя, на думки про бога. Не раз було казав: «Колись я різав підряд і католиків, і жидів, а про бога й не думав, та нині, в затінку цієї будівлі (так він гарно, вишукано говорив), доводиться хоч би з самої нудьги замислитися про нашого господа». Ось я вам розкажу, як він колись запровадив на путь істинну Беренї.

Ми сиділи у Ференца Керешладаня в садку. Перед нами здіймався на рівнині чорний масив кам'яних будівель. А довкола було стільки сонячного світла, стільки ясності, що Ілавська в'язниця здавалась потворною серед тої ясної зелені, над якою високо-високо в блакиті пливли повільні хмаринки.

— Ви, звісно, не могли знати Беренї,— сказав Керешладань.— Мені вже ось скоро сімдесят вісім, а я його бачу перед собою, наче живого. Він був такий — не худий і не огрядний, тільки на обличчі весь час якась наче мука. Чуприну мав довгу, шпакувату і трохи припадав на одну ногу. Коли говорив, то розмахував руками і часто кліпав очима. Носив окуляри, раз у раз протирав їх полою куртки. Ну, одне слово, такий собі політичний в'язень.

Тоді їх, добродію, привозили до Ілави небагато. Здебільшого у нас сиділи самі вбивці. Для політичних були каземати у Вацьській або Комаренській фортецях. А в нас, Кажу, самі горлорізи, що зуміли викрутитись від шибениці. Бо тоді, бачте, закон такий був, як хто не признається, того не можна повісити, хоч би його й висвідчили.

Я пригадую одного поляка, він просидів у нас двадцять років ще до моєї служби. Якось він знудився світом і попросився до надьшагашура, пана Івадя. Каже йому, плачучи: «Найласкавіший пане начальнику й добродійнику, я досі ні в чому не признавався. А тепер будьте ласкаві написати до Пешта, що я признаюся в тому вбивстві і ще в двох, як ото, двадцять вісім років тому, згорів млин у Берегхазі, в Долішній Угорщині».

«А нащо ти, сину, признаєшся? Адже це стільки морочки буде!»

«Тільки задля того, щоб мене повісили, бо життя мені остогидло».

Пан Івадь почав його віраджувати, пообіцяв, що ліпше годуватимуть, натякнув, що його можуть і помилувати, та поляк затявся на своєму: хоче, мовляв, щоб його згідно з законом повісили. Тоді пан Івадь розсердився на нього й закричав: ну гаразд! Він зараз напише до Пешта, але як ти, мовляв, хочеш притьмом на шибеницю, то тобі заборонять курити. Цього старий харцизяка так злякався, що не став більше наполягати. Тоді в'язням дозволялося курити люльки, а тепер не те. У в'язниці тютюнова

фабрика, але курити чи жувати тютюн в'язням суворо заборонено. Нинішнє начальство їх мучить. Та що вдієш, пана Івадя там більш нема.

Отож, як привезли до нас того Беренї, то пан Івадь (земля йому пером!) послав по нього. А я саме чергував, то й приводжу його до вельможного пана. Той сидить, курить люльку з довгим цибухом. Подивився трохи на Беренї, а тоді каже йому: «Ну, викладай нам свою політичну програму — за що ти попав до нас в Ілаву». А Беренї на те: «Я б вас просив звертатись до мене на «ви». Я політичний в'язень і маю на це право».

Думаєте, пан Івадь розсердився? Тільки усміхнувся й сказав, що пан Беренї безперечно має таке право, тож хай пробачить йому. «Коли так, то будьте ласкаві, пане Беренї, викладіть нам свою політичну програму». Але раптом затнувся й додав: «Ет, яке там «будьте ласкаві», яке там «ви!» Це ж будуть тільки глузи з тебе. Я тобі казатиму «ти». Ну, розкажуй, старий гусаре!» Беренї потім казав, що йому самому найкраще було, коли начальник до нього «тикав», отож він почав розмахувати руками, кліпати очима, хапатися за чуприну та просторікувати про волю. Довго говорив, а пан Івадь час від часу кивав головою; коли ж Беренї скінчив, то поплескав його по плечу й сказав: «От бач. Ти цілу Угорщину хотів зробити вільною, а вони й у тебе волю відібрали». А до мене: «Отак не пощастило чоловікові!» Беренї помістили в камеру до трьох братів Гайд, розбійників із Гемеру, що крали по горах овечок та нібито й уколошкали когось при тому. Але ті Гаїди довго з ним не витерпіли, пішли скаржитись до начальника, щоб їм дали когось іншого замість Беренї. «Звісно, чоловік учений,— сказали,— але нам він не підходить, бо весь час балакає про волю, а це діло небезпечне: нам доведеться тікати звідси, бо воно нас надить».

Тоді начальник звелів привести Беренї і сказав йому, що нетактовно в'язням говорити про волю. Від цього їхня кара здасться їм ще тяжчою. Беренї погодився з цим, та й що йому лишалось, і попросив дозволу користуватись чорнилом і пером, а також купити паперу за свої гроші.

Йому дозволили. Він спитав, чи повинен віддавати на перегляд те, що напише.

«Знаєш що, синку,— сказав йому пан Івадь,— нащо ти мені його показуватимеш? Пиши собі, що хочеш, коли то-

бі від цього полегкість. Як не треба буде показувати, то виллеш усе на папір вільно. А так би ти для мене викладав свої думки не в цілості. За мури, звичайно, все те не вийде, що ти напишеш, бо таких речей чужим людям не звіряють. А як забажаєш промови промовляти, то скажи мені, і я тебе в самотинну камеру замкну на скільки схочеш часу. Там виговоришся та й повернешся до товариства».

Беренї подякував і почав писати в своїй камері.

В ту пору тюремним священиком був отець Сентеш, і от раптом помер Гюзаш, що п'ятнадцять років сидів за фальшування грошей і був священикові за міністранта під час служби божої. А отець Сентеш був дивак і не хотів, щоб круг нього біля вітваря вистрибував хтось такий, що має на сумлінні людське життя. А тут, як на те, крім пана Беренї, політичного, у нас не було в запасі жодного такого, щоб на своєму віку ні разу не пролив людської крові.

Отож, Беренї викликали до канцелярії, і там *nagyszagos* сказав йому, що він мусить бути міністрантом. Але з політичними не так воно просто. Пан Беренї затявся, що міністрантом не буде: мовляв, свобода совісті і таке інше.

Почув про це наш Йожка Шаваню — він бачив, який з цього клопіт для отця Сентеша, що нема міністранта.

А крім того, отець Сентеш і в рот не брав іншого вина, як бадачонське, з базальтових скель у підгір'ях Баконя, а ви ж знаєте, що таке для Йожки Кислого Баконя, його рідні діброви. Тож він пішов до начальника й каже: «Вельможний пане, я берусь укоськати політичного».

«Як же, Йожко?» — «А ось так, з вашої ласки: є таке розпорядження, щоб політичних годувати краще, давати їм пшоняну кашу. У нас на складі є геть прогіркле пшона, то він, як день у день не діставатиме більш нічого, гасатиме по камері, як той канаш — свинопас, коли йому вовки в холоші вчепляться».

Отож Кислий Йожка взявся приборкувати політичного кашею, а начальник щодня казав йому: «Ну ж бо, Беренї, я тебе прошу, піддайся, стань за міністранта. Багато допоможе тобі твоя свобода совісті, адже тебе пшоняна каша угробить».

«Нізащо, — відказує Беренї, — я — самостійна людина».

А Кислий Йожка все варив йому кашу із згірклого пшо-на; врешті начальник якось пішов подивитись на нього, то ще крізь двері почув, як наш політичний уголос твердить міністрантську науку: «*Sed libera nos a malo*», «*Amen*», «*Et cum spiritu tuo*»¹. Піддався, лебедик, а Йожка Шаваню за приборкання політичного дістав від священика глек бадачонського вина. Як же йому там живеться на буковинському кордоні?

Отак я й довідався, що той симпатичний дідусь, у якого я ночував в Альторії, був колишній розбійник із Бакона, славетний Йожка Шаваню.

ЖЕРТВА ВУЛИЧНОЇ ЛОТЕРЕЇ

Коли б пан Касавдула мав ворогів, можливо, що до певної міри можна було б і виправдати те, що трапилося.

А от уже хтось узнав та й роздзвонив скрізь, що пан Касавдула виграв у лотерею найбільший виграш — сімсот тисяч крон.

Це не дуже приємно вразило пана Касавдулу.

По-перше, тому, що він не виграв і двох крон, а по-друге, що ніяких ворогів він не мав.

Жив він з кожним у згоді та злагоді, і вже було просто некрасиво, що отаке про нього вигадали.

Наслідки були страшні.

Перший бій одбувся на квартирі в його нареченої.

Зустріли його там з шоколадом, а його майбутній тесть уже ледве на ногах тримався, частково з радощів, частково від двох пляшок вина, які він викинув через таку знаменну подію.

І не встиг пан Касавдула ще й отямитися, як уже вся сім'я розгорнула перед ним новий план життя, яким вони житимуть далі.

Пан Подбабачек, його тесть, уже знав про чудесний шматок землі, де вони розводитимуть сріблястих кроликів.

Марія, ця скромна Марія, почала верзти щось про машину і про те, як вони нелегально перевозитимуть брусельське мереживо.

¹ «Але визволя нас від лукавого», «Амінь», «І з духом твоїм» (лат.).

Пані Подбабачекова одвела здивованого пана Касавдулу вбік і вимагала від нього купити оптовий галантерейний магазин.

Одночасно Карел, п'ятнадцятилітній гімназист, непомітно сунув йому в руку папірця, де було написано: «Купіть мені, будь ласка, мотоцикл. Я вже його собі намітив».

Пан Касавдула одразу ж пригадав, що недавно читав, як десь у Швейцарії — ні сіло ні впало, — збожеволіла одна родина, і почав, вимушено усміхаючись, задкувати до дверей, вигукуючи:

— Все вам куплю! Все! Матимете все! Заспокойтеся.

Якось йому пощастило, при радісних вигуках, потрапити в двері, блискавично висмикнути ключа, замкнувши нещасну родину на два повороти, й ударити на станцію швидкої допомоги, де йому сказали, що це буде або *paranoia praesox*, або... шизофренія, і поїхати туди з відділенням пожежників і гамівною сорочкою.

Там їм довелося, після запеклого бою, витягати кожного члена сім'ї через вікно й нести сходами вниз, причім кожний з них, мов різаний, горлав:

— Він виграв сімсот тисяч крон!

— Хочу сріблястих кроликів!

— Я хочу мати оптовий галантерейний магазин!

— Я вже намітив собі мотоцикла!

— Хочу перевозити брюссельське мереживо! Нелегально!

І пішов про пана Касавдулу поговорі, що от, мовляв, як виграв сімсот тисяч крон, зразу ж запроторив всю родину своєї нареченої в божевільню, щоб не одружитися. Про все це він довідався від двірника, як повертався опівночі додому. Дав йому за це, як і завжди давав, двадцять гелерів і зразу ж ясно почув:

— Скупиндя!

Пан Касавдула обурився, бо дав, мовляв, йому двадцять гелерів, а ніяк не десять, — хай пан двірник краще подивиться.

Але двірник одрізав:

— Вигравши сімсот тисяч крон, можна давати й по кроні! Руки загребуші! Видно пана по халявах! Ну, птиця! Благородство яке: швендяти за дівчиною п'ять літ, а потім, як виграв сімсот тисяч крон, запроторити всю сім'ю в божевільню, щоб з якоюсь графінею одружитися?!

Пан Касавдула впав перед двірником навколішки й благав його, щоб він іще раз те ж саме проказав.

Двірник з переляку — навдьори...

І по всьому дому пустив чутку, що пан Касавдула збожеволів з виграшу.

На другий день пан Касавдула перебрався на нову квартиру, на другий кінець міста...

Візник називав його «пан граф» і вимагав за перевозку ліжка, стола, шафи, дивана, двох стільців і дзеркала шістсот крон.

Доторгувались до сорока крон, і візник внизу заявив грубникові, що ці сорок крон дасть на «Матицю», коли цей мільйонер таке ніщо, але зараз же програв їх у карти.

Другого дня пан Касавдула одержав шістдесят листів, в яких різні товариства повідомляли, що його, Касавдулу, обрали фундатором, і одночасно кожне з цих товариств вимагало двісті крон фундаторського членського внеску.

Того ж дня він вигнав з квартири п'ятнадцять вдів і сиріт, які вимагали в нього грошей для квартплати, і спустив зі сходів дуже нахабного інваліда, що прийшов до нього по гроші на нову шарманку, причому погрожував лупонути його дерев'яною ногою.

Розлютована від цього всього юрба повибивала йому вікна, а на другий день один із журналів надрукував статтю: «Безсердечність мільйонера».

Виштовхнули його на вулицю.

У під'їзді він налетів на якогось чоловічину, який почав його вмовляти, щоб він оті сімсот тисяч крон вклав у нове акціонерне підприємство для виробу патентованих оздоровчих зубочисток.

Але з «акціонера» був і неабиякий боксер, бо, коли пан Касавдула відмовив, той посадив йому синяка під оком.

Вискочив пан Касавдула на вулицю і пішов до Стромівки, не помічаючи, що за ним іде довгий, виснажений юнак з ексцентричним виразом на обличчі і з якоюсь торбою під пахвою.

Підійшов юнак до пана Касавдули і милим, ніжним голосом сказав, що він таки дуже, по-справжньому радий, коли тут зустрічає відомого мецената, пана Касавдулу.

— Я тільки хвилиночку, — вів далі юнак, виймаючи з торби якісь папери. — Я вже деякий час працюю над відродженням ческого красного письменства. Дозвольте мені, оскільки я певний, що єдиний ви мене зрозумієте, прочитати вам мої вірші.

Юнак притиснув пана Касавдулу до лави й почав читати:

Над горами в небо, в падіння лавин
Гарні й красиві гібриди ростуть.
Тривогою гнівних плодів до хмарин,
Дияволи чорта в обіймах несуть.
Упадків і зрушешь метелиці час.
Крайності крутять солодкий канкан.
Сильну присягу сідає Пегас.
Кривавить сметану у могікан.

— Потім,— даючи панові Касавдулі понюхати нашатирю,— я прочитаю ще вам і цей уривок:

Ми зробили підкопи під фортеці,
Коли поїдеш, мила, ти з весілля!

— Це на зразок народних пісень,— говорив юнак, даючи понюхати нашатирю панові Касавдулі.— А особливо рекомендую вам вірша:

Груша на полі широкім стояла.
Буря її геть усю поламала.
Яблуня там розцвітати вже стала.
Стояла, стояла і раптом упала.
Черешня тепер тут росте...

— Це має велику вагу,— пояснював він, роблячи панові Касавдулі штучне дихання.— Це значить, що все безперервно змінюється.

— Де це ми? — спитав мученик.

— Ви в надійних руках,— одповів юнак м'яким голосом,— я прийшов вас просити, щоб ви видали власним накладом, благородний пане, збірку моїх віршів, що їхні зразки я дозволив собі тут прочитати...

Пан Касавдула ошелешив його кулаком і — тікати.

Невідомо, де він блукав, але вранці був уже вдома і дивився з вікна, як на вулиці юрмиться народ, як ломиться в двері з диким галасом:

— Милостивий пане! Згляньтесь над нами! У нас удома самі тільки голі стіни!

Поліцаї розганяли все нові й нові юрми прохачів.

Двері в його квартирі почали загрозливо тріщати...

Аж ось із-за натовпу виткнулася постать вчорашнього поета.

Пан Касавдула вискочив на вікно й стрибнув з другого поверху.

Влав на поліцаїв, які саме держали якогось підозрілого інваліда, який горлав угору, що йому треба п'ятдесят крон і він почне нове життя.

Підвели пана Касавдулу на ноги.

Поліцаї підозріло один на одного подивились, і старший з них сказав, взявши пана Касавдулу за плече:

— Іменем закону, я вас заарештовую за порушення закону!

За годину грюкнули за паном Касавдулою двері суду.

До одинадцятої години тридцяти хвилин пан Касавдула поведився апатично.

Навіть радий був, що його не турбують.

Але перед дванадцятою годиною підійшов до нього наглядач і сказав:

— Адже ж правда, що ви харчуватиметеся власним коштом? Ви ж виграли?

Пан Касавдула дико зареготав, присів, почав лазити по підлозі і вкусив наглядача за литку.

І от знову зустрівся пан Касавдула в психіатричній лікарні з колишнім майбутнім паном тестем, паном Подбабачеком, який його вже не впізнав.

Пан Подбабачек гадає, що він у кролятнику, а коли біля нього стоїть рачки пан Касавдула, пан Подбабачек гладить його по спині й соває йому в рота шматок згорнутого паперу замість качана, гадаючи, що це один із його сріблястих кроликів.

ПРИГОДА З ХОМ'ЯКОМ

У ранковому випуску однієї щоденної газети з'явилося оголошення. Воно було не дуже довге, але звучало так, наче крик розпачу:

*Негаймо продам або проміняю на будь-що
живого хом'яка.*

Прага-III, вул. Пласка, 2, 4-й пов., двері ліворуч.

Читачі проминали це оголошення без інтересу, і тільки Гонзатко, учень другого класу гімназії, що того дня мав уроки аж з дев'ятої години, зупинив на ньому свій погляд. Він був удома сам. Батько пішов на службу, мати з сестрою Емою — купити ще дещо для весілля, бо Ема післязавтра виходить заміж. А служниця скористалася з такої нагоди і подалася провідати свого милого в слюсарній майстерні десь у Карліні, сказавши Гонзаткові, щоб не забув як слід замкнути квартиру і віддати ключі двірникові. Ще й погладила його по голові й сказала: «Богоушку». Вони були дружні, бо їм обом у родині найбільше перепало. Коли Анна якогось дня не витіє чогось, то напевне щось витіє Богоушек, і навпаки. І через те вони підтримували одне одного.

— Анно, а що сказати, коли мама прийде раніше?

— Що до мене приїхала тітка з Модржиць.

— Гарзд,— поважно мовив Гонзатко і взяв на себе владу в квартирі. Ліг у крісло-гайдалку й почав читати газету. І тоді йому трапилось оголошення про хом'яка.

У Гонзатка загорілись очі. Він, як усі другокласники, мав таку романтичну натуру, що не міг не захопитись живим хом'яком. Він уже давно хотів мати вдома яку-небудь тварину. Марив подорожами до Індії по молодих тигрів, марив великим берберійським левом, який слухався б тільки його, спав би в сестриніму ліжку (адже воно однаково стоятиме порожнє, коли сестра вийде заміж)

і за його наказом зжер би класного наставника разом з класним журналом. А інколи йому снилось, ніби він держить удома, в ночвах, прирученого моржа, і тому в них ніколи не буває прання і двох пов'язаних з ним речей, страшних для Гонзатка: юшки з кминовою за-смажкою і каші з підсмаженої манки.

А то ще йому снилось, ніби в каретні в них на подвір'ї стоїть приручений молодий слон, і той слон робить усяку домашню роботу, яка досі припадала на Гонзатків пай, як-от: бігати батькові по газети чи по тютюн, а сестрі — по ноти та поштовий папір (поки вона ще листувалася з женихами).

І ось його мрії здійснюються. Правда, від тигра довелось спуститись до хом'яка, але цього хом'яка він матиме напевне. Хіба в них у домі не знайдеться вдосталь речей, які можна проміняти за хом'яка? Хіба в його сестри у комоді не лежить цілком пристойний посаг, учора гарненько перерахований і гарненько позв'язуваний голубими шовковими стьожками? І якщо з тих пакунків витягти одне чи друге і знов дати всьому лад, хто про це здогадається? Невже та крутихвістка (тобто Ема) все зразу на себе надягатиме? І хіба у батька в письмовому столі нема гарної колекції старовинних монет? Хіба взагалі в них у квартирі нема стільки всякого добра, що за нього б можна виміняти хоч і триста хом'яків?

Гонзатко взявся до діла. Насамперед треба було якось добратись до комода з посагом. Це була не дуже проста справа, але він напам'ять, без допомоги мнемотехніки знав, де схований ключ від комода. Насамперед він розшукав у кухні, в бляшаній коробці для хліба, ключик від шкатулки, оздобленої карловарськими камінцями. Та шкатулка стояла в вітальні на шафі біля дверей. Відімкнувши ту шкатулку, він узяв там ключ від другої шафи, що в спальні. А в тій шафі ліворуч, під білими рукавичками, нарешті знайшов ключ від комода з посагом.

Гонзатко витяг з однієї в'язки дві пари дамських панталончиків, ще з однієї — нічний халатик і знов усе гарно поскладав. Ключ поклав на своє місце і з надзвичайною впевненістю — результатом багаторічних вправ, бо він щороку перед різдвом лазив до комода по фініки та цукерки, — закінчив свою операцію на кухні, поклавши ключик від шкатулки в хлібну коробку.

Тоді проник до батькового письмового столу.

То була вже легша робота, бо батько вкрай легковажно,— так подумав Гонзатко,— ховав ключ від шухляди прямо на столі, під старовинним годинником з алебастровими колонками.

Отож він без труднощів добувся до батькової колекції старовинних монет, узяв один великий талер часів Марії-Терезії, яких там було кілька, й тим удовольнився. Замкнув письмовий стіл, ключ поклав на місце й заходився вибирати зі своїх книжок, що б іще дати на додачу за того хом'яка з власного майна,— щоб і він же витратив щось на це прекрасне надбання. Він вибрав книжку «Відважний капітан Коркоран». То була найціліша з його книжок, бо в ній бракувало тільки 24 сторінки.

Потім сів за письмовий стіл і на чвертці паперу написав: «Панові класному наставнику. Цим підтверджую, що мій син Богуслав Гонзатко сьогодні не міг прийти на передобідні уроки, бо в нього болів живіт, і прошу вибачити йому за пропущені години. *Вацлав Гонзатко*».

Протягом дворічної практики Гонзатко навчився імітувати батьків підпис досконало. Записку він поклав у читанку на пообідні уроки, здобич із комода запакував, узяв під пахви книжки й пішов з дому, віддавши двірникові ключ для Анни.

Книжки він покинув на другій вулиці в одній крамничці, сказавши, що забере їх, як ітиме зі школи, а з собою взяв тільки ботаніку й заніс до букініста, щоб мати якусь готівку на свою подорож до Пласкої вулиці.

Адресу за оголошенням він знайшов легко, і його прийняло літнє подружжя, що мало надзвичайно стурбований вигляд.

Коли він пояснив, що прийшов по хом'яка, за якого пропонує такі корисні предмети: двоє дамських панталончиків, нічний халатик, старовинний талер і книжку «Відважний капітан Коркоран»,— обличчя їхні проясніли. Гонзатка завели до кімнати й почали розповідати йому якусь дивну історію, з якої він зрозумів, що вони два тижні тому взяли квартиранта, якогось чудного чоловіка в хом'яком, і той квартирант сказав, ніби винайшов особливий препарат, який, коли давати його гризунам, припиняє в них зимову сплячку.

«Я збираюся,— казав той чоловік,— випробувати препарат на цьому хом'якові. Якщо мені тепер, коли звірятко має залісти в зимову сплячку, пощастить цьому перешкодити і воно лишиться бадьорим, це матиме дуже

важливі наслідки, бо тоді буде розв'язана проблема, як зробити хом'яків нешкідливими. Коли вони не спатимуть, то не житимуть так довго, не доживуть до третіх жнив і не крастимуть зерна».

— Той пан,— розказував старий господар Гонзаткові,— хотів написати про це книжку й робив спроби з хом'яком. Держав його в великому ящику. Вливав йому свій препарат у воду для пиття, і хом'як справді був вельми бадьорий. Препарат той був у пляшці з-під коньяку, і я одного разу помилково хильнув з неї, то потім п'ять ночей спати не міг. А потім по того пана приїхали його родичі. Кажали, що це в нього вже п'ять років і що один лікар сказав — може, йому снігові ванни допоможуть. То вони й відвезли його кудись у гори, а хом'яка лишили нам.

Це страшенно миле звірятко, надзвичайно ласкаве,— говорив він далі, ніби з книжки читав,— очевидно, за звичкою, бо накидав того хом'яка всім.— Я вам дам старий мішок з-під картоплі нести його.

Надзвичайно миле й ласкаве звірятко пирскало так страшно, коли на нього накинули мішок, що романтичному Гонзаткові здавалось, ніби він попав у джунглі, де повно хижаків. А коли він уже йшов вулицею з мішком, у якому без упину борсався жвавий хом'як, то уявляв себе славетним приборкувачем тигрів Раджем Бабуром з Бомбея.

Вертатись додому, ніби зі школи, було ще рано, тому він подався купувати якісь запаси для хом'яка. У зоомагазині купив зерна на всі гроші, одержані за підручник ботаніки. На сімдесят гелерів йому дали небагато. Маленьку тарбинку. І аж тоді Гонзатко відчув, що бере на себе велику відповідальність. Та, може, хом'як навчиться їсти щось інше, бо оце-от він зжере за один раз. А коли Гонзатко вже наближався до дому, його занепокоїло ще одне. Щоб, коли його не пустять у дім з хом'яком? Як пояснити, де він його взяв? Яку брехню вигадати? Одначе все вийшло досить легко. Він громадив брехню на брехню. Хом'як, мовляв, з гімназії, він призначений для природознавчої колекції. Пан Бернашек, учитель природознавства, доручив Гонзаткові доглядати й годувати хом'яка цілу зиму, поки він вилиняє і на ньому наросте нова шерсть, а тоді з нього зроблять опудало. Отже, з цим обійшлося. Йому тільки не повірили, що це за наказом учителя: мабуть, він сам напросився. Для хом'яка спо-

рожнили ящик з горища, поставили в передпокої, і в усій родині запанувала така думка, що, може, хлопець заслужить тим ласку пана вчителя, бо йому, при його всім відомій старанності, ой як цього треба. Можна також сказати, що хом'як як шкільне майно кілька годин тішився певною пошаною. Та потім відкрили, що від нього по квартирі розходиться якийсь дивний запах. Оскільки мав прийти Емин наречений, Ема вилила на хом'яка півфлакона парфумів «Фіалка»; тоді хом'як скромненько заліз у куток ящика й почав там неприємно плямкати, набиваючи защічні торби зерном, якого насипав йому Гонзатко.

По обіді Гонзатко пішов до школи, тато до канцелярії, а мама із щасливими молодятами ще дещо купити. Служниця знов подалася до свого милого на Карлін. А коли родина зійшлась у домі, то побачили, що хом'як вибрався з ящика і знайшов собі інше місце для оселі — в кімнаті.

Тим місцем була канапа. Бо над канапою висів пейзаж, і на полотні хвилювали аж до обрію буйні лани пшениці, отож хом'як і перебрався під те благословенне поле. Крім офіційного входу до свого кубла він зробив ще два запасні виходи — один збоку, а другий вів прямо на верх канапи. З'ясували також, що все зерно він переніс із ящика до свого нового кубла. А коли хто підходив до канапи ближче, зсередини чулося грізне пирскання. Всі зрозуміли, що хом'як не збирається покидати свою оселю без бою.

— Гарну ж потвору прислала гімназія на нашу голову! — сказала пані Гонзаткова.

Ема запропонувала вигнати хом'яка з канапи водою. Цю пропозицію відхилили — зіпсується ж плюшова канапа. Ніби ще можливо було щось зіпсувати в цьому продірявленому з усіх боків предметі, з глибини якого чулося безнастанне пирскання. Гонзатко, на якого весь час сипались докори, так, наче то він сам зробив кубло в канапі, приніс підручник зоології — чи не написано там, як вигнати хом'яків з канапи. Але такий випадок не був відомий навіть Бремюві; Гонзатко тільки прочитав уголок із підручника, що хом'як, коли на нього нападуть, відважно обороняється.

Тоді Ема з матір'ю вийшли на кухню, де почали радитися з Анною, що робити далі. Анна радила викурити хом'яка. Позатикати запасні виходи папером, полити його гасом і підпалити. Цю божевільну ідею відкинули й вирі-

шили дочекатися, поки прийде глава сім'ї. Але пан Гонзатко виявився так само безпорадний. Він хвильку дивився, як хом'як час від часу демонстративно визирає з канапи й зухвало пирскає, тоді ляснув сина по потилиці, брутально вилаявся, одягнувся й квапливо подався до винного погребка, а там після четвертої чвертки вина почав розмову з якимсь незнайомим чоловіком:

— Ви знаєте, мій син, другокласник, пустив мені в канапу...

— Знаю,— відказав чоловік.— Блощиці — то паскудство. Буває, що їх діти зі школи приносять...

— Та ні, які там блощиці,— перебив пан Гонзатко.— Мій син пустив мені в канапу хом'яка.

— Ви що, за дурня мене маєте? — визвірівся незнайомий, що був, очевидячки, дуже нервовий і лікував свої нерви в тихому погребку.— І чого тільки не понавигадують люди,— мурмотів він сердито.— Невже я схожий на дурня?

— Та що ви, шановний пане! — поквапився заспокоїти його хазяїн, подумавши, що запитання звернене до нього.

Нервовий добродій розплатився і вийшов.

«Дивний чоловік,— подумав пан Гонзатко.— Я хотів розповісти йому відверто, як воно вийшло з тим хом'яком, спитати поради, а він образився». Пан Гонзатко поринув у свої думки, а коли допивав шосту чвертку, йому вже здалося цілком природним, що хом'яки часом оселяються в канапах порядних родин.

Десь о пів на десяту вечора він оповідав якійсь компанії всю пригоду так плутано, що виходило, ніби того хом'яка посадили йому в канапу за постановою окружного управління шкіл.

Дальший перебіг подій був до певної міри сповитий темрявою. Пан Гонзатко невиразно пам'ятав, що йшов по виноградських вулицях з одним чоловіком із тієї компанії, який казав, ніби держить зоологічний магазин. І справді, він опинився перед якоюсь крамницею, і той чоловік її відімкнув.

Певне було одне: прокинувшись уранці, пан Гонзатко побачив на своєму столі чималеньку скриньку, в якій щось попискувало. Помалу йому замріло в голові, що цю скриньку він приніс із тієї крамниці, куди ходив уночі. А як відчинив її, у нього втупила червоні очіці парочка білих звіряток.

«Господи, що це за малі прояви?» — зітхнув пан Гонзатко й почав напружено думати. Ага, ось воно що! Він згадав, що в суперечці про хом'яка, яка розгорілась у винному погребку, той чоловік, від якого він приніс цю скриньку, присягався, що хом'яка найкраще виганяти за допомогою фретки. То це, значить, фретки! Адже їх використовують для боротьби з усіма польовими шкідниками. Пустять фретку в нору, і вона виганяє шкідника на поверхню. Отож, як пустити їх зараз у канапу, проблема буде розв'язана.

Він оповів усе родині. Після снідання обережно випустили фреток у канапу й стали чекати наслідків. З канапи знов почулося пирскання та виск, тоді якесь мурчання, але лагідне. За хвилинку показались голівки фреток і вразу сховались, тоді виглянув хом'як. Він похмуро подивився на родину пана Гонзатка, зневажливо пирснув і знову сховався. Юний Гонзатко нахилився до дірки і обережно зазирнув туди.

— Фретки лижуть хом'якові голову,— оголосив він результати своїх спостережень.

То була сумна правда. Фретки подружили з хом'яком, і в новому кублі їм дуже сподобалося. Гонзатко тим часом приніс Брема і засмутив усю родину, прочитавши, що фретки в неволі дуже швидко розмножуються. Але там було ще одне дуже цікаве повідомлення. Видно, небіжчик Брем набрався лиха з фретками, бо писав, ніби з власного досвіду знає, що фретки не терплять запаху морських свинок.

Пан Гонзатко почав квапливо одягатись.

— Куди це ти? — несміливо спитала пані Гонзаткова.

— По морські свинки,— відповів він рішучим тоном, і двері, сумно, безнадійно рипнувши, зачинилися за ним.

Морські свинки, яких він через годину приніс три штуки, були екземпляри з розкішним запахом, цілком відповідно до побажань пана Гонзатка, який попросив у продавця, щоб вибрав йому найсмердючіших. Тим часом надійшов і наречений, але він виявився тюхтієм. Він заявив, що боїться свинок, і його нізащо не можна було вмовити, щоб упхав їх прогризеною діркою в канапу. Він відчував, що його хочуть принести в жертву. Нарешті таки скорився і з словами «вони ж мене покусають» вихопив одну свинку з лозового кошика. І не помилився. Свинка вгородила зуби йому в руку, і тоді всі почали пхати до канапи наймолодшого члена родини. Він виявився героєм.

Правда, репетував страшенно, але врешті йому все ж пощастило запхати до канапи всіх свинок, що оборонялись відчайдушно.

Тим часом наречений співчутливо дивився на пана Гонзатка і думав, що в того, певне, не всі дома, коли він захоплюється таким дивним спортом. Я не знаю, чи є в морських свинок почуття жалю. Коли є, то вони, певне, жалкували, що так негарно повелися зі своїми добродійниками. Адже в новому кубельці було так затишно. Гарне, строкате, пристойне товариство, а до того ж, куди не глянь, усюди морська трава: канапа вимощена нею з боків. Відомо, що морські свинки їдять усе. Я колись держав таку свинку, то вона, коли мене два дні не було вдома, зжерла альбом з фотографіями і всі милі серцю обличчя моїх родичів обернула в купки чорних бібок. Виявилось також, що Брем прикро помилявся — принаймні у випадку родини Гонзатків. Фретки дуже легко терпіли запах морських свинок і не покидали своєї схованки. Хом'як самовіддано грів їх своїм тілом, а морські свинки тулились до фреток, і всередині канапи панували мир і згода між тваринками, наче в раю. Тому відбулась велика родинна рада.

Наречений теж устряв у неї і, підхоплений зоологічною повіддю, не втримався на поверхні нейтралітету й заговорив про їжаків. Говорив досить логічно, що в їжака є голки і що ті голки колються. Отож, коли запхати в каналу їжака, він голками вижене звідти всіх, бо їм, коли вже вони всі отак гарненько держаться купки, захочеться гріти й їжака, але вони будуть страшенно розчаровані. І навіть напросився, що сам піде купить їжака.

— Краще купить зразу двох, пане Кратохвіл, — передбачливо сказала пані Гонзаткова. Тоді пан Кратохвіл пішов, а на дверях ще промимрив щось про те, що їжак і тарганів ловить. Їжаки, з якими він вернувся і якими доповнив сімейну ідилію, виявились меланхолійними типами. Коли він виклав їх на підлогу, вони потяглися, вистромили з голок рийки, подивились невесело круг себе, поплямкали: «тл, тл», — і знов згорнулись у колючі кулі. Пан Кратохвіл натяг рукавички й запхав ті дві кулі до канапи. Звідти почулося злісне пирскання, виск, у дірці з'явилась голова розлюченого хом'яка, ніби він хотів спитати, що це за неподобство, а за мить зникла. Їжаки тим часом залізли на саме дно канапи, не звертаючи уваги ні на фреток, ні на хом'яка, ні на морських свинок.

У канапі знов стало тихо. Зоологічний сад родини Гонзатків запав у здоровий сон. Ніхто з канапи не вилазив, і весілля вирішили відкласти на кілька днів.

Панові Кратохвілу тої ночі приснилося, що він мусив виганяти їжаків з канапи за допомогою плямистих гієн, а плямистих гієн виганяти з квартири за допомогою ягуарів, і весь сон скінчився страшною візією обгризених кісток на кухні в Гонзатків — кісток тещі й тестя.

Тим часом пан Гонзатко не лінувався, і дирекція гімназії, де його синок не дуже відзначався успіхами, одержала від нього листа, якого пан директор не міг зрозуміти:

«Шановній дирекції гімназії по вулиці Їровцовій. Нижчепідписаний покійно просить шановну гімназію, з огляду на зміни в домашніх обставинах, негайно вжити заходів до того, щоб хом'яка, який зберігається в нижчепідписаного, забрати й зробити з нього опудало. З найглибшою повагою *Вацлав Гонзатко*, касир, Жижков, Орбітська, 5».

Пан директор викликав до себе юного Гонзатка й почав зацікавлено випитувати, чи його батько часто пише такі листи. Гонзатко відповів, що він не знає. Тоді пан директор спитав іще, чи його батько ніколи не лікувався в якійсь клініці чи санаторії. Гонзатко, щоб не казати весь час «ні», цього разу для різноманітності кивнув головою.

«Треба якось заспокоїти його»,— подумав директор, і пан Гонзатко одержав такого листа:

«У відповідь на Ваш лист, ми з превеликим жалем мусимо повідомити, що дирекція гімназії не зацікавлена у виготовленні опудал.

Дирекція»

Одержавши цей лист, пан Гонзатко, розлючений, подався на Вишеград до гицеля. Там йому сказали, що умертвляти тварин у приватних помешканнях офіційно не дозволяється, треба приставляти їх на санітарну станцію.

Тим часом юний Гонзатко продав географічний атлас і на всі гроші купив зерна, яке висипав у канапу, щоб тварини не голодували.

Таке тривало два тижні. У Празі почав відчуватись дефіцит продовольчих товарів. А на першому поверсі в їхньому будинку жив двірник, відважний чоловік, готовий на все. Він прийшов, озброєний сокирою. Мовчки

показали йому на канапу. Їй зачинили двері до вітальні. Почулись удари по канапі, виск, пирскання, сичання. За півгодини все скінчилося.

Другого дня справили весілля, і меню бойового весільного обіду в квартирі Гонзатків було таке:

Бульйон із фретки.

Фретка відварна до хрину з оцтом.

Запечений хом'як із картоплею.

Морські свинки з кминовою підливою.

Паштет із їжаків.

І юний Гонзатко, винуватець усіх цих розкошів, скромно сидів за столом і, не оцінений ніким у цю велику годину, зі сльозами на очах обгризав голівку свого нещасного хом'яка.

ОПОВІДАННЯ ПРО ПОРТРЕТ ІМПЕРАТОРА ФРАНЦА-ЙОСИФА I

У пана Петішки була в Младій Болеславі паперова крамниця. Він шанував закони і з давніх-давен жив навпроти казарм. У день народження імператора, як і в інші австрійські свята на честь імператорської фамілії, він вивішував на своєму будинку чорно-жовтий прапор і надсилав у офіцерське казино паперові ліхтарики. Він продавав портрети Франца-Йосифа у єврейські шинки молодоболеславської округи та в поліцейські відділення. Він збував би портрети імператора і в місцеві школи, але розмір портретів не відповідав розміру, який схвалила шкільна рада. Земський шкільний учитель сказав йому якомусь в оточенні управі:

— Дуже співчуваю, пане Петішко, але ви хочете нам зіпхнути імператора набагато ширшого й довшого, ніж це передбачено рішенням земської шкільної ради від двадцятого жовтня тисяча вісімсот дев'яносто першого року. За цим рішенням передбачається імператор трохи менших розмірів, а саме: сорока восьми сантиметрів довжини й тридцяти шести сантиметрів ширини. Ваш же імператор — п'ятдесяти сантиметрів на сорок. Ви кажете, що у вас є дві тисячі портретів монарха. Але й не думайте, що ви нам збудете цей непотріб. Ваш імператор — це товар найгіршого гатунку і дуже погано видрукуваний. Створюється враження, що імператор ніколи не зачісував

собі вуса. На носі в нього надто багато червоної фарби, й до того ж він іще косоокий.

Повернувшись додому, Петішка дуже схвильовано сказав своїй жінці: «Ну і влипли ж ми з оцим старим імператором!» Це все було ще перед війною. Одне слово, дві тисячі портретів імператора залишились у Петішки, не знаходячи собі збуту.

Коля вибухнула війна, Петішка дуже зрадів: ось коли він здихається цього товару. Він вивісив у своїй крамниці портрети кровожерливого дідка з написом: «Продаж за загальнодоступними цінами! Імператор Франц-Йосиф I — за 15 крон».

Було продано шість штук. П'ять портретів купили для казарм, щоб ці літографські зображення останнього Габсбурга надихали резервістів у солдатських буфетах. Один портрет купив старий Шимр, власник тютюнової крамнички. Цей австрійський патріот сторгував портрет за дванадцять крон і до того ж ще обізвав Петішку злодієм.

Війна тривала, а на імператора, як і доти, не було попиту, хоч пан Петішка вдавався й до газетної реклами. Він уміщував об'яви в газетах «Народні політика» і «Глас народа»: «У тяжкі часи кожний порядний чеський дім повинен мати портрет нашого багатостраждального імператора ціною в 15 крон». Але замість замовлень дістав Петішка запрошення з'явитися в окружну управу, де йому запропонували, щоб надалі він утримувався в своїх об'явах від слів «тяжкі часи» і «багатостраждальний», замість цих виразів він повинен вживати слова «славні часи» і «переможний», якщо не хоче мати неприємностей. Тоді Петішка вмістив у газетах таке оголошення:

«У ці славні часи кожний порядний чеський дім повинен мати портрет нашого переможного імператора». Але й це ні до чого не привело. Він одержав лише кілька непристойних листів, у яких незнайомі автори настійно радили йому, щоб він повісив імператора в те місце, куди імператор ходить пішки. І знову Петішку викликали в окружну управу, де окружний комісар порадив йому стежити за зведеннями імператорської ставки й погоджувати з ними свої оголошення.

— Росіяни вже в Угорщині, вони зайняли Львів, стоять біля Перемишля. Це вже аж ніяк не можна назвати славними часами, пане Петішка. Це вже скоріше

скидається на жарт, глузування, іронію. За такі оголошення ви можете потрапити під військовий трибунал!

Пан Петішка пообіцяв, що він буде уважним, і склав таке оголошення: «П'ятнадцять крон радо пожертвує кожний чех, щоб мати змогу повісити в своєму домі нашого старого імператора». В місцевих журналах його оголошення не прийняли.

— Любий мій,— сказав йому один власник газети,— невже ви хочете, щоб нас усіх перестріляли?

Петішка повернувся додому засмучений. У комірчині позаду крамниці валялися пакунки портретів імператора. Пан Петішка штовхнув їх ногою і сам перелякався свого вчинку. Боязко озирнувся і заспокоївся, коли пере-свідчився, що ніхто цього не бачить. Замислившись, він почав струшувати пилюку з пакунків і помітив, що деякі з них вогкі і вкриті пліснявою. В комірчині сидів чорний кіт. Не було сумніву в тому, хто розвів цю вологу. Щоб зняти з себе підозру, кіт замуркотів. Пан Петішка жбурнув у зрадника мітлу, і кіт замовк.

Розлючено увірвавшись до себе в квартиру, Петішка накинувся на дружину:

— Клятого kota треба вигнати геть! Хто купить імператора, якого запаскудив цей кіт? Імператор запліснявів. Доведеться його сушити, хай би його грім побив!

Після обіду пан Петішка трохи поспав, поки його дружина сиділа в крамниці, але був той сон дуже неспокійний. Йому приснилося, що за чорним котом прийшли жандарми і їх обох ведуть до військового суду. Потім приснилося, що kota і його, Петішку, засудили до страти через повішення і kota вже збираються вішати. А він, Петішка, лається перед судом останніми словами. Він страшно закричав, прокинувся і побачив перед собою дружину, яка з докором просила його:

— Ради бога, перестань, що ти говориш? Ще хтось почує!

І розстроена дружина розповіла йому, що вона спробувала висушити імператора на паркані, але якісь вуличні хлопчачки почали жбурляти в паркан каміння, і тепер ці портрети справжнє решето.

Виявилися також ще й інші збитки. На один портрет імператора, що сушився на траві, посідали кури й залишили на ньому вміст своїх шлунків, пофарбувавши вуса імператора в зелений колір. Два портрети намагався зжертви сенбернар різника Голечка, що, мабуть, не знав

про § 63 карного кодексу. Мабуть, це було в щеняти в крові: його мати рік тому попала до шкуродерні за те, що зжерла на плацу прапор 36-го полку.

Пан Петішка впав у відчай. Увечері в шинку він весь час щось говорив про загальнодоступні ціни та про те, яку він мав неприємність з імператором. Узагалі в нього виходило, що віденський уряд не довіряє чехам лише тому, що вони не купують у фірми «Франтішек Петішка» в Младій Болеславі портрети монарха за 15 крон.

— Не дорожітья надто,— сказав йому хазяїн шинку на прощання,— зараз погані часи. Горейшек продає парову молотарку на триста крон дешевше, ніж минулого року, те ж саме слід зробити і з імператором.

Тому пан Петішка й заготовив рекламу для вітрини своєї крамниці: «У зв'язку з економічною кризою продаю велику кількість художньо виконаних портретів імператора замість 15 крон — по 10 крон за штуку».

Але в крамниці, як і доти, було тихо.

— Як справи з імператором? — запитував знайомий виноторговець.

— Погано,— відповідав пан Петішка,— на імператора немає ніякого попиту.

— Знаєте що,— таємниче промовив виноторговець,— продайте його за будь-яку ціну, поки ще не пізно.

— Почекаю ще,— відповідав пан Петішка.

І на портрети імператора й далі сідав нікчемний чорний кіт. Не минуло й півтора року, як пліснява покрила всі пакунки з портретами імператора.

Австрійці тікали з Чехії, становище Австрії було кепське.

Тоді пан Петішка з олівцем у руці підрахував, що на портретах він усе одно не розбагатіє, але якщо продавати імператора по дві крони, він усе ж заробить на кожному примірнику по кроні.

І Петішка підготував відповідну рекламу. Вивісив один портрет на вітрині, написавши під ним: «Цей старий монарх продається тепер замість п'ятнадцяти за дві крони».

Вся Млада Болеслава побувала в той день біля крамниці пана Петішки, щоб пересвідчитись, як раптом упали акції габсбурзької династії.

А вночі по Петішку прийшли жандарми, і все скінчилося швидко.

Крамницю замкнули, пана Петішку ув'язнили й віддали до військового суду за порушення громадського

порядку. Товариство ветеранів на надзвичайних зборах виключило його із своїх лав.

Пана Петішку було засуджено на тринадцять місяців ув'язнення. Він дістав би п'ять років, але його долю полегшила та обставина, що він колись воював за Австрію під Кустоцкою.

Імператорські портрети зберігаються в депозиті військового суду в Терезіні й чекають години свого визволення, коли, після розпаду Австро-Угорської імперії, який-небудь запопадливий бакалійник почне загортати в них оселедці.

СЛІДАМИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОЛІЦІЇ В ПРАЗІ

I

Це було в ті дні, коли цісар Франц-Йосиф I мав знову приїхати до Праги, щоб постукати молоточком по першому каменю підвалини якогось нового мосту. Бо старий монарх у чеському питанні спеціалізувався виключно на мостах. Приїде, постукає молоточком по каменю, зауважить: «Як цікаво, що цей міст веде з одного берега на другий»,— тоді ще скаже: «Дуже вчійсно, що ви техи»,— і після такого візиту в усього чеського народу лишалося враження, що цей старий добродій — паралітик.

То були такі славні дні, коли політична поліція в Празі розвинула бурхливу діяльність і забрала в ресторані «Двійка» старого кульгавого гармоніста Кучеру, бо він років тридцять тому перед планованим візитом цісаря пішки подався з Праги до Відня, а там десь підстеріг, як цісар їде в кареті на прогулянку, й кинувся під ноги коням, щоб домогтись аудієнції, бо він був одержимий настирливою ідеєю, що йому повинні дати трафіку,— адже під Кустоцкою йому перебила ногу італійська куля. Та замість трафіки йому на підставі *Prügelpatent'y*¹ дали п'ять днів буцегарні, а потім цілий місяць вивчали його душевний стан в одній віденській психіатричній клініці та з'ясовували, чи не листується він з підозрілими особами. Коли встановили, що він неписьменний і при повному розумі, тоді доставили на етапну станцію, а вже потім

¹ Патент на лупцювання (*нім.*)— іронічна назва поліційного розпорядження.

він нормальним порядком тював етапом до Праги, де на спомин про свою невдалу аудієнцію в цісаря склав пісеньку:

Не до смаку мені в Відні,
Там всі поспіль божевільні,
Наче в цирку чи в звіринці,
Горе, ляхо там чужинцю.

Ту пісеньку він тридцять років співав під гармонію у «Двійці», і щоразу, коли до Праги мав приїхати цісар, політична поліція садовила гармоніста Кучеру в «четвірку» при поліційній управі, отож Кучерине життя було наче якоюсь математичною формулою, і він мав враження, що імператор Франц-Йосиф боїться його, старого Кучеря, й черпав з цього нові життєві сили.

Празька політична поліція дуже цікавилась також бродячим фотографом Нетечкою, що вештався по вулицях Праги в старій, витертій крилатці, з великим чорним засмальцьованим галстуком і в широченному капелюсі, з-під якого звисала страшна лев'яча грива. Він був схожий на абруцького розбійника. Цей чоловік весь час носив із собою старий, обшмугляний фотографічний апарат, дерев'яний штатив із сто разів переламаними та пов'язуваними ніжками та пляшку рому.

Колись, багато років тому, під час імператорського візиту він продерся, грізний на вигляд, крізь шпалери охорони до самого монарха й сказав йому:

— Чи не зволите знятись на карточку? Усміхніться, будь ласка.

Його вмить відтягли, і в окремій камері при поліційній управі з голови в нього помалу вивітрилися мрії про титул придворного фотографа. Поліційний лікар дав йому дуже сприятливе свідоцтво, що він алкоголік з поганою психічною спадковістю, безпечний ідіот. Отож Нетечка дістав змогу вернутись до людського товариства, тинявся й далі по Празі, фотографував старовинні палаци, пив ром біля пам'яток нашої колишньої слави, але щоразу, як до Праги приїздив цісар, Нетечка мандрував за ґрати і оповідав там друзям по нещастю свою справу такими простими словами:

— Він не хоче, щоб я його фотографував.

Тому перед візитом цісаря до Праги окремі камери при поліційній управі завжди бували переповнені. Політична поліція не дуже перебирала. Вона заарештовувала всіх

шандрівних гострильників, бо ті вибрали собі таке дурне ремесло — гострити ножі,— так, наче вони гострять їх на самого цісаря.

З вікон на вулицю доводилося прибирати всі квіткові вазони, щоб часом не впали цісареві на голову. По італійця, продавця морозива, що невинно крутив корбу своєї морозивниці, прийшли детективи й відвели його до окремої камери, де вже лежав на нарах візник Мацек, підозрілий через те, що колись у «Чорній броварні» виграв у лотерею гіпсовий бюст цісаря Франца-Йосифа I, а потім підносив йому чарку, подовгу до нього балакав і врешті відбив йому голову й покинув за дверима з табличкою «Для чоловіків». Правда, він зміг довести, що був п'яний до такої міри, як вимагає закон, але його все ж таки держали під наглядом, так само як і горлату квіткарку з Вугільного ринку, яка перед кожним оповіщенням візитом цісаря до Праги вигукувала, що скаже цісареві у вічі, як до неї ставиться магістрат.

Тож у такі дні політична поліція мала роботи по зав'язку, доводячи широкий громадськості, що означають слова «улюблений владар». З одним цісаревим приїздом до Праги пов'язана й подальша дивовижна історія, яка демонструє кмітливість політичної поліції, хитрощі її та невдачі.

II

На Жижкові в ті вікопомні часи виходили часописи «Худяс» («Бідак») і «Нова оmlадіна». Обидві назви виражали програму цих видань. Я тоді писав до тих часописів статті, в яких висміював вельмишановну владу і приходив погомоніти з видавцем — редактором Кнотеком, що тепер редагує «Остравську газету».

Того разу в програмі цісарського візиту були й відвідини Жижкова. Я вважав, що цісар хоче власкавити жижковців, які ніколи не виявляли ані найменших симпатій до династії Габсбургів, і в цьому дусі ми розмовляли йогоось по обіді вдома в редактора Кнотека. І враз прийшов адміністратор «Бідака» Каліна, а з ним ще якийсь чоловік із засмученим обличчям.

— Друзі,— захоплено сказав Каліна,— до нашої редакції завітав оцей-от добродій, і я не можу з ним поговорити, бо він італієць. Приїхав з Росії.

Засмучений гість підійшов ближче, спершу обачливо роззирнувшись по кімнаті.

— Я П'єтро Перрі, дитя Флоренції,— мовив він крижаним голосом по-італійському.— Провадив політичну роботу в Одесі. Втік. Переслідуваний поліцією. *Caramba!* Важкий шлях через кордон. *Porco maladetto!* Прошу притулку. Буду працювати. Приїде цісар, *porco maladetto!*

— Гарне діло,— сказав я редакторові Кнотеку.— Тепер нас усіх напевне посадять.

— *Caramba*,— говорив далі П'єтро Перрі,— я вже написав у вашій редакції різку статтю проти цісаря. По-німецькому написав, *madonna mia*. Треба щось зробити. Ви щось готуєте? Не довіряєте? *Madonna mia*. Документи на кордоні вкрали.

Редактор Кнотек тим часом звернув мою увагу на те, що італійська мова П'єтро Перрі якась чудна, і П'єтро Перрі пояснив:

— Багато забув по-італійському, жив у Росії. Утік, *porco maladetto!*

— А по-російському ви вмієте?

— Забув, італієць, дитя Флоренції, *caramba!*

І П'єтро Перрі заговорив по-німецькому.

Тим часом надійшло ще кілька знайомих. Поет Г. Р. Опоченський і Розенцвейг-Муар.

Німецька мова П'єтро Перрі була не краща за італійську. Вона була так близько споріднена з чеською, наче перекладена з неї слово в слово.

— Пардон,— озвався П'єтро Перрі, коли я сказав про це Муарові,— чеської мови не знаю. Ані слова не розумію. Важка мова. Не мав нагоди.

Опоченський замуликав пісню «Мільйони рук», і П'єтро Перрі сказав:

— Гарна пісня, *caramba*, *Million Hände im Dunkel faltet¹*, *madonna mia*.

Я підвівся, підняв чашку з чаєм і виголосив такий тост:

— За здоров'я П'єтро Перрі! О пів на шосту я затягну його у ванну й там заріжу.

П'єтро Перрі поблід, вийняв з кишені годинника і, трусячись усім тілом, забелькотів по-німецькому:

— Я не почувуюся тут у безпеці. Мені зле, я вже піду. Спатиму надворі.

І взяв капелюха.

¹ Мільйони рук у темряві стискалися (нім.).

Я сказав:

— П'єтро Перрі, наш друг Розенцвейг-Муар проведе вас, ви підете ночувати до нього на Винограді. Не знаю, що вам не подобається тут. Я вас проведу до Жижкова.

І ми пішли. На сходах, виймаючи з кишені хусточку, П'єтро Перрі впустив з кишені кілька револьверних набоїв. Я підняв їх і віддав йому, зауваживши, що це набої від «бульдога-16».

— Я маю добрий револьвер,— відповів П'єтро Перрі і вийняв з кишені старий револьвер системи «Лефосе». То був невдалий хід. Набої від «бульдога» ніяк не підходять до револьвера Лефосе. Як пройшли Жижков і дійшли до Виноградів, я, прощаючись, дуже щирими словами припоручив П'єтро Перрі Муарові.

— Розумію,— сказав П'єтро Перрі.— Не вмю по-чеському, здогадуюсь.— І втер піт із лоба.

Другого дня Розенцвейг-Муар прийшов до редакції «Бідака» помітно схвилюваний.

— П'єтро Перрі зник з моєї квартири,— сказав він тремтячим голосом.— Я пішов по цигарки, а коли вернувся, його вже не було. Папери на столі перериті, пропала пачка листів — моя кореспонденція з пані Млічковою.

То було дуже, серйозне діло, бо пані Млічкова в дванадцяти листах нагадувала Муарові, щоб заплатив за якісь там вечери, за крем для чобіт, за порваний циліндр і зниклу плювальницю, якою Муар на тій квартирі пробував урятуватися, щоб не замерзнути.

Отож П'єтро Перрі зв'язався з тими документами, зоставивши в наших руках тільки рукопис своєї статті, яку напередодні написав жажливою німецькою мовою в нашій редакції. Одне речення я й досі пам'ятаю: «Найкраще було б використати приїзд цесаря так, щоб він більш ніколи не наважився поткнутись до Праги».

Частину того рукопису сховав у себе адміністратор Каліна — невинну частину, а другу, за яку нам могли вліпити по 20 років, ми спалили саме вчасно, бо ввечері службовець політичної поліції зробив у редакції обшук. Той обшук був безрезультатний, хоча оглянуто навіть клітку з канаркою.

Через два дні до редакції «Бідака» й «Нової омладіни» прийшов якийсь нещасливець. Голова в нього була забинтована так жахливо, ніби її розтовкло паровим молотом. Видніло тільки одне око та кінчик носа. Я ще зроду не бачив так ідеально перев'язаної голови. Нещасливець сказав тихим голосом, що приїхав з півночі країни, де провадив політичну роботу серед шахтарів-чехів. Він змалював нам свої страждання. В Бруху його побили німецькі націоналісти. Ми повинні щось зробити для нього. В нього вкрали документи на прізвище Матеїчек. Він прийшов до нас із проханням, щоб ми десь його пристроїли — його, жертву жорстокого німецького насильства. Він згоден на будь-яку роботу.

— Скоро має приїхати цісар,— мовив він значуще, а далі розговорився про те, що треба якось виступити. Він може працювати і в нас — кур'єром у редакції або рознощиком журналів. Він наш душею і тілом. Голова в нього зовсім розбита. І став тиснути нам руки.

Я помітив, що в цього нещасливого молодика з розбитою головою руки зовсім холодні. Але ж у людини з розбитою головою повинна бути гарячка. Та ще й голос його, і чудна поведінка. Я відвів набік редактора Кнотека і попросив, щоб він дав нещасливцеві п'ятірку завдатку за роботу рознощика, але хай напише розписку, бо я хочу побачити його почерк. Нещасний написав: «Підтверджую, що одержав десять крон. Міржічка».

— А ви, здається, казали, що ваше прізвище Матеїчек. Бідолаха промимрив, що в нього вкрали документи.

— І тому ви не знаєте, як ваше прізвище,— сказав я.— Звичайно, це природна річ. Але знаєте, ми вже десь бачили ваш почерк. Каліно, зніми йому пов'язку з голови.

Коли Каліна після затятої боротьби здер з нещасливця пов'язку, ми побачили перед собою... П'єтро Перрі. Він упав перед нами на коліна. Ми заходились чавити йому пальці й викручувати руки, допитуючись, як його звать насправді. Мучили його за добрими давніми зразками іспанської інквізиції.

— Мене звать Олександр Машек,— нарешті видушила в себе наша жертва,— я служу в політичній поліції. Не вбивайте мене, все розкажу. В кишені мого піджака ви знайдете папірець з рецептом, як виготовляти бомби. Я мав його десь тут непомітно сховати. А ввечері у вас

буде знов обшук, і вони мають знайти той папірець. Мені платять сто дев'яносто крон на місяць, а за вас я мав одержати триста.

Олександр Машек, опора празької політичної поліції, заплакав.

— Хто вам перев'язав голову?

— Пан доктор Прокоп у поліції.

Щоб перевірити, чи справді його прізвище Машек, Муар пішов до поліції якось це вивідати. Спокійно зайшов до кімнати, де сиділи детективи, і спитав, чи є там пан Машек.

— Машек пішов на Жижков, на Таборитську вулицю,— вельми прозірливо сказав йому якийсь добродій. Коли Муар вернувся, ми відпустили змученого Машека; він насилу повірив, що лишиться живий.

Він ще зажадав від нас підтвердження, що ми його розкусили,— це для того, щоб його більше до нас не послали. Таке підтвердження ми йому дали. Воно звучало так:

Поліційній управі

Цим підтверджуємо, на прохання Олександра Машека, агента політичної поліції, що вищеназваний Машек був нами ідентифікований як П'єтро Перрі і як звільнений з роботи в Північній Чехії та побитий робітник-чех Матеїчек-Міржічка. (Далі підписи).

Відтоді політична поліція дала нам спокій.

IV

Олександр Машек був причетний і до процесу антимілітаристів. Якось його впізнали на Гібернській вулиці в Празі й налупцювали так, що він попав до лікарні.

Поліція розпустила чутку, ніби Машек помер десь у Ічні і йому закрила очі якась черниця.

Однаке Олександр Машек вижив і перебуває тепер у Росії, де дуже активно цікавиться чеським питанням. Я чув, ніби він сидить і буде повішений.

Коли справді його повісять, я кладу ці спогади йому в домовину.

*Статті та фейлетони
в радянській фронтовій пресі
1919—1920*

УФИМСЬКИЙ ІВАН ІВАНОВИЧ

Уфимський купець Іван Іванович не втік із міста з іншими буржуями, а залишився на своєму спостережному пункті, в крамниці, з певною метою — займатися після приходу радянських військ спекуляцією і провокацією.

Однією з найважливіших властивостей, що відрізняють купця Івана Івановича від інших тварин, є дар мови, дар слова.

Іван Іванович користується в найширшому розумінні цією властивістю і при першій же нагоді зловживає свободою слова.

Його дар слова має в уфимському житті величезне значення.

Цей дар не стосується того, що він говорить удома, в родинному колі, а лише того, що говорить він як громадянин у громадських місцях, на базарі, в чайних, в кав'ярнях, у перукаря та в своїй крамниці.

Він діє так, щоб було непомітно, що він сам провокатор, який поширює брехливі чутки з наміром викликати паніку чи утворити нові контрреволюційні елементи і ворогів Радянської влади.

Він ніколи не скаже прямо: «Я дізнався про те й про те». Він каже, що «це почув», що «це десь читав».

Він залишився в Уфі, щоб якомога більше заподіяти шкоди Радянській владі, і діє через публіку.

Він іде на базар і розмовляє з торговцями як людина, що цікавиться капустою, борошном, м'ясом, салом.

— Ось,— каже він, оглядаючи порося,— Бугульму знову білі взяли, і тому заборонено виїздити до Симбірська.

Він знає психологію базарних торговців, цієї темної маси дрібної буржуазії та сільських куркулів, які вірять усім ідіотським чуткам, якщо тільки в них є що-небудь неприємне для Радянської влади.

— Слава тобі господи,— скаже яка-небудь бабуся, прислухаючись, і біжить додому, щоб серед темних бабів,

мов той попугай, далі поширювати ідіотські, провокаторські думки Івана Івановича.

Іван Іванович іде до перукаря.

— Сьогодні вночі,— повідомляє він тихим голосом,— був добрячий мороз.

Після цієї нешкідливої увертюри веде далі:

— Цікаво, на якій віддалі в такий мороз чути гарматну стрільбу? Так близько було чути стрільбу, що я відразу подумав, мабуть, білі не далі п'ятнадцяти верст від міста.

Іван Іванович добре знає, що в перукаря чекає своєї черги такий самий ворог Радянської влади, як він, купець Захаров, котрий обов'язково своїм знайомим скаже: «Наші за п'ятнадцять верст від Уфи.— І потім бай-дуже додасть: — Сьогодні привезли багато поранених».

Виконавши в перукарні своє провокаторське завдання, Іван Іванович іде в кав'ярню. Знає, що там сидять і базікають колишні буржуа, підприємства яких взято на облік.

Цим він приносить велику новину: «Дутов узяв Казань і Москву! Петроград захопили союзники».

Всі знають, що це нісенітниця, та все ж дурне патякання впливає на них дуже приємно.

Іван Іванович з незворушним виглядом розповідає далі, що Дутов заарештував Раду Народних Комісарів, що про це він чув на вокзалі.

Знову ж таки, всі знають, що Дутова розгромлено під Оренбургом, проте це не заважає їм поширювати провокаційні чутки по місту, в середовищі ворогів Радянської влади.

Ви чуєте, що сьогодні зайнято Бірськ, завтра — Стерлітамак, і не знаєте: чи сміятися над ідіотами, чи взяти револьвер і пустити їм кулю в лоб.

Це останнє, на мою думку, найкращий засіб боротьби з провокаторами.

Під час Французької революції провокаторів не гільйотинували, а вішали.

У зв'язку з тим, що мотузку в нас скасовано, пропоную всіх оцих провокаторів Іванів Івановичів розстрілювати на місці.

АНГЛО-ФРАНЦУЗИ В СИБІРУ

Усюди в залізничних кіосках у Східному Сибіру можна побачити імперіалістичні газети: англійські — «Маньчжуріян дей нью», «Руссіян дей нью», «Азіатик нью аженс» і французькі — «Журналь де Пекін», «Журналь де Сібері».

Перед духовними очима всіх панів редакторів цих іноземних газет яскравою зіркою світиться лише одна точка: Росія — країна зі старим царським ладом, з генералами, капіталістами, губернаторами, городовими, навколо яких вертілися «союзними».

Що ж перешкоджає здійсненню цих радісних для буржуазії днів?

Російський робітник і селянин, що хапає режисерів із імперіалістичного театру за руки й відбирає в них колчаківський Сибір і інші декорації та бутафорії чорносопної «святої Русі».

Тому роль усіх цих англійських, французьких і американських газет на політичному ринку Ліги народів дуже жалюгідна.

Миршавий журнальчик, скажімо, «Азіатик нью аженс» чи «Журналь де Пекін», гавкає на велику пролетарську революцію, гавкає на російського робітника й селянина, який сьогодні вже взяв гвинтівку в руки, щоб рушити через Омськ, Томськ, Іркутськ на Владивосток.

Журнальчик пропонує буржуазії зв'язувати більшовикам руки й доставляти їх до станового по всьому Сибіру як «царських супротивників».

Усі ці англійські й французькі газети брешуть не згірше від білогвардійських.

7 травня цього року «Журналь де Пекін» повідомляє, що Петроград зайняли фінни і що більшовики й жителі втекли в Москву.

13 травня «Азіатик нью аженс» повідомляє, що Москву захопив Петлюра й польські легіонери.

12 червня «Руссіян дей нью» заспокоює буржуазну публіку тим, що війська адмірала Колчака ввійшли в Кремль.

Навіть після падіння Уфи й розгрому Колчака за Білою і під Златоустом «Руссіян дей нью» пише 26 червня: «Арміями адмірала Колчака встановлено цілковитий порядок у центрі Росії».

Та все ж звістки про поразку Колчака дійшли до Далекого Сходу. І от раптом ці журнали, в яких до того часу було повно переможних гімнів, викидають прапори пароплавних товариств.

Зразу появляються в газетах об'яви: «Пряме сполучення пароплавами через океан з Америкою, Англією, Францією. Шлях: Сан-Франціско — Вальпарайзо».

«Товариство «Дескур і Кабо» відправляє в найкоротший строк без черги власними пароплавами в Японію, шлях: Йокагама...»

Отже, пароплавне товариство «Дескур і Кабо» є останнім етапним пунктом для контрреволюції і буржуазії, що втекла від червоної грози...

Однак ці газети вміщують вельми цікаві повідомлення про внутрішній стан імперіалістичних держав-хижаків і про остаточно прогнилу Лігу націй.

«Журналь де Пекін» приносить таку телеграму з Лондона: «Секретар міністерства морських справ Даніель об'являє, що в інтересах боротьби з більшовизмом треба заснувати інтернаціональну поліцію під контролем Ліги народів».

Не нудно читати ці газети, є над чим посміятися.

Від інтернаціональних городових і сищиків переходить «Журналь де Пекін» до питання про колоніальну політику імперіалістів.

Тут доходить до бійки. «Ми ваші, а ви наші,— звертається французький орган до англійських приятелів з «Азіатик нью аженс»,— от аби тільки відносно експлуатації і пограбування Маньчжурії...»

Те ж саме каже й американець японцеві: «Ми — ваші, а ви — наші, от тільки відносно пристані Кіао-Чау і Шантунг, прошу не зачіпати».

Давня формула розбійників під час розподілу здобичі.

«Маньчжуріян дей пью» публікує наказ генерала Кноха по англійській заамурській бригаді:

«Тому що солдати королівської заамурської бригади самовільно хочуть продертися до Владивостока, попереджую, що демобілізацію частин внутрішньої охорони поки що не було проведено.

Наказую всім залишатися на своїх місцях до мого подальшого розпорядження і пильно стежити за всіма агітаторами».

Зрозуміло, що й російські кати-генерали друкують у цих журнальчиках свої накази, щоб показати Англії і Франції, які вони молодці.

Так, «Журналь де Пекін» вміщує наказ козацького атамана Іванова-Ринова з Владивостока:

«У відповідь на терористичні акти більшовиків в околицях Владивостока наказую всіх, кого підозрюють у більшовизмі, і полонених червоноармійців, що перебувають у владивостоцькій тюрмі, розділити на три групи.

Першу групу розстріляти, коли буде одержано цей наказ, другу й третю — поступово, у випадку відновлення замахів».

Оспівуванню таких звірств царських катів присвячують ці «журнали» три чверті своїх сторінок.

Шукав я в цих «журналах» відомостей про чехів і знайшов, що тоді, коли партизанські загони займали станцію Тайгу під Красноярськом, більшовики розбили каральний чеський загін, у цьому бою загинув чеський комендант станції Прагер. Далі, що 12 травня помер чеський міністр військових справ генерал Стефанек і що чеський добровольчий загін вирушив до Китаю, в Пекін, для охорони французького посольства.

Напевно, чесько-словацькі білогвардійці тепер за дорученням «союзників» у Китаї вішатимуть китайських кулі в ім'я порятунку слов'янства, батьківщини й китайських «установчих зборів».

ЧЕСЬКЕ ПИТАННЯ

Несамовита агітація проти Радянської влади серед чехо-військ у перебігу подій зазнала поразки. Судно чеської контрреволюції сіло на мілину. «Геніальна» чутливість французького генерала Жанена, що керував чеськими військами, закінчилась повним розгромом армії Колчака, капітуляцією польських легіонів, сербських полків, визнанням чехо-військами Радянської влади, розстрілом адмірала Колчака та інших «державних людей» сибірського царства, генералів, капіталістів і поміщиків.

Договір чехо-військ з представниками Радянської влади — це крах політики Антанти.

Стихійний переворот наблизив чехо-війська до розв'язки з союзниками. Керівники чеської контрреволюції роз-

губились. Чеські солдати за півтора року навчилися трохи мислити й міркувати.

Бувши обдуреними союзниками, які обіцяли їм протягом 18 місяців пароплави для від'їзду на батьківщину, наказували їм підтримувати Колчака, охороняти сибірську магістраль, виступати проти повсталих робітників і селян у Сибіру, вони опинились у вогняному кільці революційної пожежі. Марно французький генерал Жанен погрожував їм, що, коли вони відмовляться йти на фронт проти більшовиків, Франція не дасть більше жодного франка Чехословацькій республіці.

Солдати зустріли офіцерів, які зробили їм цю люб'язну пропозицію, гаслом «добот», що в перекладі означає «напловати».

Зрушення цих солдатських мас уліво, викриття імперіалістичної політики союзників наповнили екстрені поїзди лінії Іркутськ — Чита — Владивосток політичними і військовими представниками Чехословацької республіки. Вони втікали від більшовиків і від своїх солдатів. Бігли від червоної грози. Вони вже не могли появлятися перед своїми обуреними земляками. Перелякалися тіл чеських комуністів, що їх вони колись розстріляли від Пензи й Самари до Владивостока. Чеські війська уклали договір з Радянською Росією. Їхня боротьба за Установчі збори закінчується в ешелонах, якими вони добираються до порту Владивосток.

Чехословаків, котрі перебували останнім часом в армії, можна поділити на такі групи:

1. Національні «соціалісти» — дрібнобуржуазний елемент, край національний. Вони не соціалісти. Вдома, на батьківщині, організовували жовті спілки.

2. Чеські соціал-демократи, угодовці. Вважають себе «передовими» в робітничому чеському русі, однак на ділі часто гальмують соціалістичний рух; вони більш праві, ніж російські меншовики.

3. Суто буржуазний елемент правосерівського типу — офіцество, чиновництво та інтелігенція. Тут усі буржуазні партії. І колишні реалісти (їхнім лідером був професор Масарик), і чеські кадети (ліберали-младочехи).

4. Силоміць мобілізовані після відомого контрреволюційного виступу чехословаків. Це багатообіцяючий елемент для пролетарської революції. До цієї групи можна

варахувати і свідомих робітників-революціонерів, вони ставилися з презирством до союзників.

Хід подій знайшов свій відгук у всіх цих групах.

Група 4-го типу зустріла радісно переворот і перемогу Радянської влади. З 1-ї та 2-ї груп вийшли і приєдналися до 4-ї групи більш свідомі елементи, що на них психологічно вплинув цей переворот.

Третя група опинилась у жалюгідному становищі. Вони виступили проти Колчака, надіючись на есерів і меншовиків Східного Сибіру, на так званий Центр, щоб загальмувати просування пролетарської революції на Схід. Однак це не вдалося зробити. Вони були в становищі генералів без армії.

Оповідання та фейлетони 1920—1922

ЯК Я ЗУСТРІВСЯ З АВТОРОМ НЕКРОЛОГА ПРО МЕНЕ

За п'ять-шість років мого перебування в Росії я був кілька разів убитий і відправлений на той світ різними організаціями й окремими особами.

Повернувшись на батьківщину, я дізнався, що мене тричі повісили, двічі розстріляли й один раз четвертували дикі повстанці-киргизи біля озера Кале-Ісил.

Нарешті, мене остаточно закололи ножем під час дикої бійки з п'яними матросами в якійсь одеській корчмі. Така моя смерть і мені самому видається найвірогіднішою.

І не тільки мені, а й моєму доброму приятелю Кольманові, який, знайшовши очевидця моєї безславно-геройської смерті, написав про цю таку неприємну для мене подію статтю в своїй газеті.

Однак він не обмежився лише маленькою оповіддю. Добре серце змусило його написати про мене некролог, який я прочитав невдовзі після повернення до Праги.

Він дуже тонко, зі смаком вилаяв мене в статті про мою смерть, будши упевнений, що мертві з могил не встають.

Щоб переконати його, що я живий, я пішов його шукати — і так виникло це оповідання. Навіть визнаний майстер наганяти жах — Е. По — не зміг би, мабуть, придумати страхітлівішу історію.

Автора мого некролога я знайшов ув одній із празьких пивниць якраз опівночі, коли, згідно з якимось імператорським розпорядженням від 18 квітня 1856 року, зачинаються всі пивниці.

Він дивився на стелю. Зі столів знімали брудні скатертини. Я сів за його стіл і привітно спитав:

— Пробачте, тут вільне місце?

Він і далі розглядав якесь місце на стелі, що його дуже зацікавило, і відповів:

— Сідайте, будь ласка. Але вже зачинають, я думаю, вам уже нічого не подадуть.

Я взяв його за руку й повернув до себе. Хвилину він мовчки дивився на мене і раптом тихо сказав:

— Скажіть, ви не були в Росії?

Я засміявся:

— Отже, ви мене впізнали? Я був убитий в Росії в одній брудній корчмі під час бійки з жорстокими п'яними матросами.

Він зблід.

— Ви... ви...

— Так,— сказав я твердо,— так, я був убитий в Одесі в корчмі п'яними матросами, а ви написали некролог про мою смерть.

З його губів ледве чутно зірвалось:

— Ви читали, що я про вас написав?

— Звичайно, некролог дуже цікавий, але там є деякі неточності. І до того ж він надто довгий. Навіть про нашого імператора, коли він помер, не писали стільки. Йому ваша газета присвятила сто п'ятдесят два рядки, а мені— сто вісімдесят шість! Із розрахунку по тридцять п'ять гелерів за рядок (як мало раніше платили журналістам!),— це всього п'ятдесят п'ять крон і п'ятнадцять гелерів.

— Чого ви, власне, від мене хочете?— запитав він перелякано.— Ви хочете отримати цих п'ятдесят п'ять крон і п'ятнадцять гелерів?

— Залиште їх собі,— відповів я,— мертві не беруть гонорарів за некролог про свою смерть!

Він зблід ще дужче.

— Знаєте що,— запропонував я невимушено,— давайте розрахуємося й підемо ще куди-небудь. Я хочу провести сьогоднішню ніч з вами.

— А чи не можна було б відкласти це на завтра?

Я пильно подивився на нього.

— Дайте рахунок! — гукнув він.

Покликавши на розі візника, я звелів авторові мого некролога сісти в фіакр, а візникові наказав замогильним голосом:

— Везіть нас на Ольшанське кладовище!

Автор мого некролога перехрестився. Довго тривала гнітюча тиша, яку порушували тільки ляскання батога й форкання коней.

Я нахилився до свого супутника:

— Чи не здається вам, що десь там, у тихих вулицях Жижкова, завили собаки?

Він весь затремтів, випростався і, заїкаючись, запитав:

— Ви справді були в Росії?

— Убитий в Одесі, в корчмі, під час бійки з п'яними матросами,— відповів я сухо.

— Боже мій! — озвався мій супутник.— Це ще страшніше, ніж у «Весільній сорочці» Ербена.

І знову запанувала гнітюча тиша. Десь і справді завили собаки.

Коли ми опинилися на Страшницькій дорозі, я звелів своєму супутникові, щоб він заплатив візникові. Ми залишилися вдвох у темряві на Страшницькій дорозі.

— Скажіть, тут є який-небудь ресторан? — жалібно й безпорадно звернувся до мене автор мого некролога.

— Ресторан?— засміявся я.— Зараз ми переліземо через мур кладовища й поговоримо про мій некролог, сидячи на надгробній плиті. Перелазьте, подасте мені руку.

Він мовчки подав мені руку, і ми опинилися на кладовищі. Під ногами захрускотіли гілки кипариса. Вітер меланхолійно шумів поміж хрестами.

— Я далі не піду! — тихо зірвалося з губів мого приятеля.— Куди ви мене хочете зтягти?

— А зараз,— весело сказав я, підтримуючи його,— ми підемо подивимося на склеп старої празької родини Бонепіані. Він зовсім ванедбаний — перша ділянка, шостий ряд біля муру. Занедбаний ще з тих часів, коли тут поховали останнього нащадка, якого привезли в тисяча вісімсот сімдесят четвертому році з Одеси, де його вбили в якійсь брудній корчмі матроси під час бійки.

Мій супутник перехрестився вдруге.

Коли ми нарешті сіли на надгробну плиту, що прикривала прах останніх представників роду Бонепіані, я ніжно взяв за руку автора мого некролога і промовив тихим голосом:

— Дорогий друже! Ще в середній школі пани професори навчали нас красивого й благородного девізу: «Про мертвих — тільки добре!» А ви наважились написати про мене, мертвого, все найгірше. Якби я сам писав про себе некролог, я написав би, що: «Ніяка інша смерть не справила такого сумного враження, як смерть пана такого-то». Я написав би, що: «Найбільшим достоїнством покійного пана письменника була його любов до добра, до всього того, що є святим для чистих душ...» А ви написали, що: «Помер пройдисвіт і комедіант». Не плачте! Бувають хвилини, коли серце палає бажанням написати

про мертвих усе найкраще, а ви написали про те, що покійник був алкоголіком.

Автор мого некролога заплакав ще дужче, і його плач тужливо лунав у тиші кладовища, гублячись десь у даліні.

— Дорогий друже,— рішуче сказав я,— не плачте, зараз уже нічого не можна змінити...

Після цих слів я перескочив через кладовищенський мур і побіг до сторожа, подзвонив йому і сказав, що, повертаючись з нічної роботи, почув за кладовищенською огорожею на першій ділянці чийсь плач.

— Це, мабуть, якийсь п'яний вдівець,— цинічно відповів сторож.— Ми його зараз арештуємо.

Я почекав за рогом. Хвилин через десять автора мого некролога повели в поліцію.

Він пручався й кричав:

— Це сон чи дійсність? Панове, ви читали «Весільну сорочку» Ербена?

КОМЕНДАНТ МІСТА БУГУЛЬМИ

Коли на початку жовтня 1918 року Революційна Військова Рада лівобережної групи військ у Сибірську повідомила, що я призначений комендантом міста Бугульми, я запитав у голови Каюрова:

— А ви напевне знаєте, що Бугульму вже взяли наші?

— Точних відомостей немає,— відповів він.— Я дуже сумніваюсь, що вже зараз Бугульма в наших руках, але, поки ви туди дістанетеся, сподіваюсь, що ми її візьмемо.

— А в мене буде якийсь супровід?— тихо запитав я.— І ще одне: як я доберусь до цієї Бугульми, де вона, власне, знаходиться?

— Супровід матимете, дамо вам дванадцять солдатів; а що стосується того другого, подивіться по карті. Думаєте, в мене тільки й клопоту — з'ясувати, де знаходиться якась Бугульма?

— У мене ще одне запитання, товаришу Каюров. Коли я одержу гроші на дорогу та на інші витрати?

Він сплеснув руками, почувши таке запитання:

— Ви збожеволіли! Адже по дорозі ви проходитемете селами, де вас нагодують і напоють; а на Бугульму накладете контрибуцію.

Внизу в караулці мене чекав мій супровід — дванадцять ставних хлопців-чувахів, які дуже погано розуміли по-російському, тому ніяк не могли пояснити мені, мобілізовані вони чи добровольці. Але, судячи з їхнього добродушно-войовничого вигляду, це були добровольці, готові на все.

Коли я одержав свої папери й купу повноважень, у яких настійно пропонувалося всім громадянам від Симбірська до Бугульми надавати мені всіляку допомогу, я вирушив зі своїми хлопцями на пароплав, і ми попливли вниз по Волзі й Камі аж до Чистополя.

Дорогою ніяких особливих пригод не трапилося, тільки один п'яний чуваш із мого супроводу впав з палуби і втопився. Тепер лишилося в мене одинадцять супровідників. У Чистополі, коли ми зійшли з пароплава, один чуваш сказав, що піде шукати підводи. Більше ми його й не бачили. Лишилося в моєму супроводі десятеро чувашів. Тоді нам спало на думку, що до рідного села цього чуваша — Монтазму — було десь верст із сорок, і він, мабуть, пішов подивитись, як там його батьки.

Після того як я, розпитавши місцевих жителів, нарешті все записав: де знаходиться ця Бугульма і як туди дістатися, — чуваші, що лишилися, знайшли підводи, і ми по в'язкій грязюці рушили на Крачалгу, Єланове, Москове, Гулукове, Айбашеве. В усіх цих селах живуть татари, лише в Гулукові живуть і татари, і черемиси.

Через те що між чувашами, які прийняли християнство десь років п'ятдесят тому, і черемисами, які й досі язичники, існує страшенна ворожнеча, у Гулукові трапилася невелика сутичка. Мої чуваші, озброєні до зубів, оглянувши село, притягли до мене старосту Давледбая Шакіра, який тримав у руці клітку з трьома білими білками. Один із чувашів, що краще за інших говорив по-російському, почав мені пояснювати:

— Чуваші — православні один, десять, тридцять, п'ятдесят років, черемиси — язичники, свині.

Вирвавши з рук Давледбая Шакіра клітку з білими білками, він вів далі:

— Біла білка — їхній бог, один, два, три боги. Цей чоловік — жрець, він скаче з білками, скаче, молиться їм. Ти його охрестиш...

Чуваші дивилися з такою погрозою, що я наказав принести води, покропив нею Давледбая Шакіра, бурмочучи при цьому щось незрозуміле, а потім відпустив його.

Мої молодці оббілювали черемпських богів, і можу запевнити кожного, що з бога черемисів вийшов дуже смачний суп.

Пізніше до мене зайшов місцевий магометанський мулла Абдулгалеї і висловив свою радість з приводу того, що ми з'їли білок.

— Кожен повинен у щось вірити, — сказав мулла, — але вірити в білок — це гидко. Вона скаче з дерева на дерево, а коли посадиш у клітку, все обгидить. Добрий мені господь бог!

Мулла приніс нам багато смаженої баранини й три гуски, запевнивши нас, що якщо черемиси вночі збунтуються, то всі татари нас підтримають.

Проте нічого не трапилось, оскільки, як сказав Давледбай Шакір, прийшовши вранці до нашого від'їзду, побачиш, що білок у лісі скільки завгодно.

Нарешті ми проїхали Айбашеве і ввечері без будь-яких пригод дісталися до Малої Письмянки, російського села за двадцять верст від Бугульми. Місцеві жителі були чудово поінформовані про те, що робиться в Бугульмі. Білі валишили місто три дні тому без бою, а радянські війська стоять по другий бік, не ризикуючи увійти у місто, щоб не потрапити у пастку.

У місті безвладдя, і міський голова з усім міським управлінням уже два дні чекає з хлібом-сіллю, щоб привітати того, хто першим вступить до міста.

Я послав наперед чуваша, який найкраще говорив поросійському, а вранці ми рушили до Бугульми.

На околиці міста нас зустрів величезний натовп. Міський голова тримав на підносі буханку хліба й сільницю в сіллю.

У своїй промові він висловив надію, що я змилююсь над містом. Я відчув себе, як Жижка перед Прагою, особливо коли побачив у натовпі школярів.

Відкравши скибку хліба й посипавши сіллю, я в довгій промові підкреслив, що не збираюсь виголошувати гасла, але намагатимусь установити порядок і спокій. В кінці я поцілував міського голову, подав руку представникові православного духовенства і попрямував до міської управи, де було відведене приміщення для міської комендатури.

Після цього я звелів розклеїти по всьому місту наказ № 1 такого змісту:

«Громадяни!

Дякую всім вам за теплу й ширю зустріч і за частування хлібом-сіллю. Зберігайте завжди всі свої старі слов'янські звичаї, проти яких я не заперечую, але прошу не забувати про те, що я призначений комендантом, і в мене є свої обов'язки. Тому прошу вас, дорогі друзі, здати всю зброю в приміщення міської комендатури завтра до 12 години дня. Я нікому не погрожую, але нагадую, що місто перебуває на воєнному становищі. Повідомляю також, що маю повноваження накласти на місто контрибуцію, але оголошую, що місто ніякої контрибуції платити не буде.

Підпис»

Другого дня до дванадцятої години площа була заповнена озброєними людьми. Їх прийшло більше тисячі чоловік, усі з гвинтівками, а деякі притягли й кулемети.

Ми, одинадцяттеро, зникли б у цій лавині озброєних людей, але всі вони прийшли здавати зброю. До пізнього вечора вони здавали зброю, причому я кожному потиснув руку й сказав кілька теплих слів.

Наступного ранку я звелів надрукувати й розклеїти наказ № 2:

«Громадяни!

Дякую всім жителям Бугульми за точне виконання наказу № 1.

Підпис»

Того дня я спав спокійно, не підозрюючи, що наді мною вже занесений дамоклів меч у вигляді Тверського революційного полку.

Як я вже сказав, радянські війська стояли недалеко від Бугульми — приблизно за п'ятнадцять верст на південь від міста, але не наважувались увійти в Бугульму, боячись пастки. Врешті вони одержали наказ із Симбірська від Револуційної Військової Ради за всяку ціну оволодіти Бугульмою і створити таким чином базу для радянських військ, що ведуть бої на схід від Бугульми.

Внаслідок цього товариш Єрохимов, командир Тверського революційного полку, вирушив тієї ночі завойовувати Бугульму, де я вже третій день був комендантом міста і в страху божому виконував свої обов'язки, на загальне задоволення всіх верств населення.

Тверський полк, «увірвавшись» у місто, пройшов вулицями, стрясаючи залпами повітря, і зустрів опір тільки мого патруля — двох чувашів, яких розбудили на варті біля воріт комендатури і які не захотіли впустити в будинок товариша Єрохімова: він виступав на чолі свого полку, з револьвером у руці, щоб захопити міську управу.

Чувашів заарештували, і Єрохімов увійшов до моєї канцелярії (і спальні водночас).

— Руки вгору, — вигукнув він, захмелілий від перемоги, цілячись у мене з револьвера.

Я спокійно підняв руки.

— Хто такий? — запитав командир Тверського полку.

— Комендант міста.

— Від білих чи від радянських військ?

— Від радянських. Чи я можу опустити руки?

— Можете, але прошу вас, згідно з воєнним правом негайно передайте мені командування містом. Я завоював Бугульму.

— Але ж я був призначений, — заперечив я.

— Чорт з ним, з таким призначенням. Спочатку треба його завоювати. Хоча знаєте що, — додав він великодушно після паузи, — я вас призначу своїм ад'ютантом. Якщо не згодні, то через п'ять хвилин вас розстріляють!

— Я не заперечую проти того, щоб бути вашим ад'ютантом, — відповів я і покликав свого ординарця: — Василю, постав самовар. Ми вип'ємо чаю з новим комендантом міста, який щойно завоював Бугульму.

Слава людська, мов хвиля морська...

МОЯ СПОВІДЬ

Газета «28 жовтня» в низці фейлетонів намагається зганьбити мене перед усією чеською громадськістю. Я визнаю, що все написане проти мене має в своїй основі правду. Я достеменно такий негідник і падлюка, як описує мене «28 жовтня», ба навіть і ще гірший злочинець. Тому спробую дати «28 жовтня» детальний матеріал для його випадів, і нехай матеріал цей буде моєю щиросердечною сповіддю перед усією чеською громадськістю. Отже, сповідаюся перед богом всемогутнім і перед вами, пане депутате Модрачек і пане Гудец, що я:

Вже самим народженням заподіяв велику прикрість своїй матусі, бо вона не спала кілька днів і ночей.

У тримісячному віці задушив свою мамку, і ця справа розглядалась карним судом у Празі; моя мати за моєї відсутності була засуджена до трьох місяців ув'язнення за недбалий догляд за дитиною.

Я вже тоді був такий зіпсутий, що взагалі не прийшов на суд, аби промовити хоч одне слово на захист своєї нещасної матусі.

Навпаки, я весело ріс собі далі й виявляв тваринні інстинкти.

В шість місяців я з'їв свого старшого брата і вкрав з його труни свячені образки, а потім сховав їх у постелі служниці. Її вигнали зі служби за крадіжку й засудили на десять років каторжної в'язниці за обкрадання трупа, і там вона загинула не своєю смертю, побившись на щоденній прогулянці з іншими арештантками.

Наречений її повісився й залишив по собі шестеро нешлюбних дітей, з котрих потім декілька стали готельними злодіями міжнародного рангу, а один прелатом у премонстрантів, і цей останній, найстарший, друкується в «28 жовтня». Коли мені вийшов рік, у всій Празі не знайшлося б кішки, якій я не повиколював очей або не відрубав хвоста.

А коли я зі своєю бонною йшов на прогулянку, то всі собаки вже здалеку обминали мене.

Правда, бонна не довго гуляла зі мною: як мені було півтора року, я відвів її до казарм на Карловому майдані й за дві пачки тютюну продав солдатам на втіху.

Бонна не пережила такої ганьби: вона кинулась поблизу Велеславина під пасажирський поїзд, який через це зійшов з рейок; у аварії загинуло 18 душ, 12 було тяжко поранено. Серед загиблих був один торговець пташками. Всі клітки теж загинули, а з птахів призволом божим урятувалась тільки голуб'янка, по-чеському модрачек (*Suapescula suesica*), пташка з родини співочих, спинка сірувато-бура, над хвостиком світліша, горлечко й груди сині, а посередині біла або іржаво-руда цятка. Поширений модрачек у Чехії, трапляється, хоч і не дуже часто, на воглих місцях, зарослих чагарями. Живиться гусінню й комахами, ловлячи яких, трясє хвостиком. Посаджений у клітку, швидко приручається й багато співає. (Див. енциклопедичний словник Отта, том 17, с. 491, статті «Модрачек» — «Модрина»).

У трирічному віці я був найрозбещенішим хлопцем в усій Празі. В таких юних літах я вже мав любовний

вв'язок з дружиною однієї високопоставленої особи, і якби ця історія стала відома широкій публіці, то збаламутила б усю Прагу й провінцію.

В чотири роки я швацькою машинкою розбив голову своїй сестрі Мані й утік з дому. Втікаючи, прихопив дома кілька тисяч гульденів і процвиндрив їх у п'ятому районі зі злочинцями.

Коли гроші скінчились, я почав жебрати й нищпорити по чужих кишенях, удаючи з себе сина князя Туна (тоді ще графа).

Мене спіймали й відіслали до виправного будинку в Лібні; я той будинок підпалив. У вогні загинули всі вихователі, бо я позамикав їх у кімнатах.

Знов настали невеселі часи. Голодний тинявся я в п'ять років вулицями Праги й крав булочки в хлібних крамницях та яблука в овочевих.

Але я знаменито підправив своє становище, вломившись до церкви св. Фоми і вкравши там золоту чашу для причастя. Ту чашу я продав одному єврееві в п'ятому районі за гульден, а процвиндривши ті гроші в певному домі у Покійницькому завулку, почав шантажувати єврея, погрожуючи, що донесу на нього. Я тяг з нього гульден за гульденом, поки він урешті сам пішов до поліції й доніс на себе, бо так йому виходило дешевше.

Мені довелось утікати з Праги, і я перебрався до Польної; отож, щоб моя сповідь була вже цілком щира й повна, заявляю публічно: **ТУ ДІВЧИНУ В ПОЛЬНІЙ УБИВ НЕ ГІЛЬЗНЕР, А Я!** І зробив це за три гульдени!

Цілком природно, що після цього я не міг лишатися в Польній, а тому пішки подався до Відня, куди дійшов у віці шести років, а не маючи грошей на квиток до Праги, змушений був пограбувати банк на Герренштрассе, спершу задля обережності задушивши одного по одному чотирьох сторожів. То таки справді був один з тих моїх жахливих вчинків, які важко виправдати, але як подумайте, що я знудьгувався за домом і хотів побачити після такої довгої розлуки своїх змучених тата й маму.

Але яке пуття з сентиментальності! До Праги я потім доїхав щасливо, дорогою виманивши в тамбур вагона одну літню даму. Там я вирвав у неї з рук сумочку, а саму її зіпхнув з поїзда на повній швидкості. А коли її почали шукати в поїзді, я сказав, що вона зійшла на попередній станції й передавала всім вітання.

Батька й матір я вже не застав живих. Батько місяців за два перед тим повісився з горя через мою зіпсутість. Матуся стрибнула в воду з Карлового мосту, а коли підплив човен з рятувальниками, вона його перекинула, і рятувальники теж потонули.

І далі я ріс, як бур'янина, бо отруїв усю родину свого бідолашного дядька, щоб заволодіти його ощадними книжками, ще й підробив у тих книжках цифри, щоб одержати більше...

Шановна редакціє «28 жовтня»!

Перо не слухається моєї руки. Я б хотів написати більше й висповідатись до кінця. Та потік щирих сліз каяття туманить мій зір. Я плачу, гірко плачу над своєю юністю і своїм минулим. І щиро тішуся продовженням, яке надрукують у «28 жовтня». Це й буде доповненням моєї сповіді.

А щоб каяття мое перед усім чеським народом було повніше, я прошу: прийміть мене до своєї партії прогресивних соціалістів.

Обіцяю, що доброю поведінкою виправдаю вашу довіру.

Повідомте, будь ласка, де й коли можна заплатити вступний внесок.

А поки що — до побачення.

АД'ЮТАНТ КОМЕНДАНТА МІСТА БУГУЛЬМИ

Найперше, що я зробив як ад'ютант, — це звільнив двох своїх полонених чувашів, а потім пішов досипляти недоспане, бо мені перешкодив переворот у місті. Опівдні я прокинувся і спершу побачив, що всі мої чуваші таємниче зникли, залишивши для мене в одному моєму черевнику записку досить незрозумілого змісту: «Товаришу Гашек. Багато допомоги шукати навколо тут там. Товариш Єрохимов башка — кгава (голова з плеч)»; а потім довідався, що товариш Єрохимов із самого ранку грів чуба над складанням свого першого наказу жителям Бугульми.

— Товаришу ад'ютанте, — звернувся він до мене, — як ви думаєте, так буде добре?

Єрохимов простяг руку до купки з проектами наказів,

Узяв списаний аркуш з покресленими рядками, дописаними словами й почав читати:

«Усім жителям Бугульми! Від сьогодні, дня здачі Бугульми, беру командування містом у свої руки. Колишнього коменданта за його непридатність і боягузтво звільняю; призначаю його своїм ад'ютантом.

Комендант міста *Ерохимов*»

— Цим сказано все,— похвалив я його,— а що ви збираєтеся робити далі?

— Насамперед,— серйозно й урочисто відповів Ерохимов,— я накажу мобілізувати коней, потім розпоряджуся, щоб розстріляли міського голову, а з представників буржуазії візьму десять заложників і посаджу їх у тюрму до кінця громадянської війни. Після цього проведу в місті поголовні обшуки й забороню вільну торгівлю. На перший день цього вистачить, а завтра придумаю ще щось.

— Дозвольте мені зауважити, я нічого не маю проти мобілізацій коней, але рішуче протестую проти розстрілу міського голови, який зустрів мене хлібом-сіллю,— мовив я.

Ерохимов аж підскочив:

— Вас він вітав, але до мене ще й не приходив...

— Це можна виправити,— сказав я,— пошлемо по нього.

Я сів за стіл і написав:

«Комендатура міста Бугульми.

Номер 2891.

Діюча армія.

Міському голові Бугульми.

Наказую вам за слов'янським звичаєм негайно прийти з хлібом-сіллю до нового коменданта міста.

Комендант міста *Ерохимов*

Ад'ютант *Гашек*»

Підписуючи наказ, Ерохимов додав: «У противному разі вас розстріляють, а ваш будинок спалять».

— На офіційних паперах,— сказав я Ерохимову,— нічого не можна дописувати, інакше вони не дійсні.

Я переписав наказ у попередньому вигляді, дав Ерохимову підписати й відіслав з ординарцем.

— Крім того,— звернувся я знову до Ерохимова,— я рішуче заперечую проти арешту представників буржуазії, таку ухвалу може винести лише Революційний трибунал.

— Ревтрибунал — це ми, — серйозно проголосив Єрохимов. — А місто в наших руках.

— Помиляєтесь, товаришу Єрохимов! Що таке ми? Мізерна пара — комендант і його ад'ютант. Революційний трибунал призначається Революційною Військовою Радою Східного фронту. Чи, може, ви хочете, щоб вас поставили до стінки?

— Ну, добре, — зітхаючи, погодився Єрохимов, — але поголовний обшук у місті нам ніхто не може заборонити!

— За декретом від вісімнадцятого червня цього року, — мовив я, — поголовний обшук може бути проведений тільки за згодою місцевого революційного комітету або Ради. Оскільки такий орган ще не створений, залишимо це на пізніше.

— Ви — ангел, — ніжно сказав Єрохимов, — без вас я пропав би; але що стосується вільної торгівлі, то з нею треба покінчити.

— Більшість із тих, хто веде торгівлю і їздить на базар, із села; це селяни, що не вміють ні читати, ні писати, — пояснював я Єрохимову. — Перш за все їх треба навчити грамоти, а потім вони зможуть прочитати наші накази й зрозуміють, про що в них ідеться. Треба домогтися того, щоб вони втямили, що ми від них вимагаємо, а вже потім можна видавати накази, наприклад, про мобілізацію коней. До речі, товаришу Єрохимов, чому ви так наполягаєте на проведенні мобілізації коней? Чи не хочете ви перетворити ваш піший Тверський революційний полк на кавалерійський дивізіон? Так знайте, що для цього є інспектор по формуванню військ Лівобережної групи.

— І в цьому ви маєте рацію, товаришу Гашек, — сказав Єрохимов, зітхаючи. — Що ж мені робити?

— Учить жителів Бугульми й Бугульминського повіту читати й писати, — відповів я. — А щодо мене, то я піду подивлюся, чи не роблять ваші молодці якихось дурниць, і як вони розселилися.

Я довго ходив по місту. Тверський революційний полк поводився достойно — солдати нікого не ображали, подружилися з місцевими жителями; пили чай, варили щі, борщ, пельмені, ділилися махоркою і цукром з хазяями, словом, усе було гаразд. Я зайшов і до Малої Бугульми, де розташувався перший батальйон полку. І там побачив таку ж індилю: пили чай, їли борщ і поводилися цілком пристойно.

Пізно ввечері, повертаючись до комендатури, я побачив на площі тільки-но наклеєний наказ:

«Усім жителям Бугульми й Бугульминського повіту!

Наказую, щоб усі жителі міста й повіту, які не вміють читати й писати, навчилися грамоти протягом трьох днів. Той, хто після цього строку залишиться неграмотним, буде розстріляний.

Комендант міста *Єрохимов*»

Коли я повернувся до комендатури, Єрохимов сидів з міським головою, який приніс, крім хліба-солі, акуратно покладених на столі, ще й кілька пляшок старої литовської горілки. Єрохимов був у доброму гуморі, обнімався з міським головою, а побачивши мене, закричав:

— Ви бачили, я послухався вашої поради. Сам ходив з цим наказом у друкарню, а директорові пригрозив револьвером: «Негайно друкуй, голубе, а то я тебе, сучий сину, застрелю на місці!» Він, сволота, труситься, читає, труситься ще дужче, а я — бабах угору! І надрукував, бачите, добре надрукував! Навчитися читати й писати — от що головне! А потім ти видаєш наказ — усі читають, розуміють і щасливі. Чи ж не так? Випийте з нами, товаришу Гашек!

Я відмовився.

— Будеш пити чи ні? — вигукнув Єрохимов.

Я витяг револьвер і вистрелив по пляшці з горілкою, потім націлівся на свого начальника і з притиском сказав:

— Ти негайно підеш спати або...

— Вже йду, голубчику, йду, серденько. Це я просто так, хотілося розважитись, погуляти трошки.

Я уклав Єрохимова спати і, повернувшись до міського голови, сказав:

— На перший раз я вам прощаю, ідіть додому й радійте, що ви так легко звідси вибралися.

Єрохимов спав аж до другої години наступного дня, а коли прокинувся, то послав по мене і, дивлячись запитально, сказав:

— Мені здається, що вчора ви хотіли мене застрелити.

— Так, — відповів я, — бо хотів запобігти тому, що неминуче з вами зробив би Революційний трибунал, якби дізнався про те, що ви, комендант міста, так напилися.

— Голубчику мій, та ви ж нікому про це не скажете, а я більше не буду. Я буду вчити людей грамоти...

Увечері прийшла перша делегація селян із Карлагинського району. Щість бабусь віком від шістдесяти до вісімдесяти років і п'ять дідусів того ж віку. Вони кинулися мені в ноги.

— Не губи наших душ, батечку, за три дні ми не можемо навчитися читати й писати. У голову вже не йде! Рятівнику наш, змилуйся над повітом!

— Наказ недійсний,— оголосив я їм,— це все вигидав отой дурень комендант міста Єрохимов.

Уночі прийшло ще кілька делегацій, а вже вранці скрізь по місту були розклеєні накази й розіслані по повіту. Їх зміст був таким:

«Усім жителям Бугульми й повіту!

Оголошую, що я зняв коменданта міста товариша Єрохимова і знов зайняв свою посаду. Тим самим його наказ № 1 і наказ № 2 про ліквідацію неграмотності протягом трьох днів недійсні.

Комендант міста *Гашек*»

Я міг собі це дозволити, бо вночі до міста вступив Петроградський кавалерійський полк, який привели мої чуваші.

ХРЕСНИЙ ХІД

Я зняв коменданта міста Єрохимова, і він наказав своєму Тверському революційному полку виступити в повному бойовому порядку з Бугульми й розташуватися за містом, а сам прийшов до мене попрощатись. Я запевнив його, що, коли він спробує із своїм полком утнути якусь штуку, я накажу роззброїти Тверський полк, а його поставлю перед Революційним військовим трибуналом фронту. Врешті, ми граємо з відкритими картами.

Товариш Єрохимов, зі свого боку, якнайщиріше запевнив мене в тому, що, тільки-но Петроградський кавалерійський полк піде з міста, він накаже повісити мене на пагорбі над Малою Бугульмою, щоб мене звідусіль було добре видно.

Ми потиснули один одному руки й розстались найкращими друзями.

Після того як Єрохимов зі своїм полком залишив місто, мені треба було зручно розмістити петроградську кавалерію, що складалась переважно з добровольців, і при-

готувати для них казарми. Загалом я твердо вирішив зробити все можливе, щоб петроградським молодцям у Бугульмі сподобалось і щоб вони одного чудового дня не повстали проти мене.

Кого б послати, щоб прибрали казарми, вимили там підлогу і все впорядкували? Звичайно, того, хто нічого не робить. Але всі місцеві жителі щось роблять, чимось зайняті. Я довго роздумував, поки не згадав, що під Бугульмою є великий жіночий монастир Пресвятої богородиці, де черниці нічого не роблять, а тільки моляться, плещуть язиками й розпускають плітки одна про одну.

Тому я написав ігумені монастиря таке офіційне розпорядження:

«Військова комендатура міста Бугульми.

№ 3896. Діюча армія.

Громадянци ігумені монастиря Пресвятої богородиці.

Негайно пришліть п'ятдесят черниць у розпорядження Петроградського кавалерійського полку. Черниць пришліть, будь ласка, просто в казарми.

Головний комендант міста *Гашек*»

Розпорядження було відслане, і десь через півгодини з монастиря долинув могутній і гарний передзвін. Гули й ридали всі дзвони монастиря Пресвятої богородиці, і їм відповідали дзвони собору в місті.

Ординарець доповів, що старший священник собору і місцеве духовенство просять, щоб я їх прийняв. Я погодився, і в канцелярію ввалилося кілька бородатих попів; їхній головний представник звернувся до мене:

— Пане товаришу коменданте, я звертаюсь до вас не тільки від імені місцевого духовенства, але й від імені всієї православної церкви. Не губить невинних черниць! Тільки що ми дістали звістку з монастиря, що ви вимагаєте п'ятдесят черниць для Петроградського кавалерійського полку. Згадайте, що є над нами господь!!!

— Над нами поки що лише стеля,— цинічно відповів я,— а що стосується черниць, то наказ треба виконати. В казарми їх треба прислати п'ятдесят. Якщо з'ясується, що для роботи там вистачить і тридцять, то решту двадцять я відішлю в монастир. Але, якщо не вистачить п'ятдесят, я візьму з монастиря сто, двісті, триста. Мені байдуже. І звертаю вашу увагу, панове, на те, що ви втручаєтесь у службові розпорядження, тому я змушений вас покарати. Кожен з вас принесе мені три фунти воскових

свічок, дюжину яець і фунт масла. А вас, громадянине старший священику, уповноважую домовитися з ігуменею, коли вона пришле мені своїх п'ятдесят черниць. Скажіть їй, що вони мені справді дуже потрібні і що я їх знову поверну назад. Жодна не згубиться.

Похмуро виходило православне духовенство з моєї канцелярії. У дверях до мене обернувся той найстарший піп з найдовшими вусами й волоссям:

— Пам'ятайте, над нами є господь!

— Вибачте,— сказав я,— ви принесете не три фунти свічок, а п'ять.

Був ясний жовтневий день. Вдарив сильний мороз, і проклята бугульминська грязюка замерзла. Вулиці почали заповнюватись людьми, що поспішали до собору. Урочисто й велично дзвонили дзвони в місті й у монастирі. Вони вже не били на сполох, як раніше, а скликали нині православну Бугульму на хресний хід.

Тільки в найгірші часи бував у Бугульмі хресний хід: коли татари оточували місто, коли лютувала чума й віспа, коли почалася війна, коли застрелили царя і ось тепер...

Передзвін лунає м'яко, наче дзвони хочуть розплакатися.

Ось відчиняються ворота монастиря, і звідти виходить процесія з іконами й корогами. Чотири найстарші черниці на чолі з ігуменею несуть велику важку ікону.

З ікони перелякано дивиться пресвята богородиця. А за нею йдуть черниці, старі й молоді,— всі в чорному. Співають псалми: «І повели його, щоб розп'ясти його... Там розп'яли його, і ще з ним двох, по один і по другий бік...»

А в цей час із собору виходить православне духовенство в ризах, гаптованих золотом, а за ним з іконами православний люд.

Обидві процесії зустрічаються, чути вигуки: «Христос живе! Христос царює! Христос перемагає!»

І всі ці люди співають: «У день скорботи нашої звертаємось до тебе, спасителю...»

Процесія обходить собор і прямує до комендатури міста, де я вже належним чином підготувався до зустрічі. Перед будинком стоїть стіл, застелений білою скатертю, на ньому хлібина і сільничка з сіллю. В правому кутку — ікона, перед нею горять свічки.

Коли процесія наближається до комендатури, я виходжу наперед і прошу ігуменю прийняти хліб-сіль на знак того, що в мене немає ніяких лихих намірів. Запрошую і православне духовенство покуштувати хліба-солі.

Вони підходять один за одним і цілують ікону.

— Православні,— починаю я урочисто,— дякую вам за такий гарний і надзвичайно захоплюючий хресний хід. Мені довелося бачити його вперше в житті, але він справив на мене незабутнє враження. Я бачу тут чернниц, що співають, а це нагадує мені процесії перших християн за часів Нерона. Може, хто-небудь з вас читав «Quo vadis» Сенкевича?

Я не буду зловживати вашим терпінням, православні. Я просив п'ятдесят черниць, але якщо вже тут зібрався весь монастир, то ми упораємося швидше. Прошу панночок-черниць іти за мною в казарми.

Натовп стоїть переді мною з непокритими головами і співає мені у відповідь: «Небеса віддають хвалу богові всесильному, і про діла рук його промовляє твердь небесна...»

Наперед виходить старенька ігуменя, підборіддя в неї трясеться, і вона запитує мене:

— Іменем господи нашого, що ми там будемо робити? Не губи душі своєї!

— Православні,— кричу я в натовп,— будете мити підлогу й прибирати в казармах, щоб там можна було розмістити Петроградський кавалерійський полк. Ходімо!

Хресний хід іде за мною і до вечора, завдяки такій кількості працюючих рук, у казармах наведено ідеальний порядок.

Вечері молода гарна черниця приносить мені маленьку ікону й листа старенької ігумені з одним простим реченням: «Молюся за вас».

Відтоді я сплю спокійно, бо знаю, що ще й сьогодні в старих дубових лісах під Бугульмою є монастир Пресвятої богородиці, де живе старенька ігуменя, яка молиться за мене, грішного.

ДОБРОДІЙ РАМЗЕЛИК

Було це не в більшовицькій Росії.

Коли я познайомився з паном Рамзеликом, він, пан Рамзелик, взагалі не знав, що я був в Росії. Про те, що я був комісаром, він аж ніяк не гадав, і мої сірі очі ви-

кликали у нього повне довір'я. Позналилися ми з ним, коли я вийшов з поїзда на маленькій станції в лісі і запитав у пана Рамзелика, де тут шлях на Баланов.

Пан Рамзелик поволі підвів голову й промовив:

— Я з Баланова.

Була спека, ми з папом Рамзеликом посідали в холодку. Швидко мені була відома його національність, а за півгодини ми вже потоваришували.

Ще за півгодини він запросив мене до своєї дачі. Ми пішли.

— Для моєї старої це буде несподіванка, що я її не дочекався. Правду казавши, нічого ще тут такого не траплялося, та хіба знаєш... Ось у мене гойдається золотий ланцюжок, на голові циліндр, здаля одразу видно, що я не проста людина. Та й усі знають, що тут маю дачу. Єдина дача в Баланові, тому я ніколи не ходжу лісом сам. Небезпечно, знаєте. От через те я наказую дружині завжди мене зустрічати. Якби вона не прийшла, а ви випадково не йшли на Баланов, я б залишився на станції. О, я б їй тоді натворив. За годину йде поїзд на Ілове. Я б купив квитка до Ілового. Там би пішов на пошту й ударив би телеграму: «Стара, я в Іловому». А потім — до шинку та й сидів би там, аж доки не приїхала б вона за мною.

— А як ваша пані дружина? Ви не боїтеся, що на неї хтось нападе?

— Та що ви, — посміхнувся пан Рамзелик. — Ну хто зверне увагу на якусь там бабу? Баба — там, баба — тут. А потім, вона хитрюща: вийде в ліс о четвертій годині ранку, — ніби по гриби. А ті гриби зовсім не потрібні, бо в нас і вілла, і поросся, і дві кози, на кілька тисяч одежі, сила білизни, золота, срібла. Є в нас і земля, кури... А сама тільки вілла: прекрасно побудована, з верандою. З одного боку кімната з кухнею і з другого боку кімната з кухнею. На дачі в нас живе квартирантка. Вона дуже бідна, а проте жінка порядна і розуміється на пристойному поводженні. Прийде до мене в шевську майстерню і чемненько звертається:

— Пане хазяїну, будьте настільки ласкаві, зшийте мені оці гусячі пера!

— Пані хазяйко, от вам кілька яєчок, покуштуйте!

І взагалі, люди тут чемні. Людину, приміром, із Праги зразу помітно, і тутешні пожильці її дуже поважають. Тут — сама біднота. Людині заздять, що вона з Голє-

Шовець, що багато в житті бачила хорошого, що має власну віллу. Вони знають, що, коли б я цю віллу продав, ми з дружиною до смерті прожили б, пальцем не ворухнувши. Тридцять тисяч одержав би напевно. Але якби ці гроші були в такій ціні, як колись... А хто в цьому винен? Соціалісти! От якби їх не було! Людина б собі жила та тільки смажені курчата їла! І смажені, і варені, і печені! Так вони не дають! Об'єдналися з селянством, за яйце просять п'ятдесят гелерів, за все тобі треба платити, — за каву, за оцет, за кожну дрібницю. Зникла доброчинність! А де любов до ближніх? Сироту ніхто не візьме вигодувати. На буржуїв тільки плюють. А хто взяв вигодувати сирітку, що її покинула повія, яка працювала в селянина Гомпенза? Хто це зробив — член хліборобської партії чи соціаліст? Ні той, ні той цього не зробив. Зробив це буржуй, домовласник. Це зробив я, буржуй Рамзелік! Я приголубив сироту. Вчу його робити й наказую: «Не для мене ти це робиш, а робиш ти це для себе!.. Працюй! Подивися на мене. Довічно я з тобою не буду. Подивися на мою стару, на пані хазяйку Рамзелікову. Вона теж не віки тут вікуватиме. А через те слухайся, будь чемним, носи воду, паси кози, збирай у лісі дрова, носи траву. Для себе це робиш! Хіба з цього для мене є якась користь? Я б міг найняти наймита, заплатити йому якихось там десять-двадцять золотих. Це для мене ніщо. А що б тоді ти робив! Ти б загинув у бруді, утопився б у хвилях соціалізму. Все ти робиш для себе. Подивись. Вілла в мене, як палац, в хліві свиня, дві кози. Доглядай за ними як слід! Виростеш, змужнієш, мужчиною будеш. Не загубишся на світі! Але доброчинності, шановний пане, робити не слід. Ви гадаєте, що Лойза вдячний і за любов платить любов'ю? Він — ледар. Коли я його буджу о четвертій годині, щоб ішов по гриби, він плаче. Об одинадцятій вечора він ще б їв. Він хоче лягати на повний шлунок. Аж ніяк не додержується гігієни, та до того ще й з примхами. Наша картопелька уже йому, бачите, набридла. Така картопелька! Дружина додає до неї підливи, свіжих грибків, часничку! Ох же ж її картопелька! Я, любий пане, сам люблю картоплю до безтями. Через те вона в нас щодня. Не тому, що мені не можна чогось кращого їсти, ні! Не тому! А підошва — тридцять крон, а підметка — п'ять крон! Дві кози в хліві — молока вистачить! Грибів наносить Лойза. Палива не шкодуємо. Лойза дров наносить, запалить, нагріємо

шлунки, і сирота нагріється біля нашої грубки. Хоч ми й з міста, а прокидаємося раненько. Разом із жайворонками, щоб хлопчисько брав приклад. Іноді я стрілку на годиннику піджену, щоб Лойза вийшов у ліс раніше. Розумієте, на світанку можна більше знайти грибів. Молодцям слід прокидатися разом з пташками. А я та моя дружина вже не пташки. Нам рано вставати не дуже вже корисно. Та це не біда. Потім ми ще трохи подрімаємо. Ми ж люди літні та до того ще й міські. Нахилятися нам дуже важко. А проте ми люди робочі. Старенька моя допомагає селянам у полі й у дворі. А іноді замість себе посилає Лойзу. Такий молоденький хлопчисько — це не те, що стара. А він на нас ще й гнівається, дуже гнівається. Що ж! Доведеться його прогнати, дармоїда! Взимку він зовсім нічого не робить. А відповідаю за все я. Розледащите, не розвинеться... Таке молоденьке тіло треба розвивати. А взимку цього я для нього зробити не маю змоги. Нам самим взимку нема чого робити. Кози доглядає квартирантка, і я її не питаю, чи подобається їй це, чи ні. Іншої-бо квартири все 'дно не знайде. Хай шанується, що ми здаємо їй дві кімнати. Розуміється, кожному хочеться жити краще, умеблювати квартиру, купити піаніно, письмовий стіл, картини, але навіщо їй це! Хай буде в жінки сама квартира. Та їй ніколи й не снилося, що вона житиме у віллі.

Так ми дійшли до узлісся. Чудесне сільце з'явилося перед нами. Ніби маленькі палаци — будиночки. Пан Рамзелик махнув рукою й показав на один будиночок на другому кінці села.

— Ото моя вілла! Такої вілли ні в кого тут нема!

Він уже забув, що запросив мене до себе; і потиснув мені руку. Ми попрощалися. Я залишився на узліссі й дивився вслід панові Рамзеликові. Я не бачив, як гоїдається в нього золотий ланцюжок, але його циліндр блищав чудесно.

Він зайшов за ріг, я пішов до шинку. Приємно було відчути, що я своїм товариством допоміг добродієві Рамзеликові — буржуєві.

ВИГУБЛЕННЯ ПРАКТИКАНТІВ ТРАНСПОРТНОГО АГЕНТСТВА КОБКАНА

Власник транспортного агентства Кобкан закликав до свого кабінету рожевощого практика Пехачека й довго з ним говорив.

Коли Пехачек вернувся до свого столу, він був блідий і трусився всім тілом, а чуприна йому најжачилась.

— Звільняють?— спитав бухгалтер.

Пехачек не відповів, а взяв пальто й капелюх і, не промовивши й слова, вийшов з контори. Бухгалтер зразу вайшов до хазяїнового кабінету, а вернувшись, похитав головою й сказав:

— Нічого не розумію. Пан хазяїн відпустив його на всю другу половину дня до винного погребка.

Решта п'ятеро практикантів заздрісно подивились на порожній Пехачеків стілець і знов устромили очі в свої фактури.

Над конторою транспортного агентства Кобкана завис дух таємниці, загадки, невідомості.

А справа була дуже проста, хоч й трошечки чудна.

Пан хазяїн говорив з Пехачеком дуже ласкаво. Сказав йому таке:

— Пане Пехачек, ви чоловік молодий і обдарований. Пан управитель і головний бухгалтер дуже хвалять вас. Ви старанний, меткий, кмітливий, скромний, енергійний, роботящий. Ви не п'єте, не курите, в карти не граєте, за дівчатами не бігаєте, боргів не маєте, на службі авансів не просите, добре вмієте рахувати, маєте гарно вироблене письмо, паперу не марнуєте, приходите до контори вчасно, виходите останнім. У вас є ділова жилка, ви дуже вправно стенографуєте і швидко, без помилок друкуєте на машинці будь-якої системи. Знаєте кілька мов і одягаєтесь скромно, але пристойно. Ваші черевики завжди ретельно вичищені, а комірць завжди свіжий...

У зразкового практиканта аж сльози на очах виступили від блаженства, він невідривно дивився на свого хазяїна, а той, кинувши на Пехачека милий, добродушний погляд, провадив м'яким, розчуленим голосом:

— За два тижні мої іменини. Мені було б приємно побачити в газеті поздоровлення й побажання від знайомих, друзів і персоналу фірми. Само собою зрозуміло, що пов'язані з цим витрати я беру на себе. Але я не хотів би, щоб поздоровлення було заяложено, буденне. Я б хотів

прочитати щось оригінальне, щось, скажімо, в транспортному стилі. Щось таке, чого у нас ще не було. Щось таке гарне, щоб читачі й через багато років згадували те поздоровлення до моїх іменин. Щось таке, щоб усі люди плакали. Ось я й згадав про вас. Звичайно, ви про це нікому ні слова. Дайте вашу руку.

Практикант подав хазяїнові тремтячу руку, той потиснув її й повів далі:

— Ви це зумієте. День сьогодні гарний, сонячний, думки у вас роєм роїтимуться. Я відпускаю вас зі служби на весь пообідній час. А щоб вам краще творилось, ідіть до винного погребка, випийте дві чвертки мускату або вермуту. Я знаю, ви не уп'єтєся. А потім поїдьте до Стромовки, сядьте десь там на лавці та й складіть те поздоровлення до моїх іменин. Ось вам п'ятдесят крон.

Отак і сталося, що практикант Пехачек вернувся до свого стола блідий як крейда.

Першу й другу частини доручення він виконав точно. Пішов до винного погребка, випив чвертку мускату й чвертку вермуту, не упився, негайно поїхав до Стромовки. Там сів на лавку й почав складати поздоровлення.

Але, на превеликий свій жах, помітив, що думки в нього не роються роєм, що всі хазяїнові припущення про здібного практиканта дуже перебільшені і що ні гарний сонячний день, ні вермут, ні мускат йому не допомогли.

«Господи праведний,— зітхнув він,— таж я ідіот. Що це я за паскудство написав, адже тут нема ні крихти оригінальності. Ну чи не кретинізм — написати отаке:

«Прийміте наші палкі побажання, яких ми палко бажаємо вам. Ваше життя хай буде прекрасне, як небо у сяйві зірок. Хай труд ваш щоденний буде успішний, і хай помагає вам бог. Здоров'я, і щастя і довгі літа, і вся ваша фірма нехай розквіта. Весь вік прожити в радості й щасті, і щоб сповнялись усі бажання — цього вам щиро бажають знайомі, друзі й персонал фірми».

Пехачек видер з блокнота написане, порвав на клаптики, викинув в урну для сміття, тоді знову подумав і заходився писати.

В блокноті з'явилося ще кілька іменинних поздоровлень:

«І на цей рік хай щасливі будуть ваші побажання, вам найкращого бажаєм ми і звечора, і зрання. Самих радощів щодня, і в достатку та здоров'ї живіть ви й ваша рідня. Хай транспортні фургони подешевшають наполо-

ину, і щиро поздоровляють вас, вашу шановну дружину всю вашу родину знайомі, друзі й персонал фірми».

«Знов ми маємо щастя побажати вам щастя, і здоров'я міцного, і благословення від бога, і достатку в усьому, і удач у житті діловому. Хай хвороби вас минають, самі радощі стрічають, і щотижня замовлень удосталь, і меблі возити, і багаж сторожити, і по всій республіці переселення, і товарів доставляння, і прибутки мільйонові — палко зичать знову й знову знайомі, друзі й персонал фірми».

«Самої лиш радості та довгого життя хай фортуна вам дасть. Успіху, удач, і щастя, і клієнтів без ліку, і з шановною вашою дружиною всяким добром тіштеся довіку. Щиро бажають і поздоровляють знайомі, друзі й персонал фірми».

«Фірмі вашій процвітати, а вам ніяких прикрощів не знати. Хай життя ваше плине щасливо, мов тихі ріки. Хай господь вам дасть довгого віку. Щоб у кожній справі удачі вас чекали. А лихі недуги здалека обминали. Хай на транспортні послуги піднімуться ціни. Вам бажають такої щасливої зміни знайомі, друзі й персонал фірми».

Далі в блокноті пішли самі лише рими: «плине — лине», «щастя — удасться», «минає — немає», «зичимо — клчемо», «смутку — прибутку», «долі — доволі», «в домі — знайомі».

Нещасний практикант перекреслив усе це, порвав, викинув і, вхопившись руками за голову, подався прямо до Трої.

«Я йолоп, ідіот, я кретин, і більш нічого. У мене розм'якшення мозку. Щось оригінальне в транспортному стилі. Ох, дурна довбешка! Я йолоп, я зсунувся з глузду! Я інтелігент? Тварина я, а не інтелігент! У мене макуха в голові!»

У Трої він спробував відшукати натхнення в одному винному погребку за допомогою пляшки вина. Але замість сподіваного божественного осяяння запав у такий пароксизм тупості, що написав:

«В цей славний день, такий чудовий, ми палко зичимо вам, щоб і надалі життя ваше було незмінно радісне й веселе. Хай лиш добро в вашім домі розквіта, хай вас успіх супроводить весь час, живіть у здоров'ї довгі літа, і щоб квіти цвіли за вікном у вас. Цього вам палко бажають знайомі, друзі й персонал фірми».

— Готово,— сказав він, тупо сміючись над власними рядками.— Я спадковий психопат, звичайнісіпський кретин і паралітик.

Уранці його капелюха знайшли на греблі шлюзу біля Клечан. У капелюсі лежав папірець із його адресою і двома словами: «Не можу...» І більше нічого.

У конторі п'ятеро практикантів розмовляли про загадкове самогубство свого колеги. Розмовляли тихенько, з належною дозою смутку, бо їм дуже бракувало доброго, веселого Пехачека.

Увійшов кур'єр і сказав:

— Практикант Клофанда, до кабінету пана хазяїна!

— Іду!

І хазяїн почав розмову з ним:

— Пане Клофандо, ви чоловік молодий і обдарований. Пан управитель і пан бухгалтер дуже хвалять вас. Ви старанний, меткий, кмітливий, скромний, енергійний і роботящий...

І так далі аж до: «Ось вам п'ятдесят крон».

Коли Клофанда вернувся до свого столу, він був блідий і трусився всім тілом, а чуприна йому најжачилась. Не промовивши й слова, він узяв капелюх і пальто й вийшов з контори.

Атмосфера загадковості, таємничості й невідомості ще згустилася.

Решта четверо практикантів хитали головами.

Клофанда не мав стільки літературного хисту, як небіжчик Пехачек, але в нього була чиста, делікатна й сумлінна душа. Та хоч як він напружував думку, але нічого придумати не міг. Перше ніж повіситись у годковницькому лісі, він спромігся скласти лиш таке: «Наше найпалкіше бажання — побажати вам найщиріших побажань, і ми бажємо вам усього, чого ми вам бажємо. З найкращими побажаннями ваші знайомі, друзі й персонал».

«У моїй смерті прошу нікого не винуватити»,— написав він на папірці, якого пришили собі до пальта.

Четверо практикантів у конторі ще не встигли як слід поговорити про загадкову смерть свого другого колеги, а вже увійшов кур'єр і оголосив:

— Практикант Венцль, до пана хазяїна!

— Іду!

І хазяїн заговорив з ним так:

— Пане Венць, ви чоловік старанний, меткий, кмітливий, розважний, скромний, енергійний і роботящий.

І т. д. аж до: «Ось вам п'ятдесят крон».

Атмосфера таємничості, загадковості й невідомості ще згустилася. Дух смерті витав над конторою.

Практикант Венць взагалі не зміг придумати нічого. Він помер у каменярні в Киях під Прагою, перерізвавши собі жили на руках. Помер, не лишивши ні рядка.

— Практикант Коштяк, до пана хазяїна!

— Іду!

Коштяк довго не піддавався смерті. Цілих два дні він ховався десь на Петржині і лиш третього дня стрибнув з каланчі. Він тоді був уже зовсім не при тямі й уявляв, ніби його хазяїн держить не транспортне агентство, а зоомагазин і ніби йому, Коштякові, доручено написати для хазяїна поздоровлення зі срібним весіллям.

Цим і пояснюється те, що на одній із сторінок його блокнота знайшли такі рядки:

«Хай знов розквітають щасливі часи, хай щороку буде у вас срібне весілля, хай вам світить успіх у торгівлі, щоб ви тішились життям і продавали тисячі пар голубів, кролів, кролиць і золотих рибок. Поздоровляє вас Ян Коштяк».

У конторі пана Кобкана лишилось уже тільки двоє практикантів.

— Практикант Гавлік, до пана хазяїна!

— Іду.

Написавши своє оригінальне поздоровлення в формі ділової телеграми: «Трансагентство Кобкан сердечно поздоровлення іменинами знайомі друзі персонал фірми»,— Гавлік простромив собі серце складаним ножиком у туалеті ресторану «Представницький дім».

— Практикант Піларж, до пана хазяїна!

Останній з практикантів, що лишався ще в конторі транспортного агентства Кобкана, поблід. Він невизначно здогадувався, що причина страшної трагедії практикантів транспортного агентства, трагедії, рівної якій ще не знав світ, таїться за дверима хазяїнового кабінету і що

те таємниче, загадкове й невідоме. Щось насувається й на нього.

— Практикант Піларж, до пана хазяїна! — ще раз оголосив кур'єр.

Останній практикант підвівся й розпачливо вигукнув:
— Не піду!

Тепер у конторі було вже четверо блідих облич: практикантове, управителя, бухгалтера й кур'єра.

— Пане Піларж, — озвався бухгалтер, — думайте, що кажете! В Чехії ще такого не було, щоб практикант не йшов, коли хазяїн посилає по нього!

— Не піду! — розпачливо повторював останній практикант. — Нікуди я не піду!

На дверях з'явився сам хазяїн.

— Пане Піларж, зайдіть до кабінету. Я вже двічі по вас послав.

— Не піду! — вигукнув останній практикант. — Сказав — не піду, і не піду!

Він шалено замахав руками, викрикуючи:

— Всі йшли, небіжчик Пехачек, небіжчик Клофанда, небіжчик Венцль, небіжчик Коштяк, небіжчик Гавлік. Тільки я не піду, нікуди не піду!

Він ухопив важку касову книгу й ударив нею об стіл.

— Не встану, нікуди не піду, все порозбиваю, всіх вас повбиваю! Я капітан Мограс, я всесвітня знаменитість, я поставив абсолютний світовий рекорд на своєму літаку! Я вас не боюся!

Санітари не можуть нарікати на останнього практиканта фірми Кобкана. У нього на халаті п'ять гудзиків, і він кожному показує на ті гудзики, рахує їх і каже:

— Перший — Клофанда, другий — Венцль, третій — Коштяк, четвертий — Гавлік, п'ятий — Пехачек. Ні, не так: перший — Пехачек, другий — Клофанда, третій — Венцль, четвертий — Коштяк, п'ятий — Гавлік. Усі пішли, а я не піду, нікуди не піду!

Лікарі вже втрачають надію, що він одужає.

Іменини пана Кобкана минули без оригінального поздоровлення в газетах. У конторі сидить шестеро нових, свіжих практикантів. Аж до наступних іменин триватиме пора бережливості й ощадження.

АЛКОГОЛЬНА ІДИЛІЯ

Пан Годішек зовсім не був алкоголіком, бо випивав щодня всього два кухлі пива.

То був порядний чоловік, що сумлінно піклувався про свою родину; єдиною слабкою жилкою, всім його нещастям був кухоль-другий пива на день.

Я кажу — нещастям, бо зараз ви самі побачите, до чого це призвело.

Пані Годішківій попала до рук листівка антиалкогольної ліги, тієї страшної організації для боротьби з алкоголізмом, котра веде з ним безнастанну, але марну війну, бо відрадити від пияцтва двох пияків — це однаково, що зігнути голову гідрі. Замість зігнутої виростає десять нових голів, і замість кожного непитушого в бій за процвітання алкоголю виступає десятеро нових випивак.

Та антиалкогольна ліга не знає втоми. Це вона влаштовує лекції про згубний вплив алкоголізму, на яких слухачі п'ють пиво і тільки перед лектором стоїть скромненька пляшка содової води.

Це антиалкогольна ліга оголосила, що кожен, хто випиває хоч би один кухоль пива, — вже алкоголік, він має отупілу голову й поступово тупішає все більше, і що одного кухля пива на день цілком вистачить, щоб за рік з людини зробити цілковитого ідіота. Далі в брошурі була детально змальована історія одного урядовця-алкоголіка, який наче нічого такого й не витівав, а лише випивав день у день один кухоль пива. Його мозок від того щоденного кухля дедалі потьмарювався, і він помалу втрачав почуття обов'язку, а ослабнувши розумово, не міг уже допомагати додатковими підробітками, щоб утримувати в достатку численну родину. В оселі, доти щасливій, запанували злидні, а він усе випивав щодня той проклятий кухоль пива, незважаючи на скарги дружини й дітей, що голодували, і врешті дійшло до того, що він, аби лиш мати змогу й далі всмак випивати той щоденний кухоль пива, розтратив довірені йому на службі гроші, привласнив чималу суму, але був викритий, ув'язнений, а родина його зовсім зубожіла, і він, вийшовши з в'язниці, порубав жінку й дітей сокирою, щоб уже довершити страшне діло алкоголізму.

Прочитавши все це, пані Годішкова розревлася, бо, як вірити брошурі, її чоловік теж був алкоголік. Через

кілька сторінок вона прочитала, що таке отупіння не завжди настає відразу, а частіше поступово, і що його можна відкрити в нещасній жертві алкоголізму тільки пильним спостереженням.

Отож того дня, коли її чоловік прийшов додому обідати, вона з завмиранням серця стежила, чи він ще не позбувся розуму. І аж затремтіла з жаху, коли він, дивлячись на новеньку кретонову блузку своєї донечки, недбало кинув: «А, це сап'ян!» Йй зразу пригадалися деякі інші подробиці з чоловікових висловлювань, які вона раніше пропускала повз вуха. Так, наприклад, вона пам'ятає, як колись, вже з рік тому, він щось плів про те, ніби копчений язик під польським соусом можна зготувати з кислотою сметаною, а не з солодкими вершками, а щоразу, коли вона заведе мову про те, що тепер носять, він відмахується: «Ет, носять, то й носять. Подавай краще на стіл». Серце її здригалось, коли вона згадувала всі ці подробиці і, поглядаючи на чоловіка, шукала в ньому рис ідіотизму або принаймні зародків дурнуватої усмішки, характерної для недоумкуватих людей.

Пан Годішек справді всміхався задоволено, як людина, що їсть смачний обід, але ця усмішка як вогнем пекла пані Годішкову. Нема сумніву — пан Годішек божеволіє.

Які страшні були ті три дні, коли вона спостерігала все ту саму усмішку й ту насолоду, що з нею він занурював свої вуса після обіду в перший кухоль пива, а ввечері — в другий і останній!

Коли хто стає алкоголіком і божеволіє, випиваючи по одному кухлю в день, то що ж буде з тим, хто випиває два! Який це жахливий алкоголік!

Пані Годішкова ходила сама не своя і все думала, як урятувати чоловіка від згуби, а родину — від цілковитого розвалу.

Ще добре, що вона мала до своїх послуг газету і в ній на четвертий день прочитала таке оголошення: «Примара алкоголізму нависла над вашою родиною. З вашого шановного чоловіка, якщо ви не вживете заходів, вийде вбивця, палій, грабіжник. Як вам урятуватися, щоб він у п'яному шаленстві не повбивав вас і ваших діточок? Зверніться з довірою до аптеки Кароя в Лугачі, в Угорщині, і вам пришлють післяплатою або за переказані гроші — 5 крон 80 гелерів — пляшку горілки для лікування алкоголізму. По тричі на день — уранці, в обід

І ввечері — накрапуйте по 30 крапель у лікер, який п'є ваш чоловік, і за чотири місяці він буде вилікуваний. Застерігаємо, що з пивом наші ліки вживати не можна».

Пані Годішкова послала п'ять крон вісімдесят гелерів і одержала пляшку, а тоді за обідом спитала чоловіка, який лікер він найдужче любить. Треба зазначити, що з цього погляду пан Годішек був зовсім непитушим. Тому він їй відповів, що не хоче й слухати ні про який лікер. Бо доти пан Годішек ще ні разу не куштував ніякого лікеру. Відповідаючи, він глянув на дружину якимось дивно і цим остаточно переконав її, що він уже зовсім збожеволів і вилікувати його буде дуже важко.

— А може, вип'єш вишнівки? Може, тобі сподобається. Я ось купила пляшку доброї вишнівки, то випивай по обіді, потрошечку, воно не зашкодить, навпаки, ще й апетиту додасть, та й працюватиметься веселіше.

І, вийшовши до кухні, зі сльозами на очах налила там у лікерну чарочку вишнівки, а тоді накрапала в неї тридцять крапель тієї чудодійної горілки проти п'яного шаленства. Потім, утерши сльози, понесла вишнівку чоловікові. Той лиш облизався і попросив ще. Лікування було вельми радикальне. По обіді він випив десять чарочок, а ввечері вже двадцять. Другого дня — двадцять по обіді, а ввечері тридцять. А третього дня, йдучи на службу, заскочив уже й до шинку.

Сумно подумати, куди може завести людину кухоль-другий пива щодня. Від цього не врятує навіть горілка Кароя проти п'яного божевілля. І вкрай сумний доказ цього дав нам саме пан Годішек: докінчивши третій місяць лікування, він облив себе, дружину й діточок гасом, підпалив одержу на собі й на них і згорів з усією родиною.

РЕАЛЬНИЙ АТРАКЦІОН

Я сидів з небіжчиком Местеком на лавочці в сквері на Карловій площі.

Местек, власник блошиного цирку, був у вкрай пригніченому настрої, бо дійшов до переконання, що блохи вже не піддаються дресируванню. Річ у тому, що недавно його блошиний цирк спіткала катастрофа. Якийсь добродій напідпитку, керований нав'язливою ідеєю, ніби це шахрайство, проник до балагану і, навіть не роздивившись, що й до чого, розтовк цілком коробочку

з блошиною трупкою. Дресировані блохи опинились на волі, звільнені від возіння малесеньких, мікроскопічних паперових візочків. На дні коробки лишився розплющений труп блохи-самця, першорядного артиста, який був душею цирку. Местек ніжно називав його Франтішек. Труп митця розпізнали під лупою, по тому, що в нього не було однієї лапки,— обставина, яка належить до циркових таємниць. Видатним артистам відривають одну лапку, щоб вони не стрибали надто далеко й не порушували гармонії в діях решти акторів.

Біла трупа митця лишалась тільки одна блоха з перебитими лапками: візочок, до якого вона була запряжена, був перевернутий.

— Я думав,— зітхнув Местек,— що вилікую її, але нічого не вийшло. Пепіна усе хиріла, і врешті довелось її роздушити.

Местек довго говорив про любов Франтішка й Пепіни, розповідав, з яким захватом завжди дивилась маленька блішка на танець блошака.

— Ніколи вже,— сказав він,— не побачу я таких розумних створінь. Нинішнє покоління бліх звиродніло. Блохи стали туші. Нетямуці. А може, це вже якась нова порода? Я недавно купив у служника зі старомеського пансіонату цілу пляшечку бліх, але жодна мені не знадобилась. Я перепробував бліх із поліційної управи, з кількох сирітських притулків, з пансіону «Щаслива домівка», з пансіону імені Елішки Красногорської, бліх із виправного будинку, з кількох казарм, із ломбардів, з готелів, з Каролінуму й Клементинуму, бліх з Вищої дівочої школи, й з Виробничої спілки, з Емаузського монастиря, і всі ті блохи були нездари. Щоправда, знайшлося серед них дві-три, яких би можна назвати обдарованими. Але вони були ледачі. Їх не вабила кар'єра. І вони повтікали, не дбаючи про те, що їх чекає велика, осяйна слава. Нове, молодше покоління бліх ніколи не відзначиться ні Франтішком, ні Пепіною. Їхню вартість годі висловити короткими словами: тут можна тільки шанувати й захоплюватись...

Ми знов запали в меланхолію, і перед нашими очима зринула тріумфальна путь з блошиним циркум по Чехії, по Моравії, з коротким заїздом до Угорщини, звідки нас мадярські жандарми випровадили до кордону, вбачивши в блошиному цирку приховану панславістську пропаганду.

А в Моравії нам подекуди стромляло палиці в колеса духівництва.

Ось що сказав мені священник у Гельштині, коли я пішов запрошувати його на виставу нашого блошиного цирку: «Я не можу радити своїй пастві відвідувати ваш ваклад, він не принесе вам благословення господнього, бо дресирування бліх суперечить людській природі. В середньовічних монастирях, як пише абат Анзельм, блохи, що вночі кусали ченців і не давали їм заснути, нагадували їм, щоб вони не спали, а славили бога вдень і вночі».

— То ви вважаєте бліх священними створіннями?— спитав я.— Тоді можу запевнити вас, що в нашому цирку є нащадки тих бліх, котрі кусали немовлятко Ісуса у віфліємських яслах.

Тоді я з ним побився, нокаутував його, але врешті нам довелось перебиратися з блошиним циркум у гори, бо той священник підбурив проти нас весь край, аж до Волощини.

Тихі спогади перебив Местек:

— Коли людина має терпіння й заповзяття, вона неодмінно здобуде перемогу над людською глупотою. Треба тільки розумно взятись до діла. Не в тому сила, щоб намалювати качку, а в тому, щоб переконати людей, які прийдуть подивитися, що це не качка, а ягуар. Коли не вдалось одне діло, повинно вдатися друге, третє.

Люди — барани,— філософував він далі.— Чим більша дурниця, чим більша нісенітниця, тим більше їх сягне в кишеню, щоб поглянути на неї. Для людей треба нових несподіванок. А ви як гадаєте?

— Я вважаю,— відповів я,— що людей, здатних до самостійного судження, дуже мало. Хто має свої власні, тверді погляди, той звичайно не йде дивитись на таке. Наш балаган був завжди переповнений людьми, які вірили, ніби побачать усе, що ми їм обіцяли показати. Пам'ятаєте нашого кажана? Ми його зловили на Богдальці, а демонстрували як крилату ящірку з Австралії. І кожен давав нам шістку, щоб його побачити. Або пригадуєте, як люди перед балаганом бились за квитки, щоб побачити молодого удава, який задушив англійського віще-короля в Індії? То ж був звичайнісінький вуж, ще й не дуже великий. А пам'ятаєте, скільки сходилося людей, коли в нас Пепічек Ванек із Коширж удавав орангутанга з острова Борнео?

— О, то був хамлюга,— зауважив Местек,— ще б пак не пам'ятати! Перед останньою виставою зажадав із нас двадцять крон, мовляв, за п'ятнадцять крон та харчі він орангутанга не вдаватиме. А хіба мало він, лобуряка, вторгував за ті яблука та цукерки, що йому люди кидали в клітку? Складав усе в куток, а потім, як увечері зачинимо балаган, відносив і продавав бакалійниці навпроти. Тому ж я й не хотів йому нічого набавити. А він розсердився й серед вистави, в орангутанговій шкурі, раптом заспівав «На радлицькому шляху». Ото переполох зчинився! Тоді нас вислали з Табора. Більше пощастило нам з мумією англійського короля Річарда Третього, а то ж була всього-на-всього скачана овеча шкура! Цей фокус у нас розгадали тільки через півроку. А як ви чудово промовляли над тією овечою шкурою: «Ви бачите перед собою представника найбільших, найжахливіших виродків, які будь-коли сиділи на троні. Цей король-негідник, якого фізична потворність зробила й моральною потворою, страхіттям, що бродило в крові, пролитій у незліченних злочинах, і який самого Шекспіра дивував своєю підступною кровожерністю,— цей король-нелюд засушений, і ми наважились показати його шановній публіці в подобі мумії, в законсервованому вигляді...»

— Потім Річарда Третього конфіскував у нас один повітовий начальник,— нагадав я.

— Але з цього видно,— міркував далі Местек,— що на світі все можливе. Я б заклався, що більше половини населення земної кулі живе з усіляких шахрайств. Тож нам тепер тільки й треба придумати щось новеньке, що можна показувати публіці. Приголомшити її якоюсь невеличкою несподіванкою. Обморочити її так, щоб кожен глядач сам робив нам рекламу. Показувати їй що-небудь.

— Стривайте-но. Показувати їй що-небудь...— відказав я, креслячи палицею по піску.— А навіщо? Ідімо далі. Ви мене розумієте? Не показувати публіці нічого.

— Та хоч якийсь камінчик,— прохально мовив Местек.— Я завжди щось показував.

— Ніякого камінчика,— рішучим тоном заперечив я.— Це дурне. Стара школа. Я вам кажу, що ми не показуватимем публіці нічого. Оце й буде та несподіванка, що її приголомшить. Ви кажете: «Хоч камінець з Марса». Публіка виходила з таким враженням, ніби щось побачила, і не була приголомшена. Ну, а коли вона не

побачить нічого, отоді й буде приголомшена по-справжньому. Ось дивіться.

Я почав креслити палицею по піску.

— Балаган наш буде круглий, просторий. Без вікон, без отвору в даху. Щоб там було зовсім темно. Два входи, завішені портъерами. Один спереду — ним входитьме публіка, — а другий буде за вихід. Той, що ззаду. Величезні написи: «Найбільша несподіванка в світі! Такої несподіванки не забудете довіку! Вхід тільки для дорослих чоловіків! Дамам і дітям вхід заборонено! Солдати платять половину!» Впускати глядачів по одному, з невеличким інтервалом. Я — надворі як закликач і касир. Ви — всередині, в темряві, і як тільки хтось увійде, хапаєте його за комір і за матню й мовчки викидаєте заднім виходом надвір. Невелика, приступна для всіх плата — самі побачите, що ніхто за нею не пошкодує. Запевняю вас, що люди зичать одне одному тільки поганого, отож іще й робитимуть нам рекламу і намовлятимуть інших, щоб теж пішли подивилися на цю «величезну несподіванку»; це, мовляв, розкішне видовище! Наш атракціон матиме психологічну основу.

Местек якусь хвилинку вагався — звісно, не щодо принципу нового атракціону: він думав, як його ще вдосконалити. Трохи поміркувавши, сказав:

— А може, ще й шмагонути кожного дубцем по спині? Це була б іще більша несподіванка.

Я рішуче заперечив. Це б означало тільки гаяти час. Уся процедура має бути якнайшвидшою. Входить людина в темряву — і зразу вона вже надворі, навіть отямитись не встигне. Оце ж то й буде несподіванка — і до того ж справжня. Наш атракціон цілком реальний! Ми нікому не обіцяємо нічого такого, чого не можемо дати. Ми обіцяємо несподіванку — і дотримуємо обіцянки. Ніхто не зможе сказати, що ми шахраї.

Наш реальний атракціон здобув величезну популярність. Ми отаборились насамперед у Бенешові, де були для нього всі умови. Гарнізон, цікава публіка. Я замовив плакати, відповідні до написів на нашій буді:

ПІКАНТНО!

ТІЛЬКИ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ ЧОЛОВІКІВ!

ВЕЛИЧЕЗНА НЕСПОДІВАНКА!

**ВИ ДОВІКУ НЕ ЗАБУДЕТЕ НАШОГО АТРАКЦІОНУ!
НІЯКОГО ОБМАНУ, ГАРАНТУЄМО РЕАЛЬНОСТІ!**

Ціна квитка 20 гелерів, плакати, обіцянка таємничої, пікантною несподіванки для дорослих чоловіків принадили до нашого балагану цілу юрбу дорослих чоловіків — і цивільних, і військових. У натовпі видно було шістнадцятирічних підлітків, готових на моє запитання, скільки їм років, відповісти, що сорок або й п'ятдесят, аби тільки їх впустили.

Ми відкрили балаган о шостій годині. Перший був якийсь огрядний добродій; він чекав від п'ятої, щоб блискавично пролетіти крізь нашу буду й опинитися знов на свіжому повітрі з другого боку.

Я чув, як він каже до натовпу:

— Розкіш! Наче казка! Йдіть і ви й подивіться!

Я не помилюся щодо психології юрби. Викинуті створювали нам гучну рекламу. Через м'язисті Местекові руки за півтори години пройшло кількесот дорослих чоловіків. Деякі давали себе викинути навіть по двічі й по тричі і знов вертались до буди, щоб потрапити в міцні Местекові руки. На всіх обличчях видно було радість, задоволення. Я помітив, що багато хто приводив знайомих, із щирого серця бажаючи і їм «величезної несподіванки».

Куди чорт не пролізе, туди пошле повітового начальника. Прийшов він о пів на восьму.

— Дозвіл маєте?— спитав мене біля входу.

— Зайдіть, будь ласка,— відказав я.

В темряві буди почалась коротка боротьба між Местеком і повітовим начальником. Той, свідомий своєї службової ваги, відчайдушно оборонявся від «величезної несподіванки», але врешті теж вилетів заднім виходом у радісний натовп.

Потім прийшли жандарми, опечатали наш балаган, а нас відвели до суду за образу службової особи й насильство над представником влади.

— Поки живу, не влаштуватиму реальних атракціонів,— сказав мені Местек, коли ми вмостились на нарах у камері.— Від сьогодні зароблятиму на хліб тільки шахрайством.

МАРАФОНСЬКИЙ БІГ

Напередодні війни, подорожуючи по Угорщині я потрапив у містечко Великий Каніж, в якому виявив пивний завод, де варив пиво чеський пивовар, сто двадцять метрів старого муру й могилу якогось турецького візира тих часів, коли Великий Каніж — його резиденція — був оточений невірними найманцями принца Євгенія Савойського. Маленький абат, як називали цього м'ясника, гатив по місту з мортири так влучно, що одне ядро на площі відірвало голову візиру. Тюрбан з тієї голови зберігається у музеї Великого Каніжа, але мені він здається дуже підозрілим. Боюся, що з цим тюрбаном учинили такий же підлог, як у нас із язиком Яна з Непомука — він має надто свіжий вигляд. У міському музеї зберігаються також кістки верблюда, на якому їздив той самий визір, з яким скоїлося нещастя. Але тут уже підлог очевидний. Тільки в миршавої вівці можуть бути такі дрібненькі й тоненькі кісточки.

Нічого цікавого більше там немає. На вулицях багато пилюги, на околицях містечка, де ростуть сади, хмарами літають комарі. За тиждень до мого прибуття було викрито, здається, десяту велику розтрату в міській управі й закінчено сесію суду присяжних, яка розглянула вісім кримінальних справ місцевого масштабу і тридцять два великих шахрайства. Як видно, хвиля культури докотилася й сюди.

У міському саду кусалися комарі, і в загородньому ресторані офіцери безперервно замовляли циганам: «Урам, урам, біро урам!» («Пане, пане, пане суддя!»). Безглузда й огидна пісня!

У такому містечку ви довго не затримаєтесь. Мені пощастило знайти готель, куди, як видно, зібралися на з'їзд блощиці з усього Великого Каніжа та його околиць. Кімната, яку я одержав, не відзначалась комфортабельністю. В ній були навіть ночви для прання білизни, бочка для поکیدьків і раковина замість умивальника.

Все це мені так набридло, що на другий день я пішов у місцевий парк і познайомився там з однією дівчиною з порядної чиновницької сім'ї. Я відрекомендувався їй як мільйонер, який з нудьги подорожує пішки по Європі. Мое ім'я Гордон Беннет, вона, мабуть, уже чула колись.

Дівчина дуже зраділа, що я трошки володію угорською мовою. Я дозволив запросити себе до них на вечерю, а

якусь жінку з їхнього дому послав у готель по свій рюкзак з брудною білизною.

Батько дівчини був дуже приємний чоловік, а мати — дуже довірлива жінка. У Ваші, де багато виноградників, їхній дядько має власні винниці, і тому вдома у них багато хорошого вина.

Перед тим як сп'яніти, я пообіцяв їм усім, що візьму Етельку заміж, коли обійду всю земну кулю.

Пізніше, коли я вже був напідпитку, я присягнувся перед портретами її діда й баби, які висіли в їдальні, що жодний угорський король не має такої чудової вілли, яку я побудую для своєї Етельки на березі озера Балатон.

Після цього її батько мусив пообіцяти, що завтра візьме відпустку в своїй установі й вирушить зі мною пішки через Угорщину в Туреччину, щоб я часом не зник.

Пригостили мене щедро й поклали в ліжку.

Прокинувся я опівдні й почув: у сусідніх кімнатах зчинився гармидер. Там щось перекидали, було чути, як висовували й засовували якісь шухляди.

Я ще полежав у ліжку до того часу, поки до мене постукали в двері і в кімнату ввійшов батько Етельки.

— Пане Гордоне Беннет,— звернувся він до мене,— все вже готове, все гаразд. Лікар довго оглядав мене й нарешті приписав мені двомісячну відпустку для подорожі на південь. Папери вже в порядку. Жінки приготували для нас білизну, туристські костюми, смажать нам курчат, і завтра вранці ми вирушимо в путь через Угорщину до Туреччини. Яким шляхом, ви гадаєте, ми підемо в Туреччину?

Я хвилину подумав.

— Ми переїдемо через Босфор у Малу Азію,— відповів я,— пройдемо її всю і через Месопотамію вирушимо в Персію. Переберемося через Гімалаї і опинимося в Індії. А потім через Китай, Корею, Камчатку, Берінгову затоку — до Північної Америки, звідти — в Південну Америку й Патагонію. З Патагонії поїдемо в Австралію. Пройдемо всю Австралію і з Австралії припливемо в Південну Африку. Зійдемо на берег мису Доброї Надії і підемо на північ, перетнемо Африку до самого Марокко. З Марокко через Гібралтар і через Іспанію приїдемо у Францію. А потім із Франції через Швейцарію, Тіроль, Штірію знову повернемось у Великий Каніж. Ну, а якщо це вам буде не до вподоби, то ми відпочинемо три дні й знову вирушимо в напрямку Ісландії і через Гренлан-

дію, Північний полюс і Сибір повернемося додому. Ви хотіли б, мабуть, побачити Мадагаскар?

Він почухав потилицю й промовив непевним голосом:

— Це одне з найбільших озер Австралії?

Я хитнув головою і відповів:

— Найбільше і найглибше, але висихає регулярно, через кожних п'ять тисяч років.

Того дня я провів у товаристві Етельки кілька блаженних годин у саду. Між поцілунками я обдумував, яким чином зникнути з цього дому. В найгіршому випадку, я втечу від пана Цендеша, коли ми завтра вранці вирушимо в дорогу. Я кину свій рюкзак і проїзним шляхом чкурну у напрямі Балатона.

Географічні знання Етельки були дуже невизначні. А про пана Цендеша я можу сказати, що він знає, що таке Африка. Якщо він навіть і забув, що це частина світу, то принаймні хоч вважає її одною з держав.

Розкривши перед цим невинним дитятком плани своєї подорожі, я пересвідчився, що Австралія, Індія, Корея, Камчатка для неї — пустий звук. Справді, вона нічого не знала про світ. Вона знала навіть менше за старого Геродота, який хоч здогадувався, що крім Греції існують ще й інші країни.

Час між обідом і вечерею, заповнений обіцянками, проминув швидко. Я обіцяв привезти їй чучело індійського слона, шкіри всіх змій, географічний атлас Андре, черепи жителів Полінезії, індіанські скальпи, брильянти, рубіни з гори Кіліманджаро, золоті ланцюги з Перу й Чілі, дах з палацу далай-лами в Тибеті, скляне око японського мікадо, кількох живих китайців та ескімосів, цілу сім'ю негрів із Замбезі і т. п.

Вона, сердешна, була щаслива й ставила мені найрізноманітніші запитання. Але найдивнішим було запитання про те, чи в порядку міський водопровід у Новій Зеландії (у Великому Каніжі тиждень тому трапилась неприємність з водопроводом). З дитячою наївністю вона запитувала:

— Ви гадаєте, що я не знаю, куди впадає Кейптаун?

Про подробиці цієї розмови я вже забув, але можу заприсягнутись, що якби на моєму місці був бодай найхолоднокровніший вчитель географії, то він напевно задушив би її.

Вечера пройшла вчисто. Це була прощальна вечера пана Цендеша з родиною. Можу вас запевнити, що я не

розводився про своє багатство. Я лише зауважив випадково:

— Якби я був у сто разів багатший, ніж тепер, то й тоді я не зміг би купити собі таке щастя.

Їх дуже здивували мої стоптані черевики.

— Крокодила,— сказав я,— з шкіри якого зроблені ці черевики, я застрелив у Нілі. Це найкращий доказ того, що крокодиляча шкіра теж рветься. Які кумедні докази вчених про те, що крокодиловій шкірі немає зносу! Забавно,— вів далі я, показуючи на латки свого піджака,— що аристократичні дами з найбільшого туристського клубу Англії не вміють полагодити піджак,— адже я десять разів обійшов пішки всю Англію.

«Хоча б мене звідси вигнали,— думав я, з відчаєм дивлячись, як усе сімейство ловить кожне слово з моїх уст і вірить усьому, що б я не сказав,— або хоча б послаля за поліцією».

Але вони й далі ставили мені найрізноманітніші запитання:

— А чи живі ваші батьки?

— Батько,— відповів я,— прочитавши «Подорож на Місяць» Жюль Верна, вирішив здійснити цей переліт. Він наказав виготовити мортиру, і з тієї мортири його вистрелили із снарядом на Місяць. Відтоді минуло вже вісім років, а він досі ще не повернувся. Не маємо про нього жодної звістки. Мати на своїй яхті «Торпедо» п'ять років розшукувала його в південних морях і тепер поїхала на розшук у Льодовитий океан.

«Ну, тепер вони мене виженуть»,— подумав я з цілковитою впевненістю, але замість цього Етелька спитала:

— А чи є у вас сестричка?

— Моя сестра вийшла заміж за американського президента,— відповів я,— але не була з ним щасливою, бо закохалася в знаменитого співака Карузо, для якого вона купила на Суматрі віллу і ферму для розведення тигрів і ягуарів.

«Тепер,— подумав я,— вони напевне покличуть поліцію».

— У кожного свої турботи,— промовила пані Цендеш, окидаючи мене теплим материнським поглядом.

— У кожній родині що-небудь не так. А чи є у вас брат?

— Мій брат — дивак. Він роздав увесь свій великий маєток і тепер служить у банку «Славія» в Празі.

«Тепер мене виштовхають звідси»,— вирішив я, але замість цього пан Цендеш запитав мене:

— Куди ви поїдете з Етелькою у весільну подорож після нашого повернення?

— В Занзібар і Аравію,— відповів я.— В Італії занадто жарко. Крім того, араби — дуже гостинний народ.

Я випив стільки, що такою кількістю вологи можна було б зростити Сахару. Я сподівався, що з перепою мене грець ухопить і я попаду в лікарню. Але я заснув на стільці, і мене обережно перенесли в ліжко.

Вранці мене збудив пан Цендеш. Він був цілком готовий, і його приземкувата огрядна постать мала дуже кумедний вигляд у туристському костюмі. Після сніданку, за яким пані Цендеш і Етелька не плакали, а ревли на все горло, ми вийшли з дому на шлях, що вів на Балатон.

Вони, рюмсаючи й хлипаючи, провели нас аж до садів, на околицю містечка.

— Ти дивись за паном Гордоном Беннетом,— наказала на прощання панові Цендешеві дружина.

Нарешті ми залишилися самі.

Перед нами відкрилася долина озера Балатон, білий, курний шлях простягнувся в далечінь. Шовковиці були вкриті пилом, випалена сонячним промінням трава навівала смуток, а в моєму мізку визрівав план втечі.

— Ви хороший ходоць? — спитав я пана Цендеша.

— Чудовий, пане Гордоне Беннет,— відповів він.— Я колись брав участь у змаганнях клубу Шопроні з легкої атлетики.

Я прикусив губу. Ми вийшли на пагорбок, за яким шлях спускався вниз. Я кинувся бігти, як то кажуть, узаяв старт.

Пан Цендеш кинувся за мною.

— Я розумію вас, пане Гордоне Беннет. Хто перший добіжить до Балатона. Біг на 40 кілометрів!

Він мчав за мною. Я пробіг десять кілометрів, обігнавши його лише на десять метрів.

На дванадцятому кілометрі, за Мезолягом, він мене наздогнав і побіг поруч. На п'ятнадцятому кілометрі я випередив його на п'ятдесят метрів, а в Будофалі ця відстань скоротилася на п'ять.

Двадцять два кілометри ми пробігли поруч, а в Канотфальві, на тридцятому кілометрі, я випустив його

з очей. Мої сили вичерпались, я відпочив хвилину й побіг далі. На повороті шляху з'явився пан Цендеш, а за ним приблизно в ста метрах позаду біг якийсь чоловік. Я помітив, що за ним бігло ще кілька чоловік. Я не розумів, що це мало означати, і почав хвилюватись.

Я з усіх сил кинувся вперед. Біля мене проїхав мотоцикліст з прапорцем у руці, помахав мені дружньо й запитав:

— Ви за який колір?

Я не відповів і помчав далі.

На тридцять восьмому кілометрі я побачив, що чоловік, який біг слідом за паном Цендешом, перегнав його й доганяє мене.

Я напружив останні сили. Пихкаючи, наче локомотив, я вбіг на вулицю Балатона.

Великий натовп привітав мене біля сорокового кілометра радісним ревінням. Оркестр заграє похідний марш.

Я налетів на протягнутий через вулицю канат і мало не розбив собі носа. Але мене підхопили, сфотографували, і якісь ентузіасти на руках віднесли в готель.

Я не міг говорити. Мене роздягли і потягли у ванну. Слідом за мною принесли того чоловіка, який наздогнав мене на 38 кілометрі. Через п'ять хвилин принесли пана Цендеша з висолопленим язиком і приємно усміхненого. Він був третій.

На моє нещастя клуб легкої атлетики Великого Каніжа провадив змагання з марафонського бігу «Каніж — Балатон».

Це з'ясувалося незабаром. Нас хотіли лінчувати, але за наказом поліцейстера жандарми під конвоєм вивели нас з міста.

Пана Цендеша я здихався лише в Албанії, де на нас напали розбійники. Я сказав їм, що пан Цендеш — відомий мільйонер і вони одержать за нього великий викуп. Вони потягли його в гори, а в мене, на знак подяки, забрали рюкзак з брудною білизною.

Цілком природно, що про долю пана Цендеша я нічого не знаю і утримуюсь від листування з його нещасною родиною у Великому Каніжі.

ДОЛЯ ТОВАРИСЬКОЇ ЛЮДИНИ

Стародавні філософи визначали людину як суспільну тварину. Коли не помиляюся — бо я вже встиг багато забути з грецької мови, — нещасну людину називали «зоон політїкон».

Цим я пояснюю собі той факт, що я люблю розмовляти з людьми, яких бачу вперше зроду, встряю в їхні розмови і, незважаючи на їхні протести, намагаюсь зав'язати з ними приятельські контакти.

І, як правило, доходжу висновку, що стародавні греки тяжко помилялися, вбачаючи в людині суспільну тварину.

Сучасна людина — істота абсолютно нестерпна в суспільних взаєминах. Я недавно з найщирішими намірами втрутився в розмову однієї закоханої парочки в хухельському гайку, та мав потім клопіт, поки відбився від того молодика. Він удавався до недозволених способів у греко-римській боротьбі.

Проте я врешті загнав їх обох аж до Слівенця, де згубив їхній слід у мармурових каменярях.

Баланс таких спроб зав'язати товариські контакти вкрай сумний.

Собаки з цього погляду незрівнянно лагідніші. Бульдог із псарні в Карлсруе, проданий у Прагу, стріне, скажімо, на Виноградах якогось Рябка з Коширж. Бачаться вони вперше в житті. Обнюхаються, привітаються дружнім гавкотом, і вже зав'язалась хоча й скороминуша, зате щира дружба. Вони бігають плече в плече, ганяються один за одним, граються, і бульдогові навіть на думку не спаде, що він має родовід із псарні, а його новий знайомий — неймовірний покруч і не знає свого батька, чи то, краще сказати, своїх батьків.

І тоді знову втручається людина — хазяїн бульдога. Він палицею розбиває щойно народжену дружбу.

І кудлатий бідолаха Рябко сумно сидить на тротуарі, висолопивши язика, і в погляді його щось промовляє: «Впізнаю тебе, Бруте». Він уже має досвід взаємин з людьми.

Я теж маю.

Сиджу в «Представницькому домі» за столом сам-один. Почуваю себе самотнім, наче кілок у плоті. Навпроти сидить компанія з чоловіків і жінок, яка підпадає під визначення «замкнуте коло».

Іду до них, переносу свою каву й стілець, сідаю за їхній стіл і дуже скромно кажу:

— Будьте ласкаві, дозвольте підісти до вас. Я сиджу сам, і мені нудно. А ви, бачу, дуже славно розважаєтесь. Я відчуваю потребу розважатися з вами.

Помічаю, що їхня розмова затихла і вони зробились якісь похмурі, сидять усі насуплені, аж раптом один з них каже:

— Добродію, що це ви собі дозволяєте? Це вже занадто!

Я намагаюсь пояснити, що в мене товариська вдача, що я не відлюдник і люблю товариство, що я залюбки пристосовуватимусь до них.

І тоді котрийсь із них підводиться й каже категоричним тоном:

— Ви підете звідси чи ні? Бо я покличу офіціанта.

— Кличте,— відповідаю я без будь-якого гніву.

Коли приходить офіціант, йому доносять на мене, що я лізу нахабно в їхнє товариство.

Я бачу, що вони від люті аж говорити не можуть, а дами кидають на мене нищівні погляди.

Я наполягаю на своєму: мовляв, я не хочу сидіти сам і не рушу з місця, що в мене товариська вдача і т. д. Але все це — як горохом об стіну.

Нарешті мене виводять з ресторану.

Таких випадків я міг би навести сотні. Зверніться, наприклад, до незнайомої дами в трамваї, а тоді спитайте, чому вона вам не відповідає. Ось побачите — кондуктор примусить вас вийти з вагона.

Або підійдіть до незнайомого чоловіка на вулиці і спробуйте почати з ним розмову. Це може скінчитися так, що замість розмови з незнайомим чоловіком вам доведеться розмовляти з поліцаєм.

Правда, дехто владує такі справи й сам. Одного разу мене навіть хотіли викинути з поїзда Прага — Відень.

П'ять разів мене лупцювали, як житній сніп. Тричі такий боксерський матч виграв я. Двічі мене скидали з пароплава у воду. В лісі під Черховом якийсь турист навіть вихопив револьвера; того револьвера я й досі зберігаю як дорогу серцю пам'ятку.

А бувало, що моя жадова товариства підводила мене під статтю кодексу, яка говорить про втручання в дії представників влади.

Але я вслід за Паоло Мантегаццою можу сказати: «Не

Їхилюся, не відступлю, стою твердо. Страждаю, але притиснути себе до землі не дам».

Я «зоон політкон», і квит!

Недавно я зустрів біля вокзалу Вільсона молоду гарненьку жінку, що тільки-но зійшла з поїзда. Вона несла на руках угорнене в хустку немовля. Я побачив, що вона не може зорієнтуватись у цьому хаосі, у вирі міського життя, бо вона саме питала в залізничника, як дійти на Сміхов.

— Я теж іду на Сміхов,— озвався я, хоч мені зовсім не треба було туди.— Коли дозволите, підемо разом.

Вона прийняла мою пропозицію, і ми пішли вдвох. Жінка була балакуча, та, коли я спитав її, звідки вона приїхала, вона відказала: «А вам яке діло?»

— Ваша правда,— погодився я й заговорив про щось зовсім інше.

Коли ми дійшли до Індржиської вулиці, жінка сказала мені, що їй хочеться пити і що вона залюбки з'їла б сосиску з хрінном.

Тож я й запросив її до пивнички, замовив пиво, сосиски, і ми там розмовляли далі про дизентерію у свиней. Далі я перейшов на курячу чуму, на хробаків у картоплі і на те, що виходить, коли корова напасеться свіжою конюшиною.

Поки ми розмовляли, немовля пхинькало.

Наївшись і напившись, жінка попросила, щоб я подержав дитину, бо згадала, що в неї тут біля пошти живе тітка.

Отож я почав няньчити малюка, оту малесеньку кузочку, і це пробудило в мені прагнення зігрітись біля вогню простої родинної любові. Я чекав.

Минуло півгодини. Маленька кузочка тим часом обернулась у шакала.

Хлоп'я репетувало так, наче його різали. Один клієнт розплатився й вийшов. Хазяїн кидав на мене ворожі погляди, потім зауважив:

— Понаходять тут усякі та роблять з пивниці звіринець.

Потім попідводилася й решта клієнтів, і всі повиходили зі словами: «Нащо нам оце слухати».

Я не відповідав. Пивницю сповнювали хвилі людської злості. Хазяїн почав лаятись. Якийсь чоловік зайшов був випити пива, та, почувши рик довіреної мені кузочки, на порозі завернувся й вийшов геть.

— Цей по п'ятнадцять кухлів випиває,— сказав хазяїн.
— Певне, має за що,— відповів я й знову замовк, розуміючи, що хазяїн не може не нервуватися.

Минуло ще півгодини. Хазяїн спитав уже відверто:

— Коли вже прийдуть по це щеня?

Я вирішив апелювати до його душі. Говорив довго, а хазяїн бігав по порожній пивниці. Я переконував його, що дитині треба кричати: адже це розвиває легені. Виявляється в цьому й жадова діяльності. Треба ж їй щось робити. Не лежати ж весь час, як колода. Всі хазяїни пивниць, коли були ще в такому віці, кричали й репетували так самісінько, як і оця крихітка. Та в такому віці навіть нинішні міністри кричали.

Минула ще година. Я вже дивувався, що мій підопічний може так довго горлати й вити.

Мені довелось вичитати хазяїнові, бо він сказав, що викине мене разом з тою кузочкою на вулицю.

— Пане господарю! — сказав я. — Що це ви балакаєте? Дитину викидати на вулицю? Отаке тендітне створіннячко, що його треба пестити й голубити? Оцю бідолашечку, оцю комашиночку? Кричи, кричи собі, — став я заохочувати свого підопічного. — Не слухай нікого, кричи, поки є духу.

— Отакий скандал, — бідкався хазяїн. — З глузду з'їхати можна!

— Дарма, звикнете, — холодно зауважив я.

Чекати матері довелось до самого вечора.

За ці вісім годин я відбив безліч атак хазяїна пивниці, а крім того вперше в житті побачив, як плаче такий уже немолодий чоловік. А почувши хазяїнове ридання, моя кузочка розкричалася знову. Я купив малому пляшечку молока, нагодував його, переповив і став чекати далі, починаючи вже невиразно здогадуватися, що мати його просто покинула.

Хазяїн тим часом випив цілу пляшку рому, і це аж ніяк не допомогло йому вернутись до чистих і прекрасних думок. Він лаяв мене й дитину і нарікав, що я позбавив його виторгу. Белькотів, що його хочуть довести до банкрутства.

Хотів також заколотись ковбасним ножом, а о десятій годині сказав: «Зачиняємо», — і вийшов спустити жалюзі на вікнах.

Отак я опинився з довіреним мені немовлям на вулиці,

У поліції якийсь старий інспектор, вислухавши мою розповідь про те, як дитина попала мені в руки, сказав:

— Чудне якесь діло. Ви починаєте розмову з незнайомою жінкою, заводите її до пивниці, і вона покидає вам дитину. А покажіть-но ваші документи. Ах, так? Ви не маєте з собою паспорта й ніякого посвідчення особи? Дома залишили? Ви взагалі не носите з собою документів? Гм... дуже цікаво. Принести дитину до поліції — це кожен зуміє. Тут не бюро знахідок. Відведіть його.

Поліцай, що куняв на стільці, взяв ключі — і нічліг на ту ніч був мені забезпечений.

Уранці з'ясували, хто я. Добряга комісар, випускаючи мене на волю, сказав:

— Ви хоч надалі остерігайтесь забалакувати з незнайомими людьми і вступати з ними в такі взаємини.

Але він мене не переробить. Я лишився твердим і не піддатливим. Мене не знеохочує черствість людей, які не розуміють, що людина товариської вдачі не може поводитись інакше.

ЧОЛОВІК І ЖІНКА В ПОДРУЖЖІ

Гімназійний викладач геометрії Гендріх стояв за кафедрою, як Цезар, як бог, як верховна істота.

З виразом найвищої досконалості дивлячись на клас, він звістував зборищу гімназистів на лавах унизу:

— Пряма може перетинати криву, і тоді вона називається січною, або ж дотикатися до неї, і тоді вона зветься дотичною. Відтинок прямої, що з'єднує дві точки кривої, називається хордою.— І, рішучим жестом показуючи на креслення, яке він великим циркулем зробив на брудній класній дошці, урочисто виголосив: — Опі прямі — S і S_1 , — як бачите, січні; прямі T і T_1 — дотичні, а відтинки прямих ав і cd — хорди.

Він був прекрасний у своїй величі, прекрасний високою і грізною красою, коли, повільно опускаючи руку від дошки до кишені, окидав поглядом ряди шкільних лав.

А коли, задкуючи, відступав два кроки до дошки, то нагадував бенгальського тигра, що ладнається стрибнути на сумного прочанина-індійця, який прямує до витоків Гангу.

І пан Гендріх тихо промовив:

— Халоупецький, чи може дотична до кола водночас перетинати цю криву?

Відповіді не було. Пан Гендріх уже голосніше, з притиском спитав:

— Халоупецький, а дотична до спіралі може це робити?

Могильна тиша. Пан Гендріх, мов ураз розпростана пружина, фантастичним стрибком покрив відстань від дошки до першого ряду парт і ревною до всього класу:

— Халоупецький, як називається хорда, що проходить через центр кола?

Могильна тиша. Всі гімназисти з передніх лав обернулися назад, де в передостанньому ряду сидів Халоупецький. Власне, не сидів, бо видно було тільки його опуклу спину, що випиналась між стільницею парти та її бильцем, мов Ржип на рівнині або гузка страуса, що встромив, дурний, голову в пісок, щоб його не помітили.

Царствений порух руки — і пан Гендріх вигукнув знову:

— Зведіть його!

Коли сусіди підвели Халоупецького, стало видно червоне гімназистове обличчя. Тепер він стояв лице в лице з учителем, який помітив, що, коли Халоупецького підводили, на підлогу щось упало — очевидно, книжка. Так падає тільки книжка: удар площини об площину.

Халоупецький був зовсім спокійний, готовий до всього.

— Що ви робили під партою, Халоупецький?

— Читав.

— Що ж ви читали?

Халоупецький обвів поглядом клас і гордо промовив:

— Я читав «Чоловіка й жінку в подружжі» Дебая.

— А що це за книжка, Халоупецький? Роман, чи що?

І знов, переможно розглядаючись по класу, Халоупецький відповів:

— Це біологічна й гігієнічна історія подружжя в усіх його найхарактерніших деталях. Нова теорія, пане вчителю, про роль статі в розмноженні, імпотенцію, неплодність. І з додатком: «Особиста гігієна вагітної жінки та новонародженого немовляти». Я щойно дочитав останню сторінку.

Він нахилився під парту по книжку, вийшов з-за парти і, супроводжуваний заздрісними поглядами всього класу, приніс книжку вчителю, подав йому і ступив на подіум

перед дошкою, мов переможений герой під шибеницю чи до гільйотини.

Обличчя його сяяло спокоєм. Він знав, що тепер пан учитель сяде за стіл, почне гортати книжку та вчитувати йому, а потім, мов слідчий до протоколу, запише все в класний журнал і скаже, що передасть усе в руки найвищого правосуддя — надзвичайної польової сесії страшного інквізиційного трибуналу: викладацької колегії; на якій головуватиме отой стариган директор.

Він знав, що вже пропащий, що законовчитель оголосить його безсоромником і покидьком людства. Але прочитати книжку десь на самоті, в парку не міг, бо ту книжку йому позичив один знайомий чотирикласник з іншої гімназії тільки на сьогоднішній ранок. Тому Халоупецький чесно намагався прочитати її до кінця протягом уроків чеської мови, фізики та геометрії. І таки прочитав. Тепер усе статеве життя абсолютно ясне йому, а це важить трохи більше; ніж усі прямі й криві лінії. Після нас хай хоч потоп. Сьогодні ввечері він розтлумачить усе Мані з Жіночої виробничої спілки. Вона й так уже якось дала йому п'ятнадцять крон, щоб купив їй «Статеву гігієну», а він усю ту суму програв на кегельбані.

Як він передбачав, так і вийшло. Пан Гендріх сів за стіл, розгорнув класний журнал і «Чоловіка та жінку в подружжі» Дебая і, гортаючи книжку, почав:

— Ви, Халоупецький, завжди були надзвичайно розбещеним учнем. Ви курили в туалеті, а позаторік урізались байдаркою в борт мого човна, трохи не перекинули мене, вашого класного наставника. Я й досі певен, що ви хотіли мене втопити...

— Як цуценя! — вигукнув десь у класі невідомо чий здушений голос.

— Тихо там, — кинув учитель і суворо виголосив: — Хто це сказав, мені байдуже. Я не з'ясовуватиму цього, а запишу в журнал зауваження всьому класові. Один за всіх, усі за одного.

— Істинно так, — озвався знову здушений голос із класу, і вибухнув регіт. Коли той регіт ущух, пан Гендріх міг провадити далі:

— Ви були вкрай тупим учнем, і те, що сталося сьогодні, — це лише продовження, а може, й розгадка вашої розбещеності. Ви були найтупішим учнем у всьому класі. Ви не знали, що непаралельні лінії розходяться, але мір-

кування про подружнє життя в цій книжці прочитали з величезним смаком. Та ще й підкреслили: «Тривання життя на землі має в своїй основі інстинкт розмноження, який виявляється в поєднанні статей». Викладацька колегія виб'є вам з голови інстинкт розмноження. Вас виключити мало. Поки я оповідаю, що таке січна й дотична, ви читаете під партою, що подружжя з фізіологічного погляду — це поєднання двох осіб різної статі для досягнення згаданої вище мети, тобто збереження виду.

— Істинно так,— знов озвався таємничий голос у класі, але одразу ж із двадцять голосів закричало:

— Заткни пельку, а то бубни дамо! Не перебивай пана вчителя!

В класі панувала могильна тиша. Якби в ту мить увійшов навіть найприскіпливіший інспектор, то він мусив би сказати панові Гендріху: «Поздоровляю! Ваш клас просто-таки зразковий. Я ще не бачив, щоб учні слухали вчителя з таким інтересом».

— Халоупецький,— провадив далі вчитель.— Із шостої теми ви знаєте тільки прямий кут і прямолінійний, а гострий, тупий і опуклий пустили повз увагу. Та це не завадило вам цікавитись тим, що незаймана цнота і здержливість неможливі і що палкі жадання, коли їх придушувати без надії на задоволення, роблять чоловіків і жінок задумливими й мовчазними. Ану, накресліть за допомогою транспортира кут сімдесят п'ять градусів. От бачите, Халоупецький, ви й цього не вмієте, а читати на уроці геометрії про Венерині пояси — це ви вважаєте важливішим, ніж знати, що таке радіус, і вп'ястися очима в опис людського тіла — це для вас повчальніше, ніж намагатися засвоїти, що овал — це крива лінія, подібна до еліпса, але складена з дуг кола. А скажіть-но: що таке еліпс? І цього не знаєте?

Учитель замовк, тоді зосереджено погортав книжку й вигукнув:

— А якби хто спитав вас про якісь еротичні емоції, то я певен і не маю сумніву навіть на макове зернятко, що ви б на це запитання відповіли якнайдокладніше.

Дивлячись у книжку, він спитав Халоупецького:

— От скажіть мені, наприклад: що таке еротоманія?

Чути було, як цокає годинник в кишені у Матоушека, що сидів у першому ряду.

А Халоупецький відповів упевнено, гучним голосом:

— Еротоманія — це еротичне божевілля, під яке підпадають однаково обидві статі.

— Зовсім ні, Халоупецький, — поправив його вчитель, дивлячись у текст книжки. — Не «підпадають», а вражає однаково обидві статі. Це велика різниця, хлопці, — зауважив він, звертаючись до класу. — Еротоманія вражає обидві статі однаково, але підпасти під еротоманію неможливо. Ну, далі, Халоупецький. Чи ви далі вже не знаєте?

Халоупецький повів далі так само впевнено; видно було, що він добре опанував матеріал:

— Еротомана поглинає пристрасть до об'єкта чи то реального, чи то уявного; він мріє тільки про кохання, щастя, солодкі втіхи, його палить любовний вогонь, і він день і ніч поклоняється предметові своїх палких жадань. Незважаючи на таку пристрасть, еротоман живе цнотливо, як видно з наведеного далі прикладу.

— Досить, Халоупецький.

Учитель знов утупився в книжку й читав довгенько, а тоді в могильній напруженій тиші обернувся до Халоупецького:

— А скажіть нам, Халоупецький: що таке *afrodisiaca*?

— Під назвою *afrodisiaca*, — ні на мить не завагавшись, відповів Халоупецький, — розуміють різні поживні та лікувальні речовини, до яких удаються, щоб підживити полум'я фізичної жаги, що вже пригасає в людині, або роздмухати його паново, коли воно погасло зовсім. Здебільшого рецепти таких засобів склалися з речовин більш або менш несмачних чи й огидних. Численні факти, зафіксовані в давній і новітній історії, не лишають щодо цього ані найменших сумнівів.

— Не так загально, Халоупецький, — сердито сказав учитель. — Від чого, наприклад, збожеволів римський імператор Калігула? Який склад мав той любовний напій, що дала йому випити Кезонія?

Халоупецький, досі спокійний, схвилювався. Всі шкільні роки він ненавидів історію, а тому історичні приклади в книжці проминув.

Хапаючи ротом повітря, він запитливо глянув на перші парти, щоб хтось підказав. Та де там! Його товариші й самі, сповнені жадоби знань, чекали пояснення, мов милосердя божого.

— Ну, то я сам скажу вам, Халоупецький. Вона дала йому випити відвару з сатуреї, холодної м'яти та хрінни-

ці. Запишіть це, хлопці. Ось від чого збожеволів імператор Калігула. Видно, Халоупецький, що ви не підготувалися.

Учитель перегорнув ще кілька сторінок, з блокнотом у руці підійшов до Халоупецького і вразив його наповал таким запитанням:

— У яких межах коливається довжина новонароджених немовлят? Тихо там!

Бо в класі вже знову піднявся гамір.

Пропав Халоупецький! До чисел він почував таку саму відразу, як і до історичних фактів. А гігієну новонароджених немовлят він тільки перебіг очима.

— Отже, ви не знаєте, — пробурчав учитель. — І, певне, не знаєте й того, в яких межах коливається вага новонароджених немовлят.

Гомін у класі гучнішав. Усе ніби ожило.

Халоупецький мовчав.

— Шість¹, Халоупецький. Сідайте.

Ще Халоупецький не дійшов до лави, як шкільний дзвінок провістив кінець уроку й допоміг розв'язати цю каву ситуацію.

Я надзвичайно вдячний шкільному швейцарові.

ДРУЖНІЙ МАТЧ

Між баварськими містами Тіллінгеном і Гохштадтом на Дунаї триває запекла ворожнеча. В середні віки тіллінгенці, навантаживши човни пальними речовинами, виступали в похід на Гохштадт, який після таких візитів вигорав дощенту. Іноді гохштадтці гонили тіллінгенців назад цілих сорок кілометрів, і дубова алея довжиною в десять кілометрів, що простяглася¹ від Гохштадта в напрямі до Тіллінгена, і досі має назву «Повішені тіллінгенці».

В свою чергу тіллінгенці топили, немов кошенят, у Дунаї гохштадтських сусідів, які попадали до них у полон, а одного разу, коли їм пощастило захопити в полон члена міської ради Гохштадта, вони четвертували його і одну частину тіла із спеціальним послом відправили в Гохштадт. Посла того гохштадтці одразу ж повісили, незва-

¹ Шість — у чеських школах — найнижча оцінка.

жаючи на його протест і посилення на те, що він як посол особа недоторканна.

Так було доти, доки в цих міст не відібрали право влаштовувати подібні ігри й забави.

Коли цивілізація засудила варварські вбивства, ворогуючі сторони змушені були обмежитися бійками в шинку під назвою «Ангел сторожі». Цей шинок стояв якраз посередині між Гохштадтом і Тіллінгеном.

У неділю та в різні свята сюди сходилися посперечати-ся жителі цих міст. Сюди вони йшли пішки, а назад їх відвозили ввечері у фаєтонах і на возах з-під гною, з пробитими черепами та поламаними ребрами, але надзвичайно задоволених тим, що все так гарно обійшлося.

Дві сторони незмінно намагалися підтримати першість свого міста у віковій боротьбі.

Тому бої між ними біля «Ангела сторожі» були не менш упертими, ніж сотні років тому, коли тіллінгенці з палаючими смолоскипами лізли по драбинах на мурі Гохштадта, а гохштадтці зіштовхували їх униз, у міський рів, півпудовими дрючками. Билися так запекло і вперто, як у добрі старі часи, коли гохштадтці тараном розбивали ворота Тіллінгена, а тіллінгенці лили на них зверху киплячу смолу. Жодна із сторін ніколи не могла сказати, що її переможено. І тільки завдяки втручанням обласних адміністративних властей гохштадтців було передано до рук тіллінгенців. Гохштадтське адміністративне районне управління було скасовано й переведено в Тіллінген. Таким чином у Гохштадті залишився тільки мировий суддя, а в Тіллінгені було засновано окружний суд. Гохштадтці своїх громадян тільки допитували, а на суд посилали до Тіллінгена, де їх судили суворо й жорстоко. Гохштадтці повинні були відбувати військову службу й виконувати всі громадянські обов'язки в Тіллінгені, урядовці якого завжди розглядали справи своїх громадян у першу чергу, а справу гохштадтців — у другу. Так гохштадтців було знеславлено й скривджено.

І коли їм якось у неділю пощастило біля «Ангела сторожі» добре відлущувати тіллінгенців, то в наступне свято туди з'явилося стільки жандармів з Тіллінгенського району, що спроба провести далі розрахунки закінчилася невдачею.

Відтоді віковічні вороги зустрічалися тільки випадково, коли відбували військову повинність. У казармах гохштадтці, оточені з усіх боків недругами, схиляли

перед ними голову, поверталися додому песимістами, через що вдома на них дивилися як на боягузів.

І вже здавалося, гохштадтцям ніколи не змити ганьби, як нова епоха принесла Південній Німеччині нову форму змагання — футбол.

Форварди Гохштадта викликали загальний подив: вони так швидко гналися за м'ячем, як колись їхні предки гналися за втікаючими тіллінгенцями. Вони забивали м'яч у ворота ворожих клубів з такою непоборною силою, як тарани й пращі їхніх предків трошили ворота міста Тіллінгена.

Згуртованість і зіграність команди «Гохштадт» переборювали всі перешкоди, що стояли на шляху до воріт противника, а одного разу трапилось так, що в гарячці гохштадтці разом з м'ячем забили в ворота бека супротивного клубу.

Їхні удари були страшні. М'яч, який вони забили у ворота ворожої команди, відкинув убік голкіпера, пробив сітку, відірвав вухо одному з глядачів за ворітьми, забив собаку, що грався за полем, і збив з ніг перехожого, який хотів відбити м'яч. Це один приклад.

Ось другий приклад. Під час змагання між командами «Гохштадт» та «Інгольштадт», гол «Гохштадта» в ворота «Інгольштадта» викликав дві жертви: голкіпер і м'яч спустили дух; гру було припинено на десять хвилин, поки прийшов новий голкіпер і принесли новий м'яч.

Повертаючись із поля, гохштадтці гордо виспівували свій гімн:

Цілуй гравця, кохана,
Тулись палкіш до губ.
Дає всім прочухана
Гохштадський славний клуб.
Заб'ємо гол! Заб'ємо гол! Ура!

Їхню гру називали надзвичайно пружною, а у спортивній хроніці однієї з газет писали про останній матч, що це був не футбол, а страшний суд. А змагання між командами «Гохштадт» — «Рінгельсгейм», як писали газети, що нагадувало бій за Верден.

В осінньому сезоні гохштадтці (зелено-блакитні) могли підсумувати свої успіхи: перебито ніг — 28 пар; поламано ребер — 49; вивихнуто й поламано рук — 13 пар; перебито носів — 52; перебито лопаток — 16; розбито і пошкоджено перенісь — 19; завдано ударів у живіт, що спричинилося до повної нездатності противника — 32; ви-

битих зубів — 4 дюжини. Якщо до цього додати, що за останній сезон вони забили до чужих воріт 280 голів, а пропустили в свої тільки 6, то не можна не погодитися, що успіх їхньої гри був рекордним.

Органи ворожих клубів, заздрячи їхнім успіхам, писали якое про одного з найкращих гравців клубу «Гохштадт»: «Фрідмана спіткала невдача. Він перебив тільки дві ноги противникам і не міг дібратися до коліна голкіпера».

Вони перемогли всі клуби Південної Німеччини, і коли запросили з півночі на дружній матч команду «Альтону», то після змагання додому повернувся лише голкіпер з пов'язаною головою, залишивши весь основний і запасний склад команди «Альтона» в лікарнях Гохштадта над Дунаєм.

Та чи ж могли на це спокійно дивитися тіллінгенці, які мали свій клуб біло-жовтих футболістів. Клуб «Тіллінген» був непоганою командою, він грав також у високому темпі, і удари його гравців у голінку чи в коліно були такі ж сильні й небезпечні, як і удари гравців «Гохштадта». Їхній удар у живіт теж був дуже сильний і, крім того, супроводжувався гучними оплесками схвалення тіллінгенської публіки.

А між тим вони програвали матч за матчем.

Одного разу вони щось надумали й запросили до себе тренера з Мюнхена, англійця Бернса, який почав їх учить елегантної гри — тобто комбінованої передачі м'яча. Бернс з ранку до вечора тренував їх, поки нарешті зміг сказати:

— Викликайте команду майстрів з Лейпціга.

Викликали й програли з рахунком 4:2.

— Нічого,— сказав тренер Бернс,— ще три таких поразки — і ви можете вже нікого не боятись.

І знову вони тренувались з елегантної комбінованої гри, при якій футболіст, що грає тільки на себе, нічого не значить, і його вважають не гравцем, а фанатиком, бо успіх робить вся команда в цілому. Запросили команду майстрів «Прейсен» і програли 2:1. Потім грали з чудовою командою «Мюльгаузен» і зіграли внічию.

Тренер Бернс сказав, що тепер навряд чи знайдеться противник, який їх переміг би. Відповідний візит команди майстрів «Лейпціг» з клубом «Тіллінген» закінчився сумно для «Лейпціга». Вони повезли додому 5 голів,

валишивши в сітці «Тіллінгена» лише один та й то з штрафного удару.

Коли «Гохштадт» читав про славу перемогу «Тіллінгена» над «Лейпцігом», то весь клуб позеленів від злості.

А коли згодом вони прочитали в «Альгемайне спорт-дайтунг», що біло-жовті з Тіллінгена після свого визначного успіху тепер не мають серйозного суперника в усій Південній Німеччині і що гра їхня захопила навіть команду противника, гошштадтці відчували те ж саме, що і їхні предки, коли одного разу тіллінгенці зайняли Гохштадт і сплюндрували його.

Невимовний гнів і обурення викликали в них такі слова звіту: «чудова пасовка тіллінгенців», «самовідданість голкіпера Тіллінгена», «безгоданна атака форвардів», «чудовий дріблінг правого крила».

— Я його віддріблінгував би,— промовив, насупившись, форвард Томас,— більше йому ніде не довелося б грати, тільки на небі перед ворітьми святого Петра.

— З голкіпера «Тіллінгена» я зробив би бігос, а з беків — салат,— упевнено промовив лівий бек клубу «Гохштадт».

Вони сиділи в приміщенні клубу. На хвилину розмова урвалася. Можна було чекати, що зараз хто-небудь скаже щось таке, що прояснить ситуацію й полегшить становище.

Це й зробив секретар клубу:

— Зіграємо з ними дружній матч,— сказав він,— тільки заманемо їх сюди. Для цього в нас є місцева газета. Відповідного матчу грати не доведеться, тому що команда «Тіллінген» зіграє в нас свій останній матч. Коли хто-небудь з нас не покалічить хоч одного гравця, буде виключений з клубу, і ми постараємось, щоб його вигнали з роботи, якщо він десь працює. Крім того, ми прив'яжемо його до сітки воріт і будемо в нього забивати голи.

Місцеві газети були готові до послуг свого клубу «Гохштадт» і почали заманювати «Тіллінген» на вибуховий ґрунт свого міста. Особливо стаття «Найкраща команда Південної Німеччини» була написана дуже багатозначно. В ній віддавалося належне останній перемозі «Тіллінгена», хорошій грі й несподіваному результату змагання.

Говорилося також, що «Гохштадт» теж може похвалитися рядом видатних перемог, і що вирішити питання,

який же клуб кращий — «Тіллінген» чи «Гохштадт», може тільки зустріч обох клубів у дружнім змаганні, при якому треба забути все погане, що було між двома містами, імена яких гордо носять клуби. Футбол — це гра міжнародна, і місцеві інтереси не відіграють тут ніякої ролі. В ній перемагає не фізична сила середньовічних солдатів, а чиста ідея спортсмена, який вкладає в цю гру відвагу й спортивну вихованість.

Завітання «Тіллінгена» до «Гохштадта» назавжди усуне всі непорозуміння між двома містами старого Швабенланду.

Щось подібне гохштадтці писали кілька століть тому маркграфу замку Тіллінген, просячи його відвідати Гохштадт для вирішення питань про межі земель гохштадтських і тіллінгенських. При цьому вони послали йому охоронну грамоту.

Коли маркграф приїхав у Гохштадт, справбі-бо, вони йому нічого не зробили, спокійно й чемно розв'язували всі наболілі питання, через що маркграф так розчулився, що гохштадтці змушені були для заспокоєння повісити його. Так він і висів на виступі міського муру разом з охоронною грамотою в руках.

У другій статті, якою редактор «Моргенблатта» хотів зовсім засліпити «Тіллінген», ми читаємо таке: «Якщо «Тіллінген» вийде на поле «Гохштадта», то це буде не тільки кульмінація всього весняного сезону, але й маніфестація братерських відносин між двома містами. Все старе забуто. Зелено-блакитні подають руки біло-жовтим і гаряче притискують їх до своїх грудей. Як нам стало відомо, наступного тижня буде послано в Тіллінген представника нашого клубу, який провадитиме переговори про майбутній матч. Нам доручено повідомити, що «Тіллінген» знайде братерський прийом не тільки у наших спортсменів-джентльменів, але й у всієї нашої громадськості, що кохається в спорті і з великою радістю чекає зустрічі обох команд, сподіваючись, що команди будуть грати за своїми славними традиціями. Запорукою цього — чудова спортивна форма обох команд. Однак про остаточний результат можна буде говорити лише після матчу».

— Дивіться на них, — сказали в клубі «Тіллінген», коли прочитали про себе цю статтю, — на що тільки спроможний спортивний успіх! Рік тому про нас ніхто не знав, а тепер навіть гохштадтці розсипаються в похва-

лах. Не минуло ще й чотирнадцяти місяців, як про нас написали, що ми — найслабша команда в усьому світі і що нам краще бавитися в цурки, ніж грати в футбол. Гаразд, якщо вони бажають дістати ляпаса, то ми зіграємо з ними дружній матч. Ми їм покажемо! Вони пишуть, що можуть теж похвалитися низкою славних перемог. Брехуни нікчемні! Відомо, як з ними грали клуби «Інгольштадт», «Регенсбург», «Труттендорф» і «Кайхенталь». Знамениті грубіяни, вони навіть не знають, що таке гра головою. В них найкраща комбінація — це затиснути гравця з усіх боків і покалічити його. Вони йдуть на гравця, а не на м'яч.

— Колись і ми так робили, — зітхнув правий бек, — і повірте мені, то були чудові часи. Пам'ятаєте, як я збив форварда з «Ульмербрюдера». Я зламав йому хребет, звернув в'язи, переламав ліву ногу — і все це одним ударом.

— Тому ми мусили ховати його за наш рахунок, — уїдливо зауважив секретар клубу. — Ваш удар коштував нам дві тисячі марок тому, що всім вам стукнуло в голову поховати його в труні, яка мала вигляд м'яча.

— А все ж таки ми закінчили матч і не повертали грошей за квитки, — сказав, виправдовуючись, правий бек.

Безумовно, ми виграємо у «Гохштадта», — врочисто промовив капітан «Тіллінгена». — Ми виграємо своїми витонченими комбінаціями. Нашій атаці ніхто не перешкодить. З боків ми б'ємо по центру, центр подає на другий бік, а сам біжить уперед, дріблінг з беком, малий трюк з подачею на правий бік, удар — і гол! Ми не повинні стикатися безпосередньо з гравцями противника. Хай вони грають у просторі. Вони навіть не посміють доторкнутися до м'яча, тільки ми будемо бавитися з ним. М'яч має бути для них абсолютно абстрактною ідеєю, казкою і більш нічим. Гіп, гіп, ура!

Секретар клубу «Гохштадт» наступного тижня приїхав, власне кажучи, лише закінчити те, що вже було готовим. Тіллінгенська газета «Моргенпост» написала, що передусім ідеться про матч між «Тіллінгеном» і «Гохштадтом», в якому «Тіллінген» захистить кольори свого міста й честь клубу. Гра буде не за кубок, а за перемогу над «давніми знайомими», за перемогу міста Тіллінген над Гохштадтом на Дунаї. Поїзди привезуть тіллінгенців на вокзал Гохштадта, щоб вони могли гідно провести на поле бою біло-жовту команду, команду, яка носить кольори міста

Тіллінгена, і щоб вони могли обійняти переможців із Тіллінгена на місці перемоги.

Крім кількох ворожих поглядів тіллінгенців, представник клубу «Гохштадт» не відчув нічого неприємного, і він спокійно завершував переговори.

Дружній матч між двома клубами відбудеться наступної неділі на полі «Гохштадта». Прибуток від квитків має бути поділений порівну між ними.

Після переговорів, за старим звичаєм, усі пішли в шинок і пили там аж до ранку за рахунок клубу. До ранку вони також домовилися, що: 1) нейтральним суддею буде член клубу «Регенсбург», витрати на якого сплачують обидва клуби; 2) прадід капітана клубу «Гохштадт» під час атаки на місто Тіллінген був розсічений від голови до п'ят мечем прадіда капітана клубу «Тіллінген», який був, у свою чергу, простроплений списом прадіда секретаря клубу «Гохштадт».

Після цього бесіда якось зів'яла, і секретар клубу «Гохштадт» визнав за доцільніше непомітно зникнути, до того ж він завважив, що капітан клубу якось дивно на нього зиркає, наче збирається реабілітувати честь своїх предків.

Настав славний день, коли тіллінгенці після кількох століть знову вирушили на Гохштадт, який був готовий до захисту.

В Тіллінгені й Гохштадті напередодні було роздано всі кастети, залізні каблучки, дубові палиці й револьвери. Ручні чемодани тіллінгенців були підозріло важкими — тіллінгенці везли з собою каміння. І гохштадтці понабивали камінням кишені. Матч розпочався рівно о пів на четверту, а о третій годині тридцять три хвилини...

Першим упав нейтральний суддя. Він дістав по голові два удари канчуком — по одному від прихильників двох клубів. Незважаючи на те, що його череп був проламаний у двох місцях, він, перед тим як умерти, закричав «офсайд» і зібрався був свиснути, але новий удар канчуком сплющив у його зубах свисток.

Перевага була на боці тіллінгенців, тому що їх приїхало 10 000 чоловік, а в Гохштадті всього населення було 9000. Гохштадтці захищалися запекло, і під час загальної бійки їм пощастило повісити капітана «Тіллінгена» на перекладні воріт «Гохштадта».

Хавбек «Тіллінгена» загриз обох беків «Гохштадта» і був, у свою чергу, захоплений форвардом противника.

На другий день у спортивній рубриці всіх газет Німеччини було надруковано таку коротку телеграму:

«Цікаве змагання «Тіллінген» — «Гохштадт» не закінчене. На полі залишилося 1200 гостей і 850 місцевих глядачів. Обидва клуби ліквідовані. Місто палає».

Коли після цього я згадую матч «Славія» — «Спарта», мені стає ясно, що футбол у нас ще в пелюшках.

КІЛЬКА РАПОРТІВ ПОЛІТИЧНОГО ДЕТЕКТИВА ЯНДАКА

Перший рапорт

Вельмишановний пане Гайшман!

Дозволю собі доповісти, що вчора я розпочав стеження і вивчення діяльності та контактів об'єкта на прізвище Йозеф Поупе, який згідно з департаментською інструкцією № 3 вже кілька разів робив небезпечні для держави виступи, а крім того живе в Радлицях, буд. № 48, а крім того має високий зріст, кругле обличчя без родимок, підстрижені по-англійському вусики, голубі очі, каштановий чуб, форма носа і дикція правильні.

Одержавши вказівку, щоб випитуванням на місці проживання не звернути уваги підозрюваної особи на те, що за нею, Йозефом Поупе, стежать, я чекав на тротуарі навпроти, поки особа, до якої підходить опис, вийде з будинку № 48 на головній вулиці в Радлицях, розпочавши чергування о 3-й годині ранку. О пів на восьму об'єкт стеження з'явився в під'їзді будинку, з якого вийшов, сторожко озираючись на всі боки, а я в ту хвилину вдавав, ніби прикурюю сигарету, а побачивши, що він переходить на цей бік вулиці, швидко перейшов на другий бік так, щоб перебувати з ним на одній прямій лінії, щоб не спускати його з очей, при чому спостерігав його контакти з оточенням, яких не було.

Щоб пересвідчитися, чи Йозеф Поупе не користується іншим прізвищем, я покликав гімназиста, що йшов, імовірно, на уроки, і дав йому одну крону, зажадавши від нього, щоб він, уже великий гімназист, підійшов до вищезгаданої особи, яка йшла протилежним тротуаром, і спитав її, чи її не звуть Йозеф Поупе, що гімназист і зробив, а одержавши від об'єкта стеження по потилиці, швидко втік, не повідомивши мене про результат.

Проте цей вчинок виразно й недвозначно засвідчує, що вимовляння його прізвища в місцях, де він, очевидно, гадає, що його ніхто не знає, викликає в нього втрату самовладання і певний ступінь роздратування, про що свідчило й те, що він кілька разів нервово сплюнув і попростував далі в напрямку Сантошки, а звідти повз гавровий завод — до Андела, де сів у трамвайний вагон 14-ї лінії. Стоячи сам на площадці вагона, я мав змогу стежити за його діями й поведінкою. Вийнявши з правої кишені жовту течку з відділеннями для поштових марок, що свідчить про його широке листування, він попросив квиток без пересадки до кінця маршруту. Через тисячу я не зміг з'ясувати вмісту його течки. Однак помітив, що він уміє унікає розмов з попутниками і за всю дорогу не промовив ні слова, а поведився надзвичайно пасивно аж до зупинки біля окружного карного суду, де вийшов з трамвая, перейшов на другий бік вулиці, звернув у вулицю Лазарську, і ввійшов до кав'ярні Тумовки одночасно зі мною й сів на стіл біля грубки системи «Патент», де було місце й для мене, отож я міг би почати з ним розмову, але не зробив цього, побоюючись пробудити в ньому підозру. Зате я міг безпечніше стежити за його діями, зокрема з'ясувати, які газети й журнали попросить він в офіціанта і чи робитиме виписки з політичних журналів, потрібні йому для орієнтації і які він міг би використати в своїх небезпечних виступах.

На підставі своєї надзвичайної хитрості він замовив не політичні видання, а «Кушнірську газету», «Вісник гіпотек та капіталовкладень», «Гостімїла», «Інтереси кондитерів». Потім вийняв з кишені блокнот, оправлений у чорну шкіру, зі срібною монограмою на ріжку з літерами З. К., що свідчить про його надзвичайну хитрість, бо ж його звать Йозеф Поупе. Я сидів поруч нього, і мені пощастило підглядіти деякі виписки, зроблені ним з журналів. Тремтячою рукою він писав: «Зимові трикотажні сорочки та панталони чоловічі й жіночі, дитячі костюмчики, корсажі з мако й беже, панчохи, шарпетки бавовняні, вігоневі й шерстяні, гетри, шапки, шарфи, каніфас, оксфорд, зефір, коленкор, кальсони грінсбонові, флаanelеві жіночі сорочки».

Далі я вже не бачив, бо він посунув руку й затулював нею написане, а коли нахилився ще нижче над блокнотом, то я вже не мав змоги підглядіти, що він пише далі, тільки вловив початок якоїсь нової виписки: «Паршу та

коросту у людей і тварин можна швидко вилікувати за допомогою нового патентованого апаратика...» Цілком очевидно, що ці виписки робилися з певною метою, і треба буде не губити його слідів і в цьому напрямку. Витратив він у кав'ярні 5 кр. 80 гел.; до цієї суми входить і винагорода бабусі в туалеті, куди об'єкт стеження вийшов, випивши чаю з лимоном, до якого замовляв порцію кексу й порцію торта. Можна гадати, що сума 5-6 кр. за сніданок у кав'ярні становить його щоденний ранковий видаток, із чого випливає, що він за місяць витрачає на сніданки в кав'ярні 150—180 крон. У кав'ярні він вийняв з кишені мельхіоровий портсигар з нескладним штампованим візерунком і закурив цигарку ручної набивки з надзвичайно тонкою гільзою, яку я додаю до цього рапорту. Розплатившись з офіціантом, він швидко взяв капелюх і вийшов, причому я, розплатившись одночасно з ним, пішов за ним назирці, а він попростував Лазарською вулицею до вулиці Спаленої, де зупинився перед книгарнею фірми «Серце». Увійшовши до книгарні, він купив брошуру про прибутковий податок, яку я теж купив одночасно з ним, щоб не згубити його з очей і пересвідчитися, що він збирається читати, щоб зібрати якийсь матеріал для своїх виступів. Вибрана ним брошура є доказом цього. Не маючи дрібних грошей, я змушений був зачекати, поки мені дадуть решту з двадцятикровонової банкноти, і під час цієї маніпуляції об'єкт стеження вийшов раніше за мене, отож мав змогу зникнути або в Опатовицькій вулиці, або перейти на другий бік і іншою вулицею вийти на Владиславову вулицю, звідки міг знов же перейти прохідним двором «Міщанської бесіди» на проспект Юнгмана або ж Харватовим завулком на Національний проспект. А міг піти також прямо Спаленою вулицею або праворуч чи ліворуч через Національний проспект на Перштин, звідки або ж на Віфліємський майдан та завулками на Масарикову набережну, або Скорженкою на Вугільний ринок і провулками на Карлову вулицю, звідки міг перейти або на Карлів міст і нагору на Градчани, або ж із Карлової вулиці міг звернути праворуч на Старомеський майдан, звідки знов же на Мікулашський проспект або Целетною вулицею до Гібернської й праворуч до Індржиської через майдан Гавлічка, а біля церкви св. Індржиха міг уже легко сісти на трамвай 14-ї лінії й спокійно вернутись у Радлиці до свого дому, де я завтра продовжу стеження.

ПЕРЕМІНА ПРИЗВИЩА

Міністерському секретареві з міністерства фінансів Ярославу Вижралекові окружне політичне управління дозволило прибрати й уживати прізвища Блатенський.

«Народні політика» від 18 січня ц. р.
Рубрика «Особисті й родинні справи».

З паном міністерським секретарем із міністерства фінансів Ярославом Вижралеком я не знайомий і думаю, що мені було б на нього начхати, якби він не попав мені на очі завдяки наведеному вище повідомленню в газеті «Народні політика». Людина, що служить міністерським секретарем у міністерстві фінансів і кілька десятків років зветься Вижралеком, а тоді раптом надумається і поміняє своє прізвище на романтичне, як у поетів доби національного відродження, Блатенський,— це явище, гідне уваги не тільки взагалі, а й зокрема, в зв'язку з її службовим становищем.

Цьому чоловікові, який, власне, дематеріалізувався, треба присвятити пильну увагу, а водночас винести сувору догану окружному політичному управлінню, щоб воно в інтересах громадського порядку не дозволяло міняти прізвища людям, які стоять так близько до міністерських крісел і зветься Вижралеком, Вижранда, Вижирка, Обжирач і т. д., бо це має такий вигляд, наче вони в чомусь признаються.

Так само й міністрові фінансів я рекомендую, щоб надалі він намагався уникати такої ганьби, не допускаючи на високі посади в міністерстві ніяких Вижралеків, що своїми *потен-отен*¹ просто підбивають людей на всілякі міркування; краще відразу брати на такі посади секретарів з постичними прізвищами. Тепер уже нічого не поможе, що в міністерстві фінансів сидітиме якийсь Блатенський, коли там стільки років просидів Вижралеком, чие прізвище тепер ще й попало в усі газети.

В усій цій трагедії найсумніше те, що він сам розголосив перед світом, яке гидке йому прізвище Вижралеком саме в зв'язку з міністерством фінансів. Краще б йому змиритися з цим, і ніхто б, певне, навіть не помітив такого прикрого збігу.

¹ Промовистими іменами (лат.).

Пане міністре фінансів, я сподіваюся, ви покараєте адміністративно свого секретаря за те, що він отак раптом з доброго дива збаламутив широку публіку.

В міністерстві фінансів є ще два службовці з підозрілими прізвищами. Одного звать Лис, а другого Прес.

Тепер, мабуть, треба дождати повідомлення в рубриці «Особисті справи», що пан Лис із міністерства фінансів дістав дозвіл окружного політичного управління іменуватись Вінаржицьким, а пан Прес — Яблонським. Блатенський у вас уже є, тож міністерство фінансів може видавати поетичний альманах, який безкоштовно розсилатимуть усім платникам податків, щоб вони трохи покріпились душевно після всіх отих податків та не зовсім уже одуріли від податкового чавила та інших пристроїв фінансової інквізиції.

Отож пан Ярослав Вижралек нічого не виграв. Коли він думав, що тепер буде все гаразд, то жахливо помилявся.

Тепер він опинився в становищі людини, яка хотіла враз розбагатіти, а натомість зовсім збанкрутувала.

Коли досі у вузькому колі приятелів його зустрічали так: «А, пан міністерський секретар, пан Вижралек уже йде»,— то говорили цілком нейтральним тоном, як звичайно говорять: «Вижралек те, Вижралек се...» Ні в кого не виникало ніякої задньої думки. А тепер?

З яким смаком його найближчі друзі наголошуватимуть на цьому слові «Вижралек», як вони обсмоктуватимуть кожен склад: «Ви-жра-лек»,— і як вони казатимуть: «Добриндень, пане Вижралек, пардон, пане Блатенський!»

А на тій вулиці, де він живе, на нього показуватимуть пальцем і перешіптуватимуться: «Он пішов отой Блатенський-Вижралек з міністерства».

А швейцар у міністерстві, який перше казав: «Вам тут лист, пане міністерський раднику»,— тепер додаватиме з якоюсь чудною посмішкою: «Пане Блатенський».

А то й сам міністр забуде та по-приятельському скаже в телефон:

— Слушайте, Вижралек...

А Вижралек на те, затиноючись:

— Дозволю собі звернути вашу увагу, пане міністре, на особисте повідомлення в «Сучці» від вісімнадцятого січня цього року.

А міністр почне душитися сміхом:

— Я вже знаю, пане Блатенський, хе-хе-хе... але здається, хе-хе-хе... ви з цим ділом маєте клопіт, хе-хе-е...

От бачте, куди заводить поквалність, пане Вижралеке-Блатенський! Навіть у такому сполученні воно звучить якось по-зоологічному.

Та й коли вас називають тепер «пане Блатенський», то й цим ви нічого не виграли, бо прізвище Блатенський має не дуже гарний історичний присмак. Якийсь Вацлав Блатенський був 1520 року магістратським службовцем у Рудниці, і його четвертували за крадіжку міських печаток. Руки-ноги вашого нового предка висіли на брамі аж до 1541 року.

А Зікмунда Блатенського, власника замку Іштірби на Літомержиччині, повісили в Літомержичях 1528 року за те, що грабував літомержичьких купців. Про Їржика Блатенського ви прочитаєте в архівах (можете послати туди міністерського кур'єра), що він 1589 року в Празі на тортурах признався в отруєнні своєї сестри Анни, вдови Мікулаша Светецького з Черниць. І цей ваш предок помер від руки ката.

А потім ще ось недавно якийсь Блатенський у Сватоборжичях, у Моравії, зарівав і пограбував самотню стару жінку.

А втім, це останнє можна направити. Ви просто надрукуйте в газеті «Народні політика» таке оголошення: «Пан міністерський секретар з міністерства фінансів Ярослав Блатенський повідомляє через нашу газету, що він зовсім не родич убивці й грабіжника Блатенського, про якого ми недавно писали».

І все діло владнається!

Але взагалі — хоч круть, хоч верть, нічого ви не виграли, перемінивши прізвище з Вижралека на Блатенського.

Та й у самій Блатній люди кажуть про себе:

Хоч я в Блатній уродився,
Та нінащо не згодився.

Отож добраніч, пане Блатенський!

ГЕНУЕЗЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ І «НАРОДНІ ЛІСТИ»

Головний редактор газети «Народні листи» вийшов замислений із секретаріату редакції і ввійшов до передньої кімнати, де сидів у глибокій задумі один нещасний редактор, якому доручили писати нотатки про Генуезьку конференцію.

— Нам потрібне,— сказав головний редактор, зупинившись біля його столу,— щось... щось... щось, так би мовити, щось іще сильніше, щоб не занепала давня слава нашої газети. Це правда, колего, що ви чесно намагались паплюжити Росію, але цього ще мало.

— Вибачте,— сказав редактор,— я теж про це думав, бо ми, власне, весь час тільки розігріваємо старі баечки. Але ж ви, пане головний, повинні визнати, що при такому перевантаженні роботою придумати щось нове дуже важко. Я вже розмовляв про це з Віктором Диком. Йому теж не спада на думку нічого. І все ж я гадаю, що ми ославили Росію як слід!

Головний редактор сів на стілець навпроти і, крутячи палець круг пальця, цілком спокійним тоном мовив:

— Господи, та скільки ще є всяких комбінацій! Треба просто пам'ятати все, що ми писали досі, і вести йому облік. От ви вже написали, що більшовики за німецькі гроші розклали російську армію, розтягли війну ще на цілий рік, про Брестський мир і про те, як жорстокі матроси розігнали Установчі збори, і що підкуплені петроградські полки, мадяри, китайці, латиші та німці допомагли більшовикам захопити владу,— та й усе.

— Дозвольте, пане головний редакторе,— перебив його редактор,— ви ще забули, що я писав, ніби вони захопили владу за допомогою злочинців, випущених з в'язниць; це в мене придумалось після одинадцятої години вечора. Я, може, придумав би й щось іще гостріше, та що ж, як з друкарні весь час дзвонили — давай їм рукопис... Та ви й самі знаєте, пане головний редакторе: я роблю все, що можу. Хто вбив Амфітеатрова й Аркадія Аверченка? Це ж я торік зробив! А коли Кронштадт захопив Москву — хіба це не моїх рук діло? — Редактор підвівся і, ходячи по кімнаті, патетично виголошував: — А хто зробив Леніна євреєм, пане головний редакторе? А хто й генерала Брусилова зробив євреєм, підкупленим німцями? І хто зробив з Врангеля мученика — я чи, може, доктор Крамарж? Хто руками «падзвичайки» повбивав у Росії всіх чеських

громадян? Може, ви? Адже ви, пане головний редакторе, весь час штовхали мене до крайнощів! Сьогодні я з допомогою «надзвичайки» повішу Горького, а завтра він звертається з маніфестом до всієї Європи, щоб рятувала Росію від голоду. Я віддав більшовикам на розстріл Кропоткіна й Короленка, а вони живуть собі спокійнісінько ще два роки, і коли справді помирають від старості, то самий «Русс-уніон» надсилає телеграму, що їх ховали коштом держави. Після цього вже важко щось писати, пане головний редакторе. Повірте мені, коли я чергую в редакції вночі, то приходжу додому такий утомлений цією надсадою, що, буває, ще години зо дві не можу заснути, лежу й вигадую щось проти Радянської Росії... Та що вдієш, без кінця не виходить. Інколи стільки навбиваю більшовиків, що потім кричу з переляку крізь сон.

— Ну, заспокойтесь, колего,— сказав головний редактор,— ми всі вас поважаємо, з цього погляду ви найздібніший працівник нашої редакції, але я мушу нагадати вам, що саме тепер, коли засідає Генуезька конференція, ви повинні подвоїти свої зусилля. Наші пасквілі проти Радянської Росії мають бути грандіозними, мають приголомшувати. Ви ж, певне, самі розумієте, що писанина про заплomboвані вагони сьогодні вже не ефективна проти Чичеріна. Треба вигадати щось таке, що справді здивувало б увесь світ і показало всю мерзенність Радянської влади в Росії. Китайці, латиші, мадяри, євреї та німці... м-м... це іграшки, колего, м-м... це — ніщо, це водичка. Нашому народові треба обухом по голові, а не якогось там липового чаю. Цього вимагає сучасний момент. Генуезька конференція — це вам не емаузьке богомілля й не весняний карнавал. Коли вже сам Ллойд-Джордж на банкеті, даному шведським міністром Брантінгом, не зумів дати собі раду з Генуезькою конференцією після того сюрпризу, що нам підніс отой негідник Чичерін, то треба нам виступати з гасом, а не з водичкою. Щойно ми в секретаріаті говорили про це. Треба чимсь приголомшити країну! Від вас залежить, чи зумієте ви відзначитись і здивувати не лише широку публіку своєю майстерністю, а й нас, усю видавничу компанію, всю акціонерну друкарню.

Головний редактор підвівся, міцно потиснув руку редакторові й ще додав, відходячи:

— Отже, наперед тішуся завтрашньою статтею. Не допустіть, щоб «Народні політика» завдала нам ганьби! Бо той Станіслав Ніколау зі своїми проклятими статтями вже й так сильнючий наш конкурент.

Коли пан головний редактор пішов, пан редактор схилив голову на руки, просидів у такій позі понад півгодини, а тоді взяв олівець і на смужці паперу написав чудову статтю, якою здивував не тільки всю акціонерну друкарню «Народні листи» та її передплатників, а й увесь цивілізований світ.

Стаття була не дуже довга, але змістовна:

«ТВОРЦЯ «АННИ КАРЕНІНОЇ», ВЕЛИКОГО РОСІЙСЬКОГО МИСЛИТЕЛЯ ЛЬВА МИКОЛАЙОВИЧА ТОЛСТОГО БІЛЬШОВИКИ РОЗСТРІЛЯЛИ В МОСКВІ ЧЕРЕЗ НЕЗГОДУ З ЧИЧЕРІНИМ!

Генуезька конференція діждалася своєї трагедії! Льва Миколайовича Толстого вже нема на світі!

Узурпатори державної влади, люди найнижчих моральних якостей змусили назавжди замовкнути найбільшого з росіян — Льва Миколайовича Толстого, заарештованого за свій полум'яний протест проти махінацій Чичеріна з долею російського народу на Генуезькій конференції!

Шестеро солдатів-китайців, шестеро підлих найманців учора у в'язниці московської «надзвичайки» замордували автора «Анни Кареніної»! Дальші подробиці — в завтрашньому номері газети.

В сльозах схиляється доземно весь цивілізований світ над спотвореним трупом великого філософа.

Ми вже давно відраджували наш уряд брати участь у Генуезькій конференції.

Ось і маєте!»

Дальші подробиці, на жаль, не були опубліковані: доктор Крамарж учинив спробу самогубства, готовий на все редактор одержав відпустку, і, ніби навмисне, в тому самому нещасливому номері газети «Народні листи» одне пражьке видавництво вмістило оголошення про популярне видання збірки творів Льва Миколайовича Толстого..

СПРОБА БЕЗАЛКОГОЛЬНОЇ ВЕЧІРКИ, АБО Ж АМЕРИКАНСЬКА ЗАБАВА

I

Найсмутніший приклад того, куди заводять пияцтво, подав відомий персонаж із біблії, Хам, який опинився перед судом історії за злочин проти доброзвичайності, вчинений над своїм рідним батьком — Ноем.

Я знаю ще один випадок, коли п'яний священик у Інтерлакені пішов правити службу богу в самій сорочці; а мій приятель Славик, напившись, живцем з'їв у зоологічному саду в Дрездені молоду отруйну кобру, надзвичайно симпатичне змієнятко.

Ці та інші випадки й привели людство до роздумів про згубний вплив алкоголю. Америка зробила з цього погляду перший крок і, запровадивши сухий закон, показала всьому світові, як розвивати людську кмітливість та винахідливість обминанням закону проти продажу алкогольних напоїв.

Виникла так звана абстиненція розпачу: під тиском антиалкогольного закону люди, які зроду в рот не брали спиртного, стають п'яницями, а власники салунів та барів — шахраями.

«Віскі і брендлі!» — це гасло, що нині лунає по всій Америці, летить від Нью-Йорка до Сан-Франціско, від Канади аж до Мексики.

На цьому неосяжному просторі нині щодня кілька мільйонів джентльменів у мільйонах барів чекають, поки власник бару підійде до них і ввілле їм у роззявлений рот чарку віскі, а потім інкасує гроші. Бо саме так роблять нині в Америці. Через поліційних шпигів спиртного в пляшках не продають, бо така вилучена пляшка була б речовим доказом. Джентльмен просто роззявляє рота, і йому туди вливають, що треба.

В нас, у Чехії, ні спілка християнської молоді, ні армія спасіння небагато доб'ються зі своїм зашкарублим уявленням, що сухий закон — це найкращий дарунок людству.

Сухий закон призводить до зростання злочинності, бо вже й сьогодні в Америці понад сімдесят чоловік сидить у в'язницях за незаконний продаж горілки, отож Америка нині стоїть на першому місці в кримінальній статистиці.

А у нас алкоголізм має історичне коріння, він підкріплений численними привілеями, що їх надавали наші королі, які веліли містам варити пиво, а підданим своїм — пити його. Славетна «Дестінка» навіть зовсім недавно купила цілу гуральню.

Де до нас братися СХМ! У нас тепер роблять так: кожен випитий кухоль восьмиградусного лива підкріплюють трьома-чотирма чарочками. Кухоль десятиградусного підкріплюють двома, а дванадцятиградусного — однією чарочкою.

Всі брошури СХМ про тверезість варті дірки від булька, коли в газетних оголошеннях рекламуються напої з гарантованою міцністю сімдесят градусів і з такими знадливими назвами, як «Хильнімо!» або «Будьмо!».

II

Не можна сказати, що місто, де зроблено спробу провести безалкогольну вечірку з американською забавою, було розбещеніше, ніж інші міста нашої республіки. Алкоголіки там ішли в ногу з алкоголіками інших міст, і там, як будь-де, на п'ятох тверезих чоловіків припадав один п'яний, а на трьох жителів міста — одна пляшка міцних напоїв у день. Щоночі там, як і в кожному місті з таким числом жителів, валялося з десяток п'яних, а двоє чи троє валялись на тротуарі й удень. Не можна сказати також, що в тому місті ночами бувало більше скандалів, ніж деінде. Бувало, що хтось об когось переб'є ціпка, раз на рік хтось когось сп'яну ножем штрикне, — та, мабуть, і все.

Тому в місті спалахнула велика сенсація, коли одна дама, що, овдовівши, приїхала з Америки до свого рідного міста, закрутила голови всій публіці ідеєю влаштувати безалкогольну вечірку з американськими розвагами, яка мала відбутись у ресторані пана Вашати.

Сердешному панові Вашаті довелося зносити до зали сто двадцять стільців і вісімдесят чайників, у яких запарюватимуть чай американка з дружиною старшого залізничного ревізора: та зразу приєдналась до організації безалкогольної вечірки, бо, мабуть, не бувало такого дня, щоб пан ревізор не приходив додому ввечері не те щоб п'яний, але веселенький.

Покійний чоловік тієї американської дами був одним

з піонерів антиалкогольного руху в Алабамі й головним проповідником якоїсь релігійної секти.

Плакати, які вона замовила, мали жалобні рамки, мов оголошення про чиюсь смерть:

**БЕЗАЛКОГОЛЬНА ЗАБАВА
АМЕРИКАНСЬКА ВЕЧІРКА БЕЗ СПИРТНИХ НАПОЇВ
УНИКАЙТЕ П'ЯНИЦЬ
АЛКОГОЛЬ ПРИНИЖУЄ ОБРАЗ БОЖИЙ
ДО ОБРАЗУ НЕРОЗУМНОЇ ТВАРИНИ
9 КВІТНЯ ВИ РОЗВАЖИТЕСЬ БЕЗ АЛКОГОЛЮ
В РЕСТОРАНІ П. ВАШАТИ
ПОЧАТОК О 7 ГОД. ВЕЧОРА
В ПРОГРАМІ:
ВСТУПНЕ СЛОВО ПАНІ ПІККНАУН,
УРОДЖЕНКІ НАШОГО МІСТА
РІЗНІ ІГРИ
ДЛЯ ПІДЖИВЛЕННЯ БЕЗПЛАТНО ПОДАВАТИМУТЬ ЧАЙ
ПРИХОДЬТЕ ВСІ І САМІ ПЕРЕСВІДЧИТЕСЬ, ЩО КРАЩЕ:
РОЗВАГИ З АЛКОГОЛЕМ ЧИ БЕЗ АЛКОГОЛЮ!**

Коли місцеві жителі ознайомилися зі змістом плаката, настав справжній розрух. Загальні почуття найкраще висловив відшліфованими словами старий лісничий на пенсії пан Полівка:

— Такій забаві не місце в ресторані, йшли б із тим своїм чаєм кудись на травичку!

А капельмейстер Воржех зайшов ще далі й висловився в шинку «Привокзальному» так:

— Піду туди й нацмулюсь як хлюща!

Такої ж думки була й безліч інших городян.

Над безалкогольною вечіркою нависли грізні хмари.

III

Пані Піккнаун вельми дбайливо уклала коротеньку вступну промову, яка страшенно розхвилювала всіх присутніх у залі ресторану пана Вашати. Туди зійшлося сила-силенна городян — усе пияки зі стажем, та й дружини їхні прийшли подивитись, як воно вплине на них.

Пані Піккнаун ще добре пам'ятала, як її небіжчик чоловік гримів у Алабамі на зборах, промовляючи до серця

старим розбишакам Заходу, щоб покинули віскі та взялися за біблію.

Свою мову, щедро прикрашену американізмами, пані Піккнаун супроводила соковитою лайкою. Найделікатніше з усього звучало, коли вона заявила, що кожен, хто п'є,— негідник; почувши те, половина присутніх жінок штурхнули своїх чоловіків під бік і прошепотіли: «Бач, я це тобі давно казала!»

Пані Піккнаун навела також кілька прикладів з життя п'яниць в Америці; ті п'яниці своїми ексцесами довели себе до електричного стільця.

Кілька осіб хотіли вислизнути з великої зали й заскочити до буфету щось перехилити, але їх завернула з дверей дружина ревізора, яка стерегла вихід, хоч і марно, бо то один, то другий усе ж таки виплигували з вікна у садок, а з садка через кухню пробирались до буфету.

Так зробили по черзі всі чоловіки; тим часом пані Піккнаун докінчила свою промову й оголосила, що далі буде продовження програми. Зараз почнуться ігри. Вона розкаже, що робити, а потім дасть сигнал свистком, щоб починали. І вийняла з кишені свисток — такий, яким користуються на футбольних матчах.

Перша гра була така: дами утворюють зовнішнє коло, панове — внутрішнє; обое кіл рухаються в протилежних напрямках, і чоловіки та жінки подають одні одним руки. Поки вишикували та пустили в рух обидва кола, двоє учасників вечірки встигли так набратися в буфеті, що, як почали обертатись кола, ці двоє, подаючи дамам руки, попадали, і їхні дружини відвели їх до буфету.

Антиалкогольний рух давав деякі позитивні результати: в невеличких перервах між окремими іграми учасники мусили надолужувати згаяне і вливали в себе напої такими темпами, яких місто ще не пам'ятало. Поки почалася друга гра, один добродій, що звичайно випивав за день не більше чотирьох кувлів пива, встиг спожити півпляшки підкріплювача і сп'яну мало не підпалив на подвір'ї свинячого хлівця, бо серед білого дня присвічував собі сірником, шукаючи входу до зали.

Друга американська гра для товариства була дуже кумедна. На стіл поставили тарілку, в неї кинули десять горошин. Завдання було таке: зібрати всі горошинки на лезо столового ножа, віднести в другий кінець зали й висипати в пелену пані Піккнаун.

Ті, хто вже був трохи під чаркою, почали розважатись.

Підходили до столу, відчайдушно намагались утримати на площині ножа хоч одну горошину, поки врешті пан Пексідер — мабуть, «найвеселіший» з усіх, — нишком поплював на ніж, легко зібрав з тарілки всі десять горошин, відніс їх на другий кінець зали і скинув у пелену пані Піккнаун, ще й спритно обер ніж об її спідницю.

Під час невеличкої перерви, поки дружина старшого залізничного ревізора розносила дамам чай у чайниках із скибочкою кексу, який пожертвувала щедра організаторка вечірки, до буфетного приміщення напхалося повно чоловіків, точно за тріумфальним закликком пана Пексідера: «А тепер хильнемо!»

Радість сяяла в очах у всіх, і чим довше, тим більше їм подобалась така розвага, отож нову американську гру присутні привітали гучним криком.

Коли всі, крім тих, котрі взагалі не могли встати з-за столу в буфеті, бо в них підламувались коліна, знов зібрались у залі, пані Піккнаун засурмила в свою сурму, наче подала сигнал «офсайд!», і вигукнула: «Всім чоловікам вийти!» Ці її слова були зустрінуті дикунським ревом вдячності.

Коли панове вийшли з зали, дамам роздали номерки, і котрій дістався найменший, та мусила влізти в мішок; потім його зав'язали й поклали на стіл. А тоді покликали розвеселілих чоловіків і почали продавати ту даму з аукціону. Перша пропозиція була двадцять гелерів. Даму в лантусі на столі виграв той самий лісничий-пенсіонер, підбивши ціну до десяти крон і шістдесяти гелерів. Виявилось, що пан лісничий у відставці за цю скромну суму виграв напівживу з переляку бабусю дружини поштмейстера, котра прийшла сюди з онукою і на превелику потіху всіх дам дістала в жеребкуванні перший номер.

Пан лісничий у відставці так розлютився, що спочатку зблід, потім густо почервонів, виїняв з жилетної кишенька годинника, поклав його в кишеню штанів, стяг із себе піджак, тоді знову його надів і погрозливо вигукнув:

— Оце маємо!

Всі напружено чекали, що ж станеться далі, але не сталося нічого.

Пан Полівка, лісничий у відставці, зневажливо сплюнув, кинув: «Пройдисвіті!» — і гордо пішов до буфету, де повторив перед паном Вашатою своє давнє визначення:

— Такій забаві не місце в ресторані, йшли б із отим своїм чаєм кудись на травичку.

Той чоловік, котрий мало не спалив хлівця, був від цього в такому захваті, що пробелькотів до своєї дружини, яка підтримувала його на стільці, щоб не впав:

— Аж те-те-тепер я ба-бачу, як воно гарно бу-бу-бути не-не-пи-пи-тушим.

А дружина зауважила:

— Зроду не думала, що доживуся з тобою до такої ганьби прилюдної!

Потім пані Піккнаун знов просвистіла «офсайд!» — і своїм грубим чоловічим голосом вигукнула:

— Всім дамам вийти!

Правда, з дамами вийшла й половина чоловіків, щоб скористатись антрактом для такого жаданого, ще ближчого ознайомлення з асортиментом міцних напоїв у ресторані пана Вашати.

З рештою чоловіків пані Піккнаун залишилась у залі сама.

Ця достойна дама була така захоплена своїми антиалкогольними ідеями, що взагалі не помічала, що діється весь цей час круг неї. Оточена гуртом чоловіків, ця дама-ідеалістка аж тоді помітила, що діється щось непевне, коли до зали знов упхався відставний лісничий пан Полівка з капельмейстером Воржехом, тим самим, котрий заявив у шинку «Привокзальному»: «Піду туди й нацмулюсь як хлюща!»

Вона саме збиралась розтлумачити, як провести аукціон чоловіків, коли обидва, Полівка і Воржех, що обіймали один одного за шию, мов новобранці, підійшли до неї, вимальовуючи ногами дивовижні фігури й горлаючи так, що аж шибки деренчали, куплети старовинної солдатської пісні: «Як ми йшли на Яромир, хто не хоче, той не вір...»

Пані Піккнаун і незчулась, як опинилася раптом на колінах у пана Полівки: сиділа розкарякою, а він її підгицував і приспівував: «Гопса-гопса-гопса-гою, туман плыве долиною, помреш — піду до другої...»

А капельмейстер Воржех щипав її за щічку, тоді витяг у неї з зачіски шпильку й почав коприсатися в зубах. Потім вона ще відчула, що їй виливають у рот чарку чогось міцного і що хтось щипає її за коліно.

Потім увійшли дами, повикидали все геть і потрошили все в залі, мов на храмове свято.

IV

Пан Вашата, незважаючи на збитки, завдані йому під кінець, заявляє публічно, що погане фінансове становище ресторану нічим так не підправиш, як влаштуванням безалкогольних вечірок з американськими розвагами.

ВИБОРИ ДО МАГІСТРАТУ

*І коли віє полуденний вітер, кажете
«спека буде», і буває.*

Євангеліє від Луки, гл. 12.

I

Є деякі речі, події, пригоди, явища, які надзвичайно бадьорять нас. Вони є неодмінною складовою частиною людської радості. Без них людське життя було б із біса одноманітне. Люди потребують боротьби, щоб у серці людському не було так, наче в пустелі Сахарі. Весь час рівнина й рівнина, ніякої тобі переміни для розваги, самий пісок та верблуди. І тому люди придумали вибори до магістрату.

Отож уявімо собі повітове місто, де є такі політичні партії:

Партія рятівників народу.

Партія національних прогресивних горизонтів.

Народні мінімалісти.

Національні максималісти.

Демократична партія вільнодумців.

Вільнодумна партія прогресивних демократів.

Соціально-народні прогресисти.

Партія реалістичних, соціалістично настроєних аграріїв.

Партія сільських демократів.

Венцелідесівці.

Про цю останню політичну партію треба сказати, що вона була породжена в стані неприємності місцевим жителем Августином Венцелідесом, і ядром її була компанія гравців у кеглі при готелі «Троянда».

Пан Августин Венцелідес перше був членом партії рятівників народу, до якої належав і пан Хаура; однак цей останній підло порушив єдність партійних лав,

раптом з доброго дива почавши продавати метр допліну на тридцять гелерів дешевше, ніж пан Венцелідес.

Жителі міста дуже добре пам'ятають, як потім по рестораних туалетях почали з'являтися написи: «Хаура злодій!»

Пан Венцелідес навіть не намагався хоч трохи змінити почерк і через цю необережність був покараний судом за образу, а як засуджений злочинець — вигнаний з органів місцевої влади, й став відщепенцем.

А від цього вже недалеко до заснування власної партії. Отаке походження венцелідесівців.

Вибори до магістрату в тому місті призначені були через відставку старости, проводиря партії національних прогресивних горизонтів. Той нещасливець вдався до демагогії і привласнив паровий плуг, який належав місту. Іще його обвинувачували в тому, що він під час карантину на собак купив своєму собаці намордник коштом міста, списавши витрачену суму по графі «поштові витрати». Разом з ним полетіли не тільки ті депутати міського врядування, які були членами партії національних прогресивних горизонтів, а й союзний з ними блок демократичної партії вільнодумців, партії народних мінімалістів та партії національних максималістів, члени яких склали свої повноваження після жадливого обвинувачення з боку соціальних народних прогресистів, ніби цей блок, організувавши пікнік над міським ставом, виловив там усіх лящів і пожер навіть мільку, запущену в ставок коштом платників податків. Це було документально підтверджено й тим, що лідер національних максималістів удавився занадто квапливо проковтнутим маленьким емажем коропцем.

Коаліція розвалилася. Заяви про відставку сипались, як пух із тополь. Сморід було чути з усіх боків. І врешті якось, коли один городянин у ресторані готелю «Корона» спитав офіціанта, хто такий отой зизоокій добродій, що замовляє вже третю порцію фляків, офіціант відповів: «Той рудий та зизоокій записавсь у нас до книги постояльців урядовим комісаром. Ми вже дали знати жандарям, ось вони скоро прийдуть і поспитають у нього документи!»

Та ніхто не пророк у своїй вітчизні. Вранці сам повітовий начальник прийшов з візитом до рудого й зизоокого, і виявилось, що ця примха природи — і справді урядовий комісар. З'ясували навіть, що він ще й накульгує, а хар-

чується самими фляками, вірячи в теорію, ніби фляки містять пепсин.

Отож примха природи їла фляки, дивилася з готельного вікна на розпущене місцеве представництво, провадила наради з повітовим начальником, і кожне друге слово її було: «Я маю повноваження!»

Та почвара призначила вибори до магістрату. І почалося: посвідчення, виборчий апарат, перевірка прописки, точне з'ясування виборчих прав, усілякі прикросці,— мерці встають з домовин, щоб заявити про своє виборче право.

Списки кандидатів. Спільні наради політичних партій. Ляпаси в місячному сьйві ноцями, коли місяць лле на нас свое бліде світло, а тим часом когось там душать, бо прибічник партії реалістичних, соціалістично настроєних аграріїв сказав прибічникові партії рятівників народу, що їм ідеться про корито.

Обмін ляпасами між соціально-народними прогресистами і народними мінімалістами.

В ті тихі ночі національно-прогресивний горизонтист діставав по пиці від національного максималіста, а того знов же десь у кутку за рогом калічив вільнодумний прогресивний демократ.

А коли на вулицях з'явились офіційні оголошення про нові вибори, то була ніби передмова. Потім кожна партія видала якесь простеньке початкове звернення до своїх прихильників і поналіплювала його на стінах. У цих зверненнях партія цілком звичайними словами оголошувала, що вступає в передвиборну боротьбу за місця в магістраті, і кожен її прихильник повинен усвідомити: треба перемогти.

А потім у «Голосах із Нучиць», органі вільнодумних прогресивних демократів, з'явилася стаття, яка збила справжню бучу. Та стаття була спрямована проти керівника партії соціально-національних прогресистів Юнеса і мала заголовок: «Мірило морального занепаду». Починалась вона багатонадійно: «Одна з найпідліших партій у нашому місті — це партія соціально-національних прогресистів. Ми довго вагалися, перше ніж написати це слово — «найпідліших», але відверто безсоромна, лицемірна, аморальна й підла поведінка лідера цієї партії п. Юнеса переконала нас, що з кодлом пана Юнеса в рукавичках не впораєшся. Вчора, незадовго до закінчення підготовки номера, до редакції прийшла одна молода

дівчина й зі слізьми на очах розповіла, як пан Юнес виманив її на прогулянку за місто, до св. Лаврентія, і в готелі «Гарний краєвид» звів її, пообіцявши одружитись. Пан Юнес навіть пообіцяв їй (о страхіття!), що вона буде пані старостою. А коли батько тієї дівчини в минулий четвер о п'ятій годині пополудні прийшов до п. Юнеса спитати, коли ж весілля, розпусник брутально викинув його за двері, копнувши ногою, ще й крикнув услід нещасному батькові, що йому й не в голові одружуватися з якоюсь потіпахою, чия цнотливість зів'яла на першій-таки прогулянці.

Оце вам уся знаменита моральність соціально-національних прогресистів! Аж волосся дибом стає, як подумаєш, що ця партія мала двох членів у міській раді й трьох у бюджетній комісії, які мали доступ до міських фінансів.

Нині ми вже не дивуємось, до чого могло докотитися міське господарство, коли ця партія коштом платників податків влаштовує десь у «Гарному краєвиді» оргії з одуреними невинними дівчатами.

Будете старостою, пане Юнес, будете, але тільки в тюремній камері!

Про розтрата колишнього члена міської ради п. Піпіха ми надрукуємо докладну статтю в наступному номері; само собою зрозуміло, що п. Піпіх теж соціально-національний прогресист, так само як і відомий на все місто волоцюга, шулер і злочинець Книжек, кінський баришник і зять відомого власника будинку розпусти «За річкою»,— він нібито теж висуне свою кандидатуру по їхньому списку!..»

Цією статтею «Голоси з Нучиць» по-геройському провали блокаду, і орган соціально-національних прогресистів «Громадські інтереси» вельми оперативно відповів спеціальним випуском. На першій сторінці була жирним шрифтом надрукована заява жертви — пана Юнеса, що починалася в тонах, сповнених великої гідності:

«В останньому номері сумнозвісних «Голосів з Нучиць» у мою сиву голову кинув грязюкою непоправний брехун і алкоголік, пан редактор Папік. Цей суб'єкт, що гребує чесною працею, дозволив собі опублікувати про мене щось таке химерне, що, якби не йшлося про вибори до органів міського врядування, я просто вирішив би, що

це витвір зовсім здурілого мозку, і наказав би забрати автора до божевільні.

Але в даній ситуації, коли розгоряється принципова передвиборна боротьба між певними політичними партіями, п. Папіка не можна схарактеризувати просто як ідіота — тільки як негідника найбільшого калібру, зловмисного наклепника й нелюда. Хто знає мою сиву голову — а таких людей багато, — тим дуже добре відомо, що я вже понад сорок років одружений і мое минуле таке ж біле, як моя голова. В місті і в околицях мене знає кожна дитина, а тепер ось на схилку мого життя з'являється мерзенний негідник, уже караний за незліченні злочини, і каже мені у вічі, ніби я у свої старі літа когось згвалтував. Ні, панове, нічого не вийде! Наша передвиборна боротьба повинна держатись певного морального рівня, і я від імені своєї партії, соціально-національних прогресистів, вимагаю від виконавчого комітету партії вільнодумних прогресивних демократів, щоб вони негайно викинули зі свого середовища — скажу це у вічі — отого мерзенного суб'єкта, хулігана й паскудника, наклепника Папіка. Зі свого боку я заявляю, що вже подав на цього грубіяна скаргу і на найближчій сесії суду присяжних моральний розклад цього мерзотника буде оцінений належно.

Йозеф Юнес,

торгівля шифером, фанерою і цементовими плитками».

Вже за другу годину ночі. Нагорі в домі пана Венцелідеса ще світиться. Там ще сидить за столом пан Венцелідес і пише листівку проти всіх партій. Час від часу він гукає крізь двері до спальні, де лежить у ліжку його дружина:

— То як воно було з тим національним максималістом? Мені потрібні факти! Украв у крамниці Горжінека пляшку оцтової есенції? Що? Небіж їхньої служниці? Дарма, аби в їхній родині. Бо ті національні максималісти багато беруть на себе.

Пан Венцелідес пише далі, а ще за хвилинку його голос знов долітає крізь двері:

— То як там було, Марінко, з тим селянським демократом?

У готелі «Корона» урядовий комісар жує фляки...

Одна річ була дуже характерна. Всі партії на своїх плакатах називали власних кандидатів відомими, випробуваними діячами, обравши яких, виборець прислужиться не тільки місту, але й собі самому: адже вони оберуть до міської ради людей, які думатимуть про загальне добро, а не про задоволення свого шанолюбства.

Одне слово, кожен з тих кандидатів був ангел, взірць чистоти і чесності, який не знає, що таке брехня й крутня.

Та ось урешті почалась генеральна сповідь. Листівки, видавані всіма десятима політичними партіями, зривали покриви, оголювали сумління кандидатів-конкурентів. Випливали наверх гарненькі речі: те, що керівники всіх до одної політичних партій разом узяті складають дуже славу компанію, яка могла б знаменито відзначитись десь на Панкраці, в Мірові або в Борах.

Городяни страшенно дивувалися, що такі покидьки останнім часом порядкували в місті.

Кожна партія посилала іншій партії, тобто її лідерам, анонімні й погрозливі листи. Так, наприклад, національні прогресивні горизонтисти писали лідерові вільнодумних прогресивних демократів: «Уважай, щоб результати виборів не були для тебе стусаном під зад, щоб він був у тебе цілий і щоб ти міг на ньому сидіти!»

А жертва відповідала анонімним листом проводиреві національних прогресивних горизонтівців: «Франто, остерегаю тебе завчасу: відійди скромненько в тінь. Таким розпусникам, гендлярям і хуліганам не місце на громадській службі! Зніми свою кандидатуру, Франто, а то я заявлю на тебе, і зафурчиш ти навпростець до Кутної Гори!»

Демократична вільнодумна партія посилає національним максималістам такого анонімного листа: «Пане Янотю! Ми сподіваємося, що, одержавши цей лист, ви подасте правлінню своєї партії заяву про відставку, а як ні, то один ваш добрий знайомий повідомить широку громадськість про оту історію з картоплею для місцевої бідноти! З дружнім привітом *Я. М.*»

Проводир народних мінімалістів одержав анонімний лист, вельми короткий: «Злодюго! Не приходи на збори виборців, а то я тебе спитаю, де ділися гроші за проданий цукор з громадських запасів!»

А керівник демократичної партії вільнодумців був приємно здивований таким листом:

«Вельмишановний добродію! Я вже багато років Ваш відданий прихильник, а тому мене дуже прикро вражає нечесна поведінка члена Вашої партії Семерака, якого Ви поставили першим у списку кандидатів. Цей чоловік брутально зловжив не тільки Вашою довірою, а й довірою Вашої шановної дружини! Бо я застав її в Марковському гайку на гарячому з паном Семераком. Я дивуюся, що Ви самі досі не помітили, в якій пом'ятій спідниці вертається Ваша дружина з прогулянки. І Ви, безперечно, зробите дуже добре, коли прилюдно надаєте ляпасів такому колезі по партії. А що я не брешу, в цьому Ви найкраще пересвідчитесь самі, коли спитаєте Вашу шановну дружину, чого в тій долинці на Маркові з 16 травня не росте трава. Зичу Вам цілковитого успіху в очищенні Вашої партії й лишаюся Ваш давній і відданий прихильник. Угадайте, хто».

Дружина голови партії рятівників народу одержала рекомендованого листа: «Пані Кіндлова! Коли Ви вряці йдете до церкви. Ваш чоловік приводить собі до крамниці гімназисточок; а ще перше ніж Ви з ним познайомились, він уже перехворів на оту гидку хворобу. Скажіть йому, хай краще зніме свою кандидатуру, а то батько однієї дівчини подасть на нього до суду. А поки що будьте здорові й дожидайте продовження, богомолко нещасна!»

Певне, в той же час і пан Венцелідес бігав по кімнаті, держачи в руці такого листа, врученого йому доплатним: «Зміюко! Тепер ти сичиш на весь дім, бо це в тебе в крові, ти вже сичав колись у Нижній Австрії, де сидів за жебрацтво. А тоді тебе етапом пригнали до Недоухова, задавако пихатий! Знай краще свої кеглі, а в політику не мішайся, свинюко! Бо ти так знаєшся на політиці, як свиня на перці. От обшахрати когось, то ти мастак, спекулянте поганій!»

Не обминуло це й голову партії селянських демократів. Хтось із партії реалістичних, соціалістично настроєних аграріїв писав йому: «Пепічку Гицелю! Ти, певне, й досі лютуєш, що в тій карнавіці товариства допомоги школярам, котру ти сховав собі під полу в пивниці Гарцули, було всього кілька шісток? Треба було прийти до пивниці на тиждень раніше, тоді в карнавіці було більше ста крон. Ото б нацмулився! А пам'ятаєш, як ти нам у війну продавав гнилу картоплю? І ось нарешті прийшов божья

суд. Спакуй хутчіше своє манаття та мандруй кудись на чужину, дожидай там щасливу годину! Писав той, хто тебе добре знає, та й ти його».

Ще раз кажу: то була грандіозна, розроблена до найтонших подробиць генеральна сповідь.

Анонімні листи помаленьку почали впливати на світ, перед очі широкої публіки, бо кожен адресат видавав листівку, в якій обурювався цією брутальністю, такими способами передвиборної боротьби. Друкарня мала роботи по зав'язку, там працювали понад норму, і однією з найзначніших осіб у місті став коректор друкарні, якого кожен зупиняв і допитувався: «Ну що, пане Бенек, не читали сьогодні нічого про мене? Не відмагайтеся; по очах видно, що читали. Оце-то дожилися з цією передвиборною кампанією!»

Все місто було обліплене плакатами, і великі літери, що утворювали велике слово «Заява!», аж у очі лізли.

Найскромніша з цих заяв звучала так: «З якнайбільшим обуренням відкидаю твердження моїх політичних супротивників, ніби я 1913 року застрахував життя своєї дружини Марії Дртінової, дівоче прізвище Хлоупкова, на 25 000 крон, а потім з корисливими намірами втопив її під час купання в міському ставу 19 серпня близько 7-ї години вечора. Заявляю, що я ніколи не був одружений і ніколи не страхував нічийого життя, а в наведений вище день перебував у в'язниці крайового карного суду в Празі за фізичний опір поліції, вчинений незабаром після мого прибуття до Праги з метою огляду Градчан. *Штепан Дртіна*, торгівля зразками для рукоділля».

До чого взагалі доходили тоді в обвинуваченнях, видно з іще однієї заяви такого собі Кржішти, який присягався й обіцяв привести свідків, що він ніколи не зривав шпал із колії Північно-Західної залізниці й не продавав їх потім державі, а на Пльзенському шосе не крав телеграфних проводів.

Усі ці заяви породжували інші заяви, часом дуже деталні, вони спростовували або доповнювали попередні.

Здебільшого ті контрзаяви мали приміром такий зміст: «Ми надзвичайно здивовані, де в пана Гарцуби взялося стільки відваги й зухвальства, що він після нашого обвинувачення наважиться пустити в світ таке виправдання. Тож ми просто нагадаємо йому, що подія, про яку мовиться, сталась вісімнадцять років тому в Чаславі, коли наша метка пташечка держала там мануфактурну

крамницю, яку підпалила вночі проти середи 12 червня, незадовго перед тим застрахувавши її на велику суму. А протягом цілого тижня перед пожежею пан Гарцуба що божий день, як споночіє, вносив з крамниці паки різного краму, і ми можем точно нагадати йому, що в неділю він відтарабанив додому каніфас, у понеділок тик на напірники, у вівторок дамаст, у середу оксфорд, у четвер зефір, у п'ятницю шовк, рушники та носові хусточки, в суботу білизну, в неділю — паку шерстяних костюмних тканин та сувій сукна, в понеділок нитки та стрічки, а вночі проти середи підпалив порожні полиці. Еге, пане Гарцубо, не так воно просто — з доброго дива назвати нас у своїй листівці наклепниками після того, як ми ще пожаліли вас і назвали цілком пристойним словом — палій. Правда, ми й тепер знаємо, що шкура у вас товста, як на бегемоті, і що ви знов випустите спростування. Що ж, побачимо, наскільки дозрілі люди з наших виборців. Хай вони усвідомлять, що коли голосуватимуть за Гарцубу, то оберуть своїм представником палія, який трохи не спалив Часлава».

Пан Гарцуба ще мав стільки сміливості, що надрукував своє «Спростування» й дав розліпити його по афішних дошках.

«Я тільки констатую, що вісімнадцять років тому жив у Чаславі, але не держав ніякої мануфактурної крамниці, а був торговельним представником фірми коркових виробів у Клаштерці-на-Огржі, отож у моєму складі не могло бути ніякого каніфасу і т. ін. Гадаю, що цього цілком вистачить — не для мого виправдання, бо я його не потребую, а для цілковитого засудження широко відомої партії політичних облудників і негідників».

Та цього, звичайно, не вистачило. На нього накинупсь ще з більшим апетитом, і другого ж таки дня на вулицях уже красувалися плакати:

ПРИЗНАННЯ п. ГАРЦУБИ! СПОВІДЬ ПОЛІТИЧНОГО ТРУПА!

Хоч ми й призвичаєні до безсоромності своїх політичних супротивників, одначе нас таки здивувало цинічне признание п. Гарцуби, що він справді жив тоді у Чаславі, коли підпалив свій склад коркових виробів, до чого готувався цілий тиждень, переносючи додому, до безпечної схованки, мішки з товаром. Щоб освіжити його пам'ять,

наводимо для широкої громадськості хронологічний огляд, що й коли він зашахрав. У неділю, третього серпня (вночі з суботи на неділю) він переніс додому корки для пляшок з пивом, вином, лікерами та мінеральними водами. В понеділок сховав маленькі корки для аптек, у вівторок уночі вивіз солом'яні оплітки для всяких сулій, коркові устілки та штопори. В середу навантажив цілу хуру корковою основою для лінолеуму, устілками для черевиків, корковими плавальними поясами, корковими дірчатими килимками для ванн і купалень та корковими накопичувачами; в четвер переправив коркові прокладки та підстилки; в п'ятницю — коркові футляри, в суботу — коркові бруски, корковий порошок та відходи, в неділю — коркові теплоізоляційні плити, а в понеділок — коркові фрикційні прокладки для машин. А дванадцятого склад уже горів. Це факти, пане Гарцубо! І цими фактами ми відповідаємо переконливо й спокійно на ваше кокетливе «вистачить».

Пан Гарцуба, прочитавши це нове обвинувачення, просидів до світанку, наче стратенець напередодні страти. На столі перед ним лежав аркуш паперу, на якому був тільки заголовок, що його він насилу вимучив за цілу ніч:

«СПРОСТУВАННЯ № 3»

Врешті почало світати, а папір був ще чистий. У паца Гарцуби вже все переплуталось у голові, і врешті він написав: «Відповідаючи на брутальні нападки, я прошу всіх розсудливих людей запитати про мою особу у фірмі коркових виробів у Кляштерці-на-Огржі, Блуннерсдорф».

Це «Спростування» і справді було надруковане й розклеєне по місту, і громадськість того дня була приголомшена словами, великою щіткою намальованими на брамі ратуші: «Колишній староста Юнес жере котів», — а на тротуарі перед ратушею тією ж таки рукою: «Голосуйте за Венцелідеса!»

А примха природи, урядовий комісар, усе сидів у готелі навпроти й жував свої фляки...

III

Авторів анонімних листів незабаром викрили, а оскільки в кожній партії був принаймні один такий автор, то це ніби стало ознакою доброго тону, і після викриття

анонімників кожна партія,— ніби всі вони наперед про це домовились,— видала заяву з такими словами:

«Отже, анонімні листи члена нашої партії — це й усе, що наші супротивники мають проти нас. Більше нічого такого, що нас компрометувало б, вони не спромоглися знайти...»

Комівояжери, які під той час завітали до міста й прочитали всі оті листівки, мали таке враження, що вони попали в якесь розбійницьке кубло, тож у готелях, лягаючи спати, присували до дверей шафи і взагалі вживали всіх можливих заходів остороги, а вранці вставали невиспані і мерщій їхали геть.

У місті мав відбутись ярмарок, але продавців і покупців з'їхалось дуже мало — під враженням усіх отих обвінувачень.

— Славні там людиці живуть,— гомоніли в околиці.— Поїдь туди, то панове кандидати ще заріжуть тебе і пограбують...

IV

Не знаю, який буде результат виборів, але щойно приїхав один городянин і сказав, що в місті, коли він ішов на вокзал, розліплювали нові плакати, в яких заявлялося, що колишній завідувач фінансового відділу магістрату — гомосексуаліст і підтримує любовний зв'язок із секретарем своєї політичної партії...

З'ЇЗД ЗЕМЛЯКІВ

I

Буває, що людина несподівано, з доброго дива стає примітною. Багато років нічого незвичайного в ній не помічаєш: звичайнісінький скромний громадянин, що чесно виконує свої обов'язки перед родиною, державою і всім оточенням. І раптом такий бідолаха починає колобродити і втягує в те колобродіння інших людей, усе нових і нових.

Уб'є собі в голову, наприклад, ніби він винайшов вічний двигун, оголосить про це в газетах, і діточки його стають посміховищем у школі, а дружина, що спочатку

всюди вихвалялась: «Мій чоловік винайшов вічний двигун!» — стає мішенню для всіляких образ та нападок і кінець кінцем мусить піти й стрибнути з мосту в воду. А потім одного чудового дня винахідника заманюють до автомобіля під тим приводом, буцімто з ним хоче познайомитись міністр культів та освіти, і везуть до психіатричної клініки.

Та ще гірший вид душевного запаморочення — це скликання з'їзду земляків; бо це запаморочення природним чином затягує в свої тенета багатьох людей, що народились у якомусь місті, вважають себе земляками і в пароксизмі дурості гордо вимовляють слова: «Я тутешній уродженець!» — хоча, власне, це зовсім не їхня заслуга, що вони взагалі народились на світ.

II

Коли професор Єрал приїхав на літні канікули до рідного міста, ніхто не помітив у ньому нічого незвичайного. То був звичайнісінький тверезий чоловік, який усюди виявляв велику розважність. Він, між іншим, сам набився виступити з промовою на роковинах Яна Гуса, але виконав це завдання вкрай невдало, бо промову свою мав у писаному вигляді й почав її зачитувати, коли вже смеркало, отож, не добачаючи тексту, белькотів щось незв'язне. Іще він, на лихо собі, порівняв Яна Гуса з Дурним Гонзою, а другого дня страшенно образився, коли один добродій сказав йому, що він плів дурниці.

Відтоді по містечку пішли балачки: «Ось побачите, пан професор Єрал устругне ще якусь штуку».

І він таки вступнув.

Прорвалось воно в нього якимось несподівано, по обіді:

— Я надумав скликати з'їзд тутешніх уродженців, — сказав він дружині.

Пані Єрал заплакала. Пан професор перебив її ридання:

— Так, я скличу з'їзд тутешніх уродженців і напишу урочисту промову на відкриття з'їзду. Ми влаштуємо маскарад: загримуємось під давно померлих наших земляків і, як і вони, питимемо свою чвертку пива в ясеневому гаю та їстимемо свинячу голову...

Пан професор хвильку помовчав, тоді повів далі:

— Із тією свининою буде ось так. У одного майстра з каменярні здихатиме свиня, і ті, що питимуть пиво, перекажуть різникові від імені пана майстра, щоб негай-

но заколов ту свиню, а пані майстриха щоб одразу відварила м'ясо з голови і прислала їм, а потім прийде сам майстер, теж наїсться голови й не знатиме, що то його власна свиня; а врешті все розкриється, і на тому кінець.

Пані Єрал важко гупнула на підлогу; аж через кілька годин вона опритоміла і зразу кинула повний відчаю погляд на пана професора, що сидів біля ліжка й казав їй:

— Не хвилюйся, серденько, я саме складаю текст оголошення про те, що скликається з'їзд тутешніх уродженців.

До вечора пані Єрал уже оклигала настільки, що встала з ліжка й змогла сходити викликати лікаря, якому й пояснила все. Лікар насамперед спитав її, чи не був пан професор під чаркою, а потім — чи не бувало в нього таких нападів раніше, а також — що він їв перед тим, як йому спало на думку скликати з'їзд тутешніх уродженців.

Врешті обоє дійшли висновку, що це, певне, після грибів, бо пан професор, між іншим, відзначався ще й тим, що збирав усякі порхавки та гадяки й готував їх особливим способом.

— Тут напевне подіяли токсини, — таємничим тоном сказав лікар. — Засоби проти цього — блювотне, проносне, спиртне, лід на голову, гаряча вода. Я вам, ласкава пані, дам три порошки, ви непомітно всипте їх йому в тарілку. Що у вас на вечерю?

— Знов якісь жабурки, пане докторе.

— От і славно, — сказав лікар. — Якраз те, що треба.

Де земляки? Де тутешні уродженці? Де уродженці взагалі?

Професорові Єралу снилося, ніби він скликає з'їзд уродженців усєї земної кулі. Вранці він прокидався упрілий, як миша, і згадував свої сни з минулих ночей, коли йому снилися з'їзди уродженців Лондона, Парижа, Берліна, Відня, Праги і якогось невідомого містечка у Новій Зеландії.

Від місцевого інспектора поліції пан професор Єрал дістав адреси людей, уже тридцять років як померлих, людей, які поневірялись десь на чужині і з причини своєї смерті не одержали виклику на з'їзд.

Пан поштмейстер акуратно передавав організаторові з'їзду тутешніх уродженців запрошення на з'їзд, повер-

нуті поштою з написами: «Адресат помер», «Адресат невідомий». Аж за два тижні після одного листа з Америки надійшло ще додаткове повідомлення, англійський текст якого в перекладі звучав так: «Ваш уродженець такий і такий був повішений за вбивство з метою пограбування і за згвалтування негритянки в штаті Іллінойс, округу Мачанчен».

Та це було пусте, бо поки ідея жива, чи може кого знеохотити звістка про те, що вашого земляка на далекій чужині повісили?

Було кілька листів, у яких запрошені тутешні уродженці вибачались, що не можуть приїхати. З Відня надійшли три листи, автори яких водно, ніби змовившись, писали, що це їм доведеться витратити мільярди крон і що їм начхати на з'їзд.

Четверо запрошених з різних міст республіки написали, щоб їм прислали гроші на дорогу й гарантували відшкодування всіх витрат на з'їзді. А вони, мовляв, згодні відплатити за це, розповідаючи на з'їзді про свої пригоди на чужині та співаючи куплети.

Празька поліція повідомила пана професора Єрала, що уродженця міста Індриха Марека ще з 1906 року розшукують по звинуваченню в крадіжці пивних трубок та в кривоприсяжництві.

Надійшла й петиція від удови тутешнього уродженця Валкауна зі слізним проханням, щоб магістр позичив їй з громадських коштів 600 крон на купівлю механічної морозивниці, якою вона влітку зароблятиме на шматок хліба.

Комівояжер фірми алкогольних напоїв пан Гумера писав, що приїде на з'їзд лише з умовою, щоб на урочистому відритті з'їзду торгував буфет, для якого замовлять лікери його фірми. Прейскурант додається.

Тутешній уродженець Дурих замість себе прислав доплатного листа, який містив брутальні образи; мовляв, аж тепер про нього згадали, через стільки років після того, як його вижили з міста обвинуваченням, нібито він украв дзигарі з вежі на ратуші.

Траплялися й усілякі помилки з запрошеннями. Бо коли професор радився з паном старостою, кого запросити, то, зрозуміло, сягали й у темне, давнє минуле.

— Я точно пам'ятаю,— сказав староста,— що колись давно тут жив крамар Перглер, а потім перебрався до Космоносів.

А потім дирекція лікарні для душевнохворих у Космоносах відповіла: «Повертаючи надіслане запрошення, повідомляємо, що уродженець вашого міста Карел Перглер помер у лікарні 16 липня 1901 року. Під час його госпіталізації загублено документи про місце його прописки. А сам хворий не міг повідомити, звідки його привезли. На підставі вашого повідомлення про те, що хворий був привезений від вас, пересилаємо до ліквідаційного відділу матеріали для стягнення з вашого міста видатків на лікування покійного Перглера».

IV

В день з'їзду професор Єрал ходив по черзі на бромовський і дольнотузський шлях виглядати, чи не йдуть запрошені уродженці.

Не з'являвся ніхто. Пан професор Єрал згадав іще, що вони можуть надходити шляхом з Малої Скали, і послав свою дружину на пагорб, щоб виглядала їх звідти.

Пані Єрал сіла на вершечку пагорба на камінь і заплакала. Стільки років щасливого подружжя — і раптом отаке.

З боку Малої Скали теж ніхто не з'являвся. Вона в розпачі просиділа дві години, а потім глянула вниз на містечко й забилася в істериці, бо побачила, що там пан професор уже дереться по даху ратуші й вивішує державний прапор на честь з'їзду місцевих уродженців. Вона спустилась до містечка; там її зустрів пан професор і, дивно блискаючи очима, завів її набік до завулочка, а там коротко спитав:

— Скільки йде?

— Та...— недбало мовила вона.— Певне, спізнилися на поїзд, прийдуть вечірнім, адже там з усіх кінців прямі поїзди. Без пересадок.

Професора враз охопив такий оптимізм, що він побіг до ресторану, де в великій залі мав відбутись привітальний бенкет на честь прибулих земляків, і спитав, чи вистачить столів і стільців.

Ресторатор ходив, наче мотилична вівця, бо він приготував понад шістдесят шніцелів, а тепер йому було цілком очевидно, що вже шоста година вечора і за дві години має початись бенкет, а з запрошених уродженців ще не приїхав жоден.

А професор Єрал ніби на злість йому каже:

— Глядіть, щоб вистачило шніцелів, бо більшість приїдуть з родинами. Такий земляцький з'їзд — це незабутня подія для кожного учасника. Кожен уродженець захоче поділитись радістю з найближчими людьми... Головне, щоб більше салату з огірків, це ж із дороги найкраща закуска, ви ж розумієте, вони прийдуть потомлені, деякі ж із Словаччини по два дні їхали.

Поклопотавшись за це, професор Єрал ще раз сховався на верхній і нижній шляхи. З одного боку не йшов ніхто. З другого виднів якийсь гуртик людей, що підіймались на гору, і серед них хтось у мундирі.

Професор Єрал побіг до пана старости, волаючи:

— Ідуть, ідуть земляки!

І не помилюсь. То вели етапом з Мирогостиць до притулку для вбогих земляка й землячку — діда й бабу Сохорів.

Та професор Єрал поки що не міг дізнатись про цю трагедію, бо, коли вони дійшли, був уже вдома, ходив по кімнаті й витверджував з власної чернетки вітальну урочисту промову.

Вже наближалась восьма година, а з земляків ще не прибув ніхто.

У кімнаті лунав голос пана професора: «А оскільки, любі мої друзі, пора дитинства — найпрекрасніша пора життя, я вітаю вас на цьому з'їзді і ще раз...»

А поряд, у кухні, пані Єрал тулила мокрий рушник до випланих очей.

V

Того самого дня надвечір жандармський пост у містечку одержав повідомлення, що з-під слідчого арешту в Копенгагені втік уже кілька разів суджений уродженець містечка Ченек Гроуда і що він, найімовірніш, заявиться на батьківщину по якісь там гроші. Незадовго перед відкриттям з'їзду, перед восьмою годиною, жандармів повідомили також, що якийсь невідомий чоловік іде до містечка, перелазячи через городні плоти.

Так прибув Ченек Гроуда на з'їзд тутешніх уродженців.

VI

В з'їзді тутешніх уродженців взяли участь самі лише тутешні жителі, які щодня бачились і щодня зустрічались у шинках чи на майдані, попросту не усвідомлюючи,

що вони земляки і раз на десять років мають право на таку зустріч.

Отож того дня вони прийшли на бенкет, мов на якусь виставу. Було там і кілька заброд, панове вчителі тощо, яких можна було титулувати «друзями тутешніх уродженців».

Ресторатор волосся на собі рвав над купою шніцелів та повною виваркою салату з огірків. Організатор з'їзду, пан професор Єрал, стояв над усім тим, принюхувався до гори шніцелів і казав:

— Шкода, що я вже наївся вдома. У нас сьогодні була на обід молода картопля з сиром. Чи вистачить цих шніцелів?

Хазяїн щось пробурчав і з розпачу сам угоротив зуби в ту гору шніцелів. Та враз випростався, набрав шніцелів ув обидві жмені і грізно підступив до пана професора, що з дитячою наївністю просторікував:

— Вони ще приїдуть, я через те не відкриваю з'їзду. Певне, на залізниці новий розклад поїздів...

Але ресторатор уже кинувся до нього і, напихаючи йому рот шніцелями, закричав:

— Нажирайтесь, пане професоре!

То було гірше, ніж кляп. Пан професор почав задихатися, посинів, упав зі стільця додола, а хазяїн буквально поховав його під горою шніцелів, які жбурляв на нього, а тоді вхопив виварку з салатом, вивалив усе на професора, вибіг до зали й закричав:

— Земляки, йдіть вечеряти!

VII

З'їзд земляків закінчився судом. Пан професор, тільки-но одужавши, негайно повернувся до Праги. Хазяїн ресторану сидить під слідством. Ченека Гроуду жандарми відіслали зі з'їзду прямо під суд у Копенгаген, а на професора Єрала день у день напосідається дружина, допитуючись: «Прошу тебе, скажи мені, що ти збираєшся робити на той рік?»

Пан професор мовчить; перед сном, однак, мріє про те, щоб на той рік скликати в Празі з'їзд уродженців усієї Празької округи, а на третій рік скликати на Ржипі та довколишній рівнині з'їзд уродженців усієї Чехословацької республіки. З малої іскри велика пожежа буває.

ВУХА СВЯТОГО МАРТИНА ІЛЬДЕФОНСЬКОГО

В середині шістнадцятого сторіччя в місті Толедо в Іспанії сталась така цікава подія.

Братство святого Антонія, що було, можна сказати, головною підпорою інквізиції, з жахом завважувало, що в усьому Толедо поширюється пікартизм, найзавзятішого проповідника якого, достойного Мартіна Барбарелло, священна інквізиція спалила на вогнищі після того, як святі отці в катівні потрошили йому всі кістки на спеціальній дибі, винахідником якої був папа Іоанн IV; це знаряддя тортур складалося з цілої низки хитромудрих пристроїв, у яких згвинчуванням і тиском калічили різні частини тіла еретиків, причому кожен з тих цікавих пристроїв мав свою особливу назву, наприклад, «литка святого Йосифа», «ясна матері божої», «ребра святого Петра» і т. д. Кожен такий пристрій мав своє точне призначення, відповідав йому, і коли верховний інквізитор наказував принести «ріжок святого Валентина», то всім було ясно, що з еретика робитимуть ліверні сардельки, щоб остаточно вигнати диявола з грішного тіла.

Братство святого Антонія таким чином опинилось у великій скруті, бо пікарти почали цілком відверто вшановувати як святого знівеченого й спаленого Мартіна Барбарелло. Все Толедо наче забажало піти на тортури і на смерть заради пікартського магістра й бакалавра.

Свята церква за допомогою свого інквізиційного апарату палила толедців, стинала їм голови, вішала їх, топила, четвертувала, колесувала, душила, садовила на палі, підвішувала на гаки, виривала їм язики через зад, але ніщо не помагало. Вони зрікались католицької віри і далі мужньо тримались учення Мартіна Барбарелло.

Тому братство святого Антонія подалось просити поради в достойних отців францисканців з монастиря Великої Чорної святої Маргарити, статуя якої в натуральну величину стояла в севільському соборі. Та статуя прославилась тим, що в неї пітніли ноги, і богомільні прочани злизували той піт за помірну плату, а виторг плив до скарбниці севільського архієпископа. Це й породило жар-тівливу іспанську приповідку: «Оближи собі ногу, архієпископе!»

Францисканці з монастиря Великої Чорної святої Маргарити ніколи не могли забути того чуда в севільському соборі, бо те пітніння ніг — то був, власне, їхній

винахід, була, власне, їхня ідея, винахід такого собі Домінго, члена їхнього ордену. Той чернець не посоромився продати в Севілью пристрій для випускання поту. Правда, за це його в монастирі замурували живцем, відмовивши навіть в останньому розгрішенні й соборуванні. А щоб їм потім не було сумно, настоятель монастиря придумав замурувати разом з ченцем великого злого kota. Ох, і сміялися ж того вечора ченці в трапезні, як забалакали про те, що може робити в цю мить замурований зрадник Домінго, а коли настоятель жартома зауважив, що кіт, мабуть, учить його молитов, усі так реготали, що пріор Домінціус із монастиря святого Іполита, який уже чотири дні гостював у францисканців, луснув зо сміху, і в нього повилазили кишки.

Все це свідчить про надзвичайну мудрість ченців-францисканців з монастиря Великої Чорної святої Маргарити. Безперечно, вони були дуже мудрі й передбачливі люди, отож у них частенько питали поради й верховні інквізитори. А особливо абат Фернандо, до якого прийшло порадитись братство святого Антонія про те, як боротися з культом Мартіна Барбарелло, мав великі заслуги в боротьбі церкви з ересями. Він був автором відомої книжки «Шістдесят способів виганяти диявола без вогню». Крім того, вже років з десять широко вживався його винахід, як здирати шкіру з боків та стегон гугенотам, пікартам, кальвіністам та іудеям. Прославився він ще одним твором — правда, більш теоретичним, ніж практичним, — в якому довів, що під час тортурів диявол вилазить з еретика крізь ліве вухо, і це завдає інквізиції великої незручності, коли вживати для тортурів гвинтовий шолом св. Емеріха, бо тоді неодмінно голова репається над лівим вухом. Абат Фернандо відзначився не тільки як автор богословських праць, а й як добрий господар. За п'ять років він зробив для свого монастиря більше, ніж спромоглись би зробити за десять років кілька отців економів.

Менше як за двоє гін від монастиря він влаштував явлення святої Цецілії в печері, скориставшись для цього однією недоумкуватою дівчиною, яка пасла в околиці кози і з якою ченці частенько жирували в печері.

По другий бік монастиря він викопав чудотворну криницю святого Іларіона, а заради неї організував виробництво глечичків для чудодійної води, по яку приходили прочани аж із Піренеїв.

Правда, криниця давала всього пінт із двадцять води на день, але ж недалеко від монастиря текла річка Мурба, куди прочани, що ночували над нею та постилися, спускали свої екскременти.

Абат Фернандо був такий винахідливий, що звелів викопати невеликий канал від прочанської річки Мурби прямо до монастиря, отож у великому басейні серед монастирського подвір'я завжди було вдосталь води, а з басейна тягся другий канал до долішньої течії річки, що відносив з монастиря всі нечистоти. Це, мабуть, була перша в об'єднаних іспанських королівствах спроба влаштувати каналізацію. Таким чином, басейн був ніби філією чудотворної криниці св. Іларіона.

Спочатку прибутки від чудотворної води були, звичайно, набагато більші, ніж із печери, де явилася свята Цецілія, але завдяки господньому провидінню дурнувата пастушка породила хлопчика, що мав на руках і ногах по шість пальців — достоту як дідусь ченця Онезіфора з монастиря Великої Чорної святої Маргарити.

Звістка про чудо з шестипалим хлопчиком, зачатим непорочно, розлетілась по всьому краю.

А потім у Толедо схопили одного єврея, притягли його до печери св. Цецілії і там урочисто спалили на честь чуда, вигукуючи: «Слава свягій Цецілії!»

На це прецікаве видовище приїздила подивитись навіть король Іспанії з маленьким інфантом, що, плескаючи в долоньки, сам підкинув полінце у вогнище під нещасним євреєм.

Потім до дитини, непорочно зачатої в печері святої Цецілії, привели одного мавра, що в місті Севільї зірвався з шибениці, на яку його послали, звинувативши в тому, що він на погибель християнському світові щовечора, обернувшись лицем до сходу, тричі вимовляє ім'я Христа задом наперед: «Сотсирх, Сотсирх, Сотсирх». Правда, негідник відмовлявся тим, що це, мовляв, перше слово шістнадцятої сури корану і що цей арабський вираз поіспанському означає: «Вірую, вірую, вірую!»

Його мали посадити на палю перед печерою святої Цецілії, але, приведений до непорочно зачатої дитини, він розревівся на весь голос.

Благословенний хлопчик усміхнувся йому і смикнув його за чорну бороду. Мавр упав навколiшки і сказав, що не дасть посадовити його на палю, поки його не охрес-

тять. Це бажання задовольнили, і наверненого мавра посадовили на палю з хрестом у руці.

Отож монастир мав добрі прибутки, і жилося там вельми пристойно, так що туди навіть двічі на тиждень приїздив погостювати толедський верховний інквізитор Альманьйо де Басса.

Він привозив з собою кількох юних дівчат, обвинувачених у чаклунстві та зносінах з дияволом.

Верховний інквізитор здійснював на практиці ідею достойного абата Фернандо: як залишити роздягнену догола відьму на цілу ніч у монастирській келії разом із ченцем у сутані, який має на шиї ладанку з мощами святого Парамона, то диявол не витримає присутності ладанки й тонзури та монастирського повітря і вийде з дівчини геть.

Завдяки цьому винаходів багатьох відьом було повернуто в лоно церкви, і їх не довелося спалювати. Навернених відьом, з яких вийшов диявол, ченці лишали в монастирях для всілякої господарської роботи — найчастіш вони ставали корівницями.

Коли прийшла депутація братства святого Антонія на чолі з заступником толедського намісника герцогом Мануело Фаренасом Елькадалем, верховний інквізитор із абатом Фернандо сиділи в трапезні, оздобленій живописом старого іспанського майстра.

В цій великій трапезні не могло бути інакших розписів. Адже вони мали пасувати до тутешнього життя. Треба ж, щоб отці францисканці, розглядаючись по стінах, бачили той добробут, яким обдаровує їх милосердний господь, що в своїй безмежній доброті не забуває про них.

Це висвітлювала ціла низка картин. Бог кидає з неба ченцям-францисканцям цілі окости, птицю, довгі батони запечених паштетів, найкращі форелі з річок Невади, найсмачніших морських крабів з Біскайської затоки. І взагалі дбає про них, не покидає їх у найдивніших пригодах. Ось у пастку попалася сарна. Щоб вона не засмерділася, два ангелочки дмухають їй під хвостик. А далі — вельми значущий розпис над входом до трапезні. Бог посилає своїх ангелів, щоб підтримували вогонь у печі, де випікається білий хліб для отців-францисканців, а поряд смажиться на рожні дикий кабан; рожен крутить приставлений до нього м'язистий ангел, а внизу — надзвичайно промовистий латинський вірш: «Вогонь — утіха побожних, горе еретиків».

Туди ото й прийшла депутація просити ради, як боротися з культом Мартіна Барбарелло.

Я вже сказав, що сиділо там двоє, і це правда, але там був іще й третій, тільки він не сидів, а лежав біля великого каміна, скулившись клубочком, мов здоровезний пес-мастиф,— таких саме тоді розводили при дворі королеви Арагону.

То був отець економ, якого вже знемогла дружня розмова з абатом та верховним інквізитором; а ті двоє ще мали в собі стільки сили, що змогли підвестись і привітати депутацію братства святого Антонія. Потім усі посідали, перехрестились і заволали: «Слава святому Антонію!»

А коли підкріпились біргським вином — це вино за його колір в абатстві називали «жертвонною кров'ю еретиків»,— то розпочали довгу нараду про те, як слід боротися з шанувальниками пам'яті Мартіна Барбарелло.

— Старі кастільські вірші,— почав герцог Мануело Фаренас Елькадаль,— запевняють, що в Севільї найбільший собор, у Толедо найбагатший, а в Компостеллі найпишніш оздоблений. Але тепер ці вірші можна переінакшити так: у Севільї найменше еретиків, а в Толедо найбільше.

— Ну що ж,— ображено озвався верховний інквізитор Альманьйо де Басса,— ви самі знаєте: я робив усе, що міг. Улаштував уже три варфоломіївські ночі, дозволивши королівським мушкетерам, як особливу ласку церкви, на травневу службу божу прийти до собору з настромленими на списи дітьми шанувальників Мартіна Барбарелло. Що ж мені — на шматки розірватися задля примноження честі і слави церкви святої? Ви самі дуже добре знаєте, що влаштовувати ще й четверту варфоломіївську ніч у Толедо було б марне діло. Коли останньої варфоломіївської ночі ми забили всього два десятки еретиків, то сьогодні мої вояки не вбили б жодного прихильника того проклятого Мартіна Барбарелло, бо вони вже й самі шанують його пам'ять. Тепер уже, можна сказати, не те, що було п'ять-шість років тому. З вояків священної інквізиції поробились еретики. Це між нами, панове, але недавно ми брали на тортури одного бакалавра, що твердив, ніби земля кругла і обертається. Довелось піддати його шістьом ступеням тортур, щоб він зрікся своїх слів і признався, що має стосунки з дияволом. І ось я приходжу до катівні, аж там, замість репетувати на дибі, той

бакалавр сидить собі гарненько з катом та катівськими помічниками на купі «іспанських чобіт», п'ють спокійнісінько *aqua vitae*¹ й розповідають один одному старезні анекдоти ще з двору Ізабелли Католички. А на пергаменті вже написано, що бакалавр на тортурах зрікся ересі і сказав, ніби це диявол нашептав йому науку про те, що земля кругла й обертається. А до цього ще доточив визнання віри, а писар інквізиційного трибуналу — зауважу мимохідь, що він був п'яний як чіп, — ще й дописав від себе, ніби той бакалавр з ласки божої витримав усі шість ступенів тортур, а коли проголосив, що визнає віру, всі рани на ньому вмить загоїлись, і він, писар, на власні очі бачив, як два ангели зняли його з диби. А кат із підсобниками до того знахабніли, що запевняли, ніби писар помиляється, бо тих ангелів, що знімали бакалавра, було три, а четверте ангелятко гралося «іспанським чоботом».

— Я опинився в страшенно прикрому становищі, — провадив верховний інквізитор, — і мені не лишилось більше нічого, як призначити того поганця бакалавра вікарієм церкви святого Онуфрія Саламанкського. Бо, поєднуючи в собі сан архієпископа з посадою верховного інквізитора, я мушу бути трохи політиком і дипломатом. Я дійшов висновку, що спалювання, колесування, четвертування, вішання, саджання на палю добре лише інколи, бо умови й погляди міняються. Ми й помислити не могли, й не передбачали, ніби колись може таке статися, що кат питиме *aqua vitae* з людиною, взятою на тортури. Раніш ми чіпляли еретиків за ребра, та коли так піде й далі, скоро вони чіплятимуть нас.

Отець економ, скулений у клубочок біля каміна, промурмотів крізь сон:

— Колони храму обтягнені сіткою з фаршированих перепілок, а замість мармурової стіни дайте сарняче стегно, нашпиговане салом з арагонських свиней.

— Опинились ми в сутузі, — засмучено мовив верховний інквізитор.

Отець Фернандо люб'язно всміхнувся:

— Не треба так цим перейматися, любі мої. Коли культ Мартіна Барбарелло так розповсюдився, то винні тут, власне, ми самі, бо не дали народові якогось

¹ Горілку (лат.).

святого, що був би дуже популярний у широкому розумінні цього слова.

Тоді озвався голова братства святого Антонія:

— На спільній раді нашого братства з достойним братством Сан-Яго і братством «Де лос Реес Навос» уже щодо цього ухвалили одну постанову, святий отче Фернандо, і ми звертаємося з цією постановою до вашої милості; дайте об'єднаному королівству нового святого.

Абат Фернандо потяг біргського вина з глека, на якому були витиснені слова: «Господи боже, отче небесний, благослови нам ці дари, що їх ми споживаємо з твоєї щедроти». А на другому боці був виліплений барельєф, що зображував кастільську селянку в непристойній позі.

Абат Фернандо, ніжно погладжуючи наготу кастільської селянки, вельми поважно спитав герцога Мануело Фаренаса Елькадаля:

— А якого святого ви хочете, любенькі мої: з легендою чи без легенди?

Братство святого Антонія відповіло одностайно:

— З легендою, ваша милість!

— Гарзд,— сказав абат.— Через тиждень матимете нового святого з легендою, але я сподіваюся, що герцог Елькадальський надасть мені право полювання у лісі Маренья.

— Звичайно, ваша милість, бог мені свідок,— запевнив герцог.— А на додачу я пришлю вам двох мавританських рабів, вельми вправних у стосунках з чоловіками.

— Я попросив би,— втрутився й верховний інквізитор,— щоб ваша абатська милість назвала нового святого теж Мартіном, тоді ми обдуримо народ і заступимо цим новим Мартіном давнього Мартіна Барбарелло, кумира пікартського наброду.

Абат Фернандо виконав свою обіцянку. В судових книгах міста Толедо він розкопав, що 1490 року в Гранаді, після того, як королева Ізабелла Католичка відвоювала це місто від маврів, жив архієпископський писар отець Мартін Ільдефонс, і той писар обікрав у Севільї каплицю святого Яго, продав дароносицю євреям, став перед королівською судовою палатою в Толедо, і йому присудили відрізати вуха й утопити в річці Тахо, куди його й скинули з мосту, зашивши в овечі шкури, поливши смолою й підпаливши, так що Мартін Ільдефонс плив

по річці урочисто, в ясному сьйві смоляного полум'я, що утворювало в воді ніби німб над небіжчиком в овечій шкурі.

З такої людини неважко було зробити святого.

Достойний абат Фернандо зразу написав головному інквізиторові, щоб негайно передав йому посланцем пару свіжовідрізаних людських вух.

А саме під той час у в'язниці священної інквізиції в Толедо сиділа така собі пані Інєс Ладрро, обвинувачена в тому, що вона навчила говорити свого kota і він потім поминав ім'я господне всує.

Кіт витримав усі тортури, які, власне, були дуже смішні, бо ж для нього не знайшлося в катівні ніяких пристроїв і довелося вдовольнитися тим, що кат відрубав йому хвоста сокирою. Кіт ні до чого не признався, а щоб скінчити всю справу, втік.

Зате пані Інєс Ладрро на тортурх призналася, що кіт піколи не міг стерпіти знаку святого хреста, що він спочатку був рудий і гладенький, але одного дня, ловлячи муху, звалив кропильницю зі свяченою водою, і вода вилилась йому на спину. Тоді кіт виплигнув у вікно, люто пирскаючи, і вернувся аж на другий день опівночі, перемінившись на чорного й довгошерстого. З очей у нього сипались іскри, а з рота йшов сірчаний дим, і він голосно кричав по-кастільському: «Проклинаю Христа!»

Знов узята на тортури, пані Інєс доповнила свої попередні свідчення так: «Кіт їв тільки облатки для причастя, які я добувала йому, ходячи за його наказом причащатись до всіх толедських церков». Крім того, вона кілька років мала любовні стосунки з котом у велику п'ятницю і в білу суботу. Кіт знав кілька латинських молитов і, промовляючи їх, за кожним складом п'явкав. Коли бував у доброму настрої, то розказував їй, що він походить з роду чортів Узуріасів, і хвалився, ніби, коли святий Йосиф із дівою Марією втікали з Віфлієма, підсипав немовлятку Ісусові впочі щіпку чемериці, так що божественне дитя цілу ніч чхало.

Отож достойний абат Фернандо одержав від верховного інквізитора вуха святого Мартіна Ільдефонського. То були відрізані вуха пані Інєс Ладрро, якій на тортурх довели, що вона цілих десять років мала за чоловіка самого чорта Узуріаса.

Верховний інквізитор потім розповідав, ніби того дня, коли пані Інєс із відрізанними вухами спалили на

вогнищі перед собором, він бачив у своїй спочивальні великого чорного kota з відрубаним хвостом. Той кіт повалив розп'яття, що стояло на столі, обсливив його й зник, лишивши по собі сірчаний сморід.

Абат Фернандо зразу поклав відрізани вуха в церковну чашу й сказав залити їх горілкою з соку алое. А потім звелів оголосити по всіх толедських церквах і в соборі, а також по всіх винарнях, шинках та корчмах, що бог у своїй безмежній доброті не забув про толедців. Хоча серед жителів міста поширилась пікартська ересь і вони перестали вірити в чудеса, та милосердний господь робить останню спробу вернути грішне місто і весь толедський край на путь спасіння душ грішних. У своїй безмежній доброті він посилає толедцям відпущення гріхів чудом святого Мартіна Ільдефонського, що був утоплений року божого 1490-го, бо не погодився виказати перед розлученим королем Альфонсом таємниці сповіді його дружини, королеви Ізабелли Католички. В усіх церквах призначається тридцятиденна служба, під час якої найкращі проповідники виголошуватимуть казання про велике чудо святого Мартіна Ільдефонського, жертви таємниці сповіді, замордованого мученика, чиї вуха, що їх звелів обтяти розлучений король Альфонс, призволом божим знайдені на тому самому місці в річці Тахо, куди скинули святого, зашитого в баранячі шкури. Ще тоді побожний народ оповідав, що, як настануть паятяжчі дні для святої церкви, тоді являться вуха святого Мартіна Ільдефонського. Ченцеві монастиря Великої Чорної святої Маргарити падре Хоакінесові вночі перед тим, як він мав іти ловити рибу для свого бідного монастиря, було видіння. До його скромного ложа приступив архангел Гавриїл і сказав: «Іди ловити рибу на річку Тахо, під міст святого Кераторо. Бог ущасливить твої сіті чудесним уловом. Ти витягнеш з води нетлінні вуха святого мученика Мартіна Ільдефонського, якого бог осяяв своєю ласкою: ті вуха, що ними святий вислухав сповідь королеви Ізабелли Католички, стали нетлінні, бо сповідник не виказав на тортурах таємниці сповіді.

Звичайно, ця легенда, що її так дотепно розповсюдив достойний абат Фернандо, дуже сподобалась толедцям, які раз у раз мали справу з «кобилою» та з іншими симпатичними знаряддями тортур, якими послуговувалася священна інквізиція.

Того ж таки вечора, коли легенда розійшлась по Толедо, цілі юрби фанатиків уже ходили вулицями міста, вигукуючи: «Слава святому Мартінові Ільдефонському, сповідникові королеви Ізабелли Католички!» І аж до пізньої ночі горлали ті юрби: «Слава вухам святого Мартіна Ільдефонського!»

Потім до юрби звернувся один чернець із братства святого Яго і сказав, що король Альфонс, який двісті років тому, під час війни з маврами, звелів відрізати вуха святому Мартінові Ільдефонському, таємно визнавав еретичне вчення альбігойців і пікартів. Далі чернець цілком слушно висловив побажання, що треба негайно влаштувати невеличку варфоломіївську ніч для еретиків та євреїв, і це благочестиве побажання, яке плинуло з щирої душі святої церкви, виконали напрочуд швидко і з надзвичайним запалом, бо побожні толедці захопились не так пікартами, як єврейськими крамницями в толедському гетто.

Можна було побачити ревних воїнів святої церкви войовничої, що тягли додому перини з єврейських осель, гукаючи: «Слава вухам святого Мартіна Ільдефонського!»

Другого дня — саме в свято шестя богородиці — об'єднані братства святого Антонія, святого Яго та «Де лос Реес Навос» разом з монастирем Великої Чорної святої Маргарити влаштували урочисту процесію по місту. Під балдахіном виступали верховний інквізитор із достойним абатом Фернандо, і кожен з них ніс на оксамитовій подушечці біле вуха пані Іньес Ладрро, а ченці монастиря Великої Чорної святої Маргарити співали: «О найдобросердїший душелюбцю, святий Мартіне Ільдефонський, мученику святої таємниці сповіді! Заклинаємо тебе смертною тугою своїх найсвятіших вух і муками твоїми! Омий у крові своїй грішників усього світу, пригнічених смертною тугою! Ради твоїх нетлінних вух змилуйся над ними!»

Отак виникла легенда про святого Мартіна Ільдефонського, що затьмарила культ замученого Мартіна Барбарелло. Вуха його зберігаються в толедському соборі, а день його святкують одинадцятого вересня.

Поки іспанський карний кодекс дозволяв, щоб засудженим злодіям і грабіжникам, перше ніж послати їх на галери, обтинали вуха, на 11 вересня в толедському соборі щороку мали цілий запас нетлінних вух святого Мартіна Ільдефонського, чиї вуха не виказали таємниці

вслуханої сповіді. Після скасування відповідної статті карного кодексу толедський капітуд одержує вуха прямо з анатомічного театру.

ДУШЕЧКА ЯРОСЛАВА ГАШЕКА РОЗПОВІДАЄ: «ЯК Я ПОМЕРЛА»

Коли моє тіло застрелили в Будейовицях за зраду батьківщини, зраду, яку ми вчинили разом з ним у нападі білої гарячки, полетіла я, біла душечка доброго Ярослава Гашека, на небо.

Ви, мабуть, пам'ятаєте цього симпатичного молодого чоловіка? Він любив государя імператора, писав різні дурниці й мав рожеве обличчя. Він мився одеколоном і любив мускус,— але це ніякого відношення до справи не має.

Одного разу він сказав таке, з чим ніхто не погодився, і його звинуватили у зраді й розстріляли, такого лояльного мужа. Про нього можна було б говорити як про офіру, а згадувався лише п'яниця. Оскільки літери «о» й «п» у алфавіті поряд, я була цілком спокійна, радісно летіла на небеса й співала собі: «ля-ля-ля, ля-ля-ля». Коли я вже піднялася досить високо, то зробила землі непристойну гримасу,— я нічого копкретно не мала на увазі, а вчинила так просто від радості.

Моя радість була натхненна, але короткочасна. Біля небесної брами стояла велика черга. Я спробувала про-братися вперед, щоб швидше насолодитися райським блаженством, як зненацька мене вхопив за сорочку військовий поліцай. Це було щось середнє між архангелом й імператорсько-королівським поліцаєм.

— Ану, піхотинце,— сказала мені небесна з'ява,— ти є в списках загиблих? Пред'яви документи!

У мене не було документів, тому я спробувала відкритися.

— Насмілюсь доповісти,— сказала я, клацнувши п'ятами згідно зі статутом,— мене тільки що розстріляли в Будейовицях. Я не знала, що на це треба мати підтвердження.

Небожитель похмуро глянув на мене.

— І кому це ти плетеш? Я не такий дурний! Я стою гут, відколи янголи почали порушувати дисципліну. Під час всесвітнього потопу я служив у приймальній канце-

лярії — пропускав у небесну браму душі невинних немовлят. Давні віки й середньовіччя пройшли цією брамою повз мене. Бачив я і Орлеанську діву — про неї я міг би багато чого розповісти! Я впускав Наполеона! А ти думаєш, що я сьогодні народився? Скажу тобі, що я зовсім не народжувався! А що стосується тебе, то скоріш за все ти зовсім не вмирала! І з цими Будейовицями ти не дуже вдало придумала. Думаєш, я не знаю географії? Адже ти з цього «голуб'ячого народу», який весь час із кимось б'ється. Ну й народ! А через вас ми тут повинні працювати понадурочно. Спитай будь-якого сопливого янголочка, і він тобі скаже, що біля Будейовиць останнім часом не було ніякого фронту. Ледацюгам тут нема чого робити! Ану, марш назад у роту!

За життя я належала чоловікові, який понад усе поважав начальство й закони і який, лише буваючи п'яний як ніч, міг говорити щось проти них, за що й був страчений. За життя я ніколи не мала ніяких справ із поліцаями.

Тому й після смерті я слухняно повернулася й полетіла назад до Будейовиць. На ешафоті я розшукала своє мертве тіло і сумно воз'єдналася з ним — знову стала імператорсько-королівським піхотинцем.

Піхотинець був порядною людиною, тримався поблизу кухні і вражав кухаря своїми кулінарними знаннями. Він їв за двох, пив за трьох, спав за чотирьох. Врешті дивною волею божою він все-таки загинув на російському фронті. Переконавшись, що він справді мертвий, я сумно сіла на його ранець. Я знову була вільна, так би мовити, розведена із своїм тілом... але в мене не було на це ніякого документа.

Сиділа я на сумній, розритій після бою рівнині й раптом побачила у місячному світлі чоловіка, що наближався до мене. Це був полковий священик. Він забирав у мертвих документи й речі. Я зраділа, що тепер він встановить мою смерть і запише про це. Але коли він дійшов майже до мене, то сплюнув і сказав: «Прокляте життя!» — й пішов собі геть.

Моє тіло дивилося в небо каламутними очима. Я не наважилася без документів з'явитися ще раз перед брамою вічності, тому знову влізла в свого піхотинця, щоб дочекатися іншого, більш надійного способу смерті.

На щастя, невдовзі після цього моє тіло напалося до безтями й загинуло в бійці з п'яними матросами. Сталося

це, очевидно, десь поблизу моря, про що можна судити з присутності моряків.

Я залишила свій труп і пішла шукати який-небудь документ про те, що я справді загинула. Цього разу я діяла систематично й в одній чеській газеті знайшла про себе некролог. Це був цілий підвал у газеті. В ньому говорилося про мое тіло все найгірше, що тільки можна придумати,— як у чеській приказці: «Про мертвих нічого, крім поганого». Поки я була жива, я любила підпускати шпильки, могла сказати щось уїдливе і про своїх ближніх. Але я писала принципово тільки про живих. Я гостро критикувала й висміювала все, з чим вони виходили на люди, але їхньої брудної білизни ніколи не чіпала. Я ніколи не повідомляла, що пан Н. Н. має коханку; мені досить було того, що, виступаючи десь отам, пан Н. Н. сказав оте.

У посмертному спогаді, що його мені присвятив «приятель», мене обзивали п'яницею і пройдою. Вживалося й слово «блазень». Але Гашеком-шашеком¹ мене дражнили на вулиці ще до того, як я почала ходити до школи, тому мене це зовсім не здивувало. Я подивилася, чи немає десь далі: «Ярославе, г... о пливе по Влтаві» (бо до мене й так покрикували),— але в некролозі цього не було. Там тільки було написано, що у Гашека-шашека — пухкі дитячі руки. Я відразу ж глянула, чи немає там далі про те, що під нігтями у мене бруд і коли я востаннє мила ноги, але цей історичний факт у некролозі не був висвітлений.

Опівночі я прослизнула до кімнатки автора цього пасквіля. Він лежав у ліжку в черевиках і хропів, наче дрова рубав. Мені хотілося врізати його хоч раз, щоб у його брехливому роті (інша, менш делікатна душечка вжила б значно сильнішого виразу!) не лишилося жодного зуба.

Але через те, що я була мертва, з некрологом у кишені, а мое тіло з переламаними пухкими руками лежало у Владивостоці, з «приятелем» нічого не трапилося.

З фейлетоном під саваном я знову полетіла на небо. Там уже не було такої черги, як раніше. Перед брамою звучала переважно російська мова. Я згадала старого Ваню, який носив шотландську шапочку й переконував усіх: «Учіть російську!»

¹ Шашек — блазень (чеськ.).

Душечка, що стояла біля мене, запитала по-російсь-
кому:

— Откуда ты?

— Из Владивостока.

— Ты большевик или белогвардеец?

— Я большевик или белогвардеец, как тебе нравится,— відповіла я дипломатично, бо колись навчалася в консульській академії.

— И что с тобой случилось? «Чрезвычайка»?

Я обережно витягла свій некролог і з ввічливою посмішкою подала його співрозмовниці: «Читайте».

Душечка прочитала, похитала головою, й витягла з кишені загорнутий у промаслений газетний папір шматок хліба, потримала його в мене перед очима і глузливо засміялася:

— Отже, ми з вами земляки. Я — Коуделка з Вршовиць, я жила навпроти Баурів. Прочитайте ось це.

Я несміливо глянула на пакунок. Він був маленький, приблизно такий, як мені давала мама до школи, а дружина в редакцію. Пахло від нього тютюном і салом. Видно, цей чоловік добре приготувався в останню путь. У вічі мені впала рубрика — «Місцева хроніка». Там було написано: «Повідомлення про вигадану смерть Ярослава Гашека». В ньому говорилося, що Ярослав Гашек, можливо, й напився, але це було ще не востаннє. Звістка про мою смерть була спростована!

У мене від горя затремтіли коліна. Я шодуху помчала прямо у Владивосток. Правда, я ще встигла почути, як душечка з Вршовиць сказала:

— І такий пройдисвіт насмілюється прийти між порядних людей. Мабуть, пройдисвіт, коли про нього весь час пишуть у газетах!

Зовсім занепавши духом, я схилилась над своїм тілом — від нього вже тхнуло. Я сумно дивилася на своє високе чоло, на симпатичний ніс, і мені стало дуже гірко, що в некролозі писали тільки про мої руки.

Сльози виступили в мене на очах, і мені довелося витерти носа саваном. Мені було прикро до сліз — чому ніхто не хоче повірити, що моє тіло вбили матроси?! І я вигукнула:

— Боже, кожен після смерті має спокій, тільки я — ні! А він був такий порядний чоловік, цей пан Гашек! Ми так добре розуміли одне одного і так дружно жили!

Досхочу наплакавшись, я взяла своє тричі вбите тіло на плечі й пішла з ним по світу.

На розі першої ж вулиці мені впав у вічі наказ про арешт. Коли я його прочитала, то зрозуміла, що йдеться про мене і про те, що я несучу на плечах. Тому я склала свої останки під наказом про арешт, сама сіла навпроти під грушкою і чекала, поки мене хтось остаточно пошле на той світ. Невдовзі мене справді розстріляли й повісили як зрадника. Але цього разу я мала офіційний документ (уже чесько-німецький, а не німецько-чеський), і мене, нарешті, впустили в браму вічності.

Там, за брамою, мені вчинили допит:

— Ким ти була за життя?

Я почервоніла, опустила голову й сказала:

— У тридцять п'ять років я вже мала за собою вісімнадцять років старанної, плідної роботи. До 1914 року я заповнювала своїми сатирами, гуморесками й оповіданнями всі чеські журнали. В мене було багато читачів. Бувало, що я заповнювала цілі номери гумористичних журналів, підписуючись різними псевдонімами, але мої читачі, однак, здебільшого мене впізнавали. Тому я наївно думала, що я — письменник.

— До чого тут такі довгі пояснення! Ким ти була насправді?

Я зніяковіла. Потім намацала в кишені некролог і збентежено видушила з себе:

— Вибачте, п'яницею з пухкими руками.

— Звідки родом?

— Мидловари, район Глубока.

— Коли народилась?

— У тисяча вісімсот вісімдесят третьому.

І тут мене поглинуло море вічності.

ПРИМІТКИ

У першому томі подаються кращі зразки творів т. зв. малих форм — нарисів, оповідань і фейлетонів — видатного чеського письменника, написаних за більш як двадцять років. Вони охоплюють усі періоди творчості Ярослава Гашека — від перших, несміливих проб пера початківця до блискучих творів зрілого майстра.

Розміщення матеріалу в томі за хронологією дає читачеві можливість простежити, як відточувалась і вдосконалювалась соціальна сатира Гашека, вершиною якої потім став його славнозвісний роман «Пригоди бравого вояка Швейка».

ВИНО ЛІСОВЕ, ВИНО СУНИЧНЕ

Газета «Народні листи», № 185, 7 липня 1902.

С. 27. *Вікарій* — заступник або помічник єпископа. *Консисторія* — колегіальний орган окружного церковного управління.

С. 28. *Св. Августин* (354—430) — християнський богослов, філософ-містик, пропагував ідею всесвітньої влади церкви.

ДЬЮЛА КАҚОНІ

Газета «Народні листи», № 175, 28 червня 1903.

ПЕРЕДВИБОРНА ПРОМОВА ЦИГАНА ШАВАНЮ

Журнал «Ілюстровани свет», № 42, 12 серпня 1904.

ПРИКЛАД ІЗ ЖИТТЯ

Журнал «Светозор», № 8, 2 грудня 1904, підпис: Ярослав Гашек.

РЕКЛАМНА СЦЕНА

Журнал «Светозор», № 29, 28 квітня 1905, підпис: Ярослав Гашек.

НАД ОЗЕРОМ БАЛАТОН

Точних даних про час написання цього оповідання немає. За життя Я. Гашека не друкувалося; орієнтовна дата, встановлена гашекознавцями, — 1905—1906 рр. Вперше було надруковано в газеті «Літерарні новіни», № 28, 16 серпня 1952.

ПАН ГЛОАТЦ, БОРЕЦЬ ЗА ПРАВА НАРОДУ

Газета «Нова оmlадiна», № 99, 19 грудня 1906, пiдпис: Ярослав Гашек.

ОПОВIДАННЯ ПРО ДОБЛЕСНОГО ШВЕДСЬКОГО ВОЯКА

Газета «Нова оmlадiна», № 12, 30 сiчня 1907, пiдпис: Ярмила Маєрова.

Виникнення цiєї сатиричної алегорiї й iронiчний смисл її головної постатi пов'язаний з боротьбою Я. Гашека з австрiйською цензурою, оскiльки все про «поганих» солдатiв, борцiв з мiлiтаризмом, нещадно викреслювалося цензурою. Це оповiдання цiкаве також тим, що гротескний образ «доблесного солдата», який безглуздо вмирає за свого короля, позначений рисами майбутнього Швейка.

УБИВЦЯ Й ГРАБIЖНИК ПЕРЕД СУДОМ

Газета «Комуна», № 1, 3 березня 1907, пiдпис: Ярослав Гашек.

ПРИГОДА ГАЯ АНТОНIЯ ТРОССУЛА

Газета «Комуна», № 15, 7 квітня 1907, пiдпис: Яр. Гашек.

У час, коли Гашек писав це оповiдання, Прага готувала зустрiч австрiйському iмператоровi Францу-Йосифовi I.

С. 66. *Лiктор* — одна з нижчих службових посад у Стародавньому Римi; лiкторiв використовували i як полiцейських.

ЛIКУВАННЯ РЕВМАТИЗМУ БДЖОЛАМИ

Журнал «Весела Прага», № 5, 1907.

ДОСЛIДНИКИ НЕВИДОМОГО

Журнал «Весела Прага», № 7, липень 1907, пiдпис: д-р Станко.

ПРО ПАНА ПЕТРАНЕКА

Журнал «Весела Прага», № 9, вересень 1907, пiдпис: Ярослав Гашек.

С. 82. «*Чорний вiл*» — вiдомий празький ресторан. *Фома Кемпєнський* (1378—1471) — середньовiчний фiлософ-мiстик, автор ряду релiгiйних творiв, в яких проповiдував смирення й аскетизм.

С. 84. *Рудольфiнум* — палац, побудований 1880 р. у центри Праги на честь австрiйського принца Рудольфа. Пiд час першої свiтової вiйни там влаштувалися лекцiї, виставки; з 1918 р. — місце засiдань парламенту, з 1945 р. — Будинок дячiв мистецтв.

С. 85. *Художник Кубiн* — Ярослав-Крiстiан Кубiн, приятель Я. Гашека з довоєнної празької богеми, активний дяч i помічник Гашека при створеннi «Партiї помiркованого прогресу в межах законностi».

ПРО КАТОЛИЦЬКУ ПРЕСУ

Газета «Право лiду», № 8, 9 сiчня 1908, пiдпис: Я. Г.

НІЧНИЙ ПОХІД ЗЛОДІЯ ШЕЙБИ

Газета «Право ліду», № 25, 26 січня 1908 (у додатку «Делніцак бесідка»), підпис: Ярослав Гашек.

ІСТОРІЯ ЖИТТЯ

Журнал «Светозор», № 15, 31 січня 1908.

ЗЛИГОДНІ ВИБОРЦЯ

Журнал «Гумористіцке лісти», № 17, 17 квітня 1908.

КАТАСТРОФА В ШАХТІ

Тижневик «Лід», № 22, 11 червня 1908, підпис: Ярослав Гашек.

ІДИЛІЯ В ПЕКЛІ

Журнал «Гумористіцке лісти», № 25, 12 червня 1908, підпис: Ярослав Гашек.

С. 108. «Нойе фрайе прессе» («*Neue Freie Presse*») — віденська націоналістична ліберально-буржуазна газета (виходила з 1864 р.).

С. 109. ...в казані номер тисяча шістсот двадцять.— Цей номер нагадує про Білогорську битву 1620 р., в якій чеські війська зазнали поразки, і до влади прийшли Габсбурги — настала «доба темряви», Чехія остаточно на цілих три століття втратила державну незалежність.

ЮВІЛЕЙ СЛУЖНИЦІ ГАННИ

Газета «Младе проуди», № 12, 22 червня 1908, підпис: Ярослав Гашек.

С. 111. *Свята гора* — місце поклоніння католицьких паломників неподалік міста Пршібрам у центральній частині Чехії.

ІСТОРІЯ ПОРОСЯТИ КСАВЕРА

Тижневик «Лід», № 25, 2 липня 1908, підпис: Ярослав Гашек.

С. 115. *Чубаті* (або «півні») — так прозвали в народі австрійських поліцаїв, бо їх каски прикрашало півняче пір'я.

СТАРЕЦЬ ЯНЧАР

Тижневик «Лід», № 27, 30 липня 1908, підпис: Ярослав Гашек.

БІДНЕНЬКА СИРІТКА ТА ПІ ТАЄМНА МАТИ

Газета «Право ліду», № 232, 23 серпня 1908, без підпису (1912 р. опубліковано в книзі «Бравий вояк Швейк та інші дивовижні історії»).

Сатира Гашека є, очевидно, відгуком на тодішню пражську сенсацію, про яку писав «Празький ілюстрований курір» 22 липня 1908: «Таємна мати Антонії Козлової знайдена».

С. 120. *Марлітт* Євгенія — німецька письменниця, *Карлен-Флюгара* Емілія, *Шварц* Марія-Софія — шведські письменниці, авторки

сентиментальних романів, що користувались великим успіхом серед чеської міщанської публіки.

ІСТОРІЯ БОСНІЙСЬКОГО ВІСЛЮКА

Газета «Ческе слово», № 222, 27 вересня 1908, підпис: Ярослав Гашек.

С. 124. *Боснія і Герцеговіна* — території, окуповані Австрією, хоча юридично й належали до Туреччини. 1908 року, коли мали відбутися вибори у Боснії і Герцеговіні, населення яких виступало за приєднання до Сербії, Австрія анексувала ці території.

С. 125. *Новий Пазар* — турецька територія на південь від Боснії, яка дуже цікавила Австрію.

ГРІХ ОТЦЯ ОНДРЖЕЯ

Тижневик «Народни обзор», № 46, 31 жовтня 1908, підпис: Ярослав Гашек.

Оповідання було доопрацьоване автором при виданні 1913 р. у Празі збірника «Провідник для іноземців та інші сатири з країв чужих і своїх».

С. 130. *Райс* Карел-Вацлав (1859—1926) — відомий чеський письменник-реаліст, автор оповідань і романів переважно із сільського життя; значну увагу приділив зображенню чеських патріотів з глухих містечок Чехії, які боролися проти онімечення, за збереження рідної мови, національних звичаїв, культури; йдеться про героїв його роману «Забуті патріоти» (1893).

ДОВРОЧИННІСТЬ

Журнал «Гумористічке лісти», № 52, 31 грудня 1908, підпис: Ярослав Гашек.

ПЕРЕД ДРУГИМ ТУРОМ ВИБОРІВ НА ВИШЕГРАДІ

Журнал «Карикатури», № 11, 13 травня 1909, підпис: Йозеф Пексідер.

ПРО СВЯТОГО ГІЛЬДУЛЬФА

«Делніцки календарж» («Робітничий календар» Чехословацької соціал-демократичної партії), 1909, підпис: Ярослав Гашек.

КІВЕР СОЛДАТА ТРУНЦЯ

Журнал «Карикатури», № 2, 12 жовтня 1909, підпис: Ярослав Гашек.

ПРИГОДА СТАТСЬКОГО РАДНИКА Я ІНСПЕКТОРА ШКІЛ КАЛОУСА

Журнал «Карикатури», № 10, 7 грудня 1909, підпис: Ярослав Гашек.

С. 148. *Содом і Гоморра* — давньопалестинські міста, зруйновані

землетрусом. За біблійською легендою, ця катастрофа була карою жителів за їхню розбещеність. Звідси вислів «Содом і Гоморра», що означає хаос, безладдя. *Публій Овідій Назон* (43 р. до н. е.—17 р. н. е.) — римський поет, його найвизначніший твір — «Метаморфози»; прославився також своєю любовною лірикою.

С. 149. *Бій під Саламіною* — морський бій 480 року до н. е. між греками і персами, в якому перемогли греки. *Корнелій Непот* (прибл. 100—27 рр. до н. е.) — римський історик і письменник.

СЛІДАМИ ВБИВЦІ

Журнал «Карикатури», № 11, 13 грудня 1909, підпис: Антонін Кочка. У виданні «Моя торгівля собаками та інші гуморески» (Прага, 1915) ослаблена критика мішанства, порівняно з журнальним варіантом.

С. 153. *Карлін* — район Праги.

АМСТЕРДАМСЬКИЙ ТОРГОВЕЦЬ ЧОЛОВІЧИНОЮ

Журнал «Карикатури», № 11, 13 грудня 1909, підпис: Йозеф Пексідер.

С. 155. *Панкрац* — в'язниця у Празі, в районі з тією ж назвою.

РОЗПОВІДЬ ПЕПІКА НОВОГО ПРО ЗАРУЧИНИ ЙОГО СЕСТРИ

Журнал «Карикатури», № 13, 5 січня 1910, підпис: Антонін Кочка. У збірнику «Моя торгівля собаками та інші гуморески» (Прага, 1915) має назву «Заручини моєї сестри».

АМОРАЛЬНІ КАЛЕНДАРІ

Журнал «Карикатури», № 14, 11 січня 1910, підпис: Ярослав Гашек.

С. 162. *Катон* Марк Порцій (234—149 рр. до н. е.) — державний діяч і письменник Стародавнього Риму; прихильник знищення Карфагена. Непримирений до порушень законів моралі. *Троїстий союз* — військово-політичний союз Німеччини, Австро-Угорщини та Італії (1882). *Трієст* — великий торговельний центр на північному сході Італії. *Трієнт* (сучасна назва Тренто) — місто на півночі Італії, яке спочатку входило до складу Римської імперії, 1810—1813 рр. належало Франції, з 1813-го по 1919 р. — Австрії. ...*достигли для нової Кустоци* — 26 липня 1848 р. австрійські війська під командуванням фельдмаршала Радецького перемогли армію сардинського короля Карла-Альберта.

КАМІНЬ ЖИТТЯ

Журнал «Карикатури», № 16, 25 січня 1910, підпис: Ярослав Гашек.

СУД НАД ХАМОМ, СИНОМ НОЄВИМ

Журнал «Карикатури», № 20, 22 лютого 1910, підпис: Яр. Гашек.
С. 170. *Мафусаїл* — за біблією, прожив 969 років, вважається символом довголіття.

У ПОКИНУТІЯ ВБИРАЛЬНІ

Журнал «Карикатури», № 21, 28 лютого 1910.

ВІСЬКОВІ ОПОВІДКИ ДЛЯ ШКІЛЬНИХ ЧИТАНОК

Журнал «Карикатури», № 39, 4 липня 1910, підпис: Йозеф Пек-сідер.

КАРТОПЛЯНИЙ СУП ДЛЯ БІДНИХ ДІТЕЙ

Журнал «Карикатури», № 49, 12 вересня 1910, підпис: Леопольд Чижек.

ФІНАНСОВА КРИЗА

Журнал «Карикатури», № 53, 10 жовтня 1910, підпис: Ярослав Гашек.

У виданні «Моя торгівля собаками та інші гуморески» (Прага, 1915) за вимогою цензора *Німеччина* замінена на *Францію*, а *австрійський* — на *російський*.

СПРАВА ДЕРЖАВНОЇ ВАГИ

Тижневик «Копршівні», № 1, 5 січня 1911, підпис: Ян Стоупа.

С. 184. *...після Туреччини й Португалії прийшла черга й на Оксенгаузен?* — У Туреччині 27 квітня 1910 р. Народні збори скинули султана Абдулу Хаміда; згадуючи Португалію, автор, очевидно, мав на увазі вбивство 1 лютого 1908 р. португальського короля Карла I принца Людвіка, спадкоємця трону.

ЗАКОЛОТ В АВСТРІЙСЬКОМУ ФЛОТІ

Журнал «Карикатури», № 4, 24 січня 1911, підпис: Ярослав Гашек.

С. 187. *...в Лісабоні ...було здійснено переворот.* — Очевидно, йдеться про переворот 4 жовтня 1910 р., внаслідок якого король Еммануїл II був позбавлений трону, а Португалія проголошена республікою. *...моряки хотіли зробити переворот також і в Бразилії.* — Це мало місце за владі президента Г. де Фонсеки (1910—1914), коли Бразилія особливо страждала від господарської й фінансової кризи.

УРОК КАТЕХІЗИСУ З ПЕРЕШКОДАМИ

Журнал «Карикатури», № 15, 10 квітня 1911, підпис: Антонін Кочка.

СПАДЩИНА ПО ШАФРАНЕКУ

Журнал «Карикатури», № 17, 24 квітня 1911, підпис: Йозеф Пексідер.

ПСИХІАТРИЧНА ЗАГАДКА

Журнал «Карикатури», № 17, 24 квітня 1911, підпис: Ярослав Гашек.

СЛУЖБОВА ЗАПОПАДЛИВІСТЬ ШТЕПАНА БРИХА, ЗБИРАЧА ПОДАТКІВ НА ПРАЗЬКІМ МОСТУ

Тижневик «Гумористіцке лісти», № 21, 22 травня 1911, підпис: Ярослав Гашек.

С. 206. *Брут* Марк Юній (85—42 рр. до н. е.) — римський політичний діяч, один з організаторів і учасників вбивства Юлія Цезаря; символ принциповості й невідкупності. *Міст Франца-Йосифа* — металевий міст через Влтаву в Празі, побудований у 1865—1868 рр., названий ім'ям австрійського цісаря.

Марат Жан-Поль (1743—1793) — видатний діяч французької буржуазної революції, непримиренний у боротьбі з контрреволюціонерами.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ПЕРЕМОЖЕ

Журнал «Карикатури», № 21, 22 травня 1911, підпис: Вілем Кубеш (певні текстуальні зміни були внесені автором при виданні збірки «Турботи папа Тенкрата», Прага, 1912).

с. 209. *Ломброзо* Чезаре (1835—1909) — італійський професор психіатрії, який вивчав різні типи злочинців і в своїх працях намагався довести, що причини злочинів криються в успадкованих психологічних особливостях.

СЕРЕД БІБЛІОФІЛІВ

Журнал «Карикатури», № 25, 19 червня 1911, підпис: Антонін Кочка.

С. 212. *Гафіз* (бл. 1300—1389) — видатний таджицько-перський поет. Оспівував чуття й думки простої людини.

С. 214. *Сєрошевський* Вацлав (1858—1945) — польський письменник і етнограф. *Д'Аннунціо* Габріеле (1863—1938) — італійський письменник декадентського спрямування. З кінця ХІХ ст. — пропагандист імперіалізму, пізніше — фашизму.

ЧАГАН-КУРЕНСЬКЕ ОПОВІДАННЯ

Тижневик «Қопршіви», № 13, 22 червня 1911, підпис: Ант. Пейсек.

НЕЩАСНИЙ ВИПАДОК З КОТОМ

«Гумористіцке лісти», № 27, 23 червня 1911, підпис: Ярослав Гашек.

БРАВИЙ ВОЯК ШВЕЙК ПЕРЕД ВІЙНОЮ

Оповідання цього циклу надруковано вперше в журналах «Карикатури» та «Добра копа» протягом 1911 року; вийшли у збірці

«Бравий вояк Швейк перед війною та інші дивні історії» (Прага, 1912).

Образ Швейка народився в уяві Я. Гашека, очевидно, в травні 1911, про що зберігся запис автора й розповіді його дружини Ярміли Гашекової.

Швейк проти Італії

Журнал «Карикатури», № 21, 22 травня 1911, підпис: Ярослав Гашек.

Бравий вояк Швейк заготовляє церковне вино

Журнал «Карикатури», № 25, 19 червня 1911, підпис: Ярослав Гашек.

С. 227. *Феслау* — містечко в Австрії, що славиться своїм вином.

С. 228. *Штирський Градець* — містечко в Чехії.

Рішення медичної комісії про бравого вояка Швейка

Журнал «Карикатури», № 29, 17 липня 1911, підпис: Ярослав Гашек.

Бравий вояк Швейк вчиться поводитися з піроксиліном

Журнал «Добра копа», № 37, 21 липня 1911, підпис: Ярослав Гашек.

С. 233. *П'ємонт* — гірський край на півночі Італії. Тут 1849 р. війська сардинського короля Карла-Альберта зазнали поразки від австрійців, якими командував фельдмаршал Радецький. Після цього король Карл-Альберт зрікся трону на користь свого сина Віктора-Еммануїла, який пізніше успішно воював з австрійцями.

Бравий вояк Швейк опановує аероплани

Журнал «Добра копа», № 38, 28 липня 1911, підпис: Ярослав Гашек.

С. 237. *Райт* — брати Уїлбер (1867—1912) і Орвілл (1871—1948), американські авіаконструктори і льотчики. 1903 р. на літаку власної конструкції одні з перших піднялися вгору; 1909 р. організували в США компанію, що виготовляла літаки.

сумна доля вокзальної місії

Журнал «Карикатури», № 42, 27 листопада 1911, підпис: Ярослав Гашек.

С. 244. *Кармеліти* — католицький чернечий орден, заснований у другій половині XII ст. в Палестині; у середині XV ст. у Франції було засновано жіночий орден кармеліток.

як пані Єдлічкова писала огляд мод

«Весели календарж» на 1912 рік. Підпис: К. Лочак.

ЯК 1912 РОКУ ПОВСТАЛИ ВВЕТЕРИ В РОКИЧАНАХ

Журнал «Карикатури», № 4, 27 лютого 1912, підпис: Леопольд Сровнал.

С. 253. *Радецький Ян Йозеф* (1766—1858) — австрійський полководець, фельдмаршал; чех з походження.

С. 254. «*Празька урядова газета*» — офіційна газета того часу; з 1918 року видавалася в Празі під назвою «Чехословацька республіка».

С. 255. *...яка ще в битві під Ватерлоо сказала...* — Наполеонівська гвардія на пропозицію англійців здатися відповіла: «Лайно! Гвардія вмирає, а не здається!»

ПАН ФЛОРЕНТІН CONTRA ХОХОЛКА

Журнал «Весела Прага», № 3, березень 1912, підпис: Ярослав Гашек.

С. 257. *Троя* — стародавнє місто на північному заході Малої Азії, засноване на межі IV—III тис. до н. е. Легенди, пов'язані з подіями в Трої, Троянською війною, покладено в основу «Іліади» Гомера.

С. 258. *...як відповів Леонід під Фермопілами перським послам.* — Під час греко-перських воєн у Фермопільському гірському проході 480 р. до н. е. відбулася битва між грецькими військами на чолі з царем Леонідом і перською армією царя Ксеркса, що вторглася до Греції. Загин спартанців на чолі з Леонідом, що залишився для захисту проходу, відмовився здатися переважаючим силам противника і загинув у бою.

ЯК Я ВИИШОВ З НАЦІОНАЛЬНО-СОЦІАЛЬНОЇ ПАРТІЇ

Тижневик «Копршіви», № 6, 14 березня 1912.

С. 260. *Національно-соціална партія* — буржуазна партія, заснована 1898 р. (на чолі з В. Я. Клофачем); центральним органом партії була газета «Ческе слово», в якій Я. Гашек працював у 1911—1912 рр. Про свій принциповий розрив з національно-соціальною партією і редакцією газети «Ческе слово» і написав Гашек у цьому оповіданні. *Я спершу був редактором журналу «Світ тварин»* («Свет звіржат»). — У цьому журналі Я. Гашек працював у 1909—1910 рр., деякий час разом із своїм приятелем Л. Гаєком-Домажлицьким редагував журнал. Про свою плідну діяльність на цій ниві Я. Гашек розповів у «Пригодах бравого вояка Швейка» (3-й розділ другої частини. — Марек про свою роботу в цьому журналі). *Д-р Гюбшман* — адвокат, депутат парламенту від національно-соціальної партії.

С. 261. «*Золота Гуска*» — готель і ресторан на Вацлавській площі в Празі — один час була резиденцією керівництва національно-соціальної партії.

С. 262. *Лисий, Клофач, Стршібрний, Хоц, Фресл, Екснер, Буржівал, Война* — депутати в австрійському парламенті від національно-соціальної партії. ...*брата Сімонідеса й брата Богача* — звертання «брат» було прийнятим між членами національно-соціальної партії.

С. 264. *Мартініц, Славата* — Ярослав Боржіта з Мартініц і Вілем Славата — чеські дворяни; за зраду інтересів чехів і підтримку Габсбургів 1628 року їх обох викинули з вікон палацу Празького Граду.

АВСТРИЙСЬКА МИТНИЦЯ

Журнал «Карикатури», № 6, 27 березня 1912, підпис: Леопольд Вацек.

С. 266. *Аграрії* — члени аграрної партії, заснованої 1899 р.; з початку ХХ ст. ця партія стала однією з найвпливовіших буржуазних партій, що захищала інтереси великих землевласників; аграрії вимагали запровадження високого мита на довіз продуктів.

ХАЗЯЙНУВАННЯ БАРОНА КЛАЙНГАМПЛА

Журнал «Весела Прага», № 4, 1 квітня 1912, підпис: Ярослав Гашек.

СТАНОВА РІЗНИЦЯ

Журнал «Весела Прага», № 5, травень 1912, підпис: Ярослав Гашек.

КОРОТКИЙ ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНОГО РОМАНУ

Журнал «Весела Прага», № 5, травень 1912, підпис: Ярослав Гашек.

КІНЕЦЬ СВЯТОГО ЮРА

Журнал «Карикатури», № 10, 20 травня 1912, підпис: Вілем Кубеш.

С. 274. *Францисканці* — члени католицького чернечого «жебрушого» ордену, заснованого на початку XIII ст. в Італії Франціском Ассізьким. *Францисканці* — один з найбагатших орденів, має численні організації. *Домініканці* — ченці одного з найвоєвничіших католицьких чернечих орденів, заснованого 1215 р. Домініком у Тулузі для боротьби проти еретиків.

С. 276. *Шащин* — місцевість у Словаччині, куди сходилися прочани до «чудотворного» образу богородиці.

АГРАРНА ІДИЛІЯ

Тижневик «Конршіви», № 11, 23 травня 1912, підпис: Антонін Кочка.

КОЛИ Я ПОЧАВ ПИСАТИ...

«Народний обзор», № 27, 24 травня 1912, підпис: Яр. Гашек. Фейлетон був надрукований без назви. Починався словами: «Коли я почав писати...»

С. 279. *Приятель Дробілек* — Едуард Дробілек, приятель Я. Гашека, активний помічник при створенні Гашеком «Партії поміркованого прогресу в межах законності»; фігурує у декількох оповіданнях письменника. Інколи Я. Гашек підписувався його ім'ям.

С. 281. *Галек Вітезслав* (1835—1874) — чеський поет, журналіст, критик, редактор газети «Народні лісти», журналу «Лумір»; як поета і новеліста його високо цінували сучасники. *Мадвіг Ян* (1804—1886) — датський класичний філолог, видавець латинських класичних текстів.

РОЗМОВА З МАЛЕНЬКИМ МІЛОЮ

Журнал «Гумористичке лісти», № 27, 21 червня 1912, підпис: Ярослав Гашек.

ЗРАДНИК З ХОТЕБОРЖА

Тижневик «Копршівни», № 21, 10 жовтня 1912, підпис Яр. Гашек.

С. 293. *Табори* — мітинги просто неба — рух у Чехії в 60-і рр. XIX ст. проти створення двоєдиної Австро-Угорщини (1867), що закріплювало панівне становище німців та угорців; вимоги рівних прав для чеської й німецької мов.

С. 294. «*Гей, слов'яни*» — пісня, текст якої написав 1834 р. Само Томашик; надруковано її 1838 р. у Словаччині; співали цю пісню на мотив польської мазурки. Пісня «Гей, слов'яни» здобула велику популярність і вважалася гімном слов'янських народів.

С. 295. «*Хто ж ви, воїни господні...*» — гуситський гімн.

ПП БОГУМИР І КОЗА МУФТІЯ ІЗРІМА

«Делніцка бесідка», № 42, 13 жовтня 1912.

ПОМСТА СОЛОДКА!

Газета «Право ліду», № 21, 8 грудня 1912 (у додатку «Делніцка бесідка»), підпис: Ярослав Гашек.

ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО ДИПЛОМАТА

Журнал «Карикатури», № 23, 23 грудня 1912, підпис: д-р Марек Станко.

ГОНЧАК ПАНА БАРОНА

Журнал «Свет звіржат», № 3, 1 лютого 1913.

ПРОВІДНИК ТУРИСТІВ У ШВАБЬСЬКОМУ МІСТІ НОЙБУРГУ

Вперше надруковано у збірці оповідань «Провідник для іноземців та інша сміховина з країв чужих і своїх» (Прага, 1913).

МІЙ ДРУГ ГАНУШКА

Газета «Право ліду», № 22, 5 жовтня 1913 (у додатку «Делніцка бесідка»), підпис: Ярослав Гашек.

С. 317. *...під час однієї вуличної демонстрації... поліцей упав головою на мій кийок.*— Натяк на історію 1 травня 1907 р., коли ще Гашек підтримував зв'язок з анархістами, друкувався в їхній пресі («Нова омладіна», «Худяєс», «Комуна»). Після нападу на поліцей і ув'язнення (розповіддю про це є його твір «Як я врятував життя одному чоловікові») Гашек остаточно розійшовся з анархістами.

ЯК ЧЕТЛІЧКА ГОЛОСУВАВ

Журнал «Право ліду» № 319, 20 листопада 1913, без підпису.

ЗМАГАННЯ ЗА ДУШІ

У збірці оповідань «Провідник для іноземців та інша сміховина з країв чужих і своїх» (Прага, 1913).

ПОЛІТИЧНА Й СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ ПАРТІЇ ПОМІРКОВАНОГО ПРОГРЕСУ В МЕЖАХ ЗАКОННОСТІ

Точно визначити, коли виникла Гашекова пародійна «Партія поміркованого прогресу», не можна (сам Гашек вказував різні дати), але вже 1906—1907 рр. у празьких рестораниках, де збиралися молоді письменники, поети, митці, звучали виступи членів «партії» — дотепної і злої пародії на більшість тодішніх політичних партій. Розквіт «партії» припадає на 1911 р. — час виборів до австрійського парламенту, коли Гашекові «партія» розгорнула бурхливу діяльність, і особливо її «кандидат» Я. Гашек, виступи якого — дотепні, з прозорими натяками, іронічними зауваженнями — переростали в нищівну сатиру на тодішнє політичне життя. Протягом 1912 р. Я. Гашек писав «Історію партії...», яка стала, за оцінкою критиків, найвизначнішим твором письменника передвоєнного періоду. За життя Гашека «Історія партії...» не друкувалася, окремі частини її були опубліковані в газетах «Смнер» і «Руде право»; повністю була надрукована лише 1963 р. у IX томі чеського зібрання творів Я. Гашека.

НАЙВИДАТНІШИЙ ЧЕСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК ЯРОСЛАВ ГАШЕК

Газета «Руде право», № 202, 28 серпня 1937.

С. 334. *...«голубиний народ»* — так назвав чехів у своїй поемі «Дочка Слави» видатний поет Ян Коллар (1793—1852), один з найбільших представників чеського Відродження.

С. 335. *Крालицька біблія* — переклад біблії з давньоєврейського оригіналу на чеську мову, зроблений 1579—1593 рр. в Кралеці членами чеської релігійної організації «Чеські брати» (прихильники гуситських традицій). Кралецька біблія відіграла значну роль у розвитку чеської літературної мови.

ЛЕКЦІЯ ПРО РЕАБІЛІТАЦІЮ ТВАРИН

Газета «Руде право», № 103, 1 травня 1937.

С. 337. *Пештяни* — один з найвідоміших курортів у Словаччині. *Кучера* Вратіслав (1865—1946) — відомий чеський лікар-бальнеолог, багато років працював головним лікарем курорту Пештяни.

ТОРГІВЛЯ ТРУНАМИ

«Гумористічне лісти», № 9, 13 березня 1914, підпис: Ярослав Гашек.

УРОК ЗАКОНУ БОЖОГО

Тижневик «Копршіви», № 7, 9 квітня 1914, підпис: Ярослав Гашек. Оповідання було заборонене цензурою як таке, що спрямоване проти католицького духовенства; надруковано тільки після втручання депутата парламенту А. Свеченого.

ЯК Я ТОРГУВАВ СОБАКАМИ

Журнал «Светозор», № 31, 17 квітня 1914, № 33, 1 травня 1914.

СПРАВА ПРО ПІДКУП МАГІСТРАТСЬКОГО ПРАКТИКАНТА ВАХУРИ

Тижневик «Копршіви», № 10, 21 травня 1914, підпис: Антонін Кочка.

С. 362. *...часто маленька вічарська хижка...* — з останніх рядків вірша видатного чеського поета Я. Коллара «Працюй кожен».

НАЙБІЛЬШИЙ ДЕНЬ ФОЛІМАНКИ

Газета «Право ліду», № 23, 7 червня 1914 (додаток «Делнічка бесідка»), підпис: Ярослав Гашек.

С. 365. *Aurea prima* — цитата з книги «Метаморфози» римського поета Публія Овідія Назона.

НЕБЕЗПЕЧНИЙ ПРАЦІВНИК

«Гумористічне лісти», № 34, 28 серпня 1914, підпис: Яр. Гашек.

ПОДРУЖНЯ НЕВІРНІСТЬ

«Делнічки календарж» («Робітничий календар») на 1914 рік (у збірці «Моя торгівля собаками та інші оповідання», Прага, 1915); підпис: Ярослав Гашек.

ІСТОРІЯ ЗІ СТАРОЇ ІЛІВСЬКОЇ В'ЯЗНИЦІ

«Календарж Бесед ліду» на 1914 рік, підпис: Ярослав Гашек.

ЖЕРТВА ВУЛИЧНОЇ ЛОТЕРЕЇ

«Гумористічки календарж Й.-Р. Вілімка» («Гумористичний календар») на 1915 рік, підпис: Ярослав Гашек.

С. 390. «*Матиця*» — чеське товариство (засноване 1813 р.), що боролася за розвиток чеської національної культури.

ОПОВІДАННЯ
ПРО ПОРТРЕТ ІМПЕРАТОРА ФРАНЦА-ЙОСИФА I

Газета «Чехослован» (видавалася в Києві), № 18, 17 липня 1916.

С. 403. «Народні політика» — права чеська буржуазна газета (виходила з 1863-го по 1945 р.), одна з найреакційніших; завжди стояла на сторожі інтересів чеської буржуазії, церкви, австро-угорської монархії. За безпринципність і підлабузництво дістала в народі прізвисько «сучка». «Глас народа» — тижневик буржуазної партії старочехів.

СЛІДАМИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОЛІЦІЇ В ПРАЗІ

Газета «Чехослован», № 23, 21 серпня 1916.

С. 406. ...дати трафіку.— Трафіка — тютюнова крамниця. В Австро-Угорщині існувала державна монополія на тютюн; концесія на трафіку була свого роду пенсією, яку давали інвалідам війни, вдовам загиблих військових.

С. 408. «Худяс», «Нова оmlадіна» — газети, що видавалися анархістами в Празі; 1906—1907 рр. Гашек працював у редакції цих газет.

С. 409. Опоченський Густав (1881—1949) — чеський поет і письменник, приятель Я. Гашека. Написав книгу спогадів про автора «Швейка». Розенцвейг-Муар — посередній чеський поет, анархіст; один час був приятелем Я. Гашека.

С. 411. Машек Олександр — агент празької поліції, провокатор; «спеціалізувався» по анархістах.

УФІЛСЬКИЙ ІВАН ІВАНОВИЧ

Газета «Наш путь», № 31, 16 лютого 1919. Написано російською мовою.

С. 414. Дутов — полковник генштабу царської армії, білогвардійський отаман Оренбурзького козачого полку.

АНГЛО-ФРАНЦУЗИ В СИБІРУ

Газета «Красный стрелок», № 106, 6 вересня 1919. Написано російською мовою.

С. 415. Ліга народів (націй) — міжнародна організація, що існувала в період між 1-ю і 2-ю світовими війнами; створена 1919 р. на Паризькій мирній конференції. Її статут передбачав боротьбу за мир, обмеження озброєнь, насправді ж імперіалістичні держави використовували Лігу націй для потурання агресорам, колонізаторам і перетворили її на один із центрів організації воєнної, дипломатичної та іншої боротьби проти Радянської держави.

ЧЕСЬКЕ ПИТАННЯ

Газета «Власть труда» (орган Іркутського губерпського комітету РКП(б) та Іркутського Револуційного комітету), № 132, 21 квітня 1920. Написано російською мовою.

С. 417. *Генерал Жанен* — за часів першої світової війни — голова французької військової місії при царській ставці; під час громадянської війни був командуючим військами інтервентів у Сибіру. *Договір чехо-військ з представниками Радянської влади...* — договір про перемир'я між командуванням Чехословацького корпусу й командуванням 5-ї армії (від 7 лютого 1920), за яким чехи зобов'язувалися припинити допомогу білогвардійцям.

С. 418. *...гаслом «добот»* — вираз із чеськ. «втекти».

С. 419. *...на так званий Центр...* — Після розгрому Колчака есери й меншовики в Іркутську створили політичний центр, який, не маючи під собою реальної сили, проіснував з 4-го по 22 січня 1920 р. і змушений був передати свою владу Іркутському Революційному комітету.

ЯК Я ЗУСТРІВСЯ З АВТОРОМ НЕКРОЛОГА ПРО МЕНЕ

Газета «Трибуна», № 13, 16 січня 1921, підпис: Яр. Гашек.

Ця сатира Я. Гашека є відповіддю на статтю його колишнього приятеля Я. Кольмана-Касіуса «Зрадник», надруковану в «Венкові» 19 січня 1919 р.

КОМЕНДАНТ МІСТА БУГУЛЬМИ

Газета «Трибуна», № 19, 23 січня 1921.

Оповідання із циклу гуморесок, присвячених діяльності військової комендатури Бугульми (жовтень—листопад 1918), опублікованих Я. Гашеком протягом 1921 р., після його повернення до Чехословаччини.

С. 425. *Жижка Ян з Троцнова* (прибл. 1360—1424) — видатний чеський полководець і політичний діяч епохи гуситських воєн; національний герой чеського народу.

МОЯ СПОВІДЬ

Газета «Вечерні чеське слово», № 22, 28 січня 1921, підпис: Ярослав Гашек.

С. 427. «28 жовтня» — журнал, заснований Ф. Модрачеком і Й. Гудцем після їх виходу з соціал-демократичної партії (були представниками правого крила партії). У цьому журналі 25 січня 1921 року була надрукована стаття «Ярослав Гашек розповідає» (автором її, очевидно, був Ф. Шнепп), а 26 січня — «Ярослав Гашек співає», де письменника обвинувачували в зраді, паплюжили, називали «більшовицьким аташе і дипломатом».

С. 429. *Князь Тун-Гогенштейн Франтішек-Антоніп* (1847—1916) — австрійський реакційний політичний діяч; у 1889—1896, 1911—1915 — намісник Чехії, в 1898—1899 — прем'єр-міністр Австрії. — *...ту дівчину... убив не Гільзнер, а я!* — Я. Гашек має на увазі гучний процес

у справі Гільзнера із Закарпаття, обвинуваченого у вбивстві дівчини нібито в ритуальних цілях.

С. 430. *Партія прогресивних соціалістів* — назва правого крила (на чолі з Ф. Модрачком і Й. Гудцем), що відкололося від соціал-демократичної партії.

АД'ЮТАНТ КОМЕНДАНТА МІСТА БУГУЛЬМИ

Газета «Трибуна», № 25, 30 січня 1921.

ХРЕСНИЙ ХІД

Газета «Трибуна», № 31, 6 лютого 1921.

ДОБРОДІЯ РАМЗЕЛИК

Вечірній випуск газети «Трибуна», № 58, 10 березня 1921, підпис: Ярослав Гашек.

ВИГУБЛЕННЯ ПРАКТИКАНТІВ ТРАНСПОРТНОГО АГЕНТСТВА КОБКАНА

Вечірній випуск газети «Трибуна», № 73, 27 березня 1921, підпис: Ярослав Гашек.

С. 443. *Троя* — район Праги на правому березі Влтави із старовинним замком і парком.

С. 445. «*Представницький дім*» — будинок у центрі Праги, де, крім ресторану й кав'ярні, були приміщення для урочистих зустрічей, культурних заходів.

МАРАФОНСЬКИЙ БІГ

Газета «Трибуна», № 115, 18 травня 1921.

С. 455. *Євгеній Савойський* (1663—1736) — австрійський полководець, фельдмаршал, прославився своїми перемогами над Туреччиною, Францією, Голландією. *Гордон Беннет* — син американського мільйонера, засновника газети «Нью-Йорк геральд» (1835); фінансував експедиції в Африку, на Північний полюс.

ДОЛЯ ТОВАРИСЬКОЇ ЛЮДИНИ

Газета «Трибуна», № 121, 25 травня 1921, підпис: Яр. Гашек.

ЧОЛОВІК І ЖІНКА В ПОДРУЖЖІ

Газета «Трибуна», № 155, 3 липня 1921, підпис: Яр. Гашек.

ДРУЖНІЙ МАТЧ

Газета «Руде право», № 160, 10 липня 1921.

С. 472. *...бій за Верден* — один з найкровопролитніших боїв під час першої світової війни.

С. 478. «*Славія*», «*Спарта*» — чеські футбольні клуби.

КІЛЬКА РАПОРТІВ
ПОЛІТИЧНОГО ДЕТЕКТИВА ЯНДАКА

Газета «Руде право», № 278, 27 листопада 1921, підпис: Ярослав Гашек.

Після повернення Я. Гашека на батьківщину за ним був встановлений поліцейський нагляд (в архіві збереглося донесення агента поліції від 21 березня 1921).

Гайшман Ян — директор відділу пропаганди чехословацького міністерства внутрішніх справ, один з організаторів таємної поліції в Чехословацькій буржуазній республіці.

ПЕРЕМІНА ПРИЗВИЩА

Газета «Руде право», № 22, 26 січня 1922, підпис: Ярослав Гашек.

С. 482. *Вінаржицький Карел* (1803—1869) — чеський поет, перекладач. *Яблонський* (1813—1881) — письменник, автор моралістичних повістей.

ГЕНУЕЗЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ І «НАРОДНІ ЛІСТИ»

Газета «Руде право», № 95, 23 квітня 1922, підпис: Ярослав Гашек.

С. 484. *Генуезька конференція* — міжнародна конференція представників ряду капіталістичних держав і Радянської Росії з фінансових і економічних питань, що відбулась 10.04—19.05 1922 в Генуї. Капіталістичні держави намагались нав'язати Радянському уряду вимоги, прийняття яких означало б реставрацію капіталізму. Рішуче відкинувши неприйнятні претензії, радянська делегація оголосила затверджену В. І. Леніним декларацію про умови мирного співіснування й економічного співробітництва держав з різним політичним ладом. *Віктор Дик* (1877—1931) — чеський поет, за часів першої світової війни автор патріотичних віршів; після створення Чехословацької республіки опинився в таборі реакції. *Генерал Брусилов О. О.* (1853—1926) — російський військовий діяч, під час першої світової війни командував військами Південно-Західного фронту; з 1920 р.— в Червоній Армії.

СПРОБА БЕЗАЛКОГОЛЬНОЇ ВЕЧІРКИ.
АБО Ж АМЕРИКАНСЬКА ЗАБАВА

Вечірній випуск газети «Ческе слово», № 96, 26 квітня 1922, без підпису.

ВИБОРИ ДО МАГІСТРАТУ

Газета «Лідове новіни», № 358, 20 липня 1922, підпис: Ярослав Гашек.

С. 498. *Панкрац, Міров, Бори* — в'язниці в Празі, на Мораві, в Пльзні.

З'ЇЗД ЗЕМЛЯКІВ

Газета «Лідове новіни», № 413, 19 серпня 1922, підпис: Ярослав Гашек.

С. 504. *Гус Ян* (1369—1415) — чеський мислитель, ідейний натхненник антифеодального, національно-визвольного руху в Чехії, діяч Реформації. Гуса було засуджено як еретика церковним собором у Констанці і спалено. *Гонза* — герой чеських народних казок.

ВУХА СВЯТОГО МАРТИНА ІЛЬДЕФОНСЬКОГО

Газета «Руде право», 13 травня 1923.

ДУШЕЧКА ЯРОСЛАВА ГАШЕКА РОЗПОВІДАЄ:
«ЯК Я ПОМЕРЛА»

Вечірній випуск газети «Право ліду», 31 грудня 1920 (в рукописі є дата написання — 23.08. 1920). Це, власне, перший твір, опублікований Я. Гашеком після повернення на батьківщину.

З М І С Т

Творчий профіль автора немирущого «Швейка»,
Вступна стаття Василя Ів. Шевчука 5

Із ранніх оповідань 1902—1909

Вино лісове, вино суничне. *Переклад Ольги
Ленік* 24

Рибалка Гуляй. *Переклад Юрія Лісняка* 29

Дьюла Каконі. *Переклад Ольги Ленік* 34

Передвиборна промова цигана Шаваню. *Переклад
Ольги Ленік* 40

* Приклад із життя. *Переклад Ганни Пашко* 44

Рекламна сцена. *Переклад Ольги Ленік* 47

* Над озером Балатон. *Переклад Ганни Пашко* 51

Пан Глоатц, борець за права народу. *Переклад
Юрія Лісняка* 55

Оповідання про доблесного шведського вояка,
Переклад Ольги Ленік 58

Убивця й грабіжник перед судом. *Переклад Юрія
Лісняка* 61

Пригода Гая Антонія Троссула. *Переклад Юрія
Лісняка* 65

Лікування ревматизму бджолами. *Переклад Лені-
ни Гончаренко* 69

Дослідники невідомого. *Переклад Юрія
Лісняка* 76

Про пана Петранека. *Переклад Ольги Ленік* 81

Про католицьку пресу. *Переклад Юрія Лісняка* 86
Нічний похід злодія Шейби. *Переклад Юрія Лісняка* 89

* Історія життя. *Переклад Ганни Пашко* 95

Злигодні виборця. *Переклад Ольги Ленік* 100

Катастрофа в шахті. *Переклад Юрія Лісняка* 104

Ідилія в пеклі. *Переклад Ольги Ленік* 108

Ювілей служниці Ганни. *Переклад Наталі Соїко* 109

* Історія поросяти Ксавера. *Переклад Ганни Пашко* 112

Старець Янчар. *Переклад Наталі Соїко* 115

Біденька сирітка та її таємна мати. *Переклад Юрія Лісняка* 118

Історія боснійського віслюка. *Переклад Юрія Лісняка* 124

Гріх отця Ондржея. *Переклад Юрія Лісняка* 130

Доброчинність. *Переклад Юрія Лісняка* 133

Перед другим туром виборів на Вишеграді. *Переклад Юрія Лісняка* 136

* Про святого Гільдольфа. *Переклад Остапа Вишні* 139

* Ківер солдата Трунця. *Переклад Остапа Вишні* 143

Прягода статського радника й інспектора шкіл Калоуса. *Переклад Юрія Лісняка* 147

* Слідами вбивці. *Переклад Ганни Пашко* 152

* Амстердамський торговець чоловічиною. *Переклад Ганни Пашко* 155

Оповідання 1910—1913

* Розповідь Пепіка Нового про заручини його сестри. *Переклад Ганни Пашко* 159

Аморальні календарі. *Переклад Юрія Лісняка* 162

- * Камінь життя. *Переклад Ганни Пашко* 164
- Суд над Хамом, сином Ноевим. *Переклад Юрія Лісняка* 168
- У покинутій вбиральні. *Переклад Юрія Лісняка* 173
- Військові оповідки для шкільних читанок. *Переклад Юрія Лісняка* 175
- * Картопляний суп для бідних дітей. *Переклад Ганни Пашко* 177
- Фінансова криза. *Переклад Юрія Лісняка* 180
- * Справа державної ваги. *Переклад Ганни Пашко* 183
- * Заколот в австрійському флоті. *Переклад Ганни Пашко* 186
- Дещо про судових експертів. *Переклад Юрія Лісняка* 190
- Урок катехізису з перешкодами. *Переклад Юрія Лісняка* 193
- * Людська пиха. *Переклад Ганни Пашко* 195
- * Спадщина по Шафранеку. *Переклад Ганни Пашко* 198
- Психіатрична загадка. *Переклад Юрія Лісняка* 201
- * Службова запопадливість Штепана Бриха, збирача податків на празькім мосту. *Переклад Ганни Пашко* 205
- Справедливість переможе. *Переклад Юрія Лісняка* 208
- Серед бібліюфілів. *Переклад Юрія Лісняка* 212
- Чаган-куренське оповідання. *Переклад Юрія Лісняка* 215
- * Несчасний випадок з котом. *Переклад Ганни Пашко* 219
- * Бравий вояк Швейк перед війною. *Переклад Ганни Пашко*
- І. Швейк проти Італії 222

- II. Бравий вояк Швейк заготовляє церковне вино 225
- III. Рішення медичної комісії про бравого во-
яка Швейка 229
- IV. Бравий вояк Швейк вчиться поводитися з
піроксиліном 232
- V. Бравий вояк Швейк опановує аеропла-
ни 236
- Щаслива домівка. *Переклад Юрія Лісняка* 239
- Сумна доля вокзальної місії. *Переклад Юрія Ліс-
няка* 243
- Поет Рацек. *Переклад Юрія Лісняка* 247
- Як пані Єдлічкова писала огляд мод. *Переклад
Юрія Лісняка* 249
- Як 1912 року повстали ветерани в Рокичанах.
Переклад Юрія Лісняка 253
- Пан Флорентін *contra* Хохолка. *Переклад Юрія
Лісняка* 257
- Як я вийшов з національно-соціальної партії.
Переклад Юрія Лісняка 260
- * Австрійська митниця. *Переклад Ганни
Пашко* 264
- * Хазяйнування барона Клайнгампла. *Переклад
Ганни Пашко* 266
- Станова різниця. *Переклад Юрія Лісняка* 269
- * Короткий зміст кримінального роману. *Пере-
клад Ганни Пашко* 272
- Кінець святого Юра. *Переклад Юрія Лісняка* 274
- Аграрна ідилія. *Переклад Юрія Лісняка* 277
- Коли я почав писати... *Переклад Юрія Ліс-
няка* 279
- Розмова з маленьким Мілою. *Переклад Юрія Ліс-
няка* 282
- Кохання в Межимур'ї. *Переклад Юрія Ліс-
няка* 285
- Зрадник з Хотеборжа. *Переклад Юрія Ліс-
няка* 293

Піп Богумир і коза муфтія Ізріма. *Переклад Юрія Лісняка* 295

Помста солодка! *Переклад Юрія Лісняка* 298

Діяльність сучасного дипломата. *Переклад Юрія Лісняка* 302

Гончак пана барона. *Переклад Юрія Лісняка* 304

Про схиблену деревну жабку. *Переклад Юрія Лісняка* 307

Провідник туристів у швабському місті Нойбургу. *Переклад Юрія Лісняка* 310

Мій друг Ганушка. *Переклад Юрія Лісняка* 317

Як Четлічка голосував. *Переклад Юрія Лісняка* 321

Змагання за душі. *Переклад Юрія Лісняка* 324

*Політична й соціальна
історія партії
поміркованого прогресу
в межах законності*

Найвидатніший чеський письменник Ярослав Га-
шек. *Переклад Юрія Лісняка* 334

Лекція про реабілітацію тварин. *Переклад Юрія
Лісняка* 336

*Оповідання
1914—1915*

Торгівля трунами. *Переклад Юрія Лісняка* 339

* Урок закону божого. *Переклад Ганни
Пашко* 343

Про гарну пані та ведмеда з Зачалянської доли-
ни. *Переклад Юрія Лісняка* 346

* Як я торгував собаками. *Переклад Ганни
Пашко* 351

Справа про підкуп магістратського практиканта
Бахури. *Переклад Юрія Лісняка* 359

Найбільший день Фоліманки. *Переклад Юрія Ліс-
няка* 364

Небезпечний працівник. *Переклад Юрія Ліс-
няка* 369

Подружжя невірність. *Переклад Юрія Лісняка* 376

Храмове свято Філіппа і Якуба. *Переклад Юрія
Лісняка* 378

Історії зі старої Ілавської в'язниці. *Переклад
Юрія Лісняка* 381

* Жертва вуличної лотереї. *Переклад Остапа
Вишні* 388

Оповідання 1916

Пригода з хом'яком. *Переклад Юрія Лісняка* 393

* Оповідання про портрет імператора Франца-Йо-
сифа I. *Переклад Ганни Пашко* 402

Слідами політичної поліції в Празі. *Переклад
Юрія Лісняка* 406

Статті та фейлетони в радянській фронтовій пресі 1919—1920

Уфимський Іван Іванович. *Переклад Ольги
Ленік* 413

Англо-французи в Сибіру. *Переклад Ольги
Ленік* 415

Чеське питання. *Переклад Ольги Ленік* 417

Оповідання та фейлетони 1920—1922

Як я зустрівся з автором некролога про мене.
Переклад Ольги Паламарчук 420

Комендант міста Бугульми. *Переклад Ольги Па-
ламарчук* 423

Моя сповідь. *Переклад Юрія Лісняка* 427

Ад'ютант коменданта міста Бугульми. *Переклад
Ольги Паламарчук* 430

- Хресний хід. *Переклад Ольги Паламарчук* 434
- * Добродій Рамзелик. *Переклад Остапа Вишні* 437
- Вигублення практикантів транспортного агентства Кобкана. *Переклад Юрія Лісняка* 441
- Алкогольна ідилія. *Переклад Юрія Лісняка* 447
- Реальний атракціон. *Переклад Юрія Лісняка* 449
- * Марафонський біг. *Переклад Ганни Пашко* 455
- Доля товариської людини. *Переклад Юрія Лісняка* 461
- Чоловік і жінка в подружжі. *Переклад Юрія Лісняка* 465
- * Дружній матч. *Переклад Ганни Пашко* 470
- Кілька рапортів політичного детектива Яндака. *Переклад Юрія Лісняка* 478
- Переміна прізвнща. *Переклад Юрія Лісняка* 481
- Генуезька конференція і «Народні листи». *Переклад Юрія Лісняка* 484
- Спроба безалкогольної вечірки, або ж американська забава. *Переклад Юрія Лісняка* 487
- Вибори до магістрату. *Переклад Юрія Лісняка* 493
- З'їзд земляків. *Переклад Юрія Лісняка* 503
- Вуха святого Мартіна Ільдефонського. *Переклад Юрія Лісняка* 510
- Душечка Ярослава Гашека розповідає: «Як я померла». *Переклад Ольги Паламарчук* 520
- Примітки *Ольги Паламарчук* 525

ЯРОСЛАВ ГАШЕК

**Произведения в двух томах
Том первый**

Избранные рассказы, очерки и фельетоны

**Составление *Василия Ивановича Шевчука*
Перевод с чешского**

**Киев,
издательство художественной литературы
«Дніпро» 1983.
(На украинском языке)**

Редактор *В. Г. Струтинський*

Художник *О. Д. Назаренко*

Художий редактор *В. А. Кононенко*

Технічний редактор *О. Г. Тализіна*

Коректори *Ю. А. Мороз, Н. І. Прохоренко*

Інформ. бланк № 2158

Здано до складання 31.08.82.
Підписано до друку 27.04.83.
Формат 84×108²/₁₆ Папір друкарський № 2.
Гарнітура літературна. Друк високий.
Ум. друк. арк. 28,98 + і вкл.
Ум. фарб. відб. 29,032. Обл. вид. арк. 31,3.
Тираж 100 000. Зам. 1242. Ціна 2 крб. 70 к.

Видавництво
художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП.
вул. Володимирська, 42.

Київська книжкова фабрика
252054, Київ, Воровського, 24.

Гашек Я.

Г24 Твори: В 2-х томах. Т. 1.: Вибрані оповідання, нариси і фейлетони; Перекл. з чеськ. /Упоряд. і передм. В. Шевчука.— К.: Дніпро, 1983.— 549 с., портр.

Перший том творів видатного чеського письменника-гумориста Ярослава Гашека (1883—1923) містить у собі кращі з його оповідань, нарисів і фейлетонів, написаних з 1902-го по 1922 рік.

Г 4703000000—194
М205(04)—83 194. 83.

И(Чехосл)

